

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wydział Teologii

Mgr lic. Helena Kuczyńska

**Duchowość pustelnicza jako źródło formacji laikatu
w świetle tradycji Kościoła**

Rozprawa doktorska
napisana pod kierunkiem
ks. dra hab. Sławomira Ropiaka, prof. UWM

Olsztyn 2022

University of Warmia and Mazury in Olsztyn

Faculty of Theology

Helena Kuczyńska, LTh

**Reclusive Spirituality As a Driving Force Behind the Formation
of Laity in the Tradition of the Catholic Church**

Doctoral dissertation
written under the supervision of
Rev. Dr. Habil. Sławomir Ropiak, Professor at UWM

Olsztyn 2022

Spis treści

Wykaz skrótów	s. 9
Wstęp	14
Rozdział I. Charakterystyka życia pustelniczego	26
1.1. Pustelnicтво jako miejsce urzeczywistniania się kairos	26
1.2. Doskonałość a świętość czerpiąca z doświadczenia pustelniczego...	34
1.3. Zewnętrzne i wewnętrzne warunki określające pustelnika	44
1.4. Aktualność powołania pustelniczego po Soborze Watykańskim II...	58
1.5. Formy życia pustelniczego w przestrzeni historycznej	66
1.6. Wybrani święci pustelnicy we współczesnej perspektywie	78
1.6.1. Święty Antoni Pustelnik	79
1.6.2. Święty Paweł z Teb	81
1.6.3. Święty Benedykt z Nursji	83
1.6.4. Święci Andrzej Świerad i jego uczeń Benedykt	86
1.6.5. Święty Szarbel Makhoulf	88
Rozdział II. Podstawy duchowości eremickiej: biblijne, teologiczne i ascetyczne	94
2.1. Biblijne motywy w duchowości pustelników	95
2.1.1. Wędrówka Izraelitów po pustyni	96
2.1.2. Prorok Eliasza odnawiający gorliwość w Bożej służbie	100
2.1.3. Św. Jan Chrzciciel – głos wołający na puszczach	105
2.1.4. Przykład Pana Jezusa kuszonych na pustyni	110
2.2. Teologiczna perspektywa duchowości	115
2.2.1. Życie na chwałę Trójcy Przenajświętszej	116
2.2.2. Naśladowanie Chrystusa w paschalnym misterium	122
2.2.3. Wzrastanie w prawdzie i mocy Ducha Świętego	127
2.2.4. Pustelnicza duchowość w świetle eklezjologii	131
2.3. Ascetyczne zasady wspomagające duchowość	136

2.3.1. Skrucha serca motywem pokuty	137
2.3.2. Pokora fundamentem zdrowej duchowości	142
2.3.3. Posłuszeństwo na wzór Chrystusa	148
III. Główne źródła wewnętrznego życia pustelnika	156
3.1. Modlitwa oddechem duszy poszukującej Boga	157
3.1.1. Modlitwa w ciszy i wewnętrznym pokoju	158
3.1.2. Wsłuchiwanie się w Boga	164
3.1.3. Kontemplacja Oblicza Bożego	168
3.2. Słowo Boże codziennym pokarmem duchowym	175
3.2.1. Lectio Divina spotkaniem z przemawiającym Bogiem	177
3.2.2. Lektura Pisma Świętego z katolickim komentarzem	183
3.2.3. Słowo Boże przeżywane w liturgii	189
3.3. Pokuta odpowiedzią pustelnika na grzech	193
3.3.1. Rachunek sumienia środkiem do życia w Prawdzie	195
3.3.2. Sakrament pokuty i pojednania miejscem odbudowywania wspólnoty z Bogiem i Kościołem	201
3.3.3. Kierownictwo duchowe pomocą ku świętości	208
3.3.4. Zadośćuczynienie wymogiem miłości	218
3.4. Liturgia Godzin osnową i ramami uświęcenia dnia eremickiego	226
3.4.1. Modlitwa Psalmami – modlitwą Jezusa i pustelników	228
3.4.2. Jutrznia – poranna modlitwa pustelnika	234
3.4.3. Nieszpory – wieczorna modlitwa pustelnika	238
3.4.4. Godzina czytań medytacją nad Słowem Bożym	241
3.4.5. Liturgiczna modlitwa w ciągu dnia	243
3.4.6. Kompleta modlitwą na zakończenie dnia	245
3.5. Eucharystia – źródło i szczyt duchowego życia	248
3.5.1. Ofiarne uczestnictwo w celebracji Mszy świętej	251
3.5.2. Komunia święta codziennym pokarmem pustelnika	256
3.5.3. Adoracyjny kult Eucharystii poza Mszą świętą	259

IV. Wspólne elementy duchowości pustelników	265
4.1. Osobowa bliskość pustelnika z Chrystusem	265
4.2. Prowadzenie walki wewnętrznej o Królestwo Boże	272
4.3. Szukanie chwały Ukrzyżowanego	284
4.4. Milczące przepowiadanie Chrystusa	289
4.5. Przeżywanie tajemnicy Kościoła	296
V. Wybrane formy pustelniczej pobożności jako propozycja odpowiedzi na egzystencjalne problemy człowieka	308
5.1. Życie pustelnicze pozytywnym zagospodarowaniem samotności	309
5.2. Pielęgnowanie zasad pustelni w mieście	316
5.2.1. Życie kontemplacją w świecie	322
5.2.2. Wolność od rzeczy materialnych	327
5.3. Duchowość pustelnicza jedną z form urzeczywistniania rad ewangelicznych	335
5.4. Eremicka pokuta w odniesieniu do przyszłości eschatologicznej	349
5.4.1. Pomoc w pokonywaniu lęków egzystencjalnych i trosk doczesnych	357
5.4.2. Duchowe umocnienie w chrześcijańskim przeżywaniu choroby, cierpienia i śmierci	364
VI. Zakończenie	374
374	
VII. Summary	381
VIII. Bibliografia	386

Table of Contents

List of Abbreviations	p. 9
Introduction	14
Chapter I. Characteristic features of the eremitic life	26
1.1. Eremitism as the state where the <i>kairos</i> is fulfilled	26
1.2. Perfection and holiness stemming from eremitic experience	34
1.3. The inner and outer factors defining an eremite	44
1.4. The validity of the vocation to the eremitic life after the Second Vatican Council	58
1.5. Forms of eremitic life in the historical context	66
1.6. Selected saint eremites from the contemporary perspective	78
1.6.1. Anthony the Hermit	79
1.6.2. Saint Paul of Thebes	81
1.6.3. Saint Benedict of Nursia	83
1.6.4. Saint Andrew Zorard and his student Benedict of Skalka	86
1.6.5. Saint Charbel Makhoul O.L.M.	88
Chapter II. The foundations of reclusive spirituality: Biblical, theological and ascetic	94
2.1. Biblical motifs in reclusive spirituality	95
2.1.1. The plight of the Israelites in the desert	96
2.1.2. Elijah the Prophet – zeal for God	100
2.1.3. John the Baptist – a voice crying in the wilderness	105
2.1.4. Temptations of Jesus in the wilderness	110
2.2. Theological aspects of spirituality	115
2.2.1. Life for the glory of the Holy Trinity	116
2.2.2. Following Jesus Christ in paschal mystery	122
2.2.3. Filling one's life with truth and power of the Holy Spirit	127
2.2.4. Reclusive spirituality in the light of ecclesiology	131

2.3. Ascetic practices enhancing spirituality	136
2.3.1. A contrite heart and the desire for atonement	137
2.3.2. Humility as the foundation of healthy spirituality	142
2.3.3. Obedience based on Christ's example	148
III. The inner sources of spirituality in an eremite's life	156
3.1. Prayer as the breath of a soul seeking God	157
3.1.1. Prayer in silence and inner peace	158
3.1.2. Listening to God	164
3.1.3. Contemplating God's Face	168
3.2. The Word of God as the daily food for the human soul	175
3.2.1. <i>Lectio Divina</i> – meeting God in Scripture	177
3.2.2. Reading the Scripture with the Catholic commentary	183
3.2.3. Experiencing the Word of God through the Liturgy	183
3.3. Penance as an eremite's response to sin	193
3.3.1. Examination of conscience as a path towards living a life in Truth	195
3.3.2. The sacrament of penance as a time of reconciliation and healing one's relationship with God and the Church	201
3.3.3. The role of a spiritual guide accompanying believers on the path towards holiness	208
3.3.4. Act of reparation as a requirement of love	218
3.4. The significance of the Liturgy of the Hours in explaining and sanctifying an eremite's daily experiences	226
3.4.1. Praying the Psalms – prayers of Jesus Christ and hermits	228
3.4.2. Lauds – the morning prayer of hermits	234
3.4.3. Vespers – the evening prayer of hermits	238
3.4.4. Office of Readings – meditating on the Word of God	241
3.4.5. Minor Hours	243
3.4.6. Compline – the Prayers at the End of the Day	245

3.5. The Eucharist – the main source and summit of an eremite’s spiritual journey	248
3.5.1. Active participation in the celebration of the Holy Mass	251
3.5.2. The Holy Communion as an eremite’s daily food	256
3.5.3. Eucharistic Adoration outside the Holy Mass	259
IV. The common features of reclusive spirituality	265
4.1. Personal relations between an eremite and Jesus Christ	265
4.2. Fighting an internal battle for the Kingdom of God	272
4.3. Seeking the glory of the Crucified One	284
4.4. Being Christ’s silent witness	289
4.5. Exploring the mystery of the Church	296
V. Selected forms of devotion in the eremitic life as a response to existential problems	308
5.1. The eremitic life as a positive approach to managing solitude	309
5.2. Nourishing the principles of the eremitic life in the modern city...	316
5.2.1. Living a contemplative life in the contemporary world	322
5.2.2. Inner independence from the material world	327
5.3. Reclusive spirituality as a form of ordering one’s life by the evangelical counsels	335
5.4. Eremitic penance in the context of eschatological future	349
5.4.1. Coping with existential anxiety and daily problems	357
5.4.2. Spiritual support in overcoming sickness, pain and death in communication with Jesus Christ	364
VI. Conclusion	374
VII. Summary	381
VIII. References	386

Wykaz skrótów

[b.a.]	–	brak autora
[b.m.]	–	brak miejsca wydania
[b.r.]	–	brak roku wydania
„M”	–	Wydawnictwo” M”
ACR	–	Ad Christum Redemptorem
Anam.	–	„Anamnesis”
ATK	–	Akademia Teologii Katolickiej
Chl	–	Jan Paweł II, <i>Christifideles laici</i>
Conl	–	Johanes Cassianus, <i>Conlationes</i>
cz.	–	Część
BF	–	<i>Breviarium Fidei</i> , opr. S. Głowa, I. Bieda, Poznań 1988
DA	–	Sobór Watykański II, Dekret o apostołstwie świeckich <i>Apostolicam actuositatem</i> .
DC	–	Jan Paweł II, List <i>Dominicae cenae</i> .
DES	–	<i>Dizionario enciclopedico di spiritualita</i>
DD	–	Jan Paweł II, List <i>Dies Domini</i> .
DM	–	Jan Paweł II, Encyklika <i>Dives in misericordia</i> .
DPLiL	–	<i>Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii</i> .
DSP	–	Sobór Watykański II, Dekret o środkach społecznego przekazu <i>Inter mirifica</i>
DV	–	Jan Paweł II, Encyklika <i>Dominum et Vivificantem</i> .
DWR	–	Sobór Watykański II, Deklaracja o wolności religijnej, <i>Dignitatis humanae</i>
ed. pl.	–	edycja polska
EdE	–	Jan Paweł II, Encyklika <i>Ecclesia de Eucharistia</i>
EinE	–	Jan Paweł II, Adhortacja <i>Ecclesia in Europa</i>

EK	– <i>Encyklopedia katolicka</i> , KUL
EN	– Paweł VI, Adhortacja <i>Evangelii Nuntiandi</i> .
EŚP	– Edycja Świętego Pawła
GE	– Franciszek, Adhortacja <i>Gaudete et exultate</i> .
GWSD	– Gorzowskie Wyższe Seminarium Duchowne
ILplŚ	– <i>Ilustrowany leksykon polskich świętych, błogosławionych i sług Bożych</i> , Kraków 2011
IWKM	– Instytut Wydawnictwo Księży Marianów
k.	– kolumna
KDK	– Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym, <i>Gaudium et spes</i>
KEpPL	– Konferencja Episkopatu Polski
KK	– Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele <i>Lumen gentium</i> .
KKK	– <i>Katechizm Kościoła Katolickiego</i>
KKKk	– <i>Kompendium Katechizmu Kościoła katolickiego</i>
KL	– Sobór Watykański II, Konstytucja o Liturgii świętej <i>Sacrosanctum concilium</i>
KO	– Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym <i>Dei verbum</i>
KPK	– Kodeks Prawa Kanonicznego
KUL	– Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
KWC	– Krucjata Wyzwolenia Człowieka
KśwJ	– Księgarnia świętego Jacka
KśwW	– Księgarnia świętego Wojciecha
LC	– Paweł VI, Konstytucja <i>Laudis canticum</i>
LDK	– <i>Leksykon duchowości katolickiej</i> , pod red. M. Chmielewskiego

LG DOD	–	Liturgia Godzin, t. I-IV, <i>Dodatkowe teksty o świętych</i>
LG I-IV	–	<i>Liturgia Godzin</i> , t. I-IV
LLN	–	<i>Leksykon liturgii</i> , opr. B. Nadolski TChr
MC	–	Paweł VI, Adhortacja apostolska <i>Marialis cultus</i> ,
MkPŚ	–	<i>Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego</i>
MLC	–	<i>Mirabile Laudis Canticum</i> , Opole 2008.
mps	–	maszynopis
MR	–	<i>Mszał rzymski dla diecezji polskich</i>
„M”	–	Wydawnictwo „M”
n.w.	–	notatki własne
NMI	–	Jan Paweł II, List <i>Novo millennio ineunto</i>
nr	–	numer
ONŻ	–	Oaza Nowego Życia
opr.	–	opracowanie
OL	–	Jan Paweł II, List apostolski <i>Oriente lumen</i>
OWLG	–	<i>Ogólne wprowadzenie do Liturgii Godzin</i>
OWMR	–	<i>Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego</i>
p.	–	punkt
PAX	–	Instytut Wydawniczy PAX
PC	–	Sobór Watykański II, <i>Perfectae caritatis</i>
PDV	–	Jan Paweł II, Adhortacja <i>Pastores dabo vobis</i>
PG	–	<i>Patrologiae Graeca</i> , ed. J. P. Migne.
por.	–	porównaj
pr. zb.	–	praca zbiorowa
przekł.	–	przekład
r.	–	rok
RB	–	<i>Święty Benedykt z Nursji. Reguła, żywot, komentarz</i>
RBL	–	„Ruch Biblijny i Liturgiczny”

red.	–	redaktor
red. n.	–	redakcja naukowa
RH	–	Jan Paweł II, Encyklika <i>Redemptor hominis</i>
RP	–	Jan Paweł II, Adhortacja <i>Reconciliatio et paenitentia</i>
RŚŻ	–	Ruch Światło-Życie
RVM	–	Jan Paweł II, List <i>Rosarium Virginis Mariae</i>
RW KUL	–	Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego
s.	–	strona
SD RŚŻ	–	Stowarzyszenie Diakonia Ruchu Światło-Życie
SJ	–	Towarzystwo Jezusowe [Societas Iesu]
stf.	–	strofa
św.	–	święty
św.AŻpa	–	Święty Antoni, <i>Żywot. Pisma ascetyczne</i> , red. n. E. Wipszycka
t.	–	tom
tłum.	–	tłumaczenie
TN KUL	–	Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego
TUM	–	Wydawnictwo TUM
VC	–	Jan Paweł II, Adhortacja <i>Vita consecrata</i>
VD	–	Benedykt XVI, Adhortacja <i>Verbum Domini</i> .
VE	–	Żywot Eutymiusza
VIH	–	Żywot Jana Hezychasty
VS	–	Jan Paweł II, Encyklika <i>Veritatis splendor</i>
VSŻS	–	Żywot Saby
w.	–	wiek
WA	–	Wydawnictwo Apostolicum

WAM	–	Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy
WB	–	Wydawnictwo Benedyktynów Tyniec
WF	–	Wydawnictwo Fides
WKB	–	Wydawnictwo Karmelitów Bosych
WSL	–	Wydawnictwo Sióstr Loretanek
WSDMW	–	Wyższe Seminarium Duchowne Metropolii Warmińskiej „Hosianum”
WŚŻ	–	Wydawnictwo Światło – Życie
WUJ	–	Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
WUKSW	–	Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
wyd. zb.	–	wydanie zbiorowa
WWD	–	Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne
WWKD	–	Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Diecezjalnej
WWT UO	–	Wydawnictwo Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego
Znak	–	Wydawnictwo Znak
zob.	–	zobacz

WSTĘP

Od początku Kościoła istniała duchowość pustelnicza, która dyskretnie, ale fundamentalnie przyczyniała się do pogłębionego życia chrześcijańskiego. Nic nie straciła z aktualności współcześnie. Na początku dwudziestego pierwszego wieku nadal żyją ludzie, którzy odnajdują w sobie Boże wezwanie do pustelniczego życia, w odosobnieniu i poświęconego tylko Jemu. Podobnie, jak na przestrzeni historii, tak obecny eremityzm jest realizacją powołania do życia kontemplacyjnego, które w zmieniających się warunkach cywilizacyjnych i kulturowych może być urzeczywistniane w najrozmaitszych formach samotnego życia¹.

Postępująca laicyzacja, mobilizuje środowisko kościelne do poszukiwania nowych modeli formacyjnych w duchu chrześcijańskiej. Sobór Watykański II zwrócił on uwagę na świeckich, że są pełnoprawnymi członkami Ludu Bożego i Mistycznego Ciała Chrystusa. Dzięki sakramentowi chrztu mają oni udział w potrójnej misji Syna Bożego, a żyjąc wśród świata uzewnętrzniają i rozwijają bogactwo swej godności. Właściwe im powołanie polega na dążeniu do Królestwa Bożego. Dzięki modlitwie i życiu sakramentalnemu, mogą skutecznie i owocnie zajmować się sprawami doczesnymi, kierując nimi po myśli Bożej. Tym, co wyróżnia chrześcijan świeckich to fakt, że żyjąc w świecie, w zwyczajnych warunkach wykonują właściwe sobie zadania, a postępując według ewangelicznego ducha przyczyniają się do uświęcania świata od wewnątrz².

¹ Zob. E. Matulewicz, *Pustelniczy charyzmat Karmelu w świetle najdawniejszych dokumentów Zakonu*, „Kultura – Media – Teologia” 1/1 (2010), s. 104.

² Por. KK 31.

U podstaw rozwijania modelu współczesnej chrześcijańskiej duchowości, będącej przedmiotem dociekań teologów, jak i autorki niniejszej pracy, jest świadomość powszechnego przywileju i zarazem obowiązku pielęgnowania świętego życia przenikniętego świadomością obecności Bożej. Kierunki rozwoju pobożności (w tym także duchowości eremickiej) wskazuje nauka Soboru Watykańskiego II, kładąc szczególny nacisk na odnowę biblijną, liturgiczną i otwarcie na kierunek pastoralny³.

Zachętą do życia kontemplacyjnego jest postawa i nauczanie św. Jana Pawła II. Wzywał on katolików do podejmowania duchowego trudu oraz podążania śladami świadków wiary, od czasów starożytnych do współczesnych i korzystania z bogactwa ich doświadczeń⁴. Ważne jest, by rozpoznać znak charyzmatów, jakimi Duch Święty obdarza Kościół, w coraz to nowych formach⁵.

Katolicy świeccy przeżywają swoją codzienność, przed Bożym Majestatem, kiedy karmią się regularnie Słowem Bożym, a następnie dają świadectwo wiary sposobem życia. Dziś, by głoszenie Dobrej Nowiny powodowało skutki nawrócenia na drogę wiary potrzebne są konkretne przykłady funkcjonowania osób pośród świata. Ewangelia, mobilizuje ludzkość do wprowadzania radykalizmu ewangelicznego i pójścia drogą za Chrystusem⁶. Nie chodzi tu o ostrość form, nawet w duchowości pustelniczej, ale przede wszystkim o to, by usłyszeć na nowo głos Boży, i odpowiedzieć wiarą, która przyjmie odpowiednie ramy dobrowolnej ascezy.

³ Zob. M. Fiałkowski OFM Conv, *Formacja chrześcijańska katolików świeckich w świetle nauczania Kościoła współczesnego. Studium teologiczno-pastoralne*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010; Autor w swojej rozprawie habilitacyjnej, przedstawił model formacji katolików świeckich, jednak nie uwzględnił w nim fundamentalnych elementów życia pustelniczego i ich znaczenia w duchowości świeckich.

⁴ Zob. NMI 31.

⁵ Zob. Jan Paweł II, *Formy życia konsekrowanego w naszych czasach. Katecheza środowiska z 05.10.1994*, w: <http://powolania.paulini.pl/257,Formy-zycie-konsekrowanego-w-naszych-czasach---Katecheza-Jana-Pawla-II;> (dostęp: 11.08.2018).

⁶ Zob. MNI 18.

Styl życia eremickiego jest jedną z propozycji duchowości, gdyż do realizacji autentycznego chrześcijańskiego życia wiedzie nieskończenie wiele dróg, a każda ma indywidualny charakter. Dostrzegalna obecnie tendencja pustelnicza w Polsce przejawia się w odradzaniu starych eremów, zakładaniu nowych, a także wypracowywaniu indywidualnych reguł i stylów życia ze zwiększoną ilością modlitw, w odosobnieniu i pokucie. Mając na uwadze pastoralny wymiar soborowej odnowy laikatu trzeba podkreślić priorytet modlitwy przed aktywizmem, konieczność milczenia przed przemawianiem. Chrześcijańskie działanie domaga się zakorzenienia w kontemplacji, by uniknąć pokusy „działania dla działania”⁷.

Polscy teologowie pragną wyjść naprzeciw zapotrzebowaniu na pogłębianą duchowość chrześcijańską⁸. W *Leksykonie duchowości katolickiej* wyszczególnione jest hasło „eremita”, określone jako specyficzna forma życia duchowego mnichów w nawiązaniu do przeżyć św. Antoniego pustelnika. Współcześnie niekiedy „pustynię” rozumie się jako wyłączenie się całkowite od spraw zewnętrznych, by nawet w środku miasta móc przeżywać bliskość Boga w modlitwie kontemplacyjnej⁹.

Autorzy z klasztorów kontemplacyjnych wprowadzają w klimat rzeczywistości życia pustelniczego eremity, milczenie, ciszę drogę modlitwy, jednak są to miejsca trudno dostępne lub całkowicie niedostępne

⁷ Zob. NMI 16.

⁸ Sekcja Duchowości Teologów Polskich, działa przy Radzie Naukowej Episkopatu Polski, to kilkuset teologów specjalistów w zakresie duchowości od niemal dwudziestu lat wspiera swą pracą naukową i publikacjami odpowiedzialnych za formację duchową w seminariach i nowicjatch w Polsce. Z ich dorobku czerpią także świeccy, zwłaszcza zaangażowani w ewangelizacyjną misję Kościoła jako katecheci, liderzy czy członkowie różnego rodzaju zrzeseń; zob. LDK, s. 9.

⁹ J.M. Popławski, *Eremityzm*, w: LDK, s. 249.

dla świeckich¹⁰. Zwraca się uwagę na samotność, ascezę i kontemplację jako ideały w monastycyzmie¹¹.

Ks. Marek Chmielewski przy charakteryzowaniu duchowości świętych, którzy przebywali na pustelniach wskazuje na elementy życia eremickiego¹². Na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim głównymi autorami tematyki dotyczącej życia pustelniczego są ks. Ambroży Skorupa przedstawiający kanoniczne przepisy w kierowaniu formacją i praktyką rad ewangelicznych pustelnika¹³ oraz ks. Piotr Szczur, który w nawiązaniu do historii, opisał warunki zewnętrzne funkcjonowania życia pustelniczego w starożytności¹⁴.

Wymienieni autorzy nie wyodrębniają tematu życia pustelniczego świeckich. Natomiast na temat duchowości pustelników bez konsekracji wypowiada się ks. dr Henryk Śmiarowski. Rozgranicza on samotność i pustelnicstwo, rozróżnia realizację powołania pustelniczego na drodze konsekracji i bez konsekracji. Wymienia elementy życia pustelników: separację od świata, milczenie, modlitwę i pokutę, a także wskazuje na

¹⁰ Zob. K. Wencel EC, *Życia pustelnicze. Spotkanie z Bogiem w ciszy i samotności*, Wydawnictwo „M”, Kraków 2000; Zob. Mnich zakonu kartuzów, *Szkoła ciszy*, przekł. Z. Pająk, Wydawnictwo eSPe, Kraków 2012.

¹¹ Zob. M. Kanior OSB, *Monastycyzm chrześcijański, geneza, formy, cel*, „Peregrinus Crcoviensis”, 1(1995), s. 20.

¹² Widoczne to jest na przykładach takich świętych, jak: św. Paweł z Teb, św. Antoni Pustelnik, św. Pachomiusz Starszy, św. Hieronim, św. Benedykt, z początków życia monastycznego, oraz fenomen św. Franciszka z Asyżu; zob. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, Wydawnictwo AA, Kraków 2015, s. 326-339, 399.

¹³ Zob. Ks. dr hab. A. Skorupa SDS, prof. KUL, Dyrektor Instytutu Prawa Kanonicznego KUL. Przedstawił referat *Wymiar strukturalny życia pustelniczego*. Sympozjum poświęcone życiu pustelniczemu: *Duchowość pustelnicza. Szanse i zagrożenia*, Warszawa, 05.11.2016, w: http://www.ifzk.episkopat.pl/dokumenty/sympozjum2016_konf-3.pdf; (dostęp: 05.09.2017).

¹⁴ Ks. dr hab. P. Szczur, prof. KUL, Kierownik Katedry Historii Kościoła w Starożytności i Średniowieczu w Instytucie Historii Kościoła i Patrologii na Wydziale Teologii KUL Jana Pawła II, redaktor naczelny „Vox Patrum”. Na spotkaniu Podkomisji KEP ds. Indywidualnych Form Życia Konsekrowanego, Centrum Promocji IFŻK oraz diecezjalnych referentów ds. IFŻK Siedlce, 12.03.2016 wygłosił referat *Początki życia pustelniczego w Kościele*, w: http://www.ifzk.episkopat.pl/dokumenty/pustelnicy_2016.pdf; (dostęp: 21.03.2018).

wymaganie poświęcenia życia na chwałę Boga i zbawienia świata. Autor podkreśla, że życie w duchu rad ewangelicznych, jest zachętą dla osób samotnych żyjących w stanie świeckim, do nieustannego przebywania z Bogiem w ciszy swojego mieszkania – pustelni. W swych opracowaniach opisuje osobowość niekonsekwentnego pustelnika i pustelnicy przeżywających swoje powołanie w ramach własnej, prywatnej duchowości, w głębokiej zażyłości z Chrystusem¹⁵. W środowisku krakowskim, jednym z prowadzących badania jest ks. dr hab. Andrzej Muszala, prof. UP JP II, który twierdzi, że „w jakimkolwiek stanie każdy obowiązany jest rozwijać swoje życie duchowe i przestrzeń pustyni”¹⁶.

Ojcowie Benedyktyni, którzy prowadzą rekolekcje dla osób świeckich, są przekonani, że człowiek mający pracę, dzieci, rodzinę ma szansę doświadczyć pustyni i usłyszeć Boga, ale koniecznie zachowanie milczenia¹⁷. Columba Stewart¹⁸ opisuje mapy życia duchowego, które wytyczają różne drogi do przebycia w przestrzeni czasu i duchowości, między życiem na ziemi a wiecznością¹⁹.

¹⁵ Zob. H. Śmiarowski, *Zagospodarować samotność*, w: <http://niedziela.pl/artukul/94247/nd/Zagospodarowac-samotnosc> (dostęp 1.12.2017); tenże, *Pustelnicza droga* w: www.ifzk.episkopat.pl/dokumenty/pustelnicza_droga.pdf (dostęp 11.08.2018).

¹⁶ Ks. A. Muszala wprowadza w tajniki życia pustelniczego osoby świeckie. Jego regularna praca formacyjna na „Pustelni” w Beskidach obejmuje trzy płaszczyzny: psychologiczną, intelektualną (teologiczną) i duchową; zob. tenże, *Formacja do życia pustelniczego*. Sympozjum poświęcone życiu pustelniczemu: *Duchowość pustelnicza. Szanse i zagrożenia*, Warszawa, 5 listopada 2016 r., w: http://www.ifzk.episkopat.pl/dokumenty/sympozjum2016_konf-2.pdf; (dostęp: 05.09.2017).

¹⁷ Zob. W. Zatorski OSB, *Milczeć aby usłyszeć*, WB, Kraków 2007, s. 27; tenże, *Doświadczenie pustelni*, w: <http://ps-po.pl/2012/01/22/doswiadczenie-pustelni/>; (dostęp 17.03.2018).

¹⁸ C. Steward, (ur. 16 lipca 1957 r.) to amerykański mnich benedyktyński. Jego główny wkład naukowy dotyczy studiów monastycznych - zarówno benedyktyńskich, jak i wschodnich chrześcijan, w: https://en.wikipedia.org/wiki/Columba_Stewart; (dostęp: 22.01.20).

¹⁹ C. Steward, *Kasjan mnich*, tłum. T. Lubowiecka, Żr. Mon34, WB, Kraków 2004, s. 90; za: W. Harmless, SJ, *Chrześcijananie pustyni. Wprowadzenie do literatury wczesnego monastycyzmu*, przekł. M. Höffner, WUJ, Kraków 2009, s. 468.

Refleksje nad życiem eremickim prowadzą także kobiety. Wśród nich należy wspomnieć, pustelnicę konsekrowaną M. A. Leenen, która wykazuje przydatność pustelników w świecie. Krótko opisuje życie kilku pustelników na terenie Niemiec, wymieniając elementy modlitwy, pokuty, życie na chwałę Boga, ale najmocniej podkreśla odosobnienie i samotność²⁰. Również Krystyna Osińska²¹ podejmuje tematykę życia samotnego z wyboru osób świeckich. Rozpatruje tę sytuację jako powołanie do życia pustelniczego. Przedstawia pustelnika wielopłaszczyznowo, skupiając się nad cechami zewnętrznymi życia pustelniczego wśród świata jak i cechami duchowymi. Podkreśla element ciszy, modlitwy, ascezy, jednak nie uwzględnia elementu odsunięcia się od świata, samotności w sensie dosłownym²².

Przeprowadzona analiza obecnego stanu badań wskazuje, że dzisiaj istnieje zainteresowanie formą pustelniczego życia laikatu, chociaż nie ma ono wymiaru powszechnego. Rodzi to potrzebę dalszych poszukiwań badawczych nad duchowością indywidualną i zagospodarowania tej duszpasterskiej przestrzeni.

W niniejszej dysertacji podjęte zostaną badania nad odnalezieniem w duchowości życia pustelniczego fundamentalnych elementów, które można wykorzystać do zbudowania modelu formacyjnego katolików świeckich we współczesnym świecie. Wprawdzie w środowisku Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego wypracowano trzy stopniową formację ku dojrzałości chrześcijańskiej²³, jednak podjęte przez nas badania są

²⁰ M. A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, przekł. P. Kolińska, SALWATOR, Kraków 2009.

²¹ Krystyna Osińska dr. hab. n. medycznych, jest także autorką książki „Twórcza obecność chorych”.

²² Zob. K. Osińska, *Pustelnicy dziś*, Pax, Warszawa 1988, s. 8, 14.

²³ Zob. M. Marczewski, *Teolog soborowej odnowy liturgii. Sługa Boży ks. Franciszek Blachnicki (1921–1987)*, „Liturgia Sacra” 19(2013)2, s. 407–421; por. *Metodologia teologii praktycznej*, pod red. W. Przyczyny, „M”, Kraków 2011, s. 99, 111.

skierowane do katolików pragnących kontynuacji pogłębionego życia wewnętrznego i rozwijania skutecznej alternatywy wobec psychologizacji doświadczenia religijnego oraz postępującej ateizacji.

Jako uzasadnienie tematu badań trzeba zaznaczyć, że w historii Europa była ewangelizowana przez pustelników, przez małe grupy, które prowadziły życie monastyczne i z tego tworzyła się hierarchia, prowadząca wspólnotowe życie i podejmująca posługę pasterską. Dopiero te ziarna życia radami ewangelicznymi, powodowały poprzez świadectwo, że zmieniał się otoczenie. W rozpowszechniającej się praktyce duszpasterskiej dzisiaj większy nacisk kładzie się na nauczanie i głoszenie Słowa Bożego (także przez media), a nie przez doświadczenie. Nurt duchowości pustelniczej wskazuje, że potrzebujemy bardziej docenić sposób życia, na który zwracali uwagę papieże: św. Jan Paweł II i jego następca, który przyjął imię pontyfikalne Benedykt XVI.

Przedmiotem obecnych badań jest chrześcijańska duchowość pustelnicza. U podstaw tych badań leży przekonanie o istnieniu duchowego doświadczenia wspólnego wszystkim katolikom, pomimo zmieniających się uwarunkowań historycznych i kulturowych. Zgodnie z przyjmowanymi założeniami w naukach teologicznych opieramy się na prawdzie, że każdy człowiek jest obrazem Boga i jego życie posiada wymiar duchowy²⁴.

W naszych założeniach przyjmujemy za fundamentalne, następujące elementy składające się na model pustelnika (bez względu na długość czasu przebywania na pustelni): odsunięcie się od świata, milczenie, samotność, gorliwa modlitwa, pokuta, poświęcenie swojego życia na chwałę Boga i zbawienie świata²⁵.

²⁴ Zob. J. Słomka, *Metodologia teologii duchowości*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 50(2017)1, s. 129-142.

²⁵ KKK 920-921.

W rozprawie podjęte będą te zjawiska z życia pustelniczego, które było doświadczeniem chrześcijan w historii Kościoła, tak aby duchowość monastyczna mogła aktualnie ożywiać formację laikatu zaangażowanego w życie społeczne. Wykorzystywane będą życiorysy i spuścizna duchowa poszczególnych pustelników z konkretnych okresów historycznych. Z życia eremitów będą wyodrębnione wspólne elementy uniwersalnego modelu pustelnika, niezależnie od epoki, kraju, miejsca (las, pustynia, cela) i sposobu (pustelnia, rekluzja). Uwzględnione będą zarówno duchowe, jak i zewnętrzne aspekty z życia pustelniczego.

Celem pracy jest włączenie się w istniejący w Polsce nurt propozycji zawierających niektóre elementy z życia pustelników i dostosowanych do formacji osób aktywnych w świecie. W miarę rozwoju Kościoła i jego świadomości, w orientacji pastoralnej Kościoła, potrzebne są nowe formy odpowiadające wyzwaniom czasu. Ten cel jest zgodny z głównym celem teologii duchowości, która zakłada dogłębne zrozumienie wewnętrznej struktury różnych form życia duchowego i ukazuje związki między nimi²⁶.

W wyniku badań realizowanych w ramach niniejszego doktoratu spodziewane są poznawcze korzyści w formie uaktualnienia historycznego dziedzictwa eremickiego w Kościele rzymskokatolickim. Przewiduje się szczegółowe omówienie, uniwersalnych elementów, zasad i prawideł duchowości chrześcijańskiej realizowanej w ramach reguł życia w odosobnieniu z racji religijnych. Oczekuje się uzyskanie odpowiedzi na pytania, które cechy z modeli historycznych (od początku pustelnictwa) mogą dzisiaj stanowić inspirację w katolickiej formacji? Jakie elementy życia monastycznego można zaproponować laikatowi w procesie pogłębiania życia według klasycznych rad ewangelicznych? Jakie cechy tego stylu życia będą dzisiaj bardziej przydatne dla osób zaangażowanych

²⁶ Zob. J. Słomka, *Metodologia teologii duchowości*, jw., „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 50 (2017) 1, s. 129-142.

społecznie, a jakie dla emerytów, którzy zakończyli życie zawodowe i mogą poświęcić więcej czasu na modlitwę i pokutę?

Uwzględnienie odpowiednich paradygmatów i wypracowanie konsekwentnego postępowania badawczego gwarantuje poprawność metodologiczną i skuteczność w realizacji celów. W pracy zastosowano jako główną metodę dedukcyjną, a także analizę źródeł, opis oraz syntezę przeprowadzonych analiz, ponieważ problematyka rozprawy wymaga zastosowania różnych, uzupełniających się metod badawczych. Postępowanie dedukcyjne będzie polegało na przechodzeniu od ogółu do szczegółu²⁷.

Przy budowania modelu formacyjnego rozpoczniemy od dzisiejszego rozumienia i pokazania, że to, co było kiedyś sposobem życia możemy wykorzystać współcześnie. Podstawą do teoretycznego opracowania nakreślonej problematyki będzie nauczanie Kościoła, doświadczenie świętych pustelników, opracowania teologów. To pomoże w sformułowaniu pewnych propozycji modelu duchowości.

W naszej pracy skoncentrujemy się na tych obszarach, które ukazują życie duchowe pustelników i opisują wewnętrzne warunki ich funkcjonowania. Środowisko zewnętrzne, to wszystko co wynika z charakterystycznych cech danej epoki i ówczesnej teologii będzie traktowane jako tło o znaczeniu drugorzędnym.

Obecne badania będą prowadzone według schematu: „widzieć, osądzić, działać”²⁸, i odnoszone do fundamentalnych elementów życia pustelniczego. Paradygmat „trzech kroków” znalazł zastosowanie podczas obrad Soboru Watykańskiego II, zwłaszcza przy opracowywaniu

²⁷ Zob. J. Majka, *Metodologia nauk teologicznych*, Wrocław 1981, s. 60-63.

²⁸ Zob. *Metodologia teologii praktycznej*, pod red. W. Przyczyny, Wydawnictwo „M”, Kraków 2011, s. 98; Kardynał Josef Leo Cardijn wypracował paradygmat, którego istotę wyraża triada: widzieć, ocenić, działać. Podobną zasadę stosował ks. F. Blachnicki w metodzie „ewangelicznej rewizji życia” w RŚ-Ż; zob. *Oaza Nowego Życia stopnia podstawowego. Podręcznik*, Część B szczegółowa, Światło-Życie, [b. m. r.] s. 118.

Konstytucji „Gaudium et spes”, w której ojcowie soborowi wskazali, że Kościół ma obowiązek badać „znaki czasu” i wyjaśniać je w świetle Ewangelii²⁹.

Według powyższej triady najpierw będą podjęte starania o poprawne rozpoznanie zjawiska potrzeby stałego pogłębiania duchowości osób świeckich, jako „znaku czasu” i konieczności zaproponowania alternatywy na współczesne zagrożenia. „Widzieć” w kontekście tematu pracy będzie przedstawiane jako: rozumienie, odczytywanie, przeżywanie, dostrzeganie i patrzenie oczyma wiary, inspirowane postrzeganiem i nauczaniem Kościoła³⁰.

Punktem wyjścia rozważań na etapie „widzieć” będzie opis, w świetle wiary, rzeczywistości katolika żyjącego w świecie³¹. Podstawa będą materiały analizowane wg. schematu: dokumenty soborowe, KPK, KKK, encykliki, adhortacje i inne dokumenty papieskie. Budowana będzie synteza teologicznego opisu rzeczywistości. Na etapie stawiania diagnozy postrzeganie nie będzie ograniczone tylko do opisu zewnętrznej strony świata, ale też zostanie uwzględniany jej wymiar duchowy³².

W drugim etapie zostanie dokonana ocena sytuacji w świetle kryteriów teologicznych. „Osądzić”, to znaczy pogłębić sytuację wcześniej nakreśloną, rzucając na nią światło Słowa Bożego. Rozpatrywane treści zostaną prześwietlone Objawieniem Bożym w określonej kolejności; Pismo Święte - Ewangelie, Listy, Apokalipsa, Stary Testament. Następnie przebadane zostanie nauczanie Ojców Kościoła, jak oni to ukazują. Zaczerpniemy ze sposobu ujęcia przez pustelników, podając najpierw przykłady z ich życia, potem ich nauczanie na dany temat. W kolejności

²⁹ Por. KDK 11.

³⁰ Zob. K. Pawlina, *Widzieć oczyma wiary*, „Niedziela Ogólnopolska” 52 (2012), s. 32.

³¹ Zob. P. Rabczyński, *Znaki czasów według Marie-Dominique Chenu*, WWD, Olsztyn 2007, s. 78-80.

³² Zob. *Metodologia teologii praktycznej*, pod red. W. Przyczyny, Wydawnictwo M, Kraków 2011, s. 190-101.

uwzględnimy poglądy i uwagi teologów życia wewnętrznego na określony wątek (książki, artykuły, encyklopedie, Internet).

Trzeci krok przyjętej przez nas metody to „działać” czyli wyprowadzić z tej konfrontacji życia z Ewangelią wnioski dla aktualnej działalności zbawczej Kościoła, w naszym przypadku w aktywności pustelniczej³³. Przed sformułowaniem wniosków przebadane zostaną ujęcia pastoralistów i praktyków życia duchowego.

Tradycja i Pismo Święte przekazują ten sam przedmiot, jakim jest Objawienie Boże, które jest niepodzielne i stanowi jedną całość³⁴. Tradycja ma centralną rangę w Kościołach Chrześcijańskich. Słowo to pochodzi od „tradere” (łac.) co tłumaczy się jako podawać dalej. To, co przekazuje się dalej zmienia się, oznacza więc żywe przekazywanie treści, myśli i zwyczajów. Tradycja, to także życie Kościoła, czyli aktualizowanie tego, co się zdarzyło, czym żyjemy i do czego zmierzamy³⁵. Oba te nurty ściśle się ze sobą łączą, komunikują i uzupełniają, ponieważ wyrastają z tego samego źródła, jak również zwracają się ku temu samemu celowi³⁶. Tradycja stanowi przekaz tego, co uczniowie otrzymali z nauczania i przykładu Jezusa, a także to, czego nauczył ich Duch Święty. Od Tradycji apostoelskiej należy odróżnić „tradycje” teologiczne, dyscyplinarne, liturgiczne i pobożnościowe, uformowane w ciągu wieków w Kościołach lokalnych, do których też będziemy nawiązywać w niniejszej dysertacji³⁷.

We wnioskach zostanie nakreślona synteza duchowości pustelniczej, z próbą wyakcentowania fundamentalnych zasad ewangelicznego życia i ich aktualność w formacji świeckich w dzisiejszych czasach oraz zasygnalizowania perspektywy na przyszłość.

³³ Zob. tamże, s. 101.

³⁴ Por. KO 9.

³⁵ Por. M. Rusecki, *Fundamentalne znaczenie tradycji w Kościele*, w: *Tradycja i kościelne tradycje*, pr. zb. pod red. bpa J. Jezierskiego, WSD MW, Olsztyn 2004, s. 117.

³⁶ Por. KKK 80.

³⁷ Por. KKK 83.

Zarysowana problematyka zostanie ujęta w pięciu rozdziałach; Charakterystyka życia pustelniczego; Podstawy duchowości eremickiej; Główne źródła wewnętrznego życia pustelnika; Wspólne elementy duchowości pustelników; Wybrane formy pustelniczej pobożności.

Rozdział I

CHARAKTERYSTYKA ŻYCIA PUSTELNICZEGO

W pierwszym rozdziale przedstawione zostanie dzisiejsze rozumienie życia pustelniczego świeckich jako jednej z dróg do świętości. Elementy tego zjawiska będą badane jako szczególny czas łaski, określony moment w dziejach człowieka, w którym dokonuje się zbawcze działanie Boga. Potrzeba doświadczania rzeczywistość pustelniczej będzie odczytywana przez badanie „znaków czasu” i ich wyjaśnianie w świetle Ewangelii. Pustelnictwo zostanie pokazane jako miejsce rozgrywania się kairos’u i alternatywa do współczesnych „znaków czasu”, takich jak: nieustanny pośpiech i brak czasu, hałas, przekształcanie rzeczywistości w bazę obsługi komputerów³⁸, potrzeba duchowości i „głód modlitwy”³⁹.

Dokonane zostaną ustalenia terminologiczne określające pustelnika. Będzie podjęta próba uzyskania odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób pustelniczy model duchowości może być odpowiedzią na znaki czasu? Z życiorysów wybranych pustelników będą wydobywane charakterystyczne elementy duchowości, i na ich przykładzie ukazana współczesna perspektywa, co może być pomocne dla dzisiejszego eremity.

1.1. Pustelnictwo jako miejsce urzeczywistniania się kairos

Rodzaj ludzki dotykają obecnie głębokie i szybkie zmiany. W nowej epoce nieograniczonego wręcz postępu technicznego, w dobie powszechnej komputeryzacji człowiek poszukuje coraz doskonalszego porządku doczesnego, jednak w tym samym tempie nie następuje wzrost duchowy.

³⁸ Zob. A. Läßle, *Powróćmy do modlitwy*, Kraków 1991, s. 102-103; P.P. Ogórek OCD, *Św. Rafał Kalinowski wzorem i patronem dla współczesnego człowieka*, w: *Duchowość polska. Kultura duchowo – religijna XIX i XX wieku*, red. ks. S. Urbański, WUKSW, Warszawa 2002, s. 118.

³⁹ NMI 33.

Zjawiska uznane za znaki czasu, mogą mieć zróżnicowaną strukturę, w zależności od ich wpływu na ludzkość. Znaki pozytywne wspierają życie religijne człowieka i dzięki stwórczej woli Boga przyczyniają się do rozwoju i postępu człowieka. Natomiast znaki negatywne niszczą człowieka, moralność, kulturę duchową. We współczesnych czasach chaosu, człowiek funkcjonuje w nieustannym pośpiechu, czuje się przymuszony, wręcz zniewolony do takich zachowań od najmłodszych lat. Szary obywatel bombardowany jest lawiną informacji, które potrzebuje wciąż segregować i odrzucać zbędne. Rzeczywistość, w której istota ludzka funkcjonuje przekształca się w bazę obsługi komputerów z dominacją „dyktatury hałasu”⁴⁰.

Osoba ludzka ma silne poczucie wolności, a mimo to pojawiają się nowe rodzaje zniewolenia społecznego i duchowego. Świat coraz bardziej odczuwa potrzebę jedności oraz wzajemnej zależności, jednak jest rozrywany przez zaciekle walczące ze sobą siły. Wciąż utrzymują się wyraźne rozbieżności polityczne, społeczne, gospodarcze, rasowe i ideologiczne powodujące zarzewie wojen. Historia przyspiesza tak gwałtownie, że jednostki z trudnością starają się dotrzymać jej kroku, więc los świata staje się wspólny. Gwałtowna przemiana rzeczywistości, przebiegająca często w sposób nieuporządkowany, powoduje zachwianie równowagi. Sytuacja ta wpływa także na życie religijne. Możliwość krytycznej oceny oczyszcza je z magicznego odniesienia do świata i wciąż pokutujących przesądów, ale wymaga osobistego i aktywnego zaangażowania w wiarę. Coraz więcej osób odkrywa potrzebę bliższego odczuwania i przeżywania Boga. Dzisiaj ludzie rozdarci między nadzieją na

⁴⁰ Zob. R. Sarah, N. Diat, *Moc milczenia. Przeciw dyktaturze hałasu*, przekł. A. Kuryś, WSL, Warszawa 2017, s. 50.

coraz lepszy byt materialny a lękiem o bieg spraw współczesnych, motywowani są do stawiania pytań „o jutro” i poszukiwania odpowiedzi⁴¹.

Jan XXIII był przekonany, że Kościół powinien swoje działania dostosowywać do aktualnego czasu (który określał jako „kairos”), a duszpasterstwo uwrażliwić na aktualne problemy i potrzeby człowieka⁴². „Przemija bowiem postać tego świata” (1 Kor 7,31), która zniekształcona jest przez grzech⁴³. Kościół potwierdzając instytucję pustelnika, przekazuje współczesnemu człowiekowi apostołskie wezwanie, by odmienił swe serce: „Oto teraz czas upragniony, oto teraz dzień zbawienia” (por. 2 Kor 6,2)⁴⁴.

Udając się na odosobnienie, katolik podejmuje duchowy wysiłek, by w pierwszej kolejności „widzieć”, w sensie określonym przez Sobór Watykański II, a więc odczytywać znaki czasu, dla swego nawrócenia⁴⁵. Jan Paweł II przedstawił szczegółową analizę wyzwań oraz znaków nadziei dla Kościoła we współczesnej Europie⁴⁶, uważał za „znak czasu” to, że mimo nasilających się wciąż procesów laicyzacji, człowiek wciąż odczuwa potrzebę duchowości, która przejawia się w „głodzie modlitwy”⁴⁷.

Potrzeba modlitwy ludzi, jest wyraźnym znakiem czasu, który wymaga interpretacji w świetle Ewangelii. Oczyma wiary potrafimy dostrzec tajemnicze działanie Jezusa w różnorodnych znakach, jakie nam pozostawił (por. Łk 24,27.44-47). Papież Franciszek zachęca do rozpoznawania dróg prowadzących do pełnej wolności w Chrystusie⁴⁸, oraz

⁴¹ Zob. KDK 4-5, 7.

⁴² Por. J. Majka, *Sens znaków czasu*, „Chrześcijanin w świecie” 1(1973), s. 3.

⁴³ Zob. Św. Ireneusz, *Adversus haereses*, V, 36, 1:pg 7, 1222, za: Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje, Tekst polski*, wyd. 2, Pallotinum, Poznań 2002, s. 554.

⁴⁴ Por. KDK 82.

⁴⁵ Zob. KDK 4.

⁴⁶ Zob. EinE 7-21.

⁴⁷ NMI 33.

⁴⁸ Por. GE 68.

rozeznawania znaków, jakie Bóg daje człowiekowi, by przez to uczył się czytać rzeczywistość⁴⁹.

W chrześcijaństwie czas ma niezwykle ważne znaczenie. Codziennosc ludzkiej egzystencji tworzą godziny, dni, tygodnie, miesiące, lata. Jan Paweł II podkreślał, że w czasie został stworzony świat, oraz w czasie dokonuje się historia zbawienia, która osiąga swój szczyt w „pełni czasu” Wcielenia i swój kres w chwalebnym powrocie Syna Bożego „na końcu czasów”. Czas staje się, w Jezusie Chrystusie Słowie Wcielonym, wymiarem Boga, który jest wieczny sam w sobie. Chrystus jest Panem czasu i historii, jest jego początkiem i wypełnieniem. Rok i dzień, każda chwila życia człowieka i świata zostaje ogarnięta Jego Wcieleniem i Zmartwychwstaniem, ażeby w ten sposób odnaleźć się w „pełni czasu”⁵⁰.

Życie pustelnika przebiega w czasie (*chronos*), na który nakłada się czas nawiedzenia (*kairos*). W świetle papieskiego nauczania (gr. *chronoi*), to czas zwykły, a nad jego upływem czuwa Opatrzność Boża, która wszystkim rządzi. Jednak w ten zwykły bieg dziejów wpisują się specjalne interwencje Boga. Są to chwile (gr. *kairoi*), które człowiek potrzebuje rozeznaczyć i na nie odpowiedzieć⁵¹.

Stąd dla pustelnika ma podstawowe znaczenie rozpoznanie przyjścia Chrystusa i odpowiedź wiary. Przebywając na pustelni nie może przeoczyć chwili wkroczenia Boga w swoje życie, bo to szczególny czas łaski. Przyjście Chrystusa i Jego powrót na ziemię – między tymi czasami rozgrywają się *kairos* Kościoła, a co za tym idzie i każdego pustelnika. Życie osoby, która udaje się na indywidualne rekolekcje w ciszy, przebiega w *kairos*, ale człowiek lubi go określać w sensie chronologicznym, jako datę początku i końca ćwiczeń duchowych. Ciągły pośpiech codziennego życia

⁴⁹ Por. GE 23.

⁵⁰ TMA 10.

⁵¹ Por. Jan Paweł II, *Zbawienie dokonuje się w historii*. Audycja generalna (11.03.1998), „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie) 19 (1999) 7, s. 41.

w świecie i nieustanny brak chwili wytchnienia motywuje do wejścia w kairos, trochę wyżej, dalej, poza siebie. Wprawdzie, jako chrześcijanie żyjemy w czasie kairos, ale zabiegani wielokrotnie nie rozpoznajemy czasu swego nawiedzenia⁵². Dopiero pobyt na pustelni daje możliwość zatrzymania się w czasie, wyciszenia i otwarcia się na Chrystusa Pana, a przez to przemijanie (*chronos*), może stać się chwilą, „teraz” (*kairos*), szczególnym czasem Bożego nawiedzenia i łaski.

Kiedy Apostołowie opowiedzieli Jezusowi co działali i czego nauczali, On powiedział do nich: „Pójdźcie wy sami osobno na pustkowie i wypocznijcie nieco”(Mk 6, 30-34). Jezus ustanowił Apostołów najpierw po to, aby Mu towarzyszyli, a dopiero potem, aby mógł ich posyłać do posługi głoszenia i uzdrawiania (zob. Mk 3,14).

Współczesny, zabiegany człowiek potrzebuje otworzyć się na spotkanie ze zmartwychwstałym Chrystusem, i dla dzisiejszego grzesznika nadeszła „godzina powstania ze snu” (Rz 13,11). Dla Boga wszystkie chwile czasu są terazniejsze w ich aktualności. W swój odwieczny zamysł zbawienia Ojciec Niebieski włączył wolną odpowiedź każdego człowieka na Jego łaskę (por. Dz 3,17-18; 4,27-28).

Nieustannie aktualne jest ostrzeżenie przed rozminięciem się z łaską Bożą, by się nie powtórzyło się biblijne wydarzenie, gdy Pan Jezus zapłakał nad Jerozolimą, że nie rozpoznała czasu swojego nawiedzenia (por. Łk 19,41-44).

Pan Jezus mówiąc do swoich uczniów, poddaje pod refleksję myśl, „Czy jednak Syn Człowieczy znajdzie wiarę na ziemi, gdy przyjdzie?” (Łk 18,8). Przyjście Zbawiciela ma się dokonać w sercu człowieka. Biorąc pod uwagę dzisiejszą kondycję psychofizyczną człowieka odpowiedź na to

⁵² Zob. J. Siepsiak SI, *Brak chronosu wymusza kairos*, „Życie duchowe” Lato 91 (2017), s. 73-79; A. L. Szafrński, *Kairologia. Zarys nauki o Kościele w świecie współczesnym*, TN KUL, Lublin 1990, s. 92-93.

pytanie jest niepewna, a przecież „Chrystus wczoraj i dziś. Początek i Koniec. Alfa i Omega. Do Niego należy czas i wieczność. Jemu chwała i panowanie przez wszystkie wieki wieków”⁵³.

Życie pustelnicze można określić, jako czas szczególnego miłowania Boga, który woła człowieka, rzuca wezwanie w swoim czasie i rozjaśnia, rozświecła ślepotę⁵⁴. Wszystko ma swój czas pod niebem, także czas miłości. Pustelnik wyczekuje momentu swej miłości. „Nie można go przyspieszyć, ale również nie wolno przespać chwili swego nawiedzenia. Każdy ma swój *kairos* i trzeba go należycie odczytać i nań odpowiedzieć”⁵⁵. Nie istnieją techniki wywoływania miłości, dlatego „eremita nie ucieka się (...) do żadnych mistycznych technik oddechowych, mantr, wizualizacji czy tantry. Pustelnik cierpliwie czeka, wierząc, iż nadejdzie czas odwiedzin jego samotni przez Boga”⁵⁶.

Przebywanie „na pustyni”, to „dziewiczy czas”, (łac. *temps vierge*), który człowiek poświęca Bogu i pozwala by stawała się Jego wola. Jest to dobry czas, aby przestać się bać Najwyższego i udać się na drogę życia według Jego sposobu. Przebywanie na pustelni jest „momentem” ofiarowania się Bogu z pełnym zaufaniem doświadczając przez to bezwarunkowej miłości i akceptacji „wykraczającej poza świat i czas”⁵⁷.

„Znaki czasu” to zjawiska, wydarzenia i procesy, w których przejawia się działanie Ducha Świętego. Ingeruje On w dzieje ludzkości, ale też i życie pojedynczego człowieka przez pobudzanie serca i oświecania sumienia⁵⁸.

⁵³ MR 2013, s. 152.

⁵⁴ Por. Św. Augustyn, *Wyznania*, PAX, Warszawa 1978, s. 197.

⁵⁵ Por. W. Johnston, *Życie w miłości. Modlitwa chrześcijańska w praktyce*, Kraków 1997, s. 145nn, za: K. Wencel, *Życia pustelnicze. Spotkanie z Bogiem w ciszy i samotności*, „M”, Kraków 2000, s. 91.

⁵⁶ Por. tamże.

⁵⁷ Por. M.A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, przekł. P. Kolińska, Salwator, Kraków 2009, s. 127-128.

⁵⁸ Zob. S. Bielecki, *Znaki czasu*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, Lublin 2006, s. 923.

Rozpoznane znaki czasu będą pomocne w odczytaniu powołania i czynienia świata bardziej ludzkim⁵⁹. Kościół bierze na siebie obowiązek w ścisłym kontakcie z przemianami historycznymi śledzić i objaśniać zjawiska społeczne, w tym dotyczące życia pustelniczego i ich znaczenie w historii zbawczej oraz w rozwoju duchowym poszczególnych pokutników⁶⁰.

Gdy zaniedbywane jest życie duchowe, to najczęściej jako przyczynę usprawiedliwienia podaje się brak czasu. Sytuacja taka może jednak zaowocować szczególnym czasem łaski, czyli zaburzenie chronosu może stać się genialnym momentem kairos⁶¹. W literaturze występują różne określenia terminu kairos: jako pojęcie filozoficzne to moment zwrotny w życiu, w którym los zmusza do podjęcia rozstrzygającej decyzji; w religii to określony moment w dziejach, w którym dokonuje się zbawcze działanie Boga oraz czas odpowiedzi chrześcijanina, na wezwanie Boga⁶².

Okres ludzkiego życia, dzięki działaniu Ducha świętego, staje się jednocześnie czasem kairos, który jest darem Boga. Został on na początku ustalony, przewidziany i zaplanowany przez Boga. Każdy jego moment zawiera szczególny zamiar Boga. Ów czas zdąża do wyznaczonego celu. Chrześcijanin udający się na pustelnię daje świadectwo wiary, o konieczności właściwego wykorzystania przemijającego życia, gdyż kto marnuje kairos, ten niszczy samego siebie. Pustelnik swoją postawą chce odpowiedzieć na wezwanie, jakie niesie ze sobą kairos, ponieważ człowiek musi zdać rachunek z jego wykorzystania⁶³.

⁵⁹ Por. *Metodologia teologii praktycznej*, pod red. W. Przyczyny, „M”, Kraków 2011, s. 100-101.

⁶⁰ Por. J. Majka, *Sens znaków czasu*, „Chrześcijanin w świecie” 21(1973) 1, s. 6.

⁶¹ Por. J. Siepsiak, *Brak chronosu wymusza kairos*, „Życie duchowe” 91(2017), s. 74.

⁶² Por. EK, t. 8, k. 334; *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 3, PWN, Warszawa 1998, s. 218.

⁶³ Zob. S. Bielecki, *Kościół a świat w perspektywie kairos trzeciego tysiąclecia*, w: *Duszpasterstwo a wyzwania XXI wieku*, red. J. Ostrowski, Kielce 2001, s. 98-100.

Cała chrześcijańska egzystencja jest procesem nawrócenia. Kościół w Polsce powinien się odnawiać na miarę czasów, potwierdzając swoją dwutysiącletnią tożsamość, nie pomijając „znaków czasu”⁶⁴.

Cywilizacja techniczna rozwijająca się od połowy XIX wieku obejmuje swoim zasięgiem cały świat i dotyczy wszystkich dziedzin życia człowieka. Wywiera ona także wpływ na Kościół i społeczeństwo katolickie. Taka sytuacja powoduje zmianę tradycyjnego stosunku do Kościoła wielu katolików i pokazuje potrzebę dostosowywania się Kościoła do nowych warunków. Tym samym uwidacznia się konieczność modlitwy kontemplacyjnej, odczytywania i rozeznawania „znaków czasu” oraz aktualizowania bieżących potrzeb w świetle wiary⁶⁵.

Ludzka przygoda na ziemi, podobnie jak dotknięcie serca człowieka przez łaskę Bożą mają swój czas i miejsce w przestrzeni. Żeby rozpoznać taki moment i zauważyć dotknięcie Boga, także współczesna osoba potrzebuje szczególnego wyciszenia, by wejść w osobową relację ze swoim Stwórcą. Nie ma znaczenia wiek, płeć, wykształcenie czy status społeczny. Bóg przychodzi kiedy chce i jak chce, ale potrzebuje współpracy ze strony człowieka. Jeśli ludzie znajdą „chwile i miejsce na pustynię w swym życiu. Wtedy nie tylko na nowo odnajdą Boga, ale odnajdą drogę do drugiego człowieka, do męża, żony, do każdego, do wspólnoty”⁶⁶.

Wewnętrzne skupienie i otwarcie ludzkiego serca, odpowiednio pokorna postawa tworzą sprzyjające warunki, by dostrzec czas szczególnego działania Pana i usłyszeć Jego słowa. Bóg w stosownym momencie ujawnia

⁶⁴ Por. Jan Paweł II, *Homilia w czasie mszy św. odprawionej w bazylice Najświętszego Serca Jezusa na rozpoczęcie II Ogólnopolskiego Synodu Plenarnego*, w: <https://ekai.pl/dokumenty/homilia-w-czasie-mszy-sw-odprawionej-w-bazylice-najswietszego-serca-jezusa-na-rozpoczecie-ii-ogolnopolskiego-synodu-plenarnego/>; (dostęp: 02.02.2019).

⁶⁵ Zob. W. Turek, *JOC i metoda jego działalności apostolskiej*, „Studia Warmińskie” 5 (1968), s. 495-527.

⁶⁶ J. Szkodoń, *Wstęp*, w: K. Wencel, *Życia pustelnicze*, jw., s. 6.

wymagania dla każdego. Człowiek panuje nad czasem działania, jeśli potrafi wejść w ciszę. Trzeba, by umiał życie aktywne poprzedzać życiem ciszą⁶⁷.

Podczas pobytu na pustelni najważniejsze jest autentyczne stanięcie przed Bogiem w prostej relacji „ja” – „Ty”, bo takie spotkanie jest momentem otwarcia się, czasem łaski. Przeżywanie rekolekcji na pustelni może być szczególnym wydarzeniem, chwilą kairos, w której staramy się wrócić do źródła naszej tożsamości.

Charakterystyczną cechą Kościoła po Soborze jest zwracanie szczególnej uwagi na rzeczywistość ludzką ujmowaną w perspektywie historii zbawienia, to znaczy przeżywania faktów, wydarzeń i zjawisk naszego czasu w świetle wiary i dialogu z Bogiem. W elementach ascezy pustelniczej stosowanych współcześnie do formacji katolickiej niezmienny pozostaje depozyt wiary. Prawda objawiona nie może ulegać zmienności czasów, w których jest umiejscowiona i przeżywana. Życie pustelnicze pozwala jedynie dostrzec działanie Boga i realizować odpowiedź płynącą ze świadomości nieustannej obecności Boga pośród pielgrzymującej ludzkości. Prawidłowo wykorzystywane doświadczenie monastyczne minionych pokoleń daje szansę współczesnym pustelnikom do czuwania i badania znaków czasu wśród przemian współczesnego świata⁶⁸.

1.2. Doskonałość a świętość czerpiąca z doświadczenia pustelniczego

Uświęcenie Kościoła uwidacznia się poprzez działanie Ducha Świętego, który obdarzając swoimi darami rodzi owoce w wiernych. Ci, którzy należą do Ludu Bożego, od momentu Chrztu św. są wezwani do urzeczywistniania świętości, niezależnie od przynależności do stanu i

⁶⁷ Zob. R. Sarah, N. Diat, *Moc milczenia. Przeciw dyktaturze hałasu*, przekł. A. Kuryś, WSL, Warszawa 2017, s. 50.

⁶⁸ Zob. Paweł VI, *Odczytanie znaków czasu*. Rozważanie w czasie Audienencji Generalnej (16.04.1969), w:00 https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/pawel_vi/audiencje/ag_16041969.html; (dostęp: 26.02.20).

pełnionego zawodu⁶⁹. Poszczególne osoby, będące częścią Mistycznego Ciała Chrystusa, żyjące w swojej codzienności, w sposób sobie właściwy, realizują powołanie do życia w łasce uświęcającej i doskonalenia się w miłości. Wszyscy, pod wpływem Ducha Świętego, dążą do doskonałości, jeśli praktykują rady ewangeliczne⁷⁰.

Jednym ze stanów Kościoła, dowartościowanym przez Sobór, jest stan życia świeckiego (świeccy, zarówno konsekrowani, jak i niekonsekrowani, katolicy zrzeszeni w różnych instytutach, osoby żyjące w małżeństwie, samotni)⁷¹. Szczególnym zaproszeniem do współpracy z Bogiem jest życie pustelnicze, które przynosi całej rodzinie ludzkiej pożytek w umacnianiu Królestwa Bożego na ziemi⁷². Doskonałość i uświęcenie pustelnika dokonuje się na drodze uwielbiania Boga w samotnym życiu, pielęgnowaniu modlitwy i praktykowaniu pokuty za cały Kościół⁷³.

Uświęcania pustelnika, podobnie jak każdego człowieka, dokonuje Bóg Ojciec przez Jezusa Chrystusa mocą Ducha Świętego. Święta wymiana, która zachodzi między Bogiem a pokutującymi ludźmi ukryta jest pod osłoną symboli. To Ojciec Niebieski udziela bogactwa swej wewnętrznej doskonałości, uzdalniając człowieka do wyznawania Jego chwały, której odbłaskiem się staje poprzez całe swoje uświęcone jestestwo⁷⁴.

Droga do doskonałości wiedzie przez Krzyż. Pustelnicy podążając nią i podejmując dobrowolne wyrzeczenia, świadomie narażają się na walkę duchową, która jest ważnym elementem ich duchowości⁷⁵. Eremici żyjąc w specyficznych warunkach traktują codzienne zajęcia i całą swoją egzystencję jako okazję zbliżania się do Boga, spełnianie Jego woli i służenia

⁶⁹ Zob. KK 30, 39.

⁷⁰ Zob. KK 40,

⁷¹ Zob. KK 39.

⁷² Zob. KK 33, 34

⁷³ Zob. KK 40.

⁷⁴ Zob. KL 10; *Wprowadzenie*, s. 38.

⁷⁵ Zob. KKK 2015.

Kościółowi⁷⁶. Życie duchowe pustelników wpisane jest w ich całą egzystencję. U osób żyjących w odosobnieniu, jeszcze bardziej obowiązuje zasada, że duchowość chrześcijańska zakłada indywidualny i praktyczny sposób dążenia do świętości. Wysoka miara zwyczajnego życia⁷⁷, osadzona jest w Bogu, Stwórcy i Ojcu⁷⁸.

W doświadczeniu pustelniczym, otwartym na powiew Ducha Świętego, charakterystyczna jest postawa wdzięczności Bogu i ludziom⁷⁹. Łaska owocuje wtedy, gdy serce człowieka przepełnione jest obecnością Boga i Jego miłością. Świętość wzrasta w codzienności przez małe gesty, a przejawia się owocami radości i pokoju⁸⁰.

Doskonałością i treścią drogi życia pustelniczego jest naśladowanie Chrystusa, pójście za Nim, wyrzekłszy się wpierw własnych dóbr i siebie samego: „Potem przyjdź i chodź za Mną” (Mt 19, 21)⁸¹. Jezus żąda od człowieka, który chce iść za Nim i całe swoje życie poświęcić na Jego chwałę, by się zaparł samego siebie i wziął swój krzyż, jak czynili pustelnicy dawniej i dziś⁸². „Jeśli kto chce pójść za Mną, niech się zaprze samego siebie, niech weźmie krzyż swój i niech Mnie naśladuje” (Mt 16, 24).

Bóg jest miłością, dlatego też kresem doskonałości w nas jest miłość (por. 1 J 4, 11-18)⁸³. Stąd pochodzi postawa pustelnika, który zanurzony w bliskości Bożej miłości, jest zdolny przebywać sam (w odosobnieniu) na pustkowiu, bez obawy o własne życie, gdyż „Miłość jest spoiwem doskonałości”(Kol 3, 14).

⁷⁶ Chł 16-17.

⁷⁷ Por. NMI 30.

⁷⁸ Por. Chł 5.

⁷⁹ Zob. Franciszek, *Świadkowie radości*. List apostolski do zakonnic i zakonników na rozpoczęcie Roku Życia Konsekrowanego, w: https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/listy/zycie-konsekrowane-or_21112014.html; (dostęp: 23.09.2019).

⁸⁰ Por. GE 164, 15-17.

⁸¹ Zob. VS 19.

⁸² Zob. VS 20.

⁸³ Por. KDK 37-38.

Chrystus jako człowiek szedł swoją drogą do doskonałości, przeżywając mękę, dźwigając Krzyż na Golgotę. Podobnie, najważniejszą drogą pustelniczego życia jest także Droga Krzyżowa, ale przeżywana w zjednoczeniu z Jezusem⁸⁴. Podążanie do świętości jest życiem według Ducha, bo wypełnia się wtedy to czego Bóg oczekuje od człowieka. Dążenie ciała prowadzi do śmierci, a spełnianie wymagań Ducha do życia i pokoju (por. Rz 8, 5-6).

Życie według zasad duchowości pustelnicznej osoby świeckiej jest pewnym rodzajem zaproszenia Pana Jezusa do szczególnej zażyłości z Nim, by On mógł mówić, wprost do duszy na samotności. W ciszy pustelni człowiek skupiony na Bogu może Go usłyszeć, zauważyć Jego działanie i odnieść to do spraw codziennych, praktykować w życiu. W rozwoju duchowym Pan Bóg stopniowo podwyższa wymagania i mobilizuje do postępu, aż nastąpi pełne poznanie Syna Bożego i dojdziemy do „człowieka doskonałego, do miary wielkości według Pełni Chrystusa” (Ef 4,13), „aby człowiek Boży był doskonały, przysposobiony do każdego dobrego czynu” (2 Tm 3,17). „Człowiek bez Chrystusa jest prochem i cieniem”⁸⁵. Pustelnikowi przyświeca nadzieja, że poprzez aktywny pobyt na pustelni posiadzie doskonałość i jako „nowe stworzenie” ujrzy Go twarzą w twarz, „takim jakim jest”(1 J 3,2), kiedy Chrystus Pan powtórnie przyjdzie⁸⁶.

W pierwszych wiekach chrześcijaństwa eremici uczynili drogę do świętości i dążenie do doskonałości programem swojego życia. Miejsce pustynne uznawano za szczególnie sprzyjające wzrastaniu w ewangelicznej doskonałości. Wskazania św. Jana Kasjana żyjącego na przełomie IV i V wieku stanowią cenną pomoc dla współczesnych pustelników, którzy pragną

⁸⁴ Zob. A. Szustak, *Oto człowiek. Droga Krzyżowa z Jerozolimy*, Dom Wydawniczy Rafael, 2017.

⁸⁵ Benedykt XVI, *Św. Paulin z Noli*, w: Benedykt XVI, *Katechezy o Ojcach Kościoła*, red. E. Czyżowska, „M”, Kraków 2008, s. 152.

⁸⁶ Por. A. Louf, *W szkole kontemplacji*, przekł. Z. Pająk, eSPe, Kraków 2006, s. 240.

dążyć do świętości. Jako nauczyciel doskonałości⁸⁷, głosił, że w zależności od stanu i przygotowania duszy istnieją trzy podstawowe stopnie doskonałości: bojaźń, nadzieja i miłość Boga. Głównymi przeszkodami do ich osiągnięcia są przeciwstawne pragnienia ciała i ducha. Ważnymi środkami do pokonywania tych trudności są: modlitwa, pokuta, post i umartwienia oraz cnoty (zwłaszcza roztropności, cierpliwości i czystości)⁸⁸. Na tej drodze J. Kasjan widział człowieka i jego wysiłki w sposób pozytywny. Był on zwolennikiem „złotego środka” i stosował zasadę iż „skrajności są jednakowo złe”. Uważał, że do tego samego prowadzi nadmiar postów, jak i obżarstwo, i analogicznie taką samą szkodę powoduje nieumiarkowanie w przedłużaniu czuwania, co sen przedłużany z lenistwa⁸⁹.

Pozostawił też w swoim nauczaniu koncepcję czystości, jako szczególnie element chrześcijańskiej doskonałości. Istotne są tu wskazania wysiłku ascetycznego jakiego skażona natura potrzebuje na drodze do osiągnięcia tej cnoty. Zaleca on post, ograniczenia snu oraz czas spędzony na pustyni, a przede wszystkim otwarcie człowieka na pomoc łaski Bożej podczas modlitwy⁹⁰.

Według św. Jana Kasjana doskonałość serca pustelnika polega na wytrwałej modlitwie i budowana jest przez realizację cnót⁹¹. Pustelnik jest człowiekiem kontemplującym i najbardziej sobą, gdy się modli. Cały wysiłek dążenia do doskonałości serca zmierza do osiągnięcia nieustannej

⁸⁷ Św. Jan Kasjan (IV/V w.) wliczany w poczet *Ojców Pustyni* i *Kościoła*, czczony przez Cerkiew prawosławną, i Kościół rzymskokatolickim. On pierwszy ułożył naukę ascetyczną w jedną usystematyzowaną całość, w ten sposób przyczyniając się do kształtowania wczesnego monastycyzmu zachodniego. Czerpał z niej zarówno Benedykt z Nursji, jak i Ignacy Loyola. Jego dzieła darzyli szacunkiem św. Teresa z Avila i św. Jan od Krzyża; zob. A. Nocoń, *Jan Kasjan*, WAM, Kraków 2004, s. 8-10.

⁸⁸ Por. A. Nocoń, *Jan Kasjan*, WAM, Kraków 2004, s. 40-41.

⁸⁹ Por. tamże, s.70-71.

⁹⁰ D. Dolnicki, *Czystość serca a chrześcijańska doskonałość. Studium w oparciu o Pisma św. Jana Kasjana*, WT UO, Opole 2014, s. 11.

⁹¹ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu. Święty Charbel Makhlouf, mnich i pustelnik Zakonu Libańskich Maronitów(1828 – 1898)*, tłum. K. Artzt, Wydawnictwo AAs.c., Kraków 2015, s. 136.

modlitwy⁹². Tym co łączy życie pustelnicze i wspólnotowe jest dążenie do doskonałości⁹³. Pod wpływem Ojców Pustyni nabrał on przekonania, że eremityzm (anachoretyzm) jest najwyższą formą życia chrześcijańskiego, ale droga do niego często prowadzi poprzez życie wspólnotowe jako etap pośredni⁹⁴.

Kasjan twierdził, że doskonałością „pustelnika jest: mieć umysł wyzuty ze wszystkich rzeczy ziemskich i w ten sposób, o ile ludzka niemoc zdoła, zjednoczyć go z Chrystusem”⁹⁵. Był też przekonany, że „nieznajomość nauk nikogo nie wyklucza z osiągnięcia doskonałości oraz że brak wykształcenia nie stanowi przeszkody dla uzyskania czystości serca i duszy”⁹⁶. Pogląd ten podzielał św. Hieronim, który ukazywał ideał eremity obok innych dróg duchowych⁹⁷, przy czym twierdząc że: „o wiele lepiej być świętym nieukiem niż wymownym grzesznikiem. Jednak za konieczny warunek zdobycia świętości, obok modlitwy uważał pracę”⁹⁸.

Św. Szarbel, maronicki mnich i pustelnik z Libanu nauczał, że świętość życia jest celem, a „doskonałość w miłości ostatecznym szczytem do zdobycia”⁹⁹. Pustelnik żyje w świecie, ale nie należy w nim do tego co oddala go od Boga, służy światu nie będąc jego niewolnikiem lecz z miłości¹⁰⁰. „Dla Chrystusowego atlety uświęcenie świata rozpoczyna się od

⁹² Zob. W. Harmless, SJ, *Chrześcijanie pustyni. Wprowadzenie do literatury wczesnego monastycyzmu*, przekł. M. Höffner, WUJ, Kraków 2009, s. 454.

⁹³ Por. tamże, s. 466.

⁹⁴ Jan Kasjan, *Rozmowy z Ojcami, przedmowa*, 1,4(S.C. 42:75 [ŻrMon28:62], za: W. Harmless SJ, *Chrześcijanie pustyni*, jw., s. 467.

⁹⁵ J. Kasjan, *Rozmowy z Ojcami*, 19,8,3-4 (S.C. 64:46 [POK7:276], za: W. Harmless SJ, *Chrześcijanie pustyni*, jw., s. 466.

⁹⁶ J. Zelek, Sz. Hiżycki OSB, *Jak żyć według Ojców Pustyni?*, wyd. 1, WB, Kraków 2017, s.6.

⁹⁷ Zob. Benedykt XVI, *Święty Hieronim (I)*, w: *Katechezy o Ojcach Kościoła*, jw., s.126.

⁹⁸ Por. J. Czuj, *Św. Hieronim, żywot-dzieła, charakterystyka*, PAX, Warszawa 1954, s. 117.

⁹⁹ Por. R. Nadera, *Święty Charbel. Orędzia z nieba*, tłum. B. Nowak, Wydawnictwo AA s.c., Kraków 2013, s. 57.

¹⁰⁰ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 265.

własnego uświęcenia. On wskazuje duszom kierunek zbawienia, dając przykład swoim życiem i ofiarą”¹⁰¹. Aby zmieniać świat na lepsze należy samemu dążyć do świętości, zła przeciwstawiać dobro a nienawiści miłość¹⁰².

Życie pustelnicze jest „ostatnią konsekwencją chrześcijańskiego pojęcia doskonałości i środków, które umożliwiają jej osiągnięcie”¹⁰³. Głównym celem życia pustelnika, według św. Szarbela, jest uświęcenie poprzez zjednoczenie się z Bogiem. Temu ma służyć tryb życia wypełniony modlitwą, umartwieniami (także intelektu), praktykami pokutnymi, postami i medytacjami¹⁰⁴.

Życie świętego Jana Klimaka jest przykładem wewnętrznej drogi doskonałości. Połączył on gorliwą pobożność, pracę nad sobą z ciągłą aktywnością umysłową. W swoim traktacie *Drabina raju* święty posłużył się motywem z Pisma Świętego (Rdz 28,12). Drabina, która przyśniła się Jakubowi sięgała nieba. U jej szczytu był Bóg, a chodzili po niej aniołowie. Poszczególne stopnie drabiny są etapami prowadzącymi do duchowej doskonałości i zjednoczenia z Bogiem. Najpierw pustelnik zrywa ze światem, by powrócić do stanu ewangelicznego dzieciństwa, przy czym istotne jest nie samo zerwanie, ale powrót do prawdziwego dzieciństwa, stanie się, jak powiedział Jezus, podobnymi do dzieci¹⁰⁵. Drabina ma trzydzieści szczebli i jest symbolem stopni cnót i nadprzyrodzonej walki z

¹⁰¹ Por. P. Cattaneo, *Św. Charbel mnich cudotwórca. Życie, cuda, orędzia, modlitwy*, tłum. M. Stebart COOr, Wydawnictwo AA s.c., Kraków 2013, s. 68.

¹⁰² Por. M. Bilska, *Papież Paweł VI i pustelnik Charbel* w: <https://www.deon.pl/religia/duchowosc-i-wiara/zycie-i-wiara/art,1640,papiez-pawel-vi-i-pustelnik-charbel.html>; (dostęp 10.08.2018).

¹⁰³ J. Hausherr, *Spiritualite monachale et unite chretienne*, s. 40-41, za: S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 90, 264.

¹⁰⁴ Por. J. Skandar, OLM, M.S. Buisson, *Św. Charbel. Pielgrzym wieczności we wspomnieniach świadków epoki*, tłum. M. Bartnicka-Gustowska, Esprit, Kraków 2015, s. 27.

¹⁰⁵ Por. J. Klimak, *Drabina raju*, przekł. W. Polanowski, opr. E. Osek, Wydawnictwo Marek Derewecki, Kęty 2011, s. 104-105.

upadłą naturą. Siedem ostatnich szczebli drabiny prowadzi do doskonałości chrześcijańskiej, do zjednoczenia z Bogiem. Wspinający się do nieba, wzywani są do nieustającej czujności, ponieważ jeden z eremitów został porwany przez szatana z dwudziestego czwartego szczebla¹⁰⁶.

Współcześnie w dążeniu do doskonałości ważne jest przestrzeganie podstawowej hierarchii wartości a szczególnie wierności obowiązkom stanu i miłość bliźniego. Człowiek podążający drogą doskonałości chrześcijańskiej wypełnia przede wszystkim zwyczajne obowiązki dnia codziennego¹⁰⁷. Świętość jest wyłączną właściwością Boga, oznacza cel dążenia chrześcijanina, czyli stan doskonałości już osiągniętej, a doskonałość to sposób działania naznaczony żarliwością w dążeniu do tego celu¹⁰⁸. Doświadczenie pustelników potwierdza prawdę, że osiągnięciu doskonałości sprzyja: oddalenie się od świata, oddanie się Bogu, samotność, cisza pustyni, zanurzenie się w nieustannej modlitwie, udział w Eucharystii, medytacja¹⁰⁹. Życie duchowe nie jest sprawą elity a obowiązkiem każdego ochrzczonego¹¹⁰.

Chrześcijanin, a w zasadzie każdy człowiek, potrzebuje uporządkowania swojego wnętrza. Chrześcijańskiej doskonałości nie osiągnie się bez nieprzerwanej walki ze sobą. Jako broń w tej walce zalecane są: nieufność do siebie, zaufanie do Boga, ćwiczenia duchowe oraz modlitwa¹¹¹. W formacji pustelniczej zawarte są nauki pewnych praktyk, które pomagają prostować zawiłe drogi ludzkie¹¹². W procesie kształtowania

¹⁰⁶ Zob. tamże, s. 30; por. L. Śliwa, *Nielatwa droga*, „Gość niedzielny”, 8 (26.02.2017), s. 2.

¹⁰⁷ Por. P. Rostworowski, *Kierownictwo duchowe. Kilka zasad i wskazówek*, WB, Tyniec - Kraków 2008, s. 55-57.

¹⁰⁸ Por. M. Chmielewski, *Vademecum. duchowości katolickiej. 101 pytań o życie duchowe*, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 2004, s. 22.

¹⁰⁹ J. M. Popławski, *Eremityzm*, w: LDK, s. 249.

¹¹⁰ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 356.

¹¹¹ Por. W. Scupoli, *Walka duchowa*, przekł. A. Dudzińska-Facca, Biblioteka Christianitas, t. 10, Poznań 2002, s. 22-23.

¹¹² Zob. J. Zelek, Sz. Hiżycki OSB, *Jak żyć według Ojców Pustyni?*, jw., s. 19.

się doskonałości człowieka ważną rolę odgrywają cnoty i dary Ducha Świętego ponieważ ich działanie jest powiązane ściśle z miłością. Nadprzyrodzona miłość dopełnia cnoty i dary Ducha Świętego, a one są warunkiem jej doskonałego działania. Miłość jest wartością dynamiczną, podlegającą prawu ustawicznego urzeczywistniania się, dlatego można mówić o stopniach doskonałości także na pustyni. Tradycyjnie wyróżnia się trzy stopnie: oczyszczenie, oświecenie i zjednoczenie. Nie można ich rozdzielać, bo zachodzą na siebie¹¹³.

Pustelnicy zdecydowani na wszystko by odnaleźć Boga, ukazują bezkompromisowe dążenie do świętości. Na tej drodze pojawiają się pytania, na które udzielając szczerých odpowiedzi burzą schematy życiowe, co nie jest łatwe i przyjemne¹¹⁴.

Teologiczne uzasadnienie życia pustelniczego znajdujemy w Piśmie Świętym. W Ewangelii jest wezwanie do doskonałości, a oprócz tego są słowa Pana Jezusa, który mówi wyraźnie: „kto kocha matkę lub ojca bardziej niż mnie, nie jest mnie godzien”. Te słowa mogą początkowo brzmieć ostro, wręcz brutalnie, ale mówią one o całkowitym poświęceniu się służbie Ewangelii. Pan Jezus powiedział także: „kto straci swoje życie z powodu Mnie i Ewangelii, ten je zachowa”¹¹⁵.

Pragnienie świętości, nie identyfikuje się z biernym wyczekiwaniem, a wiąże się z pracą nad osobistą przemianą. Przebywanie na pustelni, to intensywny czas zmagania stworzenia ze swoimi słabościami. Celem życia człowieka jest osiągnięcie świętości, a pomocą (ukierunkowaniem) w tym

¹¹³ Por. W. Słomka, H. Weiman, *Doskonałość*, w: LDK, s. 215-216.

¹¹⁴ Por. M. Starowieyski, *Świętość w życiu i myślach Pustelników egipskich IV wieku*, w: *W nurcie zagadnień posoborowych*, praca zb. pod red. B. Bejze, WSL, Warszawa 1972, s. 368.

¹¹⁵ Por. J. Malesza wywiad z H. Paprockim, *Pustelnik. Samotność dla wspólnoty*, „Teologia Polityczna Co Tydzień” 27(2016), w: <https://teologiapolityczna.pl/ks-prof-henryk-paprocki-z-dala-od-zgielku-swiata-pustelnicy-nieustannie-sluza-kosciolowi-modlitwa-tpct-27->; (dostęp: 13.10.2021).

działaniu jest formacja wspomagająca na poszczególnych etapach drogi. Osoby po doświadczeniu formacji we wspólnotach bądź grupach modlitewnych w nurcie posoborowych ruchów odnowy Kościoła, potrzebują pogłębienia swojej duchowości o modlitwę kontemplacyjną¹¹⁶.

Nowoczesne prądy kulturowe stawiają wyzwania katolickiej tradycji chrześcijańskiej, poprzez niszczenie poczucia, że jej dominacja jest całkowita, a pozycja bezpieczna. Człowiek idąc przez życie, potrzebuje wskazówek, drogowskazów, które pomagają oczyszczać kolejne poziomy jego życia duchowego. Pomaga w tym formacja pogłębiająca duchowość o kontemplację Boga. Pustelnia daje dzisiaj stały punkt odniesienia w szybkich zmianach zachodzących w społeczeństwie. Udziela środków uzdalniających do stawiania czoła teraźniejszości w duchu nadziei¹¹⁷.

W duchowości pustelników dominuje element skupienia uwagi na Stwórcy i podporządkowanie całego swojego działania Jego wezwaniom. Niewątpliwie w rozwoju duchowym osób (także świeckich) podążających drogą do świętości potrzebny jest czas wytchnienia, „złapania oddechu” na samotni pustelni, w bliskości Boga. Cierpliwość, o której nauczał i praktykował ją w swoim życiu święty pustelnik Antoni, może być antidotum dla człowieka „rozpędzonego” w aktywnej codzienności. Może stać się refleksyjnym ćwiczeniem w pokonywaniu trudności na drodze rozwoju duchowego. Świętość zarówno w codzienności jak i w duchowości to nie „wielkość” a raczej „małość” i uniżenie się w pokorze. Nie chodzi przy tym o poniżanie się czy nieustające poczucie winy, ale uznanie swej małości i bezsilności przed Bogiem z jednoczesnym błaganiem o miłosierdzie nad nędzą człowieczą. Bóg jest miłością i pierwszy nas pokochał stwarzając człowieka na Swój obraz i podobieństwo. Dlatego ludzie wciąż poszukują

¹¹⁶ *Podręcznik Pustelni Najświętszego Serca Pana Jezusa*, opr. ks. S. Ropiak, Olsztyn-Gradki 2014, s. 20.

¹¹⁷ Zob. T.M. Gannon SJ, G.W. Traub SJ, *Pustynia i miasto*, przekł. P. Wilczek, WAM, Kraków 1999, s. 9-10.

Boga, mniej lub bardziej świadomie pragną Jego Ojcowskiej Miłości. Na poziom chrześcijaństwa wchodzimy, gdy na miłość Boga odpowiadamy naszą niedoskonałą miłością, którą Bóg w nas wciąż udoskonala.

Jedną z możliwości, wspierających i pomagających w kroczeniu ku świętości jest duchowość pustelnicza. Na glebie pustyni wyrosły reguły i społeczności zakonne, oraz uniwersalne wartości, które nadal mogą być atrakcyjne i skuteczne w poszukiwaniu prawdy o Bogu i o sobie samym¹¹⁸.

1.3. Zewnętrzne i wewnętrzne warunki określające pustelnika

Realizując cel niniejszej pracy badamy warunki życia pustelniczego, wydobywając elementy, które będą przydatne do formacji osób świeckich, pragnących pogłębiać swoją osobową relację z Bogiem. Z życia eremitów wyodrębniane będą warunki zewnętrzne i wewnętrzne. Na użytek obecnej refleksji będą sporządzone ustalenia terminologiczne: zdefiniowane pojęcie laikatu i sprecyzowane co rozumiemy przez pustelnika świeckiego.

Nauka Soboru Watykańskiego II określa świeckich jako „wszystkich wiernych, którzy nie są członkami stanu duchownego i stanu zakonnego prawnie ustanowionego w Kościele. Są to wierni, którzy wcieleni przez chrzest w Chrystusa, ustanowieni jako Lud Boży, stawszy się na swój sposób uczestnikami kapłańskiej, prorockiej i królewskiej misji Chrystusa, sprawują właściwe całemu ludowi chrześcijańskiemu posłannictwo w Kościele i w świecie”¹¹⁹.

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 roku dla Kościoła łacińskiego podaje ścisłą definicję pustelnika, jako osoby nie należącej do żadnego instytutu, a podlegającej jedynie biskupowi diecezjalnemu¹²⁰. Papieska Komisja ds. Rewizji Kodeksu wyjaśnia, że w instytutach życia

¹¹⁸ Zob. K. Wencel, *Życia pustelnicze*, jw., s. 10.

¹¹⁹ KK 31, KKK 897.

¹²⁰ Por. KPK 603 § 1.

konsekrowanego pustelnicstwo jest regulowane konstytucjami zakonnymi. Osoba zakonna należy do wspólnoty, a podstawą dla pustelnika jest życie samotne. Każdy eremita będzie żył w różnych strefach klimatycznych i kulturach. Dlatego szczegółowe dopracowanie i decyzje co do zasad pozostawiono biskupowi diecezjalnemu. Początkowo w KPK oddzielono życie zakonne od eremickiego, lecz w końcowym efekcie dołączono kanon 603 do norm wspólnych wszystkim instytucjom życia konsekrowanego, mimo, że instytucja pustelnika takim instytutem nie jest. W sensie ogólnym możemy mówić o pustelnikach diecezjalnych i zakonnych¹²¹.

Hiszpański słownik prawa kanonicznego wprowadza rozróżnienie: „Życie pustelnicze jest formą życia, w której wierni mogą, bądź nie, należeć do jakiegoś instytutu życia konsekrowanego; natomiast pustelnik jest wiernym, który nie należy do żadnego instytutu i prowadzi życie pustelnicze z określoną stabilnością. W związku z tym należy odróżnić osobę pustelnika od osób prowadzących życie pustelnicze¹²².

KPK określając życie pustelnicze, które uznaje Kościół, podaje warunki zewnętrzne i wewnętrzne tej rzeczywistości: surowe odsunięcie się od świata, milczenie odosobnienia, gorliwą modlitwę i pokutę, poświęcenie swojego życia na chwałę Boga i zbawienie świata¹²³.

Według Katechizmu Kościoła Katolickiego pustelnik, to chrześcijanin, który prowadzi życie ukryte przed światem i przeżywa je w osobowej bliskości z Jezusem Chrystusem. To charakterystyczne powołanie polega na tym, by na pustyni, w walce wewnętrznej, odnajdywać chwałę Ukrzyżowanego, by życie pustelnika było milczącym przepowiadaniem Chrystusa¹²⁴.

¹²¹ Por. Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, Wydawnictwo Diecezjalne, Sandomierz 2005, s. 26.

¹²² Por. tamże, s. 27-28.

¹²³ Por. KPK 603 § 1.

¹²⁴ Por. KKK 921.

Z przytoczonych definicji wynika, że aktualnie obowiązujące normy prawne wyszczególniają zarówno elementy zewnętrzne (odsunięcie się od świata, miejsce pustynne, samotność, milczenie), jak i wewnętrzne życia pustelnika (osobowa bliskość z Chrystusem, walka wewnętrzna, odnajdywanie chwały Ukrzyżowanego, milczące przepowiadanie Chrystus i oddanie Mu całego swego życia).

Formę życia pustelniczego mogą prowadzić wierni, a więc ci, którzy przez chrzest zostali wszczępieni w Chrystusa¹²⁵. Do takiego życia w samotności niezbędne jest powołanie. Kandydata lub kandydatkę powinna cechować dojrzałość duchowa, zdrowie, brak przeszkód kanonicznych, uporządkowana sytuacja cywilno-prawna oraz doświadczenie życiowe. Pustelnik będzie zobowiązany do przestrzegania reguły życia przez siebie napisanej i zaaprobowanej przez biskupa diecezjalnego. Będzie sam na siebie pracował, zatroszczy się o swoje utrzymanie, bo nie może być ciężarem dla innych¹²⁶. Codzienna praca pustelnika może polegać na pisaniu ikon, pracy pszczelarskiej, wykonywaniu robótek ręcznych, uprawie ogródka na własne potrzeby, zbieraniu ziół. Wielu pustelników pracuje naukowo, pisze regularnie artykuły do czasopism lub wydaje książki na temat życia duchowego¹²⁷. W początkach pustelnictwa codziennym zajęciem eremitów było zbieractwo i tkactwo, przyjmowali też jałmużnę¹²⁸.

Pustelnik porzuca chaos tego świata i dąży do wewnętrznej integracji, osiągnięcia harmonii, na początku ze sobą, a przez to z Bogiem i ludźmi. Podejmując decyzję wejścia na drogę powołania życia pustelniczego eremita ma świadomość, że nie są to komfortowe wczasy, ani łatwiejsza droga powołania. Po prostu inna¹²⁹.

¹²⁵ Por. KPK 204 § 1.

¹²⁶ Por. Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, jw., s. 31-33.

¹²⁷ Por. tamże, s. 62-63.

¹²⁸ Por. K. Wencel, *Życia pustelnicze*, jw., s. 13.

¹²⁹ Zob. Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, jw., s. 76.

Wewnętrzne warunki życia pustelniczego zawarte są w radach ewangelicznych, według których żyją pustelnicy. W tych zasadach życia Ewangelią zawarte są przymioty Pana Jezusa, które uobecniają się w świecie. Dzięki świadectwu życia eremickiego, ludzie wierzący podejmują refleksję tajemnicy Królestwa Bożego obecnego w historii, które w pełni urzeczywistni się w niebie¹³⁰.

W ciągu stuleci nie brakowało ludzi, którzy posłuszni wezwaniom Ojca i poruszeniom Ducha Świętego szli na pustynię. Wybierali oni drogę specjalnego naśladowania Chrystusa, aby oddać się Jemu sercem „niepodzielnym” (por. 1 Kor 7, 34). Ci porzucali wszystko jak Apostołowie, aby przebywać z Nim i tak jak On oddać się na służbę Bogu. W ten sposób przyczyniali się do objawienia tajemnicy i misji Kościoła dzięki licznym charyzmatom życia pustelniczego, których udzielał im Duch Święty, a w ten sposób wnieśli też wkład w odnowę społeczeństwa¹³¹.

Pustelnicy są swoistymi apostołami. Głoszą oni chwałę Boga swoim milczeniem w sercu Kościoła. Pan Jezus kiedy posyłał apostołów, zalecał im, nie bierzcie dwóch sukni ani sandałów na zmianę (por. Mt 10, 7-11). Chrystus zachęcał swoich uczniów do bezgranicznego zaufania w opiekę i moc Boga Ojca. Mistrz nakazywał im, by nie troszczyli się co będą jeść i pić, w co będą się ubierać, bo o to wszystko zadba Ojciec, który wie czego potrzebują. „Starajcie się raczej o Jego królestwo, a te rzeczy będą wam dodane” (Łk 12, 31). Obraz lilii polnych i ptaków powietrznych w Piśmie Świętym wzbudza zaufanie w Opatrzność Bożą (por. Łk 12, 22-31). Pustelnicy urzeczywistniają pouczenie Apostoła Pawła: „O nic się już zbytnio nie troskajcie, ale w każdej sprawie wasze prośby przedstawiajcie Bogu w modlitwie i błaganiu z dziękczynieniem!” (Flp 4, 6).

¹³⁰ Zob. VC 2.

¹³¹ Zob. VC 1.

Św. Grzegorz z Nyssy (355-394) pisał o współczesnym mu świętym Efreście (305-373), że był naśladowcą pierwszych apostołów i może być wzorem dla wszystkich pustelników. Ojciec Kapadocki akcentuje, że pustelnik ten swoje życie spędził bez torby, laski, pieniędzy i złota. Jego pożywieniem był chleb owsiany i jarzyny, a napojem zwykła woda. „Jego ciało podobne do szkieletu, wyglądało jak figurka z gliny”¹³².

Na ważne warunki zewnętrzne i wewnętrzne wskazywał św. Hieronim, który w czasie przebywania na pustyni nosił wór pokutny, sypiał na gołej ziemi, a za towarzyszy doli miał dzikie zwierzęta i skorpiony, utrzymywał się z pracy swych rąk¹³³. Opisał on nieustanną walkę z pokusami, zwłaszcza z pożądliwością, którą zwalczał przez ujarzmianie ciała tygodniowymi postami, leżąc u stóp Jezusa i oblewając je łzami. Przestrzegał przed używaniem wina, potępiał obżarstwo, a zachwalał proste jedzenie¹³⁴.

Święty Afrahat wyjaśniał potrzebę postu w rozległym sensie: w odniesieniu do pokarmów mówi jako o „praktyce koniecznej, by zachować miłość bliźniego i dziewictwo, o poście, jakim jest wstrzemięźliwość potrzebna w dążeniu do świętości”¹³⁵.

C. Doherty przedstawia wyzwania jakie niesie praktykowanie pustyni, przez pielęgnowanie jej w swoim wnętrzu. Słowo „pustynia” dla tego, kto jest pod działaniem Ducha Świętego to poszukiwanie Boga w ciszy, która jest wiszącym mostem przerzuconym przez duszę kochającą Boga ponad

¹³² Na Górze Athos, ostoji bizantyjskiego monastycyzmu, znajdują się dwa cenne obrazy przedstawiające św. Efrema; zob. O. Metodias Zherati: *Tableaux d'Histoire de l'Eglise*, cz. II, s. 59 – 61, Alep 1963, za: G.H. Hafouri, *Święty Efreś Syryjczyk – Diakon i Doktor Kościoła*, w: <https://voxdomini.pl/archiwa/swieci-i-ich-dziela/sw-efrem-syryjczyk/>; (dostęp: 10.01.2020).

¹³³ Por. J. Czuj, *Św. Hieronim, żywot-dzieła, charakterystyka*, PAX, Warszawa 1954, s. 20, 106-110, 115-116.

¹³⁴ Por. Św. Hieronim, *Listy do Eustochium*, Listy 22, 31, 108, tłum. B. Degórski, WB, Kraków 2004, s. 121-126.

¹³⁵ Por. Benedykt XVI, *Święty Afrahat*, w: *Katechezy o Ojcach Kościoła*, red. E. Czyżowska, „M”, Kraków 2008, s.137.

mroczną czeluścią własnego wnętrza, urwiskami pokus i przepaściami lęków, pojawiającymi się na drodze do Boga. Pustynia cisza, samotność, to stan umysłu i serca. Można je odnaleźć nawet w środku miasta, w każdym dniu życia, jeśli uświadomimy sobie jak bardzo są nam potrzebne¹³⁶.

Krystyna Osińska podkreśla, że pustynia, nie jest synonimem izolacji, zagubienia, alienacji. W jej symbolice powstałej na przestrzeni wieków dominuje szacunek dla ciszy, skupienia i pragnienie dojścia do wewnętrznej głębi istnienia człowieka, gdzie można doświadczać sacrum. Ludzie pustyni, im głębiej przeżywają swoje istnienie i otwarcie się na ducha, tym mocniej wiążą się z innymi, są osobami myślącymi, ceniącymi społeczny dorobek i dążą do odpowiedzialności za własne życie, by nadać mu właściwy kształt¹³⁷.

Wśród pustelników radykalnością warunków wyróżniał się maronita św. Charbel, którego życie określa się jako „białe męczeństwo bez skargi”¹³⁸.

Św. Charbel, bardzo przestrzegał zasady nie patrzenia nikomu w twarz i nigdy nie przestawał z kobietami, nawet matce odmawiał bezpośredniego spotkania. W podróży schodził niewiastom z drogi, by nie mieć pokus do grzeszenia¹³⁹. Odszedł do klasztoru w Annaya bardziej oddalonego od świata, by mieć możliwość życia w radykalnym odosobnieniu we wspólnocie¹⁴⁰, a następnie samotnie w eremie w większych umartwieniach¹⁴¹. Pustelnik mieszkał w celi o powierzchni 6 metrów kwadratowych, spał na koziej skórze z kłodą pod głową zamiast poduszki¹⁴².

¹³⁶ Por. C. De Hueck Doherty, *Pustynia. Spotkanie Boga w ciszy, samotności i modlitwie*, przekł. D. Murawska, WKB, Kraków 2016, s. 14, 15.

¹³⁷ Por. K. Osińska, *Pustelnicy dziś*, jw., s. 8-9, 82.

¹³⁸ Por. P. Cattaneo, *Św. Charbel mnich cudotwórca*, jw., s. 67.

¹³⁹ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., 84, 97.

¹⁴⁰ Por. tamże, s. 80; P. Cattaneo, *Św. Charbel mnich cudotwórca*, jw., s. 66.

¹⁴¹ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 146-147.

¹⁴² Por. J. Skandar OLM, M.S. Buisson, *Św. Charbel. Pielgrzym wieczności we wspomnieniach świadków epoki*, tłum. M. Bartnicka-Gustowska, Wydawnictwo Esprit, Kraków 2015, s. 88.

Umeblowanie jego celi stanowiły: lampa oliwna, dzban na wodę, drewniany talerz, taboret jako stół i kamienne krzesło. Szyby okna zasłonięte były czarną zasłoną. Jego „dobytek” sprawiał wrażenie biedy i śmierci, ale było to niezmierne bogactwo łaski i życia. Anachoreta ubierał taki sam habit w lecie i podczas ostrej zimy, a pod ubraniem nosił włosiennicę. Buty miał zniszczone i dziurawe¹⁴³. Płaszcz zakładał tylko do kościoła, nigdy do pracy. Spożywał jeden posiłek dziennie w postaci ubogiej zupy jarzynowej, nigdy nie jadał mięsa i owoców. Uprawiał winnicę, ale nie skosztował nawet jednego winogrona. Nie przyjmował ofiar, pieniędzy unikał jak zaraźliwej choroby. Pustelnię opuszczał by odwiedzić chorego lub z innej ważnej przyczyny. Charbel zawsze miał kaptur opuszczony na twarz i nie kierował spojrzenia na nikogo. Eremita spał trzy godziny w ciągu doby, modlił się i pracował nieustannie. Czczył Matkę Bożą odmawiając różaniec¹⁴⁴. Pozwalał sobie tylko na minimum odpoczynku. Po nabożeństwie o północy, zazwyczaj pozostawał w kościele do rana¹⁴⁵. Charbel starał się, by ubóstwo było cechą charakterystyczną pokarmu, ubioru, miejsca odpoczynku. Wybierał przedmioty niewygodne i wyłącznie niezbędne, nawet w przypadku książek¹⁴⁶. W pracy wybierał najtrudniejsze i najcięższe zadania¹⁴⁷.

Święty Mikołaj z Flüe najpierw zrezygnował z wszelkich funkcji i urzędów, nieodwołalnie porzucił rodzinny dom i wyrzekł się dóbr, jakie posiadał. Udał się na poszukiwanie samotni w górach, a Bóg wskazał mu miejsce pobytu¹⁴⁸. Wtedy Mikołaj zbudował szałas z drewna znalezionej w lesie, przykrył gałęziami i nazwał go swoją pustelnią. Jednak okoliczni

¹⁴³ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 199.

¹⁴⁴ Por. P. Cattaneo, *Św. Charbel mnich cudotwórca*, jw., s. 68, 70, 71, 74.

¹⁴⁵ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 137.

¹⁴⁶ Por. tamże, s. 98.

¹⁴⁷ Por. tamże, s. 171.

¹⁴⁸ Por. J. Okoń, *Pustelnik z Unterwalden. Święty Mikołaj z Flüe*, WAM, Kraków 1994, s. 62, 79, 82.

chłopi uważając te warunki za urągające nawet pustelniczemu życiu a wdzięczni za jego wcześniejsze działanie na ich korzyść, wybudowali mu celę z belek sosnowych. Pomieszczenie to o wymiarach trzech metrów długości i szerokości, a sto osiemdziesiąt centymetrów wysokości, posiadało dwa małe okienka. Nie było w nim stołu, łóżka ani żadnego przykrycia. Po około roku do celi dobudowano kaplicę¹⁴⁹. Pustelnik chodził boso, z odkrytą głową, z różańcem w rękę a jego ubraniem, we wszystkich porach roku był gruby prosty habit¹⁵⁰.

W stosunku do Błogosławionej Doroty z Mątów wymagania Oblubieńca były surowe. Żądał On od wybranki rezygnacji z wszelkich dóbr tego świata, czasami nawet z wody do mycia twarzy. Matka Dorota przyjmowała wszelkie warunki z ogromną radością i miłością, ponieważ знаła rozkosze płynące z przebywania z Panem¹⁵¹.

Św. Andrzej Świerad za dnia zajmował się karczowaniem drzew, nocę zaś spędzał na czuwaniu przed Bogiem, układając się na dębowym pniu otoczonym kolcami i cierniem, aby nie zasnąć. Jego wypoczynek nocny był trwaniem na modlitwie, by upodobnić się do aniołów, którzy nie jedzą, nie śpią, a tylko uwielbiają Boga. Św. Andrzej Świerad w każdym tygodniu trzy dni surowo pościł, a w okresie czterdziestodniowego postu często przymierał głodem, posilając się w dni powszednie tylko jednym orzechem. Po śmierci znaleziono na jego ciele od dawna noszoną włosiennicę wykonaną z żelaznego łańcucha. W ten sposób święty dosłownie spełniał wezwanie Jezusa: Niech będą przepasane biodra wasze (Łk 12,35-38) i dopełniał na

¹⁴⁹ Por. tamże, s. 84, 86.

¹⁵⁰ Por. tamże, s. 71.

¹⁵¹ Por. Jan z Kwidzyna, *Żywot Doroty z Mątów*, z krytycznego wydania H. Westphal, A. Birch-Hirschfeld-Triller, Bhlau Verlag Kln Graz 1964, przeł. bp. J. Wojtkowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 235, 243.

swym ciele „braki udręk Chrystusa”(Kol 1,24) na wzór św. Pawła Apostoła Narodów¹⁵².

Św. Benedykt z Nursji zrezygnował ze studiów, ponieważ nie mógł i nie chciał przystosować się do rozwiązłego trybu życia ówczesnych studentów. Wybrał życie samotne w głęsi leśnej. Ubranie jego było bardzo proste, sporządzone ze skór. Mimo surowości i prostoty zewnętrznej cechowała tego pustelnika niezwykła serdeczność i miłe obejście¹⁵³.

Święty Antoni Wielki, najpierw uczył się praktykował u starca w pobliżu rodzinnej wsi. Potem pragnąc samotności, schronił się w grobowcu wyrytym w skalnej ścianie (według św. Atanazego), a następnie zamieszkał w opuszczonym forcie gdzie się zamknął przed światem i przebywał tam przez 20 lat. Jedzenie przerzucano Antoniemu przez mur okalający zabudowania¹⁵⁴. Wokół siedliska pustelnika gromadzili się asceci pragnący go naśladować. Powstało pierwsze skupisko monastyczne. Jego przyszli uczniowie siłą wdarli się do miejsca przebywania eremity. Okazał on w tej sytuacji zdrową obojętność bez elementów zdziwienia, emocji zarówno pozytywnych jak i negatywnych. Intruzi byli zaskoczeni jego zachowaniem i zdrowym, naturalnym wyglądem¹⁵⁵.

Antoni oddany był wielkiej i surowej ascezie, cały czas pościł, nosił ubranie na wierzchu skórzane, pod spodem włosiane. Przebywając w swojej

¹⁵² Por. Św. Pustelników Andrzeja Świerada i Benedykta, w: *Żywoty świętych pańskich na każdy dzień*, opr. H. Hoever SOCist, wyd. 5, WWD, Olsztyn 2017, s. 227; S. Pietrzak, *Św. Andrzej Świerad i Benedykt – polscy pustelnicy XI wieku*, w: <http://www.pch24.pl/sw--andrzej-swierad-i-benedykt---polscy-pustelnicy-xi-wieku,24171,i.html>; (dostęp: 17.11.2017).

¹⁵³ Por. Św. Benedykt. *Patriarcha życia mniszego na zachodzie*, opr. S. Tomea OSB, Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań-Warszawa-Wilno-Lublin 1934, s. 3-4, 18.

¹⁵⁴ Por. *Wprowadzenie*, tłum. E. Wipszycka, w: *Święty Antoni, Żywot. Pisma ascetyczne*, red. naukowa E. Wipszycka, wyd. 2, WB, Tyniec-Kraków 2008, s. 20-22.

¹⁵⁵ Por. A. Aleksandryjski, *Żywot św. Antoniego*, przekł. E. Dąbrowska, A. Ziółkowski i inni, w: *Święty Antoni, Żywot. Pisma ascetyczne*, jw., s. 64.

pustelni nie obmywał ciała z brudu a nóg nie wkładał do wody, jeśli nie było to konieczne¹⁵⁶.

Ostatecznie oddalając się od poszukujących go i ewentualnych uczniów udał się na pustynię i zamieszkał w pustelni u podnóża góry Qolzum nad Morzem Czerwonym. Żywność dostarczali mu zaprzyjaźnieni Beduini i goście, którzy go odnajdywali na pustyni. Po pewnym czasie zaczął uprawiać niewielki ogródek i mały sad. Święty powracał, na krótko do swoich uczniów, a zapraszany odwiedzał też skupiska ascetyczne. Oryginalność św. Antoniego polega na tym, że pierwszy wybrał pustynię jako miejsce życia, a zerwał więź ze światem wiosek, pól uprawnych i z ludźmi zaaferowanymi ziemską egzystencją¹⁵⁷.

Święty Paweł Pustelnik schronił się w niedostępnym miejscu by uniknąć prześladowania szwagra i miał zamiar pozostać tam przez jakiś czas. Jednak rozmyślał się w samotności, i już nigdy nie chciał wracać do siedzib ludzkich. To co podjął z konieczności zamienia na dobrowolne życie pustelnicze. Znajduje u podnóża góry samotną skałę, a w niej pieczarę o długości 30 kroków, z otworem u góry, zakrytym liśćmi starej rozłożystej palmy i źródłem wody. Wejście zasłaniał kamień. Ojciec Pustelników pokochał to miejsce jako przeznaczone mu od Boga i stało się jego mieszkaniem na 90 lat, do końca życia¹⁵⁸. Jak podaje św. Hieronim „Pokarm i odzienie dostarczała palma”. Przez trzydzieści lat ten święty człowiek żywił się daktylami. Po tym okresie czasu Pan Bóg zaczął żywić św. Pawła w nadzwyczajny sposób, posługując się krukiem, który przynosił mu codziennie pół bochenka chleba (w ówczesnych czasach było to 155g)¹⁵⁹. Woda w strumyku była przezroczysta, ale słona. Tunikę sporządził św.

¹⁵⁶ Por. tamże, s. 113.

¹⁵⁷ Por. *Wprowadzenie*, tłum. E. Wipszycka, w: *Święty Antoni, Żywot. Pisma ascetyczne*, jw., s. 28-32.

¹⁵⁸ Por. *Św. Paweł pierwszy pustelnik. Patriarcha zakonu oo. Paulinów*, opr. O. Kajetan-Paulin, wyd. 2, Leśna Podlaska 1930, Nakładem Jasnej Góry, s. 22-23, 29-30.

¹⁵⁹ Por. tamże, s. 31-32.

Paweł z liści palmy, które po wyschnięciu stawały się twarde, ostre i przypominały włosiennicę, nie ubranie. Za posłanie i poduszkę służyły mu kamienie. Ściany pieczary nagrzewały się od słońca i buchały żarem jak kafle rozgrzanego pieca. Cierpienie zadawały także uciążliwe owady i muchy. W pierwszych latach pobytu na pustyni, lękiem napawały zwłaszcza nocą, odgłosy dzikich zwierząt. Odwagi, poczucia bezpieczeństwa dodawało Św. Pawłowi wewnętrzne przekonanie, wręcz pewność, że takie warunki życia przygotował mu sam Stwórca. Kiedy kładł się na kamiennym łożu, uważał, że Bóg tak chce, a gdy gasił pragnienie gorzką wodą, przyjmował ją jako napój dany mu przez Ojca¹⁶⁰.

Encyklopedia Katolicka podaje następującą definicję pustelników: „Pustelnicy – osoby żyjące w samotności (stałe lub okresowo) i naśladujące Jezusa Chrystusa przez praktykowanie ubóstwa, pokuty i modlitwy”¹⁶¹. Pustynia jawi się zatem przede wszystkim jako przestrzeń, czy też margines, oddzielony od społeczeństwa, będący poza jego strukturą, prawami i zwyczajami, słowem poza ówczesnym życiem¹⁶².

Współcześnie nie koniecznie musi być zachowana dawna forma pustelnicstwa, może przybierać inne kształty, ale zawsze połączona z odsunięciem się od świata i samotnością, by poświęcić się całkowicie chwale Bożej. Jedyną aktywnością apostolską pustelnika winna być posługa w kierownictwie duchowym¹⁶³.

Pustelnik żyje w milczeniu nie tylko zewnętrznym, ale także wewnętrznym. Ważna jest umiejętność przebywania ze sobą, bez podejmowania prób ucieczki do zewnętrznej aktywności. Pustelnik

¹⁶⁰ Por. tamże, s. 34-35, 38.

¹⁶¹ S. Brzozewski, *Pustelnicy*, w: EK, t 16, kol. 934.

¹⁶² *Początki monastycyzmu*, w: <http://benedyktyni.pl/duchowosc/poczatki-monastycyzmu/>; (dostęp: 29.09.2019).

¹⁶³ Por. M. Chmielewski, *Duchowość życia konsekrowanego*, w: *Teologia duchowości katolickiej*, praca zb. pod red. W. Słomki, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1993, s. 244-245.

zobowiązany jest mieć godzinowy plan dnia i przestrzegać go, by uniknąć beczynności, lenistwa i chaosu. Surowość życia, odosobnienie, proste jedzenie są jedynie formami zewnętrznymi¹⁶⁴.

Odpowiedni ubiór towarzyszył eremitom od początku, zależny był od epoki i środowiska. Obecnie strój pozostaje osobistą sprawą pustelnika. Zakłada się, że ubranie ma być wyrazem prostoty, skromności, wyrzeczenia, ubóstwa, w dyskretnym kolorze, przystosowany do warunków i wyrażający naturę powołania. Może być dołączony do niego znak konsekracji¹⁶⁵.

Kiedy cisza ogarnia całą istotę pustelnika i z siłą przemawia do duszy, rozróżnia on wiele odcieni tego zjawiska: „ciszę kościoła, celi zakonnej, pracy, ciszę wewnętrzną, ciszę duszy i ciszę samego Boga”, inna jest „cisza na pustyni, cisza w grocie, cisza w Najświętszym sakramencie”¹⁶⁶.

Niektóre zasady życia współczesnego pustelnika uregulowane są prawem. Każdy pustelnik powinien posiadać swoją własną „Reguła życia” czyli statut osobowy, zaakceptowany przez biskupa diecezjalnego, według którego ma prowadzić swoje życie. W indywidualnej regule życia, powinny znaleźć swoje unormowanie m.in. takie kwestie, jak: prawa i obowiązki pustelnika, sposób zachowania trzech rad ewangelicznych, miejsce pustelni, rozkład dnia, czas modlitw, praktyki ascetyczne, praca (ewentualnie sposób i miejsce sprzedaży własnych wytworów pracy), odpoczynek, realizacja surowszej separacji od świata, możliwości świadczenia pomocy duchowej wobec przybywających po rady duchowe, kontakty ze światem, wskazania dotyczące kierownictwa duchowego, ochrony swojej samotności – np. jak

¹⁶⁴ Zob. A. Muszala, *Formacja do życia pustelniczego*. Sympozjum poświęcone życiu pustelniczemu: *Duchowość pustelnicza. Szanse i zagrożenia*, Warszawa 05.11.2016 r., w: http://www.ifzk.episkopat.pl/dokumenty/sympozjum2016_konf-2.pdf; (dostęp: 05.09.2017), s. 5-9.

¹⁶⁵ Por. Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, jw., s. 68-69.

¹⁶⁶ Por. C. Carretto, *Listy z pustyni*, przekł. S.W. Gaudyn, IWKM, Warszawa 1989, s. 19.

często i dla jakich koniecznych powodów mógłby opuszczać pustelnię¹⁶⁷. Eremita w realizacji planu dnia powinien być elastyczny i gotowy zostawić swoje zajęcia, gdy ktoś przyjdzie z prośbą o pomoc, ponieważ pukającym jest zawsze Pan obecny w osobie bliźniego¹⁶⁸.

Wszelkie wyrzeczenia, utrapienia, niewygody nie są po to udręczyć pustelnika, ale jak przyjmuje św. Paweł Pustelnik, są dane od Boga i mają pomóc w zaufaniu Bogu i poddaniu się Jego woli. Tajemnica życia wewnętrznego chrześcijanina, to skupienie na Bogu obecnym we własnym wnętrzu. Taki stan „wyklucza ciekawość, gadulstwo, bezużyteczne zajęcia, karmi się milczeniem i posiada zmysł Bożej obecności, uwielbienia. Milczenie to nie jest ubóstwem, lecz pełnią życia, jest wzrostem pragnień, jest krzykiem przyzywającym Boga Zbawiciela nie tylko dla siebie, lecz dla wszystkich¹⁶⁹.

Wypracowując nowe formy aktywności duszpasterskiej można wykorzystać doświadczenia wielu pustelników. Czasami potrzebujemy samotności, bycia z Panem całkowicie „sam na sam”. Pustynia jest zasadniczo miejscem wewnątrz nas samych, gdzie w skupieniu i milczeniu trwamy nieustannie przed obliczem Boga, jest to „pustynia serca”¹⁷⁰.

Dziś pustelnicy bardziej niż konkretnej krainy geograficznej poszukują wewnętrznej pustyni serca, milczenia, modlitwy, kontemplacji: umiejętności przebywania w obecności światła w głębi duszy¹⁷¹. Pustynia

¹⁶⁷ Por. J. M. Popławski, *Eremityzm*, w: LDK, s. 249; G. Bartoszewski OFM Cap, Prawne podstawy dla indywidualnych form życia konsekrowanego, w: https://www.zyciezakonne.pl/dokumenty/referaty-konferencje-artykuly/zagadnienia-prawne/bartoszewski-g-ofmcap-prawne-podstawy-dla-indywidualnych-form-zycia-konsekrowanego-30254/#_ftnref2; (dostęp 30.01.2019).

¹⁶⁸ Por. K. Wencel, *Życia pustelnicze*, jw., s. 72.

¹⁶⁹ Por. Gabriel od św. Marii Magdaleny OCD, *Żyć Bogiem. Rozmyślania o życiu wewnętrznym na wszystkie dni roku*, przekł. O.L. Kowalówka OCD, t. 1, WKB, Kraków 1987, s. 131.

¹⁷⁰ Por. C. De Hueck Doherty, *Pustynia. Duchowość wschodnio chrześcijańska dla człowieka Zachodu*, przekł. D. Murawska, PAX, Warszawa 1991, s. 66.

¹⁷¹ Por. K. Wencel, *Życia pustelnicze*, jw., s. 10.

może być tam gdzie znajduje się człowiek, bo „Jeśli człowiek nie potrafi już dotrzeć do pustyni, pustynia może dotrzeć do człowieka”¹⁷².

W oparciu o przeprowadzone badania można stwierdzić, że bez rozróżniania na czas przebywania w pustelni (od kilku dni do wielu lat), wyłania się obraz pustelnika oddalonego od świata, żyjącego w skromnych warunkach materialnych (bytowych), pracującego fizycznie i umysłowo, ale skupiającego się na stałym przebywaniu w obecności Boga. Pustelnicy w skrytości swego serca całkowicie oddają się Bogu i swoim wstawiennictwem upraszają łaski dla świata; są więc duchowym bogactwem dla kościelnej wspólnoty.

Z życia eremitów można wyodrębnić zewnętrzne warunki, które należy także współcześnie uwzględnić w formacji o pustelniczej duchowości, są to: surowe odsunięcie się od świata (bez korzystania z elektronicznych środków przekazu), pielęgnowanie milczenia, przestrzeganie samotnego trybu życia (wtedy można zdać się tylko na Boga, Jego prosić o pomoc, Jemu zaufać w konkretnych sytuacjach). Dzisiejsi pustelnicy – rekolektanci otwierają serca na słowa Odwiecznego, kiedy zachowują elementarne zasady zewnętrznej dyscypliny, dobrowolnie rezygnując z telefonu, internetu, minimalnie korzystając z energii elektrycznej i ograniczając się do prostych posiłków. Wówczas zmagając się ze swymi słabościami i upodobaniami natury nabierają pokory, a zanurzeni we własną grzeszność, widzą ludzką małość wobec ogromu Bożego Miłosierdzia¹⁷³.

Warunki wewnętrzne są spełnione, gdy rozbudowana jest indywidualna, regularna modlitwa, podjęta jest pokuta za grzechy, oraz gdy pustelnikowi przyświeca intencja poświęcenie swego życia na chwałę Boga.

¹⁷² C. Carretto, *Pustynia w mieście*, jw., s. 23.

¹⁷³ Zob. *Podręcznik Pustelni Najświętszego Serca Pana Jezusa*, opr. ks. S. Ropiak, Olsztyn-Gradki 2014, s. 6-9, 12-18.

1.4. Aktualność powołania pustelniczego po Soborze Watykańskim II

Po Soborze Watykańskim II, w dobie zeświecczenia i konsumpcjonizmu życie pustelnicze, jako dar Ducha Świętego dany Kościołowi staje się znakiem nadziei, w takiej mierze, w jakiej daje świadectwo o transcendentnym wymiarze egzystencji. W dzisiejszej sytuacji wielości kultur i religii nieodzowne jest świadectwo pustelników, będące bodźcem do oczyszczania i integracji różnych wartości przez przewycięzanie przeciwieństw¹⁷⁴.

Do doświadczenia pustelników, niejednokrotnie odwołuje się Sobór Watykański II¹⁷⁵. Nauka Soboru jest pokarmem duszy, który wyrastał z gleby wieków i został zachowany na dzisiejsze czasy. Pokarm ten pochodzi z Ewangelii rozwijanej i wyjaśnianej przez Ojców i Doktorów Kościoła¹⁷⁶.

Jan Paweł II mówiąc o perspektywie naszych czasów, podawał, że jest to wybór pomiędzy wolnością, do której nas wyzwolił i wciąż wyzwala Chrystus, a wolnością od Chrystusa. Papież podkreślał, że Europa ma te dwie drogi, którymi idzie i pójdzie dalej. Akcentował też wyraźnie, że Stary Kontynent ma szczególne powiązania z Chrystusem, bo tu rozpoczęła się ewangelizacja prowadzona przez pustelników¹⁷⁷. Osobę pustelnika scharakteryzował Jan Paweł II słowami wypowiedzianymi w Szwajcarii: „oddalony od świata, a jednak otwarty na potrzeby świata”¹⁷⁸. Pouczenia, zachęty i upomnienia pomagają współtworzyć nowe dzieje mocą i mądrością

¹⁷⁴ Zob. EiE 37.

¹⁷⁵ Por. Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, jw., s. 14; zob. KK2, 4, 8, 9, 11, 12, 13 i inne; KDK 21, 22, 43, 44, i inne; KO 25, DP 7 [dot. św. Hieronima]; KDK 69, DKW 26 [dot. św. Bazylego]; DE 15 [dot. św. J. Chryzostoma].

¹⁷⁶ Por. S. Wyszynski, *Adsumus Domine Sancte Spiritus*, w: *Sobór Watykański II Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski*, wyd. 2, Pallottinum, Poznań 2002, s. 8.

¹⁷⁷ Zob. Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona w czasie Mszy św. w Olsztynie*, (06.06.1991), w: tenże, *Dziela zebrane*, t. 9, „M”, Kraków 2008, s. 514-515..

¹⁷⁸ Por. H. Śmiarowski, *Pustelnicza droga*, w: www.ifzk.episkopat.pl/dokumenty/pustelnicza_droga.pdf; (dostęp: 11.08.2018).

Chrystusa ukrzyżowanego i zmartwychwstałego. Prawdziwym wyzwaniem jest, by nowa rzeczywistość była cywilizacją miłości Boga wśród ludzi¹⁷⁹.

Dzisiejszy świat, potrzebuje życia monastycznego, to „pragnienie autentycznego życia osobistego dzięki któremu ideał monastyczny zachowuje aktualność..” powiedział tenże Papież, ogłaszając św. Benedykta Patronem Europy¹⁸⁰. W dawnych czasach ucieczka w ciszę pustyni spowodowana była dekadencją społeczną, upadkiem moralnym i rozpadem kultury światowej. W schronieniu odnajdywano spokój, modlitwę, przyjaźń i zaufanie. Dziś życie wewnętrzne człowieka jest zagrożone przez nadmiar hałasu, zgiełk, gorączkowość, pobudzenie, powierzchowność, bycie w tłumie. Brakuje mu zharmonizowania i równowagi duchowej, wyciszenia uczuć i emocji, odczuwa głód modlitwy¹⁸¹.

Kontynuując rozważany temat należy wspomnieć o odległej w czasie i przestrzeni tradycji setek pielgrzymów, którzy przemierzali wiele kilometrów w poszukiwaniu Ojców Pustyni by zadać im pytanie: „Abba, powiedz mi słowo: jak mogę się zbawić?”. Po szesnastu wiekach ich rady okazują się dzisiaj nadal aktualne i cenne. To przecież pustelnicy podpowiadają jak słuchać nieustannie, by usłyszeć pukanie Jezusa do drzwi duszy i serca (zob. Ap 3, 20)¹⁸².

Św. Hieronim w swojej nauce przedstawia niebezpieczeństwa niekontrolowanej, źle pojętej płciowości, min. porusza temat zabójstwa

¹⁷⁹ Por. *Słowo wstępne, Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. I, Wydawnictwo św. Stanisława B. M. Archidiecezji Krakowskiej, „M”, Kraków 1996.

¹⁸⁰ Por. Paweł VI, List Apostolski, *Wybranie Świętego Benedykta, opata, na głównego patrona całej Europy*, Watykan 24.10.1964, w: <https://www.zyciezakonne.pl/dokumenty/kosciol/pawel-vi/pawel-vi-listy/1964-10-24-watykan-list-apostolski-wybranie-swietego-benedykta-opata-na-glownego-patrona-calej-europy-20776/>; (dostęp: 02.01.2020).

¹⁸¹ Zob. A. Stolz, *L'asceti cristiana*, Brescia 1943, s. 37, za: S. Garofalo, *Cedr Libanu. Święty Charbel Makhlouf, mnich i pustelnik Zakonu Libańskich Maronitów (1828 – 1898)*, tłum. K. Artzt, Wydawnictwo AAs.c., Kraków 2015, s. 264.

¹⁸² Por. A. Djoniziak CDN, *Usłyszeć pukanie do drzwi*, w: <http://www.opiekun.kalisz.pl/index.php?dzial=artykuly&id=3889>; (dostęp: 24.11.2017).

człowieka jeszcze przed urodzeniem. Jest to zagadnienie nurtujące dzisiejszy świat, istotne i ważne nie tylko dla chrześcijan¹⁸³. Św. Efrem zaliczany do wielkich Ojców Kościoła oraz Ojców Pustyni, mimo przebywania z dala od świata, łączył kontemplację z życiem aktywnym. Opiekował się cierpiącymi, a podczas epidemii, porzucił swoją pustelnię i księgi, by pielęgnować chorych oraz zebrać dla nich o pomoc i jałmużnę. Tę rewolucyjną postawę, zatwierdził 1600 lat później Sobór Watykański II¹⁸⁴. Św. Charbel, milczący, pełen pokory i zawierzenia pustelnik z gór Liban żył z dala od świata, nieoczekiwanie, po wielu wiekach wskrzesił wielką tradycję Ojców Pustyni¹⁸⁵. Dawni pustelnicy w swoim heroicznym wysiłku podążania do świętości, są ostrzeżeniem dla naszych czasów, w których za wszelką cenę usiłuje się wytłumaczyć, usprawiedliwić i uprawomocnić słabość woli i ducha. Patrząc w przestrzeń historii dostrzegamy, że człowiek zawsze był grzeszny i słaby, ale z pomocą łaski Bożej „mógł wszystko”¹⁸⁶. Zasady proponowane w regule świętego Benedykta, wydają się na dzisiejsze czasy, formą przywrócenia wewnętrznego ładu w człowieku, który na co dzień coraz bardziej pogrąża się w zlaicyzowanym świecie¹⁸⁷. Za przyczyną św. Antoniego Pustelnika można uświadomić sobie, że dojście do Boga jest

¹⁸³ Por. Św. Hieronim, *Listy do Eustochium*, Listy 22, 31, 108, tłum. B. Degórski, Żr. Mon. 33, WB, Kraków 2004, s. 127-130.

¹⁸⁴ Por. G. H. Hafouri [emerytowany arcybiskup syryjsko-katolicki w Hassake-Syria], *Święty Efrem Syryjczyk – Diakon i Doktor Kościoła*, „Vox Domini” 99 (2004) 4, s. 54-55.

¹⁸⁵ Por. M. Bilska, *Papież Paweł VI i pustelnik Charbel*, w: <https://www.deon.pl/religia/duchowosc-i-wiara/zycie-i-wiara/art,1640,papiez-pawel-vi-i-pustelnik-charbel.html>; (dostęp: 10.08.2018).

¹⁸⁶ Por. Paweł VI, *Przemówienie na uroczystym obrzędzie poświęcenia kościoła i klasztoru na Monte Cassino, odbudowanych po II wojnie światowej*, (Monte Cassino 24.10.1964), w: <https://www.zyciezakonne.pl/dokumenty/kosciol/pawel-vi/pawel-vi-przemowienia/1964-10-24-monte-cassino-przemowienie-na-uroczystym-obrzedzie-poswiecenia-kosciola-klasztoru-na-monte-cassino-odbudowanego-po-wojnie-20780/>; (dostęp: 25.01.2020); S. Garofalo, *Cedr Libanu. Święty Charbel Makhlouf, mnich i pustelnik Zakonu Libańskich Maronitów (1828 – 1898)*, tłum. K. Artzt, Wydawnictwo AAs.c., Kraków 2015, s. 128.

¹⁸⁷ *Święty Benedykt z Nursji. Reguła, żywot, komentarz*, opr. Benedyktyni Tynieccy, Warszawa 1978, s. 7.

istotą życia osoby ludzkiej i wymaga trudu, nieraz heroicznego. W sensie walki dnia codziennego, epoka męczenników w Kościele trwa nadal. Pielgrzymowanie do Boga jest nieustającą i ciężką walką ze złem o królowanie dobra¹⁸⁸. Surowe życie św. Pawła Pustelnika jest pouczające dla chrześcijan, także współczesnych, żyjących w świecie pełnym różnych trosk i udręczeń¹⁸⁹.

Czy dziś są pustelnicy? Stawia pytanie K. Osińska i odpowiada, że są to „ludzie konkretni, prawdziwi realiści”, pustelnicy z wyboru i żyjący w świecie. Wśród wybitnych naukowców, prawników, muzyków, artystów istnieją ludzie, którzy chcą pozostać sami, z pasją poświęcić się ideom i twórczo pracować na rzecz społeczeństwa¹⁹⁰. Dzisiaj także, Pan Jezus poszukuje dusz ludzkich ze znakami swojego krzyża, dlatego istnieje potrzeba znaków wyrzeczeń takich jak samotność, pokuta. Takie jest aktualne znaczenie powołania pustelniczego¹⁹¹.

Możemy powiedzieć, że dziś życie pustelnicze istnieje w wielu zakątkach Kościoła. O rozkwicie tego powołania świadczą materiały zebrane na IX Zgromadzenie Zwyczajne Synodu Biskupów¹⁹². Kardynał Robert Sarah przedstawia pogląd, że u samych korzeni zapaści Zachodu kryje się kryzys kulturowy i tożsamościowy. Człowiek Zachodu już nie wie, kim jest, ponieważ nie chce wiedzieć, kto go ukształtował i utworzył takim, jakim był i jest. Wiele krajów nie zna dzisiaj swojej historii¹⁹³. Jednak tylko pozornie, pogoń za nowością, nieustanna aktywność zewnętrzna nie

¹⁸⁸ Por. M. Starowieyski, *Świętość w życiu i myślach Pustelników egipskich IV wieku*, jw., s. 387; K. Osińska, *Pustelnicy dziś*, jw., s. 11.

¹⁸⁹ Por. *Św. Paweł pierwszy pustelnik. Patrjarcha zakonu oo. Paulinów*, jw., s. 36-37.

¹⁹⁰ Por. K. Osińska, *Pustelnicy dziś*, jw., s. 173.

¹⁹¹ Por. T.M. T Gannon SJ, G. W. Traub SJ, *Pustynia i miasto*, przekł. P. Wilczek, WAM 1999, s. 72.

¹⁹² Synod Biskupów. IX Zgromadzenie Zwyczajne. *Życie zakonne i jego posłannictwo w Kościele i świecie. Lineamenta*. Pallottinum II. Warszawa 1993, za: Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, jw., s. 16, 80.

¹⁹³ Por. R. Sarah, N. Diat, *Wieczór się zbliża i dzień już się chyli*, przekł. A. Kuryś, WSL, Warszawa 2019, s. 305-312.

sprzyjają rozwojowi pustelnicstwa. Wbrew temu dzieje się przeciwnie, odradza się ono, budzi wciąż zainteresowanie i znajduje swoich zwolenników¹⁹⁴. Także w Polsce obecnie prowadzi diecezjalne życie pustelnicze kilkanaście osób, w tym są osoby konsekrowane¹⁹⁵. Ojcowie Benedyktyni Tynieccy podkreślają, że aktualność życia pustelniczego w Kościele pozostaje niezmiennie¹⁹⁶.

Kwestię pustelnicstwa rozważa ks. biskup Józef Zawitkowski¹⁹⁷. Patrząc na świat na początku XXI wieku, stwierdza, że wyjście na pustynię nie znaczy ucieczki przed ludźmi. To jest odejście na trochę, aby wrócić do nich bogatszym, spokojniejszym, mądrzejszym. Pustelnicy zaszywają się zarówno w lasach, klasztorach, jak i w bibliotekach, laboratoriach by dociekać tajemnic. Takie osoby potrzebują ciszy, by usłyszeć swoje myślenie, by znaleźć Prawdę Boga. „A gdy miną przednówki i już przyjdzie ten nowy oczekiwany świat, to będą pustelnicy? Będzie ich więcej, bo świat będzie niespokojny, hałaśliwy reklamami, goniący za majątkiem. Każdy będzie chciał więcej mieć. Ci, którzy będą chcieli więcej być, wyjdą na pustynię, aby wrócić jako herosi, jako ludzie wielkiej wiedzy i mocnych charakterów. To są pustelnicy”¹⁹⁸.

Anachoreci żyjący kiedyś w historii chrześcijaństwa są obecni, także dzisiaj. Mieszkają oni np. na Athosie w odległych celach, do których turysta nie ma dostępu. Pustelnie są w Ziemi Świętej, w Syrii, na Pustyni Jordańskiej. Anachoretyzm całkowicie nie uległ likwidacji, ale można powiedzieć, że stał się dość elitarną formą praktykowania życia

¹⁹⁴ Por. Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, jw., s. 14.

¹⁹⁵ Zob. G. Bartoszewski, OFMCap, *Prawne podstawy dla indywidualnych form życia konsekrowanego*, w: https://www.zyciezakonne.pl/dokumenty/referaty-konferencje-artykuly/zagadnienia-prawne/bartoszewski-g-ofmcap-prawne-podstawy-dla-indywidualnych-form-zycia-konsekrowanego-30254/#_ftnref19; (dostęp: 23.09. 2019).

¹⁹⁶ *Święty Benedykt z Nursji. Reguła, żywot, komentarz*, jw., s. 10.

¹⁹⁷ Zob. R. Włosik, *Czy dziś są pustelnicy*, w: <https://szlakami.pl/czy-dzis-sa-pustelnicy/>; (dostęp: 17.11.2017).

¹⁹⁸ Por. Ks. Tymoteusz, *Przednówek*, Wydawnictwo SCJ, Kraków 2002, s. 167-169.

monastycznego. Nikt nie prowadzi badań statystycznych, co do tego, ilu jest pustelników i gdzie jest ich najwięcej, tym niemniej eremici istnieją. W Izraelu dwudziestokilkuletni mężczyźni, znaleźli sobie oddzielne groty na Górze Kuszenia i postanowili tam zostać jako pustelnicy. Na pustyni judzkiej jest obecnie kilka kobiet, anachoretów¹⁹⁹.

Współczesna pustelnica Miriam, która była zakonnicą, mieszka w domku odgrodzonym murem klauzury od klasztoru karmelitanek. Jej pustelnia nie znajduje się, jakby się mogło wydawać, w jakimś cichym lesie czy na głębokiej wsi, w trudno dostępnym miejscu, do którego można dotrzeć pokonując chaszcze czy torfowiska. To miejsce w Szczecinie, wokół którego zawsze jest mnóstwo ludzi. Pośród nich mieszka kobieta, pustelnica Miriam, która złożyła śluby wieczystego milczenia²⁰⁰.

Pustelnica Juliana żyje w Hiszpanii, mieszka pośrodku łąki w małym drewnianym domku, wyposażonym w minimum środków materialnych. Obywa się bez ogrzewania i wody bieżącej, śpi na ziemi (nie posiada łóżka). Jej dzień zaczyna się o 2.00 w nocy i kończy o 20.00. Pożywienia dostarcza jej wyłącznie mały ogród, który uprawia pomimo swoich 81 lat życia²⁰¹.

Obraz współczesnego życia pustelniczego opisała pustelnica A. M. Leenen. Dotarła on do sześciu osób prowadzących samotne życie, w pustelniach na terenie Niemiec, według kanonu 603 KPK²⁰². Mieszkają w różnych miejscach; w środku lasu, w opuszczonym eremie istniejącym ponad 600 lat, w małej drewnianej chatce należącej do wspólnoty zakonnej

¹⁹⁹ Por. J. Malesza wywiad z H. Paprocki, *Pustelnik. Samotność dla wspólnoty*, w: „Teologia Polityczna Co Tydzień” nr 27(2016), w: <https://teologiapolityczna.pl/ks-prof-henryk-paprocki-z-dala-od-zgielku-swiata-pustelnicy-nieustannie-sluza-kosciolowi-modlitwa-tpct-27->; (dostęp: 13.10.2021).

²⁰⁰ A. Malec, *Co nam mówi pustelnica Miriam – zakonnicą, która od 16 lat milczy!*, w: <https://pl.aleteia.org/2018/04/01/co-nam-mowi-pustelnica-miriam-zakonnic-ktora-od-16-lat-milczy/>; (dostęp: 05.10.2020).

²⁰¹ *Siostra Juliana, albo jak być szczęśliwym nie posiadając*, w: <http://pustyniakarmelu.blogspot.com/2012/05/siostra-juliana-albo-jak-byc.html>; (dostęp: 05.12.2020).

²⁰² Por. M.A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 6-7.

czy też wysoko w górach²⁰³. Niezależnie od miejsca pustelnicy są wśród przyrody zmieniającej się wraz z porami roku, utrzymują się z pracy rąk własnych, niektórzy pracują naukowo. Eremici zgodnie twierdzą, że są na służbie Bożej i najważniejszy jest intensywny kontakt z Bogiem, który przenika całą istotę²⁰⁴. Przyznają, oni, że dzielą z ludźmi ból, modlą się w intencji tych, którzy są w kłopotach i nie mogą lub nie potrafią się modlić. Jedna z pustelniczek, mówiąc o swojej egzystencji wyraziła się następująco: to nie jest „zaszycie się z Jezusem w przytulnym zakątku. Myślę, że jeśli pustelnik nie żyje w miejscu przecięcia krzyża, wtedy nie żyje wcale! Wtedy jest kimś innym, ale nie jest pustelnikiem”²⁰⁵.

Krystyna Osińska dr. hab. n. med., była osobą konsekrowaną, żyła w duchu pustelnika w świecie, w wielkim mieście. Pracowała jako lekarz specjalista chorób płuc i psychiatra. W swojej książce porusza problematykę samotności ludzi świeckich z wyboru. Opisuje kwestie powołania, dorastanie do odpowiedzialności za własne życie i realizację podjętych postanowień²⁰⁶. Jako przykład podaje sekretarza generalnego ONZ w latach 1953-1961 Daga Hajalmara Agne Karla Hammarskjölda i określa go jako heroicznego pustelnika XX wieku. Przed wejściem do Sali posiedzeń plenarnych ONZ, zaprojektował on osobiście salę do rozmyślań w milczeniu i czuwał nad szczegółami jej urządzenia. Uważał jako polityk, że ten dom poświęcony pracy i wymianie poglądów w służbie pokoju, potrzebuje miejsca poświęconego ciszy i pokojowi wewnętrznemu²⁰⁷.

Szczególnie dziś życie i myśli pustelników stają się aktualne, ponieważ kultura europejska staje „wobec powszechnego zjawiska kontestacji”. Obecny świat jest wygodny, zorganizowany, ale

²⁰³ Por. tamże, s. 46.

²⁰⁴ Por. tamże, s. 65.

²⁰⁵ Por. tamże, s. 17-18.

²⁰⁶ Zob. K. Osińska, jw., s. 100-156; por. A. Muszala, *Formacja do życia pustelniczego*, jw., s. 4.

²⁰⁷ Por. K. Osińska, *Pustelnicy dziś*, jw., s. 195.

niesprawiedliwy. Tysiące obywateli jest niezadowolonych z samych siebie i z rzeczywistości, w której funkcjonują. Swój sprzeciw przeciwko systemowi społecznemu i politycznemu, ludzie wyrażają publicznie, najczęściej przez „niszczenie gwałtem obecnego świata społecznego” lub odsunięcie się od niego w całkowitą obojętność. Tymczasem sposoby protestu pustelników przebiegają w pozytywnych formach. Nie przejawiają się w (dewastacji) niszczeniu świata czy też w obojętności wobec niego. Współcześni pustelnicy mogą dołączać do uczniów św. Antoniego Pustelnika żyjącego w IV wieku w Egipcie. I tak jak oni, czując się odpowiedzialnymi za rodzinę ludzką, mogą „naprawiać świat”, rozpoczynając od reformy samych siebie²⁰⁸.

Podsumowując odpowiedź na postawioną kwestię, czy nadal aktualne jest powołanie do życia pustelniczego należy jeszcze raz przypomnieć, że świętość jest darem Boga i człowiek własnymi siłami nie jest w stanie osiągnąć doskonałości moralnej. Także współcześnie konieczne są formy, choćby czasowej izolacji i wyciszenia, by pogłębiać wiarę i uczyć się ufności w działanie Boga w człowieku i przez niego. Zależy to od osobistego życia modlitewnego i umiłowania krzyża oraz gotowości do ponoszenia ofiar. Dlatego w rozwoju życia duchowego, człowiek powinien iść nie tyle w kierunku samodoskonalenia ile w kierunku otwarcia się na Boga²⁰⁹.

Współcześnie w formacji katolickiej należy uwzględniać osiągnięcia także innych nauk. Ks. Muszala odpowiedzialny za życie pustelnicze w archidiecezji krakowskiej zaznacza, że ścisła formacja do życia pustelniczego może się rozpocząć dopiero w 30-tym roku życia i powinna trwać od 7 do 10 lat. Takie długotrwałe formowanie powinno obejmować płaszczyznę psychologiczną, intelektualną i duchową²¹⁰.

²⁰⁸ Por. M. Starowieyski, *Świętość w życiu i myślach Pustelników egipskich IV wieku*, jw. s. 386-387.

²⁰⁹ Por. G. Miąsik, *Od Sadoka do Ingi*, „Wieczernik” 176 (2011) 1, s. 22.

²¹⁰ Por. A. Muszala, *Formacja do życia pustelniczego*, jw., s. 4, 8, 9.

1.5. Formy życia pustelniczego w perspektywie historycznej

Pustelnictwo ma w chrześcijaństwie bogatą historię. Od pierwszych stuleci istnienia Kościoła praktykowano życie pustelnicze i powstawały bardzo różnorodne jego formy, należące zarówno do tradycji cenobickiej, jak i eremickiej²¹¹.

Wyjątkowo w tym punkcie, przy omawianiu form życia pustelniczego na przestrzeni historycznej będą one omawiane od początków istnienia pustelnictwa do czasów obecnych. Na tle historycznego dziedzictwa zostaną zaktualizowane formy pustelniczego życia odpowiadające na duchowe potrzeby dzisiejszego świata.

Przez pierwsze trzy wieki, do czasu uzyskania wolności przez Kościół, mężczyźni i kobiety całkowicie poświęcający się Bogu żyli, jako tzw. asceci i dziewice w obrębie gmin chrześcijańskich²¹². Ruch odchodzenia na pustynię rozpoczął się w III wieku, a w IV w całość pełni się rozwinął²¹³. W cesarstwie rzymskim po edyktie mediolańskim cesarza Konstantyna w 313 r., z biegiem czasu chrześcijaństwo stawało się religią cieszącą się przywilejami. Pojawiało się coraz więcej chrześcijan tylko z nazwy. Wiara potaniała, a nawet zaczęła się po ludzku opłacać. Życie pustelnicze było próbą przeciwstawienia się temu trendowi, było poszukiwaniem radykalnej gorliwości. Ruch monastyczny rozwinął się jako protest przeciwko spadkowi jakości życia chrześcijan po ustaniu rzymskich prześladowań²¹⁴. Wówczas to wielu chrześcijan zapragnęło żyć Ewangelią

²¹¹ Por. VC 6.

²¹² Por. M. Rotsaert, *O życiu zakonnym w Europie anno 2006*, w: <http://www.zyciezakonne.pl/rotsaert-m-sj-o-zycie-zakonne-w-europie-anno-2006-30296/>; (dostęp: 04.02.2020).

²¹³ Por. *Pisma starochrześcijańskich pisarzy. Apoftegmaty ojców pustyni*, tłum. M. Borkowska, M. Starowieyski, M. Rymuza, t. 33, z. 1, ATK, Warszawa 1986, s. 23.

²¹⁴ Por. T. Jaklewicz, *Święty Egipcjanin*, „Gość Niedzielny” 3 (15.01.2006), w: <http://ruda-parafianin.pl/swi/a/antoni2.htm>; (dostęp: 17.03.20).

bardziej radykalnie, przeciwstawiając się zeświecczeniu religii²¹⁵. Droga życia pustelniczego nie omijała żadnego stanu. Spontanicznie podejmowali ją ludzie żonaci i nieżonaci, pochodzący z arystokracji, z prostego ludu i kapłani. Zostawiali oni wygodny, zepsuty świat i szli na pustynię by naśladować Chrystusa²¹⁶.

Przyczyną zwrotu wzbogacającego chrześcijaństwo o nowe formy religijności, była także atmosfera niepokoju religijnego i poszukiwań, „epoka lęku”, ponieważ świat antyczny wszedł wówczas w fazę kryzysu. Toczyły się nieustanne walki z wrogami zewnętrznymi, co powodowało destabilizację życia codziennego. Kierowało to ludzi ku prądom religijnym głoszącym obietnicę zbawienia i sprzyjało radykalnym postawom wierzących²¹⁷. Ówczesni chrześcijanie opuszczali swoje domy, rodziny i udawali się na pustynię, aby z dala od ludzi, w samotności nawiązać głębszą więź z Bogiem, dotrzeć do prawdy o sobie i tylko z pomocą Bożą toczyć walkę z pokusami złego ducha, który, jak wierzano, na pustyni atakuje z wyjątkową siłą²¹⁸.

Nazywano tych ludzi różnie: „eremitami” (gr. *eremos* - pustynia), „mnichami”(gr. *monos*, *monachos* - samotny), „anachoretami” (gr. *anachorein* - uchodzić). We wczesnych wiekach terminy „eremita” i „anachoreta” stosowano zamiennie. W późnym średniowieczu „anachoretą” określano osobę bardziej odizolowaną. W 1966 roku Komisja Kodyfikacyjna ustaliła, że nazwy „eremita” i „anachoreta” w prawie mogą być używane zamiennie. W języku polskim stosuje się wyrażenie

²¹⁵ Ok. 250 r. dokonano przekładu Pisma Świętego z greki na język koptyjski i rozpoczęła się ewangelizacja Egiptu; por. Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, jw., s. 12.

²¹⁶ Por. M. Starowieyski, *Świętość w życiu i myślach Pustelników egipskich IV wieku*, jw., s. 371.

²¹⁷ Por. Św. Antoni, *Żywot. Pisma ascetyczne*, przekł. E. Dąbrowska, A. Ziółkowski i inni, WB, Kraków 2008, s. 31, 33, 36.

²¹⁸ Por. B. Rozen, *Życie konsekrowane świeckich – paradoks czy fenomen*, „Studia Redemptorystowskie” 13 (2015), s. 289-293.

„pustelnik”, czasami „pustynnik”²¹⁹. Zwracano się do pustelników terminem „ojcze”, („abba”), ale były także, nieco dziś zapomniane, Matki Pustyni, nazywane „amma”, np. amma Teodora, która w męskim przebraniu przebywała w klasztorze, a po wygnaniu z niego, na pustyni; czy amma Sara mająca pochodzić z bogatej rodziny i żyć najpierw w klasztorze, a potem na wysokim brzegu Nilu²²⁰.

Ideał „mnicha”, a więc tego, który jest jednym (czyli ten, kto jest wewnątrznie jednością, dla którego ważna jest tylko jedna rzecz, to znaczy dążenie do Boga) można podjąć we wspólnocie bądź w samotności²²¹. Stąd biorą się różne rodzaje życia monastycznego: eremickie, czyli samotne, oraz cenobityczne, czyli wspólnotowe. W Polsce to pierwsze realizują kameduli i kartuzi, to drugie benedyktyni i cystersi²²². Tradycja karmelitańskich nakazywała w regule z ok. 1210 roku: „wszyscy mają przebywać osobno w swoich celach lub przy nich, oddając się w dzień i w nocy rozważaniu Prawa Pańskiego”²²³.

„Klasztor” – (łac. *claustrum*), oznacza przestrzeń zamkniętą, wydzieloną, otoczoną murem, czyli taką, którą zamieszkują mnisi. Jego greckim odpowiednikiem jest słowo *monasterion* (mającym też wersję

²¹⁹ Por. Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, jw., s. 13; P. Szczur, *Początki życia pustelniczego w Kościele*, referat wygłoszony na spotkaniu Podkomisji KEP ds. Indywidualnych Form Życia Konsekwowanego, Centrum Promocji IFŻK oraz diecezjalnych referentów ds. IFŻK, (Siedlce, 12.03.2016), w: http://www.ifzk.episkopat.pl/dokumenty/pustelnicy_2016.pdf; (dostęp 21.03.2018).

²²⁰ Por. A. Djoniziak CDN, *Usłyszeć pukanie do drzwi*, w: <http://www.opiekun.kalisz.pl/index.php?dzial=artykuly&id=3889>; (dostęp: 24.11.2017).

²²¹ Por. *Monastyczne ABC*, w: <http://benedyktyni.pl/duchowosc/monastyczne-abc/>; (dostęp: 29.09.2019).

²²² *Słowniczek*, w: <https://xdoc.mx/documents/sowniczek-60863d1e45fe1>; (dostęp: 24.11.2017).

²²³ *Reguła, konstytucje, przepisy wykonawcze Zakonu Braci Bosych Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel*, Kraków 1997, s. 24; za: M. Zawada, *Zaślubiny z samotnością*, Kraków 1999, s. 190.

łacińską: *monasterium*). Klasztor to pojedynczy dom, a zakon składa się w wielu klasztorów kierujących się tymi samymi prawami²²⁴.

Trzeba zaznaczyć, że eremityzm zarówno na Wschodzie, jak i na Zachodzie postępował dwiema drogami, najpierw jako ruch indywidualny, a z niego wyrósł wspólnotowy, zwany eremityzmem cenobickim²²⁵. W *Encyklopedii Katolickiej* podkreśla się, że pustelnicтво stanowiło najstarszą formę życia zakonnego²²⁶. Kwestią sporną jest, kto był twórcą życia pustelniczego. Św. Hieronim podaje, że początki wiążą się ze św. Pawłem z Teb²²⁷. Jednak powszechnie przyjmuje się, że pierwszy ten stan obrał św. Antoni²²⁸. Zarówno św. Paweł z Teb, jak i św. Antoni, oraz pustelnica Maria Egipska, żyli prawie całkowicie sami i próbowali zachować swoją samotność przenosząc się coraz dalej w głąb pustyni²²⁹.

Odmianą eremityzmu indywidualnego były kolonie pustelników zamieszkałych wokół mistrza, nazywane ławrami. Z uczniów podążających za autorytetem ojca pustelnika tworzyły się grupy ascetów, które odegrały ważną rolę w dziejach ruchu monastycznego. Pierwszy ośrodek skupiający anachoretów ukształtował się w Pispir pod kierownictwem św. Antoniego, a drugi podobny założył jego uczeń Amun (290-347) w Nitrii i Cel. Kolejny erem utworzył Makary Egipski (300 – 390) w Dolinie Nitryjskiej w Sketis. Tego typu skupiska historycy nazywają semianachoretycznymi (semi, znaczy na poły). Grupy pustelników nie miały charakteru formalnego, nie posiadały reguły życia i ewoluowały w kierunku życia klasztorowego²³⁰. Około pięćdziesiąt lat później w Górnym Egipcie rozwinęła się kolejna

²²⁴ Por. P. Ogórek OCD, *Klasztor*, w: LDK, s. 416.

²²⁵ Por. Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, jw., s. 15.

²²⁶ Por. S. Brzozewski, *Pustelnicy*, w: EK, t 16, k. 934.

²²⁷ Por. *Święty Paweł pierwszy pustelnik. Patrjarcha zakonu oo. Paulinów*, opr. O. Kajetan-Paulin, wyd. 2, Nakładem Jasnej Góry, Leśna Podlaska 1930, s. 11.

²²⁸ Por. *Św. Antoni, Żywot. Pisma ascetyczne*, jw., s. 13.

²²⁹ Por. M.A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 84-85.

²³⁰ Por. *Pisma starochrześcijańskich pisarzy*, s. 25-26; por. W. Harmless SJ, *Chrześcijaństwo pustyni*, jw., s. 22.

forma eremityzmu leżąca u podstaw późniejszego monastycyzmu. Na jej ukształtowanie miał wpływ Pachomiusz (286-346), który po przyjęciu chrztu wybrał najpierw odosobnienie w jaskini. Później utworzył regułę dla gromadzących się wokół niego uczniów i w ten sposób powstała pierwsza forma Kościoła monastycznego, jako uporządkowana forma życia wspólnotowego, stopniowo tworząc kongregację klasztorów²³¹. Fala tego ruchu objęła również kobiety (klasztor żeński kierowany był przez siostrę Pachomiusza). W IV wieku utrwaliło się przekonanie, że klasztory są odpowiedniejsze, bezpieczniejsze od pustelni dla ludzi niedoświadczonych, jako wstęp do późniejszego doskonalszego żywota, już poza ich murami²³². Również Św. Hieronim, św. Augustyn, św. Benedykt z Nursji na pierwszym miejscu stawiali życie we wspólnocie, natomiast eremityzm uważali za drogę nadzwyczajną, przeznaczoną dla niektórych²³³.

Święty Cyryl nie opisuje szczegółowo jakichś norm; podaje jedynie ogólnie, że pustelnicy żyli w samotności, natomiast tylko sobota i niedziela były dniami wspólnymi. Święty Eutymiusz w czasie Wielkiego Postu usuwał się na samotnię. W Jerozolimie w pobliżu kościoła Wniebowstąpienia zbudował on pustelnię, i jego przykład inspirował także innych pustelników. Wiernie praktykował ją Saba²³⁴. Czasowo na pustyni przebywali: Ewagriusz z Pontu, Palladiusz, Hieronim, Jan Kasjan, i opisywali owoce swoich doświadczeń, a Bazyli Wielki i Augustyn tworzyli pierwsze reguły²³⁵.

²³¹ Por. M.A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 85.

²³² Por. *Pisma starochrześcijańskich pisarzy*, jw., s. 27-29; W. Harmless SJ, *Chrześcijananie pustyni*, jw., s. 22.

²³³ K. Wencel, *Życia pustelnicze*, jw., s. 12.

²³⁴ Por. Cyryl ze Scytopolis, *Żywoty mnichów palestyńskich. Źródła monastyczne 60*, red. Serii M. Starowieyski, przekł. E. Dąbrowska, WB, Kraków 2011, s. 91, 132-133.

²³⁵ M.A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 86-87.

Starożytni historycy Kościoła podają informacje, że do Palestyny monastycyzm dotarł z Egiptu²³⁶. Czołowymi postaciami takiego życia na tym terenie byli m.in. Charyton, Eutymiusz. Na uwagę zasługuje postać Teoktysta, który ukształtował charakterystyczny model formacji: nowicjusze rozpoczynali życie monastyczne w cenobium, a po wstępnej formacji mogli się przenieść do laury i prowadzić życie pustelnicze²³⁷.

Wraz z rozwojem życia eremickiego pojawiła się forma „rekluzji”, której zwolennicy zamykali się lub zamuroywali w celach jako „więźniowie Chrystusa” (Flm 1,1-2). Pierwszym znanym rekluzem był św. Hilarion (293-371)²³⁸. Szczególnym przykładem *hesychii* praktykowanej w formie rekluzji (w absolutnej samotności) jest żywot Jana Hezychasty, gdzie opisano jak Jan przez cztery lata mieszkał samotnie na pustyni, a po sześćoletniej przerwie, podjął na nowo trud, w którym wytrwał do śmierci²³⁹.

Monastycyzm w Syrii zapoczątkowali anachoreci osiedlający się w okolicach Nisibis, od ok. 280 r. Znanym anachoretą był w tym czasie Afrahat (ok. 270-345)²⁴⁰. Najbardziej specyficzną formą syryjskiego monastycyzmu był powstały w IV w. „stylizm” (gr. *stylos*-kolumna, podpora, słup). Prekursorami stylitów byli „stacjonariusze”, przebywający nieustannie pod gołym niebem w nieruchomej postawie stojącej (gr. *stasis*-stanie) niezależnie od pogody²⁴¹. Słupnicy żyli samotnie na słupach skalnych

²³⁶ Zob. H. Sozomen, *Historia Kościoła*, przekł. S. Kazikowski, PAX, Warszawa 1980, s. 180; por. P. Szczur, *Początki życia pustelniczego w Kościele*, jw., s. 7.

²³⁷ Por. Cyryl ze Scytopolis, *Żywoty mnichów palestyńskich*, jw., s. 134-137.

²³⁸ Zob. G. Cacciamani, *Reclusione*, DES, s. 2131-2132; za: M. Chmielewski, *Duchowość życia konsekrowanego*, w: *Teologia duchowości katolickiej*, praca zb. pod red. W. Słomki, RW KUL, Lublin 1993, s. 245.

²³⁹ Por. Cyryl ze Scytopolis, *Żywoty mnichów palestyńskich*, jw., s. 91, 429-430.

²⁴⁰ Por. A. Bober, *Afraat*, w: EK I, kol. 131.

²⁴¹ Por. *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, t. IV, Warszawa 1965, s. 96, 123.

powstałych naturalnie lub na kolumnach pozostałych ze starych budowli. Najsłynniejszym stylistą był Szymon Słupnik Starszy (386-459)²⁴².

Monastycyzm stanowił zawsze samo serce Kościołów Wschodnich: pierwsi mnisi chrześcijańscy pojawili się właśnie na Wschodzie, a życie monastyczne było integralną częścią ich *lumen*, przekazanego na Zachód przez wielkich Ojców nie podzielonego wówczas Kościoła²⁴³.

Idea eremityzmu zaczęła się rozprzestrzeniać w kierunku świata Zachodu. Przykłady z Egiptu pobudzały do podjęcia własnych różnorodnych prób. Dzięki Marcinowi z Tours, który żył samotnie na wyspie w pobliżu Genui, korzenie zachodniego monastycyzmu sięgnęły Irlandii²⁴⁴. W historii pojawiali się także eremici wędrowni (np. R. Rolle, W. Hilton – pustelnik i kanonik augustiański, oraz autor dzieła „Obłok niewiedzy”, który prawdopodobnie był kartuzem)²⁴⁵.

Święty Benedykt z Nursji (480-547), po krótkim okresie samotnego życia, napisał *Regula benedicti* (RB) – zbiór przepisów dotyczących życia zakonnego, która stała się nie tylko podstawą monastycyzmu zachodniego, ale dzięki swojej praktycznej życiowej mądrości wyznaczyła kierunek rozwoju kanonu kulturowego dzisiejszej Europy. Od VI w. model stworzony przez Benedykta, prawie całkowicie zastąpił życie anachoretyczne. Harmonijny rozwój klasztorów przynosił dobrobyt, a nawet bogactwo. Rozwijała się sztuka i nauka, ale też klasztory wpływały się w sieci polityki feudalnej. Pierwotne ich cele: służba Bogu, modlitwa, zjednoczenie z

²⁴² Por. J. Gribomont, *Simeone Stilite il Vecchio*, w: *Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane* [Nowe dziedzictwo i chrześcijańskie starożytności Słownik] (dalej: NDPAC), t. III, Genova-Milano 2008, kol. 4952-4953, za: P. Szczur, *Początki życia pustelniczego w Kościele*, jw., s. 11.

²⁴³ Por. OL 9.

²⁴⁴ Por. K. Wencel, *Życia pustelnicze*, jw., s. 15.

²⁴⁵ Por. Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, jw., s. 15; M.A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 87, 90.

Bogiem ginęły w gąszczu spraw materialnych, politycznych i kłótni o władzę²⁴⁶.

Na ziemiach polskich tradycja eremityzmu sięga początków chrześcijaństwa. Przykładem może być Pięciu Braci Polskich (Benedykt, Jan, Mateusz, Izaak i Krystyn) kamedułów, którzy ponieśli śmierć męczeńską w 1003 r. na terenach dzisiejszej Wielkopolski. Inni, to św. Andrzej Świerad (980-1030) i jego uczeń Benedykt, męczennik²⁴⁷.

W XI-XIII wieku powstały nowe zakony pustelnicze, które chciały łączyć stary ideał pustelnika z minimum życia wspólnotowego²⁴⁸. Wymownym przykładem była postać arcybiskupa Gniezna bł. Bogumiła (1135-1182), który po trzech latach zarządzania metropolią, złożył rezygnację i zamieszkał w pustelni w Dobrowie, na wyspie rzeki Warty²⁴⁹.

Niektórzy eremici dali początek zakonom o surowej regule. We Włoszech Romuald założył zakon Kamedułów, Bruno – Kartuzów we Francji. Tworzące się zakony żebracze pozostają w ścisłym związku z korzeniami pustelniczymi. Św. Dominik studiuje Ojców Pustyni, a św. Franciszek pisze regułę *Pro eremitoriis data* dla chcących żyć w pustelniach; sam pod koniec życia wycofuje się tam na jakiś czas. Eremici – augustyni i karmelitanie, byli pustelnikami od początku swego istnienia²⁵⁰. W XIII wieku powstał też w naddunajskich lasach Zakon Świętego Pawła Pierwszego Pustelnika nawiązujący do jego duchowości²⁵¹.

²⁴⁶ Por. M. A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 87-88.

²⁴⁷ W 1966 r. abp Karol Wojtyła powiedział przy ich pustelni w Tropiu: „Tu bowiem jest jeden z korzeni, z którego wyrosło tysiącletnie drzewo chrześcijaństwa na naszej ziemi”; por. B. Malec-Suwara, *Dziś patronują nam nasi święci pustelnicy*, w: <https://info.wiara.pl/doc/5709901.Dzis-patronuja-nam-nasi-swieci-pustelnicy>; (dostęp: 11.02.20).

²⁴⁸ Zob. M. Zawada, *Zaślubiny z samotnością*, Kraków 1999, s. 185-190.

²⁴⁹ Por. Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, jw., s. 16.

²⁵⁰ Por. M.A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 88-89.

²⁵¹ Pełna nazwa Zakonu Paulinów brzmi: Ordo Sancti Pauli Primi Eremitae - Zakon Świętego Pawła Pierwszego Pustelnika (OSPPE). W Polsce paulini opiekują się między innymi Sanktuarium Matki Boskiej Częstochowskiej na Jasnej Górze; zob. J. Kopiec,

Zwiększał się udział kobiet w tej formie życia. Ich wyrzeczenia, modlitwy i świadectwa heroicznej wiary przyczyniały się do owocnej ewangelizacji. Wśród znanych pustelnic z okresu średniowiecza jest bł. Juta. Po śmierci męża, w latach 1256-1260, zamieszkała w pustelni w Bielczynach koło Chełmży. Pełnym pokuty życiem wspierała krzyżacki zakon w dziele chrystianizacji pogańskich Prus, Litwy i Jaćwieży. Opiekowała się chorymi i dzieliła się z nimi wyżebraną żywnością²⁵².

Z terenu Prus, dzisiejsze Pomorze, pochodziła także rekluza, bł. Dorota z Mątówów (1347-1394) pokutująca w Kwidzynie²⁵³.

Angielskie pustelnice, Koleta z Corbie (1381-1447) i Julianna z Norwich (1343-1416) stały się znane dzięki działalności reformatorskiej i pismom. Pierwsza z nich przeprowadziła reformę klarysek, a „Book of Showings” (księga objawień) Julianny należy do ważnych duchowych dzieł Anglii XIV i XV wieku²⁵⁴. Pustelnice stanowią wzór dowartościowania pierwiastka kobiecego w Kościele, przełamując nawet mentalność epoki²⁵⁵.

Od końca XV wieku eremici zdają się znikać z krajobrazu pustelnictwa. Jednak ideał egipskich pustelników nie został zapomniany, pojedynczy ludzie nadal wycofywali się z aktywności w tym świecie. Przykładami zupełnie samotnego życia w obecności Boga są pustelnik św. Mikołaj z Flüe (1417-1487)²⁵⁶, oraz św. Jan z Dukli (1414-1484),

Żywot św. Pawła I Pustelnika, w: <http://www.jasnagora.com/wydarzenie-9005>; (dostęp: 14.11.2019).

²⁵² Juta z Bielczyn, zwana też Jutą z Chełmży lub Juttą von Sangerhausen, urodziła się ok. 1220 r. w Turynii, zmarła 12.05.1260 r. w Bielczynach k. Chełmży w opinii świętości; zob. Internetowa Liturgia godzin, w: <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/05-12c.php3>; (dostęp: 12.05.2022).

²⁵³ Por. Jan z Kwidzyna, *Żywot Doroty z Mątów*, z krytycznego wydania H. Westphal, A. Birch-Hirschfeld-Triller, Bhlau Verlag Kln Graz 1964, przeł. bp. J. Wojtkowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 211, 221.

²⁵⁴ Por. M.A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 89-90.

²⁵⁵ Zob. OL 10.

²⁵⁶ Por. J. Okoń, *Pustelnik z Unterwalden*, jw., s. 103-104.

franciszkanin konwentualny, którego „uchwycił Bóg” na pustelni i pozostali razem na zawsze²⁵⁷.

Od XVI w. przez długi okres czasu wojny religijne określały obraz świata Zachodu i pozostawiały niewiele przestrzeni pustelnikom. Zanik eremityzmu występował pod wpływem ruchów reformatorskich, jednak w krajach wiernych katolicyzmowi krzewił się z niesłabnącą siłą. W Europie pustelnicy żyli zawsze w rozproszeniu i nie tworzyli wzorem Wschodu prowincji organizujących ich życie²⁵⁸.

Swoistym typem ascetów wschodnich, praktykujących życie pustelnicze, byli tzw. „starcy”, którzy w XV/XVI w. przemierzali Ruś. Pod koniec XVIII w. uczniowie Paizjusza Wieliczewskiego odnowili „starczystwo” w Sarowie (gdzie zasłynął Serafin, zm. 1833)²⁵⁹.

Na terenie Polski na wzmiankę zasługuje pustelnia w Studzienicznej. W głuchej puszczy na wyspie, niedaleko Augustowa żył nieznany z imienia pustelnik. Po nim w 1772 r. osiadł kolejny pustelnik Wincenty Morawski, były major lub pułkownik wojsk polskich, należący do Franciszkańskiego Zakonu Świeckich, który wybudował drewnianą kapliczkę²⁶⁰.

Wiek XIX uznawał eremityzm za objaw zacofania i „średniowieczne pozostałości”²⁶¹. Znaczącą postacią jest pustelnik z Sahary, o. Karol de Foucauld (1858-1916), który pragnął żyć pośrodku świata i starał się być

²⁵⁷ M. Wójtowicz SJ, B. Guz SJ, *Święty Jan z Dukli (1414-1484)*; stał się na nowo bardziej znany w Polsce, gdy Jan Paweł II odwiedził sanktuarium poświęcone jego czci, znajdujące się nieopodal pustelni, gdzie przebywał przed wstąpieniem do zakonu franciszkanów konwentualnych w 1435r, w: <https://deon.pl/wiara/swiety-jan-z-dukli-nie-posiadal-nic-procz-boga,234594>; (dostęp: 30.07.2019).

²⁵⁸ Por. K. Wencel, *Życia pustelnicze*, jw., s. 9-16.

²⁵⁹ Zob. Św. Serafin Sarowski, *Ogień Ducha Świętego*, tłum. H. Paprocki, ORTHDRUK, Białystok 1992.

²⁶⁰ A. Połujański, *Wędrówki po guberni Augustowskiej*, Warszawa 1859, s. 109-110.

²⁶¹ Por. M.A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 91.

bratem dla wszystkich²⁶². Wyznawał on zasadę tworzenia pustyni w środku miasta²⁶³, podobnie jak Catherine de Hueck Doherty²⁶⁴.

Na wyróżnienie wśród pustelników zasługuje św. Szarbel (1828-1898), libański maronita, który wiódł życie pustelnicze wzorując się na św. Antonim Wielkim²⁶⁵.

Za inspiratora eremityzmu XX wieku uchodzi Thomas Merton (1915-1968), amerykański trapista, nauczyciel duchowy. Szukał Boga w samotności i ciszy a zarazem z pasją brał udział w życiu świata²⁶⁶. Jego niemal rówieśnikiem był polski pustelnik, Piotr Rostworowski (1910-1999). Początkowo benedyktyn, został przeorem klasztoru w Tyńcu (1951-1959). Za czasów PRL-u był więziony (19.03.1966-11.12.1967). Od 1968 r. jako kameduła pełnił funkcję przeora eremów w Polsce, Włoszech i Kolumbii. W ostatnim okresie życia został rekluzem i oddał się całkowitej samotności przed Bogiem²⁶⁷.

Według Kodeksu z 1917 r. nie było możliwości prowadzenia życia pustelniczego poza wspólnotą. Ojcowie Soboru Watykańskiego II dostrzegli rosnącą liczbę powołań eremickich i potrzebę uporządkowania tej kwestii. Jan Paweł II uporządkował sytuację prawną pustelników, wprowadził tę instytucję do Kodeksu Prawa Kanonicznego i nadał jej status formy życia konsekrowanego²⁶⁸. Współczesny Kościół uznaje więc taką formę życia pustelniczego, „w którym wierni przez surowsze odsunięcie się od świata, milczenie odosobnienia, gorliwą modlitwę i pokutę poświęcają swoje życie

²⁶² Por. R. Voillaume, *Echa Nazaretu*, red. P. Słabek, wyd. 2, Wydawnictwo Maszachaba, Kraków 1991, s. 16-18.

²⁶³ Por. C. Carretto, *Pustynia w mieście*, jw., s. 20.

²⁶⁴ C. De Hueck Doherty, *Pustynia. Spotkanie Boga w ciszy, samotności i modlitwie*, jw., s. 15.

²⁶⁵ Por. M. Bilska, *Światło z Libanu. Święty Charbel*, „M”, Kraków 2016, s. 46-47.

²⁶⁶ Por. M.A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 93-94.

²⁶⁷ Por. *Współczesny Ojciec Pustyni – poznaj o. Piotra Rostworowskiego*, w: https://tyniec.com.pl/19_piotr-rostworowski-osb; (dostęp: 04.02.2020).

²⁶⁸ Zob. KPK 603; por. Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, jw., s. 16-17.

na chwałę Boga i zbawienie świata”²⁶⁹. Wyliczone w kanonie istotne elementy życia pustelniczego decydują o odrębności tej formy życia konsekrowanego²⁷⁰. Dzisiejsi pustelnicy prowadzą różne formy życia samotnego²⁷¹. Na przykład niezwykłą formę wybrała żyjąca obecnie w Polsce pustelnica Miriam, która złożyła śluby wieczystego milczenia. Była zakonnica, milczy od 2001 roku²⁷².

Eremityzm, zwany dziś także życiem pustelniczym, wciąż istnieje w Kościele katolickim, chociaż rozmiar tego zjawiska jest niewielki. Obecnie w Polsce diecezjalne życie pustelnicze prowadzi kilkanaście osób²⁷³. Wobec rozpowszechniającej się praktyki usuwania się wiernych w ciszę i samotność bez uprzedniego uregulowania prawnego, trudno jest określić liczbę pustelników w świecie²⁷⁴.

Prowadzenie życia samotnego, ascetycznego, odizolowanego od świata nie czyni jeszcze osoby pustelnikiem, pustelnicą w rozumieniu prawa kanonicznego. W tym momencie dziejów istnieją dwie możliwości realizacji powołania pustelniczego w Kościele łacińskim: na drodze życia konsekrowanego za zgodą biskupa diecezjalnego i bez konsekracji. W Polsce w duszpasterstwie ważną sprawą jest przybliżenie wiernym

²⁶⁹ KPK, kan. 603 § 1.

²⁷⁰ Por. G. Bartoszewski OFMCap, *Prawne podstawy dla indywidualnych form życia konsekrowanego*, w: https://www.zyciezakonne.pl/dokumenty/referaty-konferencje-artykuly/zagadnienia-prawne/bartoszewski-g-ofmcap-prawne-podstawy-dla-indywidualnych-form-zycia-konsekrowanego-30254/#_ftnref19; (dostęp: 23.09.2019).

²⁷¹ Zob. Osińska K., *Pustelnicy dziś*, jw., s. 101.

²⁷² Por. A. Malec, *Co nam mówi pustelnica Miriam – zakonnica, która od 16 lat milczy!*, w: <https://pl.aleteia.org/2018/04/01/co-nam-mowi-pustelnica-miriam-zakonnica-ktora-od-16-lat-milczy/>; (dostęp: 05.10.2020).

²⁷³ Por. *Siostra Anita złożyła śluby. Jest pierwszą pustelnicą w diecezji elbląskiej*, w: <http://dziennikelblaski.pl/483746,Siostra-Anita-zlozyla-sluby-Jest-pierwsza-pustelnica-w-diecezji-elblaskiej.html>; (dostęp: 15.01.2018).

²⁷⁴ Por. Kongregacja ds. Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego nie prowadzi statystyki tych powołań; por. Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, jw., s. 17.

niekonsekwentnej formy pustelnicstwa²⁷⁵. Życie takie mogą prowadzić osoby nie będące zakonnikami ani pustelnikami w sensie kanonicznym, a tylko w sensie religijnym. Niektórzy nazywają ich „pustelnikami niezależnymi”²⁷⁶.

1.6. Wybrani święci pustelnicy we współczesnej perspektywie

W poszukiwaniach formacji o duchowości pustelniczej ważne jest czerpanie z doświadczenia świętych, którzy niemal całe swe życie spędzili w odosobnieniu i pokucie, osiągnąwszy heroiczność cnót chrześcijańskich. W poniższym paragrafie zostaną omówieni wybrani święci, powszechnie uznawani za ojców życia eremickiego i monastycznego, którzy odcisnęli silny wpływ na duchowość Kościoła w Europie Zachodniej i nadal są znani w szerokich kręgach współczesnych katolików w Polsce. Zostaną omówieni w następującej kolejności: św. Antoni Pustelnik, św. Paweł z Teb, św. Benedykt z Nursji, święci Andrzej Świerad i jego uczeń Benedykt, św. Szarbel.

W odkrywaniu prawdy możemy odwołać się do pozostawionej przez nich bogatej tradycji duchowości kształtującej mieszkańców zachodniego świata chrześcijańskiego²⁷⁷. Nawiązywanie do tych najważniejszych postaci świata monastycznego, jest niezwykle przydatne w dobie egzystencjalnego kryzysu, zwłaszcza, gdy ludzie tak zwanego Zachodu szukają ratunku w dalekowschodnich praktykach medytacyjnych²⁷⁸.

W tworzeniu nowych modeli życia pustelniczego chodzi o wypracowanie wizerunku eremity trzeciego tysiąclecia, który nie imituje życia dawnych wielkich i świętych pustelników, ale pragnie doświadczyć i

²⁷⁵ Por. H. Śmiarowski, *Pustelnicza droga*, w: www.ifzk.episkopat.pl/dokumenty/pustelnicza_droga.pdf; (dostęp: 11.08.2018).

²⁷⁶ Por. Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, jw., s. 29.

²⁷⁷ Por. P.P. Ogórek OCD, *Św. Rafał Kalinowski wzorem i patronem dla współczesnego człowieka*, w: *Duchowość polska. Kultura duchowo – religijna XIX i XX wieku*, red. ks. S. Urbański, WUKSW, Warszawa 2002, s. 118.

²⁷⁸ Zob. A. Läpple, *Powróćmy do modlitwy*, jw., s. 102-103.

przeżyć w codzienności ascezę Ojców Pustyni w dzisiejszej zmienionej rzeczywistości. Świat nie może się zmienić, jeśli nie zmieniają się ludzie. By świat stawał się bardziej Boży i ludzki, najpierw przemiana musi dokonać się w człowieku poprzez sięganie do jego korzeni²⁷⁹.

Celem refleksji nad dawnymi wielkimi pustelnikami jest wyznaczenie duchowości, która wolna od cech egzotycznych, będzie charakteryzować się realną służbą Bogu i Kościołowi w modlitwie i pokucie. Środki ascetyczne podjęte przez współczesnych pustelników mają pomóc im żyć według rad ewangelicznych rozwijając łaskę otrzymaną na chrzcie²⁸⁰.

1.6.1. Święty Antoni Pustelnik

Święty Antoni Pustelnik (ok. 251-356) zwany również Opatem lub Wielkim, pojawia się u zarania dziejów Kościoła i postrzegany jest jako ideał monastycyzmu eremickiego. Jest on uważany za ojca pustelników, oraz założyciela ruchu monastycznego. Wybrał on egipską pustynię jako miejsce życia i w ten sposób odkrył i wskazywał innym drogę prowadzącą do Boga przez pustynny żywot²⁸¹.

Pochodził z bogatej koptyjskiej rodziny i po śmierci rodziców zastanawiał się, co zrobić ze swoim życiem. Ostatecznie postąpił zgodnie z radą Jezusa (Mt 19,21). Sprzedał majątek po rodzicach, resztę rozdał ubogim, a małą siostrę oddał pod opiekę siostrzynom zakonnym. Został

²⁷⁹ Por. J. Ratzinger, *Drogi ku wnętrzu. Dorota z Mątowów*. Kazanie ku czci św. Doroty wygłoszone 17.06.1979 r. w kościele św. Marcina w Monachium, w: P. P. Ogórek OCD, *Św. Rafał Kalinowski wzorem i patronem dla współczesnego człowieka*, w: *Duchowość polska. Kultura duchowo – religijna XIX i XX wieku*, jw., s. 115.

²⁸⁰ Por. M.A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 6-7.

²⁸¹ Por. E. Wipszycka, *Wprowadzenie*, w: *Święty Antoni, Żywot. Pisma ascetyczne*, red. n., E. Wipszycka, jw., 13, 30-31, 36; W. Harmless, SJ, *Chrześcijaństwo pustyni. Wprowadzenie do literatury wczesnego monastycyzmu*, przekł. M. Höffner, WUJ, Kraków 2009, s. 22.

pierwszym ascetą, który wybrał życie na pustyni²⁸². Ufał Panu całkowicie i tylko na Nim polegał²⁸³.

Mimo, że unikał rozgłosu przenosząc się w głąb pustyni, aby tam w ascezie i samotności szukać Boga, był nawiedzany przez wiele osób, które szukały u niego rady lub pragnęły naśladować jego styl życia²⁸⁴.

Abba Antoni zachęcał uczniów, by rezygnowali z wszelkich wygod cielesnych, wyrzekali się doczesnego życia, aby żyć dla Boga, i w ten sposób zbawili swoją duszę w dniu sądu²⁸⁵.

Święty Atanazy, opisując życie Antoniego Pustelnika, podkreślał jego umiejętność jednoczenia w sobie pozornych sprzeczności; samotności pustyni i rozległych kontaktów z ludźmi. Antoni odchodząc na pustynię zerwał z cywilizacją, jej wartościami. Jednocześnie zawiązywał wspólnoty monastyczne i tworzył nowe społeczeństwo, przywracając światu równowagę naruszoną po grzechu pierworodnym. Pustelnicy przez prowadzenie zwycięskiej walki z własnymi pokusami i słabościami zwlekają z siebie „starego człowieka”, a oblekają się w nowego, dając światu to co najlepsze²⁸⁶.

W duchowych wskazaniach św. Antoni Wielki podkreślał cierpliwość i wytrwałość w dążeniu do Boga. Także swoim życiem, dawał szczególne świadectwo pokuty w posłuszeństwie, pokorze i bojaźni Bożej²⁸⁷.

²⁸² Por. Św. Atanazy Aleksandryjski, *Żywot św. Antoniego*, tłum. E. Dąbrowska, w: *Św. Antoni, Żywot. Pisma ascetyczne*, red. n. E. Wipszycka, jw., s. 75-79.

²⁸³ Por. *Żywot świętego Antoniego, pustelnika*, w: *Żywoty Świętych Pańskich na wszystkie dni roku*, Katowice/Mikołów 1937r, za: <http://ruda-parafianin.pl/swi/a/antoni2.htm>; (dostęp 17.03.20); por. T. Jaklewicz, *Święty Egipcjanin*, „Gość Niedzielny” 3 (15.01.2006), w: <http://ruda-parafianin.pl/swi/a/antoni2.htm>; (dostęp; 17.03.20).

²⁸⁴ Por. T. Jaklewicz, *Święty Egipcjanin*, „Gość Niedzielny” 3 (10.01.2006), w: <http://ruda-parafianin.pl/swi/a/antoni2.htm>; (dostęp: 17.03.20).

²⁸⁵ Por. *Pierwsza Księga Starców. Gerontikon*, red. M. Starowieyski, przekł. M. Borkowska OSB, wyd. 2, „M”, Kraków 1992, s. 43.

²⁸⁶ Por. M. Starowieyski, *Świętość w życiu i myślach Pustelników egipskich IV wieku*, jw. s. 371-379.

²⁸⁷ Zob. *Duchowe wskazania św. Antoniego Wielkiego dołączone do reguł, dla jego synów mnichów; Świętego Antoniego Ojca naszego XX nauk dla jego synów mnichów; Tego*

Ideał życia eremickiego od czasów Antoniego pozostaje wciąż taki sam: odejście od świata, asceza, milczenie, kontemplacja, praca, poddanie się pustelniczej regule i przewodnikowi duchowemu. Taki model jest rezygnacją z wielu dóbr doczesnych, po to, aby odnaleźć Dobro Najwyższe²⁸⁸. Osoby chcące podjąć wezwanie do nowej ewangelizacji znajdują wiele inspiracji u św. Antoniego Pustelnika, który godził ożywiony styl eremityzmu z apostolską działalnością (m.in. korespondował z cesarzem Konstantynem i jego synami, przyjmował szukających u niego rady, odwiedził Aleksandrię i pierwsze osady pustelników rozrzuconych na terenie Egiptu)²⁸⁹.

1.6.2. Święty Paweł z Teb

Pierwszym historycznie znanym z imienia pustelnikiem był św. Paweł Pustelnik (ok. 228-341), trafił na pustynię, za czasów prześladowania Decjusza i tam podjął decyzję pozostania w całkowitej izolacji od świata i ludzi. Wybrał on w wieku ok. 20 lat, życie na pustyni w odosobnieniu, na modlitwie, w surowych warunkach i przebywał na niej aż do śmierci, a miał wówczas ok 113 lat²⁹⁰. Przed śmiercią zaszczycony został odwiedzinami eremity Antoniego²⁹¹.

samego naszego świątobliwego Ojca, Świętego Antoniego Wielkiego, napomnienia oraz różne przepisy dla jego synów mnichów, tłum. Z. Brzostowska, w: Św. Antoni, *Żywot. Pisma ascetyczne*, red. n., E. Wipszycka, jw., s. 273, 252, 283.

²⁸⁸ Zob. T. Jaklewicz, *Święty Egipcjanin*, jw., s. 1.

²⁸⁹ Por. *Żywot świętego Antoniego, pustelnika*, w: *Żywoty Świętych Pańskich na wszystkie dni roku*, Katowice - Mikołów 1937, za: <http://ruda-parafianin.pl/swi/a/antoni2.htm>; (dostęp: 17.03.20); por. *Internetowa Liturgia Godzin*, 17 stycznia, *Święty Antoni, opat*, w: <https://www.brewiarz.pl/czytelnia/swieci/01-17.php3>; (dostęp: 07.03.2020); por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 326.

²⁹⁰ Por. Św. Paweł pierwszy pustelnik, jw., s. 30-31; zob. W. Harmless SJ, *Chrześcijananie pustyni*, jw., s. 120.

²⁹¹ Por. Św. Hieronim, *Żywoty mnichów. Dialog przeciw pelagianom*, tłum. W. Szoldrski, *Pisma starochrześcijańskich pisarzy*, t. 10, ATK, Warszawa 1973, s. 23, 28; por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 326.

Poza umartwieniami ciała, boleśniesz były udręczenia wewnętrzne, dokuczała samotność, rozłączenie z ukochaną siostrą, wybuchy miłości własnej. Pokusy szatańskie jakich doświadczał św. Paweł, próbowały skłonić go do opuszczenia pustyni. Święty pustelnik odrzucał je zawierzając się całkowicie Bogu. Dotkliwe trudności przyjmował z wdzięcznością i miłością ku Ojcu Niebieskiemu, poddając się Jego świętej woli, a Bóg wlewał w jego serce błogosławieństwo radości. Chociaż Pustelnik żył jak nędzarz, to w duszy panował pokój Chrystusowy i nadziemskie szczęście²⁹².

Święty Hieronim, autor *Żywota Pawła Pustelnika*, przedstawił go jako ideał człowieka pobożnego, pełnego cnót i świętości, szczęśliwego i przepełnionego prawdziwą mądrością²⁹³. Życie tego pustelnika cechowało nadzwyczajne zaparcie się siebie, ustawiczna modlitwa, błogi pokój duszy. Św. Hieronim, sam będąc pustelnikiem, pisząc żywot św. Pawła chciał przeciwstawić ciężar świętości jako przeciwwagę złu świata, i wyciągnąć z błota zepsucia ówczesne społeczeństwo, by kierować je na drogę cnoty²⁹⁴. Święty pustelnik z Teb dążył do zjednoczenia z Bogiem w absolutnej samotności²⁹⁵, i nieustannej modlitwie²⁹⁶.

Święty Paweł Pustelnik, chociaż nie był organizatorem żadnej wspólnoty monastycznej, to jednak poprzez przykład życia całkowicie poświęconego Bogu przez wieki był i jest natchnieniem dla wielkiego ruchu odnowy duchowej w Kościele powszechnym. Stał się patriarchą wszystkich paulińskich rodzin nazywanych jego imieniem, które w różnych czasach i miejscach świata nawiązywały do jego ascezy²⁹⁷.

²⁹² Por. *Św. Paweł pierwszy pustelnik*, jw., s. 35-37, 38-40.

²⁹³ Por. Św. Hieronim, *Listy I*, przekł. J. Czuj, PAX, Warszawa 1952, s. 27-29; por. B. Degórski OSPPE, *Pierwsza biografia św. Pawła z Teb*, „Jasna Góra” 1 (1985), w: <http://www.jasnagora.com/wydarzenie-2397>; (dostęp: 04.03.2020).

²⁹⁴ Por. *Św. Paweł pierwszy pustelnik*, jw., s. 10.

²⁹⁵ M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 326.

²⁹⁶ Por. M. Łacek, *Paulińska duchowość*, w: LDK, s. 638-639.

²⁹⁷ Zob. J. Kopiec, *Żywot św. Pawła I Pustelnika* - prezentacja książki, w: <http://www.jasnagora.com/wydarzenie-9005>; (dostęp: 14.11.2019).

Postępowanie św. Pawła jest pouczające dla chrześcijan, także współczesnych, żyjących w świecie pełnym różnych trosk i udręczeń. Prowadząc życie wśród niewygód św. Paweł uważał, że nie jest ono nadzwyczajne, a staje się tylko „wzięciem krzyża swojego na każdy dzień”. Biorąc wzór z jego usposobienia i uległości w dźwiganiu swojego krzyża, człowiek już tu na ziemi może doświadczać prawdziwego szczęścia²⁹⁸.

Sposób życia Tebańczyka stał się doskonałym wzorem pustelnika, całkowicie zjednoczonego z Bogiem²⁹⁹. Wierne pójście pawłową drogą życia jest już dziś mało prawdopodobne, to jednak może stanowić zachętę do naśladowania cnót świętego, pielęgnowania tradycji kulturowej i religijnej naznaczonej czcią do Najświętszej Matki, umiłowania Stwórcy w otaczającym świecie oraz gorliwej troski o zbawienie każdego człowieka.

1.6.3. Święty Benedykt z Nursji

Po upadku Cesarstwa Rzymskiego (476 r.) wraz ze św. Benedyktem (ok. 480–547) rodziła się nowa epoka, nowa Italia i nowa Europa³⁰⁰. Św. Benedykt z Nursji, wysłany przez zamożnych rodziców na naukę do Rzymu nie mógł znieść lekkomyślności i rozwiązłości ówczesnej młodzieży. Porzucił on hulawczy tryb studenckiego życia i udał się na samotnię³⁰¹. Przez pewien czas św. Benedykt prowadził życie pośrednie między czysto pustelniczym a wyraźnie klasztornym. Hasłem jego całej egzystencji było „służyć Bogu”³⁰² i konieczność pamiętania o nieustannym byciu przed

²⁹⁸ Por. *Św. Paweł pierwszy pustelnik*, jw., s. 36-37.

²⁹⁹ Por. *Św. Hieronim, Listy I*, przekł. J. Czuj, jw., s. 27-29; por. Bazyli Degórski OSPPE Rzym, *Pierwsza biografia św. Pawła z Teb*, jw.

³⁰⁰ Por. Jan Paweł II, *Ku czemu zmierza człowiek*, w: <http://www.janpawel2.pl/jan-pawe-ii/nauczanie1/2106-qku-czemu-zmierza-czowiek-q-pyta-jan-pawe-ii-z-okazji-1500-rocznicy-narodzin-w-benedykta>; (dostęp: 15.12.2018).

³⁰¹ Por. *Św. Benedykt. Patrjarcha życia mniszego na zachodzie*, opr. S. Tomea OSB, Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań-Warszawa-Wilno-Lublin 1934, s. 4, 7.

³⁰² Por. *Św. Benedykt. Patrjarcha życia mniszego na zachodzie*, jw., 18, 24.

Bogiem³⁰³. Jego pobożność była tak wyraźna i przyciągająca innych, że odwiedzający go ludzie powracali do wiary i praktyk religijnych³⁰⁴. Przez wiarę w Chrystusa odnalazł on „sprawiedliwość pochodzącą od Boga” (Flp 3,9) i umiał ją zaszcześcić w duszach swoich współczesnych i potomnych. Benedyktyński program ewangelizacji, który łączył pracę z modlitwą, a modlitwę z pracą, docierał tam, gdzie ludzka praca warunkuje rozwój kultury, gospodarki i życia społecznego w pokoju³⁰⁵. Zaproponował podzielić czas na modlitwę, pracę i odpoczynek. Jako warunek prowadzenia życia pustelniczego postawił „prawdziwe szukanie Boga” (RB 58,7)³⁰⁶. Rozwiązania szczegółowych problemów wiązał z warunkami życia i kulturą danego środowiska³⁰⁷.

Św. Benedykt sam spędzał życie w bardzo surowych warunkach i te doświadczenia życia pustelniczego, które były znane w kościołach wschodnich, przeniósł na grunt zachodni, kształtując je według prawideł zrozumiałych dla Europejczyków³⁰⁸. Czytał Pismo Święte, na którym opierał swoją modlitewną refleksję. Korzystał także z wielu dostępnych mu orientalnych pism dotyczących życia monastycznego (w tym św. Pachomiusza i św. Bazylego) oraz z reguły św. Augustyna. Znał życiorysy i nauczanie świętych: Antoniego, Dialogi Sulpicjusza Sewera, teksty Jana Kasjana, św. Cypriana i św. Leona Wielkiego³⁰⁹.

Św. Benedykt tworzył wspólnoty mnichów i napisał dla nich *Regulę*, aby w świecie zagrożonym przez chaos, a więc pod tym względem podobnym do tego w jakim obecnie żyjemy, wszystko zostało tak

³⁰³ Por. W. Zatorski OSB, *Droga duchowa*, WB, Kraków, 2013, s. 412.

³⁰⁴ Por. Św. Benedykt, *Patrjarcha życia mniszego na zachodzie*, jw., s. 3-4, 18.

³⁰⁵ Zob. B. Czyżewski, Święty Benedykt w wypowiedziach Jana Pawła II, „Vox Patrum” 27 (2007) 50-51, s. 119-121.

³⁰⁶ Zob. W. Zatorski, *Komentarz do Reguły św. Benedykta*, WB, Tyniec 2012, s. 292.

³⁰⁷ Por. *Reguła św. Benedykta*, w: <http://benedyktyni.pl/regula-sw-benedykta/>; (dostęp: 11.01.2020).

³⁰⁸ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 332

³⁰⁹ Por. *Reguła św. Benedykta*, jw.

zorganizowane, by „we wszystkim był Bóg uwielbiony” (RB 57,9; por. 1 P 4,11)³¹⁰. Ta zasada, podstawowa dla duchowości benedyktyńskiej, może być stosowana przez świeckich zarówno na modlitwie, jak i podczas innych czynności. Na wszystkich polach ludzkiej aktywności, istnieje możliwość by błogosławić Boga³¹¹.

Czytając dzisiaj *Regulę św. Benedykta*, zwracamy przede wszystkim uwagę na jej nieprzemijające wartości jako komentarza do Ewangelii, i wskazówki na drodze życia. Adresatem reguły jest każdy, kto „wyrzeka się własnych chęci”, pragnie służyć Chrystusowi jako swojemu Panu i decyduje się na postawę posłuszeństwa i słuchania Kościoła³¹². Pod koniec swojej *Reguły*, którą można określić jako „Regulę prowadzącą do życia”³¹³, autor załączył listę zalecanych lektur jako obowiązkowe: przede wszystkim Biblię, żywoty Ojców (*Żywot Antoniego* autorstwa Atanazego) i pisma Jana Kasjana³¹⁴.

Bł. Paweł VI ogłosił św. Benedykta z Nursji patronem Europy, św. Jan Paweł II wskazywał na benedyktyńskie dziedzictwo, które może dopomóc Kościołowi i narodom Europy w dążeniu do świętości, a Benedykt XVI potwierdził swym pontyfikatem konieczność czerpania z tej duchowości dla zachowania chrześcijańskiej tożsamości Starego Kontynentu.

Reguła św. Benedykta tworzy szkołę organizacji życia na zasadzie szczególnej „sztuki” zwanej życiem duchowym³¹⁵. Swoją sukces zawdzięcza

³¹⁰ Por. *Podręcznik Pustelni Najświętszego Serca Pana Jezusa*, opr. S. Ropiak, Gradki 2014, s. 12.

³¹¹ Zob. W. Derkse, *Życie po benedyktyńsku – dziedzictwo we współczesności*, tłum. D. Waldziński, w: <http://www.4lomza.pl/index.php?wiad=17047>; (dostęp: 09.01.17).

³¹² Por. W. Zatorski OSB, *Komentarz do Reguły św. Benedykta*, jw., s. 15.

³¹³ Por. B. Rollin OSB, *Jak żyć dzisiaj Regulą św. Benedykta*, przekł. S. Wirpszanka, WB, Kraków 2001, s. 11.

³¹⁴ Por. W. Harmless SJ, *Chrześcijanie pustyni*, jw., s. 24, 427.

³¹⁵ Por. B. Rollin OSB, *Jak żyć dzisiaj Regulą św. Benedykta*, jw., s. 80.

po dziś dzień, dzięki swej mądrości i zdrowej równowadze³¹⁶. W duchowości benedyktyńskiej niezwykle ważna jest gotowość serca do posłuszeństwa³¹⁷. W związku z tym, wymagana jest czujność człowieka na każde słowo, które „przychodzi z góry” lub z ust innego człowieka, by udzielić konkretnej, aktywnej odpowiedzi³¹⁸. Reguła Benedyktyńska może stać się tym, co kieruje ludzkim życiem wewnętrznym. Nie chodzi tu o naśladowanie czynów mnichów, ale o wykorzystywanie duchowego modelu wzrostu, zawartego we wskazówkach tej reguły, sprawdzonej przez kilkanaście wieków w Kościele. W dzisiejszych czasach przewrażliwionego subiektywizmu, nieustannego zaznaczania własnego „ja”, św. Benedykt ze swoją duchowością może być pomocą w zmaganiu się ze słabościami skażonej natury, w pielęgnowaniu wewnętrznego pokoju w Chrystusie i podążaniu wąską ścieżką do domu Ojca³¹⁹.

1.6.4. Święci Andrzej Świerad i jego uczeń Benedykt

Święci Andrzej Świerad (zm. 1031) i jego uczeń Benedykt (zm. 1034), to pustelnicy benedyktyńscy, oddający się modlitwie, pracy oraz surowej ascezie. Są oni świadkami wczesnych początków chrześcijaństwa na południu Polski i należą do pierwszych mnichów, którzy osiedlili się w naszym kraju. Andrzej Świerad nie tylko wiódł życie pustelnicze, ale udawał się także na wyprawy misyjne na Słowację. Abp. Karol Wojtyła mówił o nim, że był jednym z głównych korzeni wiary w tamtych stronach, pierwszym polskim misjonarzem, uznanym zarazem za jednego z największych ascetów chrystianizmu³²⁰. Należy też zaznaczyć, że w historii Kościoła, poczet kanonizowanych, świętych Polaków rozpoczynają eremici.

³¹⁶ Zob. W. Derkse, *Życie po benedyktyńsku – dziedzictwo we współczesności*, tłum. D. Waldziński, w: <http://www.4lomza.pl/index.php?wiad=17047>; (dostęp: 09.01.17).

³¹⁷ *Święty Benedykt z Nursji. Reguła, żywot, komentarz*, jw., s. 11.

³¹⁸ Por. W. Derkse, *Życie po benedyktyńsku – dziedzictwo we współczesności*, jw.

³¹⁹ Por. *Św. Benedykt. Patrjarcha życia mniszego na zachodzie*, jw., s. 32.

³²⁰ Por. J. Woroniecka-Gucza, *Komentarz, „Oremus”* 07 (2007), s. 62-63.

Andrzej Świerad i Benedykt zostali wyniesionymi do chwały ołtarzy, po polskich kamedulach, męczennikach: Izaaku, Mateuszu i Kryspinie³²¹.

Świerad urodził się około 980 roku w rodzinie wieśniaczej, w Polsce. Wezwany przez Boga na samotnię, aby uważniej mógł wsłuchiwać się w Jego głos, założył na przełomie X i XI wieku pustelnię w miejscowości Tropie³²². Opuścił ją i wstąpił do klasztoru benedyktyńskiego świętego Hipolita na górze Zabor w Słowacji, gdzie zdobywał podstawy życia monastycznego według reguły św. Benedykta. Następnie, mając już ponad czterdzieści lat, za zgodą opata klasztoru, powrócił do prowadzonego uprzednio w Polsce trybu pustelniczego, udając się do groty w miejscowości Skałka, nad brzegiem rzeki Wag. Poświęcił całego siebie (swoje życie) na chwałę Boga i zbawienie świata. Jego życie pustelnicze, nacechowane było, modlitwą i pracą oraz niezwykle surowością aktów pokutnych połączonych z umartwieniami³²³.

Uczniem i naśladowcą św. Andrzeja Świerada w życiu pustelniczym, stał się św. Benedykt. Podobnie jak jego mistrz, najpierw był mnichem benedyktyńskim tego samego klasztoru. Wcześniej mogli spotkać się w pustelni w Tropiu koło Gródka nad Dunajcem, stąd połączyło ich podobne powołanie i wspólnota życia³²⁴.

³²¹ Z pośród Pięciu Świętych Braci Międzyrzeckich żyjących według reguły św. Romualda dwóch z nich: Benedykt i Jan było Włochami; zob. M. Tureczek, *Quae Mezerici dicitur: Międzyrzecz w kręgu dyskusji nad eremem Pięciu Braci Męczenników i początkami polskiego chrześcijaństwa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2019; por. S. Pietrzak, *Św. Andrzej Świerad i Benedykt – polscy pustelnicy XI wieku*, w: <http://www.pch24.pl/sw--andrzej-swierad-i-benedykt---polscy-pustelnicy-xi-wieku,24171,i.html>; (dostęp: 17.11.2017).

³²² Por. Jan Paweł II, List *Quod Iam Antiqui. Na 900-lecie kanonizacji św. Andrzeja Świerada*, (Watykan, 30.04.1983), w: <https://www.zyciezakonne.pl/dokumenty/kosciol/jan-pawel-ii/jan-pawel-ii-listy-i-przeslania/1983-04-30-watykan-list-na-900-lecie-kanonizacji-sw-andrzeja-swierada-19975/>; (dostęp: 18.04.2020).

³²³ Por. LG III, s. 1315.

³²⁴ Por. *Święci pustelnicy polscy*, w: <http://bratbogumil.pl/pustelnia/zostac-pustelnikiem/>, Autoryzowana strona Pokutnika – Brata Bogumiła Mariana Adamczyka, (dostęp: 17.11.2017); por. *Żywoty świętych pańskich na każdy dzień*, jw., s. 228.

Przykłady życia św. Andrzeja Świerada i św. Benedykta zachowują uniwersalną wartość dla wszystkich, w szczególności dla tych, którzy w odosobnieniu pustelni postanowili poświęcić swoje życie Bogu. Bóg dał niegdyś takich świadków katolickiej wiary, a teraz w niebie Patronów, by stawali się dla Ludu Bożego źródłem ładu obyczajów. Są oni wiarygodnym (autentycznym) przykładem, że samotność nie oddziela od ciała całego Kościoła, lecz przez swoje modlitwy, pokutę, cnoty oraz miłość względem Boga stają się częścią (uczestnikami) Mistycznego Ciała, od którego życiodajna moc obficie zstępuje dla dobra wszystkich członków³²⁵.

Święci Andrzej i Benedykt poprzez swoje życie, modlitwę, ascezę, podjętą pracę stali się jednym z korzeni, z których wyrosła tysiącletnia siła religii chrześcijańskiej. Narody Polski, Czechosłowacji i Węgier po dzień dzisiejszy otaczają Andrzeja Świerada czcią i pełnym oddania kultem. Bóg posyłał go, aby prawo natury umacniał prawdą Ewangelii, a także z największą wiernością i pilnością oświecał i ukazywał drogę innym. Pod koniec XIX wieku święty Andrzej Świerad został ogłoszony Patronem młodzieży słowackiej, co stanowi dalsze świadectwo jego znaczenia i czci³²⁶.

1.6.5. Święty Szarbel Makhlof

Z Libanu pochodzą niezwykli święci: Maron, Nimatullah, Rafka i najsłynniejszy z nich Szarbel (Józef Makhlof)³²⁷, przez czcicieli nazywany,

³²⁵ Zob. Jan Paweł II, List *Quod Iam Antiqui*, jw.

³²⁶ Por. tamże.

³²⁷ Jusuf Antun Machluf (ur. 08.05.1828 w Bika Kafra, zm. 24.12.1898 w Annaja) – prezbiter, duchowny maronicki, mnich i pustelnik, święty Kościoła katolickiego. W Polsce rozpowszechnił się zapis imienia Charbel (według francuskiej ortografii), jednak Komisja KEP ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów podjęła decyzję, by imię świętego było zapisywane w formie „Szarbel”; zob. KAI RP, *Św. Szarbel a nie św. Charbel*, (21.11.2017).

jako święty „Bogiem upojony”³²⁸. Józef Makhoul od dziecięcych lat odznaczał się pobożnością i w wieku dwudziestu trzech lat, wbrew woli rodziny wstąpił do maronickiego klasztoru w Maifouq noszącego imię Św. Antoniego Wielkiego. Nie pożegnał się z nikim a w sercu brzmiały mu słowa Chrystusa: „I każdy, kto dla mego imienia opuści dom, braci lub siostry, ojca lub matkę, dzieci lub pole, stokroć tyle otrzyma i życie wieczne odziedziczy” (Mt 19, 29). Ze względu na Boga pozostawił, to co dla niego było drogie, ważne: rodzinę, wioskę „swoją małą świat, krąg uczuć i najdroższych wspomnień”³²⁹.

Szczególnie ważny na użytek niniejszej pracy jest okres jego życia pustelniczego, w którym w pełni realizował swoją pobożność³³⁰. Józef Makhoul pragnął żyć w ścisłej zażyłości z Bogiem i osiągać wyższą doskonałość. Po osiemnastu latach życia wspólnotowego w Annaya, jako ojciec Szarbel otrzymał pozwolenie na samotne życie w położonym w górach eremie Świętych Piotra i Pawła³³¹. Dlatego odszedł on z klasztoru na pustynię i służył Stwórcy przez surowe życie, nieustanne posty i modlitwy³³².

Swoim sposobem przeżywania codzienności pustelniczej, wskazywał na wymagającą drogę całkowitego odsunięcia się od świata, radykalnego posłuszeństwa i ubóstwa, które prowadzą do pełnej zależności od Boga. Ofiarował się Bogu jako całopalna ofiara, zachowując czyste serce. Pozbawiał się wielu rzeczy nawet niezbędnych, np. poduszki pod głowę, ciepłych skarpet w zimie³³³ i praktykował całkowite posty naśladując Ojców

³²⁸ Zob. M. Białkowska, *Święty Szarbel i inni święci z Libanu*, WśwW, Poznań 2021, s. 8.

³²⁹ Zob. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 73-75.

³³⁰ Zob. tamże, s. 117.

³³¹ Por. J. Skandar OLM, Buisson M. S., *Św. Charbel. Pielgrzym wieczności we wspomnieniach świadków epoki*, tłum. Bartnicka-Gustowska, Wydawnictwo Esprit, Kraków 2015, s. 20; S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 195.

³³² Por. *Św. Szarbel Makhoul, presbiter*, w: *Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*, t. I-IV. *Dodatkowe teksty o świętych*, Pallottinum 2020, s. 279.

³³³ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 97-98, 145-146.

Pustyni³³⁴, szczególnie był zagorzałym naśladowcą i czcicielem św. Antoniego pustelnika³³⁵.

Masakra ludności dokonana w 1860 r. przez okupujących Liban Turków otomańskich, której ofiarą padło wiele tysięcy libańskich chrześcijan, wywarła wielki wpływ na ojca Szarbela. Jak mógł pomagał szukającym schronienia w klasztorze uciekinierom, a swą modlitwą, pokutą i umartwieniami błagał Boga o miłosierdzie dla prześladowanych chrześcijan i ich muzułmańskich prześladowców. Każda chwila życia Szarbela stawała się męczeństwem bez skargi i bez przelania krwi, był tak zwanym „białym męczennikiem”³³⁶.

Św. Szarbel miał bogate życie, a ludzkie i nadprzyrodzone doświadczenie spełnione i doskonałe, zasługujące na refleksję i naśladowanie. Jego funkcjonowanie na ziemi to samotna ścieżka, którą kroczył w ciągłym kontakcie i przebywaniu przed Bogiem. Już za życia zyskał miano świętego, głównie z uwagi na pełne ofiar i wyrzeczeń, niezwykle życie, skupione na samym Bogu³³⁷.

Beatyfikacja tego libańskiego, maronickiego mnicha, podczas sesji kończącej Sobór to jak wskazanie z nieba, by taką drogą kroczyć po ziemi. Była to reaktywacja najstarszych tradycji monastycznych Kościoła (tego sprzed podziałów) dająca impuls do powrotu do korzeni³³⁸. Historia Kościoła w czasie wdrażania myśli Vaticanum II została rozświetlona świętością Szarbela³³⁹. Sobór wywyższył człowieka, który teraz, na początku

³³⁴ Por. P. Cattaneo, *Św. Charbel mnich cudotwórca*, jw., s. 71.

³³⁵ Por. M. Bilska, *Światło z Libanu. Święty Charbel*, jw., s. 27.

³³⁶ Por. P. Cattaneo, *Św. Charbel mnich cudotwórca*, jw., s. 67.

³³⁷ Zob. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 11, 20, 72.

³³⁸ Po zakończeniu Soboru Watykańskiego II papież bł. Paweł VI beatyfikował Charbela (Józefa Makhlouf) w Bazylice św. Piotra w Rzymie (05.12.1965), oraz kanonizował w Watykanie (09.10.1977).

³³⁹ Por. J. Skandar OLM, M.S. Buisson, *Św. Charbel*, jw., s. 23, 24; M. Bilska, *Papież Paweł VI i pustelnik Charbel*, w: <https://www.deon.pl/religia/duchowosc-i-wiara/zycie-i-wiara/art,1640,papiez-pawel-vi-i-pustelnik-charbel.html>; (dostęp: 10.08.2018).

XXI wieku przesiąkniętego tendencjami hedonistycznymi, indywidualizmem, i materializmem, wskazuje inny sposób na życie i hierarchię wartości według Bożych przykazań³⁴⁰.

Zarówno św. Jan Paweł II, jak i Benedykt XVI kontynuowali „linię” poprzednika, dokonując beatyfikacji i kanonizacji czworga kolejnych maronitów, a przez nich niejako „honorując wszystkie Kościoły wschodnie” i potwierdzając aktualność pobożności eremickiej³⁴¹. Ojczyzna św. Charbela była bliska Janowi Pawłowi II na sposób duchowy³⁴², gdyż życie pustelnicze na Wschodzie nie jest pojmowane jako odrębny stan, właściwy jednej kategorii chrześcijan, ale dostępny dla wszystkich ochrzczonych, według otrzymanych darów³⁴³.

Samotność Szarbela pokazuje współczesnym ludziom potrzebę trwania przed Stwórcą i konieczność odnalezienia siebie w głębi duszy. Osoba potrzebuje samotności i ciszy pustyni, aby powrócić do samego siebie, by rozkoszować się przebywaniem z Bogiem w Duchu Świętym. Człowiek odzyskany dla samego siebie, jest przywrócony dla Kościoła³⁴⁴.

Jeszcze za życia ojciec Szarbel uważany był za osobę świętą. Jego niezwykła pobożność, bezgraniczne oddanie się Bogu, skromność, dobroć i promieniująca miłość sprawiły, że ludzie szukali u niego wsparcia, prosząc o pomoc i orędownictwo. Wiele cudownych zdarzeń i uzdrowień miało miejsce jeszcze za jego życia³⁴⁵.

Święty Szarbel mnich, a właściwie pustelnik, który żył według obrządku maronickiego, nie rzymskiego, jest świętym całego Kościoła powszechnego. Do jego sanktuarium w Annaya wciąż przybywają

³⁴⁰ J. Skandar OLM, M.S. Buisson, *Św. Charbel*, jw., s. 26.

³⁴¹ Por. M. Bilska, *Papież Paweł VI i pustelnik Charbel*, jw.

³⁴² Jan Paweł II, *Adhortacja Nowa nadzieja dla Libanu*, (Bejrut, 11.05.1997), w: tenże, *Dzieła zebrane*, t. 2, „M”, Kraków 2006, s. 581-659.

³⁴³ Zob. OL 9.

³⁴⁴ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 264.

³⁴⁵ Por. M. Bilska, *Papież Paweł VI i pustelnik Charbel*, jw.

pielgrzymi z całego świata. W niektórych kręgach zachodnich, zdobywa coraz większą popularność. Na całym świecie ludzie modlą się do świętego pustelnika, jedni aby prosić o pomoc, inni aby podziękować za doznane łaski. Wciąż mają miejsce niezwykle zdarzenia i cudowne uzdrowienia³⁴⁶.

Św. Szarbel żył w czasach, gdy Zachód doświadczał rewolucji przemysłowej i technologicznej, wierzył w potęgę ludzkiego rozumu i ideę postępu, planował kulturę bez Boga³⁴⁷. Jego świadectwo pokutnego życia pozostaje aktualne dla każdej epoki, a zwłaszcza w czasach obecnych naznaczonych idolatrią materializmu³⁴⁸.

Podsumowując pierwszy rozdział rozprawy nasuwa się pozytywna odpowiedź na pytanie, czy dziś możemy się czegoś nauczyć od żyjących dawniej pustelników? Ojcowie Pustyni, pokazują jak radzić sobie ze zniechęceniem na modlitwie, powracającymi pokusami, negatywnymi emocjami. Okazuje się, że nawet starożytni pustelnicy, zmagali się z podobnymi problemami duchowymi, jak chrześcijanie XXI wieku.

W historii Kościoła zauważyć można świętych mężczyzn i kobiety, którzy wybrali Chrystusa, idąc drogą radykalizmu ewangelicznego. Nie znamy życiorysów wszystkich pustelników, niektórych upamiętnia tylko samo imię, o innych napisano poematy czy żywoty. Wielu Kościół oficjalnie ogłosił jako świętych, wskazując ich jako wzór albo przykład do naśladowania, lecz także jako orędowników dla tych, co pośród codzienności szczerze szukają Boga, aby wstawiali się za nimi przed Tronem Najwyższego.

³⁴⁶ Zob. G. Wojciechowski, *Święty Charbel. Pustelnik z Libanu*, Lublin 2007; A. Kiedik, *Święty Charbel Makhoulf*, „Zwiastun Maryi” 08(2013), s. 5-6; K. Stokłosa, *Cuda świętego Szarbela. Świadectwa i modlitwy*, WAM, Kraków 2018; por. Św. *Charbel Makhoulf*, w: <https://pustyniaserca.wordpress.com/2017/01/23/sw-charbel-makhoulf/>; (dostęp: 28.02.2020).

³⁴⁷ Por. M. Bilska, *Papież Paweł VI i pustelnik Charbel*, jw.

³⁴⁸ Por. J. Skandar OLM, M.S. Buisson, *Św. Charbel*, jw., s. 26.

U badanych pustelników zaobserwowaliśmy wszystkie fundamentalne elementy składające się na uniwersalny model pustelnika, który może być aktualnie wykorzystywany w formacji osób świeckich wyrażających chęć rozwoju duchowego. Radykalizm powołania, doświadczenie pustyni, zawierzenie Bożej Opatrzności mogą być i dzisiaj codziennym wyzwaniem oraz niedoścignionym wzorem życia.

Pustelnicy i pustelnice, przez wewnętrzne i zewnętrzne oderwanie od świata świadczą o przemijalności obecnej epoki. By lepiej zrozumieć czas teraźniejszy potrzebujemy zaczerpnąć z doświadczenia historii, jednak wzorców z przeszłości nie odwzorowywać mechanicznie, bo dziś możemy potrzebować innych narzędzi, bardziej precyzyjnych, specjalistycznych.

Badając zagadnienia życia pustelniczego widzimy, że pojawiają się podobne elementy niezależnie od epoki, kraju, miejsca (las, pustynia cela) i sposobu (pustelnia, rekluzja).

Współczesny człowiek potrzebuje nieustannie czuwać by dostrzegać znaki czasu i wykorzystywać je do rozwoju i postępu życia duchowego, co prowadzi do coraz głębszej zażyłości z Panem Jezusem. Dzisiejsi katolicy mogą przeżywać swój kairos, i zacieśniać swoją relację z Bogiem w czasie rekolekcji na pustelni. Surowe warunki zewnętrzne i wewnętrzne oddziałują na siebie wzajemnie, uzupełniają się i harmonizują cielesno-duchową istotę osoby. Takie swoiste ćwiczenia wprowadzają rekolektanta w rzeczywistość życia, która towarzyszy doświadczeniu duchowości pustelniczej.

Rozdział II

PODSTAWY DUCHOWOŚCI EREMICKIEJ: BIBLIJNE, TEOLOGICZNE I ASCETYCZNE

W rozdziale drugim będą przeprowadzone badania dotyczące podstaw duchowości pustelnika, tak by wnioski dostosować do współczesnych potrzeb. Z eremickiego dziedzictwa będą wydobywane informacje z zakresu fundamentalnych elementów życia pustelniczego, które są zakorzenione w historii zbawienia, oświecone Objawieniem Bożym i skonkretyzowane w teologii dogmatycznej i ascetycznej. Do takiego ujęcia problematyki upoważnia nas przekonanie, że pustynia jest nie tylko miejscem wybrania, ale zarazem miejscem teologicznym i historiozabawczym³⁴⁹.

W centrum duchowości chrześcijańskiej i u jej podstaw jest doświadczenie duchowe, weryfikowane w świetle dokumentów Kościoła. Przy opisywaniu przeżyć duchowych, jakim było doświadczenie Boga przez konkretne osoby, zastosowana będzie metoda opisowa, polegająca na ogólnej charakterystyce i oglądzie tego, co bezpośrednio jest dane. Podjęta zostanie refleksja nad tym, co wnosi zderzenie się współczesności z historią sięgającą początków chrześcijaństwa. Interpretacja świętych tekstów, w tym Biblii przedstawiana będzie z uwzględnieniem nauczania Urzędu Kościoła³⁵⁰.

Podstawy duchowości eremickiej będą omawiane w następującej kolejności: biblijne motywy w duchowości pustelników (Izraelici na pustyni, Elias; św. Jan Chrzciciel, kuszenie Pana Jezusa na pustyni), teologiczna perspektywa duchowości (trynitarna, chrystologiczna, pneumatologiczna,

³⁴⁹ Zob. M. Schneider, *Ze źródeł pustyni. Znaczenie Ojców Pustyni dla współczesnej duchowości*, przekł. E. Krukowska, WAM, Kraków 1994, s. 14-20.

³⁵⁰ Por. J. Słomka, *Metodologia teologii duchowości*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 50 (2017) 1, s. 129-142.

eklezyjologiczna); ascetyczne środki wspomagające duchowość (skrucha serca, pokora, posłuszeństwo).

2.1. Biblijne motywy w duchowości pustelników

Pustynia jest drogą wskazaną przez natchnione księgi. Przemierzał ją Abraham idąc do Ziemi Obiecanej a osiągnął cel, gdy wszystko porzucił. Przez pustynię zmierzał Mojżesz na czele Narodu Wybranego, by wziąć w posiadanie ziemię przeznaczoną im przez Boga³⁵¹. Pustelnicy udający się na pustkowia, aby tam spotykać się z Bogiem, byli wielokrotnie inspirowani biblijnymi przykładami i wezwaniami. Tak czynili patriarchowie, prorocy, Jan Chrzciciel, a także sam Jezus Chrystus³⁵². Współcześni pustynnicy chętnie sięgają do czytania Pisma Świętego, w wyniku posoborowego ożywienia „kultury biblijnej”³⁵³ i rozpowszechniania się formacji pozwalającej przeżywać wiarę w głębi ducha³⁵⁴.

Duchowość biblijna opiera się na objawianiu się Boga człowiekowi i na wydarzeniach historiozbowczych. Domaga się aktywnej współpracy człowieka z Bogiem. Jest to duchowość dynamiczna, polegająca na poznawaniu istotnych tajemnic objawienia i wprowadzaniu ich w swoje życie. Warunkiem skuteczności jest wiara, zaufanie i posłuszeństwo wobec Stwórcy³⁵⁵.

³⁵¹ Por. *Pierwsza Księga Starców, Gerontikon*, red. M. Starowieyski, przekł. M. Borkowska OSB, wyd. 2, „M”, Kraków 1992, s. 20.

³⁵² Por. H. Żukowski, *Pustelnicy w Kościele*, w : https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TS/w_sluzbie_06_2010_pustelnicy.html; (dostęp: 28.01.2020).

³⁵³ Por. T. Jelonek, *Posoborowa odnowa biblijna w duszpasterstwie*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 39 (1986) 6, s. 470; tenże, *Sześćdziesiąt lat – jakich? Dojrzewanie rozumienia Biblii w Kościele*, w: *Sześćdziesiąt lat „Ruchu Biblijnego i Liturgicznego” w służbie odnowy biblijnej i liturgicznej w Polsce*, praca zb. pod red. ks. S. Wronki, Wydawnictwo UNUM, Kraków 2007, s. 13-30.

³⁵⁴ Zob. S. Wronka, *Perspektywy na przyszłość „Ruchu Biblijnego i Liturgicznego”*, w: *Sześćdziesiąt lat „Ruchu Biblijnego i Liturgicznego”*, jw., s. 155-167.

³⁵⁵ Por. A. Szewciw, I. Werbiński, *Biblijna duchowość*, w: LDK, s. 81.

2.1.1. Wędrówka Izraelitów po pustyni

Współczesny człowiek potrzebuje wyzwolenia z różnych form niewoli, w tym z dyktatury hałasu, by móc żyć w prawdziwej wolności, którą może odnaleźć jedynie w zażyłej relacji z Bogiem³⁵⁶. Wielką pomocą w duchowej wędrówce jest czerpanie z historii Izraelitów wędrujących do Ziemi Obiecanej. Pustynia to ważna brama do przyszłości człowieka, jeśli się na niej wytrwa może stać się szansą w ludzkim dojrzewaniu³⁵⁷.

W każdym momencie dziejów pustynia sprzyja spotkaniu z Panem. Jest ona miejscem wybranym przez Boga, by czynić człowieka wolnym. Można powiedzieć, że prototypem wewnętrznej drogi ku duchowej wolności, są biblijne wydarzenia, gdy Jahwe wyprowadzał swój lud z egipskiej niewoli i objawiał się mu podczas pustynnej wędrówki³⁵⁸. Hebrajczycy uciskani przez Egipcjan tęsknili za wolnością i samodzielnym funkcjonowaniem. Dla nich Bóg dokonywał cudów prowadząc przez pustynię. Wydarzenia Wyjścia są uobecnianie w pamięci chrześcijan, by według nich kształtowali swoje życie³⁵⁹.

Izraelici krocąc przez pustynię, stopniowo stawali się wolnym ludem Pana, który ich nie tylko wyzwolił, ale i zawarł z nimi przymierze. Pustynia była miejscem zmagania się ze złem oraz doświadczania bliskości i opieki Boga (np. 1 Krl 19, 3-10). Izrael nie był pozostawiony sam sobie lecz Bóg go prowadził. Widocznym znakiem Jego obecności był w dzień słup obłoku, a podczas nocy słup ognia (por. Wj 13,21). Lud Izraela szedł za Bogiem, a On cierpliwie znosił obyczaje Hebrajczyków przez czterdzieści lat (por. Dz 13,13-25). Lud Boży mimo niewierności i zrad został ocalony i ludzkie przygnębienie zostało zwyciężone wszechmocą i nieskończonym

³⁵⁶ Zob. R. Sarah, N. Diat, *Bóg albo nic. Rozmowa o wierze*, przekł. A. Kuryś, WSL, s. 273-274.

³⁵⁷ Por. R. Abeln, A. Kner, *Nie ma bezsensownych dróg. Doświadczenia pustyni nie da się niczym zastąpić*, przekł. M. Żurawska, Tyniec WB, Kraków 2020, s. 21.

³⁵⁸ Por. A. Louf, *W szkole kontemplacji*, jw., s. 121.

³⁵⁹ Zob. KKK 1363; por. Wj 13,3.

Miłosierdziem Boga³⁶⁰. W tym objawiała się mądrość Boga wyzwającego Izraela z niewoli ciemieźców (por. Mdr 10,15-17).

W dialogu Boga z ludźmi inicjatywa wychodzi od Boga, a modlitwa jest echem tej inicjatywy³⁶¹. Korzenie chrześcijańskiej religii tkwią w Starym Testamencie³⁶², dlatego też Księgę Wyjścia uważano za symbol życia pustelniczego, jako drogę prowadzącą ku Bogu. Z niej czerpano przykłady do życia duchowego³⁶³, uczono się słuchania głosu Bożego w swoim wnętrzu i zachowywania Jego przykazań³⁶⁴, oraz korzystano z ostrzeżeń przeciw pokusom w duchowej walce³⁶⁵.

Historia Izraela pokazuje, że wszystko na tym świecie dokonuje się według spójnego Bożego planu zbawienia³⁶⁶. Ważną postacią jest Mojżesz, na którym buduje się duchowość hebrajska i chrześcijańska. Otrzymał on staranne wychowanie na dworze faraona, a siła Bożej Opatrzności skierowała go na pustynię, gdzie żył przez czterdzieści lat. Tam Bóg objawił mu się w krzaku gorejącym (por. Wj 3,1-6) i powierzył odpowiedzialne zadanie przywódcy ludu izraelskiego³⁶⁷. Na wzór Abrahama Mojżesz porzucił swoją stabilizację, poddał się Bożemu prowadzeniu i doświadczył w swoim życiu duchowym, że Boga można najbardziej poznać na pustyni, choć pozbawiona jest życia biologicznego³⁶⁸.

³⁶⁰ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 198.

³⁶¹ Zob. H. Langkammer OFM, *Biblijne podstawy duchowości chrześcijańskiej*, Wrocław 1987, s. 98-101.

³⁶² Por. Benedykt XVI, *Święty Efreem Syryjczyk*, w: *Katechezy o Ojcach Kościoła*, jw., s. 139.

³⁶³ Por. MkPŚ, s. 62-63.

³⁶⁴ Zob. M. Starowieyski, *Świętość w życiu i myślach pustelników egipskich IV wieku*, jw., s. 379.

³⁶⁵ Zob. Św. J. Kasjan, *Rozmów dwadzieścia cztery*, tłum. L. Wrzoł, t. 2, Poznań 2013, s. 456-457.

³⁶⁶ Zob. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 217.

³⁶⁷ Por. Maria Eugeniusz od Dzieciątka Jezus OCD, *Chcę widzieć Boga*, przekł. W. Ryszka OCD, WKB, Kraków 1982, s. 415.

³⁶⁸ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 221-222.

Punktem wyjścia w długiej drodze dojrzewania Izraela jako Ludu Bożego są wydarzenia związane z doświadczeniem wolności dzięki nadzwyczajnej i bezpośredniej interwencji Boga. Na pustyni zmienia się status społeczny i na mocy przymierza kształtuje się tożsamość narodu wybranego, podążającego za swym Bogiem do przeznaczonego im przez Niego miejsca na ziemi³⁶⁹.

Na pustyni obecnego życia człowieka najbezpieczniejszym przewodnikiem jest wiara. Bóg jest niewysłowny i niewyraźny za pomocą idei i pojęć ludzkich oraz nieuchwytny dla wszelkich odczuć zmysłowych. Stąd w rozumieniu wielu mistyków symbolem wiary prowadzącej człowieka w poszukiwaniu Boga jest obłok. Wiara pomimo, że jest mrocznym obłokiem dla duszy, to jednak oświeca i przynosi światło ciemnościom duszy³⁷⁰. Wiara jest jasna o tyle, o ile oświeca człowieka oznajmiając mu Boga i Jego tajemnice, lecz równocześnie, nie mogąc dać mu bezpośredniego widzenia, jest podobna do obłoku, który wskazywał Żydom obecność Boga, lecz jej nie odsłaniał. Chrześcijanin, by móc całkowicie przez wiarę powierzyć się Ojcu, wyzbywa się swego sposobu pojmowania Boga i składa w Nim całe swoje zaufanie³⁷¹.

Pobyt na pustelni, tak jak niegdyś Izraela po ucieczce z Egiptu, jest podróżą nie tylko w sensie fizycznym, lecz także duchową wędrówką. To droga pełna wielkich napięć wewnętrznych, psychicznych, a przez to niezwykle czas wzrostu duchowego³⁷². Na pustyni cały człowiek w sposób radykalny jest poddany bezwzględnemu hartowaniu, ciała i duszy.

³⁶⁹ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 218.

³⁷⁰ Św. Jan od Krzyża, *Droga na Górę Karmel*, księga II, rozdział 3, 9, w: Św. Jan od Krzyża, *Dzieła*, tłum. O. Bernard od Matki Bożej, opr. O. Emil od Wniebowzięcia M.B., t. 1, WKB, Kraków 1961.

³⁷¹ Por. O. Gabriel od św. Marii Magdaleny, karmelita bosy, *Życ Bogiem. Rozmyślenia o życiu wewnętrznym na wszystkie dni roku*, przekł. O.L. Kowalówka OCD, t.3, WKB, Kraków 1988, s. 442.

³⁷² Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 225.

Hebrajczycy przyzwyczajeni do zniewolonej, ale stabilnej egzystencji w Egipcie, musieli gwałtownie zmienić obyczaje i mentalność ze względu na braki utrudniające normalne funkcjonowanie. Naród Wybrany poddany ciężkim próbom wiary, szemrał i okazywał nieufność wobec Jahwe, wciąż żądając od Niego znaków i cudów³⁷³. Podobnie, jak starożytni Izraelici, współcześni pustelnicy (najczęściej przebywający czasowo lub uważający się za pustelników), zwłaszcza we wczesnych fazach pobytu na odosobnieniu, przechodzą różnorodne kryzysy lub buntują się adekwatnie do doświadczanych niewygód i ograniczeń, typu: utrudniony dostęp do telefonu, komputera, Internetu, surowe warunki mieszkaniowe, możliwości zachowania tylko podstawowej higieny, brak dostępu do energii elektrycznej, oraz skromne i proste posiłki³⁷⁴.

Czas czterdziestoletniej wędrówki przez pustynię, staje się czasem podarowanym przez Boga, naznaczonym Jego niezwykłą interwencją. Pomimo różnorodnych niewierności Izraelitów, Bóg pozostaje wierny swojemu ludowi i daje mu wszystko co jest niezbędne do przeżycia na pustyni. Prorocy przedstawiają czas pustyni jako okres czulej i wzruszającej ojcowskiej miłości Boga do Izraela, przyrównując ją do miłości oblubieńczej³⁷⁵.

Na końcu czasów Bóg poprowadzi swój lud znowu na pustynię. W księdze *Pieśń nad pieśniami* można odczytywać prorocką zapowiedź przyszłego, mesjańskiego Izraela, który doskonale odpowie na zaproszenie Bożej miłości³⁷⁶.

Wyjście z niewoli egipskiej jest symbolem wychodzenia ze zniewolenia duchowego. Naród Wybrany przemierzał pustynię, na niej doznawał kuszenia (por. Hbr 3,8). W tej przestrzeni pustynnej musiało

³⁷³ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 225.

³⁷⁴ Zob. *Podręcznik Pustelni Najświętszego Serca Pana Jezusa*, jw., s. 7-10.

³⁷⁵ Zob. Iz 35,1; Jr 2,2-3; Oz 2,16; por. M. Schneider, *Ze źródeł pustyni*, jw., s. 14.

³⁷⁶ Por. Pnp, *Wprowadzenie*, w: PŚep, s. 1410.

obumrzeć w ludzie to, w czym Bóg nie upodobał sobie (Kor 10,5). Duchowa wewnętrzna pustynia może być szansą, by poczuć się wolnym i napełnionym mocą człowiekiem, tak, by pomagać innym w drodze do prawdziwego wyzwolenia, podobnie jak było w przypadku Mojżesza³⁷⁷.

Pustynia to nie tylko twarda szkoła poznawania samego siebie. Bóg formuje człowieka, uderza w jego zatwardziałe serce, jak Mojżesz, któremu nakazał wybrać twardą skałę i uderzyć w nią z całych sił laską, by wydobyć obfity strumień wody gaszącej pragnienie. Tak objawia się moc świętości Boga wobec ludzkiej, nędznej natury³⁷⁸.

Podsumowując wędrówkę Izraelitów przez pustynię do Ziemi Obiecanej, nasuwa się skojarzenie, że dziś także człowiek przez czas pustyni pielgrzymuje do obiecanego życia wiecznego w rzeczywistości niebiańskiej. Pustynia jest miejscem rozwoju duchowego. Przewyciężenie buntu i nie uleganie pokusom przynosi duchowe owoce.

Dziś duchową skałą towarzyszącą wędrującemu ludowi na pustyni życia jest Chrystus (1 Kor 10,4). Bóg tak, jak niegdyś obdarzał Izraelitów różnymi darami³⁷⁹, tak obecnie opiekuje się pustelnikami, ale wymaga zaufania i posłuszeństwa wiary.

2.1.2. Prorok Eliasz odnawiający gorliwość w Bożej służbie

Eliasz żył w IX w. przed Chrystusem. Swą działalność rozwijał zwłaszcza za rządów króla Achaba (874-853); zakończył ją za czasów króla Ochozjasza (853-852). Wspomina go Księga Kronik, Księga Syracha, ale znany jest przede wszystkim dzięki Księgom Królewskim. Prorok czczony jest obecnie przez trzy monoteistyczne religie: chrześcijaństwo, judaizm i

³⁷⁷ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 222.

³⁷⁸ Zob. R. Skrzypczak, *Pustynia to szkoła wiary. Zakłada wędrówkę w głąb samego siebie*, w: <https://biblia.wiara.pl/doc/3827773.Szkola-pustyni>; (dostęp 20.05.21).

³⁷⁹ Były to m.in.: osłaniający obłok, oświetlający słup ognia, przejście przez morze, pokarmy z nieba: manna i przepiórki, woda ze skały, wąż wywyższony na palu.

islam, wywarł ogromny wpływ na duchowość pustelniczą. Imię Eliasza (hebr. 'elijahu) „Jahwe jest moim Bogiem” wyznacza równocześnie program działalności³⁸⁰.

Wielu pustelników dostrzegało i nadal szuka w proroku Eliaszu wzorca, traktując go jako swojego ojca duchowego. Był on mistrzem dla tych, którzy podejmowali służbę Bożą. Zarówno w grocie, w eremie, jak i na pustyni dominuje cisza i samotność, która obnaża duszę³⁸¹. Wzgórza Synaju, przy których według tradycji Mojżesz otrzymał kamienne tablice i prorok Eliasza słyszał głos Boga, to miejsce skupiające pustelników. Przyzywa ich tu chęć pokuty za grzechy lub po prostu służby Bożej³⁸².

W przekonaniu eremitów Eliasza jawi się jako wzór wszelkich cnót, gdyż uzyskał doskonałość w samotności na pustyni Synaj, gdzie rozmawiał z Bogiem przychodzącym w delikatnym i lekkim powiewie (por. 1 Krl 19,12n). Każdy gorliwy asceta powinien czerpać nauki z historii wielkiego Eliasza, a swoje myśli i postępowanie oglądać zawsze w jego życiu jak w lustrze³⁸³. Także w sytuacji doświadczania różnych przeżyć duchowych i przy dostrzeganiu niewidzialnego Boga w widzialnej osobie, należy czerpać przykład z Eliasza, który cieszył się darem widzenia w sposób „nieprzewidywalny, jeżeli tylko Bóg w danym człowieku przebywał”³⁸⁴.

Pustelnicy odwołują się do Eliasza, który należy do największych proroków Starego Testamentu, a od pierwszych wieków chrześcijaństwa

³⁸⁰ Zob. J. Zieliński OCD, *Duchowy ojciec zakonu karmelitańskiego*, w: <https://www.karmel.pl/prorok-eliasz-2/>; (dostęp: 21.05.2020).

³⁸¹ Por. M. Hayek, *Elie dans la tradition siriaque*, za: S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 198.

³⁸² Por. L. Śliwa, *Nielatwa droga*, „Gość niedzielny”, 8 (26.02.2017), s. 2.

³⁸³ Zob. B. Stypułkowska, *Pustelnicy jako przedstawiciele indywidualnej formy życia konsekrowanego*, „Analecta Cracoviensia” 50 (2018), s. 132.

³⁸⁴ Por. W. Harmless, SJ, *Chrześcijaństwo pustyni*, jw., s. 158.

uważany jest za jednego z tych Bożych mężów, którzy zapoczątkowali samotny styl życia z dala od ludzi³⁸⁵.

Eliasz walczył o gorliwość wiary i czystość kultu (Syr 48,1-14). Na górze Karmel prorok stoczył duchowy pojedynek z kapłanami bożka Baala, zwyciężając w Imię Boga Jedyne. W uniesieniu zamordował on pogańskich proroków i uciekał przed zemstą królowej Izebel (1 Krl 19,3-14). W trakcie tej drogi przez pustynię, prorok doświadcza w odosobnieniu coraz głębszej samotności, nachodzą go wątpliwości dotyczące powierzonej mu przez Boga misji. Jednak na pustyni, gdzie nie może liczyć na żadne ludzkie wsparcie i gdzie zmagają się z kryzysem swojego prorockiego powołania, doświadcza szczególnej bliskości Boga, który podtrzymuje go przy życiu zsyłając pokarm. Kiedy zmęczony, przerażony i zrezygnowany prorok, układa się pod janowcem na pustyni Beszar i chce umrzeć, Anioł Pana dwukrotnie obudził go i posilił podplomykiem i wodą. Następnie zgodnie z wolą Jahwe wędrował Eliasz przez 40 dni do Bożej góry Horeb i tam w jaskini przenocował. Pan Bóg podniósł go i przemówił że objawi mu Siebie. Chce Eliasza podtrzymać na duchu, dowartościować. Pokazuje, że jest ważny w oczach Bożych. Bóg objawia prorokowi swoją obecność w łagodnym powiewie wiatru. Eliasz skarży się, że jest „zazdrosny” o Pana, a Izraelici odrzucili Boże przymierze, rozwalili ołtarze, proroków pozabijali i on sam pozostał, a więc jego misja się nie powiodła. Bóg pokonuje opór Eliasza dając mu nowe zadanie do wypełnienia i posyła z powrotem do ziemi Izraela, gdzie wbrew przekonaniom proroka pozostała duża grupa ludzi wiernych jednemu Bogu, dzięki którym wiara w Jahwe przetrwała (por. 1 Krl 19,4-16)³⁸⁶.

³⁸⁵ Por. Św. Hieronim, *Żywoty mnichów. Dialog przeciw pelagianom*, tłum. W. Szoldrski, *Pisma starochrześcijańskich pisarzy*, t. 10, ATK, Warszawa 1973, s. 23.

³⁸⁶ Zob. *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Leon-Dufour, tłum. K. Romaniuk, Pallottinum, Poznań-Warszawa 1973, s. 263-264; *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych ze wstępami i komentarzami. Stary Testament*, t. 1, pod red. M. Petera, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1982, s. 626-628.

Eliasz w imię Jahwe działał cuda: rozdzielił Jordan (2 Krl 2,8), rozmnażał jedzenie (1 Krl 17,10-16), pościł przez 40 dni (1 Krl 19,8); zapowiedział królowi Achabowi dwuletnią suszę; zatrzymał i przywrócił deszcz (1 Krl 17,1), wskrzesił do życia chłopca (1 Krl 17,17-24), skutecznie upominał króla Achaba (por. 1 Krl 21,17-29). Sam prorok był karmiony przez kruki (1Krl 17, 5-6) oraz anioła (1 Krl 19,5-7). Można podjąć refleksję, nad posiłkiem Eliasza otrzymanym z nieba: „Czyż...nie mógł Bóg posłać mu przedniego wina, pokarmów przyprawionych oliwą i kotletów?” Ojciec podkreśla, że niewykwinny prosty pokarm jest pożywieniem ludzi cnotliwych³⁸⁷.

Eliasz, przyjaciel Boga, dał patrystyczny wzór życia monastycznego. Trwał on w nieustannym kontakcie ze Stwórcą i w głębi serca kontemlował Jego obecność. Jako profeta, głosił słowo Boże i występował w obronie ubogich. Ta posługa prorocka przejawia się dzisiaj w życiu chrześcijan³⁸⁸.

Eremici darzą Eliasza szacunkiem, gdyż prorok świadczył o wierności przymierzu z Bogiem. Dzięki postawie i działalności proroka Bóg objawiał się jako dawca życia, który dysponuje „swoimi ludźmi”, aby troszczyć się o swój lud³⁸⁹.

Osoby, które próbują żyć według reguł pustelniczych, doświadczają potrzeby dłuższego czasu przebywania na osobności, żeby móc napełnić się nowym życiem i nabrać innego podejścia do Boga, do życia i do siebie. Milczenie, samotność i ukrywanie się Eliasza na pustyni świadczą o jego rezygnacji z walki w tym świecie. Tam gdzie kończą się możliwości człowieka cierpliwie czeka i przychodzi miłosierny Bóg. Podobnie jak

³⁸⁷ Por. Św. Hieronim, *Listy do Eustochium*, Listy 22, 31, 108, tłum. B. Degórski, WB, Kraków 2004, s. 125.

³⁸⁸ Zob. B. Stypułkowska, *Perspektywy dla dziewczek konsekrowanych żyjących w świecie wynikające z duchowości monastycznej*, w: „Analecta Cracoviensia” 48 (2016), s. 197.

³⁸⁹ Por. J.J. Collins, *Introduction to the Hebrew Bible*, [Wstęp do Biblii Hebrajskiej], Minneapolis 2014, s. 286, w: *Bohaterowie Starego Testamentu (18)*, w: <http://www.bratalbert.com.pl/content/elizeusz-prorok-cudotworca.pdf>; (dostęp: 16.03.2020).

prorok Eliasza, również współczesny człowiek wyczerpuje się, by nie miał siły profanować Boskiego planu i przeszkadzać Bożemu działaniu. Wszechmocny ukazuje prorokowi ostateczny sens sprawy. W samotności niemocy, całkowitym zamilknięciu, tak jak do Eliasza, dziś Bóg wypowiada słowa wprost do wyciszonego serca, jak do ewangelicznej izdebki³⁹⁰.

Od początków chrześcijaństwa na górę Karmel przybywali pustelnicy pragnący naśladować płomienną wiarę Eliasza, który po wiekach stał się duchowym patronem Zakonu NMP z Góry Karmel. Ojcowie Kościoła, a za nimi karmelici czytając wydarzenie, jak Eliasza modląc się o deszcz, wyprosił mały obłok, zobaczyli tu symbol Matki Boga-Człowieka. Maryja jest obłokiem, z którego spadł deszcz: oczekiwany Zbawiciel świata. Eliasza stał się prorokiem w maryjnym rysie duchowości pustelników. Zawołaniem Eliasza, które przejęli po nim karmelici, są słowa: „Żyje Bóg, przed którego Obliczem stoję” i „Gorliwością rozpałem się o chwałę Pana Zastępów”³⁹¹.

Podsumowując można zauważyć, że Eliasza w pewnym momencie swego aktywnego i gorliwego życia odsunął się od świata. Tym samym wszedł w nową Bożą przestrzeń, przygotowującą go do nowych zadań uobecniania ludowi Słowa Boga, tak aby Bóg był uwielbiony, a człowiek zbawiony. Relacja Eliasza z Bogiem to przykład dla współczesnego człowieka jak prowadzić szczerzy dialog ze Stwórcą i nauka pokonywania trudu związanego ze świadectwem życia według Bożego upodobania, Bożej woli i Bożego ducha.

Wobec zalewu zła, gdy ludzi ogarnia czasami bezradność, mogą naśladować Eliasza, który nie oglądając się na innych, postanowił służyć Bogu. Sami udając się na pustynię i pogłębiając swoją relację z Bogiem, mogą dołączyć do prorockiego wymiaru Kościoła. Tak, jak przed wiekami Eliasza wyrывał z bierności cały lud izraelski, tak dzisiejsi pustelnicy,

³⁹⁰ Por. M. Zawada OCD, *Zaślubiny z samotnością*, WKB, Kraków 1999, s. 19.

³⁹¹ Por. J. Zieliński OCD, *Duchowy ojciec zakonu karmelitańskiego*, jw.

uczniowie Eliasza, mogą razem z nawracającym się Ludem Bożym wołać „Naprawdę Pan jest Bogiem!” (1Krl 18,39).

2.1.3. Św. Jan Chrzciciel – głos wołający na puszczy

Św. Jan Chrzciciel, syn Zachariasza i Elżbiety, jest postacią niezwykłą, która łączy dwa przymierza. Zapowiedziany przez anioła Pańskiego, był wielki w oczach Pana (Łk 1,15) i już w łonie swej matki został uświęcony i napełniony Duchem Świętym (Łk 1,16). Jego imię Jan oznacza w hebrajskim „Jahwe się zmiłował” czy też „Bóg jest łaskawy”³⁹². Spokrewniony z Jezusem Chrystusem był od Niego starszy o pół roku. Jako poprzednik Mesjasza nauczał w dorosłym życiu jak prorok Starego Testamentu i jako pierwszy człowiek wskazał na Jezusa jako Pomazańca Bożego³⁹³. Będąc głosem na puszczy (jak sam o sobie mówił), zamknął czasy dawnych proroctw i przygotowywał ludzi na bezpośrednie spotkanie z Chrystusem³⁹⁴. Postać św. Jana Chrzciciela uosabia, to co dawne, a jednocześnie zapowiada Nowy Testament³⁹⁵.

W naszej pracy istotny jest okres życia św. Jana Chrzciciela, w którym wiódł żywot pustelnika, anachorety. W jego życiorysie znajduje swe korzenie eremicka tradycja Kościoła. Zarówno dawni, jak i współcześni pokutnicy odwołują się do tego największego z proroków, dostrzegając w nim wzór człowieka prowadzącego rygorystyczny tryb życia w surowej ascezie. Zostawił on wzór gorliwego sługi Bożego żyjącego na pustyni i całkowicie pochłoniętego sprawami eschatologicznymi³⁹⁶.

³⁹² J. Mazur, *Jan Chrzciciel*, w: <https://zyciorysy.info/jan-chrzciciel/> | Zyciorysy.info; (dostęp: 02.07.2020).

³⁹³ Por. *Nasz wielki patron. Święty Jan Chrzciciel. Historia życia, przesłanie, kult, modlitwy*, opr. A. Murzańska, Dom Wydawniczy „Rafael”, Kraków 2010, s. 15.

³⁹⁴ Por. PŚep, s. 2176.

³⁹⁵ Por. Św. Augustyn, *Głos wołającego na pustyni (Kazanie 293, 1-3)*, w: LG III, s. 1258.

³⁹⁶ Por. M. Kanior OSB, *Monastycyzm chrześcijański, geneza, formy, cel*, jw., s. 21.

Św. Jan Chrzciciel wypełniony mocą Ducha Świętego i prowadzony łaską Bożą przebywał samotnie przez około dwadzieścia lat, z sercem i w Sercu Boga³⁹⁷. Już od młodości szukał w grotach na pustyni judzkiej schronienia przed ludźmi, aby w kontakcie z nimi nie zgrzeszyć nieroztropną mową³⁹⁸. Tam też spędził niemal całe swoje dorosłe życie ograniczając się do niezwykle skromnego mieszkania, ubogiego ubrania i postnego jedzenia³⁹⁹. Za odzienie miał sierść wielbłąda i pas skórzany na biodrach. Nie pił wina i sycery (por. Łk 1, 15), żywił się jedynie szarańczą i miodem leśnym” (Mk 1, 6).

Podawane motywy pobytu Jana Chrzciciela na pustyni charakterystyczne są dla pierwszych pustelników chrześcijańskich, którzy uciekali przed grzesznym światem⁴⁰⁰. Podjęte przez tego świętego zewnętrzne warunki radykalnych środków ascetycznych, sprzyjają duchowej przemianie i ukazują pokutę pustelnika. Odzienie z wełny wielbłądziej, które nosił święty Pustelnik dotyczy tradycji monastycznej, i może oznaczać utkany habit. Jego przepasane biodra symbolizują powściągliwość, czystość i dziewictwo⁴⁰¹.

O proroku łączniku przymierzy nauczali Ojcowie Kościoła, że Bóg który miał przyjść na ziemię jako człowiek, najpierw posłał Jana, „herolda

³⁹⁷ Por. J. Kanior SJ, *Wezwany z pustyni – Jan Chrzciciel*, w: <https://www.ampolska.co/Artykuly/Swieci-i-blogoslawieni/art-776-Wezwany-z-pustyni-Jan-Chrzciciel.htm>; (dostęp: 05.06.2021).

³⁹⁸ LG III, s. 1255.

³⁹⁹ Por. *Męczeństwo św. Jana Chrzciciela*, w: *Żywoty świętych pańskich na każdy dzień*, jw., s. 277.

⁴⁰⁰ Zob. D. Ange, *Jan Chrzciciel. Prorok Światłości na nowe tysiąclecie*, tłum. J. Kokowska, „M”, Kraków 2002, s. 135-148.

⁴⁰¹ Zob. VC 32, za: S. Ropiak, *Święty Jan Chrzciciel w wybranych hymnach i pieśniach liturgicznych*, w: *In nomine Domini. Księga Pamiątkowa ku czci Księdza Biskupa Jana Styrny w 50. rocznicę posługi kapłańskiej*, pod red. S. Sojka, S. Ewertowski, WT UWM, Olsztyn-Elbląg 2015, s. 160-161.

pokuty”, który nawoływał ludzi do powrotu na prawą drogę, by osiągnąć mogli godne owoce nawrócenia⁴⁰².

Św. Jan Chrzciciel przebywał na pustkowiu aż do dnia ukazania się przed Izraelem. Zmiana w sposobie jego funkcjonowania nastąpiła, gdy skończył lat trzydzieści i uzyskał prawo publicznego występowania⁴⁰³. Będąc posłusznym nakazowi Bożemu zadebiutował w piętnastym roku panowania cesarza Tyberiusza. Kiedy Bóg skierował do niego słowo, obchodził „całą okolicę nad Jordanem i głosił chrzest nawrócenia na odpuszczenie grzechów” (Łk 3, 3). Św. Jan Chrzciciel, to zarówno wielki prorok prostujący krzywe ludzkie ścieżki (por. J 1, 23), jak i jednocześnie miłośnik pustyni i świadek wiary⁴⁰⁴. Bezkompromisowo głosił, że wewnętrzne przeobrażenie człowieka jest koniecznością, bez której nie można wejść w kontakt z Bogiem. Świat usłyszał z jego ust, że rychło nadejdzie Mesjasz, który odmieni oblicze świata⁴⁰⁵.

Jan Chrzciciel, będąc wzorowym pustelnikiem, sam pokutował w surowych warunkach, a dopiero potem wzywał ludzi do wstąpienia na nową drogę duchowego odrodzenia, przez akty stałego nawracania się (zob. Mt 3, 1-3). Słuchającym jego nauki przedstawiał szczegółowe, konkretne wskazania. Zalecał wspomaganie biednych i godziwe wypełnianie swoich obowiązków zawodowych, czyli nawrócenie w codzienności, w zwyczajnych uwarunkowaniach i relacjach ludzkich (zob. Łk 3, 10-14). Uczniowie św. Jana Chrzciciela pościli, a on uczył ich modlitwy (zob. Łk 11, 1). W ten sposób Jan uruchomił cały nowy ruch religijny, który ogarnął wtedy Palestynę⁴⁰⁶.

⁴⁰² Zob. Św. Asteriusz, biskup Amazji, Homilia 13. *Naśladujmy Chrystusa, Dobrego Pasterza*, w: LG II, s. 101-102.

⁴⁰³ Por. J. Mazur, *Jan Chrzciciel*, jw.

⁴⁰⁴ LG III, s. 1259.

⁴⁰⁵ Zob. J. Mazur, *Jan Chrzciciel*, jw.

⁴⁰⁶ Zob. tamże.

Św. Jan Chrzciciel silnie przeżywał obecność Boga. Przełomowym wydarzeniem w jego życiu, było spotkanie z Jezusem nad Jordanem. Wtedy ochrzcił swego Pana, i wprost nazwał Go Barankiem Bożym, „który gładzi grzech świata”(J 1, 29). Z wielkim zaangażowaniem wskazywał na przychodzącego Jezusa Chrystusa, który już jest i objawia się ludziom, chrzcząc ich „Duchem Świętym i ogniem” (zob. Łk 3, 15-17)⁴⁰⁷.

Na podkreślenie zasługuje nadzwyczajna pokora św. Jana Chrzciciela. Prorok był świadomy swojej roli, że jest zwiastunem Mesjasza, który go „przewyższył godnością” (J 1,30-31). O swej relacji do Niego mówił, że nie jest godzien nosić Mu sandałów (Mt 3,11); ani rozwiązać u nich rzemyka (por. Mk 1,7; Łk 3,16); natomiast widział konieczność własnego umniejszania się by On mógł wzrastać (J 3, 30). Dla wszystkich pustelników praktyczne wyrównywanie ścieżek oznacza: modlić się gorliwie, uniać się przed Bogiem i brać jako przykład Jana Chrzciciela. On wie, skąd płynie zbawienie; rozumie, że jest tylko lampą, która płonie i świeci, i obawia się, by jej nie zgasić podmuchem pychy⁴⁰⁸.

Współcześnie misja Jana jest jak najbardziej aktualna, ponieważ przez swoją naukę i życie, wskazywał on drogę do głębokiej, prawdziwej pokuty, do wybaczenia bliźniemu i przyjmowania łaski Bożego miłosierdzia oraz do pojednania z Bogiem i ludźmi⁴⁰⁹. Dzisiejsi katolicy, wdrażający się w pustelniczą duchowość, mogą uczyć się od mistrza Jana Chrzciciela, radykalnej i bezkompromisowej postawy wobec zła. Jego krytyka

⁴⁰⁷ Zob. J. Szłaga, *Komentarz 2 Niedziela Adwentu. Ewangelia (Łk 3,1-6)*, w: *Komentarze biblijne do czytań mszalnych. Rok C*, prac. zb. red. S. Łach. TN KUL, Lublin 1981, s. 12-14.

⁴⁰⁸ Por. Św. Augustyn, *Jan jest głosem, Chrystus słowem (Kazanie 293, 3)*, w: LG I, s. 242.

⁴⁰⁹ Por. *Prośby*, w: LG IV, s. 1126.

rozluźnienia moralnego ludu była nieprzejeżdżalna⁴¹⁰, przez co poniósł śmierć męczeńską⁴¹¹.

Przypominał on o konieczności życia w prawdzie i zaświadczył o tym, że Bóg jest osobą, nie abstrakcyjną ideą filozoficzną; jest królem świata i zwycięzcą szatana⁴¹². Oddał życie za prawdę, dając chrześcijanom wzór jak walczyć w obronie wyznawanej wiary⁴¹³. Zasadniczo trwałą postawą pustelnika jest radykalne wyciszenie się i przestrzeganie milczenia. Na przykładzie św. Jana Chrzciciela uzasadnione jest użycie głosu, nawet głośno i dobitnie, gdy zachodzi potrzeba dania świadectwa prawdzie i wzywania grzeszników do pokuty i nawrócenia⁴¹⁴.

Kościół przypomina chrześcijanom na początku roku liturgicznego tę prawdę, że to w warunkach pustelniczych Słowo Boże zostało skierowane do Jana Chrzciciela i podjęte przez niego w przejmującym przesłaniu „przygotujcie drogę Panu” (Mk 1, 3)⁴¹⁵.

Pustelnicy czerpiąc z duchowości św. Jana Chrzciciela przeżywają swoje życie podobnie jak on, jako misję w perspektywie historii zbawienia. Trwają na pustyni w oczekiwaniu na powtórne przyjście Pana i swoim proroczym życiem przygotowują Mu lud doskonały⁴¹⁶. W ten sposób świeccy pełnią misję prorocką w świecie przez wiarygodne życie, a więc przez „słowa i czyny”⁴¹⁷.

⁴¹⁰ Por. MkPŚ, s. 219.

⁴¹¹ Zob. *Martyrologium czyli wspomnienie świętych przypadające na poszczególne dni roku*, red. H. Fros SJ, ATK, Warszawa 1984, s. 131, 182; por. PŚep, s. 2176.

⁴¹² Por. *Nasz wielki patron. Święty Jan Chrzciciel. Historia życia, przesłanie, kult, modlitwy*, opr. A. Murzańska, Dom Wydawniczy „Rafael”, Kraków 2010, s. 23.

⁴¹³ Por. MR 2013, s.187`.

⁴¹⁴ Zob. D. Ange, *Jan Chrzciciel*, jw., s. 215-229.

⁴¹⁵ Zob. H. Langkammer, *Komentarz 2 Niedziela Adwentu. Ewangelia (Iz 40,1-5.9-11; Mk 1,1-8)*, w: *Komentarze biblijne do czytań mszalnych. Rok B*, prac. zb. red. S. Łach. TN KUL, Lublin 1981, s. 10-13.

⁴¹⁶ Zob. LG III s. 1259.

⁴¹⁷ Zob. KK 35, 38, KDK 43; DA 6.

2.1.4. Przykład Pana Jezusa kuszonego na pustyni

Eremityczna forma pobożności przyciągała ludzi na pustynię, gdzie w bliskości z Bogiem mogli znaleźć spokój, uchronić się przed tyranami, przemyśleć ważniejsze sprawy⁴¹⁸. Przy podejmowaniu decyzji o wyjściu na pustkowia by modlić się i pokutować, pustelnicy znajdowali zachętę w przykładzie samego Syna Bożego Jezusa Chrystusa. Naśladując Go ludzie szli na pustynię, aby całe swoje istnienie poświęcić modlitwie i pogłębieniu więzi z Bogiem⁴¹⁹.

Jezus Chrystus osiągnąwszy dojrzały wiek podjął dzieło pokutnego nawrócenia, które głosił Jan Chrzciciel. Zanim rozpoczął nauczanie o Królestwie Bożym przyjął chrzest w Jordanie i potwierdził potrzebę „métanoia”⁴²⁰. Następnie pełen Ducha Świętego udał się na pustynię i tam przebywał czterdzieści dni i nocy. Tam też na pustyni miało miejsce kuszenie Jezusa, które radykalnie odrzucił (zob. Mt 4,1-11; Mk 1,12-13; Łk 4,1-13)⁴²¹.

Największym darem Jezusa Chrystusa doświadczanego przez Szatana (por. Mk 1,13) jest lekcja, w jaki sposób pustelnik może skutecznie prowadzić walkę duchową zwalczając dopadające go pokusy. Ważną zasadą jest, że najsilniejsze zmagania przychodzą, gdy człowiek jest osłabiony i wyczerpany długimi duchowymi ćwiczeniami. Syn Boży był kuszony po upływie czterdziestodniowego postu. Dopiero, kiedy odczuwał głód przystąpił do Niego Szatan i wystawiał Go na próby.

Pierwsze kuszenie dotyczyło zamiany kamieni w ziemski chleb do spożycia przez Syna Bożego. Chleb jest darem Bożym, a tu używany jest

⁴¹⁸ Por. Ks. Tymoteusz, *Przednówek*, Wydawnictwo SCJ, Kraków 2002, s. 167.

⁴¹⁹ *Filokalia. Teksty o modlitwie serca*, przekł. i opr. J. Naumowicz, wyd. 3, WB, Tyniec - Kraków 2012, s. 11.

⁴²⁰ Zob. L. Bouyer, *Syn Przedwieczny*, przekł. W. Dzieża, P. Rak, „M”, Kraków 2000, s. 279-280.

⁴²¹ Zob. *Synopsa czterech Ewangelii w nowym przekładzie polskim*, przeł. i opr. M. Wojciechowski, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, wyd. 2, Warszawa 1999, s. 26-27.

jako pretekst, rodzaj przynęty. Pan Jezus przewyciężając głód rozprawia się z Szatanem używając wyrażenia ze Starego Testamentu: „nie samym tylko chlebem żyje człowiek, ale człowiek żyje wszystkim, co pochodzi z ust Pana” (Pwt 8,3; por. Mt 4,4).

Druga diabelska pokusa dotyczy spektakularnego znaku na granicy praw natury. Przecież tłumy pod świątynią czekają na cud. Diabeł próbuje namówić Jezusa by rzucił się w dół z wysoka, prowokuje Słowem Bożym, psalmem, który mówi o aniołach. Jezus odkrywa przebiegłość złego i nie wystawia Boga Ojca na próbę (Mt 4,5-7).

Szatan nie daje za wygraną i trzeci raz kusi umęczonego trudem pustyni Jezusa. Pokusa z pozoru niewinna, bo tylko oddanie pokłonu a więc jeden akt uległości Mesjasza i wtedy wszystko będzie twoje, cały świat i jego bogactwa. Chrystus wie, że niczym jest władza nad bogactwem wobec panowania nad czyjąś świadomością⁴²² i kolejny raz odpowiada słowami Pisma Świętego a złego ducha wygania „precz” (Mt 4,8-11).

To trzykrotne kuszenie było później wielokrotnie już szczegółowym przedmiotem formalnego nauczania ze strony Jezusa, skierowanego do uczniów. Jego znaczenie zasadza się na fundamentalnym wyborze, jakiego zmuszony jest dokonywać każdy pustelnik, który chce żyć radami ewangelicznymi i naśladować swego Mistrza. Pustelnik podobnie jak Syn Człowieczy toczy wewnętrzny bój odrzucający fałszywy mesjanizm ziemski i polityczny, a wybierający Królestwo niebieskie i głoszenie Ewangelii, podejmując tym samym faktyczną misję Chrystusa i Kościoła⁴²³.

O pustyni można powiedzieć, że nosi w sobie duchową dwuznaczność. Na miejsce pustynne może zapędzić zły duch (Łk 8, 29), ale może też wyprowadzić Duch Boży, tak jak Chrystusa (Mk 1,12). Można w

⁴²² Por. R. Winiarski, *Pustynia czyli kuszenie*, w: <http://www.sfd.kuria.lublin.pl/index.php/27-qechoq-apostoq/848-pustynia-czyli-kuszenie>; (dostęp: 23.07.20).

⁴²³ Zob. L. Bouyer, *Syn Przedwieczny*, jw., s. 281.

tych miejscach spotkać demona, ale i Pana, który „z nastaniem dnia” udawał się „na miejsca pustynne” (Łk 4,42). Rozgniewany Pan posyła nagle gwałtowny wschodni wiatr z pustyni (Oz 13,15), a przychodząc do Eliasza ukrył się w lekkim powiewie (1 Krl 19,11-12). Pustynia może stać się również miejscem sądzenia przez Boga (Ez 20,35; 35,3)⁴²⁴.

Powołując człowieka na pustynię, sam Jezus podejmuje inicjatywę i wzywa. by iść za Nim. Ta zachęta skierowana jest przede wszystkim do tych, którym powierza On szczególne zadanie, tak jak Apostołom. Jest też oczywiste, że miano ucznia Chrystusa przysługuje każdemu wierzącemu (por. Dz 6, 1). Dlatego naśladowanie Mistrza jest pierwotnym i najgłębszym fundamentem chrześcijańskiej moralności (por. Wj 13, 21). Pustelnik jako uczeń podąża za Jezusem, ku któremu pociąga go sam Ojciec (por. J 6, 44)⁴²⁵.

Jezus z pokorą przeżywał czas pustyni i odrzucił pokusy, pokonał szatana, bo wyszedł po chrzcie nad Jordanem „Pełen Ducha Świętego”, i „przebywał w Duchu [Świętym] na pustyni” (Łk 4,1). Ojcowie Kościoła nauczają, że wobec pokornego diabeł jest bezsilny⁴²⁶. Przez całe życie człowieka złe moce go kuszą, ale szczególnie podczas przebywania w odosobnieniu dają znać swoim działaniem ze zdwojoną siłą. Szatan w swej bezczelności ma nadzieję, że może pustelnik się przestraszy, będzie uciekał od niego, a tym samym od Boga i Maryi. Liczy na to, że może uda mu się przykuć jego uwagę i zamiast spotkać się z Wszechmogącym i Matką Niosącą Pokój i Łaskę, ulegnie pokusie i stanie oko w oko z Księciem Niepokoju⁴²⁷.

⁴²⁴ Por. M. Zawada, *Zaślubiny z samotnością*, jw., s. 143, 146-147

⁴²⁵ Zob. Jan Paweł II, Encyklika *Veritatis splendor*. Blask Prawdy, (Rzym 6.08.1993), Pallottinum, Poznań 2003, p. 19.

⁴²⁶ Por. R. Winiarski, *Pustynia czyli kuszenie*, jw.

⁴²⁷ Zob. W. Łaszewski, *Kolos na glinianych nogach*, „Egzorcysta” 17 (2014), s. 30.

Pustynia symbolizowała królestwo szatana i jego niszczycielską moc⁴²⁸. Tam Chrystus został poddany kuszeniu pośród lęku, koszmarów nocy, duchowego opuszczenia i zagubienia, prowadził samotną walkę na arenie pustyni⁴²⁹.

„Horyzont monastyczny jest zawsze horyzontem pustyni”⁴³⁰. Wypowiadając lub czytając wyrażenie „pustynia” w wyobraźni powstaje obraz bezgranicznej powierzchni pokrytej piachem, zagrażającej życiu. Pustynia Judzka, na której przebywał Jezus to teren górzysty z różnorodnymi szczelinami i uskokami, gdzie mogli znajdować schronienie przestępcy. Niektórzy rozumieli to miejsce inaczej, jako raj, bo stawała się dla nich środowiskiem religijnym. Kiedy konieczne były spotkania pustelników z osobami poszukującymi u nich rady, oni nosili w sercu skarb pustyni i żyli zwracając się ku niemu⁴³¹.

Pan Bóg tworzy historię a demon próbuje ją zinterpretować nadając własny sens. Pustynia demaskuje zamiary szatana. Człowiek jest zaproszony, by odnaleźć i nazwać swoją pustynię oraz odczytać jej wewnętrzny sens. Na pustyni człowiek doświadcza swojej kruchości, niepewności, niemocy i ma szansę zdemaskować pokusy. Pustynia może stać się miejscem cudów i pustelnik przeżywa moc łaski Bożej, albo miejscem ucieczki donikąd i wtedy człowiek ginie⁴³².

Chrystus szukał kontaktu z Ojcem na pustkowiu, w górskich ustroniach, pośród nocy. To Jezusowe poszukiwanie odosobnienia stanowi zachętę do podjęcia przez dzieci Boże podobnego trudu odosobnienia. Ludzkie serce w miejscu pustynnym, w ciszy, milczeniu odświeża się i oczyszcza, nabiera nowych sił i wzrasta. Kiedy jednak człowiek wchodzi z

⁴²⁸ Por. M. Starowieyski, *Świętość w życiu i myślach Pustelników egipskich IV wieku*, jw., s. 379.

⁴²⁹ Por. M. Zawada, *Zaślubiny z samotnością*, jw., s. 147.

⁴³⁰ T. Merton, *„Życie w milczeniu”*, tłum. Benedyktyni Tynieccy, Kraków 1991, s. 13.

⁴³¹ Por. M. Zawada, *Zaślubiny z samotnością*, jw., s. 145-146.

⁴³² Zob. R. Winiarski, *Pustynia czyli kuszenie*, jw.

Panem Jezusem w obszar pustynny, jest także narażony na próby i kuszenia. Pokusy, które przeżywał Chrystus i te jakich doświadczają pustelnicy są wyrafinowane, subtelne, niemal niewinne (przy kuszeniu Pana Jezusa tylko jeden ukłon w stronę szatana), a więc trudne do zdemaskowania. Potrzebne jest zachowanie czujności serca, bo Bóg wspiera łaską i mówi na poziomie serca (zob. Oz 2, 16)⁴³³.

Z pobytu Jezusa na pustyni można wyprowadzić istotne wnioski o charakterze apostolskim i konieczności zakorzenienia pracy duszpasterskiej w modlitwie. Chrystus swoje przygotowanie do publicznego nauczania rozpoczął od pustyni. Zanim cokolwiek miał powiedzieć ludziom spotkał się w ukryciu, samotności i milczeniu ze swoim Ojcem⁴³⁴.

Dostrzeżenie związku pomiędzy kuszeniem Jezusa a życiem duchowym pustelników umożliwia wyciągnięcie praktycznej nauki odnośnie zmagania z diabelskimi pokusami, jakich doświadczają ludzie, szczególnie w czasie pobytu na pustkowiu. Chodzi o odkrycie tego, co robić, aby się im (tym pokusom) skutecznie opierać. Wzorem i pomocą w przezwyciężaniu sztuczek diabelskich jest Chrystus, bo Bóg jest zawsze dostępny dla człowieka. Współczesna pustelnia jest miejscem oczyszczenia motywacji w eklezjalnej posłudze. Jezus odparł diabelskie ataki i doskonale wypełnił powołanie Izraela, w przeciwieństwie do tych, którzy prowokowali Boga na pustyni przez czterdzieści lat⁴³⁵.

Życie człowieka w pielgrzymowaniu tu na ziemi nie może trwać bez pokusy, bo w ich przezwyciężaniu dokonuje się postęp duchowy. Chrystus dał ludziom moc zwycięstwa wtedy, kiedy był kuszony przez szatana, bo w

⁴³³ Zob. A. Muszala, *Zwabię ją i wyprowadzę na pustynię*, cz. 1/3 rekolekcje, w: <https://www.youtube.com/watch?v=bSVVGOLnlsk>; (dostęp: 08.09.2019).

⁴³⁴ Por. M. Zawada OCD, *Zaślubiny z samotnością*, jw., s. 19.

⁴³⁵ Por. KKK 577, 539.

Nim ludzie byli kuszeni, w Nim też poszczególne osoby mogą zwyciężyć szatana⁴³⁶.

Osoby, które nie decydują się na życie typowo pustelnicze, też mogą z tej duchowości czerpać. Intensywność życia, mnogość załatwianych spraw, wielość spotkań i rozmów, bezmiar informacji nie tylko męczy ludzi fizycznie i psychicznie, ale także wyjaławia wewnętrznie i duchowo. Przepracowani i przemęczeni doświadczają wewnętrznego chaosu, nieładu i pustki. Jedynym wyjściem z tej sytuacji, dla mieszkańców ziemi, może być przyjęcie zaproszenia Jezusa: „Pójdźcie wy sami osobno na miejsce pustynne i wypocznijcie nieco” (Mk 6, 31). Im bardziej brakuje czasu i sił, tym bardziej potrzebuje człowiek odejścia na „miejsce pustynne”, by móc nieco wypocząć: fizycznie, psychicznie i duchowo⁴³⁷.

Omawiane postacie proroków i Pan Jezus jako człowiek, w decydujących, ważnych momentach swojej działalności, zwłaszcza na pustkowiach pozostali sami, bo wszyscy ludzie ich opuścili. Zwyciężali w pojedynkę, z Duchem Świętym i Jego mocą. Dobro zwycięża zło najpierw w poszczególnych osobach w pracy nad sobą, by potem okazać swe istnienie i siłę w historii świata.

2.2. Teologiczna perspektywa duchowości

Teologia chrześcijańska zanurzona w czystej miłości, rozświetlona łaską zaczyna od pustyni, tak jak Pan Jezus, zanim przemówił do ludzi. „Uprawiać teologię znaczy mówić o tym, co postrzegamy w płomieniach Bożej łaski” – mawiał Symeon Nowy Teolog⁴³⁸.

⁴³⁶ Por. Św. Augustyn, *Komentarz do Psalmów (Ps 61, 2-3). W osobie Chrystusa byliśmy kuszeni i w Nim zwyciężyliśmy szatana*, w: LG II, s. 74-75.

⁴³⁷ Por. J. Augustyn, *Ostatnia koszula człowieczeństwa*, „Życie duchowe”, Lato 31(2002), w: <https://www.zycie-duchowe.pl/art-128.ostatnia-koszula-czlowieczestwa.htm>; (dostęp: 18.07.2020).

⁴³⁸ Por. M. Zawada OCD, *Zaślubiny z samotnością*, jw., s. 19.

Ojcowie Pustyni byli dalecy od ciężkiej i wielowarstwowej teologii, do której bez słownika dogmatycznego raczej zwykły śmiertelnik nie powinien podchodzić. Teologia pustyni jest prosta i zrozumiała, wyrosła z modlitwy i doświadczenia osobistej relacji z Bogiem. Pustelnicy wypowiadają się wyraźnie i ich pouczenia otwarcie kontrastują z pustosłowiem wielu chrześcijan, którzy mówią i mówią, ale brak im tego, co zasadnicze czyli przełożenia słów na praktykę życiową⁴³⁹.

Kościół w swoim nauczaniu głosi prawdę Bożą przekazaną mu, aby jej strzegł i ją interpretował. Depozyt wiary został uporządkowany na przestrzeni wieków po długich poszukiwaniach właściwych formuł wyrażających prawdę, która jest bezwzględnie pewna i nigdy nie może być zmieniona. Takim dogmatem wiary jest na przykład twierdzenie o Bogu Jedynym w swej naturze i Troistym w Osobach Ojca, Syna i Ducha Świętego. Takim jest dogmat chrystologiczny, który głosi, że w Chrystusie są dwie natury, Boska i ludzka, złączone w jednej Osobie Syna Bożego⁴⁴⁰.

Powołanie do życia pustelniczego, a zarazem refleksja nad tajemnicą objawiającego się Boga, urzeczywistnia się we współpracy człowieka z Duchem Świętym. Uświęcanie i upodabnianie pustelnika do Chrystusa dokonuje się mocą Trzeciej Osoby Trójcy Świętej. Z łaski Ducha Świętego, człowiek przebywający nawet w odosobnieniu, poprzez wiarę, trwa w wewnętrznym życiu Boga i uczestniczy we wspólności Kościoła⁴⁴¹. Stąd też poniżej zostaną omówione główne teologiczne podstawy duchowości eremickiej z uwzględnieniem trynitologii, chrystologii, pneumatologii i eklezjologii.

2.2.1. Życie na chwałę Trójcy Przenajświętszej

⁴³⁹ Por. J. Zelek, Sz. Hiżycki OSB, *Jak żyć według Ojców Pustyni?*, jw., s. 14.

⁴⁴⁰ Por. T. Jelonek, *Sześćdziesiąt lat – jakich?*, jw., s. 15.

⁴⁴¹ Zob. VC 19.

Cała ekonomia Bożego planu zbawienia ludzkości jest wspólnym dziełem trzech Osób Bożych⁴⁴². Według objawienia w Nowym Testamencie inicjatorem życia duchowego w człowieku jest nie tylko Ojciec lecz także Syn Boży i Duch Święty⁴⁴³. Przedwieczny Ojciec, od którego pochodzi wszelkie stworzenie, zesłał na ziemię swojego Syna, aby odkupił świat po grzechu pierworodnym. Gdy się to dzieło wykonało, zesłał Ducha Świętego, aby wierzący mieli przez Jezusa Chrystusa w jednym Duchu dostęp do Ojca (por. Ef 2, 18)⁴⁴⁴.

Misterium Boga w Trójcy Świętej Jedyne przerasta pustelnika. Święty Augustyn – wybitny trynitolog, który napisał piętnaście ksiąg monumentalnego traktatu, wyznał: „W tym wszystkim, o czym tak wiele mówiłem, nie śmiem uznać, żebym powiedział coś, co by było godne tej najwyższej i niewyrażalnej Trójcy. Raczej wyznaję, że to przedziwne poznanie przewyższa moje siły”⁴⁴⁵.

Człowiek jest zagadką sam dla siebie, ale jeszcze większą tajemnicą jest Przenajświętsza Trójca. To Bóg nawiązuje z człowiekiem dialog osobowy otaczając „zwykłego zjadacza chleba” światłem i miłością⁴⁴⁶. Bóg w każdym człowieku prowadzi swoje życie, jest to proces nadprzyrodzony. Bóg jest uosobionym, ale nieskończonym dynamizmem w kręgu Trzech: Ojca, Syna i Ducha Świętego⁴⁴⁷.

Droga do zjednoczenia z Bogiem wiedzie przez pustynię, a dotarcie „na górę Syjon”, oznacza „kontemplację Trójcy Świętej”⁴⁴⁸. Bóg nie ma

⁴⁴² Por. KK 260.

⁴⁴³ Por. A. Szewciw, I. Werbiński, *Biblijna duchowość*, jw., s. 81.

⁴⁴⁴ Por. KK 2, 3, 4.

⁴⁴⁵ Por. J. Wolak, *Trójca Święta-źródło i szczyt monoteizmu*, w: <https://www.pch24.pl/trojca-swiate---zrodlo-i-szczyt-monoteizmu,76430,i.html#ixzz6VMbgvqn1>; (dostęp: 17.08.20).

⁴⁴⁶ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 98.

⁴⁴⁷ Por. A. Muszala, *Kim jest Bóg, którego dotykam*, WAM, Kraków 2012, s. 10-11.

⁴⁴⁸ Por. A. Grün, *Droga pustyni. Kierownictwo duchowe w apoftegmaty*, przekł. P. Włodyga, Kraków 2019, s. 141.

początku ani końca, Ojciec nieustannie rodzi Syna w Duchu Świętym, Syn czyni nieustanny dar z siebie umierając ku Ojcu, zmartwychwstając w Duchu Świętym-tchnieniu Miłości Ojca i Syna. Pustelnik jest w „centrum świata”, gdy zanurza się w „kraterze Trójcy Świętej” i nie ma znaczenia czy jest w Polsce, w afrykańskim buszu, czy w Kazachstanie. Istotne jest czy wchodzi w przestrzeń Ojca i Syna, w „pole magnetyczne ich wzajemnej Miłości, którym jest Duch Święty”⁴⁴⁹.

Przebywanie na pustkowiu daje szansę doświadczania prawdy, że religia chrześcijańska to „trwanie w wewnętrznym życiu Boga”, którego początkiem było Wcielenie Syna Bożego, a Duch Święty, pobudza ludzi do wchodzenia w tę relację zażyłości, poprzez Chrystusa⁴⁵⁰. Pustelnik pielęgnując gorliwą wiarę, coraz intensywniej realizuje powołanie do kroczenia drogą Ewangelii, aby osiągnąć życie wieczne. Zobowiązuje go do tego, ale i uzdalnia przyjęta łaska sakramentalnego chrztu w imię Trójcy Przenajświętszej⁴⁵¹.

Na pustkowiu eremita wyznaje wiarę w Tróję Przenajświętszą, podobnie jak cała chrześcijańska wspólnota od samego swego zarania. Obumiera dla grzechu by żyć w wolności dzieci Bożych. W pierwszej kolejności sam podejmuje obowiązek działania w imię Trzech Osób Boskich, który został nałożony na apostołów przed Wniebowstąpieniem Pana, jako Jego ostatni nakaz: „Idźcie i nauczajcie wszystkie narody, udzielając im chrztu w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego” (Mt 28, 19).

Wyrazem zanurzenia w Bogu są doksologie wielokrotnie odmawiane w ciągu dnia. W pacierzu, w Eucharystii, podczas „Wierzę w Boga...” chrześcijanie wyznają, wiarę w Boga Ojca, Jezusa Chrystusa (Syna Jego

⁴⁴⁹ A. Muszala, *Kim jest Bóg, którego dotykam*, jw., s. 11-12.

⁴⁵⁰ Por. Jan Paweł II, List Apostolski *Tertio millennio adveniente*. W związku z przygotowaniem jubileuszu roku 2000, (Watykan, 10.11.1994), Libreria Editrice Vaticana 1994, p. 8.

⁴⁵¹ Zob. *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych. Dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1988, s. 43.

Jedyne go a Pana naszego) i Ducha Świętego. Pustelnik rozpoczyna codzienne czynności znakiem krzyża, wyznając przy tym Tróję Świętą a swoje modlitwy kończy uwielbieniem „Chwała Ojcu i Synowi, i Duchowi Świętemu, jak była na początku, teraz i zawsze, i na wieki wieków. Amen”. Najpełniej pustelnicze pragnienie życia na chwałę Boga oddają liturgiczne formuły doksologiczne⁴⁵².

Trójca Święta ujawnia najgłębszy sens rad ewangelicznych i ukazuje je jako odbłaski życia trynitarnego. Są one wyrazem miłości Syna do Ojca w jedności Ducha Świętego⁴⁵³. Bóg w niebie nieustannie rodzi swojego Syna, wszystko Mu daje nic nie zostawi dla siebie a Syn cały oddaje się Ojcu, umiera ku Ojcu. Jest to boskie umieranie, coś pozytywnego nie takie jak znamy z ziemskiej rzeczywistości. Miłością Ojca (rodzenie) i Syna (umieranie) jest Duch Święty. Jest to rzeczywistość, która nieustannie we wnętrzu człowieka się dokonuje⁴⁵⁴.

Wierne trwanie w obecności Bożej, sprawia, że pustelnik czyni Tróję Świętą centrum swojej wiary i życia coraz bardziej chrześcijańskiego. Dla niego dogmat o Trójcy Przenajświętszej, który Kościół zatwierdził ostatecznie na Soborze Konstantynopolitańskim (381 r.), jako uzupełnienie wcześniejszego *credo nicejskiego*⁴⁵⁵, z teoretycznej prawdy przekształca się w dynamiczny dialog ze Stwórcą-Ojcem, Zbawicielem-Oblubieńcem i Pocieszycielem-Uświęcicielem. Medytacje nad katolickim *Credo* nie pozostawiają wątpliwości: Bóg istnieje w trzech osobach. Trójca Przenajświętsza jest tajemnicą Boga w sobie samym, a więc źródłem wszystkich innych sekretów wiary oraz światłem, które je rozjaśnia.

⁴⁵² LLN, s. 329-332.

⁴⁵³ Por. VC 21.

⁴⁵⁴ Por. A. Muszala, *Zwabię ją i wyprowadzę na pustynię*, cz. 1/3, jw.

⁴⁵⁵ Por. KKK 195; zob. K. Staniecki, *Trójca Święta w patrystycznej nauce Zachodu i Wschodu*, w: *Wokół Tajemnicy Trójcy Świętej. Materiały Seminarium Wykładowców Dogmatyki, Częstochowa 28-29.09.2000. Sympozjum 39*, red. A. Czaja, P. Jaskóła, WT UO, Opole 2000, s. 63-65.

Tajemnica ta jest najbardziej podstawowym i istotnym nauczaniem w hierarchii prawd wiary, a także w pustelniczej duchowości. *Credo* zwraca uwagę na role poszczególnych Osób Trójcy w dziele stworzenia, zbawienia i uświęcenia, jednocześnie zaznaczając, że są one równe w majestacie i potędze, żadna nie ustępuje innym w „boskości”⁴⁵⁶.

Cechą dojrzałego życia chrześcijańskiego, wyrażającej się w pustelniczej duchowości, jest wzrastanie uznania i podziwu dla piękna Boga Ojca, Syna i Ducha Świętego⁴⁵⁷. Ojcowie Kościoła określali duchową drogę pustelników mianem „filokalii”, to znaczy „umiłowanie Bożego piękna”, będącego promieniowaniem Bożej dobroci⁴⁵⁸.

Ojciec i Stwórca wszelkiego dobra, przyciąga swoje stworzenie i powołuje do określonej misji w życiu. Jezus objawił, że Bóg jest Ojcem nie tylko jako Stwórca, ale jest odwiecznie Ojcem w relacji do swojego Jedyne Syna. Jezus Chrystus jest Synem tylko w relacji do swego Ojca⁴⁵⁹: „Nikt nie zna Syna, tylko Ojciec, ani Ojca nikt nie zna, tylko Syn i ten, komu Syn zechce objawić (Mt 11,27). Jezus Chrystus jako odbłask chwały Ojca (por. Hbr 1,3) wzywa do pozostawienia wszystkiego i pójścia drogą za Nim (por. Łk 18,28)⁴⁶⁰.

Bóg jeden w Trójcy Osób jest źródłem zbawienia i uświęcenia człowieka⁴⁶¹. Wieczny początek Ducha objawia się w Jego ziemskim posłaniu do Apostołów i do Kościoła, zarówno przez Ojca w imieniu Syna, i osobiście przez Syna po Jego powrocie do Ojca⁴⁶². Duch Święty, wprowadza duszę w komunie z Ojcem i z Jego Synem (por. 1 J 1, 3), która

⁴⁵⁶ KKK 234, 240, 245.

⁴⁵⁷ Por. VC 16, 18.

⁴⁵⁸ Zob. VC 19.

⁴⁵⁹ Por. KKK 240; Por. Mt 11,27.

⁴⁶⁰ Zob. VC 42.

⁴⁶¹ Zob. J.M. Popławski, *Confessio Trinitatis jako podstawa życia duchowego w pismach polskich zmartwychwstańców*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003, s. 81-93.

⁴⁶² Por. KKK 244.

jest źródłem życia⁴⁶³. To On prowadzi pustelników ku wypełnieniu ich misji w służbie Kościołowi i całej ludzkości, zgodnie z ich własną pierwotną inspiracją⁴⁶⁴.

Jednym z fundamentalnych elementów duchowości pustelnika jest milczenie. Wzajemne przenikanie się Osób w Trójcy Świętej, odwołuje się do tajemnicy milczenia, nie potrzebuje słów, bo sama w sobie stanowi miłość⁴⁶⁵.

Pustelnik swoje życie poświęca na chwałę Boga. Ma on świadomość gdy modli się, czy pracuje, że wszystko robi na chwałę Boga w Trójcy Jedynej. Miłość sprawia, że eremita żyje „na sposób” osoby kochanej. Zjednoczenie z Bogiem włącza go w nurt życia trynitarnego, gdyż każdy chrześcijanin Nim żyje⁴⁶⁶. Samotnik stara się być jak najbliżej Trójcy Świętej. Życie pustelnika zanurzone w przestrzeni Boga Trójjedynego, jego całkowite poświęcenie i oddanie Jemu a ostatecznie śmierć, są świadectwem złożonym Ojcu przez Syna w Duchu Świętym⁴⁶⁷. W okresie średniowiecza, którego ideałem wiary była Trójca Święta, ukształtowała się benedyktyńska reguła na wzór trynitarny i stąd doba została podzielona na trzy części: modlitwa, praca, odpoczynek⁴⁶⁸.

W ziemskiej rzeczywistości wierzący nie są w stanie ogarnąć i pojąć. prawdy o Trójcy Świętej. Przyjmują to, co objawia Syn Boży, dają się przeniknąć Jego Duchowi: miłości udzielającej się między Osobami

⁴⁶³ Zob. A. Czaja, *Udział Kościoła w Komunii Trójjedynego*, w: *Wokół Tajemnicy Trójcy Świętej. Materiały Seminarium Wykładowców Dogmatyki, Częstochowa 28-29.09.2000. Sympozjum 39*, red. A. Czaja, P. Jaskóła, WT UO, Opole 2000, s. 81.

⁴⁶⁴ Zob. VC 18-19, 42.

⁴⁶⁵ Por. M. Zawada, *Zaślubiny z samotnością*, jw., s. 45.

⁴⁶⁶ Por. E. Ozorowski, *Bóg – Życie, Miłość, Komunia*, w: *Wokół Tajemnicy Trójcy Świętej. Materiały Seminarium Wykładowców Dogmatyki, Częstochowa 28-29.09.2000. Sympozjum 39*, red. A. Czaja, P. Jaskóła, WT UO, Opole 2000, s. 11.

⁴⁶⁷ Por. K. Wencel EC, *Życia pustelnicze. Spotkanie z Bogiem w ciszy i samotności*, „M”, Kraków 2000, s. 63, 93.

⁴⁶⁸ Por. M. T. Gronowski OSB, *W kościele tyńskim. Symbolika i znaczenie obrazu św. Benedykta*, w: <https://opactwotyńskie.pl/swiety-benedykt-z-nursji-480-ok-543/>; (dostęp: 17.08.20).

Trójcy⁴⁶⁹. Im głębiej człowiek wchodzi w relację z Bogiem, tym bardziej czuje się mały, bezradny, rzucony w bezkresną tajemnicę Boga Trójosobowego, a jego modlitwa „zanieś” go „na łono Trójcy”⁴⁷⁰, i staje się delikatnym oddźwiękiem „odwiecznego dialogu Ojca i Syna w Duchu Świętym”⁴⁷¹.

Poszukiwanie zbawienia w wymiarze życia pustelniczego, dotyczy bezpośrednio szukania Boga. Eremita dąży do włączenia całej swojej egzystencji w dynamikę życia trynitarnego⁴⁷². Celem ostatecznym ekonomii Bożej jest wejście stworzeń do doskonałej jedności Trójcy Świętej⁴⁷³. Jednak już teraz, dziś jesteśmy wzywani, by stawać się mieszkaniem Najświętszej Trójcy⁴⁷⁴. Jedność i miłość w życiu Trzech Osób Boskich jest źródłem i wzorem życia wewnętrznego dla człowieka. Dynamizm przebiega od Ojca przez Syna w Duchu Świętym (Mt 11,27; J 14,15-17) co jest istotą i fundamentem wszystkich form duchowego życia⁴⁷⁵.

2.2.2. Naśladowanie Chrystusa w paschalnym misterium

Religia, która ma początek w tajemnicy odkupieńczego Wcielenia, jest „religią trwania we wnętrzu Boga”, uczestniczenia w Jego własnym życiu⁴⁷⁶. Jezus Chrystus stał się człowiekiem i umarł za nasze grzechy, aby nas zbawić. Chrystus Pan przez paschalne misterium swojej błogosławionej męki, „przez swoją śmierć zniweczył śmierć naszą i zmartwychwstając, przywrócił nam życie”⁴⁷⁷. Człowieczeństwo Jezusa Chrystusa ukrywa i

⁴⁶⁹ Por. J. Januszewski, *Rozważania do czytań*, „Oremus” 5(2008), s. 86.

⁴⁷⁰ Por. R. Nadera, *Święty Charbel. Orędzia z nieba*, tłum. B. Nowak, Wydawnictwo AA s.c., Kraków 2013, s. 48-49.

⁴⁷¹ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 98.

⁴⁷² K. Wencel EC, *Życia pustelnicze*, jw., s. 67.

⁴⁷³ Por. J 17,21-23.

⁴⁷⁴ Por. KK 260.

⁴⁷⁵ Por. A. Szewciw, I. Werbiński, *Biblijna duchowość*, jw., s. 81.

⁴⁷⁶ TMA 8.

⁴⁷⁷ MR 2013, s. 146*.

objawia niewidzialne Bóstwo. Syn Boży przyjął ludzką naturę we Wcieleniu i stała się ona „narzędziem naszego zbawienia”⁴⁷⁸.

Pójście za Chrystusem na pustynię jest nie tylko zewnętrznym naśladownictwem, ale też wewnętrznym procesem, gdyż dotyka głębi i duszy człowieka. Sam Jezus wychodzi z propozycją i zaprasza pustelnika, by poszedł za Nim (por. Mt 19, 21). Być uczniem Jezusa znaczy upodobnić się do Niego, który stał się sługą aż do ofiarowania siebie na krzyżu (por. Flp 2, 5-8). Przez wiarę Chrystus zamieszkuje w sercu wierzącego (por. Ef 3, 17), dzięki czemu uczeń upodabnia się do swego Pana i przyjmuje Jego postać. Św. Augustyn wołał do ochrzczonych: „staliśmy się nie tylko chrześcijanami, ale samym Chrystusem (...). Cieszcie się pełni zdumienia: staliśmy się Chrystusem!”⁴⁷⁹. Pobyt na pustelni sprawia, że chrzest jako wydarzenie stałe i dynamiczne, w sposób radykalny upodabnia człowieka wierzącego do Chrystusa w paschalnej tajemnicy Jego śmierci i zmartwychwstania, „przyobleka” go w Chrystusa (por. Ga 3, 27).

Jezus Chrystus jest drogą (por. J 14,6), na którą zaprasza wszystkich, których dał Mu Ojciec (por. J 17,9), aby idąc za Nim, ukierunkowali swoje życie. Pustelnicy pragnący utożsamić się z Nim, przyjmują za swoje Jego dążenia i sposób życia⁴⁸⁰.

Jezus (por. Mk 10, 21) jest „obrazem Boga niewidzialnego” (Kol 1, 15), odbłaskiem chwały Ojca (por. Hbr 1, 3), odwieczną i nieskończoną miłością. Człowiek, który pozwala się jej ogarnąć, musi porzucić wszystko i iść za nią (por. Mk 1, 16-20; 2, 14; 10, 21. 28). Życie według duchowości pustelniczej to naśladowanie Chrystusa całym sercem i miłowanie Go bardziej niż ojca i matkę, bardziej niż syna i córkę (por. Mt 10, 37)⁴⁸¹. Pozostawienie wszystkiego i pójście za Chrystusem (por. Łk 18, 28) stanowi

⁴⁷⁸ KL 5.

⁴⁷⁹ Zob. VS 21.

⁴⁸⁰ Por. VC 18.

⁴⁸¹ Zob. VC 16.

właściwy program dla każdego człowieka powołanego i na wszystkie czasy⁴⁸².

Ojcowie Kościoła podkreślają w swojej nauce chwałę i potęgę krzyża, ukrytą w nim moc i sąd nad światem⁴⁸³. Nie istnieje prawda poza Chrystusem, tylko On może dać poznanie prawdy, która wyzwoli⁴⁸⁴. Ojciec Niebieski ustanowił swojego Syna Jezusa „narzędziem prześlania przez wiarę mocą Jego krwi” i dzień zmiłowania dla człowieka będzie trwał, aż do końca świata⁴⁸⁵. Pustelnik, jak każdy człowiek jest istotą cielesno - duchową. Pan Jezu, który jest „lekarzem ciał i dusz”, „dotykając” go uzdrawia i oczyszcza na obu poziomach⁴⁸⁶.

Święty Antoni w swoim pustelniczym doświadczeniu, przeżywał czas zamknięcia się w grobowcu starożytnym. W ciemności, ciszy i samotności najpierw stanął twarzą w twarz z samym sobą. Potem doświadczał obecności szatana, także bólu cielesnego, ale zachował trzeźwy umysł. Aspekt grobu jest symbolem życia, bo z grobu Chrystus przywołał do życia Łazarza, poprzez grób także nastąpiło zwycięstwo Chrystusa nad śmiercią⁴⁸⁷.

Możliwość życia duchowego chrześcijan istnieje tylko w Jezusie Chrystusie. Duchowość ta odchodzi od wymogów starotestamentalnych w kierunku realiów życia i jest związana z konkretnymi sprawami ludzkimi. Ujmuje ona człowieka integralnie, dowartościowuje ludzkie ciało i dostrzega ludzkie słabości, które mogą zostać uwolnione w Chrystusie⁴⁸⁸.

⁴⁸² Por. VC 18.

⁴⁸³ Leon Wielki, *Krzyż Chrystusa jest źródłem wszystkich błogosławieństw i przyczyną wszelkich łask*, (Kazanie 8 o Męce Pańskiej, 6-8), w: LG II, s.286.

⁴⁸⁴ R. Nadera, *Święty Charbel. Orędzia z nieba*, jw., s. 25-29.

⁴⁸⁵ Por. Orygenes, *Chrystus Arcykapłan jest naszym prześlaniem*. Homilia do Księgi Kapłańskiej (9,5.10), w: LG II, s. 229.

⁴⁸⁶ Św. Ignacy Antiocheński, *Ad Eph.*, 7, 2: wyd. F. X. Funk, *Patres Apostolici*, I, Tubingae 1901, s. 218; za: *Sobór Watykański II, Konstytucje, Dekrety, Deklaracje, Tekst polski*, wyd. 2, Pallotinum, Poznań 2002, s. 49.

⁴⁸⁷ Por. M. Starowieyski, *Świętość w życiu i myślach Pustelników egipskich IV wieku*, jw., s. 376-377.

⁴⁸⁸ Por. A. Szewciw, I. Werbiński, *Biblijna duchowość*, jw., s. 81.

Syn Boży stał się człowiekiem, przyjął ludzkie ciało razem z jego ułomnością, bez uszczerbku swego majestatu. Złączył naturę sługi z naturą równą Bogu Ojcu. W jednej osobie spotykają się niezmiennione przymioty obu natur. Prawdziwe bóstwo i prawdziwe człowieczeństwo łączą się w jedności Chrystusa, który stał się Pośrednikiem między Bogiem a ludźmi⁴⁸⁹, by opatrywał rany serc złamanych, dla zbawienia człowieka⁴⁹⁰.

Jezus nazywa siebie dobrym pasterzem, który wchodzi przez bramę i stwierdza, że On jest „bramą” do życia wiecznego. Chrystus prowadzi, tych którzy Go słuchają (por. J 10, 1-15). „Była światłość prawdziwa, która oświeca każdego człowieka” (J 1, 9), szczególnie takiego, który zawiera Mu się całkowicie, tak jak pustelnicy zdający się zupełnie na Jego prowadzenie i opiekę: podczas nocy, w czasie upałów, chłódów i burz, w odosobnieniu, w różnych zagrożeniach. Przebywając na pustelni, w samotności, nawet tylko czasowo, człowiek odczuwa i doświadcza, że w Odkupicielu jest całe poczucie bezpieczeństwa i opieki. Chrystus nakarmi swoim ciałem i krwią, ale też zadba o ziemski pokarm eremitów, jeśli stworzenie zaufa Mu bezgranicznie⁴⁹¹.

Przesłanie św. Jana Pawła II wygłoszone 2 czerwca 1979 r. na ówczesnym placu Zwycięstwa w Warszawie, jest wciąż aktualne. Papież mówił: „Człowieka bowiem nie można do końca zrozumieć bez Chrystusa. A raczej: człowiek nie może siebie sam do końca zrozumieć bez Chrystusa. Nie może zrozumieć ani kim jest, ani jaka jest jego właściwa godność, ani jakie jest jego powołanie i ostateczne przeznaczenie. Nie może tego wszystkiego zrozumieć bez Chrystusa”⁴⁹². Chrześcijaństwo to sama osoba

⁴⁸⁹ Por. Św. Leon Wielki św., (*Kazanie I na Narodzenie Pańskie*, 2. 3), *Maryja wcześniej poczęła duchem niż ciałem*, w: LG III, s. 1324; 1 Tm 2,5.

⁴⁹⁰ Por. Iz 61,1; Łk 4,18.

⁴⁹¹ Zob. Z komentarza św. Tomasza a Akwinu, kapłana, do Ewangelii św. Jana (rozdz. 10,3), *Reszta Izraela Paść się będzie i odpoczywać*, w: LG IV, s.116-117.

⁴⁹² Por. Jan Paweł II, Homilia w czasie Mszy św. odprawionej na placu Zwycięstwa, Warszawa 02.06.1979 r., w: Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987*,

Jezusa Chrystusa i kto nie żyje tajemnicą Jego krzyża, nie rozumie wszechświata⁴⁹³.

„Chrystus jest drogą i bramą”. Kto z pełnym zaufaniem Jemu się zawiera i wpatruje w ukrzyżowanego Pana z wiarą nadzieją i miłością, ten może doświadczyć wspólnego przeżycia przejścia (Paschy). Razem z Jezusem może wyjść ze swojej niewoli Egiptu i wyjść na pustynię, spróbować ukrytej manny a nawet spoczywać wspólnie z Nim w grobie jako umarli dla spraw tego świata⁴⁹⁴.

Ten kto chodzi wytrwale drogą za Jezusem i swoim wzrokiem wpatrzony jest w Niego, znajdzie prawdziwe bezpieczeństwo⁴⁹⁵. Pustynia umożliwia porzucenie świata a otwiera nowy horyzont rzeczywistości niedotykanej. Droga pustelnika jest naśladowaniem Chrystusa i pójściem za Nim w posłuszeństwie, оголоczeniu i pokorze aż po „hańbę krzyża”. Osoby przebywające na dniach skupienia w pustelni, starają się naśladować Pana Jezusa; przez modlitwę, ubóstwo (zwłaszcza wewnętrzne), posłuszeństwo, walkę z pokusami szatańskimi i ze swoimi słabościami. Sam fakt znalezienia się na pustelni jest oznaką pragnienia i dążenia do pełnej duchowej wolności, której można doświadczyć w Jezusie Chrystusie. Postawę „świętej obojętności” i pokoju serca pustelnik osiąga przez całkowite оголоczenie i zapomnienie o sobie w miłości. Jednak osiąganie pokoju serca i związanej z nim wolności, to zadanie, które człowiek realizuje przez całe życie⁴⁹⁶.

Jezus Chrystus pojednał ludzi z Bogiem w swoim ciele, przez Krzyż (por. Ef 2, 13-16). Jeśli pustelnik żyje z błogosławieństwem Boga, zarówno

1991, 1995, 1997, 1999. *Przemówienia, homilie*, opr. red. J. Poniewierski, Wydawnictwo Znak, Kraków 1999, s. 26-29.

⁴⁹³ Zob. R. Nadera, *Święty Charbel. Orędzie z nieba*, jw., s. 41, 58.

⁴⁹⁴ Zob. Św. Bonawentura, biskup, *Z dzieła Droga duszy do Boga* (rozdz. 7, 1. 2. 4. 6), *Duch Święty dawcą mądrości mistycznej*, w: LG III, s. 1322.

⁴⁹⁵ Por. Św. Teresa od Jezusa, *Księga życia*, w: Św. Teresa od Jezusa, *Dzieła*, tłum. H. P. Kossowski, t. 1, wyd. 3, WKB, Kraków 1987, rozdział 35, 13-14.

⁴⁹⁶ Zob. K. Wencel EC, *Życia pustelnicze*, jw., s. 71-73.

w doświadczaniu Golgoty jak i Góry Tabor, ma szansę przemieniania siebie⁴⁹⁷. Ufność w Panu, powierzanie Jemu swej drogi, odstąpienie od złego, czynienie dobra, to priorytety w życiu pustelniczym. Warto uczynić je swoją własnością, ponieważ wierność jest czymś jedynym, co możemy od siebie dać Chrystusowi. Odkrywanie serca, oddanie Mu swojego życia, pozwala Panu na ingerencję we wnętrze i sumienie człowieka, oraz prowadzenie przez suchą pustynię ziemskiego istnienia⁴⁹⁸.

„Jezus Chrystus, wczoraj i dziś, ten sam także na wieki” (Hbr 13,8). To prawdziwe słowa, nie tylko historia. On dzisiaj jest ten sam, dla każdego człowieka, tak jak 2000 lat temu w Palestynie. (...) Dziś potrzeba spojrzenia w przeszłość, w dzisiejszą rzeczywistość, perspektywę przyszłości i podjęcia próby wypłynięcia na głębię ufając słowu Chrystusa, „duc in altum”⁴⁹⁹.

2.2.3. Wzrastanie w prawdzie i mocy Ducha Świętego

Powołanie do życia pustelniczego jest związane z działaniem Ducha Świętego. To On sprawia, że na przestrzeni tysiącleci wciąż nowi ludzie odkrywają i chcą pójść tą niełatwą drogą. Duch jest obecny na pustyni dokąd prowadzi lud Boży i Jezusa pragnącego samotności⁵⁰⁰. Duch Święty daje pragnienie, nakłania człowieka do pozytywnej odpowiedzi, a potem formuje dusze przez nieustanne oczyszczenie i pomaga w realizacji wyboru. Moc Ducha Świętego prowadzi człowieka stopniowo do pełnego upodobnienia do Chrystusa, a wówczas nosi on w sobie odblask tego niedostępnego światła⁵⁰¹.

⁴⁹⁷ Por. F. Pięta CPPS, *Św. Augustyn: „Jeżeli Bóg w życiu jest na pierwszym miejscu, wszystko znajdzie się na właściwym miejscu”*, w: http://www.odkupieni.pl/wspolnota_2015-2016_rozeznawanie-woli-bozej/sw-augustyn-jezeli-bog-zyciu-jest-na-pierwszym-miejsku-wszystko-znajdzie-sie-na-wlasciwym-miejscu.html; (dostęp 04.09.2020).

⁴⁹⁸ Zob. Hymn z Nieszporów, w: LG IV, s. 776.

⁴⁹⁹ Por. A. Muszala, *Zwabię ją i wyprowadzę na pustynię*, cz. 1/3, jw.

⁵⁰⁰ Por. A. Louf, *W szkole kontemplacji*, jw., s. 15.

⁵⁰¹ Por. VC 19.

Kiedy wierzący staje wobec Boga z pokorą i otwartością, Duch Święty przychodzi, przenika serce, uczy go co ma czynić i dokąd podążać. Ukazuje co i jak wybierać, aby się podobać Bogu. Wówczas Paraklet jest doradcą i sprawcą zamierzeń ludzkich. Duch Pocieszyciel łączy modlących się darem jedności, aby nie odstępowali od prawdy, kierowali się sprawiedliwością i miłością⁵⁰².

Duch Święty jest uświęcicielem człowieka, daje poznać prawdę o Bogu w Trójcy Świętej Jedynym, o Jego świętości, o Jego niezmierzonym miłosierdziu i jednocześnie prawdę o człowieku i jego grzeszności. Pozwala też doświadczyć godności Bożego dzieciństwa. Bóg pierwszy ukochał ludzi i wystąpił z inicjatywą zbawienia, dokonując wcielenia swojego Syna. Chrystus po śmierci i zmartwychwstaniu, wspólnie z Ojcem posłał do ludzkich serc Ducha Pocieszyciela. Dlatego człowiek może się zwracać do Ojca przez Jezusa Chrystusa w Duchu Świętym⁵⁰³.

Zgodnie z praktyką Kościoła pustelnik wzywa i prosi o pomoc Ducha Pocieszyciela w różnych potrzebach i okolicznościach. Duch Święty przez Chrzest, w sposób radykalny upodabnia go do Chrystusa. Ochrzczony umierając dla grzechu, otrzymuje nowe życie (por. Rz 6, 3-11), a żyjąc dla Boga w Jezusie Chrystusie, jest powołany, by postępować według Ducha i by przynosić w życiu Jego owoce (por. Ga 5, 16-25)⁵⁰⁴.

Duch Święty przenika głębokości Boże (por. 1 Kor 2,10). Wprowadza ludzi, w nadprzyrodzone przestrzenie za sprawą Ofiary Chrystusa, który „z głośnym wołaniem i płaczem” (Hbr 5,7) zwracał się do Boga, zwłaszcza w Ogrójcu i na krzyżu. Człowiek, wspierany przez Ducha Świętego, usiłuje

⁵⁰² Zob. Jan Paweł II, Homilia w czasie Mszy św. odprawionej w bazylice Najświętszego Serca Jezusa na rozpoczęcie II Ogólnopolskiego Synodu Plenarnego, (Warszawa 08.05.1991), w: tenże, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999. Przemówienia, homilie*, opr. red. J. Poniewierski, Wydawnictwo Znak, Kraków 1999, s. 723-727.

⁵⁰³ Por. KL 5-6.

⁵⁰⁴ Zob. VS 21.

wołać do Boga na wzór Jezusa jako uczestnik w przybranym synostwie (por. Ga 4,7). W ten sposób za sprawą Ducha Świętego uczestniczy i trwa w „wewnętrznym życiu Boga”⁵⁰⁵.

Duch Święty daje światło rozumienia Słowa Bożego, każdemu, kto pragnie naśladować Chrystusa na pustyni. Samotnego, milczącego, ukrytego przed światem pustelnika, gdy się modli ogarnia płomień Ducha Świętego, który udziela mu poznania prawdy i wstawia się za nim (por. J 16,13)⁵⁰⁶. Człowiek zostaje zjednoczony przez wiarę ze zmartwychwstałym Jezusem i napełniony Duchem Świętym. I podobnie jak jego Mistrz przebywa na pustyni pełen mocy Ducha (por. Łk 4, 1).

Dzięki Chrystusowi pustelnicy, jako chrześcijanie są świątyniami Ducha Świętego⁵⁰⁷, który w nich mieszka⁵⁰⁸. Człowiek jako istota stworzona potrzebuje wciąż czerpać siły do życia. W głębi siebie pustelnik może i powinien odnaleźć źródło nadprzyrodzonego życia, które wypływa z łaski Ducha Świętego. Każdy ma swoje własne dzieło duchowe, ale jeden i ten sam Duch działa we wszystkich i jest źródłem wszelkiej świętości⁵⁰⁹. Prawdziwym celem życia chrześcijańskiego jest zdobywanie królestwa Bożego, natomiast post, czuwanie, modlitwa i miłosierne uczynki spełnione w imię Chrystusa są tylko środkami do tego celu⁵¹⁰.

Jedynie trzeźwe upojenie Duchem, który jest ogniem miłości i prawdy, zapewnia zwycięstwo w walce z pokusami, pomnażając w człowieku cnoty: wiarę, nadzieję i miłość⁵¹¹. Na pustyni dzięki Duchowi Chrystusa obumiera stary człowiek, aby mógł narodzić się nowy, duchowy.

⁵⁰⁵ Por. TMA 8.

⁵⁰⁶ Zob. VS 19.

⁵⁰⁷ Por. A. Szewciw, I. Werbiński, *Biblijna duchowość*, jw., s. 81.

⁵⁰⁸ Por. A. Muszala, *Zwabię ją i wyprowadzę na pustynię*, cz. 1/3, jw..

⁵⁰⁹ Por. M. Schneider, *Ze źródeł pustyni*, jw., s. 9.

⁵¹⁰ Według Ojców Kościoła królestwo Boże jest tożsame z Duchem Świętym; zob. Św. Serafin Sarowski, *Ogień Ducha Świętego*, tłum. H. Paprocki, Orthdruk, Białystok 1992, s. 9.

⁵¹¹ Por. J. Klimak, *Drabina raju*, jw., s. 360-363; 383, 399, 408.

Przez wiarę zapala się w sercu pustelnika ogień, który pozwala mu prowadzić życie według Ducha (por. Rz 8,5) i spełniać Jego pragnienia. W sercu wierzący otrzymuje dary Ducha Świętego, które pozwalają mu żyć w Chrystusie⁵¹². Dary otrzymane od Parakleta są kapitałem łaski w wieczności⁵¹³. W życiu wybitnych pustelników bywały nawet doczesne wydarzenia przekraczające prawa natury, kiedy to ogrzewani ciepłem Ducha Świętego, nie bali się zimna, bo „ubrani w szatę łaski utkaną przez Ducha Pocieszyciela czuli się jak w futrach”⁵¹⁴. Uświęcające działanie Ducha Świętego, wspomagali milczeniem, modlitwą i heroicznym praktykowaniem cnót⁵¹⁵.

Żyjemy w okresie Ducha Świętego, bo Jezus powiedział, jak odejść to przyślę dla was Parakleta, Ducha Pocieszyciela, który was doprowadzi do całej Prawdy. Pierwszą i istotną rzeczą, w wymiarze religijnym jest otwarcie się na Ducha Świętego. Najważniejsze w relacji człowieka do Stwórcy jest spotkanie Boga, a może to zaistnieć prawdziwie tylko w sercu otwartym na działanie Trzeciej Osoby Boskiej⁵¹⁶.

Rolą Ducha Świętego jest prowadzenie ludzi do świętości i całego Kościoła do niebieskiej ojczyzny. Pod działaniem Ducha Świętego, ochrzczony umierając dla grzechu otrzymuje nowe życie (por. Rz 6, 3-11). Żyjąc dla Boga w Jezusie Chrystusie człowiek jest powołany, by postępować według Ducha i by przynosić w życiu Jego owoce: miłość, radość, pokój, cierpliwość, uprzejmość, dobroć, wierność, łagodność, opanowanie (por. Ga 5, 16-25)⁵¹⁷. Duch Święty przypomina dzisiaj ludziom, często owładniętym

⁵¹² Zob. S.T. Pinckaers, *Życie duchowe chrześcijanina według św. Pawła i św. Tomasza z Akwinu*, tłum. A. Fabiś, Pallottinum, Poznań 1998, s. 9, 97.

⁵¹³ Por. S. Sarowski, *Ogień Ducha Świętego*, jw., s. 17.

⁵¹⁴ Por. tamże, s. 37.

⁵¹⁵ Por. P. Cattaneo, *Św. Charbel mnich cudotwórca*, jw., s. 68, 78.

⁵¹⁶ Zob. W. Zatorski OSB, *Wielki Post. Powrót do źródła własnej tożsamości*, w: <http://blog.tyniec.com.pl/wielki-post-powrot-do-zrodla-wlasnej-tozsamosci-posluchaj-konferencji-duchowej-ojca-wlodzimierza-zatorskiego/>; (dostęp: 17.03.2019).

⁵¹⁷ Por. VS 21.

pokusą aktywności i wydajności, o wyższości środków nadprzyrodzonych nad czysto ludzkimi⁵¹⁸.

Przebywając w odosobnieniu na pustelni, istnieją sprzyjające warunki by skupić się na Bogu i prowadzić życie w duchu a umartwiać ciało. Pustelnik modli się w Duchu Świętym, który go uświęca, przychodzi z pomocą ludzkiej słabości, wspiera w modlitwie, kiedy człowiek nie potrafi się modlić i przyczynia się za nim w błaganiach, zgodnie z wolą Bożą (zob. Rz 8,26-27). Łaska ta jest owocem, czynnej obecności Ducha Świętego w człowieku⁵¹⁹. Eremici poświęcając się zupełnie Bogu, korzystają z pouczeń Bożego Ducha, przedkładają Mu wszystkie swoje sprawy, bo tylko Duch Święty przenika głębokości Boga samego i zna to, co ludzkie, bo zamieszkuje w człowieku (zob. 1 Kor 2, 10b-16).

U Boga liczy się tylko prawdziwa wiara w Niego i Syna Jego i za to otrzymuje się w nadmiarze łaskę Ducha Świętego. Bóg szuka serca przepełnionego miłością do siebie i bliźniego, natomiast nie ma względu na to, że to człowiek świecki a to mnich⁵²⁰. Każdy, kto przyjmie Ducha Świętego, przyjmie również do swego serca osobę Ojca i Jego Syna, a kto odrzuci tę prawdę, pozbawi się jedności z Ojcem i Synem. Istotne jest dla człowieka, by dziś wśród różnych zawirowań świata, pozostawał „w szkole” Ducha Świętego⁵²¹.

2.2.4. Pustelnicza duchowość w świetle eklezjologii

Życie duchowe nie jest prywatną sprawą jednostki, bo osoba przez otwarcie na drugiego człowieka znajduje dopełnienie we wspólnocie

⁵¹⁸ Jan Paweł II, *Z Orędzia Jana Pawła II do zebrania plenarnego Kongregacji Zakonów i Instytutów Świeckich*, (AAS 72 [1980], s. 210–211), *Życie kontemplacyjne jest skarbem Kościoła*, w: LG IV, s. 1129-1131.

⁵¹⁹ VS 21.

⁵²⁰ Por. S. Sarowski, *Ogień Ducha Świętego*, jw., s. 36.

⁵²¹ Por. Zatorski W. OSB, *Usłyszeć Słowo Boże. Praktyka lectio divina*, wyd. 3, WB, Tyniec 2019, s. 105.

Kościoła⁵²². Także pustelnicze doświadczenie duchowe, mimo, że samo w sobie jest indywidualne, ma wymiar eklezjalno-wspólnotowy z uwagi na społeczną naturę człowieka, a przede wszystkim z uwagi na Chrystusa – Głowę Mistycznego Ciała, który jest w centrum tego przeżycia. Komunijny charakter katolickiej wiary, przeżywany w różnych formach podkreśla to wielu posoborowych teologów duchowości. Konieczne jest wpisanie indywidualnych doświadczeń pojedynczych członków w uniwersalne doświadczenie Kościoła. Wtedy zostaje ono ujęte w pojęcia teologiczne i poddane ocenie w świetle wiary. Ocena taka służy weryfikacji autentyczności w świetle wiary oraz wzajemnemu ubogacaniu⁵²³.

Izrael wędrujący przez pustynię według ciała jest nazywany Kościołem Bożym (por. Ne 13,1). Nowy Izrael żyjący w doczesności, poszukuje przyszłego i trwałego miasta (Hbr 13,14) i także nazywa się Kościołem Chrystusowym (por. Mt 16,18), który Jezus nabył za cenę swojej krwi (por. Dz 20,28) i napełnił swoim Duchem⁵²⁴. Źródłem jedności Kościoła jest Duch Święty, który mieszka w nim, a także przebywa w sercach wiernych jak w świątyni (por. 1 Kor 3,16; 6,19)⁵²⁵.

Chrystus miłuje Kościół jako swoją Oblubienicę, napełnia Go swoimi darami, aby dążył i doszedł do pełni Boga (por. Ef 3,19). Oblubieniec jest zawsze obecny w Swoim Mistycznym Ciele, szczególnie w czynnościach liturgicznych. Pustelnik trwa w duchowej wspólnocie z całym Kościołem zarówno przez wyznawanie tej samej wiary, jak i przez uczestnictwo w sakramentach i liturgii (nawet sprawowanej w odosobnieniu). Trwając na pustelni otoczony jest miłością Kościoła i jego modlitwą. Doświadcza owoców modlitwy wstawienniczej wspólnoty aniołów i świętych, gdyż w

⁵²² Por. Szewciw A., Werbiński I., *Biblijna duchowość*, jw., s. 81.

⁵²³ Zob. M. Chmielewski, *Doświadczenie duchowe*, w: LDK, s. 219.

⁵²⁴ Por. KK 9.

⁵²⁵ Por. KK 4.

liturgii, zwłaszcza podczas ofiary Mszy Świętej, Bóg otrzymuje doskonałą chwałę, a ludzie doznają uświęcenia⁵²⁶.

W Dzień Zesłania Ducha Świętego Kościół ukazał się światu jako wspólnota wiernych i od tamtej pory nie zaprzestał zbierania się na odprawianie paschalnego misterium. Zgromadzenie wierzących w Chrystusa sprawuje Eucharystię, w której uobecnia się Jego zwycięstwo nad Szatanem sprawcą grzechu i triumf zmartwychwstania nad śmiercią oraz składa dziękczynienie „Bogu za Jego dar niewypowiedziany”(2 Kor 9,15) w Chrystusie Jezusie, dla uwielbienia Jego chwały (por. Ef 1,12)⁵²⁷.

Pustelnik jest włączony w Chrystusa przez chrzest i jak każdy chrześcijanin staje się członkiem jego Mistycznego Ciała, którym jest Kościół (por. 1 Kor 12,13.27)⁵²⁸. Komunia Kościoła jest darem, którego Duch Święty udziela poprzez różnorodność charyzmatów i stanów życia, wśród których znajduje się także pustelnicze życie. Każdy dar Ducha jest przecież udzielany po to, aby przynosił owoce dla Pana, pobudzając wzrost braterstwa i rozwój misji⁵²⁹. W Kościele Bóg uzdalnia wszystkich do duchowego obdarzania innych i tworzenia *communio*, wspólnoty osób wierzących w Chrystusa, które wzajemnie się obdarowują⁵³⁰.

Autentyczna duchowość chrześcijańska, a więc i pustelnicza nie może istnieć i rozwijać się poza Kościołem⁵³¹. Biblia posługując się pojęciem ciała daje obraz sieci Kościoła: „podobnie wszyscy razem tworzymy jedno ciało w Chrystusie, a każdy z osobna jesteśmy nawzajem dla siebie członkami” (Rz 12, 5). Z przebitego boku Chrystusa umierającego na krzyżu zrodził się

⁵²⁶ Por. KL 7.

⁵²⁷ Por. KL 6.

⁵²⁸ VS 21.

⁵²⁹ VC 4.

⁵³⁰ Por. Jan Paweł II, *Homilia w czasie liturgii słowa skierowana do przedstawicieli laikatu*, Olsztyn, 6 czerwca 1991, w: *Pielgrzymki do Ojczyzny: przemówienia, homilie*, Znak, Kraków 1996, s. 677.

⁵³¹ Zob. H. Langkammer OFM, *Biblijne podstawy duchowości chrześcijańskiej*, jw., s. 46-48.

Kościół, który stał się Jego Oblubienicą⁵³². Jezus ofiarował Mu wszystko co należy do Boga, Cechy natury Oblubienicy przyjął na siebie, a co było Boże i należało do Niego, podarował. To co znalazł obcego w Oblubienicy usunął przez przybicie do krzyża i unicestwił. Kościół może udzielić przebaczenia, temu kto się nawraca, bo Chrystus dotknął go swoją łaską, a bez Niego nie może niczego odpuścić⁵³³.

Duchowość pustelnicza, może dawać impuls do odnowy życia religijnego w dzisiejszym Kościele⁵³⁴, bowiem w nim łączą się ludzkie czyny i Boża łaska. Działanie chrześcijanina jest publiczne, widoczne na zewnątrz. Na płaszczyźnie ukrytej znajdują się wiara, modlitwa czyli relacja z Bogiem. Oba te aspekty przenikają się wzajemnie. Eremici skupiają się na sferze wewnętrznej, poszukują prapoczątku, źródła z którego Kościół czerpie siłę, mądrość i wieczną prawdę⁵³⁵.

Duch wzywa Kościół na pustynię za przykładem Niewiasty z Apokalipsy, gdy walka staje się zaciekle (Ap 12, 6). Życie eremity na pustyni staje się specyficznym sakramentem Kościoła w którym przez łaskę wyraża swoje powołanie. Sam Kościół od zawsze a zwłaszcza dzisiaj istnieje na pustyni czyli w diasporze. Chrześcijanie są „odrzućeni na pustynię wewnętrzną” przez pytania, które słyszą i nie od razu znajdują na nie odpowiedź. Pustynia jest zachętą do pogłębiania i cementowania wiary⁵³⁶.

Pustelnicy żyją w umysłach chrześcijan, bo są to osoby, które mogą wiele nauczyć ludzi naszych czasów, tak bardzo skłaniających się ku przyjemnościom i przemijalnym dobrom ziemskim. Eremici dawali

⁵³² Por. św. Augustyn, *Enarr. in Ps.*, 138, 2: CChr, 40, Turnholt 1956, s. 1991: za: *Sobór Watykański II, Konstytucje, Dekrety, Deklaracje, Tekst polski*, wyd. 2, Pallotinum, Poznań 2002, s. 50.

⁵³³ Por. *Kazanie bł. Izaaka, opata klasztoru Stella, (Kazanie 11), Chrystus nie odpuszcza grzechów poza Kościołem*, w: LG IV, s. 183.

⁵³⁴ Por. M. A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, przekł. P. Kolińska, Salwator, Kraków 2009, s.7.

⁵³⁵ Por. tamże, s. 96-97.

⁵³⁶ Por. A. Louf, *W szkole kontemplacji*, jw., s. 15-16.

świadczenie swoim życiem, że tylko Bóg jest jedynym Dobrem, którego człowiek ma pragnąć całym sercem i ze wszystkich sił⁵³⁷.

Jednym z kierunków dążenia do doskonałości jest droga życia pustelniczego stałego lub czasowego. Współcześnie Kościół daje taką możliwość także laikatowi i potwierdza to formalnie w aktach prawnych⁵³⁸. Z darów pustyni można także korzystać na sposób cząstkowy, przez czasowy pobyt w odosobnieniu. Osoby związane z grupami modlitewnymi w nurcie posoborowych wspólnot Kościoła, potrzebują pogłębienia swojej duchowości o modlitwę kontemplacyjną. Jezus Chrystus zajmując pierwsze miejsce w życiu współczesnego chrześcijanina, zaprasza na rekolekcje pustelnicze, na chwile duchowego wytchnienia oraz umocnienie w wierze, nadziei i miłości. Dzięki ożywieniu relacji z Bogiem na odosobnieniu, możliwe jest potem postępowanie według Ewangelii w codziennych sprawach w rodzinie, pracy zawodowej i w życiu społecznym⁵³⁹.

Ojciec św. Jan Paweł II promulgował definicję pustelnika w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku, a tym samym uporządkował tzw. kwestię eremicką⁵⁴⁰. To pozwala umieścić indywidualną duchowość w kontekście eklezjalnym. Kościół prawnie uznaje za pustelnika „osobę poświęconą Bogu w życiu konsekrowanym, jeśli poprzez ślub albo inne święte więzy zobowiązuje się publicznie wobec biskupa diecezjalnego do praktykowania trzech rad ewangelicznych i pod jego kierownictwem zachowuje właściwy tryb życia”⁵⁴¹.

⁵³⁷ Zob. Jan Paweł II, *Korzenie religii chrześcijańskiej w Polsce. List do J. Ablewicza, biskupa tarnowskiego, J. Pasztora, biskupa Nitry, J. Cserhatiego, biskupa Pees, na 900-lecie kanonizacji św. Andrzeja Świerada*, w: LG III, s. 1316.

⁵³⁸ Zob. KKK nr 920-921; KPK kan. 603, §1, 2.

⁵³⁹ Por. *Podręcznik Pustelni Najświętszego Serca Pana Jezusa*, jw., s. 20-21.

⁵⁴⁰ „Oprócz instytutów życia konsekrowanego, uznaje Kościół życie pustelnicze, czyli anachoretyczne, w którym wierni przez surowsze odsunięcie się od świata, milczenie odosobnienia, gorliwą modlitwą i pokutą poświęcają swoje życie na chwałę Boga i zbawienie świata”; zob. KPK, kan. 603, § 1.

⁵⁴¹ KPK, kan. 603, § 2.

Z ramienia Episkopatu Polski od 2006 r. sprawami życia pustelników zajmuje się Podkomisja ds. Indywidualnych Form Życia Konsekwentnego. Na stronie internetowej tej instytucji zamieszczane są dokumenty, informacje, materiały z konferencji, w tym także opracowania dotyczące pustelników⁵⁴².

2.3. Ascetyczne zasady wspomagające duchowość

Asceza, słowo to pochodzi z języka greckiego. W teologii życia wewnętrznego oznacza ogólnie wysiłek duchowy lub fizyczny podejmowany w celu osiągnięcia doskonałości moralnej i zjednoczenia z Bogiem. Jako pojęcie obejmuje cały szereg zróżnicowanych ćwiczeń kształtujących człowieka jako doskonałego chrześcijanina. Pustelnicy, będąc gorliwymi uczniami Chrystusa, dawniej i dziś podejmują trud opanowywania swych namiętności, poprzez ograniczanie swych potrzeb życiowych, wyrzekanie się przyjemności i rezygnację z wygód⁵⁴³. Aby dostąpić zbawienia pustelnicy, w sposób sobie właściwy, wyzbywają się pragnienia przyjemności, cierpliwie dążąc do wyznaczonego celu w samozaparcu, wielokrotnie w stopniu heroicznym. Praktykowane przez nich formy postów, czuwań i modlitw odbywają się w cierpliwości i wielkoduszności, tak by strzec czystości sumienia⁵⁴⁴.

Do podstawy duchowości eremickiej należy zaliczyć zasady ascetyczne, które stanowią warunek oczyszczenia duszy z egoizmu, a przez to umożliwić rozwój miłości chrześcijańskiej. Uwzględniając wiedzę biologiczną, wyrzeczenia podejmowane w radykalny sposób, prowadzą ostatecznie do równowagi i wewnętrznego pokoju. Temu procesowi

⁵⁴² Zob. Podkomisja Episkopatu Polski ds. Indywidualnych Form Życia Konsekwentnego, *Pustelnice i Pustelnicy* Duchowość pustelnicza - szanse i zagrożenia, w: http://www.ifzk.episkopat.pl/symposium_2016-pustelnicy.php; (dostęp: 5.03.2017).

⁵⁴³ Por. J. Majkowski, *Asceza*, w: EK, t 1, k. 978; W. Nowacki, *Asceza dzisiaj*, „Wiecznik” 176 (2011) 1, s. 34.

⁵⁴⁴ Por. *Filokalia*, jw., s. 186.

towarzyszy modlitwa i czynna miłość, ponieważ człowiek jest istotą nie tylko cielesną, ale też duchową⁵⁴⁵.

Na przykładzie wybranych pustelników można dostrzec u nich między innymi trzy wspólne zasady wspomagające duchowość: skrucę serca, pokorę i posłuszeństwo na wzór Chrystusa⁵⁴⁶.

2.3.1. Skrucha serca motywem pokuty

Dążąc do przemiany świata i życia, w oczekiwaniu na ostateczne oglądanie oblicza Bożego, eremici szczególnie cenią sobie nawrócenie, które wynika ze skrucy serca. Pobyt na pustelni, w miejscu odizolowanym od biegu świata jest czasem, gdy można się otrząsnąć i przypomnieć sobie to co jest najważniejsze, zobaczyć co dzieje się w głębi duszy. Przebywając w samotności, pokutnik unika słuchania, rozważania i oglądania tych rzeczy, które zadają rany ludzkiemu sercu⁵⁴⁷. Pierwsza praktyka umartwienia wypływa z potrzeby zadania śmierci „dawnemu człowiekowi” i potrzeby ukrzyżowania „ciała swojego z jego namiętnościami i pożądaniami” (Ga 5,24), aby stawać się „nowym człowiekiem” w Jezusie Chrystusie⁵⁴⁸.

Skrucha obejmuje przemianę całego człowieka, dotyka jego wnętrza i powoduje upodabnianie się do Chrystusa⁵⁴⁹. Żal za grzechy jest bólem duszy, zdystansowaniem się od win z przeszłości, otwarciem drogi ku wolności z jednoczesnym postanowieniem nie grzeszenia w przyszłości.

⁵⁴⁵ Por. J. Zelek, Sz. Hiżycki OSB, *Jak żyć według Ojców Pustyni?*, jw., s. 16.

⁵⁴⁶ Zasady ascetyczne, jako uniwersalne, zostały zaczerpnięte z reguły benedyktyńskiej; zob. *Święty Benedykt z Nursji. Reguła, żywot, komentarz*, opr. Benedyktyni Tynieccy, Warszawa 1978, s. 8-9.

⁵⁴⁷ Por. *Tego samego naszego świętobliwego Ojca, Świętego Antoniego Wielkiego, napomnienia oraz różne przepisy dla jego synów mnichów*, tłum. Z. Brzostowska, w: Św. Antoni, *Żywot. Pisma ascetyczne*, jw., s. 282.

⁵⁴⁸ Por. Gabriel od św. Marii Magdaleny OCD, *Żyć Bogiem*, t. 3, jw., s. 377.

⁵⁴⁹ Zob. *Obrzędy pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1981, p. 6; por. M. Fiałkowski OFM Conv, *Formacja chrześcijańska katolików świeckich w świetle nauczania Kościoła współczesnego. Studium teologiczno-pastoralne*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 56.

Jeżeli ten proces wypływa z miłości do Boga jest nazywany „żalem doskonałym”⁵⁵⁰.

Już od czasów pierwszych pustelników ważną rolę odgrywała asceza związana z warunkami bytowymi, posiłkami, snem i pracą. Jednocześnie osoby, podejmujące samotniczy tryb życia, przekonują się stopniowo, że od ascezy fizycznej ważniejsza jest asceza duchowa. Kiedy pustelnik kieruje się skruszonym sercem z bezgranicznym zaufaniem Bogu, wtedy nawet trudne warunki egzystencjalne, których doświadcza nie są dla niego problemem⁵⁵¹.

Pokutnik opuszczający dotychczasowy styl życia poważnie podejmuje wezwanie do zmiany swojego bytowania na ziemi i ukierunkowania go ku sprawom nadprzyrodzonym. Głoszone przez Kościół „metanoete” – nawracajcie się, to w pierwszej kolejności wezwanie do przemiany umysłu kierującego się prawdą (gr. metanoja noos). W duchowości pustelniczej niezwykle istotna jest postawa szczerego serca i otwarcie Bogu dostępu do niego. Wewnętrzne nastawienie ludzkiego serca ustawia też człowieka w stosunku do świata, co czyni ważną treścią jego egzystencji⁵⁵².

Skrucha serca może mieć różne przyczyny i wynika z naturalnej dla człowieka grzeszności. Może ona być związana z poczuciem winy przy poszczególnych upadkach, a także wyrazem żalu nad nieprawościami w świecie. Skrucha nie polega jednak na smutku, ale oznacza „żał rodzący radość”, że Bóg jest miłosierny, przebacza i nieustannie możemy uważać się, za Jego umiłowane dzieci⁵⁵³.

Uznanie grzeszności przed Zbawicielem, przynosi bezradnemu i słabemu człowiekowi pokój i wolność. Prawdziwa skrucha jest ufnym zdaniem się na moc Chrystusa i wdzięcznym uwielbieniem Bożego

⁵⁵⁰ Por. A. Skowronek, *Sakrament pojednania. Wina, grzech, pojednanie*, Włocławek 1995, s. 226-227.

⁵⁵¹ Zob. W. Zatorski OSB, *Komentarz do Reguły św. Benedykta*, WB, Tyniec 2012, s. 259.

⁵⁵² Zob. tenże, *Wielki Post*, jw.

⁵⁵³ Por. *Filokalia*, jw., s. 34.

miłosierdzia⁵⁵⁴. Dopiero oddanie Jezusowi własnego grzechu otwiera człowieka całkowicie na Jego miłosierdzie, aby mógł przyjąć zbawienie darmo dane. Dzieje się to dzięki skrusze serca, ona wprowadza osobę w światłość i żywą więź z Bogiem. Ten gest jest podstawą prostoty, która pozwala doświadczyć błogosławieństwa Chrystusowego⁵⁵⁵.

W eremickiej duchowości przewija się ewangeliczne prawo, że z ludzkiego serca pochodzą dobre myśli ukierunkowujące na prawdę i złe myśli, które prowadzą do niemoralnych czynów i grzechów. To w sercu dokonuje się wybór życia lub śmierci (por. Mk 7, 21-23). Dlatego tak ważna jest przemiana serca. Jest ono korzeniem naszej tożsamości, źródłem inspiracji naszych działań i jednocześnie duchowym miejscem spotkania z Bogiem i ludźmi. Pustynia jest symbolem ogołocenia, pozbawienia tego co nie służy Bogu. Jest to ziemia dojrzewania, na której człowiek zмага się sam ze sobą, by wprowadzać w życie Chrystusowe zalecenie wyrzeczenia się samego siebie⁵⁵⁶.

W literaturze można znaleźć wiele budujących przykładów i pouczeń skruszonych pustelników dbających o czystość swego serca. Między innymi św. Szarbel ostrzegał, by nie osądzać innych ludzi, bo oczy patrzą na to co zewnętrzne, a serce patrzy na wnętrze i nie potępia⁵⁵⁷. Sam ten pobożny Maronita poświęcał się ciągłemu oczyszczaniu serca, przez medytację i nadzorowaniu myśli, w których według wschodniej tradycji tkwią korzenie wszelkich grzechów⁵⁵⁸. Św. Antoni Pustelnik akcentował swoim uczniom,

⁵⁵⁴ Por. *Filokalia*, jw., s. 34-35.

⁵⁵⁵ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień. Okres Wielkanocny*, t 2 b, wyd. 2, WB, Tyniec 2011, s. 124.

⁵⁵⁶ Por. M. Zawada, *Zaślubiny z samotnością*, jw., s. 148.

⁵⁵⁷ Por. R. Nadera, *Święty Charbel*, jw., s. 68.

⁵⁵⁸ Por. P. Cattaneo, *Św. Charbel mnich cudotwórca*, jw., s. 68, 70, 71, 74.

że złe duchy nade wszystko lękają się czystego serca zanurzonego w miłości Chrystusowej⁵⁵⁹.

Długi pobyt na pustelni uwrażliwia na zjawiska przyrody, poprzez wyostrenie zmysłów, ale jednocześnie wpływa na delikatność sumienia i powoduje subtelność duszy. Oczyszcza ludzkie serce i ukierunkowuje ku Bogu. Znane jest doświadczenie, w którym pustelnica doznaje wzruszenia pod wpływem zauważonej kropli rosy wiszącej na pajęczynie. Zachwyt nad kolorami tęczy mieniącymi się we wschodzącym słońcu automatycznie pobudza ją do skruchy. I wtedy pojawia się „jeszcze jedna kropla – najcenniejsza! To łza skruchy, którą nawet aniołowie się zachwycają. W niej palą się ognie Ducha Świętego, łkaniem grzesznika wywołane. Tę kroplę zanoszą anioł przed tron Boży, by wrócić czym prędzej z przebaczeniem do strapionej duszy. Ta kropla przeraża szatana”⁵⁶⁰.

W dążeniu do skruchy serca ważnym środkiem jest post, którego nie należy mylić z różnego rodzaju dietami (typu: odchudzającego, zdrowotnego, oczyszczającego, itp.). Żeby wejść w głębię siebie trzeba podjąć post z motywów religijno-moralnych i połączyć go z modlitwą. Sam post bez modlitwy jest tylko ćwiczeniem, a więc nie daje przełożenia na wartość duchową i przemianę serca. Doświadczenie postu przez człowieka z przyczyn duchowych, ma uruchomić głębsze pokłady życia wewnętrznego⁵⁶¹.

Człowiek sam nie może zmienić swojego serca. Może tego dokonać jedynie Bóg. Natomiast zadaniem stworzenia (człowieka) jest pójście za Chrystusem, Jego śladami (por. Łk 5, 27). W doświadczeniu Kościoła

⁵⁵⁹ Por. *Żywot świętego Antoniego, pustelnika*, w: *Żywoty Świętych Pańskich na wszystkie dni roku*, Katowice-Mikołów 1937 r, za: <http://ruda-parafianin.pl/swi/a/antoni2.htm>; (dostęp: 17.03.20).

⁵⁶⁰ K. Szewc, *Tchnienie ducha spoczęło na skalce. Sylwetka duchowa Mieczysławy Faryniak (1903-1990) ze Spisza, zwanej pustelnicą*, Wydawnictwo Światło-Życie, Kraków 2012, s. 99-100.

⁵⁶¹ Zob. W. Zatorski OSB, *Wielki Post*, jw.

Zachodniego pustelnik może pogłębić skrucę serca przez rozważanie męki Pańskiej. Krew Chrystusa przelana dla odkupienia świata, jest tak cenna dla Jego Ojca, że przyniosła sercom ludzkim łaskę skruchy, pokuty i nawrócenia⁵⁶². W przebitym boku Chrystusa i Jego najpokorniejszym sercu pustelnicy znajdują ukryty niewysłowiony skarb upragnionej miłości. Tam znajduje się pobożność, stamtąd wypływa łaska łez, tam uczą się łagodności i cierpliwości w przeciwnościach, współcierpienia w udrękach, tam zwłaszcza znajduje się serce skruszone i upokorzone. Wielki Bóg pragnie ludzkich uścisków i oczekuje grzesznika, aby z nim się złączyć⁵⁶³.

Wyrazem skruszonego serca pustelnika jest praktykowana zwłaszcza na Wschodzie „modlitwa Jezusowa”, zwana też „modlitwą serca” lub „modlitwą nieustanną”⁵⁶⁴. Powstała w środowisku monastycznym, by pielęgnować pokutne nastawienie do życia, szczególnie walkę z oschłością i „twardością” serca, które utrudniają modlitwę. Szczególnym rodzajem pamięci o Bogu, było powtarzanie jednego, niezmiennego wezwania: „Panie Jezu Chryste, Synu Boży, zmiłuj się nade mną”. Taka krótka, jednozdaniowa modlitwa praktykowana przez pustelników jest wyrazem uznania swojej grzeszności a zarazem nieskończoności Bożego miłosierdzia⁵⁶⁵. Można tę modlitwę porównać do starotestamentalnego „posypania się popiołem” na znak pokuty⁵⁶⁶.

Jan Kasjan nakazywał powtarzać werset: „Boże wejrzyj ku wspomózeniu memu, Panie pośpiesz ku ratunkowi memu”, a Diadoch z

⁵⁶² Por. Św. Klemens Rzymski, *Epistula ad Corinthios*, 7, 4, za: KKK, s. 350.

⁵⁶³ Zob. Św. Bonawentura, *W rozwartych ramionach dojrzyj Jego miłość*, (*Vitis mystica*, Cap. XXIV; Ed. Quaracchi, t. VIII, 1898), w: LG IV, s. 1203.

⁵⁶⁴ Zob. T.M. Micewicz, *Szkoła modlitwy. Vademecum charyzmatyka*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1991, s. 49-57.

⁵⁶⁵ Por. *Filokalia. Teksty o modlitwie serca*, przekł. i oprac. J. Naumowicz, wyd. 3, WB, Tyniec - Kraków 2012, s. 46.

⁵⁶⁶ Zob. tamże, s. 34.

Fotyki zalecał krótkie wyrażenie „Panie Jezu”. Stosowano też formułę, która weszła do liturgii: „Panie zmiłuj się” (*Kyrie eleison*)⁵⁶⁷.

Monastycyzm zachodni w swojej obecnej formie, odwołującej się zwłaszcza do św. Benedykta, jest spadkobiercą wielkiej rzeszy mężczyzn i kobiet, którzy porzuciwszy życie w świecie, szukali Boga i Jemu się poświęcili, „a niczego nie przedkładając nad miłość Chrystusa”⁵⁶⁸. Pustelnik ubogi w sercu, wszystko odnosi do Boga i w Nim pokłada nadzieję. Bóg miłując duszę nęci ją pustynią, by mówić jej słowa miłości wprost do serca i ukazać jej kruchość ludzkich planów⁵⁶⁹.

Do serca ludzkiego nie ma bezpośredniego dojścia przez rozum lecz przez wolę. Osoba potrzebuje pełnego otwarcia się na Boże działanie i pomocna jest w tym asceza. Do ćwiczeń ascetycznych należy rezygnacja z różnego rodzaju przyjemności, żeby odkryć prawdę o swoim sercu i w związku z nią podejmować działanie⁵⁷⁰. Ideałem wydaje się być dążenie do *hezychii*, czyli wewnętrznego pokoju i nieustannej modlitwy. Przeżywanie obecności Boga w sercu wspierają milczenie, post i czuwania, walka duchowa i duch ofiarny. W pustelniczej samotności w sercu skruszonym i czystym panuje paschalna radość z obecności Pana i miłosna tęsknota w oczekiwaniu na Jego ostateczne przyjście⁵⁷¹.

2.3.2. Pokora fundamentem zdrowej duchowości

Pokora cechowała wszystkich świętych pustelników, jako nieodzowny środek wspomagający ich duchowość. Intensywne życie prawdziwie chrześcijańskie, to pokorne czuwanie nad swoim wnętrzem. Życie duchowe w znacznej mierze polega na rozeznawaniu, co w człowieku

⁵⁶⁷ Por. tamże, s. 27.

⁵⁶⁸ Por. VC 6.

⁵⁶⁹ Por. M. Zawada, *Zaślubiny z samotnością*, jw., s. 148.

⁵⁷⁰ Zob. W. Zatorski OSB, *Wielki Post*, jw.

⁵⁷¹ Por. VC 6; RB 4, 21; 2, 11.

się dzieje, a co sam sprawia. To szukanie wewnętrznej granicy między ludzkimi poruszeniami, szatańskimi pokusami i Bożymi natchnieniami. Prawdziwie pokorny człowiek decyduje w wewnętrznej wolności dokąd ma być bierny, a odkąd zaczyna się jego odpowiedzialność⁵⁷². Ze względu na ludzkie słabości i skłonności do zapominania o Bogu, pokora jest wciąż niezbędna w życiu⁵⁷³.

Dla starożytnych Greków pokora była oznaką służalczości, dopiero chrześcijaństwo dostrzegło w pokorze prawdę o człowieku⁵⁷⁴.

Jezus, który jest nie tylko Panem, ale i Nauczycielem dla swoich wyznawców, był cichy i pokorny sercem (Mt 11,29). Istniejąc w postaci Bożej uniżył się i nie skorzystał ze sposobności, aby na równi być z Bogiem (Flp 2,6). Będąc Synem Bożym sam nazywał się Synem Człowieczym, który przyszedł służyć (Mt 20,28). Jezus Chrystus stał się człowiekiem doświadczonym we wszystkim na nasze podobieństwo, z wyjątkiem grzechu (por. Hbr 4,15). Chrystus nie poprzestał na wcieleniu, lecz także uniżył samego siebie przyjmując dobrowolnie haniebną śmierć na krzyżu (por. Flp 2,8).

Jedną z najbardziej potrzebnych cnót ucznia Chrystusa jest pokora: „ciało ludzkie, na wzór pokornego Chrystusa, powołane jest do piękna, do radości, do światła”⁵⁷⁵. Jezus Chrystus swoją postawą zostawił wzór pokory, ale też łagodnie, z cierpliwością zapraszał uczniów, aby szli za Nim.

⁵⁷² Por. B. Węgrzyn, Komentarz, w: <h4>Komentarze do poszczególnych czytań przygotowane przez http://bractwoslowa.pl">Bractwo Słowa Bożego</h4>; (dostęp: 25.04.2020).

⁵⁷³ Por. *Wyłożenie niektórych myśli Świętego Ojca Antoniego*, tłum. Z. Brzostowska, w: *Św. Antoni, Żywot. Pisma ascetyczne*, przekł. E. Dąbrowska, A. Ziółkowski i inni, Tyniec WB, Kraków 2008, s. 299.

⁵⁷⁴ M. Szram, *Idea pokornego uniżenia w antycznej myśli greckiej*, „Vox Patrum” 33 (2013) 60, s. 405.

⁵⁷⁵ Por. Benedykt XVI, *Święty Afrahat*, w: *Katechezy o Ojcach Kościoła*, jw., s. 136.

Rozumieją to pustelnicy, którzy pokornie poświęcają całe swoje życie na chwałę Boga i zbawienie świata, zawierając się we wszystkim Stwórcy. Zmagając się z różnego typu przeciwnościami eremici coraz lepiej pojmują, że Królestwo Boże zdobywa się drogą pokory⁵⁷⁶.

Owocem pokory jest bojaźń Pańska, która jest fundamentem mądrości (Prz 22,4). „Ubodzy w duchu” są pokorni, nie pyszni. Pierwsze błogosławieństwo obiecuje tym wszystkim, że Bóg przyjdzie z pomocą ich słabości. Kolejne błogosławieństwa zapraszają do życia w ciszy, miłosierdzia i strzeżenia czystości serca (por. Mt 5,3-8). Bóg jest z człowiekiem skruszonym i Jemu uległym. „Każdy kto się wynosi, będzie poniżony, a kto się poniża, będzie wywyższony (Łk 14,11) – mówił Jezus Chrystus do swoich uczniów. Wagę zasady podkreśla fakt, że tekst ten znajduje się w Ewangeliach trzy razy (por. Łk 18,14; Mt 23,12)⁵⁷⁷.

Według głównych mistrzów życia pustelniczego panuje powszechna zgoda, co do konieczności upokarzania się człowieka. Pokora jest uprzywilejowaną drogą do życia według Ewangelii⁵⁷⁸, zwłaszcza przy realizacji wyjątkowego i niebezpiecznego życia pustelniczego⁵⁷⁹. Cnota pokory wspiera pustelnika w wytrwałości w czasie walki ze złymi mocami, a w czasie pokoju i odpoczynku chroni od pychy. Z powodu pychy serca wszystko jest zmaćcone i trwa w konflikcie⁵⁸⁰. Dlatego pustelnicy starają się pokochać pokorę, gdyż ona okrywa wszystkie ludzkie grzechy⁵⁸¹.

⁵⁷⁶ Zob. DWR 11.

⁵⁷⁷ Por. B. Rollin, OSB, *Jak żyć dzisiaj Regułą św. Benedykta*, WB, Kraków 2001, s. 110.

⁵⁷⁸ Zob. tamże, s. 111.

⁵⁷⁹ P. Rostworowski, OSB, *Wypatrując Jezusa*, wyd.1, Tyniec WB, Kraków 2018, s. 19.

⁵⁸⁰ Por. *Świętego Antoniego Ojca naszego XX nauk dla jego synów mnichów*, tłum. Z. Brzostowska, w: *Św. Antoni, Żywot. Pisma ascetyczne*, przekł. E. Dąbrowska, A. Ziółkowski i inni, Tyniec WB, Kraków 2008, s. 253.

⁵⁸¹ *Tego samego naszego świątobliwego Ojca, Świętego Antoniego Wielkiego, napomnienia oraz różne przepisy dla jego synów mnichów*, tłum. Z. Brzostowska, w: *Św. Antoni, Żywot. Pisma ascetyczne*, przekł. E. Dąbrowska, A. Ziółkowski i inni, Tyniec WB, Kraków 2008, s.283.

Pokora winna być praktykowana na wzór Chrystusa⁵⁸². Ojcowie Kościoła podkreślają, że ścieżkę pokory wskazuje człowiekowi Chrystus, który jako nieśmiertelny Bóg, uniżył się, przyjął śmiertelną naturę i został zabity. Zmartwychwstał, jest wywyższony, aby w sobie wywyższyć grzeszników przez wiarę⁵⁸³. Tylko Odkupiciel prawdziwie i w pełni realizuje wymagania zawarte w „Kazaniu na Górze”. Człowiek wciąż potrzebuje oczyszczenia przez Chrystusa, który obmywa nasze nogi i odnawia w Sobie. Stworzenie wymaga nieustannego nawracania się w pokorze i uświadamiania sobie, że w tym życiu stale jest grzesznikiem, aż do momentu gdy przy pomocy Pana wejdzie do życia wiecznego⁵⁸⁴.

Pokora należy do podstawowych cnót niezbędnych do słuchania Pana Boga otwartym umysłem i poznawania prawdy⁵⁸⁵. Pustelnicy w odosobnieniu i ciszy rozeznają, co w nich się dzieje, zastanawiają się jakich środków użyć by przybliżyć się do Stwórcy. Spoglądając w głąb siebie, w swoje serce, badają co się w nim rozgrywa, bo stamtąd wypływa źródło ich postaw, decyzji i czynów. Poznawanie siebie na każdym etapie drogi własnego rozwoju chroni przed największym zagrożeniem utraty pokory, jaką jest pycha⁵⁸⁶.

Pustelnicy swoim życiem ukazują wartość i znaczenie pokory w relacji z Bogiem. Przy oczyszczaniu duszy z namietności potrzebna jest pokora, życzliwość, łagodność i wyciszenie serca⁵⁸⁷. Także do umiłowania

⁵⁸² *Święty Benedykt z Nursji. Reguła, żywot, komentarz*, opr. Benedyktyni Tynieccy, Warszawa 1978, s. 8.

⁵⁸³ Por. Św. Augustyn, (*Kazanie 23 A, 1-4*), *Pan okazał nam swe miłosierdzie*, w: LG IV, s. 141.

⁵⁸⁴ Por. Benedykt XVI, *Św. Augustyn z Hippony* (5), w: *Katechezy o Ojcach Kościoła*, jw. s. 183.

⁵⁸⁵ Por. R. Nadera, *Święty Charbel*, jw., s. 46-47.

⁵⁸⁶ J. Czuj, *Św. Hieronim, żywot-dzieła, charakterystyka*, Wydawnictwo PAX, Warszawa 1954, s. 123, 116.

⁵⁸⁷ Św. Bazyli Wielki, *Listy*, przekł. W. Krzyżaniak, Warszawa 1972, s. 33, za: *Filokalia. Teksty o modlitwie serca*, przekł. i opr. J. Naumowicz, wyd. 3, WB, Tyniec - Kraków 2012, s. 167.

Boga i ludzi prowadzić pokora wraz z wyciszeniem i umiarkowaniem. One miłość utwierdzają, prowadzą do jej pogłębiania, ale jeśli ktoś nie ma w sobie miłości na samym początku, czyli zanim zacznie być pokorny, to nie wyruszy w drogę⁵⁸⁸.

Pierwszym stopniem pokory jest bojaźń Boża. Pustelnik wie, że Bóg patrzy z nieba na niego zawsze i o każdej porze. Zatem wszystkie jego czyny „w każdym miejscu rozgrywają się przed oczami Bożymi” (RB 7,13)⁵⁸⁹.

Beznamiętność (gr. *apatheia*) – opanowanie namiętności i właściwe ich użycie by osiągnąć wewnętrzny pokój pomagający kontemplacji jest darem danym tym, którzy starają się upodobnić do Boga i całkowicie z Nim zjednoczyć⁵⁹⁰. Im głębsza jest pokora tym wyższy stopień *apathei*. Dzięki niej serce może zostać oczyszczone i stać się mieszkaniem dla Boga. U pustelnika z Synaju jest ściśle połączona z pokorą, która jest córką *apathei* a także najłatwiejszą drogą ku niej. Tylko asceta pełen pokory będzie wciąż odkrywał, że stan ten jest boskim darem. Prawdziwa natura *apathei* objawia się poprzez miłość. Ostatecznym celem wszelkiej praktyki ascetycznej jest miłość⁵⁹¹.

Pokora jest konieczna również dzisiaj jako fundament zdrowych relacji międzyludzkich. Zdrowa duchowość jest ratunkiem dla społeczności doświadczających konsekwencji sekularyzacji. Świadectiono pokornych pustelników jest nieocenionym darem dla współczesnego świata, gdzie chęć dominacji i wiążące się z nią podporządkowywanie, instrumentalizowanie innych jest jednym z głównych motorów działań instytucji czy nawet zwykłych relacji osobowych. Z perspektywy teologicznej można stwierdzić,

⁵⁸⁸ J. Zelek, Sz. Hiżycki OSB, *Jak żyć według Ojców Pustyni?*, jw., s. 15.

⁵⁸⁹ M. Schneider, *Ze źródeł pustyni*, jw., s.43.

⁵⁹⁰ *Słownik terminów*, w: *Filokalia. Teksty o modlitwie serca*, przekł. i opr. J. Naumowicz, wyd. 3, WB, Tyniec - Kraków 2012, s. 421.

⁵⁹¹ Por. Święty Jan Klimak, *Drabina raju*, jw., s. 58.

że im dalej od kontemplowania i przeżywania Tajemnicy Paschalnej Pana Jezusa, tym łatwiej pysze wypełnić ludzkie serce i życie⁵⁹².

Dzisiejsi katolicy mogą także korzystać z doświadczenia świętych, pokornie ufającym Bogu we wszystkim, do końca. Szukać zjednoczenia z Nim przede wszystkim przez pokorę i niedowierzanie własnym siłom. Mając świadomość swej niedoskonałości wzbudzać ufność w Boże miłosierdzie⁵⁹³. Pustelnicy trwając w duchu pokory i wytrwałości są prowadzeni ręką Boga, który podtrzymuje wszystko w istnieniu⁵⁹⁴. Ci, którzy praktykują eremicki sposób życia, pouczają, że nie musimy być mądrzy według ciała, ale prości, pokorni i czysti⁵⁹⁵.

Pokora pustelnika przejawia się w tym, że jest świadomy kruchości daru łaski uświęcającej i żywej wiary: „Przechowujemy zaś ten skarb w naczyniach glinianych, aby z Boga była owa przeogromna moc, a nie z nas” (2 Kor 4,7). W pokorze eremici wszystko odnoszą do Boga i poddają się Jego woli, by Jego chwała objawiała się w ich życiu⁵⁹⁶.

Pustelnik nie martwi się swoimi słabościami, gdyż uznaje swą małość przed Ojcem Niebieskim. Wierzy, że to Bóg jest głównym działającym w jego życiu, ale jednocześnie oczekuje od niego współpracy, oraz wymaga dobrej woli i zgody na Jego działanie. W pustelniczej duchowości, to Bóg ma być wywyższany i uwielbiany, a człowiek ma stawać się coraz bardziej uniżony⁵⁹⁷. Naśladując pokorę świętych pustelników w doczesności,

⁵⁹² Por. B. Sawicki, *Osiem spojrzeń na Pana Jezusa wobec pychy*, w: <https://link.freshmail.mx/p/2s7mboq4hd/bvxq2zk1wh>; (dostęp: 06.11.2020).

⁵⁹³ Zob. T. Jankowska, *Kontakt z Umiłowanym świętej Teresy z Lisieux*, Wydawnictwo FIDEI, Warszawa 2011, s. 59-60.

⁵⁹⁴ Zob. KDK 36.

⁵⁹⁵ Zob. T. Starzec OFM Cap, *Św. Franciszek z Asyżu i jego reguła życia w pustelni*, Wydawnictwo Serafin 2011; por. Św. Franciszek z Asyżu, *Mamy być prości, pokorni i czysti. (List do wszystkich wiernych, Opuscula, edit. Quaracchi, 1949, 87-94)*, w: LG IV, s. 1244.

⁵⁹⁶ *Święty Benedykt z Nursji. Reguła, żywot, komentarz*, opr. Benedyktyni Tynieccy, Warszawa 1979, s.159.

⁵⁹⁷ Zob. T. Jankowska, *Kontakt z Umiłowanym świętej Teresy z Lisieux*, Wydawnictwo FIDEI, Warszawa 2011, s. 63.

możemy otrzymać nagrodę życia wiecznego, gdyż Bóg otwiera bramy swojego Królestwa pokornym i małym⁵⁹⁸.

2.3.3. Posłuszeństwo na wzór Chrystusa

Historia ludzkości w opisie biblijnym rozpoczęła się od nieposłuszeństwa pierwszych ludzi, a prawdziwa historia ludzkości rozpoczyna się od posłuszeństwa Jezusa Chrystusa. W Starym Przymierzu wzorem posłuszeństwa był Abraham. W Nowym Przymierzu pierwowzorem i źródłem posłuszeństwa stał się Chrystus, który odzyskał wartość i sens posłuszeństwa człowieka⁵⁹⁹.

Bóg powołując pustelników oczekuje od nich posłuszeństwa i pragnie by składali z siebie całkowity dar włączając się w doświadczenie Jego Jedyne Syna. Pustelnik posłuszny wezwaniu Pana, podejmuje drogę, rozpoczynającą się od wyrzeczenia się samego siebie i prowadzącą do doskonałej miłości Bożej, dzięki której doświadcza on tych samych uczuć, jakie były w Chrystusie (por. Flp 2, 5)⁶⁰⁰.

Uległość w pustelniczej duchowości realizuje się przede wszystkim poprzez posłuszeństwo wiary w relacji do Jezusa Chrystusa. Fundamentem posłuszeństwa jest wierność Bożym przykazaniom i radom ewangelicznym przestrzegana w codziennych aktach woli. Chrystus wzywając młodzieńca, by szedł za Nim drogą doskonałości, zażądał od niego, by został Jego uczniem i w całkowitym оголоczeniu doskonale wypełniał przykazanie

⁵⁹⁸ Por. *Modlitwa*, w: LG IV, s. 1231.

⁵⁹⁹ Por. J. Chmiel, *Biblijny etos posłuszeństwa*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 41 (1988) 4, s. 359-360.

⁶⁰⁰ Zob. Jan Paweł II, *Bezcenne dziedzictwo wiary i kultury*. Wizyta w prawosławnym monasterze św. Jana, (Riła, 25.05.2002), p.6; [Podróż Ojca Świętego do Azerbejdżanu i Bułgarii, 22-26.05.2002], w: https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/bulgaria_rila_25052002.html; (dostęp: 30.09.2021).

miłości, „Jego” przykazanie (por. Mt, 19, 16-22; Mk, 10, 17-22)⁶⁰¹. Radykalne przyłgnięcie osoby do samego Jezusa, pozwala na „smakowanie” uczestnictwa w Jego życiu i udział w Jego dobrowolnym, pełnym miłości posłuszeństwie woli Ojca. Naśladując poprzez wiarę Tego, który jest Mądrością wcieloną, uczeń Jezusa staje się naprawdę uczniem Boga (por. J 6, 45)⁶⁰².

Poddanie się woli Bożej i respektowanie Bożego Prawa jest warunkiem życia chrześcijańskiego w każdym stanie. Dobrowolne posłuszeństwo, w przypadku osoby żyjącej samotnie, wyrażać się będzie przede wszystkim w zaufaniu Bogu i Jego opatrzości⁶⁰³. Istotnym aspektem tak rozumianego posłuszeństwa w duchowości pustelniczej jest podporządkowywanie się Słowu Bożemu i natchnieniom Ducha Świętego⁶⁰⁴. Eremita samotny, uniżony przed Bogiem i w posłuszeństwie skupiony na celu, to daje mu wolność od lęku, a za tym idzie otwartość na świat i miłość⁶⁰⁵.

Chrystus objawia się jako Sługa Boży całkowicie poddany woli Bożej, którego starają się naśladować pustelnicy⁶⁰⁶. W życiu eremity stanowi to szczególnie sposób odniesienia do Chrystusa i powoduje uległość Duchowi Świętemu, który przenika całe jego powołanie⁶⁰⁷.

Podstawą edukacji Jezusa, a także chrześcijanina jest Nazaret. To szkoła Ewangelii, w której zaczyna się pojmować życie Jezusa. Tutaj przede

⁶⁰¹ Zob. tenże, List Apostolski *Do młodych całego świata*. Z okazji Międzynarodowego Roku Młodzieży, (Rzym, 31.03.1985), Pallottinum 1985, p. 8.

⁶⁰² Zob. VS 21.

⁶⁰³ Zob. H. Langkammer OFM, *Biblijne podstawy duchowości chrześcijańskiej*, jw., s. 268.

⁶⁰⁴ Por. Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, jw., s. 44.

⁶⁰⁵ Hammarskjöld Dag, *Drogowskazy*, SIW Znak, Kraków 1967, s. 4, 8, 9; za: K. Osńska, *Pustelnicy dziś*, jw., s. 196.

⁶⁰⁶ Por. KKK 577, 539.

⁶⁰⁷ Zob. Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Redemptionis Donum*. O konsekracji zakonnej w świetle tajemnicy odkupienia, 13, (Rzym 25 03 1984), w: Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 2, „M”, Kraków 2006, s. 139-159.

wszystkim można patrzeć, słuchać, rozważać i przenikać głębokie znaczenie tego bardzo prostego, pokornego objawienia się Syna Bożego i uczyć się Go naśladować w Jego posłuszeństwie⁶⁰⁸.

Najwyższe posłuszeństwo swej synowskiej miłości wobec Ojca, okazał Pan Jezus w swojej męce i śmierci na krzyżu. Z miłości do człowieka, Chrystus wypełniając wolę Ojca „uniżył samego siebie” (...) „Dlatego też Bóg Go nad wszystko wywyższył” (Flp 2, 8-9)⁶⁰⁹.

Współcześni pustelnicy mają wielkie bogactwo przykładów posłuszeństwa Bogu osób przebywających na pustkowiu (w Biblii i w tradycji pustelnicstwa). Prorok Eliasz był posłuszny Bogu, z pokorą wykonywał Jego polecenia. Najpierw ukrywał się on przy potoku Kerit a następnie udał się do wdowy w Sarepcie Sydońskiej (zob. 1 Krl 17, 7-9; Łk 4, 25-26). Ojcowie Pustyni, wskazywali drogę na którą powinien wejść każdy chrześcijanin i przypominali zasady naśladowania Pana, któremu sami byli z całą konsekwencją i zdecydowaniem posłuszni⁶¹⁰. Posłuszeństwo Jana Synajskiego było tak wielkie, iż mówił sam o sobie, że nie ma już całkiem swojej woli, tylko wolę Bożą. Dowodem, jak rozwinięta była w nim cnota posłuszeństwa, jest łatwość, z jaką po czterdziestu latach bez wahania postanowił odmienić swój stan, gdy zaproponowano mu urząd ihumena, w klasztorze św. Katarzyny na górze Synaj. Po czterech latach powrócił jednak do swej pustelni, by tam dokończyć żywota⁶¹¹.

Święci pustelnicy mieli świadomość konieczności całkowitego poddania się natchnieniom Bożym, porzucenia wszystkiego i wszystkich, aby być doskonałym i nie troszczyć się zbytnio o jutro⁶¹². W swoich pismach ascetycznych św. Antoni Pustelnik akcentuje, że doskonałą pomocą w walce

⁶⁰⁸ Papież Paweł VI, *Przykład Nazaretu*, w LG t. I, s. 384.

⁶⁰⁹ Por. KKK 539.

⁶¹⁰ M. Schneider, *Ze źródeł pustyni*, jw., s. 18.

⁶¹¹ Por. L. Śliwa, *Niełatwa droga*, „Gość niedzielný”, 94 (26.02.2017) 8, s. 2.

⁶¹² Por. Św. Antoni, *Żywot. Pisma ascetyczne*, przekł. E. Dąbrowska, A. Ziółkowski i inni, WB, Kraków 2008, s. 77.

duchowej jest posłuszeństwo, bo jest dobrem dla człowieka i stale przypomina, iż człowiek w życiu dźwiga jarzmo z Panem i Jemu służy⁶¹³.

Mistrz Eckhard w swoim czwartym kazaniu naucza: „Wiedźcie, że gdyby coś nie było wolą Bożą, nie zaistniałoby”⁶¹⁴. Z cnoty posłuszeństwa słynął Pustelnik Makhlouf, co współcześni podkreślają jako najbardziej widoczną cechę tego świętego. Cnota ta czyniła go sługą wszystkich, jednak jego uległość była „siłą giganta” jak nauczają mistrzowie ducha⁶¹⁵.

Pustelnik, prosi Stwórcę o ducha posłuszeństwa, wyrzeka się dobrowolnie swoich pragnień i zapatrywań, ugina się przed wolą Boga i pokornie uznaje, że Bóg pragnie zawsze jego dobra, bo człowiek często nie wie co jest dla niego najlepsze. Na pustyni człowiek zdany całkowicie na Boga (nie na siebie), musi poddać się „żelaznej dyscyplinie” by się nie załamać. Posłuszeństwo ma swój aspekt dogmatyczny, przez nieposłuszeństwo grzech wszedł na świat i zakłócił jego harmonię. Chrystus był uległy Ojcu aż do śmierci, a pustelnik przez poddanie się uczestniczy w życiu Chrystusa i przywraca w sobie, utracony ład⁶¹⁶.

Wolę Bożą może chrześcijanin wypełniać na sposób bierny i czynny. Bierny, gdy przyjmuje wszystko na co nie ma wpływu i akceptuje, oddając to Panu Bogu. Czynny, gdy człowiek nie tylko coś przyjmuje, ale wchodzi konstruktywnie w wolę Bożą czyniąc różne rzeczy. Przykładem jest Jezus Chrystus, który nie przyjmował woli Ojca z jakimś ciężarem, ale wchodził w nią i aktywnie współpracował (w Ogrójcu nie ukrywał się przed strażami), podejmował inicjatywę (przychodził do uczniów z Emaus). Pan Jezus w

⁶¹³ Por. *Duchowe wskazania św. Antoniego Wielkiego dołączane do reguł, dla jego synów mnichów*, tłum. Z. Brzostowska, w: Św. Antoni, *Żywot. Pisma ascetyczne*, jw., s. 279.

⁶¹⁴ Mistrz Eckhart, *Kazania*, przekł. W. Szymona OP, Wydawnictwo „W drodze”, Poznań 1986 s. 93.

⁶¹⁵ S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s.166-167.

⁶¹⁶ Por. M. Starowieyski, *Świętość w życiu i myślach Pustelników egipskich IV wieku* jw., s. 373-374.

Getsemani, w dramatycznej chwili swojego lęku, prosił Ojca o oddalenie cierpienia, ale natychmiast dodaje, „nie moja lecz Twoja wola niech się dzieje”. Syn Boży pragnie wypełnić wolę Ojca, do końca. Dla współczesnego człowieka zanim wyjdzie na pustelnię, taka postawa Jezusa oznacza akceptację siebie i wejście we wszystkie warunki, w których przyszło mu żyć, gdyż nie są przypadkiem a planem Boga. Stwórca postawił osobę w konkretnej rzeczywistości, którą ona ma przyjąć jako punkt startowy w pełnieniu woli Bożej⁶¹⁷.

Życie w posłuszeństwie miłości Chrystusowej, wyzwala w osobie wielką ufność wobec Boga, ponieważ miłując stoi po stronie prawdy Bożej⁶¹⁸. Żyć wolą Bożą, to żyć chwilą obecną, przyjmować to co się wydarza w życiu i postrzegać przez pryzmat Boży. „Pragnienie tego co najlepsze, należy do istoty Boga. Dlatego i ja muszę tego chcieć, żadna inna rzecz nie może mi sprawiać większej przyjemności”⁶¹⁹.

Pustelnik kanonicznie podlega biskupowi diecezjalnemu i realizuje posłuszeństwo przez wypełnianie reguły życia przez niego zatwierdzonej. Konieczna też jest otwartość samotnika na kierownika duchowego⁶²⁰.

W *Regule* Św. Benedykta punkt ciężkości wysiłku ascetycznego został umieszczony w posłuszeństwie, jako najistotniejsze i najgłębsze w człowieku. Posłuszeństwo można złagodzić jedynie miłością. Jest to jednak trudne, bo godzi w osobowość człowieka, egoistyczne „ja”⁶²¹.

Podsumowując należy podkreślić, że w szkole posłuszeństwa na wzór Chrystusa potrzeba duchowego wyrobienia, by konsekwentnie postępować

⁶¹⁷ Por. A. Muszala, *Komentarz do modlitwy „Ojcze nasz”-Bądź wola Twoja jako w niebie tak i na ziemi*, w: <https://www.youtube.com/watch?v=40cAOUqtzNA>; (dostęp: 31.08.2020).

⁶¹⁸ M. Ristau, *Komentarz do czytań mszalnych* (1J 3,11-21; J 1,43-51) z dn. 05.01.2021, w: <https://poczta.wp.pl/k/#/mails/show?id=441ca7708571b46b79631227&label=154>; (dostęp: 05.01.2021).

⁶¹⁹ Mistrz Eckhart, *Kazania*, jw., s. 93.

⁶²⁰ Por. Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, jw., s. 44.

⁶²¹ Por. O. P. Rostworowski, *Wypatrując Jezusa*, wyd. 1, WB, Kraków 2018, s. 19-20.

za nauką Ewangelii⁶²². Ścisłe spełnianie natchnień Boga jest ludzką drogą naśladowania Chrystusa. Bezwarunkowe posłuszeństwo woli Bożej przynosi pustelnikowi pokój serca, który jest oznaką duchowej wolności⁶²³. Tajemnica posłuszeństwa polega na nauce słuchania przez dzieci Boże, słów Ojca, które do nich kieruje. W takiej potulności można odkryć intymną więź z Bogiem w miłości⁶²⁴.

Eremita, którzy podejmują heroiczny wysiłek posłuszeństwa Bogu w drodze do nieba, są dziś ostrzeżeniem dla świata, w którym koniecznie próbuje się usprawiedliwiać, tłumaczyć czy nawet uprawomocnić słabość woli i ducha⁶²⁵.

Życie pustelnika jest przede wszystkim drogą wyrzeczenia, która ma go prowadzić do coraz doskonalszego przyłgnięcia w posłuszeństwie do Pana Jezusa i przemieniania serca Jego mocą⁶²⁶. Celem ascezy podjętej przez pustelnika jest zjednoczenie z Panem i stawanie się z Nim jednym Duchem przez umartwianie ciała⁶²⁷.

Wszelkie wnioski dotyczące posłuszeństwa pustelników, zawarte w *Filokaliach*, czy *Apoftegmatach*, wyprowadzone są z doświadczenia osobistych zmagających poszczególnych Ojców Pustyni. Niewątpliwym potwierdzeniem prawdziwości ich słów jest dogłębna praktyka życia⁶²⁸.

Wyniki badań dotyczących podstaw duchowości eremickiej można podsumować, wskazując na główne nurty i treści, przydatne we współczesnych programach formacyjnych.

⁶²² Paweł VI, *Przykład Nazaretu*, w LG t. I, s. 384.

⁶²³ Zob. B. Rollin OSB, *Jak żyć dzisiaj Regułą św. Benedykta*, jw., s. 116-117.

⁶²⁴ Por. W. Zatorski OSB, *Milczeć aby usłyszeć*, WB, Kraków 2007, s. 110.

⁶²⁵ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 262.

⁶²⁶ Zob. Jan Paweł II, *Bezcenne dziedzictwo wiary i kultury*, jw., p. 6.

⁶²⁷ Por. A. Louf, *W szkole kontemplacji*, jw., s. 13.

⁶²⁸ Por. J. Zelek, Sz. Hiżycki OSB, *Jak żyć według Ojców Pustyni?*, jw., s. 13.

Ojcowie Pustyni, bazując na doświadczeniu własnej słabości i upadków, położyli fundament duchowy, na którym wyrosła duchowość chrześcijańska. Podejmując dzisiaj różne formy modlitwy i praktyki ascetyczne wręcz konieczne jest sięgnięcie do tradycji pustynnej. Tam znajdziemy cenne wskazówki do prawidłowej formacji, gdy wczytujemy się w poszczególne apoftegmaty.

Przez wieki, tak i obecnie doświadczenie pustyni staje się czasem wzrostu duchowego, ponieważ pomaga człowiekowi wejść do pustyni jego serca. Dla duchowości chrześcijańskiej pustynia jest czasem łaski, czasem szczególnej bliskości Boga i Jego opatrnościowej opieki. To właśnie jest atrakcyjną siłą przyciągającą pustelników spragnionych i łaknących Boga, którzy odchodzili na pustkowia w samotności szukać bliskości Boga, poczynając od Eliasza, św. Jana Chrzciciela, Jezusa z Nazaretu, św. Pawła po nawróceniu i późniejszych chrześcijańskich pustelników, aż po współczesnych ludzi, których pociąga samotne przebywanie z Bogiem i kontemplacja Jego Oblicza.

Podobnie, jak w czasach wędrówki Izraelitów przez pustynię, tak i współczesnemu człowiekowi potrzeba otwartości serca na Słowo i działanie Boga. Aby dzisiaj w wędrówce wiary nie pobłądzić pomocnym światłem jest teologiczna spuścizna wytrawnych pustelników, którzy w ciszy wiedli życie na chwałę Trójcy Przenajświętszej. Aktualny pozostaje motyw pustelniczej formacji, którym jest naśladowanie Chrystusa w umieraniu dla grzechu i tego wszystkiego, co doczesne w nadziei udziału w zmartwychwstaniu Pana. Prawdziwe życie w Bogu dokonuje się za sprawą Ducha Świętego, który dokonuje wzrostu duchowego w prawdzie i prowadzi do wspólnoty Kościoła, w której znajdują się nieocenione skarby teologii i eremickiej tradycji.

Nowoczesne osiągnięcia naukowe, w tym dotyczące człowieka, nie wyczerpują wszystkich środków potrzebnych człowiekowi do zbawienia. U

źródeł formacji laikatu konieczne będą zasady ascetyczne, które wspomogą zdrową duchowość katolicką. Do fundamentalnych prawideł należą szczerza skrucha serca motywująca do prawdziwej pokuty; prostota i pokorna gotowość do przyjmowania prawdy o sobie, oraz pielęgnowanie cnoty posłuszeństwa wiary poprzez naśladowanie Chrystusa Pana.

Rozdział III

GLÓWNE ŹRÓDŁA WEWNĘTRZNEGO ŻYCIA PUSTELNIKA

Życie duchowe jest podarowane i zdziałane przez Ducha Świętego. „Wszyscy ci, których prowadzi Duch Boży są Synami Bożymi”(Rz 8,14). Mówiąc o duchowości pustelnika z punktu widzenia teologii, mamy na uwadze taki wzorzec ludzkiego życia, który przyjmuje Ducha Świętego za przewodnika swoich wrodzonych zdolności. Człowiek, który ma naturę zmysłową, potrzebuje „narzędzi” aby poznawać, zobaczyć, przeczytać, nawet dotknąć, a zwłaszcza doświadczyć w sferze emotywnej. Pan Bóg nie zostawia swoich wyznawców samym sobie, zawsze ich prowadzi i daje zasoby, z których mogą nieustannie czerpać. Bóg udziela swego Ducha pustelnikowi tak, jak każdemu ochrzczoneму, na modlitwie, przy czytaniu Pisma Świętego, w sakramentach i liturgii⁶²⁹.

W życiu wierzących chrześcijan sprawdza się zasada przypisywana Arystotelesowi, że „wszystkie istoty żyjące muszą wciąż na nowo powracać do źródeł i sił, z których otrzymały kiedyś swój początek”⁶³⁰. Świadkowie wiary, także pustelnicy szli drogą prowadzącą do Boga jako „źródła wszelkiej świętości”⁶³¹. Do obrania drogi ku początkom wiary chrześcijańskiej zachęca wiernych Vaticanum Secundum⁶³².

W rozdziale trzecim, prowadząc badania, skupimy się na poszukiwaniu źródeł, z których od starożytności aż po czasy współczesne pustelnicy czerpią siłę do prawdziwie chrześcijańskiego życia. W założonej

⁶²⁹ Zob. G. Lazzati, *Duchowość świecka*, przekład B. Piotrowska, WAM, Kraków 1993, s. 49-54.

⁶³⁰ Por. H. Bacht, *Emeuerung durch Rückkehr zu den Ursprüngen*, w: K. Baumgartner, *Erfahrungen mit dem Bußsakrament*, t. I, München 1978, s. 172, s. 9.

⁶³¹ MR 2013, s. 313*

⁶³² Zob. M. Schneider, *Ze źródeł pustyni. Znaczenie Ojców Pustyni dla współczesnej duchowości*, jw., s. 9.

kolejności przeanalizowane zostaną treści dotyczące nauczania Kościoła i doświadczenia świętych pustelników na temat modlitwy, Słowa Bożego, sakramentu pokuty i pojednania, Liturgii Godzin, oraz Eucharystii.

3.1. Modlitwa oddechem duszy poszukującej Boga

Jednym ze współczesnych znaków, wyraźnie dostrzegalnym, mimo rozległych procesów laicyzacji, jest odradzająca się potrzeba duchowości, która przejawia się też w „nowym głodzie modlitwy”⁶³³. Po Soborze Watykańskim II w Polsce wypracowano nawet podręcznik modlitwy zadedykowany świeckim rozpoczynających świadome życie chrześcijańskie⁶³⁴.

W życiu pustelników modlitwa zajmuje uprzywilejowane miejsce, jest wprost oddechem duszy. Jednak tradycja pustelnicza nie wytworzyła jakiegoś wyraźnego systemu modlitwy osobistej. Charakteryzuje się ogromną swobodą pozostawioną każdemu, czego dowodem są najrozmaitsze jej wyrazy zawarte w przykładach i życiorysach eremitów. Istnieją natomiast wspólne cechy charakteryzujące modlitwę pustelników. Przede wszystkim zabezpieczenie cichej, osobistej modlitwy przed błędnym indywidualizmem przez ustawiczną lekturę Biblii i jej komentarzy patrystycznych. Stąd wynika bardzo wyraźny chrystocentryzm i poczucie majestatu Bożego. Następnie oczyszczanie woli z pomocą łaski Bożej, by przygotować grunt do bezpośredniego działania Bożego. Kolejno dążenie do wyeliminowania gry wyobraźni, przez ćwiczenia koncentracji i ascezę myśli i wreszcie bierne oczekiwanie na Boga. Te wspólne cechy, nie są wynikiem zamierzonego formowania, ale wypływają z istoty i tradycji pustelniczej. Nie spotyka się określeń co do długości trwania modlitwy, jest raczej mowa

⁶³³ NMI 33.

⁶³⁴ Podręcznik został opracowany na podstawie pism i konferencji ks. H. Caffarella, założyciela ruchu małżeńskiego Equipes Notre Dame; zob. *Szkoła modlitwy, podręcznik*, opr. s. J. Skudro RSCJ, wyd. 3, Światło – Życie, Lublin 1998, s. 3, 7, 8.

o „duchu modlitwy”, który powinien przepelniać całe życie pustelnika. Tego rodzaju sąd wypływa z charakteru specyficznego powołania pustelników, którzy powinni być istotnie „ludźmi modlitwy”⁶³⁵.

Człowiek na drodze indywidualnej duchowości nie może odnaleźć siebie inaczej jak przez szukanie Boga, bo został stworzony na Jego obraz i podobieństwo. Prowadzenie wewnętrznego dialogu z Chrystusem, ożywiane modlitwą w ciszy, poprzez wsłuchiwanie się w Boga i Jego kontemplację, ma wspierać coraz głębsze uczestnictwo w misteriach liturgicznych⁶³⁶.

Chrześcijanin, także na pustelni, modli się do Ojca przez Jezusa Chrystusa w Duchu Świętym. Jeśli modlitwa staje się dojrziała, to traci dla człowieka znaczenie jej sposób, ponieważ najważniejszy staje się Bóg. To podobnie jak z oddychaniem: osoba oddycha po prostu, nie myśli o tym ciągle, tylko po prostu oddycha, bo bez tego nie jest w stanie żyć. Analogicznie: modli się, ale nie myśli już o tym, nie skupia się na sobie i swojej modlitwie, ale całą uwagę koncentruje na Bogu⁶³⁷.

3.1.1. Modlitwa w ciszy i wewnętrznym pokoju

Cisza duszy i serca to wewnętrzny pokój i skupienie się na Bogu. To wyciszenie emocji i poruszeń. Ważna jest też cisza oczu, która pozwala widzieć Boga oczami duszy⁶³⁸. Człowiek który samotnie przebywa w miejscu, w którym panuje cisza, pragnie modlić się nie swymi ustami, lecz ciszą, czymś co ją przekracza, samą podstawą swojego istnienia. Samotnik chce osiągnąć pewną syntezę, integrację, by odkryć siebie na nowo w

⁶³⁵ Zob. P. Galiński, *Kim powinien być mnich? Powrót do źródeł... O duchowości monastycznej*, cz. 3, <http://ps-po.pl/2014/03/01/kim-powinien-byc-mnich-powrot-do-zrodel-o-duchowosci-monastycznej-cz-3>; (dostęp: 31.01.2019).

⁶³⁶ Por. B. Stypułkowska, *Perspektywy dla dziewcząt konsekrowanych żyjących w świecie wynikające z duchowości monastycznej*, „*Analecta Cracoviensia*” 48 (2016), s. 196.

⁶³⁷ Zob. J. Zelek, Sz. Hiżycki OSB, *Jak żyć według Ojców Pustyni?*, jw., s. 21.

⁶³⁸ J. Konior SJ, *Cisza, najstarsza modlitwa świata*, „M”, Kraków 2018, s. 89.

jedności myśli i woli, rozumienia i miłości, która wykracza daleko poza słowa, poza analizę, nawet poza świadomość⁶³⁹.

Pustelnik odkrywa jeszcze głębsze motywy niż wymienione powyżej. Może on uświadomić sobie, iż jest wezwany przez Boga do przeżywania na modlitwie twórczej ciszy, chrześcijańskiej refleksji, medytacji nad Słowem Bożym i „wsluchiwania się” w Niego, do wewnętrznej modlitwy jednoczącej⁶⁴⁰, oraz nieustannego uwielbiania Boga⁶⁴¹.

Modlitwa w ciszy jest wyrazem pragnienia, a odpowiedź Boga polega na poruszeniu człowieczego serca ku Niemu⁶⁴². Święty Augustyn, wiedząc że wielkie dzieła Boże dokonują się w ciszy, przez pewien czas wiódł życie monastyczne, o jakim marzył, poświęcając swój czas na modlitwę i codziennie zawierzał się Bogu⁶⁴³.

Ojcowie pustyni w swoich sentencjach podkreślali, że milczenie uczy człowieka mówić, ważyć słowa⁶⁴⁴. Postem jest unikanie pustych i nienawistnych słów, a na uwagę zasługuje post tego, kto nie śpi, by się modlić⁶⁴⁵.

Św. Arseniusz (354-449), jeden z Ojców Pustyni zrezygnował z wystawnego życia (był wychowawcą synów cesarza Teodozjusz I) i przyłączył się do pustelników. Prowadził żywot nędzarza, praktykował surową pokutę i oddawał się nieustannej modlitwie, twierdząc: „Często było mi przykro, że przemówiłem, ale nigdy, że milczałem”⁶⁴⁶.

⁶³⁹ Por. T. Merton, *Twórcza cisza*, tłum. W. Grzybowski, „Życie Duchowe”, Lato 31/2002, s. 13.

⁶⁴⁰ Zob. tamże, s. 13-14.

⁶⁴¹ Por. KKK nr 2687.

⁶⁴² Por. Benedykt XVI, *Święty Augustyn z Hippony* w: jw. *Katechezy o Ojcach Kościoła*, red. E. Czyżowska, jw., s. 184.

⁶⁴³ Por. tamże, s. 162-163.

⁶⁴⁴ J. Konior SJ, *Cisza, najstarsza modlitwa świata*, jw., s. 35.

⁶⁴⁵ Por. Benedykt XVI, *Święty Afrahat*, w: *Katechezy o Ojcach Kościoła*, red. E. Czyżowska, jw., s. 137.

⁶⁴⁶ Zob. Arseniusz, w: *Żywoty świętych Pańskich na każdy dzień*, jw., s. 234.

Czasami człowiek może ulec złudnemu wyobrażeniu, że życie na pustyni obfituje w miłe rozmowy z Bogiem, bez żadnych trosk. A przecież pustelnik zмага się z ciemnościami swojej grzesznej duszy. Cisza i samotność są miejscem walki duchowej z trzema wrogami: światem, szatanem i starym człowiekiem⁶⁴⁷. Pustelnicy pomimo swoich predyspozycji osobowościowych do ożywionego dialogu, wybierają opcje głębszej komunikacji poprzez wierną realizację swojego powołania eremickiego, które pozwala je partycypować w życiu wszystkich bytów ludzkich poprzez milczącą miłość i doświadczenie walki duchowej⁶⁴⁸.

Pustelnica Miriam od chwili złożenia ślubów wieczystego milczenia, nie mówi a wspiera ludzi swoją cichą modlitwą i świadczy o wartości milczenia, w którym można doświadczyć prawdziwego spotkania z Bogiem. O swoim przeżywaniu ciszy w świecie pełnym słów pisze, że jest to życie w przyjaźni z Bogiem i w nieustannym z Nim kontakcie⁶⁴⁹.

Współczesna pustelnica Jeanne Marie (1927-2010), spędzała wiele godzin w kaplicy na modlitwie w ciszy. Praktykowała tę formę modlitwy godzinę rano i godzinę wieczorem⁶⁵⁰.

Pustelnik A. Louf (wcześniej opat Zakonu Trapistów), powołując się na św. Benedykta poleca, by modlitwa była czasem ciszy i skupienia, a zarazem krótka, żarliwa i częsta, co prowadzi do modlitwy nieustannej⁶⁵¹.

Jednym z kluczowych pojęć duchowego życia pustelników jest *Hesychia* (gr. wyciszenie, uspokojenie)⁶⁵². Wewnętrzne wyciszenie namiętności jest warunkiem upragnionego zjednoczenia z Bogiem. Jest to

⁶⁴⁷ R. Sarah, Diat N., *Moc milczenia. Przeciw dyktaturze hałasu*, przekł. A. Kuryś, WSL, Warszawa 2017, s. 124.

⁶⁴⁸ *Siostra Juliana, albo jak być szczęśliwym nic nie posiadając*, jw.

⁶⁴⁹ A. Malec, *Co nam mówi pustelnica Miriam – zakonnica, która od 16 lat milczy!*, jw.

⁶⁵⁰ Por. A. Muszala, *Formacja do życia pustelniczego*, jw., s. 4.

⁶⁵¹ A. Louf, *W szkole kontemplacji*, przekł. Z. Pająk, eSPe, Kraków 2006, s. 264-265.

⁶⁵² Por. Sz. Hiżycki OSB, *Elementy życia duchowego*, w: Cyryl ze Scytopolis, *Żywoty mnichów palestyńskich, Źródła monastyczne 60*, jw., s. 90; wewnętrzna postawa modlitwy sercem była już omawiana w tej pracy w p. 2.3.1.

droga wytrwałość w modlitwie i surowość życia⁶⁵³. Święty Antoni Wielki nawoływał do milczenia, ciszy i wystrzegania się pustej mowy⁶⁵⁴.

Do wewnętrznego wyciszenia potrzebujemy też spokoju na zewnątrz. Modlitwa w ciszy, to nie jest modlitwa „po cichu”, oznacza ona zaniechanie mówienia. Potrzebna jest całkowita otwartość serca ludzkiego, uwrażliwienie na działanie łaski Bożej. Człowiek nie musi nic czynić, tylko oddać się Stwórcy i pozwolić dysponować sobą, według Jego woli. Bóg działa przez człowieka, który Mu się zawiera, bez stawiania granic⁶⁵⁵. W ciszy odkładamy na bok wszystkie nasze intencje, słowa, myśli. Modlitwa jest byciem z Panem Bogiem, trzeba więc zamilknąć, by tę drugą stronę dopuścić do głosu i pozwolić Mu działać⁶⁵⁶. To ma doprowadzić do najważniejszego momentu, zawierzenia i całkowitego oddania się Bogu „w akcie wiary”⁶⁵⁷. Taka modlitwa wewnętrzna człowieka, prowadzi do kontaktu z Bogiem, który mieszka w nas od zawsze⁶⁵⁸.

Bł. Kard. S. Wyszyński, gdy przebywał na „pustyni” podczas internowania w Komańczy w modlitwie w ciszy prosił Boga: „Obym zamilkł nawet myślą, gdy stoję przed Tobą, który patrzysz w serce i czytasz w myślach”⁶⁵⁹.

Specjalne miejsce na modlitwę jest w ciszy, późny wieczór i poranek to uprzywilejowana pora, jeśli oczywiście można sobie na nią akurat

⁶⁵³ Por. Sz. Hiżycki OSB, *Elementy życia duchowego*, jw., s. 90.

⁶⁵⁴ Por. *Świętego Antoniego Ojca naszego XX nauk dla jego synów mnichów*, tłum. Z. Brzostowska, w: *Św. Antoni, Żywot. Pisma ascetyczne*, przekł. E. Dąbrowska, A. Ziółkowski i inni, jw., s.256.

⁶⁵⁵ A. Muszala, *Św. Jan od Krzyża- Pieśń duchowa- strofa 29*, z dn. 20.04.2021, w: <https://www.youtube.com/watch?v=czFSjKlrxi0&list=UUyLiinRYdRPs2tgCjXr6KHA&index=6>; (dostęp: 20.05.2021).

⁶⁵⁶ Por. A. Muszala, *Modlitwa w ciszy*, Wydawnictwo Pustelnia, Kraków 2017, s. 16, 17.

⁶⁵⁷ Por. tamże, s. 52, 53.

⁶⁵⁸ Por. tamże, s. 30; tenże, *Przebywanie z Bogiem*, rozmawiał P. Radzyński, w: <http://www.mojepowolanie.pl/2896,a,przebywanie-z-bogiem.htm>; (dostęp: 15.03.2019).

⁶⁵⁹ „Scrutans corda et renes... Deus” [Przeszukujesz serca i umysły Boże]; zob. S. Wyszyński, *Męka Milczenia. Z „Zapisków więziennych”*, w: S. Wyszyński, *Idźcie i nauczajcie*, ATK, Warszawa 1985, s. 44.

pozwolić. Trapiści praktykują tzw. Wielkie Milczenie, które trwa od ósmej wieczorem do ósmej rano. Święty Franciszek pisze do braci w „Regule dla pustelni”, że wyzwaniem jest milczenie, które trwa od wieczora poprzedniego dnia do modlitwy po śniadaniu⁶⁶⁰.

Tajemnica modlitwy objawia się w doskonałej ciszy, dlatego stanowi ona konieczny warunek duchowej techniki modlitwy. Nie chodzi tylko o brak dźwięków z zewnątrz, ale o zatrzymanie wszelkich myśli, obrazów, uczuć. Wtedy serce wolne od myśli i pragnień skupia się na gotowości przyjęcia mocy Ducha, który może wydać trwały owoc jedynie w czystym sercu⁶⁶¹. Osiągnięcie wewnętrznego milczenia można przenieść ze sobą w świat i modlić się wszędzie. Trzeba jednak zaznaczyć, że niedorzecznością jest mówić o wewnętrznym milczeniu bez ciszy na zewnątrz⁶⁶².

Modlitwa w ciszy jest przebywaniem z Bogiem, które prowadzi do całkowitego oddania się Jemu⁶⁶³. Istotą modlitwy, jest zajmowanie swojej świadomości Bogiem. Nie chodzi o to, aby Boga zająć sobą i swoimi sprawami (a tak często bywa), ale by siebie zająć Bogiem⁶⁶⁴.

Pustelnicy nie wyobrażają sobie nawet jednej chwili życia modlitwy poza ciszą. Poszukując Boga zawsze przechodzą przez komnaty ciszy, by dotrzeć do terytoriów, które przybliżają ich do Bożych mieszkań⁶⁶⁵. Z kolei współczesny człowiek nie jest przyzwyczajony do przebywania w ciszy. Odnosi się to także do przebywania z Bogiem. Woli coś mówić, prowadzić dialog. Wtedy wydaje mu się, że coś zrobił, że był aktywny a tym samym

⁶⁶⁰ A. Poleski, *Ty też możesz zrobić sobie własną pustelnię. Św. Franciszek napisał jak*, w: <https://pl.aleteia.org/2018/05/08/ty-tez-mozesz-zrobic-sobie-swoja-pustelnie-sw-franciszek-napisal-jak/>; (dostęp: 05.10.2020).

⁶⁶¹ A. Louf, *W szkole kontemplacji*, jw., s. 233.

⁶⁶² Por. Sarah R., Diat N., *Moc milczenia*, jw., s. 50.

⁶⁶³ Por. A. Muszala, *Przebywanie z Bogiem*, rozmawiał P. Radzyński, jw.

⁶⁶⁴ Por. G. Miąsik, *Od Sadoka do Ingi*, „Wieczernik” 176(2011)01, s. 18.

⁶⁶⁵ Zob. Sarah R., Diat N., *Moc milczenia*, jw., s. 51, 274.

nie marnował czasu; że „zajmował się Bogiem” i Jego sprawami⁶⁶⁶. Tymczasem potrzebne jest milczenie przeniknięte obecnością adorowanego Boga, by w modlitwie uniknąć złudzenia, że wielomówstwo może przybliżyć do doświadczenia Jego samego. Wierzący i niewierzący, potrzebują nauczyć się milczenia także na modlitwie, które pozwoli Bogu mówić kiedy i jak zechce, a nam rozumieć Jego słowo⁶⁶⁷.

Cisza jest potrzebna każdemu z nas, a milczenie – nie bez powodu – nazywane bywa złotem⁶⁶⁸. Codziennie potrzebujemy modlitwy o łaskę ciszy, by nie marnować czasu na puste słowa⁶⁶⁹. Przy aktywności osoby świeckiej można zachowywać ciszę wewnętrzną i być w nieustannym kontakcie z Bogiem⁶⁷⁰. Ma to miejsce wtedy, gdy trwamy świadomie w Jego obecności i uwielbiamy Majestat Najwyższego każdym słowem, spojrzeniem, gestem, czynem. W ten sposób dajemy świadectwo obecności Boga w naszym codziennym życiu. Cisza wewnętrzna jest czymś pięknym, jest słodyczą spotkania z Miłością czyli z Bogiem⁶⁷¹.

Współcześni pustelnicy swoje milczenie traktują jako adorację Boga i uważają za służbę, która ma być pełniona w Kościele nieustannie⁶⁷². Dobra cisza to taka, która nie ciąży człowiekowi, lecz podnosi na duchu, bo to dar od Pana⁶⁷³.

W rekolekcyjnym odosobnieniu na pustelni ważne jest nie tylko milczenie ust, lecz także milczenie uszu i oczu, a przede wszystkim

⁶⁶⁶ M. Danielewski, *Modlitwa serca – konferencja VI*, w: <http://medytacja.waw.pl/modlitwa-serca-konferencja-vi/>; (dostęp: 10.11.2020).

⁶⁶⁷ Por. OL 16.

⁶⁶⁸ Zob. H. Kuczyńska, *Potrzeba ciszy w religijnym życiu współczesnego człowieka*, „Świdnickie Studia Teologiczne”, 16 (2019) 1, s. 53.

⁶⁶⁹ Por. J. Konior SJ, *Cisza, najstarsza modlitwa świata*, jw., s. 37.

⁶⁷⁰ Por. E. Siepak, *Dar Boga dla naszych czasów. Życie i misja świętej siostry Faustyny*, Kraków 2007, s. 58.

⁶⁷¹ Zob. Ł. Kaźmierczak, *Warsztat czynny całą dobę*, „Przewodnik Katolicki” 28 (2006), s. 17, 19.

⁶⁷² G. Schinle, *Eremitische Spiritualität*, Leutesdorf 1973, s. 42, za: M.A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, przekł. P. Kolińska, Salwator, Kraków 2009, s. 97.

⁶⁷³ Por. M.A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 33.

milczenie serca. Istotą wyciszenia wewnętrznego staje się słuchanie tego, co dzieje się w sercu człowieka⁶⁷⁴. Odosobnienie i milczenie zewnętrzne w tym pomaga, ale nie jest z nim równoznaczne. Ustami można bowiem nic nie mówić, a w sercu być rozgadany. Cisza, w której przebywają pustelnicy, bądź rekolektanci na pustelni wymaga odwagi stawania twarzą w twarz z samym sobą, a przede wszystkim z Bogiem⁶⁷⁵. Dyscyplina twórczej ciszy domaga się wiary, bo następuje konfrontacja z pytaniami dotyczącymi wartości ludzkiej egzystencji a przede wszystkim autentyczności tej wiary. Ci, którzy żyją powierzchownie, czują się podzieleni i rozrywani na różne strony przez plany i projekty, które stoją ze sobą w sprzeczności. Wtedy pobyt na pustelni może być ważnym momentem w ich życiu. Cisza scala osobę i pozwala zebrać roztrwonione i rozproszone siły zatowizowanej egzystencji. Pomaga tym ludziom skoncentrować się na celu, który nie tylko odpowiada głębokim pragnieniom ich istoty, ale również Bożym zamiarom wobec nich⁶⁷⁶.

3.1.2. Wsluchiwanie się w Boga

Słuchanie to kondycja serca, szacunek dla tego kogo się słucha, zaśłuchanie. Często mamy uszkodzony słuch, ten wewnętrzny, ale nie fizycznie. Wewnętrzne skupienie i otwarcie ludzkiego serca, odpowiednio pokorna postawa jest warunkiem, by dostrzec czas szczególnego działania Pana i usłyszeć Jego słowa. W modlitwie, gdy zamilkniemy i pozwolimy Bogu mówić, potrzebujemy wsluchiwać się w Jego głos⁶⁷⁷.

⁶⁷⁴ Zob. I. Loyola, *Ćwiczenia duchowne*, tłum. J. Ożóg SJ, WAM, Kraków 1999, s. 18-19.

⁶⁷⁵ Jeśli rekolektant naprawdę pragnie wejść w odosobnienie, może zrezygnować z korzystania ze wszystkich technologicznych zdobyczy; zob. T. Hajduk SJ, *Gdy usta milczą, a serce nie...* Czyli o milczeniu w rekolekcjach ignacjańskich, „Życie Duchowe” Wiosna 94/2018, s. 126.

⁶⁷⁶ Zob. T. Merton, *Twórcza cisza*, jw., s. 14, 17.

⁶⁷⁷ Por. M. A., Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 32.

Zadanie pustelników i pustelnic istniejących w Kościele od czasów starożytnych polega na nieustannym przebywaniu z Bogiem⁶⁷⁸. Udanie się na pustelnię jest odpowiedzią człowieka na Boże wezwanie do wsłuchiwania się w Niego i Jego nauczanie. W świetle katolickiej wiary i wymiarze duchowym przypomina wołanie Pana Jezusa, które usłyszał celnik Mateusz i odpowiedział całym sobą. Po prostu poszedł za Nim (Por. Mt 9,9-13). Święty Hieronim przytacza słowa proroków: „wsłucham się w to, co mówi we mnie Pan Bóg”⁶⁷⁹.

Pustelnik nie potrzebuje przekonywania Stwórcy do swoich racji. „Nie potrzeba gadaniny”, ale wytrwale trwać w Jego obecności. Bóg sam obdarza człowieka tym, czego potrzebuje. W modlitwie nie chodzi o opanowanie jakiejś techniki, ale o uwielbienie Pana i przebywanie w Jego bliskości⁶⁸⁰. W głos Boga wsłuchiwał się św. Antoni Wielki i usłyszał w sercu wezwanie, by sprzedał wszystko co posiada i poszedł za Jezusem (Mt 19,21). Tak też postąpił, a następnie oddalił się na pustynię, by cały czas trwać przed Panem⁶⁸¹.

Działanie Boga nie jest bajką, lecz Rzeczywistością, której można doświadczyć. Eremici koncentrują się na tym co istotne. Swoją modlitwą, wszystkimi tęsknotami, pragnieniami, słabościami i błędami pustelnicy włączają się w ofiarę Jezusa. Oni akcentują płaszczyznę ukrytą, decydują się na wewnętrzną relację z Bogiem i szukają prapoczątku, źródła z którego będą mogli czerpać. Pustelnicy tworzą w sobie miejsce w którym będą mogli spotykać Stwórcę, by Go adorować⁶⁸². Eremita otwiera się całym sercem i ciałem na obecność Boga. Pragnie nie opierać się Ojcu Niebieskiemu, ale pozwala Mu skruszyć pancerz i poddaje się przenikaniu całą osobą.

⁶⁷⁸ Zob. VC 7-12.

⁶⁷⁹ Św. Hieronim, *Nieznajomość Pisma Świętego jest nieznajomością Chrystusa. Komentarz do Księgi proroka Izajasza (nr 1-2)*, w: LG IV, s. 1226.

⁶⁸⁰ Zob. J. Zelek, Sz. Hiżycki OSB, *Jak żyć według Ojców Pustyni?*, jw., s. 21-22.

⁶⁸¹ Por. Św. Antoni, *Żywot. Pisma ascetyczne*, jw., s. 77.

⁶⁸² Por. M. A. Leenen *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 79, 97-98.

Obecność Boga jest obszarem, w którym samotnik żyje, czuje się u siebie, ukryty, zaakceptowany. Święty Benedykt (RB 22,6 i 43,2) uważa, że wyczucie obecności Boga przejawia się nawet w gestach, ruchach a także w mówieniu⁶⁸³.

Celem wysiłku duchowego pustelnika jest modlitwa i konieczność pamiętania o nieustannym trwaniu przed Bogiem. Bezczynność eremity jest wrogiem duszy, dlatego plan dnia samotnika jest uporządkowany, a wszystkie działania zharmonizowane z modlitwą, co prowadzi do uwielbienia Boga i uświęcenia czasu⁶⁸⁴. Ciągła modlitwa pustelników, również w czasie pracy, jest wyrazem ich poszukiwania Boga i życia w Jego obecności⁶⁸⁵.

Pustelnia była dla anachoretów najodpowiedniejszym miejscem w którym mogli bez przeszkód modlić się i wsłuchiwać w głos Boga⁶⁸⁶. Ufali Panu całkowicie i tylko na Nim polegali⁶⁸⁷. Modlili się nieustannie i starannie wsłuchiwali w Słowa Pana, by nic nie upadło na ziemię⁶⁸⁸.

Do przyjęcia Boga potrzeba otworzyć drzwi swego wnętrza na głos Jego wezwania. Dzieje się to wtedy, gdy człowiek daje posłuch Jego wewnętrznym napomnieniom i kiedy wprowadza w czyn to, co poznał jako zadanie do spełnienia⁶⁸⁹.

Pustelnik to osoba, która podejmuje życie sam na sam z Bogiem i której wystarczy, by być „uczoną przez Boga”. Do tego dochodzi odsunięcie

⁶⁸³ Zob. A. Grün, *Potrzeba milczenia*, przekł. Benedyktyni Tynieccy, WB, wyd. 4, Kraków 2019, s. 81-82.

⁶⁸⁴ Zatorski W. OSB, „*Droga duchowa*”, WB, Kraków, 2013, s. 412-413.

⁶⁸⁵ Por. M. Schneider, *Ze źródeł pustyni*, jw., s. 41.

⁶⁸⁶ Por. J. Okoń, *Pustelnik z Unterwalden*, jw., s. 103.

⁶⁸⁷ Por. *Żywot świętego Antoniego, pustelnika*, jw.; T. Jaklewicz, *Święty Egipcjanin*, „Gość Niedzielny” 3 (15.01.2006), za: <http://ruda-parafianin.pl/swi/a/antoni2.htm>; (dostęp: 17.03.20).

⁶⁸⁸ Zob. Św. Atanazy Aleksandryjski, *Żywot św. Antoniego*, jw., s. 78.

⁶⁸⁹ Zob. Beda Czcigodny św., *Jezus, spojrzawszy na Mateusza, zmiłował się nad nim i powołał go*, (Homilia 21), w: LG IV, s. 1200.

się od świata i zachowanie milczenia⁶⁹⁰. Wszystkich pustelników łączyło szczerze pragnienie dążenia ku Bogu, realizowania w życiu codziennym wskazań Ewangelii. Słowa Chrystusa zapisane w Ewangelii, które pociągnęły do pójścia na pustynię w III w. młodego Antoniego: „Jeśli chcesz być doskonały, idź, sprzedaj wszystko co masz, potem przyjdź i chodź za mną”, tak samo oddziaływały w kolejnych stuleciach, skłaniając wielu do porzucenia dotychczasowego sposobu życia. Bóg pragnie przyjaźni z każdym, kto dla Niego zostawia ten świat. Pustelnik spotyka się z Bogiem w tajemniczy i nieraz zaskakujący sposób. Natura ludzka stawia Bogu przeróżne bariery, zarówno uświadomione, jaki i nieuświadomione, przeszkadzające w nawiązaniu z Nim głębszej relacji i budowaniu Królestwa Bożego. Pobyt na pustelni, to nie tylko utrudnienie dotyczące zewnętrznych warunków życia, to przede wszystkim trud wsłuchiwania się w Boga, który wymaga od człowieka rozeznawania Jego głosu⁶⁹¹.

W świecie pędzącym „donikąd”, w społeczeństwie żyjącym w coraz większym pośpiechu, człowiek potrzebuje chwil wytchnienia, pozbierania myśli, czasu na refleksję, zamyślenie, zejście w głąb siebie, by tam znaleźć odpowiedź na niekończące się pytania o kres ludzkiej egzystencji⁶⁹². Kiedy serce ludzkie jest zaaferowane a oczy zanurzone w rozbudzonej pożądlivosti, to trudno jest słuchać głosu Boga. Istota ludzka nie usłyszy Boga uszami, by odebrać Jego głos potrzeba by zaistniało milczenie wewnętrzne⁶⁹³. Bóg mówi w ciszy do ludzkiego serca, bo tylko tam możliwy jest kontakt człowieka z Bogiem. Trzeba podjąć wysiłek by zamilknąć i

⁶⁹⁰ Por. B. Stypułkowska, *Pustelnicy jako przedstawiciele indywidualnej formy życia konsekrowanego*, „Analecta Cracoviensia” 50 (2018), s. 150.

⁶⁹¹ Zob. W.A. Barry SJ, *Wsłuchać się w Boga. Modlitwa i rozeznanie*, przeł. H. Bramska, IWKM, Warszawa 1994, s. 75-83.

⁶⁹² Zob. Benedykt XVI, *Milczenie elementem komunikacji. Orędzie na 46. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu*, (Watykan, 24.01.2011), w: <http://papiez.wiara.pl/doc/1061816.Milczenie-elementem-komunikacji/2>; (dostęp: 22.02.2018).

⁶⁹³ R. Sarah, N. Diat, *Moc milczenia*, jw., s. 286.

słuchać⁶⁹⁴. Jedynie w samotności i milczeniu osoba może dojść do zgody z własnym wnętrzem. Najpierw potrzebne jest oswojenia się człowieka z samym sobą, by móc wyjść ku innym bez udawania, ale z autentyczną miłością⁶⁹⁵.

3.1.3. Kontemplacja Oblicza Bożego

Pustynia jest miejscem i zarazem stanem, powołaniem ochrzczonych do kontemplacji. Jej istota polega na tym, że jest to przestrzeń we wnętrzu człowieka, jako skutek chrztu, gdzie chrześcijanin kontempluje Tróję Świętą⁶⁹⁶.

Kontemplacja określana jest jako trzeci etap modlitwy po modlitwie słownej i medytacji. Polega na prostym wpatrywaniu się w Boga, jest świadomym trwaniem przed Nim całym sobą, modlitwą radości wzajemną obecnością. To czas bezsłownego westchnienia Ducha, ukojenia w Bogu, rozpoznawania tego, co niepoznawalne rozumem⁶⁹⁷.

Życie na pustyni jest pełne trudności. Uważne słuchanie Słowa Bożego, którym eremita żyje „na co dzień” przeradza się w modlitwę kontemplacyjną⁶⁹⁸. To co dotyczy modlitwy monastycznej w dużym stopniu dotyczy również świeckich, bo każdy chrześcijanin powinien być człowiekiem modlitwy. Elementy takie jak samotność, post, posłuszeństwo mają oczyścić drogę człowieka, by modlitwa, rozmyślanie i kontemplacja mogły wypełnić przestrzeń stworzoną przez wyrzeczenia⁶⁹⁹. Zachodzi ścisły

⁶⁹⁴ J. Konior SJ, *Cisza, najstarsza modlitwa świata*, jw., s. 89.

⁶⁹⁵ Zob. J. Augustyn, *Ostatnia koszula człowieczeństwa*, „Życie duchowe”, Lato 31 (2002), s. 5.

⁶⁹⁶ Por. C. De Hueck Doherty, *Pustynia. Spotkanie Boga w ciszy, samotności i modlitwie*, jw., s. 226.

⁶⁹⁷ Zob. J. Borst MHM, *Wprowadzenie do kontemplacji*, tł. M. Kantor, W. Kustra, Wydawnictwo Maszachaba, Kraków 1991, s. 63-65.

⁶⁹⁸ Zob. A. Louf, *W szkole kontemplacji*, jw., s. 24.

⁶⁹⁹ Por. T. Merton OCSO, *Modlitwa kontemplacyjna*, tłum. E. Szwarzenberg-Czerny, wyd. 2, WB, Kraków 2017, s. 11-12.

związek pomiędzy milczeniem a doświadczeniem uczucia wewnętrznej ciszy, napełnionej pokojem i radością. Niezrównanym sposobem na osiągnięcie tego stanu jest kontemplacja⁷⁰⁰.

Życie pustelnicze istnieje za sprawą Ducha Świętego w tkance Kościoła i służy mu swoim charyzmatem kontemplacyjnym⁷⁰¹. Przez swoje fundamentalne zasady staje w opozycji do zła tego świata i jest jednym ze źródeł kontemplacji i życia duchowego w chrześcijaństwie⁷⁰².

Pustelnicy pielęnowali dar nieustannej modlitwy. Po to udawali się na pustynię, by kontemplacyjna modlitwa stała się możliwa. Osiągano ją przez łączenie modlitwy z pracą⁷⁰³. Niektórzy chrześcijanie pragnęli przypominać o pierwszeństwie miłości do Boga. Porzucali oni wszystko i szli na pustynię, by móc żyć kontemplacją Boga i pokutą. Z ich doświadczenia duchowego powstała w Kościele forma życia konsekrowanego⁷⁰⁴.

Pustelników zachęcają biblijne postacie, pielęgnujące modlitwę wiernego skupienia uwagi na Bogu. Trwają na modlitwie nawet wtedy, gdy Bóg nie odpowiada natychmiast, a czasami milczy długo jak w przypadku biblijnego Hioba, który w końcu odpowiada Bogu uwielbieniem. Cierpienie milczącego Hioba przed milczącym Bogiem jest uszanowaniem Jego tajemnicy i jej kontemplacją⁷⁰⁵. Święty Jan Chrzciel jako kontemplatyk zanurzał się w słowo Boga, a przez to dojrzywał do stawania się świadkiem i misjonarzem⁷⁰⁶. Według tradycji św. Marię Magdalenę, także Bóg powołał

⁷⁰⁰ Por. T. Keating OCSO, *Kontemplacja chrześcijańska. Droga wewnętrznego pokoju*, przekł. A. Wałęcki, WAM, Kraków 2020, s. 91, 102, 103.

⁷⁰¹ Por. H. Śmiarowski, *Pustelnicza droga*, w: www.ifzk.episkopat.pl/dokumenty/pustelnicza_droga.pdf; (dostęp: 11.08.2018).

⁷⁰² Zob. KKK 2687.

⁷⁰³ Por. M. Borkowska OSB, *Białe i bure. Historia życia monastycznego w dużym skrócie*, wyd. 2, WB, Kraków 2019, s. 31.

⁷⁰⁴ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 326.

⁷⁰⁵ Por. tamże, s. 257-258.

⁷⁰⁶ Por. J. Kanior SJ, *Wezwany z pustyni – Jan Chrzciel*, jw.

do życia pustelniczego. Po odejściu Pana Jezusa wiodła samotne życie w grocie na pustyni, kontemplantując Boga, do końca swoich dni na ziemi⁷⁰⁷.

Hezychasici twierdzili, że można odnaleźć zjednoczenie z Bogiem jedynie poprzez Chrystusa, praktykując cnoty i modlitwę. Głosili możliwość ujżenia Światłości Bożej dzięki intensywnej modlitwie, kontemplacji⁷⁰⁸. „W kontemplacji dusza, jakby zwierciadło wystawione na promienie słoneczne, cała jest przepromieniowana jasnością Boskiego Słońca”⁷⁰⁹.

Ewagriusz z Pontu wymienia różne poziomy kontemplacji a najwyższym etapem życia duchowego określa „kontemplację Trójcy Świętej”⁷¹⁰. Marzeniem św. Augustyna było poświęcić się życiu kontemplacyjnemu, żyć z Chrystusem, który jest prawdą, stał się Ciałem, jednym z nas, tylko do Niego się modlić, dla Niego i w Nim żyć⁷¹¹. Według Jana Kasjana cały wysiłek duchowy pustelnika trzeba koncentrować na „czystości serca”, bo dzięki niej można już w życiu doczesnym osiągnąć cel ostateczny, kontemplację Boga⁷¹². W niektórych zakonach (np. franciszkanie, karmelici) grupy eremitów praktykują „dzień pustyni”, oddając się w tym czasie wyłącznie kontemplacji⁷¹³.

Długie godziny samotności, pustelnicy spędzali na kontemplacji Boga w Trójcy Jedynej. Św. Paweł Pustelnik kontemlował Boga nieustannie, a

⁷⁰⁷ A. Muszala, Św. Jan od Krzyża- Pieśń duchowa- strofa 29, z dn. 20.04.2021, w: <https://www.youtube.com/watch?v=czFSjKlrx0&list=UUyLiinRYdRPs2tgCjXr6KHA&index=6>; (dostęp: 20.05.2021).

⁷⁰⁸ Por. M. Danielewski, *Modlitwa serca – konferencja VI*, w: <http://medytacja.waw.pl/modlitwa-serca-konferencja-vi/>; (dostęp: 10.11.2020).

⁷⁰⁹ Maria Eugeniusz od Dzieciątka Jezus OCD, *Chcę widzieć Boga*, jw., s. 510.

⁷¹⁰ T. Śpidlik SJ, *Ignacjański model kierownictwa duchowego*, w: *Kierownictwo duchowe według św. Ignacego Loyoli*, praca zb. pod red. W. Królikowskiego SJ, WAM, Kraków 2013, s. 74.

⁷¹¹ Por. Benedykt XVI, *Katechezy o Ojcach Kościoła*, red. E. Czyżowska, jw., s.182.

⁷¹² Por. W. Zatorski OSB, *Milczeć aby usłyszeć*, , Kraków 2007, s. 14; S. Katarzyna z Zaleszan, *Św. Symeon Nowy Teolog, życie i nauka*, w: <https://orthodoxia.pl/sw-symeon-nowy-teolog-zycie-i-nauka-s-katarzyna-z-zaleszan/>, (dostęp: 20.01.2021).

⁷¹³ Por. J. M. Popławski, *Eremityzm*, w: LDK, s. 249.

nawet po śmierci trwał w postawie modlitwy z rękami uniesionymi ku górze⁷¹⁴. Św. Mikołaj z *Flüe* ponieważ nie umiał czytać ani pisać, za podstawę do rozmyślań służył mu obraz zawierający siedem medalionów przedstawiających sceny biblijne, z których on potrafił wyczytać treść Objawienia⁷¹⁵. Św. Szarbel od dzieciństwa wykazywał skłonność do modlitwy i spontanicznie wybierał samotność⁷¹⁶. Jego dusza nieustannie czuwała. Modlił się często bez słów. Nieustannie trwał w skupieniu, tak że nawet praca mu nie przeszkadzała w trwaniu przed Bogiem i kontemplowaniu Jego Boskich atrybutów⁷¹⁷.

Na pustyni, w głębi ciszy rodzi się doświadczenie kontemplacji, ujawnia się obecność Absolutu⁷¹⁸. Czysta kontemplacja polega na przyjmowaniu przez duszę tego czego Bóg jej udziela. Najwyższej mądrości i mowy Boga można dostąpić tylko w duchu wyciszonym, bo wtedy Bóg wyprowadza duszę z niewoli egipskiej na pustynię, prowadzi ją do ziemi obiecanej, wzywa do wolności dziecka Bożego i zatapia w oceanie kontemplacji, gdzie zmysły nie znajdują już oparcia⁷¹⁹. Istnieje inny świat, wewnętrzny, harmonijny w porównaniu do świata widzianego zmysłami, trzeba jednak chcieć tam wejść⁷²⁰.

Nie tylko my dążymy do zjednoczenia z Chrystusem. Najgłębszym pragnieniem Boga jest być przyjętym w ludzkim wnętrzu. W Modlitwie Arcykapłańskiej Pan Jezus mówi do Ojca, „aby miłość, którą Ty mnie umiłowałeś, w nich była i ja w nich” (J 17,26). Bóg jako pierwszy dąży do

⁷¹⁴ Por. M. Łacek, *Paulińska duchowość*, w: LDK, s. 638-639.

⁷¹⁵ Zob. J. Okoń, *Pustelnik z Unterwalden*, jw., s. 109, 112.

⁷¹⁶ Por. P. Cattaneo, *Św. Charbel mnich cudotwórca*, jw., s. 67.

⁷¹⁷ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 100, 134-137.

⁷¹⁸ Por. K. Osińska, *Pustelnicy dziś*, jw., s. 8.

⁷¹⁹ Por. Św. Jan od Krzyża, *Żywy płomień miłości*, stf. 3, w: Św. Jan od Krzyża, *Dzieła*, tłum. O. Bernard od Matki Bożej, opr. O. Emil od Wniebowzięcia M.B., t. 2, WKB, Kraków 1961, s. 337-338.

⁷²⁰ Por. A. Frossard, *Istnieje inny świat*, tłum. K. Lewicki, wyd. 2, WWKD, Wrocław 1991, s. 9.

zjednoczenia z człowiekiem, do tego by zamieszkać w jego sercu. On tam jest u siebie a my czujemy się jak na obczyźnie. Dusza nasza chodzi ciągle gdzieś na spacer z pięcioma zmysłami, one są wyostrzone, cały czas w nas pracują, ukierunkowane na świat zewnętrzny⁷²¹.

Ontologiczną podstawą mistyki jest uczestnictwo człowieka w życiu samego Boga, mocą Ducha Świętego. Chrześcijanina żyjącego w środowisku udzielania się Boga i komunikowania się z Nim, możemy nazwać mistykiem⁷²². Przeżycie mistyczne i dokonuje się w najgłębszych tajnikach duszy, kiedy porzucone zostają wszelkie intelektualne dociekania, a każde poruszenie serca zwrócone ku Bogu i w Nim przemienione⁷²³.

Eremita na pewnym etapie swej drogi zostaje podniesiony do doświadczenia kontemplacyjnego, które intensyfikuje cnotę wiary i miłości, a przez to pustelnik staje się coraz pełniej przyjacielem Chrystusa. Następuje zasadnicze nawrócenie ucznia w sposobie pojmowania, odnoszenia się do siebie, stworzenia i Boga. Jest to zgoda pustelnika, by miłująca ręka Boga prowadziła go przez życie i obdarzała darem duchowego pokoju⁷²⁴.

Pustynia jest bramą do chrześcijańskiej kontemplacji i to bramą szczególnie wąską. Jest to droga pewna i prowadzi przez różne formy ascezy: samotność, czuwanie, ciszę⁷²⁵. Kontemplacja daje pustelnikowi dostęp do przestrzeni absolutnego milczenia, w której mieszka tylko Bóg. Jest to droga na dno duszy, gdzie Ojciec wyzwala swoje dzieci od tego co je więzi. Tu doświadczają uzdrowienia ran i rzeczywistej wolności⁷²⁶.

⁷²¹ Por. B. Dufour, A. Muszala, *Jak zacząć modlić się w ciszy*, WF, Kraków 2015, 33-34.

⁷²² Por. *Duchowość przełomu wieków*, red. St. Urbański, M. Szymula, WUKSW, Warszawa 2000, s. 114.

⁷²³ Por. św. Bonawentura, *Duch Święty dawcą mądrości mistycznej*, Z dzieła *Droga duszy do Boga* (rozdz. 7, 1. 2. 4. 6), w: LG III, s. 1323.

⁷²⁴ Por. K. Wencel EC, *Życia pustelnicze*, jw., s. 190.

⁷²⁵ Zob. A. Louf, *W szkole kontemplacji*, jw., s. 25.

⁷²⁶ Zob. A. Grün, *Droga pustyni. Kierownictwo duchowe w apoftegmaty, przekł. P. Włodyga*, Kraków 2019, s. 132-133.

Modlitwa jest łaską, ma charakter nadprzyrodzony, a kontemplacja wlna jest darem darmo danym i nie osiągnie się jej żadną techniką. Dar taki człowiek potrzebuje przyjmować ze spokojem, niczego nie może przyspieszyć a jedynie podejmować roztropną ascezę zachowując higienę życia wewnętrznego. Do modlitwy potrzeba wyciszenia zewnętrznego i wewnętrznego, bez tego nie ma modlitwy, a bez niej nie ma pustelnika czy pustelnicy⁷²⁷.

Kontemplacja, jako zjednoczenie z Bogiem, przebywającym w ludzkim sercu wiedzie osobę przez pustynię, to jest przez zagłębianie się w siebie, przez walkę z namiętnościami, uwalnianie się od przywiązań i rozprasających myśli⁷²⁸. Istotne jest aby wszystko co z Bożą pomocą osoba na modlitwie postanowi było głęboko zakorzenione w kontemplacji i modlitwie⁷²⁹.

Pustelnicy są we wnętrzu Kościoła, nasączają wspólnotę modlitwą kontemplacyjną, składają zadośćuczynienie za grzechy wszystkich i okazują Bogu nieustanną wdzięczność za Jego dary dla ludzi i świata. Dzisiaj Kościół jako Oblubienica Chrystusa kontempluje w Jego obliczu swój skarb i radość. Pustelnicy zakorzenieni w modlitwie kontemplacyjnej, naśladują swoim życiem Chrystusa i przez to służą Kościołowi⁷³⁰.

Życie kontemplacyjne nie jest domeną zakonnika, ale jako udział każdego, kto pragnie przyjąć dary duchowe, bez których nie można żyć w Chrystusie⁷³¹. Aggiornamento Kościoła Katolickiego przyczyniło się do lepszego rozumienia życia kontemplacyjnego także wśród osób świeckich. Kontemplację ukierunkowano ku oddawaniu czci Jedyemu Bogu⁷³².

⁷²⁷ Zob. Wider D. OCD, *Zawsze się módlcie*, WKB, Kraków 1999, s. 158.

⁷²⁸ Por. A. Grün, *Droga pustyni*, jw., s. 141.

⁷²⁹ Por. A. Muszala, *Zwabię ją i wyprowadzę na pustynię*, jw.

⁷³⁰ Zob. NMI 28, 34.

⁷³¹ Por. A. Louf, *W szkole kontemplacji*, jw., s. 28,29.

⁷³² Por. Jan Paweł II, *Życie zakonne radykalnym wyborem Chrystusa*, „*L'Osservatore Romano*”, wyd. pl. 160 (1994) 2, s. 41-42.

Obecnie świat wciąż potrzebuje przykładów życia i modlitwy ustawicznej, jako źródła uświęcenia⁷³³. Nauczanie papieży wskazuje na potrzebę poznawania i rozwijania przez chrześcijan dziedzictwa życia kontemplacyjnego i mistycznego Kościoła. Doświadczenie słodczy Boga następuje przez oczyszczanie ludzkich pragnień, bezgraniczną ufność i nadzieję⁷³⁴.

Wartością życia kontemplacyjnego jest wpatrywanie się w oblicze Chrystusa inspirowane tym, co mówi o Nim Pismo Święte⁷³⁵. „Szukam, o Panie, Twojego oblicza” (Ps 27, 8), to tęsknota psalmisty sprzed stuleci doczekała się zdumiewającego zaspokojenia w kontemplacji oblicza Chrystusa. W Nim Bóg naprawdę pobłogosławił ludziom i sprawił, że Jego oblicze zajaśniało nad nami (por. Ps 67, 2). **Jed**nocześnie, będąc Bogiem i człowiekiem, Chrystus ukazuje nam też prawdziwe oblicze człowieka, „objawia w pełni człowieka samemu człowiekowi”⁷³⁶.

Św. Jan Paweł II, gdy wyznaczał kierunek rozwoju Kościoła w trzecim tysiącleciu chrześcijaństwa apelował o modlitwę kontemplacyjną Chrystusa Pana⁷³⁷. Wzywał do kontemplacji Oblicza Bożego już tu na ziemi⁷³⁸. Kontemplacja oblicza Jezusa pozwala zbliżyć się do najbardziej paradoksalnego aspektu Jego tajemnicy, który ujawnia się w godzinie Krzyża. Jest to tajemnica, którą człowiek może jedynie adorować na kolanach⁷³⁹.

⁷³³ Por. A Jankowski OSB, *Zakony na tle dziejów Kościoła*, w:

<http://benedyktyni.pl/zakony-na-tle-dziejow-kosciola/>; (dostęp: 29.09.2019).

⁷³⁴ Por. Benedykt XVI, *Św. Augustyn z Hipony*, w: tenże, *Katechezy o Ojcach Kościoła*, red. E. Czyżowska, jw., s. 184.

⁷³⁵ Por. NMI 17.

⁷³⁶ Por. KDK 22.

⁷³⁷ Zob. S. Ropiak, *Kontemplacja oblicza Chrystusa zadaniem i podstawą programów duszpasterskich Kościoła trzeciego tysiąclecia*, „Liturgia Sacra” 18 (2012), 2, s. 373-389.

⁷³⁸ Por. *Podręcznik Pustelni Najświętszego Serca Pana Jezusa*, jw., s. 13, 20.

⁷³⁹ NMI 25.

Pustelnicy poświęcając swoje życie na wyłączną chwałę Bogu, wybrali najlepszą część: modlitwy, milczenia, kontemplacji⁷⁴⁰.

3.2. Słowo Boże codziennym pokarmem duchowym

Pismo Święte w czasach rodzenia się Kościoła, w epoce Ojców Apostolskich i Ojców Kościoła aż po średniowiecze stało w centrum życia społeczności chrześcijan. W późniejszych wiekach nastąpił jednak regres centralnej roli słowa Bożego jako źródła liturgii, przepowiadania i ewangelizacji. Proces ten miał wiele przyczyn, a jego apogeum stała się egzegeza liberalna i modernizm⁷⁴¹. Nieufność wobec nieograniczonej lektury Biblii, która wzrosła w wyniku XVI wiekowej reformacji, została w Kościele rzymskokatolickim przewyciężona⁷⁴².

W historii Kościoła rzymskokatolickiego ważnym pustelnikiem był św. Hieronim, który prowadząc eremicki tryb życia w grocie koło Betlejem⁷⁴³, przetłumaczył Pismo Święte na język łaciński⁷⁴⁴. Punktem wyjścia dla eremity jest Słowo Boże, które woła, które wzywa, które stawia pytania, tak jak to się stało w przypadku Apostołów. Wszyscy, bowiem chrześcijanie zostali wezwani do częstego czytania Pisma Świętego, by w zgłębianiu Słowa znajdowali pokarm i moc do wypełniania codziennych obowiązków. „Połykajmy ją” (por. Ap 10, 9), by stawała się naszym życiem i dawała nam radość słodką jak miód (por. Ap 10, 9-10)⁷⁴⁵.

⁷⁴⁰ Zob. Jan Paweł II, *Życie kontemplacyjne jest skarbem Kościoła. Z Orędzia do zebrania plenarnego Kongregacji Zakonów i Instytutów Świeckich*, (AAS 72 [1980], s. 210 - 211), w: LG IV, s. 1129.

⁷⁴¹ Zob. S. Jędrzejewski, *Powstanie i rozwój „Ruchu Biblijnego i Liturgicznego”*, w: *Sześćdziesiąt lat „Ruchu Biblijnego i Liturgicznego” w służbie odnowy biblijnej i liturgicznej w Polsce*, jw., s. 55.

⁷⁴² Zob. T. Jelonek, *Posoborowa odnowa biblijna w duszpasterstwie*, RBL 6 (1986), s. 470.

⁷⁴³ Por. Św. Hieronim, *Żywoty mnichów*, jw., s. 14.

⁷⁴⁴ Zob. J. Czuj, *Św. Hieronim, żywot, dzieła, charakterystyka*, jw., s. 106-110.

⁷⁴⁵ Por. EinE 65.

Kiedy Słowo dociera do serca człowieka, rodzi się posłuszeństwo, to znaczy takie słuchanie, które zmienia życie. Każdego dnia pustelnik karmi się chlebem Słowa, ponieważ Ono jest Chrystusem, do którego samotnik, zgodnie ze swoim powołaniem, pragnie się upodabniać⁷⁴⁶. Bóg przemawia do ludzi przez Pismo Święte i dla każdego ma jakieś przesłanie. Ważne jest, by chrześcijanin żył w kontakcie i osobistym dialogu ze Słowem Bożym. Biblia to nie słowo z przeszłości, ale żywe Słowo Boga, który zwraca się do człowieka dziś, i chce przekazać jakiś konkretny⁷⁴⁷. Początkowo anachoreci dostrzegali swój ideał w prorokach Starego Testamentu, Mojżeszu, Eliaszu, Elizeuszu, Janie Chrzcicielu, którzy prowadzili surowy tryb życia w odosobnieniu w ciągłym dialogu z Bogiem⁷⁴⁸.

Pustelnicy, jak i osoby stosujące zasady życia pustelniczego ukazują przez post i oderwanie od świata, że nie samym chlebem żyje człowiek, ale słowem Bożym (por. Mt 4,4)⁷⁴⁹. Własnym życiem dają świadectwo o słowie Bożym, w którym tkwi moc i potęga, tak wielka, że jest ono dla Kościoła podporą i siłą żywotną. Lektura słowa Bożego jest dla nich utwierdzeniem wiary, pokarmem duszy oraz źródłem czystym i stałym życia duchowego⁷⁵⁰.

Pustelnicy zachęcali, by mieć zawsze Boga przed oczami, a cokolwiek człowiek robi czy mówi niech opiera to na Piśmie Świętym⁷⁵¹. Biblia w życiu bohaterów pustyni była fundamentem codziennej modlitwy. Oczywiście podstawą stawało się pamięciowe opanowanie dużych fragmentów tekstów natchnionych. Święty Eutymiusz recytował Słowo Boże w ciągu dnia i w

⁷⁴⁶ Zob. OL 9.

⁷⁴⁷ Por. Benedykt XVI, *Święty Hieronim (I)*, jw., s. 126-127.

⁷⁴⁸ Por. M. Kanior OSB, *Monastycyzm chrześcijański, geneza, formy, cel*, „Peregrinus Cracoviensis” 1 (1995), s. 21.

⁷⁴⁹ Zob. VC 7-12; por. *Stan pustelnic i pustelników. Materiały pomocnicze dla Kościoła w Polsce*, w: http://www.ifzk.episkopat.pl/dokumenty/2.3-ove-materialy_pomocnicze.pdf; (dostęp: 21.01.2021).

⁷⁵⁰ Por. KO 21.

⁷⁵¹ Por. *Księga starców czyli sentencje Świętych Ojców. Święty Antoni Wielki*, w: *Pisma starochrześcijańskich pisarzy. Apoftegmaty ojców pustyni*, tłum. M. Borkowska, M. Starowieyski, M. Rymuza, t. 33, z. 1, ATK, Warszawa 1986, s. 83.

nocy. Widział w nim zbiór przykładów do naśladowania, podobnie Cyriak⁷⁵².

Do prowadzenia życia duchowego, które człowiek posiada wspólnie z aniołami i niebieskimi duchami stworzonymi także na obraz i podobieństwo Boże, niezbędny jest pokarm łaski Ducha Świętego i miłości Bożej. Łaski i miłości nie ma bez wiary, która rodzi się ze słuchania, słowa Bożego⁷⁵³.

Nauka Soboru Watykańskiego II podkreśla kluczową rolę Słowa Bożego w życiu Kościoła i zachęca wiernych do wytrwałego słuchania i wnikliwego Jego odczytywania. Przekazy zawarte w księgach natchnionych, wyrażają „najistotniejsze relacje między Bogiem a człowiekiem poczynając od stworzenia człowieka (Rdz 1,26; 2,7) aż do pełnego zjednoczenia się z Bogiem” (J 10,34)⁷⁵⁴. Posoborowy ruch biblijny dostrzega konieczność karmienia modlitwy uważną lekturą Pisma Świętego oraz urzeczywistniania świętości przez ciągłe wdrażanie Bożej nauki w codzienne życie⁷⁵⁵.

Poniżej zostaną omówione główne kwestie dotyczące biblijnej duchowości w pustelniczej formacji laikatu według kolejności: *Lectio Divina* spotkaniem z przemawiającym Bogiem; lektura Pisma Świętego z katolickimi komentarzami; Słowo Boże przeżywane w liturgii.

3.2.1. Lectio Divina spotkaniem z przemawiającym Bogiem

Renesans przeżywa dziś modlitewna lektura Pisma Świętego, *Lectio Divina* – Boże czytanie. Jest to praktyka stałego czytania Pisma Świętego, ważna dla właściwego wzrostu wiary i poznania Boga. Nie jest to jednak jakiegokolwiek czytanie Biblii, lecz kontakt z żywym Bogiem przez spotkanie z Jego słowem. Dzięki współpracy z nadprzyrodzoną łaską, człowiek potrafi

⁷⁵² Cyryl ze Scytopolis, *Żywoty mnichów palestyńskich*, jw., s. 89, 130.

⁷⁵³ Por. Św. Wawrzyniec z Brindisi, *Głoszenie słowa Bożego jest zadaniem apostołskim (Kazanie 2 na Wielki Post)*, w: LG t III, s. 1333.

⁷⁵⁴ Por. A. Szewciw, I. Werbiński, *Biblijna duchowość*, w: LDK, s. 80.

⁷⁵⁵ Por. NMI 39.

w słowie ludzkim, jakim są spisane księgi natchnione, usłyszeć słowo samego Boga⁷⁵⁶. Pustelnik skupiając się na Piśmie Świętym uświadamia sobie najpierw z czym ma do czynienia, o co chodzi w czytaniu Słowa Bożego, czym jest ono samo i czego dokonuje. U podstaw praktyki *Lectio Divina* leży prawda, że katolicka wiara jest religią Słowa wcielonego, co się przekłada na życie. Jeśli z wiarą przyjmujemy Słowo Boże, to Ono rodzi nas do nowego życia⁷⁵⁷.

Nauczanie soborowe prowadzi do odnowy Kościoła poprzez powrót do źródeł, do umiłowania Pisma Świętego⁷⁵⁸. Ojcowie soborowi usilnie zalecali wiernym rozważanie Słowa poprzez *Lectio Divina*⁷⁵⁹. Katechizm Kościoła Katolickiego uświadamia wiernym, że *Lectio Divina*, podczas której Słowo Boże jest czytane i rozważane staje się modlitwą⁷⁶⁰. Jan Paweł II potwierdził aktualność czytania i słuchania Słowa Bożego, również w trzecim tysiącleciu chrześcijaństwa. Zgodnie z wiekową tradycją, *Lectio Divina* ma nadal stawać się żywym spotkaniem z Bogiem, by odnajdywać w biblijnym tekście słowo, które stawia egzystencjalne pytania, wskazuje kierunek myślenia i postępowania oraz kształtuje życie⁷⁶¹. Benedykt XVI zwołał XII Zwyczajne Zgromadzenie Ogólne Synodu Biskupów poświęcone tematowi Słowa Bożego w życiu i misji Kościoła⁷⁶². Natomiast w przemówieniu do uczestników kongresu z okazji czterdziestej rocznicy

⁷⁵⁶ J. Kochel, *W szkole Słowa Bożego*, w:

https://opoka.org.pl/biblioteka/M/MR/szkola_slowa_ks0.html; (dostęp: 26.01.2021).

⁷⁵⁷ Zob. W. Zatorski OSB, *Usłyszeć Słowo Boże. Praktyka Lectio Divina*, wyd. 3, WB, Kraków, 2019, s. 11.

⁷⁵⁸ Por. KL 22-23.

⁷⁵⁹ Por. KO 25.

⁷⁶⁰ KKK 1177.

⁷⁶¹ Por. NMI 39.

⁷⁶² Por. T. Tomaszewski, „*Lectio Divina*” w nauczaniu Benedykta XVI i w pracach synodu biskupów z 2008 roku, „*Studia Koszalińsko-Koło-brzeskie*” 15 (2010), s. 266.

ogłoszenia konstytucji dogmatycznej *Dei Verbum*, polecił wszystkim wierzącym czytanie Słowa Bożego, jako formę modlitwy⁷⁶³.

Praktyka *Lectio Divina* narodziła się z naturalnej potrzeby bliskości człowieka z Bogiem. Radykalną formą jej realizacji było udanie się na pustynię i poświęcenie całego swojego życia na trwanie przed Bogiem, a najlepszą do tego drogą było właśnie karmienie się Słowem Bożym. Stąd metoda *Lectio Divina* powstała w środowisku pierwszych mnichów i pustelników⁷⁶⁴. Przez cały okres patrystyczny i czasy rozkwitu życia pustelniczego na Wschodzie od IV wieku panował styl modlitwy oparty na obfitym czytaniu Pisma świętego i tekstów Ojców Kościoła. Biblia odczytywana w klimacie modlitwy kontemplacyjnej w świetle Ducha Świętego była miejscem spotkania z Bogiem⁷⁶⁵.

Ojcowie Pustyni nieustrudzenie zachowywali i udoskonalali tę praktykę, pragnąc jak najpełniej wykorzystać jej owoce. Tradycja monastyczna bardzo wcześnie zaczęła utożsamiać się z tą formą pobożności, opierając się na autorytecie Pisma Świętego i niezliczonych przykładach świętych Ojców⁷⁶⁶. Papieże, biskupi, ojcowie duchowni⁷⁶⁷, zachęcali wiernych do codziennego rozważania słów Stwórcy, wg. *Lectio Divina*, by w ten sposób „poznawać serce Boga”⁷⁶⁸. Trzeba, by czytanie słowa Bożego było słuchaniem. W ten sposób interpretowali nauczanie Jezusa Chrystusa o przyjmowaniu słowa w przypowieści o siewcy (zob. Mt 13,1-23).

⁷⁶³ Por. Benedykt XVI, *Przemówienie do uczestników kongresu z okazji czterdziestej rocznicy ogłoszenia konstytucji dogmatycznej Dei Verbum*, w: <https://www.radiojasnagora.pl/a19-lectio-divina>; (dostęp: 11.02.2021).

⁷⁶⁴ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 118.

⁷⁶⁵ Zob. T.M. Micewicz, *Szkoła modlitwy. Vademecum charyzmatyka*, KśwJ, Katowice 1991, s. 62-63.

⁷⁶⁶ *Lectio Divina*, w: <http://benedyktyni.pl/duchowosc/lectio-divina/>; (dostęp: 11.02.2021).

⁷⁶⁷ Por. *Lectio Divina*, w: LLN, s. 724.

⁷⁶⁸ Por. *Corpus christianorum*, 140, p. 339; za: G. Giurisato, A. Monticone i inni, *Być świeckim*, jw., s. 64.

Ojcowie, z doświadczeniem życia pustelniczego, zwracali uwagę wiernym, by nie ograniczali słuchania Słowa Bożego tylko do liturgii w Kościele. Nakłaniali oni świeckich do gorliwego praktykowania *Lectio Divina* w domu⁷⁶⁹. Klasycznym przykładem odczytania słów Pisma Świętego był moment nawrócenia św. Augustyna. Kiedy zaczął czytać w milczeniu słowa, na które natrafił jego wzrok, to zadziało się tak, jakby do serca spłynęło strumieniem światło ufności, przed którym ciemność się rozproszyła⁷⁷⁰. W ten sposób jego czytanie stało się autentycznym *Lectio Divina*, Boże słowa zostały odczytane i przyjęte z całkowitym zawierzeniem⁷⁷¹.

Pustelnicy kształtowali swoje życie duchowe w oparciu o Słowo Boże. Cała ich mądrość polega na umiejętnym rozumieniu Pisma Świętego i konkretnym wprowadzeniu go w życie. Modlitwa była dla Kasjana odpowiedzią na usłyszane Słowo Boże. Jednocześnie modlitwa słowem Bożym sprawia, że eremita jest świadomie i nieustannie przez to słowo kształtowany, aż do pełni, gdy zapomina już o sobie i o tym, że się modli – jak to wyraził św. Atonii Pustelnik⁷⁷².

Lectio Divina, to jedno z głównych zajęć i podstawowy pokarm modlitwy pustelnika. Kościół poprzez eremitów, słuchających bezustannie słowa i odradzających się codziennie w słowie, pozostaje zwrócony ku pustyni i zarazem ku światu⁷⁷³.

Św. Benedykt zdobywszy mądrość na pustyni, w trosce o właściwy rozkład zajęć w ciągu dnia, przeznaczał także czas na czytanie słowa

⁷⁶⁹ Zob. PG 62, 151n, za: G. Giurisato, A. Monticone i inni, *Być świeckim*, jw., s. 65-67.

⁷⁷⁰ Por. Św. Augustyn, *Wyznania*, tłum. Z Kubiak, wyd. 2, PAX, Warszawa 1982, s. 8.

⁷⁷¹ Por. Zatorski W. OSB, *Usłyszeć Słowo Boże*, jw., s. 109.

⁷⁷² C. Steward, *Kasjan mnich*, tłum. T. Lubowiecka, źródła monastyczne 34, wyd. 2, WB, Kraków 2019, s. 13.

⁷⁷³ Zob. A. Louf, *W szkole kontemplacji*, jw., s. 24.

Bożego⁷⁷⁴. To on spopularyzował wyrażenie *Lectio Divina* i w *Regule* (RB 48) przepisał mnichom modlitewną lekturę Pisma Świętego na głos lub półgłosem z medytacją⁷⁷⁵. W takiej modlitwie, powolnym, spokojnym czytaniu, pustelnik dopuszcza słowo do głębi, które zabrzmi i poruszy serce, nawet kilkakrotnie. Lektura bez przywiązywania uwagi do rozważań czysto technicznych sprawia, że Słowo samo znajdzie najlepszą drogę, aby wnikać do wnętrza człowieka otwartego na nie⁷⁷⁶.

Należy jednak nadmienić, że dla Ojców Pustyni medytacja nad Pismem Świętym znaczyła, powtarzanie jego fragmentów i uczenie się ich na pamięć⁷⁷⁷. Następnie, kiedy myśl była pochłonięta bez reszty Słowem, mogło ono zacząć działać i przemieniać wewnątrz tego, kto się otwierał na Chrystusa. Wtedy można zauważyć, jak *Lectio Divina* staje się niejako drugim oddechem modlącego się, sprawiając tym samym, że Bóg w niepojęty sposób łączy się z duszą i życiem⁷⁷⁸.

Modlitewno-przeżyciowa metoda czytania świętego tekstu polega na odczytywaniu go w duchu wiary i kontemplacji Bożych tajemnic. Podczas takiej lektury można przeżyć autentyczne doświadczenie duchowe⁷⁷⁹. Podstawowymi elementami *Lectio Divina* są lektura tekstu biblijnego oraz osąd konkretnej sytuacji życiowej medytującego, w połączeniu z modlitwą uwielbienia⁷⁸⁰. Klasyczna *Lectio Divina* składa się z czterech faz. Pierwsza „lectio”, to uważne czytanie; druga „meditatio” czyli tworzenie w swoim wnętrzu przestrzeni nasłuchiwania, co Bóg mówi do mnie; trzecia, to

⁷⁷⁴ Por. Zatorski W. OSB, *Komentarz do Reguły św. Benedykta*, WB, Tyniec 2012, s. 239; B. Rollin OSB, *Jak żyć dzisiaj Regułą św. Benedykta*, przekł. S. Wirpszanka, WB, Kraków 2001, s. 59.

⁷⁷⁵ Por. *Lectio Divina*, w: LLN, s. 724.

⁷⁷⁶ Por. B. Rollin OSB, *Jak żyć dzisiaj Regułą św. Benedykta*, jw., s. 70.

⁷⁷⁷ Por. H. Bacht, „*Meditatio*” in *den ältesten Mönchsquellen*, w: *Das Vermächtnis des Ursprungs*, Würzburg 1972, s. 254.

⁷⁷⁸ Por. B. Rollin OSB, *Jak żyć dzisiaj Regułą św. Benedykta*, jw., s. 60-61.

⁷⁷⁹ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 259.

⁷⁸⁰ Zob. A. Szewciw, I. Werbiński, *Lectio Divina*, w: LDK, s. 463.

„oratio”, modlitwa osobista we własnym sercu, dialog ze Stwórcą; czwarta „contemplatio”, jest trwaniem w Bożej obecności, serce przy sercu, ukojenie w Bogu, czas nawiedzenie Słowa⁷⁸¹.

Tajemnica Przymierza wyraża relację między Bogiem, który wzywa słowem, a człowiekiem, który odpowiada. Człowiek jest adresatem słowa i uzdolniony został do udzielania odpowiedzi w wolności. Słowo Boże nie niszczy autentycznych pragnień człowieka, ale je oczyszcza, oświeca i doprowadza do ich spełnienia. Tylko Bóg odpowiada na tęsknoty obecne w sercu człowieka. W historii zbawienia dostrzegamy, że Bóg działa dla dobra człowieka i jego zbawienia⁷⁸².

Lectio Divina jest lekturą Biblii, której historia sięga początków chrześcijaństwa i która towarzyszyła Kościołowi w jego dziejach. Pozostaje ona żywa w doświadczeniu monastycznym. Dziś Duch, poprzez Nauczycielski Urząd Kościoła, zaleca ją jako istotny z duszpasterskiego punktu widzenia element, który trzeba odkrywać w życiu wierzących katolików⁷⁸³.

W Lectio Divina słuchanie słowa z wiarą wymaga odwagi. Jeśli praktykujący przezwycięży lęk i zatrzyma słowo w sercu swoim, to przez wytrwałość wyda owoce⁷⁸⁴, i zyska Boga, jako wewnętrznego partnera dialogu⁷⁸⁵.

Jeśli człowiek kogoś pokocha, to stara się być możliwie blisko tej osoby, tak samo powinno wyglądać to w odniesieniu do Jezusa Chrystusa. A cóż może być bliższego ludziom niż Jego Słowo? Serce pragnące mocniej przyłgnąć do swego Pana intuicyjnie dąży do poznawania, rozmyślania i modlenia się Słowem. Miłość człowieka do Boga jest indywidualna i

⁷⁸¹ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 119.

⁷⁸² Por. VD 22-23.

⁷⁸³ Por. T. Tomaszewski, „*Lectio Divina*” w *nauczaniu Benedykta XVI*, jw., s. 263.

⁷⁸⁴ Por. W. Zatorski OSB, *Usłyszeć Słowo Boże*, jw., s. 68-70.

⁷⁸⁵ Por. tamże, s. 79-80.

niepowtarzalna, a każde spotkanie z Nim jest unikalne. Wynika stąd, że i Lectio Divina nigdy nie jest takie samo. Ten, kto czyta Pismo Święte, żyje Słowem samego Boga, które zawsze jest nowe i świeże, zawsze nieprzewidywalne i zdolne dokonać niemożliwego w duszy wierzącego człowieka⁷⁸⁶.

Lectio Divina, podobnie jak modlitwy, trzeba się uczyć, bo jest ono także „sztuką czytania”, umiejętnością otwierania się na słowo⁷⁸⁷. Współczesny świat wymaga osobowości kontemplatywnych, czujnych, krytycznych, odważnych. Oczekuje on niekiedy nowych i nieznanych dotąd wyborów⁷⁸⁸.

3.2.2. Lektura Pisma Świętego z katolickim komentarzem

Święta Tradycja i Biblia łączą się i przenikają ze sobą, wypływają z tego samego źródła. Mają wspólny początek i cel, oraz stanowią jeden depozyt Słowa Bożego powierzony Kościołowi⁷⁸⁹. Magisterium względem Słowa Bożego ma zadanie słuchać go, strzec i wiernie wyjaśniać z pomocą Ducha Świętego⁷⁹⁰. Słowo Boże pokazuje, że cała egzystencja człowieka staje się dialogiem z Bogiem, który mówi i słucha. Właściwą odpowiedzią człowieka jest wiara, która rodzi się ze słyszenia, a tym co się słyszy jest słowo Chrystusa (por. Rz 10,17). Dzięki Niemu wiara staje się spotkaniem z Osobą, której chrześcijanin powierza własne życie⁷⁹¹.

Ojcowie Kościoła uważali rozumienie Pisma Świętego za doniosłe znaczenie. Zachęcali oni do poznawania i zgłębiania jego nauki i

⁷⁸⁶ Por. *Lectio Divina*, w: <http://benedyktyni.pl/duchowosc/lectio-divina/>; (dostęp 11.02.2021).

⁷⁸⁷ J. Kochel, *W szkole Słowa Bożego*, jw.

⁷⁸⁸ Por. T. Tomaszewski, „*Lectio Divina*” w *nauczaniu Benedykta XVI*, jw., s. 263.

⁷⁸⁹ KO 9-10.

⁷⁹⁰ KO, *Wprowadzenie*, w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, Dekrety, Deklaracje, Tekst polski*, wyd. 2, Pallotinum, Poznań 2002, s. 345.

⁷⁹¹ Por. VD 24.

kształtowania życia według wskazań w nim zawartych. Zalecali słuchaczom pilne „studiowanie” Słowa Bożego z nastawieniem modlitewnym, by autentycznie przyjąć i przyswoić swoim sercem Słowo do nich skierowane⁷⁹². Traktowali Biblię jako regułę życia i patrzyli na wszystko przez jej pryzmat. Pismo Święte było dlań źródłem, z którego czerpali swoje idee. Wszelkie zdarzenia, sceny, czyny, słowa, przypowieści i porównania biblijne były zawsze obecne w ich pamięci⁷⁹³.

Takie przekonanie doprowadziło do upowszechnienia praktyki uczenia się obszernych fragmentów Pisma Świętego na pamięć i głośnego recytowania. Była to metoda stosowana w ówczesnych szkołach filozoficznych, a pustelnicy przyjęli ją za program życia duchowego. Święty Jan Kasjan swoje tezy i wskazania uzasadniał słowami Biblii⁷⁹⁴. Święty Augustyn spacerując po ogrodzie, kiedy usłyszał nagle w swoim wnętrzu dziecięcy głos” bierz i czytaj, bierz i czytaj” przypomniał sobie historię nawrócenia św. Antoniego, ojca monastycyzmu⁷⁹⁵.

„Ubiblijnienie duchowości” zawdzięczamy św. Hieronimowi, który wyznawał, że Ewangelia to żywy Chrystus⁷⁹⁶. Biblia w jego życiu zajmowała centralne miejsce. Przetłumaczył ją na język łaciński (Wulgata) i komentował w swoich dziełach. Starał się żyć na ziemi według wskazań Świętych Ksiąg pomimo porywczego charakteru, którym obdarzyła go natura. Po przyjęciu chrztu wiódł życie ascetyczne w Akwilei a następnie

⁷⁹² Por. Benedykt XVI, *Święty Ambroży*, w: *Katechezy o Ojcach Kościoła*, red. E. Czyżowska, jw., s. 114-116.

⁷⁹³ Por. Isaac Armalé: *Saint Ephrem le Syrien*, Bejrut, 1952, za: Georges Habib Hafouri, *Święty Efreem Syryjczyk – Diakon i Doktor Kościoła*, w: <https://voxdomini.pl/archiwa/swieci-i-ich-dziela/sw-efrem-syryjczyk/>; (dostęp: 10.01.2020).

⁷⁹⁴ Zob. D. Dolnicki, *Czystość serca a chrześcijańska doskonałość. Studium w oparciu o Pisma św. Jana Kasjana*, WT UO, Opole 2014, s. 114.

⁷⁹⁵ Por. Benedykt XVI, *Święty Augustyn*, w: *Katechezy o Ojcach Kościoła*, red. E. Czyżowska, jw., s.181.

⁷⁹⁶ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 259, 330.

udał się na Pustynię Chalcydycką gdzie wiódł życie pustelnicze⁷⁹⁷. Widział on konieczność badania, szukania i znajdowanie w Piśmie Świętym mocy i mądrości Boga⁷⁹⁸, oraz uznawał teksty natchnione jako skuteczny środek na wszystkie cierpienia i lekarstwo na zranienia⁷⁹⁹. Wybitny doktor Kościoła, dał przykład umiłowania Pisma Świętego, orzekał stanowczo, że „Nieznajomość Pisma to nieznajomość samego Chrystusa”⁸⁰⁰. Do swoich dzieci duchowych skierował słowa: „Starajmy się na ziemi nauczyć tych prawd, których wartość przetrwa również w niebie”. Ten wielki egzegeta wyraża w nich prawdę, że w słowie Bożym otrzymujemy wieczność, życie wieczne⁸⁰¹.

Słowo Boże było duszą starożytnej modlitwy eremitów i stanowiło źródło nieustannej medytacji. Studiowanie Pisma Świętego nie było przedmiotem nauki, lecz poszukiwaniem mądrości i woli Bożej. Stanowiło ono źródło pociechy, nadziei i uzbrajało duszę na drodze do wieczności⁸⁰².

Pustelnicy trwają przed Bogiem w oparciu o Słowo Boże, medytowane każdego dnia zdanie po zdaniu. Eremitka Jeanne Marie, po latach już tak dobrze znała każdy fragment Pisma Świętego, że jej myśli uciekały od czytanego tekstu, zaczęła przepisywać słowa Jezusa pięknymi, wykaligrafowanymi literami. Pisanie jednego zdania zajmowało jej zwykle godzinę. Uważała, że w ten sposób modli się, wgryzając się jeszcze bardziej w treść natchnionych słów⁸⁰³. Święty Franciszek z Asyżu, który pokochał

⁷⁹⁷ Por. Benedykt XVI, *Święty Hieronim(1)* w: *Katechezy o Ojcach Kościoła*, red. E. Czyżowska, jw., s. 123.

⁷⁹⁸ Por. Św. Hieronim, *Nieznajomość Pisma Świętego jest nieznajomością Chrystusa. Komentarz do Księgi proroka Izajasza (nr 1-2)*, w: LG IV, s. 1226.

⁷⁹⁹ Por. Czuj J., *Św. Hieronim, żywot-dzieła, charakterystyka*, PAX, Warszawa 1954, s. 114.

⁸⁰⁰ Por. Św. Hieronim, *Nieznajomość Pisma Świętego jest nieznajomością Chrystusa. Komentarz do Księgi proroka Izajasza (nr 1-2)*, w: LG IV, s. 1226.

⁸⁰¹ Por. Benedykt XVI, *Święty Hieronim(1)*, jw., s. 126-127.

⁸⁰² Zob. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 134-135.

⁸⁰³ Por. Jeanne Marie (1927-2010), w: <http://pustelnia.pl/nebo/modlitwa-ciszy/jeanne-marie/> (dostęp 02.12.2020).

samotność i przez pewien czas pędził żywot pustelnika, swój program życia odnalazł czytając Ewangelię w kościółku Porcjunkuli⁸⁰⁴. Istnieje przekonanie o szwajcarskim pustelniku św. Mikołaju Flüe: „Oto człowiek, który co do słowa wypełnił Ewangelię”⁸⁰⁵.

Bogactwo łaski Bożej jest niewyczerpalne. Wszyscy mogą czerpać z tego skarbcza, to co odpowiada naturze danej ludziom przez Boga. Bogactwo Pisma Świętego i inne źródła wymienione przez św. Benedykta z Nursji wiodą do zasady wolności wyboru dla poszczególnych osób i wspólnot z jakich źródeł chcą czerpać do ożywiania swojego życia duchowego⁸⁰⁶. Czytając dzisiaj Regułę św. Benedykta, zwracamy przede wszystkim uwagę na jej nieprzemijające wartości jako komentarza do Ewangelii, a przede wszystkim wskazówki na drogach życia⁸⁰⁷.

Pierwsi eremici skupieni wokół nauczyciela (ojca), dużo czasu spędzali na słuchaniu Pisma Świętego i uczyli się go na pamięć⁸⁰⁸. Pustelnicy analizując Biblię mieli umysł skupiony na treści, nie spieszyli się. Słowo Boże ich przenikało, stawało się żywe⁸⁰⁹.

Kultura antyczna miała wpisane w dziedzictwo jako coś naturalnego uczenia się długich tekstów na pamięć. W tych czasach książki jako towar luksusowy były trudno dostępne. Uczniowie Pachomiusza musieli się nauczyć psalterza i Nowego Testamentu, co było niezbędne podczas liturgii

⁸⁰⁴ Por. B. Calati, R. Gregoire, A. Blasucci, *Historia duchowości*, t 4. *Duchowość średniowiecza*, tłum. K. Franczyk, J. Serafin, Wydawnictwo Homo Dei, Kraków 2005, s. 268-269.

⁸⁰⁵ J. Okoń, *Pustelnik z Unterwalden*, jw., s. 13.

⁸⁰⁶ Por. *Święty Benedykt z Nursji. Reguła, żywot, komentarz*, opr. Benedyktyni Tynieccy, WB, Warszawa 1979, s. 203.

⁸⁰⁷ Por. *Reguła św. Benedykta* w: <http://benedyktyni.pl/regula-sw-benedykta/>; (dostęp: 11.01.2020).

⁸⁰⁸ Por. M. Starowieyski, *Świętość w życiu i myślach Pustelników egipskich IV wieku*, jw., s. 374.

⁸⁰⁹ Por. J. Konior SJ, *Cisza, najstarsza modlitwa świata*, jw., s. 61-62.

i modlitwy osobistej. Recytowali oni Pismo Święte podczas pracy, plotąc kosze jak i w podróży⁸¹⁰.

Istnieją argumenty i przypuszczenia, że Św. Antoni Pustelnik, nie posiadał umiejętności czytania⁸¹¹ a jednak znał Pismo Święte i powoływał się na Nie. Świadczy o tym Jego nauka: „W wielkie nauki i ksiąg czytanie nie wdawał się. Co z Pisma Świętego usłyszał, to w pamięci jakby wyryte na kamieniu chował i zaraz wypełnić pragnął. Księgą swoją zwał wszystek świat i każde najmniejsze stworzenie, bo w nim dobroć, wszechmocność i bogactwo Boskie poznawał”⁸¹².

Także liczne wspólnoty żeńskie, często pochodzące z warstw arystokratycznych, praktykowały surową ascezę połączoną ze studiowaniem Pisma Świętego. Najbardziej znane były wspólnoty kobiet zgromadzone wokół św. Hieronima⁸¹³.

Wartości Pisma Świętego, znane dobrze Ojcom Kościoła i teologom średniowiecza, zostały następnie jakby nieco pominięte w praktyce i odkryte na nowo przez nowożytny ruch biblijny⁸¹⁴. Sobór uznał ruch biblijny za naczelny środek duszpasterzowania Kościoła wobec wszystkich ludzi⁸¹⁵. Tym samym, kontynuuje długą tradycję Kościoła podkreślającą duszpasterskie i formacyjne walory Pisma świętego⁸¹⁶.

⁸¹⁰ Por. Sz. Hiżycki OSB, *Kierownictwo duchowe według Ojców Pustyni*, wyd. 1, WB, Kraków 2012, s. 32-33.

⁸¹¹ Por. Św. Antoni, *Żywot. Pisma ascetyczne*, przekł. E. Dąbrowska, A. Ziółkowski i inni, jw., s. 49.

⁸¹² *Żywot świętego Antoniego, pustelnika*, w: *Żywoty Świętych Pańskich na wszystkie dni roku*, Katowice/Mikołów 1937r, za: <http://ruda-parafianin.pl/swi/a/antoni2.htm>; (dostęp: 17.03.20).

⁸¹³ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 327.

⁸¹⁴ Por. T. Jelonek, *Posoborowa odnowa biblijna w duszpasterstwie*, RBL 6 (1986), s. 469.

⁸¹⁵ Por. KO 21-25.

⁸¹⁶ Por. T. Jelonek, *Posoborowa odnowa biblijna w duszpasterstwie*, jw., s. 469.

„Bóg przez Pisma rozmawia z duszą” (por. PG, 48,991 n)⁸¹⁷. Ewangelia, to żywa rzeczywistość a nie martwa litera, bo to sam Chrystus przemawia przez ten tekst⁸¹⁸. Jest ona mocą Bożą zbawiającą każdego, kto wierzy w Jezusa Chrystusa. Ewangelia daje wierzącym nowe życie, nową mentalność i szeroko otwarte wejście do wiecznego Królestwa Pana naszego i Zbawcy, Jezusa Chrystusa⁸¹⁹.

Duchowość chrześcijańską można realizować tylko w Kościele jako członek Ciała Chrystusa. W nim każdy ochrzczony napełniony jest Duchem Świętym. We wnętrzu Kościoła dokonuje się interpretacja Słowa Bożego i objaśnianie działania Ducha (*sygkrinontes*)⁸²⁰.

Życie duchowe to doświadczenie relacji bezpośredniej z Jezusem, Słowem Wcielonym. W życiu pustelników gorliwa, pilna i systematyczna lektura Słowa Bożego staje się chlebem powszednim⁸²¹. Osoby, które podejmują życie pustelnicze, wybierają samotność jako styl swego życia, wyrzekły się własnego życia i utkwili wzrok w Panu, ukrywając się w izdebce swego serca (por. Mt 6, 5). W ten sposób stają się obrazem Chrystusa wychodzącego na górę, by spotkać się z Ojcem (por. Mt 14, 23)⁸²².

Wczytywanie się w Księgi Natchnione potrzebne jest każdemu człowiekowi. Wszelkie ludzkie działanie może istnieć i przynosić duchowe owoce jedynie wtedy, gdy poszukujemy inspiracji i źródła w Piśmie Świętym⁸²³. Czytanie Słowa Bożego jest aktualną rzeczywistością, sam Chrystus mówi przez święty tekst. Szczególnie w lekturze Ewangelii

⁸¹⁷ Por. G. Giurisato, A. Monticone i inni, *Być świeckim*, przekł. B. Piotrowska, WAM, Kraków 1993, s. 65.

⁸¹⁸ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 259.

⁸¹⁹ Por. KL 5-6.

⁸²⁰ Zob. 1 Kor 12,10.27-29, 14,26; por. H. Langkammer OFM, *Biblijne podstawy duchowości chrześcijańskiej*, jw., s. 46.

⁸²¹ Zob. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 331.

⁸²² Zob. S. Klimas, *Samotność w teologii pustyni*, „Życie Konsekrowane” 137 (2019) 3, s. 32.

⁸²³ Zob. H. Kuczyńska, *Potrzeba ciszy w religijnym życiu współczesnego człowieka*, „Świdnickie Studia Teologiczne” 14 (2019) 1, s. 53.

najważniejsze jest doświadczenie obecności Chrystusa, aby to co przeżywają bohaterowie stawało się udziałem czytającego⁸²⁴. Gdy czytamy tekst Pisma Świętego i wzrok ukierunkowany jest na Słowo Boże, to staje się ono pokarmem duchowym, a Jezusa, którego widzieliśmy w Słowie, zaczynamy szukać w swoim wnętrzu⁸²⁵.

W formacji pustelniczej, jak najbardziej wskazane jest zaspokajanie głodu Słowa Bożego i studiowania Pisma Świętego w świetle tradycji Kościoła. Pielęgnowanie biblijnego sposobu myślenia i odnowy osobistej kultury nowego człowieka, czyli takiego sposobu życia, który byłby przeniknięty Biblią.

3.2.3. Słowo Boże przeżywane w liturgii

Tradycja słowa bierze początek z liturgii. Słowo Boże głoszone podczas Eucharystii trafia do serc wierzących, by wydać owoc do życia wiecznego. Odkrywa tajemnicę nowego stworzenia, przemienia człowieka i prowadzi przed Oblicze Boga do dialogu wewnętrznej modlitwy, aż po uwielbienie Ojca. Liturgia duchowa wypływa z głębi serca i jest nieustannie ożywiana słuchaniem słowa we wspólnocie Kościoła⁸²⁶.

Liturgia słowa i liturgia eucharystyczna ściśle łączą się ze sobą stanowiąc jeden akt kultu. W części liturgii słowa Bóg mówi do ludzkości. Odwieczna Mądrość Boża przychodzi w Eucharystii, by podzielić się ze słuchającymi Prawdą i dać im światło. Potrzebne jest tu skupienie i nastawienie uczestnika Mszy świętej, by przyjąć z do serca słowo Boga⁸²⁷.

⁸²⁴ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 259.

⁸²⁵ Por. A. Muszala, *Przebywanie z Bogiem*, rozmawiał P. Radzyński, w: <http://www.mojepowolanie.pl/2896,a,przebywanie-z-bogiem.htm>; (dostęp: 15.03.2019).

⁸²⁶ Zob. A. Louf, *W szkole kontemplacji*, jw., s. 237-239.

⁸²⁷ Por. *Teologia duchowości katolickiej*, praca zb. pod red. W. Słomki, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1993, s. 246-247.

Nauczanie Chrystusa Pana najpełniej brzmi podczas liturgii, gdy stoimy przed Bogiem, jako zwołane przez Niego „zgromadzenie święte”, słuchamy Go i oddajemy Mu cześć. W Eucharystii, w liturgii słowa, po czytaniach następuje homilia, w trakcie której Kościół przez usta głoszącego aktualizuje słowo Boże, jako skierowane do wiernych tu i teraz⁸²⁸.

Istotną formą obecności Chrystusa w liturgii jest Jego obecność w Słowie Bożym. Do zgromadzonych słuchaczy dociera głos Boga z tekstów Pisma Świętego. Skierowany jest on bezpośrednio do serca poszczególnych osób. We Mszy świętej sam Chrystus głosi Ewangelię, a lud odpowiada śpiewem i modlitwą. Pod wpływem usłyszanego słowa wiara uczestników liturgii wzrasta, a umysły wznoszą się do Boga oddając Mu duchowy hołd⁸²⁹.

Pismo Święte ma doniosłe znaczenie w odprawianiu liturgii. Z niego bowiem wyjęte są czytania, które wyjaśnia się w homilii, oraz psalmy przeznaczone do śpiewu. Starannie dobrane wersety głoszą dzieła Boże w historii zbawienia, która zawsze jest obecna w wiernych⁸³⁰. Chrystus realnie, choć niewidzialnie przewodniczy każdej Eucharystii. W osobie celebransa On przemawia po czytaniach i w homilii zachęca do przyjęcia i wypełniania usłyszanego słowa⁸³¹.

Sobór Watykański II wskazuje cechę wyróżniającą Kościół, że nie żyje on samym sobą, lecz Ewangelią. Jest On wspólnotą, która słucha Słowa Bożego i je głosi. W Słowie Bożym słuchanym i głoszonym Jezus mówi do człowieka, tu i teraz: „Ja jestem twój, daję się tobie”, aby wierzący mógł odpowiedzieć: „ja jestem Twój”. Słowo Boże głoszone w liturgii jest ciągle żywe i skuteczne dzięki mocy Ducha Świętego, który działa we wnętrzu człowieka i porusza serce⁸³².

⁸²⁸ Por. Zatorski W. OSB, *Usłyszeć Słowo Boże. Praktyka lectio divina*, wyd.3, WB, Tyniec 2019, s. 110-111.

⁸²⁹ Por. KL 33.

⁸³⁰ Por. KL 24.

⁸³¹ Por. KKK 1348, 1349.

⁸³² Por. VD 51-52.

Każda odnowa życia religijnego u ludu Izraela rozpoczynała się od odnowienia Przymierza z Bogiem, a to domagało się publicznego czytania Jego tekstu i objaśniania (por. Wj 24,7)⁸³³. Także w życiu pustelników niezbędna jest potrzeba słuchania Słowa Bożego w liturgii, aby mogła się skutecznie dokonywać ich przemiana duchowa. Liturgia Nowego Przymierza jest miejscem sprzyjającym czytaniu i słuchaniu Słowa Bożego. W niej uczestnicy celebrują Słowo, które stało się Ciałem i zamieszkało wśród nas (por. J 1,14), jest ponadczasowe i uobecniane w Najświętszym Sakramencie. To Słowo zawiera w sobie wieczność, a zatem osoby celebrujące Słowo Boże, otrzymują życie wieczne⁸³⁴.

Liturgia celebryje rzeczywistość Słowa Bożego, zapowiadanego przez proroków (por. Dz 3,24), a wypełnionego przez Chrystusa (por. J 1,14). Powróciwszy do Ojca Jezus posłał ludziom Pocieszyciela (por. J 14,16), który przypomina o wszystkim co powiedział Chrystus (por. J 14,26). Kiedy słowo trafia do serca człowieka nawiązuje się dialog między Duchem w głębi, a Duchem przychodzącym w słowie. Słowo otacza serce ludzkie, przenika je, przemienia, a wypełniwszy posłannictwo, powraca do Boga (por. Ez 3, 1-3)⁸³⁵.

W pierwszych wiekach chrześcijaństwa, a także w okresie wypraw krzyżowych, Stary Testament cieszył się wyjątkowym zainteresowaniem wiernych. Czytano go i rozważano w czasie zgromadzeń liturgicznych, najczęściej jednak medytowano nad nim w samotności pustyni⁸³⁶.

Pustelnicy, często nie znali pisma, a karmili się Słowem Bożym z czytań mszalnych⁸³⁷. Natomiast słuchali z taką uwagą, gdy czytano Pismo

⁸³³ Por. G. Giurisato, A. Monticone, A. Oberti, F. Pizzolatto, F. Tagiaferri, *Być świeckim*, przekł. B. Piotrowska, WAM, Kraków 1993, s. 68.

⁸³⁴ Por. Benedykt XVI, *Święty Hieronim(I)*, jw., s. 126-127.

⁸³⁵ Zob. A. Louf, *W szkole kontemplacji*, jw., s. 248.

⁸³⁶ Zob. J. Zieliński OCD, *Duchowy ojciec zakonu karmelitańskiego*, w: <https://www.karmel.pl/prorok-eliasz-2/>; (dostęp: 21.05.20).

⁸³⁷ Zob. J. Okoń, *Pustelnik z Unterwalden*, jw., s. 109.

święte, że pamięć wystarczała im za książki⁸³⁸. Wsłuchiwali się oni w Słowo Boże czytane w czasie liturgii i oczekiwali na wezwanie Boga. Wówczas słowa z Biblii traktowano jako głos Boga skierowany bezpośrednio do każdego człowieka z osobna. Słuchający miał znaleźć to co dotyczy jego osoby. Pisma Świętego nie czytano a słuchano w ścisłym tego słowa znaczeniu⁸³⁹.

Słowo Boże, które jest obecne w Kościele w liturgii, sprawia że wierzący mają do niego dostęp przez Ducha Świętego. On prowadzi ludzi do całej prawdy, którą jest Chrystus w jedności z Ojcem. Wówczas sama Prawda żyje wewnątrz człowieka (por. J 16,23) i wszystko staje się jasne (por. 1 Kor 13,12)⁸⁴⁰. Pustelnicy rozważając codziennie liturgiczne teksty biblijne są uwrażliwieni na docierające do nich słowa Boga, żyją nimi przy wszystkich czynnościach w ciągu dnia⁸⁴¹.

Także współcześnie, pustelnik żyjąc Ewangelią na co dzień, staje się uczniem Chrystusa. Wypełnianie Bożych przykazań jest porównywalne z budowaniem wieży albo stoczeniem bitwy (por. Łk 14, 25-33). Samotnik codziennie trwa przy Chrystusie, wyrzeka się wszystkiego co posiada i pokorne uznaje, że to za mało, aby osiągnąć chwałę nieba. Ten trudny proces wymaga odwagi i wysiłku, zarówno intelektualnego jak i duchowego. Według nauki soborowej, we współczesnym dialogu ze światem główne znaczenie ma Objawienie, jako podstawa wiary głoszonej przez Kościół. Taki fundament wiary dynamizuje ruch odnowy biblijnej, który został uznany za wiodący „środek nowoczesnego duszpasterzowania Kościoła

⁸³⁸ Por. Św. Atanazy Aleksandryjski, *Żywot św. Antoniego*, jw., s. 78.

⁸³⁹ Por. Starowieyski M., *Świętość w życiu i myślach Pustelników egipskich IV wieku*, jw., s. 371-372.

⁸⁴⁰ Por. W. Zatorski OSB, *Usłyszeć Słowo Boże*, jw., s. 103-104.

⁸⁴¹ Zob. KL 7, 24.

wobec wszystkich ludzi”⁸⁴². Istnieje potrzeba solidnego łączenia lektury Pisma Świętego z katolickimi homiliami o charakterze biblijnym z systematycznym wykładem prawd wiary⁸⁴³.

3.3. Pokuta odpowiedzią pustelnika na grzech

Grzech w podstawowym znaczeniu jest aktem konkretnej osoby, aktem wolności pojedynczego człowieka. Jednocześnie indywidualny grzech dotyka innych ludzi i szkodzi równocześnie życiu społecznemu, wprowadzając i potęgując w nim nieład, osłabiając jego jedność. Suma grzechów osobistych, popełnionych przez wiele osób, tworzy grzeszne struktury społeczne i sytuacje grzechu⁸⁴⁴. Stąd nawet indywidualny grzech popełniony na pustelni, bez bezpośredniego kontaktu z bliźnimi, narusza porządek społeczny i wymaga nawrócenia, pokuty i zadośćuczynienia⁸⁴⁵.

Pokuta jest ściśle połączona z pojednaniem. Przez pojednanie się z Bogiem, z sobą samym i z innymi pokonane zostaje wewnętrzne rozdarcie, którym jest grzech. Dokonuje się to poprzez głęboką przemianę wnętrza człowieka, czyli nawrócenie, które przynosi owoce w życiu poprzez uczynki pokutne⁸⁴⁶.

Lud Boży ciągle potrzebuje oczyszczenia, nieustannie podejmuje pokutę i odnowę. Ponawiany wysiłek nie jest tylko dziełem ludzkim, lecz

⁸⁴² Wprowadzenie do Konstytucji dogmatycznej o Objawieniu Bożym, w: *Sobór Watykański II Konstytucje, dekrety, deklaracje. Tekst polski*, wyd. 2, Pallottinum, Poznań 2002, s. 341, 349.

⁸⁴³ Zob. R. Bogacz, *Odnova biblistyki katolickiej na łamach „Ruchu Biblijnego i Liturgicznego”*, s. 133, w: *Sześćdziesiąt lat „Ruchu Biblijnego i Liturgicznego” w służbie odnowy biblijnej i liturgicznej w Polsce*, jw., s. 129-140.

⁸⁴⁴ Zob. S. Gądecki, *Za publicznie popełnione grzechy potrzebna jest publiczna pokuta*, w: <http://www.pch24.pl/abp-gadecki-podczas-wielkiej-pokuty--za-publicznie-popełnione-grzechy-potrzebna-jest-publiczna-pokuta,46709,i.html#ixzz4XvTS6eac/>; (dostęp: 06.02.2017).

⁸⁴⁵ Zob. *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, w: *Obrzędy pokuty. Dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, KśwJ, Katowice 1981, s. 16-17.

⁸⁴⁶ Por. RP 4.

łaską skłaniająca do odpowiedzi na miłosierdzie Boga⁸⁴⁷. Powrót do jedności ze wspólnotą to także ożywienie życia Kościoła, który cierpiał z powodu grzechu jednego ze swoich członków. Grzesznik przywrócony do komunii świętych zostaje umocniony przez wymianę dóbr duchowych, jaka dokonuje się między żywymi członkami Ciała Chrystusa, zarówno pielgrzymującymi i będącymi w ojczyźnie niebieskiej⁸⁴⁸.

Wskutek grzechu serce człowieka odwraca się od Boga, zostaje zerwana jedność ze Stwórcą⁸⁴⁹. Kiedy pojawia się pęknięcie w zaufaniu do Boga, szatan uderza zdecydowanie. Wąż nie namawiał Ewy bezpośrednio do przekroczenia zakazu Bożego, ale „jedynie” podważył zaufanie do Boga (por. Rdz 3,4n). Wyraźnym jądrem grzechu jest brak zawierzenia Bogu, co w konsekwencji prowadzi do osamotnienia i lęku. Strach, zwątpienie stają się podstawą do błędnego myślenia dążącego do zdobycia wyobrażonego dobra, które miałyby dawać człowiekowi zarówno poznanie, jak i poczucie osiągnięcia pełni i bezpieczeństwa przez panowanie nad wszystkim (por. Rdz 3,6)⁸⁵⁰.

Chcąc uwierzyć w bezwarunkową miłość Boga, trzeba wewnętrznie w pełni otworzyć się na Boże objawienie. Myślenie pod presją lęku i własnych pragnień nie pozwala dostrzec Jego dobroci nawet wtedy, gdy jej bezpośrednio doświadczamy. Dlatego w Ewangelii Pan Jezus najpierw odpuszcza grzechy a w dalszej kolejności uzdrawia ciało (por. Mt 9,2-6). W przypadku oczyszczonego z trądu nakazuje nie mówić innym o doznanym uzdrowieniu (Mk 1,40-44). Ten zakaz wskazuje na potrzebę osobistego, w głębi własnego serca rozważenia doznanego cudu i dostrzeżenia w nim Boga w Jego zbawczym działaniu. Gadanina na ten temat pozostawiała

⁸⁴⁷ Zob. KK 11.

⁸⁴⁸ Zob. KK 48-50.

⁸⁴⁹ Por. M. Chmielewski M., *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 291.

⁸⁵⁰ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, okres zwykły tygodnie 1-11*, t 3, wyd. 2, WB, Kraków 2013, s. 201.

wydarzenie na płaszczyźnie zewnętrznego doświadczenia. Samo uzdrowienie jest znakiem czegoś o wiele głębszego. Uzdrowiony w końcu i tak straci nie tylko zdrowie, ale i życie. Natomiast prawdziwy Boży dar jest wieczny. Jeżeli pokutnik nie odkryje tego wiecznego daru, potraktuje rozgrzeszenie jako tanie przeżycie, to wszystko ostatecznie straci swój sens w chwili naszej śmierci⁸⁵¹.

Pokuta według reguł pustelniczych, to jest konkretny i codzienny wysiłek człowieka wspartego łaską Bożą, aby stracić swe życie dla Chrystusa, co jest jedynym sposobem, by je zyskać (por. Mt 16, 24-26; Mk 8, 34-36; Łk 9, 23-25); aby porzucić dawnego człowieka i przyoblec człowieka nowego (por. Ef 4, 23-24); aby przewycięzać w sobie to, co cielesne, by zwyciężyło to, co jest duchowe (Por. 1 Kor 3, 1-20); aby nieustannie wznosić się od rzeczy, które są na ziemi, do tych, które są w górze, gdzie przebywa Chrystus (por. Kol 3,1 n)''⁸⁵².

Omawiając problematykę pokutną w formacji pustelniczej, zostaną szczegółowo poruszone kwestie dotyczące rachunku sumienia, sakramentu pokuty i pojednania, kierownictwa duchowego oraz zadośćuczynienia.

3.3.1. Rachunek sumienia środkiem do życia w Prawdzie

Grzesznik trzuci się nad swoją nędzą, ponieważ kocha wciąż za mało a przecież chciałby miłować Boga coraz bardziej. Dzięki rachunkowi sumienia może zobaczyć ile mu zostało wybaczone i uwielbić w duchu Tróję Przenajświętszą, za nieskończoną miłość miłosierną⁸⁵³.

Chrześcijanin wędrując drogą na ziemi stale podejmuje refleksję i stawia sobie pytanie: Czy to jest naprawdę ta droga, którą mamy iść i gdzie jestem obecnie? Aby właściwie na nie odpowiedzieć, trzeba nabrać dystansu

⁸⁵¹ Por. tamże, s. 201.

⁸⁵² Zob. RP 4.

⁸⁵³ Por. W. Prus OP, *Ojciec nasz jako klucz do rachunku sumienia*, w: <https://info.dominiwanie.pl/2017/04/ojciec-nasz-jako-klucz-do-rachunku-sumienia/>; (dostęp: 29.03.2021).

do siebie i swoich przeżyć i starać się spojrzeć na siebie z zewnątrz. Wtedy może pojawić się lęk przed obnażeniem własnych słabości i grzechów. Jeżeli do tego dochodzi osoba zaczyna się bronić. Jedynie Bóg może dać właściwą perspektywę przez spojrzenie na siebie razem z Nim⁸⁵⁴.

Obecnie jesteśmy świadkami sekularystycznej interpretacji wiary chrześcijańskiej, z którą wiąże się głęboki kryzys sumienia i praktyki moralności chrześcijańskiej. Wielkie wartości, które w znacznej mierze były inspiracją dla kultury europejskiej, zostały oddzielone od Ewangelii, przez co utraciły swą najgłębszą duszę, zostawiając miejsce dla licznych wypaczeń⁸⁵⁵. „Czy Syn Człowieczy, gdy przyjdzie, znajdzie wiarę na ziemi?” (Łk 18, 8).

Ojcowie soborowi tłumaczą, że kiedy serce oskarża człowieka podczas rachunku sumienia przed sakramentem pokuty, by nie zapominać, że Bóg ukochał ludzi i wciąż obdarza nas nieskończonym miłosierdziem. Dlatego trzeba zawierzyć się Jezusowi, który wszystko wybacza, gdy prosimy i szczerze żałujemy⁸⁵⁶. Katechizm wyjaśnia, że zrozumienie, jak cenni jesteśmy w oczach Boga jest początkiem ludzkiego nawrócenia (Hbr 2, 5)⁸⁵⁷.

Papież Franciszek naucza, by nie stawiać granic temu, co wielkie, lepsze i najpiękniejsze, ale jednocześnie skupiać się nad tym, co wydaje się małe w codziennym zaangażowaniu. Prosi On wszystkich chrześcijan o pielęgnowanie każdego dnia szczerego rachunku sumienia, dokonywanego w dialogu z Panem, który nas miłuje. Przypomina także o konieczności rozeznawania tego co pojawia się w sercu. Od jakiego ducha pochodzą „nowości” naszych poruszeń, ponieważ siły zła skłaniają człowieka do

⁸⁵⁴ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, okres zwykły tygodnie 1-11*, jw., s. 207-211.

⁸⁵⁵ Por. EinE 47.

⁸⁵⁶ Zob. KK 11.

⁸⁵⁷ Por. KKK 1432.

stagnacji, by się nie nawracał. Dokonywanie rozpoznawania myśli pozwala na odkrywanie planów Boga, przygotowanych konkretnej osobie, by nie poprzestawać tylko na wzniosłych intencjach⁸⁵⁸.

Historia Kaina i Abła jest opowieścią, która stara się przedstawić prawdę z przeszłości o grzechu przeciw bliźniemu (Rdz 4,1–15). Grzech Ewy i Adama (Rdz 3,1-13) dotyczył wprost więzi z Bogiem.. Kiedy skończyła się ufności wobec Boga, nieufność zniszczyła jednocześnie więź bliskości z drugim człowiekiem. Zamiast spojrzenia braterskiego z miłością i życzliwością pojawia się myślenie porównawcze, z którego wyrasta zazdrość. Zamiast spontanicznej radości z sukcesu brata, pojawia się cierpienie i smutek⁸⁵⁹.

Chrystus Jezus przyszedł na świat zbawić grzeszników, poniósł za nas śmierć na krzyżu i zmartwychwstał. Obfitą okazała się łaska naszego Pana z wiarą i miłością, która jest w Nim (por. 1Tm1,14-15). Bóg nie oszczędził własnego Syna, dlatego wraz z Nim wszystko ludziom może darować. Chrystus nie oskarża człowieka lecz usprawiedliwia i nie wydaje wyroku potępienia. Teraz siedzi po prawicy Ojca i wstawia się za nami (Rz 8,31-34).

Ojcowie Kościoła zachęcają do starannego codziennego badania swoich uczynków. Przestrzegają przed lekceważeniem nawet najmniejszych uchybień, by na podobieństwo chwastów nie zapuściły głębokich korzeni w sercu, które jest „polem Pana”⁸⁶⁰. Nauczając o skuteczności Modlitwy Pańskiej, zalecają, by modlący się korzystali z pośrednictwa Jezusa, który jest rzecznikiem wszystkich ludzi przed Ojcem⁸⁶¹.

⁸⁵⁸ Por. GE 169.

⁸⁵⁹ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, okres zwykły tygodnie 1-11*, jw., s. 224-227.

⁸⁶⁰ Święty Bazyli Wielki, *Jak się modlić i czuwać*, w: *Filokalia. Teksty o modlitwie serca*, przekł. i opr. J. Naumowicz, wyd. 3, WB, Kraków 2012, s. 79.

⁸⁶¹ Por. Św. Cyprian, *O modlitwie pańskiej*, Kraków 2016, w: http://www.ultramontes.pl/cyprian_o_modlitwie_panskiej.pdf; (dostęp: 23.02.2021), s. 5.

Pustelnicy inspirują wierzących do badania i słuchania sumienia w codziennym rachunku. Zapewniają oni, że praktyki te pozwolą poznać Prawdę, która może uwolnić z krepujących myśli, przekonań i namiętności, co prowadzi do wolności i poczucia bezpieczeństwa w pokoju Chrystusa⁸⁶². Eremici dzielą się swoim doświadczeniem, że potrzebne jest opanowanie umysłu zwane strażą serca, by pozbywać się natłoku myśli i mieć nienaganne sumienie⁸⁶³.

W Regule św. Benedykta przy wyjaśnianiu piątego stopnia pokory, jest pouczenie, że wszystkie złe myśli i grzechy potajemnie popełniane mają zostać wyjawione najpierw przez otwarcie sumienia przed samym sobą, przez wgląd w osobisty świat myśli i uczuć, by toczyć walkę ze swymi wadami, a przede wszystkim pokorne wyznane ojcu duchownemu⁸⁶⁴.

Rachunek sumienia jest narzędziem formacji serca i sumienia człowieka. Warto rozróżnić dwa rodzaje rachunku sumienia: powszechnie znanego przed spowiedzią, oraz ignacjańskiego zalecanego w „Ćwiczeniach duchownych”⁸⁶⁵. Pierwszy z nich polega na szukaniu grzechów, ocenieniu decyzji, czynów, zamiarów w świetle Dekalogu, siedmiu grzechów głównych, przykazań kościelnych, relacji wobec Boga, siebie i innych⁸⁶⁶. Ignacjański wymaga codziennej systematyczności. Polega na badaniu poruszeń serca, kształtuje świadomość emocji, natchnień, motywacji i koncentruje się na dynamicznej relacji z Bogiem Przyjacielem⁸⁶⁷. Jest

⁸⁶² Por. R. Nadera *Święty Charbel. Orędzia z nieba*, tłum. B. Nowak, Wydawnictwo AA s.c., Kraków 2013, s. 47.

⁸⁶³ Izajasz Pustelnik, *Potrzeba kontroli myśli*, w: *Filokalia*. jw., s. 119-122.

⁸⁶⁴ Por. RB VII; W. Zatorski OSB, *Komentarz do Reguły św. Benedykta*, WB, Tyniec 2012, s. 143-144.

⁸⁶⁵ Zob. I. Loyola, *Ćwiczenia duchowne*, jw., s. 22.

⁸⁶⁶ Por. P. Adamarek SJ, *Rachunek sumienia modlitwą pielgrzyma i ucznia*, „Życie duchowe” Lato 103 (2020), s. 148-149.

⁸⁶⁷ Por. J. Siepsiak SJ, *Czy sumienie ma sumienie?*, „Życie duchowe” Lato 103 (2020), s. 7.

modlitewną medytacją nad konkretnymi przejawami wielkoduszności Boga i tym wszystkim co się wydarza w życiu tu i teraz⁸⁶⁸.

Grzech jest rzeczywistością teologiczną i ostatecznie może być przewyższony tylko przez Jezusa, Jego śmierć i zmartwychwstanie oraz Ducha Świętego, posłanego po Zmartwychwstaniu do serc wierzących⁸⁶⁹. W duchowości ignacjańskiej zaleca się pod koniec dnia szczegółowy rachunek sumienia, ze skupieniem się na jednym grzechu czy niedociągnięciu, co daje możliwość dokładnego poznania swojej słabości⁸⁷⁰.

Formowanie etycznego światopoglądu wymaga uczciwej modlitwy, zwłaszcza rachunku sumienia. Takim przykładem mogą być wersety psalmu (Ps 25,4-5. 6-7. 8-9), w którym autor podkreśla miejsce i uznanie mądrości Bożej wyższej od ludzkiej oraz konieczność wzbudzeniu żalu za przypomniane grzechy a także wyznanie wiary w miłosierną przychylność Boga⁸⁷¹.

Być człowiekiem sumienia, to stale się nawracać i brać odpowiedzialność za życie, które dał ludziom Bóg. Na tej drodze chrześcijanie mają nadzieję na życie wieczne. Przez stały rozwój wiary odcinają się oni od złego i otaczają modlitwą nieprzyjaciół Kościoła⁸⁷².

⁸⁶⁸ Por. W. Oszejca, *Papież rozeznający*, „Życie duchowe” Lato 99 (2019), s. 95-96.

⁸⁶⁹ Por. A. Ruszała OCD, *Kierownictwo duchowe*, w : <https://www.karmel.pl/kierownictwo-duchowe/>; (dostęp: 24.04.2021).

⁸⁷⁰ Por. A. Słomkowski, *Teologia życia duchowego w świetle Soboru Watykańskiego II*, opr. M. Chmielewskiego, WA, Ząbki 2000, s. 168.

⁸⁷¹ Por. B. Węgrzyn, *Komentarz*, w: <h4>Komentarze do poszczególnych czytań przygotowane przez http://bractwoslowa.pl">Bractwo Słowa Bożego</h4>; (dostęp: 28.09.2020).

⁸⁷² Por. Jan Paweł II, Homilia w czasie Mszy św. odprawionej na wzgórzu „Kaplicówka”, (Skoczów 22.05.1995), w: tenże, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999. Przemówienia, homilie*, opr. red. J. Poniewierski, Znak, Kraków 1999, s. 841-648.

Jeśli katolik chce być w pełni sobą, permanentnie się nawracać, trzeba mu kierować się sumieniem oświeconym wiarą. Potrzebuje on wypowiadać walkę bezmyślności i nieodpowiedzialności. Człowiek wolny w dążeniu do wyższych wartości, które uznał za swoje, zdobywa się na odwagę płynięcia przeciw prądowi postawy używania i egoizmu oraz mody i opinii, tworząc nową kulturę, w której wszystko służy wartości osoby⁸⁷³.

Praktyka pielęgnowania regularnego rachunku sumienia chroni przed poddaniem się pokusie powierzchownego życia. W dzisiejszych czasach także pojawiają się lekceważące głosy typu „mogę grzeszyć, przecież Bóg mnie kocha, to wybaczy”. Jednak taka postawa może być nawet przejawem grzechu przeciwko Duchowi Świętemu, gdyż takimi podszeptami zwodzi szatan. Wszyscy wierni mogą być panami siebie pracując nad sobą, przeprowadzając rachunek sumienia, utrzymując swoje ciało w rozumnej karności a duszę zachowując w pokoju, chroniąc ją przed namiętnościami. Są prawdziwie wolni jeśli nie popadają w niewolę grzechu⁸⁷⁴.

Prowadząc życie pustelnicze, człowiek zanurza się w swojej grzeszności, dostrzega swoją małość i nędzę wobec wielkości Bożego Miłosierdzia. Pustelnik rozumie, że tak naprawdę sam może tylko grzeszyć a wszelkie dobro pochodzi od Boga i jest Jego łaską.

Smutek jest znakiem braku wewnętrznej harmonii. Jest inaczej, niż bym chciał. Myślenie jest zdominowane własną wizją tego, co powinno być, a wola skupia się wokół realizacji własnych chęci. Fałszywe „ja” coraz bardziej nabrzmiewa. Ono też jest źródłem cierpienia. Biblia daje radę, wiąże pogodę ducha z właściwym postępowaniem, czyli postępowaniem zgodnym z sumieniem. Jeżeli dobrze żyjesz, masz w sobie radość życia. Gdy pojawia się smutek, a za nim podejrzliwość, to zawładnęły człowiekiem złe

⁸⁷³ Zob. *Oaza Nowego Życia stopnia podstawowego*. Podręcznik, cz. B szczegółowa, Światło-Życie, [b.m.r.], s. 147.

⁸⁷⁴ Zob. KK 36.

myśli, które stają się wstępną grą grzechu leżącego u wrót naszego serca i czyhającego na nas (por. Rdz 4,6n). Radość w Panu jest wielkim antidotum na taką pokusę⁸⁷⁵.

Prawidłowo ukształtowane sumienie jest po Bogu, przewodnikiem dla człowieka i regułą w jego myślach, mowie i uczynkach. Wszystko co pustelnik czyni podlega procesowi rozeznawania, będącego wglądem w najgłębsze motywacje działania, aż po dotknięcie serca. W ten sposób szukający doskonałości może osiągnąć spokój duszy, dzięki czemu może pochylić się ona nad głębią Bożej tajemnicy⁸⁷⁶.

3.3.2. Sakrament pokuty i pojednania miejscem odbudowywania wspólnoty z Bogiem i Kościołem

Sakrament pokuty jest głęboką potrzebą człowieka i nieustannie oczekiwaną łaskę⁸⁷⁷. Historia każdego sakramentu zaczyna się od Jezusa Chrystusa, Także sakramentu pokuty i pojednania. Jezus nie tylko wzywał do nawrócenia, ale sam udzielał ludziom odpuszczenia grzechów. Czynił to jako Syn Boży, na mocy swojej Bożej władzy i zarazem jako człowiek (co tak bulwersowało faryzeuszy). Ukrzyżowany i zmartwychwstały Jezus przekazał Kościołowi misję udzielania ludziom łaski przebaczenia⁸⁷⁸. Jezus pragnął, aby Kościół mocą Ducha Świętego kontynuował Jego dzieło uzdrawiania i zbawiania⁸⁷⁹.

⁸⁷⁵ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, okres zwykły tygodnie 1-11*, t. 3, wyd.2, WB, Kraków 2013, s. 224-227.

⁸⁷⁶ Zob. J. Klimak, *Drabina raju*, jw., s. 257.

⁸⁷⁷ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 886.

⁸⁷⁸ Por. T. Jaklewicz, *Krótką historia spowiedzi*, w: <https://liturgia.wiara.pl/doc/3061127.Krotka-historia-spowiedzi>; (dostęp: 19.03.2021).

⁸⁷⁹ Por. M. Fiałkowski OFM Conv, *Formacja chrześcijańska katolików świeckich w świetle nauczania Kościoła współczesnego. Studium teologiczno-pastoralne*, KUL, Lublin 2010, s. 52.

Szafarzem łaski przebaczenia, Bożego miłosierdzia, oraz odrodzenia w sakramencie pokuty i pojednania jest kapłan. Spowiednik, to lekarz dusz ludzkich i stosuje odpowiednie lekarstwo⁸⁸⁰.

Sakrament pokuty i pojednania został ustanowiony przez Chrystusa w dniu Zmartwychwstania. Odkupiciel dzieli się swoim zwycięstwem nad śmiercią i grzechem z człowiekiem, który korzysta z posługi Kościoła za pośrednictwem szafarzy⁸⁸¹.

W sakramencie pokuty, grzesznik przywraca zerwaną jedność lub odbudowuje pełną wspólnotę z Bogiem, z samym sobą, z braćmi w wierze i z ludźmi dobrej woli, gdyż każdy grzech, wprowadzie w różnym stopniu, jest jednocześnie przewinieniem przeciw Bogu, przeciw samemu sobie, przeciw bliźnim i przeciw całemu stworzeniu. Zatem sakrament ten jest odpowiedzią na grzechy w poczwórnym wymiarze⁸⁸².

W ciągu dziejów zmieniały się formy sakramentu pokuty i pojednania. Pomimo zmian układu i celebracji sakramentu „nawrócenia” następującego przez wieki, podstawowa jego struktura pozostała ta sama. Zawiera ona akty człowieka nawracającego się pod wpływem Ducha Świętego i działanie Boga za pośrednictwem Kościoła, który przez spowiedników w imię Jezusa Chrystusa udziela przebaczenia grzechów, ustala sposób zadośćuczynienia, modli się i pokutuje ze skruszonym. Grzesznik uzdrowiony zostaje ponownie przyjęty do komunii kościelnej (por. KKK 1448)⁸⁸³.

Spowiedź indywidualną zawdzięczamy mnichom iroszkockim, którzy stali się wielkimi ewangelizatorami północnej i zachodniej Europy w VI i

⁸⁸⁰ KPK 978 § 1.

⁸⁸¹ Por. M. Fiałkowski OFM Conv, *Formacja chrześcijańska katolików świeckich*, jw., s. 54-61.

⁸⁸² Por. RP 15,16.

⁸⁸³ Zob. Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Pojednanie i pokuta* (1982), w: *Od wiary do teologii. Dokumenty Międzynarodowej Komisji Teologicznej, 1969-1996*, red. J. Królikowski, Kraków 2000, s. 163.

VII wieku. Oni rozpowszechnili w całym Kościele spowiedź uszną przed kapłanem i praktykę osobistej pokuty⁸⁸⁴.

Na Soborze Watykańskim II zwrócono uwagę na wspólnotowy wymiar sakramentu pokuty. Podkreślono, że spowiedź to nie tylko pojednanie z Bogiem, ale także z Kościołem. Nazywana także sakramentem nawrócenia, bo urzeczywistnia ewangeliczne wezwanie Jezusa, które nadal rozbrzmiewa w życiu chrześcijan (por. Mt 4,17)⁸⁸⁵.

Sakrament pokuty i pojednania jest ważnym środkiem formacji katolików. Stanowi nieodzowną pomoc człowiekowi w odkrywaniu wewnętrznej rany zwanej według wiary grzechem i uświadomienie sobie własnej kondycji. Regularne spowiadanie się pomaga w formacji sumienia, w walce ze słabościami, daje możliwość korzystania z leczącej mocy Chrystusa i postępowania na drodze duchowej⁸⁸⁶. Pozwala dojrzeć wierzącemu własną niemoc i bezsilność oraz potrzebę wsparcia w pracy nad sobą. Sakrament pokuty kształtuje sumienie, buduje tożsamość i integralność osoby ludzkiej i jest drogą rozwoju własnej osobowości⁸⁸⁷.

Od Miłości odgradza człowieka grzech, zaciemnia relacje zasnuwając jakby mgłą a grzech szczególnie wielkiej wagi pozbawia osobę komunii z Bogiem, zamykając dostęp do życia wiecznego⁸⁸⁸. Bóg pragnie wypełniać ludzkie serca miłością. Jednak by mógł tam się narodzić, zamieszkać i działać trzeba przygotować Mu miejsce. Potrzebna jest pusta przestrzeń, którą Bóg zagospodaruje. Taka sytuacja zaistnieje, gdy dusza będzie oczyszczona z grzechów. Jezus Chrystus odpokutował wszystkie winy przez swoją mękę i śmierć na krzyżu. Zna jednak naszą naturę skłoną do słabości, a ponieważ kocha nas obdarowuje łaską spotkania w sakramencie pokuty.

⁸⁸⁴ Por. T. Jaklewicz, *Krótką historia spowiedzi*, jw.

⁸⁸⁵ Zob. KK 11.

⁸⁸⁶ Por. M. Fiałkowski OFM Conv, *Formacja chrześcijańska katolików świeckich*, jw., s. 57-58.

⁸⁸⁷ Por. tamże, s. 61.

⁸⁸⁸ Zob. KKK 1469, 1472.

Skutkiem tego sakramentu jest przywrócenie łaski Bożej i pojednanie się z Bogiem i Kościołem. Osoby przystępujące do spowiedzi z sercem skruszonym, pokornym, zwykle doznają wielkiej pociechy duchowej, pokoju i pogody sumienia⁸⁸⁹.

Człowiek w swojej wolności może nie nawiązać dialogu z Bogiem. Zarówno w Starym Testamencie, jak i w Nowym, grzech tkwiący w sercu człowieka przedstawiany jest jako niesłuchanie Słowa i zerwanie Przymierza, a przez to zamknięcie się na Boga. Przez radykalne posłuszeństwo Jezusa aż do śmierci, wypełnia się nowe Przymierze. Człowiekowi zostaje miłosiernie ofiarowane odkupienie i możliwość nowego życia w Chrystusie. Istotne jest by człowiek potrafił rozpoznawać korzeń grzechu w niesłuchaniu Słowa Bożego i umiał przyjmować w Jezusie Słowie Bożym przebaczenie, otwierające go na zbawienie⁸⁹⁰.

Historia spotkania Boga z człowiekiem stała się historią objawienia wielkości Bożej miłości i Jego wierności człowiekowi mimo popełnionego przez niego grzechu. W pełni objawił to Bóg w swoim Synu posłanym po to, abyśmy poznali Jego miłość. Pan Jezus powiedział podczas Ostatniej Wieczerzy, że grzech polega na tym, że „nie wierzą we Mnie” (zob. J 16,9), czyli nie wierzą w tak daleko idącą miłość Boga⁸⁹¹.

Jezus Chrystus przyszedł na świat zbawić grzeszników. Nad miarę obfitą okazała się łaska naszego Pana waz z wiarą i miłością, która jest w Nim (por. 1Tm 1,14-15). Zbawiciel zawsze pragnie naszego uzdrowienia i zawsze je daje, jeżeli jest to możliwe, ale jak daleko sięgnie Jego uzdrawiająca moc, zależy od osoby, która otwiera się i wpuszcza Go do siebie. Bóg niczego nie robi na siłę⁸⁹².

⁸⁸⁹ Zob. KKK 1469.

⁸⁹⁰ VD 26.

⁸⁹¹ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, okres zwykły tygodnie 1-11*, t. 3, wyd. drugie, WB, Kraków 2013, s. 201.

⁸⁹² Por. tamże, s. 216-220.

W obrazach z Ewangelii: pasterza szukającego zagubionej owcy oraz kobiety starannie szukającej drachmy, można rozpoznać Boga z troską szukającego grzesznika, tego który uznaje swoje przewinienia, żałuje i potrzebuje zmiany kierunku w swoim życiu (por. Łk 15,1-10)⁸⁹³. Nawrócenie jednego grzesznika ukazało drogę pokuty i przebaczenia dla wielu celników i grzeszników (Mt 9,10). Patrząc głębiej na wydarzenie uczty Mateusza przygotowanej Jezusowi po jego powołaniu, zauważyć można, że były celnik nie tylko w ziemskim swoim domu przygotował Panu ucztę dla ciała, ale przez wiarę i miłość o wiele przyjemniejszą w przybytku swego serca⁸⁹⁴.

W Starym Testamencie czytamy, że Bóg nie stworzył śmierci, ale przyszła ona na świat przez zawiść diabła i grzech. Bóg stworzył wszystko zdrowe i pragnie życia dla wszystkich. Grzech jest nieposłuszeństwem wobec Boga i Jego przykazaniom. Trwanie w stanie grzechu, jest tragedią człowieka. Grzesznego czynu, nie da się cofnąć i jego „naturalnym” skutkiem jest stan grzechowy którego obrazem w Biblii jest trąd. Choroba ta ostatecznie kończy się śmiercią, która wszystko oczyszcza. Po śmierci nie ma trądu ani innej choroby cielesnej. Natomiast liczy się przynależność lub nie do społeczności zbawionych, do wspólnoty z Bogiem. Grzech, jeżeli nie zostanie uleczony, wyklucza z tej społeczności⁸⁹⁵.

Korzystanie z sakramentu pokuty i pojednania ma znaczenie eklezjalne i społeczne⁸⁹⁶. Ten, kto oddaje się bez reszty Bogu, ma nieprawdopodobną siłę oddziaływania. Św. Paweł nie mógł przypuszczać, że stanie się ważną postacią dla całego Kościoła a kilkanaście jego listów

⁸⁹³ Por. A. Nowak, *Komentarz, „Oremus”* 11 (2007), s. 41.

⁸⁹⁴ Por. Beda Czcigodny św., kapłan, (*Homilia 21) Jezus, spojrzawszy na Mateusza, zmiłował się nad nim i powołał go*), w: LG IV, s. 1199-1200.

⁸⁹⁵ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, okres zwykły tygodnie 1-11*, t. 3, jw., s. 216-220.

⁸⁹⁶ Por. M. Chmielewski, *Vademecum. duchowości katolickiej. 101 pytań o życie duchowe*, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 2004, s. 22.

zostanie zaliczonych do kanonu Pisma Świętego. Jego nawrócenie jest ważne dla całego Kościoła i wszystkich wierzących, także współcześnie⁸⁹⁷.

W praktyce pierwotnego Kościoła można się było wypowiadać, uzyskać odpuszczenie grzechów i otrzymywał człowiek pokutę. Jeżeli był to ciężki grzech, pokuta polegała na czasowym wyłączeniu ze wspólnoty. To była najcięższa kara. Jednak taka sytuacja jest pewną szansą dla człowieka, jeżeli ją umie autentycznie zrozumieć i przyjąć. Jest bowiem cierpieniem wyłączenia, osamotnienia, poniżenia⁸⁹⁸.

Ojcowie Kościoła przedstawiają dzieło Zbawienia jako uzdrowienie ludzkości a Chrystusa jako lekarza. Grzech uważają za ranę, którą może uleczyć tylko pokuta, „kto został zraniony przez szatana, nie powinien się wstydzić uznać winę i zerwać z nią, prosząc o lekarstwo pokuty” zwracając się do mądrego lekarza⁸⁹⁹.

Pustelnicy, jeśli mieli możliwość to korzystali z posługi spowiednika, słuchali jego pouczeń i wypełniali je⁹⁰⁰.

Święty Ignacy Loyola po generalnej spowiedzi w opactwie Monserrat, spędził dwa lata w samotnej grocie pod Manrezą, gdzie powstały jego *Ćwiczenia duchowne*, które do dziś są pomocą w życiu duchowym, wielu osobom⁹⁰¹.

Dzisiaj ludzie zatracili perspektywę grzechu ciężkiego, który pozbawia ich komunii z Bogiem. Czasami trzeba, by człowiek przeżył sytuację upadku z całą konsekwencją i dopiero na dnie poniżenia potrafił

⁸⁹⁷ Zob. M. Zachara MIC, „Oremus” 1 (2007), s. 98, w: <http://mateusz.pl/czytania/2017/20170125.html>; (dostęp: 29.01.2017).

⁸⁹⁸ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, okres zwykły tygodnie 1-11*, t. 3, jw., s. 216-220.

⁸⁹⁹ Benedykt XVI, *Święty Afrahat w: Katechezy o Ojcach Kościoła*, red. E. Czyżowska, jw., s. 136.

⁹⁰⁰ Por. J. Okoń, *Pustelnik z Unterwalden*, jw., s. 63, 105, 109.

⁹⁰¹ Por. *Święty Ignacy Loyola*, w: *Żywoty świętych pańskich na każdy dzień*, jw., s. 247.

odkryć prawdę o miłości Ojca. Tak było w przypadku uzdrowionego trędowatego, a także syna marnotrawnego⁹⁰².

Oddzielanie światła od ciemności; to obraz Bożego porządku i ładu w stwarzanym wszechświecie (por. Rdz 1, 1-19). Pan kontynuuje teraz oddzielanie, ale w ludzkich duszach, sumieniach. Choroba grzechu polega na pomieszaniu prawdy i fałszu, światła i ciemności. Jeśli człowiek uzna, że jest chory i przychodzi do Jezusa, aby się Go „dotknąć” (por. Mk 6, 53-56) w sakramencie pokuty to odzyskuje zdrowie. On oczyszcza w nim obraz Boga, przybrudzony grzechem. Okrywa wiernych szatą światła, odziewa na nowo majestatem i pięknem⁹⁰³.

Ludzkie akty w sakramencie pokuty obejmują: żal za grzechy z mocnym postanowieniem poprawy⁹⁰⁴, szczere wyznanie grzechów⁹⁰⁵ i zadośćuczynienie⁹⁰⁶.

Sakramenty Eucharystii i pokuty są ze sobą ściśle związane. Eucharystia w sposób sakramentalny uobecnia odkupieńczą Ofiarę Krzyża. Wynika z niej konieczność ciągłego nawrócenia i osobistej odpowiedzi na wezwanie: „W imię Chrystusa prosimy pojednać się z Bogiem”(2 Kor 5,20). W przypadku grzechu ciężkiego chrześcijanin, aby w pełni uczestniczyć w Ofierze Eucharystycznej potrzebuje drogi pokuty przez sakrament pojednania⁹⁰⁷.

W przypadku pustelników, pożyteczne jest częste i staranne korzystanie z sakramentu pokuty i pojednania, by w ten sposób skuteczniej zwalczać u siebie grzechy powszednie. Powtarzanie sakramentalnych

⁹⁰² Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, okres zwykły tygodnie 1-11*, t. 3, jw., s. 216-220.

⁹⁰³ Zob. W. Jędrzejewski OP, *Komentarz, „Oremus”* 1-2(2005), s. 155.

⁹⁰⁴ Por. KKK 1450.

⁹⁰⁵ Zob. Sobór Trydencki, Sesja XIV, *Sakrament pokuty*, kan. 7-8, w: BF VII, p. 472-473; por. KKK 1455.

⁹⁰⁶ Por. KKK 1459.

⁹⁰⁷ EdE 37.

obrzędów jest wyrazem ich troski o doskonalenie łaski chrztu, tak by nosząc w swoim ciele umartwienie Jezusa Chrystusa, coraz bardziej ukazywać Jego życie (por. 2 Kor 4,10). Pustelnicy, jako stali penitenci, oskarżając się z grzechów powszednich powinni starać się w coraz doskonalszy sposób upodabniać do Chrystusa, wierniej ulegać natchnieniom Ducha Świętego i gorliwiej służyć Kościołowi⁹⁰⁸.

3.3.3. Kierownictwo duchowe pomocą ku świętości

Korzenie kierownictwa duchowego tkwią głęboko w historii ludzkiej, ponieważ „bycie prowadzonym” jest jedną z podstawowych potrzeb człowieka. Pojawiła się ona z inicjatywy pierwszego pokolenia chrześcijan, którzy szukając pokoju ducha odchodzili na pustynię. Gdy oni szukali pomocy duchowej, pokonywali duże odległości w celu porozmawiania z zaufaną osobą, by uchronić się od błędu na drodze zjednoczenia z Bogiem⁹⁰⁹.

Praktyka kierownictwa duchowego jest dziedzictwem starożytności, a w chrześcijaństwie stawia sobie szczególne cele. Jest ona przede wszystkim drogą odnajdywania i współdziałania z Duchem Świętym, kierująca do osobowych relacji w Bogu Trójjedynym⁹¹⁰. Dusza, która chce wzrastać w świętości, potrzebuje powierzyć się w ręce roztropnego kierownika mającego doświadczenie w rzeczach duchowych⁹¹¹. Przedmiotem i celem korzystania z kierownictwa duchowego jest osobisty postęp w doskonałości czyli wzrastanie w świętości⁹¹². Ważne w tym procesie jest poznawanie siebie i swoich uczuć, kształtowanie relacji z innymi osobami, a także

⁹⁰⁸ Wprowadzenie teologiczne i pastoralne, w: *Obrzędy pokuty*, jw. s. 18.

⁹⁰⁹ Por. R. Machnik SJ, *Z historii kierownictwa duchowego*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, pr. zb. pod red. J. Augustyna SJ, WAM, Kraków 2013, s. 126-127.

⁹¹⁰ Por. S. Łucarz SJ, *Kierownictwo duchowe w pierwszych wiekach Kościoła*, w: *Kierownictwo duchowe według św. Ignacego Loyoli*, praca zb. pod red. W. Królikowskiego SJ, WAM, Kraków 2013, s. 52.

⁹¹¹ Por. Św. Jan od Krzyża, *Żywy płomień miłości*, 3, w: tenże, *Dzieła*, jw., s. 332, 333.

⁹¹² Zob. M. Blaza SJ, *Kierownictwo duchowe w tradycji prawosławnej*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, pr. zb. pod red. J. Augustyna SJ, jw., 2013, s.58.

rozeznawanie woli Bożej w celu podejmowania właściwych decyzji⁹¹³. Kierownictwo duchowe zmierza ku temu, aby umiejętnie zharmonizować myślenie i działanie⁹¹⁴. Pustelnik doświadczając duchowych poruszeń potrzebuje rozeznawać duchy, by słuchać Boga i podążać za Jezusem Chrystusem⁹¹⁵. Chodzi tu o coraz pełniejsze naśladowanie Chrystusa i upodabnianie się do Niego jako doskonałego wzoru⁹¹⁶.

Ślady praktyki ojcostwa duchowego odnajdujemy w Piśmie Świętym. Na polecenie Chrystusa taką posługę pełnił Ananiasz wobec nawróconego Szawła (por. Dz 9,10-18), a potem Św. Paweł był kierownikiem duchowym dla biskupa Efezu Tymoteusza, również Tytusa i innych osób⁹¹⁷. W swoich listach Apostoł Narodów uzasadniał potrzebę pomocy duchowej zwłaszcza w kontekście rozeznawania działających na człowieka duchów. „Pozwólcie się prowadzić Duchowi Świętemu”, powtarzał on pierwszym chrześcijanom (por. Ga 5,18). Z nauczania św. Pawła, wynika, że wskazuje on cel współpracy ojca duchowego ze swoim dzieckiem jako stworzenie warunków wewnętrznego dojrzewania i wzrostu mądrości Chrystusowej⁹¹⁸.

Potrzeba kierownictwa duchowego wpisana jest w życie uczniów Jezusa Chrystusa podążających za swoim Mistrzem z Nazaretu⁹¹⁹. W historii spotykamy różne nazwy pojęcia kierownictwa duchowego, takie jak

⁹¹³ Por. T. Oleniacz SJ, *Kierownictwo duchowe według Autobiografii i Listów św. Ignacego*, w: *Kierownictwo duchowe według św. Ignacego Loyoli*, praca zb. pod red. W. Królikowskiego SJ, WAM, Kraków 2013, s. 92, 93, 95.

⁹¹⁴ Por. J. Prusak SJ, *Strapienie i pocieszenie. Jak kierować się uczuciem w życiu duchowym?*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, pr. zb. pod red. J. Augustyna SJ, jw., s. 407-408.

⁹¹⁵ Por. T. Špidlik SJ, *Ignacjański model kierownictwa duchowego*, w: *Kierownictwo duchowe według św. Ignacego Loyoli*, praca zb. pod red. W. Królikowskiego SJ, WAM, Kraków 2013, s. 73.

⁹¹⁶ Por. P.P. Ogórek, *Św. Rafał Kalinowski wzorem i patronem dla współczesnego człowieka*, w: *Duchowość polska. Kultura duchowo – religijna XIX i XX wieku*, red. Ks. S. Urbański, WUKSW, Warszawa 2002, s. 147.

⁹¹⁷ M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 150, 155.

⁹¹⁸ R. Machnik SJ, *Z historii kierownictwa duchowego*, jw., s. 126.

⁹¹⁹ Por. S. Dziwisz, *Słowo wstępne*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, pr. zb. pod red. J. Augustyna SJ, jw., s. 5.

towarzystwo duchowe⁹²⁰, ojcostwo duchowe⁹²¹. Ojcowie Kościoła wschodniego (Orygenes, św. Grzegorz z Nyssy oraz inni) poruszając ten temat używali zwrotów: „mistrz”-„uczeń”, „ojciec duchowy”, „ojciec”-„syn”⁹²².

Egipscy mnisi jako pierwsi przypisywali sobie tytuł „ojca” (abbas dla mężczyzn i ammas dla kobiet). Pojęcie „nauczyciela”, który komunikuje doktrynę różni się od pojęcia „ojca”, który naucza swoim życiem⁹²³.

Praktykowanie kierownictwa duchowego przyniosło owoce w postaci traktatów życia duchowego, np.: *Drabina raju* J. Klimaka na Wschodzie, Konferencje J. Kasjana na Zachodzie lub *Fkalia* z mniszej tradycji z góry Athos. Relacje mistrz duchowy – uczeń, nie były zamknięte w murach klasztorów. Osoby świeckie przychodziły także po porady do anachoretów na pustyni. Z takiej praktyki duchowego przewodnictwa korzystali późniejsi święci i wielcy biskupi, np.: Grzegorz, Bazyli, Jan Chryzostom, Ambroży⁹²⁴.

Ojcowie pustyni, powszechnie uważani byli i są do dzisiaj, za „ekspertów” w dziedzinie życia duchowego⁹²⁵. Nosili w sobie Ducha Świętego, a moc ich życia płynęła z Ewangelii. Dlatego ich słowa i czyny były źródłem dla postępowania innych⁹²⁶. W chrześcijaństwie wschodnim niezwykle ceniony jest charyzmatyczny autorytet „starca” - pustelnika, który przekazuje uczniom to, co otrzymał od Boga i czego sam doświadczył⁹²⁷.

⁹²⁰ Zob. C. Flipo SJ, *Towarzystwo duchowe w tradycji Kościoła*, tłum. B. Dyduła SJ, w: *Sztuka kierownictwa duchowego*, jw., s. 50.

⁹²¹ Zob. J. Perrin OP, *Ojcostwo duchowe*, tłum. B. Dyduła SJ, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, pr. zb. pod red. J. Augustyna SJ, jw., s. 103.

⁹²² R. Machnik SJ, *Z historii kierownictwa duchowego*, jw., s. 126-127.

⁹²³ T. Špidlik SJ, *Ignacjański model kierownictwa duchowego*, jw., s. 71.

⁹²⁴ Zob. C. Flipo SJ, *Towarzystwo duchowe w tradycji Kościoła*, jw., s. 51.

⁹²⁵ Por. A. Ruszała OCD, *Kierownictwo duchowe*, w : <https://www.karmel.pl/kierownictwo-duchowe/>; (dostęp: 24.04.2021).

⁹²⁶ Por. M. Schneider, *Ze źródeł pustyni. Znaczenie Ojców Pustyni dla współczesnej duchowości*, jw., s. 20-22.

⁹²⁷ Por. M. Starowieyski, *Świętość w życiu i myślach pustelników egipskich IV wieku*, jw., s. 373.

Osobiste towarzyszenie duchowe było praktyką w ruchu monastycznym, który rozwijał się w pierwszych wiekach na pustyniach Egiptu, Palestyny i Synaju, najpierw przy pustelniach a potem w klasztorach⁹²⁸.

Połączenie elementów kierownictwa duchowego z tradycją eremicką dokonało się już w klasztorach Pachomiusza w Egipcie. Na Wschodzie było rozwijane przez cenobityzm Bazylikański, a na Zachodzie kontynuował je Jan Kasjan, potem Benedykt z Nursji. Ideał kierownika duchowego przedstawiany przez Jana Kasjana wyrósł w środowisku pustelniczym, gdzie uczniowie byli skupieni wokół duchowego ojca, jako nauczyciela i charyzmatycznego przewodnika⁹²⁹.

Pustelnicy cieszyli się szacunkiem i już za życia uważano ich za dobrych, pobożnych i świętych ludzi. Często też byli traktowani jako święci starcy, do których szli po radę nie tylko sąsiedzi i okoliczni mieszkańcy, ale przybywali pielgrzymi z daleka, by rozmawiać z nimi o swoich problemach⁹³⁰.

Święty Antoni Wielki jako pierwszy rozpoczął życie na pustyni, nie miał więc do kogo pójść po radę. Jego „kierownikiem duchowym” był bezpośrednio Bóg. Jemu zadawał wszystkie pytania dotyczące swojego zbawienia⁹³¹. U Antoniego szukali pomocy i kierownictwa mnisi, chorzy, nieszczęśliwi ale także ciekawscy. Pustelnik przyjmował wszystkich życzliwie, wstawiał się za pokrzywdzonymi, odbywał podróże do miast, ale

⁹²⁸ Zob. C. Flipo SJ, *Towarzyszenie duchowe w tradycji Kościoła*, jw., s. 50-51.

⁹²⁹ Por. J. Naumowicz, *Ideały i upadki ojca duchowego według Jana Kasjana*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, pr. zb. pod red. J. Augustyna SJ, jw., s. 171-173.

⁹³⁰ Por. J. Okoń, *Pustelnik z Unterwalden*, jw., s. 8.

⁹³¹ Por. PG 65, 76 AB, za: M. Schneider, *Ze źródeł pustyni. Znaczenie Ojców Pustyni dla współczesnej duchowości*, jw., s. 21.

stale wracał do swojej samotni⁹³². Po śmierci Antoniego mówiono: „Gdzie jest Bóg tam jest abba Antoni”⁹³³.

Kierownictwo duchowe u Ojców Pustyni nie było wyłącznie domeną mężczyzn. Pustelnicy powierzali się mądrym prowadzeniu Ojca lub Matki Pustyni⁹³⁴. Wczesne pisma monastyczne podejmując temat duchowego kierownictwa przez kobiety podkreślają ich zdolności, moc i mądrość. Amma Sara mówiła o sobie do pustelników, którzy ją odwiedzili, że tylko ciałem jest kobietą⁹³⁵. Po porady do matek pustyni przychodziły zarówno kobiety, jak i mężczyźni. Amma Synkletyka stała się duchowym kierunkowskazem wielu osób⁹³⁶.

Maria, siostra Pachomiusza odwiedzała swego brata i pod wpływem jego nauki postanowiła wybrać życie pustelnicze, poświęcone Bogu. Jej sposób życia chciały naśladować inne kobiety, przychodziły do niej z prośbą o porady, obdarzały ją zaufaniem. Tak Maria stała się duchową matką. Na wzór męskich klasztorów założyła ona żeńską wspólnotę ascetyczną⁹³⁷.

Tytuł „matki duchowej” może mieć dwa podstawowe znaczenia. Odnosi się on do monastycznej władzy przełożonej klasztoru, ale zasadniczo oznacza duchowe kierownictwo charyzmatycznej osoby obdarzonej darami i doświadczonej na drodze postępowania ku doskonałości⁹³⁸.

Eremita, zarówno mężczyźni jak i kobiety nie manifestowali swej duchowości, nie szukali rozgłosu, a porad udzielali na usilną prośbę

⁹³² Por. E. Wipszycka, *Wprowadzenie*, w: *Św. Antoni, Żywot. Pisma ascetyczne*, przekł. E. Dąbrowska, A. Ziółkowski i inni, jw., s. 26-27.

⁹³³ J. Kasjan, *Über die Einrichtung der Klöster* [O ustanowieniu klasztorów], tłum. v. K. Kohlhund, Kempten 1879, 40, za: M. Schneider, *Ze źródeł pustyni. Znaczenie Ojców Pustyni dla współczesnej duchowości*, jw., s. 21.

⁹³⁴ Por. M. A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 85.

⁹³⁵ Por. A. Grün, *Droga pustyni. Kierownictwo duchowe w apoftegmatkach*, jw., s. 98-99.

⁹³⁶ Z. Kędziora, *Kobiety, które żyły z Bogiem na pustyni*, w: <https://misyjne.pl/kobiety-ktore-zyly-z-bogiem-na-pustyni/>; (dostęp: 04.02.2020).

⁹³⁷ Por. J. Naumowicz, *Matki Pustyni*, w: *Duchowość kobiety*, red. J. Augustyn, WAM, Kraków 2007, s. 53, 54.

⁹³⁸ Por. tamże, s. 57.

potrzebujących⁹³⁹. Już u początków życia pustelniczego wskazówki duchowe kompetentnej osoby rozumiano jako pomoc do wewnętrznego pokoju i zjednoczenia z Bogiem. Podejmowano tematy praktyk pokutnych, rozeznawania duchów oraz walki duchowej. Cel kierownictwa pojmowano ascetycznie, by rozwijać i umacniać „człowieka duchowego” i uruchamiać tkwiące w nim możliwości do przezwyciężania „człowieka cielesnego”⁹⁴⁰.

Praktyka kierownictwa duchowego przenosi się na Zachód, przede wszystkim za sprawą św. Jana Kasjana, który zebrane pouczenia Ojców z pustyni Nitryjskiej i Scytyjskiej spisał w dwóch tomach dzieła *Rozmów dwadzieścia cztery*. Zawierają one rady, wskazówki i pouczenia potrzebne w życiu i towarzyszeniu duchowym⁹⁴¹. Wielu Ojców Kościoła pomagało wiernym swoją mądrością i duchowym doświadczeniem zrozumieć pogmatwane ich życie i zwrócić się ku Bogu⁹⁴². Święty Hieronim był doradcą duchowym i pomocnikiem w rozwiązywaniu problemów duchowych. Jego wskazania duchowe do konkretnych osób można odnaleźć zwłaszcza w listach do nich skierowanych⁹⁴³.

W średniowieczu zakony żebracze a zwłaszcza towarzysze św. Franciszka z Asyżu spopularyzowali kierownictwo duchowe jako formę pracy duszpasterskiej. Okres nowożytny w historii duchowości, jest czasem przystosowywania duchowości monastycznej dla świeckich. Proces ten zaowocował między innymi rozkwitem kierownictwa duchowego, na który decydujący wpływ miały *Ćwiczenia duchowe* I. Loyoli oraz rozwój duchowości karmelitańskiej⁹⁴⁴. Nieco później powstaje też *Traktat o miłości*

⁹³⁹ Por. tamże, s. 51, 55.

⁹⁴⁰ R. Machnik SJ, *Z historii kierownictwa duchowego*, jw., s. 127.

⁹⁴¹ J. Kasjan, *Rozmów dwadzieścia cztery*, t. 1-2, tłum. L. Wrzoł, Poznań 2013, w: *Pisma Ojców Kościoła*, pod red. J. Sajdaka, t. 6-7, Poznań 2013.

⁹⁴² Św. Augustyn, *Wyznania*, tłum. Z. Kubiak, PAX, Warszawa 1978, VIII 1-2, s. 130-134.

⁹⁴³ Zob. Św. Hieronim, *Listy do Eustochium*, Listy 22, 31, 108, tłum. B. Degórski, WB, Kraków 2004, s. 132, 152, 162, 272.

⁹⁴⁴ Zob. C. Flipo SJ, *Towarzystwo duchowe w tradycji Kościoła*, jw., s. 51.

Boga, dzieło duchowej mądrości św. F. Salezego, jednego z największych kierowników duchowych⁹⁴⁵.

Kierownicy duchowi służyli pomocą wielu pustelnikom, późniejszym świętym. Adam Chmielowski, pustelnik z Kalatówek, dziś znany jako brat Albert, wybudował sławną pustelnię w Zakopanem. Albertowi drogę życiową pomógł odnaleźć inny święty. Tą ideą natchnął go starszy przyjaciel, spowiednik i w pewnym zakresie duchowy przewodnik, karmelita bosy ojciec Rafał Kalinowski. Obaj święci należeli do osobowych wzorów Karola Wojtyły, a później zostali przez niego (jako papieża) wyniesieni na ołtarze⁹⁴⁶.

Według Leona XIII dusze którym nie wystarcza przeciętne życie chrześcijańskie potrzebują „nauczyciela i kierownika”⁹⁴⁷. Kierownictwo duchowe jest cennym środkiem postępu duchowego i ważnym w uświęceniu duszy⁹⁴⁸.

Największym darem Trójcy Świętej w człowieku jest miłość, cierpliwa, czysta, pokorna, posłuszna, ofiarna, miłosierna, szukająca zgody i pokoju w mądrości (por. Jk 3, 13-18). Ojciec duchowny może pomóc duszy człowieczej do pragnienia takiej miłości, jej odnalezienia i owocowania przez nią w Kościele i świecie. Towarzystwo duchowe ma służyć pustelnikowi i każdemu chrześcijaninowi do odnajdywania woli Bożej, wydawania się co dzień w ręce Boga i pozwalanie Mu na prowadzenie, Jego drogą (por. Rz 12,1-2)⁹⁴⁹.

⁹⁴⁵ Zob. tamże, s. 52.

⁹⁴⁶ Por. M. Lubaś-Harny, *Święty brat Albert i Rafał Kalinowski - najpierw powstanie, potem służba Bogu*, w: <https://plus.gazetakrakowska.pl/swiety-brat-albert-i-rafal-kalinowski-najpierw-powstanie-potem-sluzba-bogu/ar/11649420>; (dostęp: 13.05.2021).

⁹⁴⁷ Por. A. Słomkowski, *Teologia życia duchowego w świetle Soboru Watykańskiego II*, jw., s. 170.

⁹⁴⁸ Por. tamże, s. 171.

⁹⁴⁹ Por. M. Bednarz, *Kierownictwo duchowe w życiu św. Ignacego Loyoli*, w: *Kierownictwo duchowe według św. Ignacego Loyoli*, praca zb. pod red. W. Królikowskiego SJ, WAM, Kraków 2013, s. 55.

Kierownik duchowy to najpierw mistrz, który naucza⁹⁵⁰. Jego pomoc może okazać się koniecznością, by rozeznąć, sprawdzić, przekonać się, czy to Duch Święty prowadzi wybraną drogą⁹⁵¹. Jednym z najważniejszych zadań kierownictwa duchowego jest pomagać ludziom w odnajdywaniu i wypełnianiu własnego powołania w Kościele i świecie⁹⁵².

Odpowiedzią Kościoła na potrzeby pustelnika jest nauka Vaticanum II, w której odnajdujemy akcenty mówiące o konieczności starannej formacji kapłanów dla potrzeb kierownictwa duchowego, aby mogli formować wszystkie dzieci Kościoła, także świeckich⁹⁵³. Troska Kościoła, o świętość człowieka, przejawia się w tym przypadku, poprzez posługę kierownika duchowego, który staje na drodze jako pomoc w codziennej wierności Bogu i wzrastaniu w życiu duchowym⁹⁵⁴. Towarzystwo duchowe jest cennym, klasycznym środkiem jako metoda formacji duchowej nie tylko dla kapłanów, ale i świeckich. Prowadzenie duchowe jest delikatnym i niezwykle wartościowym narzędziem, ale też nakłada obowiązek odpowiedzialności na osobę podejmującą się tego zadania (por. VC 66). Natomiast poddanie się kierownictwu duchowemu jest ćwiczeniem duchowym wymagającym pokory i ufności od tego, kto mu się poddaje⁹⁵⁵.

Koniecznym darem jest wzajemne zrozumienie duchowe kierownika i osoby prowadzonej, jej otwartość serca i przedkładanie ojcu wszystkiego co się dzieje w duszy w akcie zaufania⁹⁵⁶. W regułach pisanych dla wspólnot

⁹⁵⁰ J. Stierli SJ, *Sztuka kierownictw duchowego*, tłum. B. Dyduła SJ, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, pr. zb. pod red. J. Augustyna SJ, jw., s. 29.

⁹⁵¹ Por. A. Louf, *W szkole kontemplacji*, jw., s. 125.

⁹⁵² Por. C. Flipo SJ, *Towarzystwo duchowe w tradycji Kościoła*, jw., s. 54.

⁹⁵³ Por. tamże, s. 52.

⁹⁵⁴ Por. A. Ruszała OCD, *Kierownictwo duchowe*, jw.

⁹⁵⁵ Por. PDV 81.

⁹⁵⁶ Por. T. Špidlík SJ, *Ignacjański model kierownictwa duchowego*, jw., s. 77.

monastycznych Ojcowie zalecali, aby uczniowie szczerze wyjawiali swe myśli ojcu duchownemu⁹⁵⁷ i byli mu posłuszni⁹⁵⁸.

Należy zaznaczyć, że przy podejmowaniu decyzji o wejście na drogę życia pustelniczego potrzebna jest pomoc kierownika duchowego, aby rozpoznać powołanie⁹⁵⁹. Osoby, które korzystają z pustelni przeżywają w swoim wnętrzu trudności, w prawidłowym ocenianiu tego co się dzieje. Otwieranie się na działanie Ducha Świętego, konsultowane z dojrzałą osobą, która towarzyszy w drodze duchowej, pomaga im z dystansem podejść do siebie i spojrzeć w świetle wiary. Pustelnik poddający się obiektywnej prawdzie odkrywanej w kierownictwie duchowym lepiej poznaje pragnienia duszy, uczy się ponazywać je, zdemaskować grzech (np. wszechobecną pychę), zobaczyć jaki ma obraz samego siebie i jaki obraz Boga nosi w swoim sercu⁹⁶⁰.

W procesie kierownictwa na drodze duchowej istotna jest postawa osoby kierowanej, jej wytrwałość na drodze podążania ku doskonałości. Ważne jest uznanie ojca duchowego jako prawomocnego przedstawiciela Chrystusa, w imię którego posługuje. Dobrego ucznia Chrystusa charakteryzuje cnota posłuszeństwa. Pokutnika poszukującego powinna cechować gotowość do poznawania i przyjmowania prawdy, otwartość na nadprzyrodzoną mądrość i uległość wobec natchnień Ducha Świętego⁹⁶¹.

Celem korzystania z kierownictwa jest integralny wzrost osoby, jej nawrócenie i wyzwolenie z grzechu i jego skutków⁹⁶². Kierownik duchowy pomaga wierzącemu obnażyć własny egoizm, uczy uwalniać się od ciągłego

⁹⁵⁷ Por. RB VII; W. Zatorski OSB, *Komentarz do Reguły św. Benedykta*, WB, Tyniec 2012, s. 143-144.

⁹⁵⁸ Por. Św. Bazyli Wielki, *Pisma ascetyczne*, t. 2, WB, Kraków 1995, s. 292-293.

⁹⁵⁹ Por. H. Żukowski, *Pustelnicy w Kościele*, w: https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TS/w_sluzbie_06_2010_pustelnicy.html; (dostęp: 28.01.2020).

⁹⁶⁰ Zob. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 149-172.

⁹⁶¹ Por. tamże, s. 154.

⁹⁶² A. Ruszała OCD, *Kierownictwo duchowe*, jw.

myślenia o sobie samym a zwracać cały swój wysiłek ku wielkodusznemu oddaniu się w służbę miłości Bogu i bliźnim⁹⁶³.

Modlitwa, jeśli jest autentyczna podtrzymuje zażyłość z Bogiem i prowadzi do wybierania drogi Chrystusowej. W miarę dojrzewania dobrze pojętej wolności obejmuje ona całą ludzką egzystencję: życie uczuciowe, rodzinne, społeczne, kulturalne, ekonomiczne, polityczne⁹⁶⁴. Kierownictwo duchowe związane jest z modlitwą, ponieważ dokonuje się w Kościele Jezusa Chrystusa, Jego Mistycznym Ciele, ożywianym, kierowanym i zarządzanym przez Jego Ducha. Dlatego kierownictwo duchowe musi być zgodne z wolą Bożą objawioną w Piśmie Świętym i Tradycji, i z nauką Kościoła, bo Jezus i Duch obecni w Kościele obdarzają go swoimi darami (1Kor 12-14) i owocami (Ga5, 22-23)⁹⁶⁵.

Pustelnicy nie tylko korzystają z kierownictwa duchowego, ale wielokrotnie sami służą wspólnocie Kościoła jako duchowi towarzysze osób poszukujących drogi do prawdy i zbawienia⁹⁶⁶. Człowiek bowiem oddziałuje na drugiego tym, kim sam jest w swojej głębi duchowej, przez otwartość, szczerość i wewnętrzną wolność, kiedy odnosi się z szacunkiem i życzliwością wobec prowadzonej osoby⁹⁶⁷.

Drogi pustelnika zazwyczaj nie wyznacza jedynie wysiłek osobisty, ale utrzymuje on łączność z kierownikiem duchownym, któremu powierza się z synowską ufnością, w przekonaniu, że w nim objawia się dobrotliwe, ale wymagające ojcostwo Boga. Dzięki duchowej opiece towarzyszącego

⁹⁶³ Por. P.P. Ogórek, *Św. Rafał Kalinowski wzorem i patronem dla współczesnego człowieka*, jw., s. 144.

⁹⁶⁴ Por. C. Flipo SJ, *Towarzystwo duchowe w tradycji Kościoła*, jw., s. 54.

⁹⁶⁵ Por. M. Bednarz, *Kierownictwo duchowe w życiu św. Ignacego Loyoli*, jw., s. 55.

⁹⁶⁶ Zob. OL 13.

⁹⁶⁷ J. Augustyn SJ, *Kapłan a kierownictwo duchowe*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, pr. zb. pod red. J. Augustyna SJ, WAM, jw., s. 499.

ojca, droga eremity odznacza się bardzo indywidualnym tempem, rytmem i sposobami poszukiwania Boga⁹⁶⁸.

Towarzystwo duchowe wskazane jest katolikom (także świeckim) przez całe życie, by nie pogubili się pośród propozycji świata⁹⁶⁹. Praktyka kierownictwa duchowego jest zagadnieniem interdyscyplinarnym. Osoby świeckie przebywające czasowo na pustelni (np. miesiąc), żyjące w świecie potrzebują ukierunkowania dotyczącego modlitwy, a także korzystania z kierownictwa duchowego w innych dziedzinach: w małżeństwie, rodzinie, wychowaniu dzieci⁹⁷⁰, biznesie⁹⁷¹.

3.3.4. Zadośćuczynienie wymogiem miłości

Rozgrzeszenie uzyskane w sakramencie pokuty i pojednania gładzi grzech, lecz nie usuwa jego skutków. Człowiek chcąc odzyskać w pełni zdrowie duchowe powinien „zadośćuczynić” i „odpokutować”, co powszechnie nazywamy krótko „pokutą”⁹⁷². Penitent, który wyznał swoje grzechy w sakramentalnej spowiedzi zobowiązany jest do rozpoczęcia nowego życia i w razie potrzeby naprawienia szkody lub zgorszenia, które spowodował swymi złymi czynami. Zadośćuczynienie Panu Bogu i ludziom jest ostatnim aktem pokuty i pojednania. Szczery żal za grzechy domaga się najpierw postanowienia poprawy, a później podjęcia trudu zadośćuczynienia odpowiednio do ciężkości i rodzaju popełnionych wcześniej grzechów.

Tak, jak grzech jest wykroczeniem przeciwko Panu Bogu, i naruszeniem przykazania miłości Boga nade wszystko, tak

⁹⁶⁸ Por. OL 12-13.

⁹⁶⁹ Zob. Benedykt XVI, *Trwajcie mocni w wierze. Przemówienia i homilie*, Marki 2006, s. 25.

⁹⁷⁰ Zob. M. Dziewiecki, *Kierownictwo duchowe narzeczonych i małżonków*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, pr. zb. pod red. J. Augustyna SJ, jw., s. 551-550.

⁹⁷¹ Zob. P. Kociołek, *Towarzystwo indywidualne w biznesie*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, pr. zb. pod red. J. Augustyna SJ, jw., s. 603-614.

⁹⁷² Zob. KKK 1459.

zadośćuczynienie jest aktem miłości i odnowieniem nadszarpniętej z Nim relacji. Podobnie grzech ma wymiar społeczny, więc domaga się przynajmniej oddania tego, co się komu należy ze sprawiedliwości⁹⁷³. Właściwym zadośćuczynieniem jest gorliwa modlitwa, różne wyrzeczenia, usługi oddawane bliźnim i uczynki miłosierdzia, zarówno te co do duszy, jak i te co do ciała. Pokutnik powinien z pokorą przyjąć formę zadośćuczynienia, wyznaczoną mu przez kapłana. Podjęta pokuta ma bowiem być nie tylko prześlaniem za przeszłe winy, lecz także pomocą do rozpoczęcia nowego życia i lekarstwem na chorobę duszy⁹⁷⁴.

Pustelnik podejmując pokutę stopniowo przybliża się do Boga. Trwając w Jego obecności i doświadczając ogromu Jego miłości, eremita jest świadomy, że z jego strony zadośćuczynienie Bogu nigdy nie jest wystarczające. Boże przebaczenie jest zawsze darmowe i nikt nie może sobie na nie zasłużyć, wypracować czy odrobić⁹⁷⁵.

Pustelnik żyje na ziemi, wiodąc proste życie z ograniczeniami materialnych wygod, ale z nadzieją spogląda wyżej, w niebo. Porzuca to, co materialne i nie pozwala pochłonać się sprawom doczesnym, które ograniczają jego horyzont do tego, co doczesne. Radykalnym świadectwem życia przypomina, że „przemija postać tego świata” (1 Kor 7, 32). W świecie ogarniętym materializmem daje świadectwo katolickiej wiary, że w ludzkim życiu liczą się inne, ponadmaterialne dobra, mające daleko wyższą trwałość⁹⁷⁶.

⁹⁷³ Por. D. Kielar CSMA, *Zadośćuczynienie - czyli... „grzech nie będzie odpuszczony, póki wziętek nie zwrócony”*, „W niebie. Kierownictwo duchowe” 27-12-2020, w: <https://michalici.pl/arttykul/zadoscuczynienie-czyli-grzech-nie-bedzie-odpuszczony-poki-wziatek-nie-zwrocony>; (dostęp: 12.05.2022).

⁹⁷⁴ Por. *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, w: *Obrzędy pokuty*, jw. s. 23.

⁹⁷⁵ Por. D. Kielar CSMA, *Zadośćuczynienie - czyli...*, jw.

⁹⁷⁶ Por. M. Ostrowski, *Pustelnik jako duchowy pielgrzym – próba pastoralnoteologicznej interpretacji „migracji ascetycznej” w oparciu o dokumenty Kościoła*, „Polonia Sacra” 21 (2017) nr 3 (48) s. 95.

Na drogach ludzkich sumień, nieraz trudnych i powikłanych, Bóg postawił wielki drogowskaz, aby nadać życiu ludzkiemu kierunek i sens. Jest nim krzyż Pana naszego Jezusa Chrystusa⁹⁷⁷. Zadośćuczynienie nie jest tylko wysiłkiem pustelnika, ale jest łaską, gdyż to męka i śmierć Jezusa Chrystusa są doskonałym i całkowitym wynagrodzeniem Bogu za ludzkie grzechy⁹⁷⁸.

W historii monastycyzmu znany był motyw „białego męczeństwa”. Surowe życie pustelników, po epoce nasilenia prześladowań chrześcijan, stało się inną, bezkrwawą formą oddawania życia dla Chrystusa przez praktyki pokutne: modlitwę, post, trudne warunki egzystencji i zachowanie czystości⁹⁷⁹.

Śmierć Chrystusa na krzyżu i nasza wiara w ten fakt są podstawą odpuszczenia grzechów. Kościół tłumaczy, że wyznanie grzechów to stanie się w prawdzie o sobie, spojrzenie na swoje postępowanie z punktu widzenia Boga, żal za grzechy i postanowienie przemiany. Takie wyznanie i wiara w Chrystusa, który umarł za nasze przewinienia, daje odpuszczenie grzechów. Możemy od razu dziękować Bogu za przebaczenie, które dokonuje się dzięki krwi Chrystusa przelanej za nas na krzyżu⁹⁸⁰.

Wzmozżona pokuta pustelnika, choć nie krwawa, ale cieleśnie odczuwalna, jest zasługującym zadośćuczynieniem za ludzkie grzechy. Pustelnicy naśladują Chrystusa Pana, który wyszedł „poza miasto”, gdzie był umęczony. W akcie miłości po to odchodzą poza ludzkie siedziby, by tam „dzielić z Nim Jego urągania” (Hbr 13, 13). W ten sposób pustelnicy prowadząc pokutnicze życie naśladują mękę Chrystusa i jednoczą z Nim

⁹⁷⁷ Por. Jan Paweł II, Homilia w czasie Mszy św. odprawionej na wzgórzu „Kaplicówka” w Skoczowie 22.05.1995, w: https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/homilie/skoczowh_22051995.html (dostęp 20.03.2021).

⁹⁷⁸ Por. D. Kielar CSMA, *Zadośćuczynienie - czyli...*, jw.

⁹⁷⁹ Por. M. Ostrowski, *Pustelnik jako duchowy pielgrzym*, jw., s. 95.

⁹⁸⁰ Por. F. Blachnicki, *Oaza Nowego Życia I stopnia, Podręcznik*, wyd. 9, red. G. Wilczyńska, WŚŻ, Kraków 2009, s. 220-221.

swoje cierpienia zadośćuczyniające za grzechy świata⁹⁸¹. Osoby zaproszone przez Boga do przebywania w odosobnieniu na pustelni, zanurzają się w swojej grzeszności i jednocześnie w trawiącej ich miłości Bożej. Trwają w pokutnej postawie prześlągania i zadośćuczynienia za grzechy, pokornie upraszając miłosierdzie dla siebie i potrzebne łaski dla całego świata⁹⁸².

Udziałem pustelnika są tradycyjne dzieła pokutne, a więc: post, modlitwa i jałmużna, w których streszcza się każdy ascetyczny styl życia. Te formy zalecane przed wiekami przez Kościół publicznym pokutnikom w okresie ekspiacji, nadal nic nie straciły z wartości i z powodzeniem mogą być prowadzone przez każdego katolika, który udaje się na odosobnienie i religijną pokutę⁹⁸³.

Katechizm Kościoła Katolickiego zwraca uwagę na całokształt pokuty jako postawy życiowej chrześcijanina. Pan Jezus nawołując do nawrócenia zalecał najpierw nawrócenie sercem i pokutę wewnętrzną, bo bez nich czyny pokutne pozostają bezowocne⁹⁸⁴. Pokuta duchowa to radykalny zwrot ku Bogu i przemiana całego życia. Serca ludzkie wstrząśnięte ciężarem grzechu obawiają się by nie obrazić Boga i wracają do Niego. Wtedy otrzymują siłę by zaczynać od nowa⁹⁸⁵.

Kościół dostrzega w sakramencie nawrócenia także charakter terapeutyczny. Zwraca uwagę, że spowiedź nie jest rodzajem procedury sądowej przed trybunałem miłosierdzia, ale ma również charakter leczniczy. Dzięki jej lekarstwu doświadczenie grzechu nie przeradza się w rozpacz. Konfesjonał jest przywilejowanym i błogosławionym miejscem, w którym rodzi się nowy, nieskażony i pojednany człowiek. Pokuta jest więc

⁹⁸¹ Por. M. Ostrowski, *Pustelnik jako duchowy pielgrzym*, jw., s. 95.

⁹⁸² Zob. KK 32.

⁹⁸³ Zob. J. Daniélou, H. I. Marrou, *Historia Kościoła*, t. 1, *Od początków do roku 600*, przeł. M. Tarnowska, Warszawa 1984, s. 238; B. Stypułkowska, *Pustelnicy jako przedstawiciele indywidualnej formy życia konsekrowanego*, jw., s. 142.

⁹⁸⁴ Por. KKK 1430.

⁹⁸⁵ Por. KKK 1431-1432.

nawróceniem, wewnętrzną przemianą (metanoia), które przechodzi z serca do czynów, do całego chrześcijańskiego życia. Czynienie pokuty jest czymś autentycznym i skutecznym jedynie wówczas, gdy wyraża się w aktach i czynach pokutnych⁹⁸⁶.

Zrozumienie przez człowieka jak cenny jest w oczach Boga jest początkiem jego nawrócenia (por. Hbr2,5). Autentyczna przemiana dokonuje się w sercu: „Rozdzierajcie jednak wasze serca, a nie szaty!„ (Jl 2,13).

Po utraceniu raju, człowiek nie jest panem własnego serca. Jedynie Bóg może przywrócić ten stan, to dar łaski. Nikt z ludzi nie jest w stanie przebłagać Boga. On sam pragnie dać wszystkim zbawienie, ale w tym celu potrzebne jest Mu pragnienie i otwarcie pokutnika, bo nie może go zbawić wbrew jego woli. Płacz i lament osoby, zmieszane z prośbami wyrażają pragnienie zbawienia i gotowość przyjęcia go od Stwórcy. Taki gest rozdarcia serca skruszonego grzesznika sprawia, że Bóg może prawdziwie działać w stworzeniu⁹⁸⁷.

Grzech nie sprowadza się tylko do moralnej winy, ale wywołuje też konsekwencje, czyli karę doczesną i wieczną⁹⁸⁸.

W życiu chrześcijanina pokuta może się wyrażać w zróżnicowanych formach. Pismo Święte i Ojcowie Kościoła kładą nacisk na trzy: post, modlitwę i jałmużnę. Wyrażają one nawrócenie do samego siebie, do Boga i do bliźniego⁹⁸⁹.

⁹⁸⁶ Por. RP 4,31.

⁹⁸⁷ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, t 2a, Wielki Post*, WB, Kraków 2010, s. 11.

⁹⁸⁸ Zob. KKK 1472, 1473.

⁹⁸⁹ Por. KKK 1434.

Ojciec Kapadocki św. Bazyli zaleca, by nie trwać w grzechach. Jeśli pustelnik zauważy, że im ulega, natychmiast niech wyrzuca z serca najmniejsze nawet występki i czyni pokutę⁹⁹⁰.

Kiedy człowiek zgrzeszy i modli się o odpuszczenie win, może przepraszać Boga za grzechy słowami modlitwy Chrystusowej: Ojcze nasz...⁹⁹¹.

Postępowanie pustelników jest radykalnym przykładem zadośćuczynienia Panu Bogu i bliźniemu. Święty Konrada z Piacenzy (XIII/XIV w), który doprowadził do klęski żywiołowej, przyznał się do odpowiedzialności za zniszczenia. Wynagrodził też pieniężnie wyrządzoną miastu szkodę. Oddał na ten cel cały swój majątek. Wydarzenie to stało się przełomem religijnym w życiu jego i małżonki, która wstąpiła do klasztoru klarysek. Konrad natomiast zaczął prowadzić żywot wędrownego ascety. Wstąpił do III zakonu św. Franciszka. Jako pielgrzym pokutny nawiedził wiele sanktuariów Italii. W rezultacie Osiadł jako pustelnik w dolinie koło Syrakuz na Sycylii, gdzie wiódł życie pełne wyrzeczenia⁹⁹².

Na uwagę zasługuje nauczanie przełożonego klasztoru na Pustyni Libijskiej (VII w.), który poucza, że troszcząc się o duszę, pustelnik przyjmuje przykrości i upokorzenia, bo przez nie Bóg odpuszcza grzechy⁹⁹³.

Zgodnie ze średniowieczną teologią, zadośćuczynienie należy do jego subiektywnych elementów sakramentu pokuty. W porównaniu z pierwszymi wiekami Kościoła najważniejsza zmiana polegała na odejściu od przesadnego akcentowania uczynków pokutnych, jakby „wypracowywania” przebaczenia⁹⁹⁴. Właściwa natura pokuty polega na znienawidzeniu grzechu. Serca wstrząśnięte ciężarem grzechu obawiają się, by nie obrazić Boga i

⁹⁹⁰ Zob. Święty Bazyli Wielki, *Jak się modlić i czuwać*, w: *Filokalia. Teksty o modlitwie serca*, jw., s. 79.

⁹⁹¹ Por. Św. Cyprian, *O modlitwie pańskiej*, jw., s. 5.

⁹⁹² Por. *Żywoty świętych pańskich na każdy dzień*, jw., s. 52-53.

⁹⁹³ Por. Talazjusz z Libii, *Jak zyskać większą miłość*, w: *Filokalia*, jw., s. 186.

⁹⁹⁴ T. Jaklewicz, *Krótką historia spowiedzi*, jw.

wracają do Niego⁹⁹⁵. Na codzienną pokutę pustelnika składają się oprócz modlitwy, cierpliwe i wytrwałe znoszenie wszelkich utrapień i udręczeń życiowych oraz spełnianie swoich obowiązków stanu⁹⁹⁶.

Postawę zadośćuczynienia Panu Bogu człowiek może wyrazić przez praktyki ekspiacyjne. W tej formie pobożności istotna jest postawa uległości pokutnika wobec hojności Najwyższego i okazywanie wdzięczności za Jego nieustanną miłość. Kochający Pan Jezus troszczy się o dobro ludzi i z subtelną delikatnością pochyła się nad nędzą każdego. Refleksja nad bezgraniczną Miłością uwrażliwia duszę wierzącego na współpracę z łaską w dziele oczyszczenia. Ekspiacja ma być pełną miłości odpowiedzią grzesznika na otrzymane przebaczenie⁹⁹⁷.

Na przestrzeni wieków wiele osób, obecnie świętych (szczególnie św. Małgorzata Maria Alacoque) lub błogosławionych, prowadzących życie pustelnicze (bł. Jutta z Chełmży, bł. Dorota z Mątówów) miało nadprzyrodzone wizje wzywające do ożywienia miłości do Boga poprzez kult zranionego Serca Pana Jezusa i nabożeństwa wynagradzającego za grzechy⁹⁹⁸.

Wysiłek nawracania się współczesnego pustelnika polega na przyjmowaniu przebaczenia grzechów w sakramencie pokuty i pozytywnym wykorzystywaniu tej otrzymanej łaski. Człowiek nie może Bogu niczym zaimponować, ani załatwić z Nim żadnego interesu. Dlatego między innymi nie można Go przebłagać jakimś rodzajem zadośćuczynienia. Pokuta nie jest czymś w rodzaju odpłaty za popełnione grzechy, ale przede wszystkim aktem miłości Boga. Jeżeli ją podejmujemy, to tylko jako znak determinacji w odwróceniu się od grzechu, jako znak autentycznego nawrócenia i

⁹⁹⁵ Zob. A. Słomkowski, *Teologia życia duchowego w świetle Soboru Watykańskiego II*, jw., s. 67.

⁹⁹⁶ Por. M. Fiałkowski OFM Conv, *Formacja chrześcijańska Katolików świeckich*, jw., s. 53.

⁹⁹⁷ Zob. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 197.

⁹⁹⁸ Zob. tamże, s. 58-59.

poważnego potraktowania Bożej woli. Obecna praktyka pokutna, która jako pokutę najczęściej podaje osobistą modlitwę lub jakiś dobry czyn, zbyt upraszcza sprawę i nie prowadzi do dogłębnego spostrzeżenia dramatu odłączenia od komunii. Nie chodzi o to, by starać się przywracać starożytną praktykę ekskomuniki. Ważne jest to, by człowiek sam uczył się prawdziwie przeżywać swoją sytuację wobec Boga i społeczności wierzących⁹⁹⁹. Im dłużej trwają akty zadośćuczynienia za grzechy, tym pokutnik ma większą pewność, że zrobił coś ważnego, aby wynagrodzić wcześniejsze błędy¹⁰⁰⁰.

Dopiero dogłębne zobaczenie beznadziejności sytuacji upadku pozwala grzesznikowi prawdziwie zrozumieć potrzebę wiary i całkowitego zawierzenia. Wówczas w głębi serca ludzkiego rodzi się wołanie o prawdziwe oczyszczenie, autentyczne szukanie lekarza i poważne zwrócenie się do Jezusa z prośbą o uzdrowienie. Zbyt lekkie przeżywanie przebaczenia grzechów nie pozwala prawdziwie zrozumieć wielkości łaski, jaką otrzymujemy. Chęć szybkiego „załatwienia sprawy” nie prowadzi do przemiany serca¹⁰⁰¹.

Rekolekcje na pustelni są czasem podjęcie refleksji nad życiem, a poczucie jego marnotrawienia na błahostki, może przyczynić się do skruchy serca. Świadomość potrzeby uleczenia pozwoli całym sercem zwrócić się do Pana i doświadczyć łaski orzeźwiającego miłosierdzia.

O stałego spowiednika i dobrego kierownika duchowego a inaczej ojca duchowego pokutnik poszukujący woli Bożej modli się i prosi usilnie Pana Boga, bo taki przewodnik, jest bardzo cennym darem owocujący w ludzkim życiu już tu i teraz.

⁹⁹⁹ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, okres zwykły tygodnie 1-11*, t. 3, wyd.2, WB, Kraków 2013, s. 216-220.

¹⁰⁰⁰ Por. D. Kielar CSMA, *Zadośćuczynienie - czyli...*, jw.

¹⁰⁰¹ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, okres zwykły tygodnie 1-11*, t. 3, jw., s. 216-220.

Syn Boga bardzo świadomie wchodzi w świat ludzkiej podłości i niesprawiedliwości. Leczy ludzką oporną wolę i otwiera na miłość, która sprawiła, że przyszedł na ten świat, i która ma moc odmienić otwarte serca. Jeśli człowiek wyrwie się z targowiska świata i uda się na dni skupienia w pustelniczych warunkach, daje sobie szansę skoncentrowania się na tym, czego doświadcza. Patrząc przez pryzmat serca odkrywa osoba głębię Bożego obdarowania i miłości, jakich jest odbiorcą na co dzień¹⁰⁰².

3.4. Liturgia Godzin osnową i ramami uświęcenia dnia eremickiego

Modlitwy, które są zanoszone do Boga według księgi *Liturgia Godzin*¹⁰⁰³ (łac. *Liturgia Horarum*)¹⁰⁰⁴, należą do integralnych elementów liturgii Kościoła¹⁰⁰⁵. Sobór Watykański II udostępnił starodawny skarbiec rzymskiej liturgii godzin¹⁰⁰⁶ wiernym świeckim, określając ją nawet codzienną modlitwą Ludu Bożego¹⁰⁰⁷. W tłumaczeniach na języki narodowe umożliwił także laikatowi dostęp do źródła pobożności i duchowego pożywienia¹⁰⁰⁸. Liturgia jest głosem całego Mistycznego Ciała, które uroczyście wielbi Boga¹⁰⁰⁹. Jako publiczna modlitwa Kościoła, jest źródłem

¹⁰⁰² Zob. tamże, s. 201.

¹⁰⁰³ *Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*, t. I-IV, Pallottinum, Poznań 1982-1988.

¹⁰⁰⁴ *Liturgia Horarum iuxta ritum romanum*, I-IV, *Officium divinum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum*, editio typica, Libreria Editrice Vaticana 1977.

¹⁰⁰⁵ Por. S. Czerwik, *Liturgia godzin w życiu Kościoła*, „*Studia Theologica Varsaviensia*” 18 (1980), nr 2, s. 226-227.

¹⁰⁰⁶ Przed Soborem Watykańskim II obowiązywał w Kościele tzw. Breviarz; zob. *Breviarium Romanum ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini restitutum*, S. Pii V Pontificis Maximi jussu editum aliorumque pontificum cura recognitum Pii Papae X auctoritate reformatum. Editio XIII juxta typicam, amplificata XI. Ratisbonae, Sumptibus et Typis Friderici Pustet. S. Sedis Apostolicae et S. Rituum Congreg. Typographi [MCMXXXI]: (Pars hiemalis 1931; Pars verna 1931; Pars aestiva 1931; Pars autumnalis 1931).

¹⁰⁰⁷ Zob. KL 83

¹⁰⁰⁸ Zob. KL 90.

¹⁰⁰⁹ Por. KL 99.

pobożności i wsparciem także w modlitwie osobistej¹⁰¹⁰. Pustelnicy, którzy są częścią Kościoła - Oblubienicy Chrystusa, modlą się nawet indywidualnie tekstami Liturgii Godzin, stoją przed Bożym tronem i oddają chwałę Jego majestatowi (por. Ap 5,13)¹⁰¹¹.

Egzystencja pustelnika jest nasączona poprzez dzień i noc jakby ciągłą liturgią, służbą w umiłowaniu Boga i bliźnich, udziałem w dziele Chrystusa, który swoim życiem i ofiarą uświęcił życie wszystkich ludzi. Odprawianie oficjum, dostosowane do możliwości i potrzeb duchowych konkretnego pustelnika, staje się jego rzeczywistą modlitwą osobistą, w której ujawniają się więzy łączące liturgię z całym życiem chrześcijańskim¹⁰¹².

W poszukiwaniach, aktualnych źródeł pustelniczej formacji, zostanie omówiona problematyka Liturgii Godzin zakorzeniona w eremickiej tradycji modlitwy psalmami przy jednoczesnym uwzględnieniu kierunku posoborowej odnowy. Celem badań będzie ukazanie pożyteczności Liturgii Godzin, jako osnowy do indywidualnej pobożności, tak by poszczególne godziny kanoniczne (łac. *horae canonicae*) wyznaczały ramy uświęcenia dnia eremickiego¹⁰¹³.

Zgodnie ze starożytną tradycją współcześnie modlitwa Godzin jest tak ułożona, by uświęcała wszystkie pory dnia¹⁰¹⁴. Przypisy liturgiczne wskazują na odmawianie tzw. godzin większych: Jutrznia w godzinach porannych i Nieszporów w godzinach wieczornych¹⁰¹⁵, Modlitwy w ciągu dnia (przed południem, w południe lub po południu), Godzinę czytać we

¹⁰¹⁰ Por. KL 90.

¹⁰¹¹ Zob. KL 84-85.

¹⁰¹² Por. LC, w: LG I, s. 20-21.

¹⁰¹³ Zob. D. Brzeziński, *Publiczna modlitwa Kościoła w starożytności chrześcijańskiej*, w MLC, s. 65; M. Cyrklaff, *Obowiązek sprawowania liturgii godzin w Kościele*, „Studia Gdańskie” 43 (2018), s. 175.

¹⁰¹⁴ Zob. KL 88.

¹⁰¹⁵ Na tych dwóch Godzinach, jakby na filarach nośnych i zawiasach, opiera się całe oficjum; zob. F.M.A. Solano, *Modlić się Liturgią Godzin. Komentarz do jutrzni i nieszporów na okres zwykły*, „M”, Kraków 2001, s. 22-36.

właściwym dla każdego czasie, a przed udaniem się na spoczynek Kompletę¹⁰¹⁶.

W tej kolejności, wyznaczonej przez ważność godzin, będzie omówiona problematyka dotycząca liturgicznej modlitwy pustelników włączających się w dialog stworzenia ze Stwórcą¹⁰¹⁷. Będą też uwzględniane, budujące przykłady z życia tych, których Kościół wspomina w cyklu roku liturgicznego¹⁰¹⁸. W ten sposób Oficjum Boże (od. łac. *officium divinum*), które podejmują współcześni pustelnicy z uwzględnieniem swego miejsca w Kościele i okolicznościach życia¹⁰¹⁹, staje się dla nich skarbnicą mądrości pozostawionej przez poprzednie pokolenia eremickie. Osoby wspominające Ojców pustyni i innych Bożych samotników znajdują umocnienie w codziennym zmaganiu się ze słabościami i duchowymi przeciwnościami. W osobach dawnych pustelników otrzymują szlachetne wzory wiary i heroizmu do naśladowania na drodze do osobistej świętości, a także doświadczają orędownictwa tych, którzy doszli już do doskonałości dzięki łasce Bożej, a teraz wyśpiewują Niebieskiemu Ojcu chwałę i wspierają pokutników swoim wstawiennictwem¹⁰²⁰.

3.4.1. Modlitwa Psalmami – modlitwą Jezusa i pustelników

Psalmy są modlitwą Izraelitów, którzy używali ich w nabożeństwach publicznych w świątyni i w prywatnych modłach¹⁰²¹. Nazwa „Psalmy” pochodzi od gr. „Psalmos” – śpiew i „psalterion” – instrument muzyczny, cytra, lira. Są one zbiorem słów śpiewanych, pieśniami modlitewnymi o

¹⁰¹⁶ Por. OWLG 28-29, w: LG I, s. 38-39.

¹⁰¹⁷ Por. B. Nadolski TChr, *Duchowość Liturgii Godzin*, w: MLC, s. 192, 193.

¹⁰¹⁸ Z tego powodu uaktualniana jest Liturgia Godzin; zob. *Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*, t. I-IV, *Dodatkowe teksty o świętych*, Pallottinum 2020.

¹⁰¹⁹ KKK 1175.

¹⁰²⁰ Zob. KL 104.

¹⁰²¹ Por. F. Puchalski, *Psalmów księga*, w: *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, oprac. S. Galla, J. Gautier, R. Jałbrzykowski i inni, t. 33-34, G. Gebethner i S-ka, Kraków 1914, s. 91.

licznych odmianach gatunkowych (hymny, lamentacje, dziękczynne, pielgrzymkowe, królewskie, liturgiczne, dydaktyczne, mesjańskie)¹⁰²². Powstawały w tle historii zbawczej i stanowią syntezę całej pobożności Starego Testamentu. Odzwierciedlają one głębokie przeżycia, są niejako odbiciem problemów, dramatów i radości całego ludu. Ta księga jest arcydziełem modlitwy a przede wszystkim szczególną modlitwą Kościoła¹⁰²³.

Tak jak „Ojcze nasz”, dane wierzącym przez samego Zbawiciela, Psalmy są w najpełniejszym sensie „modlitwą Chrystusa”. Zawierają one nie tylko dawne obietnice, które Chrystus przyszedł wypełnić, ale objawiają chwałę Jezusa, Jego najwyższą i wieczną władzę królewską i kapłańską. Ukazują ludziom Chrystusa zwyciężającego śmierć i swoich wrogów, którzy są i naszymi nieprzyjaciółmi, oraz obiecują nam Jego tryumfalny powrót. Kiedy wierni odmawiają Psalmy, łaska aktualizuje jego tajemnicę w ich sercach i biorą w niej udział wraz z całym Kościołem. Dlatego nawet w prywatnej modlitwie Chrystus i Kościół modlą się w nas, gdy modlimy się z Duchem Świętym. Nigdy zaś nie mamy większej pewności, że modlimy się z Duchem Świętym, jak kiedy posługujemy się Psalmami¹⁰²⁴.

Księga Psalmów to wyraz duchowego życia Narodu Wybranego, odzwierciedla autentyczną duchowość Izraela. Są to teksty natchnione, zapraszają wiernych do dialogu, a wypowiadając własnym głosem słowa psalmów, słyszymy w nich głos Boga. Dla chrześcijanina modlitwa ta staje się oddechem całej historii zbawienia zawierającej doświadczenia duchowe, tych którzy byli, są obok i będą po nas¹⁰²⁵.

¹⁰²² Por. E. Wiorko, *Psalm*, w: EK, t. 16, k. 814-815.

¹⁰²³ Por. J. Gogola, *Modlitwa Psalmów*, w: <https://www.karmel.pl/modlitwa-psalmow-1> (dostęp: 14.06.2021).

¹⁰²⁴ Por. *Modlitwa wieków. Modlić się Psalmami*, (opr. według eseju amerykańskiego Trapisty Thomasa Merthona), w: <https://modlitwawiekow.pl/modli-si-psalmami>; (dostęp: 14.06.2021).

¹⁰²⁵ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 249-250.

W modlitwie psalmami pustelnicy prowadzą dialog z Bogiem, otrzymują wskazówki jak szukać Jego śladów, uczą się odczytywać odpowiedzi na pytania rodzące się w sercu. Treści psalmów nie pozostawiają dziecka Bożego w bezradności lecz podprowadzają do poznania Ojca i zacieśnienia więzi z Nim¹⁰²⁶.

Chrystus, który jest obecny w swoim Kościele, sam przemawia, gdy Lud Boży śpiewa psalmy¹⁰²⁷. Istotne jest, aby słowa psalmów harmonizowały z myślami modlących się, gdyż wtedy stają się rozmową Oblubienicy z Oblubieńcem¹⁰²⁸. Psalmy są słowem Bożym, które staje się modlitwą człowieka. W Księdze Psalmów Bóg podsuwa człowiekowi słowa, którymi może się do Niego zwracać i przedstawiać w rozmowie swoje życie¹⁰²⁹.

Cechą życia pustelników jest pragnienie Słowa Bożego. Szczególne znaczenie ma tu Księga Psalmów będąca niejako streszczeniem Pisma Świętego. Na ten temat naucza Św. Atanazy. Zwraca on uwagę, że przy lekturze psalmów modlący się rozumie je jak swoje własne i stają się one jego osobistym dialogiem ze Stwórcą. Autor przedstawia różne rodzaje modlitwy psalmami i podaje sytuacje życiowe w których można stosować poszczególne psalmy, co ułatwia korzystanie z Psalterza chrześcijanom, także pustelnikom¹⁰³⁰. Ten Ojciec Kościoła głosił także, że Psalmodya uczy ludzi, szczególnie tych, którzy poświęcając się całkowicie Bogu prowadząc życie pustelnicze, jak godnie chwalić i uwielbiać Boga¹⁰³¹. Eremita

¹⁰²⁶ Por. S. Rita od Chrystusa Sługi, *Jakie znaczenie dla naszej modlitwy mają Psalmy*, „Wiecznik” 186 (2012), s. 51-52.

¹⁰²⁷ Por. KL 7.

¹⁰²⁸ Zob. KL 84, 90.

¹⁰²⁹ Por. VD 22-23.

¹⁰³⁰ Zob. Św. Atanazy Aleksandryjski, *List do Marcelina o interpretacji psalmów*, przekł. A. Tronina, w: „Vox Patrum” 10 (1990), t. 18, nr 14-26, s. 316-326.

¹⁰³¹ Zob. Pius X, Konstytucja Apostolska *Divino afflatu*. Głos Kościoła śpiewającego chwałę Boga, (AAS 3[1911] 633-635), w: LG IV, s. 1091.

czuwający nocą, wychwalający Pana psalmami (por. Kol 2,16) odpędzał wszelkie pokusy i strachy¹⁰³².

Pustelnik zawierając się całkowicie Bogu uchwycą głębię modlitwy biblijnej w odniesieniu do swojego życia, a psalmy pozwalają mu przeżywane problemy interpretować w świetle historii zbawienia. Rozważanie treści zawartych w Psalterzu pozwala odkrywać Boży plan i Go realizować¹⁰³³.

Anachoreci uważają ciszę za konieczny warunek duchowej modlitwy psalmami. Rozważanie słowa Psalmu w skupieniu wolnym od myśli i pragnień, stwarza warunki do wewnętrznej postawy gotowości na przyjęcie mocy Ducha. Pustelnicy powracając do ciszy i trwając w niej, doświadczają jak słowa Psalmów same brzmią w ich wnętrzu i wydają owoce. Tak cisza staje się uwielbieniem Zbawiciela¹⁰³⁴. Zalecane są chwile milczącej modlitwy w przerwach po każdym psalmie¹⁰³⁵. Sprawiają, że serca pustelników stają się coraz bardziej zgodne z tym, co głoszą ich usta¹⁰³⁶.

W starożytnej regule przypisywanej św. Antoniemu główne zajęcia pustelnika w samotności, określono następująco: „Gdy będziesz przebywał w swojej celi, oddawaj się tym trzem zajęciom: pracy ręcznej, czytaniu psalmów i modlitwie”¹⁰³⁷. Psalterz należał do codziennych modlitw mnichów-eremitów. Wielu Ojców znało go na pamięć, modlili się prywatnie rano i wieczorem, odmawiając po 12 psalmów¹⁰³⁸. Patriarcha Pustelników

¹⁰³² *Pisma starochrześcijańskich pisarzy. Apoftegmaty ojców pustyni*, tłum. M. Borkowska, M. Starowieyski, M. Rymuza, t. 33, z. 1-2, ATK, Warszawa 1986, s. 5.

¹⁰³³ Zob. J. Gogola, *Modlitwa Psalmów*, w: <https://www.karmel.pl/modlitwa-psalmow-1> (dostęp: 14.06.2021).

¹⁰³⁴ Zob. A. Louf, *W szkole kontemplacji*, jw., s. 232-235.

¹⁰³⁵ Por. *Święty Benedykt z Nursji. Reguła, żywot, komentarz*, oprac. Benedyktyni Tynieccy, WB, Tyniec-Warszawa 1979, s. 37.

¹⁰³⁶ A. de Vogüé, *La Règle de saint Benoît*, t. 5, 574, za: B. Rollin OSB, *Jak żyć dzisiaj Regułą św. Benedykta*, przekł. S. Wirpszanka, WB, Kraków 2001, s. 136.

¹⁰³⁷ Św. Antoni, *List IV*, tłum. A. Ziółkowski, w: *Św. Antoni, Żywot. Pisma ascetyczne*, red. naukowa E. Wipszycka, wyd. 2, Tyniec WB, Kraków 2008, s. 190-191.

¹⁰³⁸ Zob. *Pierwsza Księga Starców, Gerontikon*, red. M. Starowieyski, przekł. M. Borkowska OSB, wyd. 2, „M”, Kraków 1992, s. 18.

(św. Paweł) znał psalmy Dawidowe i inne modlitwy na pamięć, więc mógł się modlić w dzień i podczas nocy¹⁰³⁹. Także święci pustelnicy, których żywoty opisuje Cyryl ze Scytopolis, śpiewali psalmy w nocy i w ciągu dnia¹⁰⁴⁰, bo pamiętali, że „kto nad Prawem Pana rozmyśla dniem i nocą (...) przyniesie owoc w odpowiednim czasie” (por. Ps 1,2-3). Modlitwa ma swój rytm (*kanon*), który zapewnia jej owocność. Święty Saba Jerozolimski chodził po wąwozie pustyni recytując psalmy Dawida a kanon sprawował w jaskini wskazanej mu przez Boga na świątynię¹⁰⁴¹.

Święty Szarbel odmawiał psalterz siedem razy w ciągu dnia¹⁰⁴². Śpiewał psalmy z zaangażowaniem i powagą, w wielkim skupieniu. Jego modlitwa wyrażała pełną gamę uczuć wypełniających duszę człowieka, który trwa w dialogu modlitewnym z Bogiem¹⁰⁴³.

Współczesna pustelnica powołuje się na pierwszych eremitów i pisze o nieustannej modlitwie wersetami psalmów, która prowadzi do czystości serca, pokory i do doskonałej miłości Boga i bliźniego¹⁰⁴⁴.

Ojcowie Pustyni gorliwie odmawiali psalmy, wypowiadając je półgłosem, jednocześnie starając się, by ich modlitwa nie stała się pustą lub niepotrzebną gadaniną¹⁰⁴⁵. Praktykowali głębokie skupienie, zagłębiając się w wewnętrzną treść rozważanego słowa Bożego¹⁰⁴⁶. Mając na ustach psalmy cierpliwie trwali w obecności Pana¹⁰⁴⁷.

¹⁰³⁹ Por. Kajetan-Paulin, *Święty Paweł pierwszy pustelnik. Patrjarcha zakonu oo. Paulinów*, wyd. 2, Nakładem Jasnej Góry, Leśna Podlaska 1930, s. 45-46.

¹⁰⁴⁰ Por. VE, w: Cyryl ze Scytopolis, *Żywoty mnichów palestyńskich, Źródła monastyczne 60*, red. serii M. Starowieyski, przekł. E. Dąbrowska, WB, Kraków 2011, s. 130.

¹⁰⁴¹ Por. VSŽS, w: Cyryl ze Scytopolis, *Żywoty mnichów palestyńskich, Źródła monastyczne 60*, jw., s. 274-275.

¹⁰⁴² Por. P. Cattaneo, *Św. Charbel mnich cudotwórca*, jw., s. 70.

¹⁰⁴³ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 134.

¹⁰⁴⁴ Por. M. A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 85.

¹⁰⁴⁵ T.M. Dąbek, *Modlić się psalmami*, wyd. 1, WB, Kraków 2019, s. 59.

¹⁰⁴⁶ H. Bacht, „*Meditatio*” in den ältesten Mönchsquellen, w: *Das Vermächtnis des Ursprungs*, Würzburg 1972, s. 254.

¹⁰⁴⁷ Zob. J. Zelek, Sz. Hiżycki OSB, *Jak żyć według Ojców Pustyni?*, jw., s. 21.

Pustelnikami byli zarówno ludzie wykształceni, teologowie, filozofowie, jak i analfabeci. Nakłaniano ich do nauki pisania i czytania, lub nauczania się na pamięć tekstów modlitw i psalmów¹⁰⁴⁸. „Medytacja” słów Pisma Świętego podczas pracy fizycznej, powtarzania ich, przynosi owoc w postaci nieustającej modlitwy¹⁰⁴⁹. Dlatego podstawą modlitwy pustelników stawało się pamięciowe opanowanie Psalterza¹⁰⁵⁰.

Pustelnicy, by móc w pełni korzystać z głębokiej treści Psalmów, recytowali je głośno jako modlitwę lub śpiewali jak pieśń religijną. Analizowali, studiowali każde słowo, by lepiej je zrozumieć, a tym samym lepiej się modlić. Doszukiwali się ich właściwego sensu, aby cieszyć się pięknem i bogactwem ich ducha, dlatego i dziś w Kościele praktykowane jest wyjaśnianie Psalmów, zwracanie uwagi na ich znaczenie pierwotne, oraz aktualne i trwałe bogactwo treści¹⁰⁵¹.

Z Psalmów czerpie pustelnik to, co sam w nie wkłada, jeśli rzeczywiście stają się one jego modlitwą i pozwala Bogu modlić się w nim Jego własnymi słowami. Tu potrzebna jest eremicie gorliwości, siła i wytrwałość w ofiarowaniu wszystkiego Bogu i skupienia się wyłącznie na Nim, by mógł otworzyć swoje serce na współpracę z łaską Bożą¹⁰⁵².

Psalmy śpiewane od tysięcy lat przez wszystkich szukających i odnajdujących Boga, jednoczą ludzi Starego i Nowego Testamentu, wierzących wszystkich epok od czasów Dawida. Poruszają również

¹⁰⁴⁸ Zob. *Wstęp*, w: *Historia mnichów w Egipcie*, przekł. E. Dąbrowska, red. i wstęp E. Wipszycka, R. Wiśniewski, wyd. 2, WB, Tyniec-Kraków 2011, s. 11.

¹⁰⁴⁹ Zob. M. Schneider, *Ze źródeł pustyni. Znaczenie Ojców Pustyni dla współczesnej duchowości*, jw., s. 38-39; B. Stypułkowska, *Pustelnicy jako przedstawiciele indywidualnej formy życia konsekrowanego*, „*Analecta Cracoviensia*” 50 (2018), s. 144.

¹⁰⁵⁰ Por. Cyryl ze Scytopolis, *Żywoty mnichów palestyńskich, Źródła monastyczne* 60, jw., s. 128, 256.

¹⁰⁵¹ Por. J. Gogola, *Modlitwa Psalmów*, w: <https://www.karmel.pl/modlitwa-psalmow-1>; (dostęp: 14.06.2021).

¹⁰⁵² Por. *Modlitwa wieków. Modlić się Psalmami*, (opr. według eseju amerykańskiego Trapisty Thomasa Merthona), w: <https://modlitwawiekow.pl/modli-si-psalmami>; (dostęp: 14.06.2021).

współczesnych odbiorców dzięki swej duchowej sile. Są niezastąpione, bo sam Bóg uczy człowieka w nich, jak zwracać się do Niego, w jakiej postawie przed Nim stawać¹⁰⁵³.

Psalmi są dla dziecka Bożego szkołą, w której Bóg, Ojciec i Matka, powtarza mu w różny sposób to, co jest dla niego w życiu najważniejsze¹⁰⁵⁴. Z doświadczenia minionych pokoleń pustelników i dzisiaj pożyteczne jest uczenie się na pamięć psalmowych tekstów, by w ciągu dnia przeplatać nimi zajęcia.

Psalmi były i są ciągle czytane, gdyż dotyczą w swej treści różnych spraw życiowych. Można nimi wypowiadać przed Bogiem: radość i smutek, uwielbienie i bunt, nadzieję i miłość; można przypominać dzięki nim czasy minione, ale też snuć perspektywy co do przyszłości¹⁰⁵⁵. Współczesny człowiek świecki może wybrać jeden Psalm dziennie i odmówić go z namysłem, zatrzymując się w celu rozważania wierszy o najgłębszym dla niego znaczeniu. W nim modląc się może rozpoznać własne doświadczenia życiowe, łączyć się z Chrystusem i kierować je ku Bogu Ojcu, tak by przynosiły owoce pod działaniem wiary¹⁰⁵⁶.

3.4.2. Jutrznia - poranna modlitwa pustelnika

Jutrznia jest uświęceniem porannych godzin dnia. Widać to po jej układzie i doborze treści. Hymn przed Jutrznią nadaje ton właściwy dla danego dnia, święta, uroczystości. Zawarty w Jutrzni pierwszy psalm jest dostosowany do pory porannej, wybór pieśni zaczerpniętych ze Starego Testamentu, wzbogaca duchowo tę Godzinę, a drugi psalm ma charakter

¹⁰⁵³ Por. S. Rita od Chrystusa Sługi, *Jakie znaczenie dla naszej modlitwy mają Psalmi*, jw., s. 51-52.

¹⁰⁵⁴ Por. P.T. Navajas, M.R. Gil, *Wprowadzenie*, w: *Modlitwa psalmami*, red. W. Ciak, tłum T. Jaromin, Wydawnictwo Flos Carmeli, Poznań 2014, s. 8.

¹⁰⁵⁵ Zob. J. Gogola, *Modlitwa Psalmów*, jw.

¹⁰⁵⁶ Por. *Modlitwa wieków. Modlić się Psalmami*, jw.

pochwalny zgodnie z tradycją Kościoła¹⁰⁵⁷. Prośby umieszczone w Jutrzni uświęcają rozpoczynający się dzień wiernych wraz z wszystkimi pracami. Przywrócono także pierwotny zwyczaj chrześcijański odmawiania Modlitwy Pańskiej trzy razy w ciągu dnia (Jutrznia, Nieszpory i Msza Święta)¹⁰⁵⁸.

Eremita, gdy recytuje lub śpiewa poranną modlitwę uświęcającą czas, przyswaja sobie Słowo Boga na cały dzień. Hymny i teksty biblijne nabierają osobistego charakteru¹⁰⁵⁹. Jutrznia sprawowana o brzasku dnia, przypomina mu, że Chrystus jest prawdziwą światłością, „która oświeca każdego człowieka” (J 1,9), a także jutrznią dnia przewyższającą ciemność, chaos i daje początek nowemu stworzeniu. Pustelnik powierza swoje życie na chwałę Boga, a nieustanne przebywanie jego duszy przed Bogiem jest „jak deszcz ożywczy, co zwilży pustynię” jego serca”¹⁰⁶⁰.

Poranna modlitwa Kościoła wpisuje się w ogólnoludzki rys modlitwy na początku dnia. Chrześcijanie, dla których słońce było symbolem Chrystusa rozpoczynali dzień od uwielbiania Boga. W Jerozolimie ok. 400 r., każdego ranka przed wschodem słońca odbywało się oficjum w którym uczestniczyli mnisi, dziewice i chętni wierni pod przewodnictwem miejscowego biskupa. Jednak z biegiem czasu wytrwali przede wszystkim mnisi, którzy szukając kontaktu z Bogiem, udawali się na miejsca odosobnione i swoim uczniom zalecali oficjum rano i wieczorem¹⁰⁶¹. Dlatego w następnych wiekach, środowiska mnichów i pustelników odegrały wiodącą rolę w kształtowaniu się godzin kanonicznych¹⁰⁶².

Eremici w blasku jutrzni wychwalają wielkość Boga, Jego opatrność, dobroć, miłość, wierność, sprawiedliwość, miłosierdzie i

¹⁰⁵⁷ Por. OWLG 41-43.

¹⁰⁵⁸ Por. LC 8.

¹⁰⁵⁹ Zob. OL 10.

¹⁰⁶⁰ LG I, *Hymn*, s. 142.

¹⁰⁶¹ Por. LLN, s. 608.

¹⁰⁶² Por. M. Matuszewski, *Jutrznia i Nieszpory*, w: MLC, s. 232.

wzywają całe stworzenia (wszystko co jest na niebie i na ziemi) do uwielbienia Boga¹⁰⁶³. Jutrznia odmawiana na początku dnia, ewokuje zmartwychwstanie Chrystusa i Jego uwielbioną obecność w Kościele. Przypomina harmonię stworzenia, a wschodzące Słońce jest symbolem triumfującego Pana. Wspomnienie zmartwychwstania Kyriosa ma charakter eschatologiczny, jest figurą Dnia Pańskiego, który kiedyś nastąpi¹⁰⁶⁴.

Celem respektowania godzin w celebracji Liturgii Godzin jest Misterium Paschalne wpisane w sytuację kosmiczną świata. Przejście z nocy do nowego dnia jest symbolem zmartwychwstania¹⁰⁶⁵. Odmawiając Jutrznię pustelnik rozpoczyna dzień uwielbieniem Boga. Rozważając treści wsłuchuje się on w głos Boga mówiącego do niego.

Hymny Jutrzni podkreślają poranny charakter modlitwy. Mówią o świetle rozpraszającym mroki ciemności, o wschodzącym słońcu, o poranku zmartwychwstania. Modlący się pustelnik słyszy w sercu wezwanie jutrzenki do życia bez grzechu¹⁰⁶⁶.

Ojcowie Kościoła podkreślają znaczenie porannej modlitwy. Nauczają, że Jutrznię eremita poświęca Bogu jako pierwsze poruszenia duszy, myśli i nie podejmuje żadnego innego działania, zanim nie napełni się radosnym wspomnieniem Boga¹⁰⁶⁷. Święty Ambroży, który był autorem wielu hymnów do oficjum, zachęcał wiernych do wczesnego udawania się do Kościoła, by powitać nadchodzący dzień modlitwą hymnami,

¹⁰⁶³ Por. tamże, s. 235.

¹⁰⁶⁴ Por. LLN, s. 610.

¹⁰⁶⁵ Por. B. Nadolski TCHR, *Duchowość Liturgii Godzin*, w: MLC, s. 197-198.

¹⁰⁶⁶ Zob. S. Cichy, *Treści teologiczne hymnów*, „Anamnesis” 21 (1999/2000), nr 2, s. 107-111.

¹⁰⁶⁷ Por. Św. Bazyli Wielki, *Regulae fusius tractate*, Resp. 37, 3: PG 31, 1014, za: M. Matuszewski, *Jutrznia i Nieszpory*, jw., s. 229.

kantykami¹⁰⁶⁸. Jan Kasjan zauważał, że mnisi odmawiali rano 50-60 psalmów, lecz niektórzy czuli się jeszcze nienasytzeni¹⁰⁶⁹.

Św. Benedykt uznał moment świtu za właściwą porę Jutrznii¹⁰⁷⁰. Święty Franciszek z Asyżu w „Regule dla pustelników” podkreśla, że Jutrznia jest „biegunem dnia” i dodaje, że najtrudniejsze jest obudzenie się wcześniej rano, a to jest fundamentem życia pustelników¹⁰⁷¹.

Eremita z wielką czcią i starannością sprawowali poranną modlitwę uświęcenia dnia. Między innymi św. Szarbel sprawował Jutrznię o wschodzie słońca¹⁰⁷². Samotnik z Unterwalden św. Mikołaj, kiedy przeżywał duchowe ciemności, przyjął pouczenie miejscowego proboszcza i w trudnej dla siebie sytuacji praktykował codzienne oficjum. Na początku dnia kierował do Boga słowa modlitwy Jutrznii¹⁰⁷³.

W Apostołacie Madonna House założonym przez K. de Hueck Doherty, pielęgnowano modlitwę liturgiczną i dzień rozpoczynano od porannego spotkania z Bogiem w kaplicy¹⁰⁷⁴. W tej wspólnotce praktykuje się idę pustyni jako symbol surowości, ubóstwa i całkowitej prostoty. W takie miejsce człowiek idzie zaproszony przez Boga, który go prowadzi i karmi swoim słowem¹⁰⁷⁵.

Wiele odpowiedzi na odwieczne pytanie „jak zacząć dzień” dostarcza nam długa tradycja Kościoła. Począwszy od Jutrznii z brewiarza, poprzez *lectio divina*, skończywszy na modlitwie w ciszy. Wybór należy do

¹⁰⁶⁸ Por. M. Matuszewski, *Jutrznia i Nieszpory*, jw., s. 232.

¹⁰⁶⁹ Por. J. Kasjan, *De institutiones coenobiorum*, [Formacja zakonna], II, 3-5, za: LLN, s. 609.

¹⁰⁷⁰ Por. Święty Benedykt z Nursji. *Reguła, żywot, komentarz*, oprac. Benedyktyni Tynieccy, WB, Tyniec-Warszawa 1979, s. 31.

¹⁰⁷¹ Zob. A. Poleski, *Ty też możesz zrobić sobie własną pustelnię*, jw.

¹⁰⁷² Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 135.

¹⁰⁷³ Por. J. Okoń, *Pustelnik z Unterwalden*, jw., s. 63-64.

¹⁰⁷⁴ K. de Hueck Doherty, *Madonna House*, w: <http://www.madonnahouse.org/pl/>; (dostęp: 09.01.2019).

¹⁰⁷⁵ Por. tenże, *Pustynia. Spotkanie Boga w ciszy, samotności i modlitwie*, przekł. D. Murawska, WKB, Kraków 2016, s. 49.

nas¹⁰⁷⁶. Pustelnicy, którzy rozpoczynają dzień modlitwą Jutrzní, zawierzają Bogu budzący się dzień i to co będą wykonywać w ciągu jego trwania.

3.4.3. Nieszpory – wieczorna modlitwa pustelnika

Nieszpory to spolszczona łacińska nazwa *Vesperae* a pochodzi od gwiazdy zwanej *vesper*, która pojawia się na niebie przed zapadnięciem nocy¹⁰⁷⁷. Korzenie chrześcijańskiego zwyczaju modlenia się także wieczorem znajdujemy w Starym Testamencie i przykładach dawnych przez Pana Jezusa. Pochwalna modlitwa wieczorna jest dziękczynieniem za dobrodziejstwa Boga z dziejów zbawienia jak i te doświadczane w ciągu bieżącego, kończącego się dnia¹⁰⁷⁸. Aby zachęcić lud do czynnego uczestnictwa w Nieszporach, dokonywano tłumaczeń na języki ojczyste. W Polsce popularny jest przekład psalmów F. Karpińskiego, aktualny do dzisiaj¹⁰⁷⁹. Po reformie soborowej Nieszpory przyozdobiono przez wprowadzenie kantyków z Nowego Testamentu, a modlitwy prośby zawierają krótkie błagania ułożone na wzór modlitwy powszechnej¹⁰⁸⁰.

Ojcowie soborowi zalecają kapłanom, celebrowanie nabożeństwa Nieszporów wspólnie z wiernymi, zwłaszcza w niedziela i uroczyste święta. Zachęcają świeckich, by recytowali Nieszpory wspólnie z kapłanami, lub też indywidualnie¹⁰⁸¹.

Modlitwa wieczorna eremitów wznosi się jak kadzidło przed obliczem Pana (por. Ps 141, 2). Pustelnik zanurzony we własną grzeszność a zarazem miłosierdzie Boga pogrążony w misteriach wcielenia, narodzin, życia i

¹⁰⁷⁶ Por. A. Poleski, *Ty też możesz zrobić sobie własną pustelnię*, jw.

¹⁰⁷⁷ Por. T. Sinka CM, *Zarys liturgiki*, GWSD, Gościkowo-Paradyż, Zielona Góra 1985, s. 191.

¹⁰⁷⁸ Por. M. Matuszewski, *Jutrznia i Nieszpory*, jw., s. 230.

¹⁰⁷⁹ Zob. Najbardziej rozpowszechnione były Nieszpory: niedzielne, o Najśw. Sakramencie i Najśw. Maryi Pannie; zob. J. Siedlecki, *Śpiewnik kościelny*, red. W. Kałamarz CM, A. Ziółkowski CM, wyd. XLI, cz. 2, KEpPL, Kraków 2020, s. 1140-1181.

¹⁰⁸⁰ Por. LC 4,8.

¹⁰⁸¹ Por. KL 100.

zwycięstwa śmierci przez zmartwychwstanie Chrystusa, obdarowany poprzez zesłanie Ducha Świętego, czuje swoją małość i ograniczoność wobec Niezmierzonego. Dlatego treść modlitwy liturgicznej chrześcijanina w znacznej części stanowi błaganie o przebaczenie i uwielbienie Boga, a przede wszystkim nieustanne dziękczynienie¹⁰⁸².

Pora wieczorna to czas kiedy Pan Jezus uzdrawiał chorych, opętanych, uciszył żywioły burzy na jeziorze, rozmnożył chleby i wjechał uroczyście do Jerozolimy. Kiedy dzień chylił się ku zachodowi, Zmartwychwstały wyjaśniał pisma uczniom idącym do Emaus i spożył z nimi posiłek (por. Łk 24,13-32). Wspomnienie (we wprowadzeniu do próśb w nieszporych o męczennikach) Wieczerzy Pańskiej i ofiary Chrystusa złożonej na krzyżu to motyw paschalny, przypominający wydarzenie zbawcze¹⁰⁸³.

Eremici w głębszym znaczeniu rozumieją Nieszpory jako ofiarę wieczorną, przekazaną Apostołom i antycypowaną przez Zbawiciela podczas Ostatniej Wieczerzy, a następnego dnia złożoną Ojcu za zbawienie całego świata¹⁰⁸⁴. Kończąc dzień samotnik spotyka się z Ojcem uwielbiając Go modlitwą Nieszporów. Składa on dziękczynienie za wszelkie otrzymane dary w ciągu dnia i za dobro jakiego mógł dokonać dzięki łasce Bożej¹⁰⁸⁵.

Zachód słońca kieruje myśli anachoretów ku rzeczom ostatecznym i przypomina o przemijalności świata. Nadaje sens życiu poświęconemu na chwałę Boga. Poddaje im myśl, że zjednoczenie z Jezusem, wieczną światłością pozwoli przetrwać mroki nocy doczesnej i daje nadzieję na doczekanie ostatecznego wschodu w wieczności¹⁰⁸⁶.

¹⁰⁸² Zob. OL 9.

¹⁰⁸³ Por. M. Matuszewski, *Jutrznia i Nieszpory*, jw., s. 230-231.

¹⁰⁸⁴ J. Kasjan, *De institutione coenob.* [Ustawy życia mnichów], księga 3, rozdz. 3: PL49, 124, 125; za: LG I, s. 45.

¹⁰⁸⁵ Zob. Św. Bazyli Wielki, *Regulae fusius tractatae*, Resp. 37, 3: PG 31, 1015, za: LG I, s. 44.

¹⁰⁸⁶ Zob. M. Matuszewski, *Jutrznia i Nieszpory*, jw., s. 231.

Hymny nieszporne wprowadzają umysły w przeżywanie misterium roku liturgicznego, są nasączone dziękczynieniem za kończący się dzień. Ukazują one soteriologiczny wymiar czasu i ułatwiają wejście w rzeczywistość Bożej tajemnicy zbawienia. Wchodząc w głębię modlitwy Nieszporów, pustelnik podejmuje refleksję nad zamysłem Boga, który wypełnił to, co zawarte jest w tekstach natchnionych. Szczególnym powodem do wdzięczności jest dzieło odkupienia. Eremita składa hołd uwielbienia Chrystusowi za pokonanie szatana, a po zwycięstwie, objęcie królowania nad światem¹⁰⁸⁷.

W życiorysie Antoniego Pustelnika zawarte jest polecenie modlitwy psalmami „przed snem i po śnie”¹⁰⁸⁸. Święty Franciszek z Asyżu zaleca swoim braciom „niech odmawiają swoje Godziny”, a zwieńczeniem dnia jest modlitwa wieczorna (tzw. nieszpory)¹⁰⁸⁹.

Pan Bóg przemawia do pustelnika przez modlitwę Nieszporów w poszczególnych wersetach, przypomina i zapewnia, że stale prowadzi drogą, przez mrok i pustynię, w różnych okolicznościach eremickiego życia: „Nic to, że ścieżka ziemskiego istnienia / Przez mroki wiedzie i pustynię suchą; / Przecież my wiemy, że idziesz przed nami/ Wskazując drogę”¹⁰⁹⁰.

Wejście w głębię liturgii Nieszporów wymaga od człowieka oddania Bogu przestrzeni i czasu, oderwania się od samego siebie. Dopiero, gdy pustelnik potrafi zanurzyć się w ciszę serca, wypowiedane przez niego słowa będą stawały się głosem Ducha, mówiącego o Bogu. Piękno wieczornej modlitwy może wypełnić się świadomie przeżywaną obecnością Wszechmogącego, który „wprowadza nas do samego wnętrza życia”¹⁰⁹¹.

¹⁰⁸⁷ Zob. tamże, s. 234-235.

¹⁰⁸⁸ LLN, s. 609.

¹⁰⁸⁹ A. Poleski, *Ty też możesz zrobić sobie własną pustelnię*, jw.

¹⁰⁹⁰ LG IV, s. 786.

¹⁰⁹¹ Zob. P. Marini, *Liturgia i piękno. Nobilis pulchritudo*, tłum. W. Dzieża, Bernardinum, Pelpin 2007, s. 8-9.

3.4.4. Godzina czytań medytacją nad Słowem Bożym

Officium lectionis wyrosło ze starożytnych czuwań nocnych wypełnionych medytacją nad słowem Bożymi i przybrało w historii postać godziny określonej jako *Matutinum*. Ta dawna nazwa oznaczała oficjum sprawowane na początku dnia, jak i podczas nocy¹⁰⁹².

Po reformie liturgicznej Soboru Watykańskiego II modlitwa ta uzyskała nazwę Godzina Czytań i zachowuje swój charakter godziny nocnej dla tych, którzy ją odprowadzają jako wigilię, czyli czuwanie. Można ją jednak dostosować do każdej pory dnia¹⁰⁹³.

W modlitwie Godziny Czytań rozważane są treści ksiąg biblijnych i patrystycznych. Ukryte w nich skarby Objawienia i Tradycji służą pomocą na drodze postępu duchowego¹⁰⁹⁴. W posoborowym układzie czytań biblijnych zachodzi zgodność między nimi a czytaniem we Mszy św. Układ ten został tak pomyślany, by czytania w ciągu roku ukazywały główne momenty dziejów zbawienia. Odnowione czytania hagiograficzne, ukazują sylwetki duchowe poszczególnych świętych, w tym pustelników, oraz ich wpływ na życie Kościoła¹⁰⁹⁵.

W Piśmie Świętym znajduje się potwierdzenie o różnych porach modlitwy. Prorok Daniel trzy razy dziennie rzucał się na kolana, modlił się i uwielbiał Boga (por. Dn 6, 11).

W codziennych czytaniach zawarte są wartościowe wyjątki z pism dzieł Ojców Kościoła i pisarzy kościelnych. Skarby wiary, zawarte w pismach tych autorów pozwalają modlącym się na uzyskanie korzyści duchowych¹⁰⁹⁶.

¹⁰⁹² Por. S. Ropiak, *Godzina Czytań w Liturgii Godzin*, w: MLC, s.217.

¹⁰⁹³ Por. OWLG 58-59.

¹⁰⁹⁴ Por. Sinka T. CM, *Zarys liturgiki*, jw., s. 189.

¹⁰⁹⁵ Zob. LC 5, 7.

¹⁰⁹⁶ Por. tamże 6.

Godzina Czytań dla pustelników, jako osób szczególnie Bogu poświęconych jest obfitym skarbcem Pisma Świętego, przyczynia się do postępu duchowego, bo poszukują oni bogactw objawienia i tradycji, a nie dóbr ziemskich¹⁰⁹⁷. W stosownym dla siebie czasie, w zależności od własnego planu dnia, eremita skupia się na Stwórcy rozważając teksty Godziny Czytań. Ta godzina modlitewna obejmuje także psalmy, hymny i inne modlitwy. Hymn wprowadza w liturgiczny temat dnia w atmosferze radosnej modlitwy¹⁰⁹⁸.

Słowo Boże skierowane do człowieka domaga się odpowiedzi. W Regule św. Benedykta po każdym czytaniu następowała odpowiedź lub werset¹⁰⁹⁹. W Godzinie Czytań po obszernej lekturze z Pisma Świętego umieszczone jest responsorium (łac. *responsum* – odpowiedź), którego celem jest medytacja Słowa Bożego oraz danie odpowiedzi Stwórcy. Jego treść jest powiązana tematycznie z pierwszym czytaniem, co ułatwia (zwłaszcza pustelnikom modlącym się indywidualnie) zrozumienie czytania i połączenia go z całością dziejów zbawienia. Przez konkretne teksty liturgiczne następuje konwersacja z Bogiem, przemawiającym w swoim Słowie. Treści wyznaczone w Godzinie czytań nie są przypadkowe i nie pochodzą z osobistych upodobań jednostek, lecz obejmują cały rok liturgiczny i są powiązane z wydarzeniami Misterium Chrystusa¹¹⁰⁰.

Godzina Czytań wpisuje się w trynitarną strukturę całej Liturgii Godzin. Włącza ludzi w dialog miłości i oddania, jaki istnieje pomiędzy Bogiem Ojcem i Synem Bożym w Duchu Świętym¹¹⁰¹. Modlitwa końcowa z Godziny Czytań jest tą samą modlitwą zanoszoną do Boga jako kolekta

¹⁰⁹⁷ Zob. OWLG 55.

¹⁰⁹⁸ Zob. tamże 42, 56.

¹⁰⁹⁹ Zob. *Psalm responsoryjny*, w: LLN, s. 1259.

¹¹⁰⁰ Por. S. Ropiak, *Godzina Czytań w Liturgii Godzin*, w: MLC, s. 222-223.

¹¹⁰¹ Zob. B. Nadolski TChr, *Liturgika*, t. 2, *Liturgia i czas*, Pallotinum, Poznań 1991, s. 241-242.

(łac. *colligere* – zbierać) podczas Eucharystii i podkreśla liturgiczną jedność dnia¹¹⁰².

Autentyczny (chrześcijanin) pustelnik żyje modlitwą personalną i wspólnotową, bo jest włączony w Mistyczne Ciało Chrystusa. Liturgia Godzin jest szkołą modlitwy, prowadzi do odkrywania pełniejszego wymiaru chrześcijaństwa¹¹⁰³. Codzienny rytm życia chrześcijanina stanowi naturalny cykl spotkań z Bogiem na modlitwie. Pragnienie pustelnika, by nieustannie wielbić Stwórcę dniem i nocą, prowadzi go do indywidualnego wyznaczenia odpowiednich pór modlitwy¹¹⁰⁴.

3.4.5. Liturgiczna modlitwa w ciągu dnia

Modlitwa w ciągu dnia trwała w Kościele przez wieki i ma długą tradycję. Reforma Liturgii Godzin podjęta przez Sobór Watykański II objęła także tę modlitwę. Ojcowie soborowi postanowili, że należy znieść prymę, a modlitwę w ciągu dnia ułożono w ten sposób, by można ją było dostosować do odpowiedniej godziny dnia i odmawiając ją przed południem, w południe czy po południu, nie opuszczać żadnego psalmu z cyklu obejmującego cztery tygodnie¹¹⁰⁵.

Modlitwy w ciągu dnia są starożytne i nawiązują do praktyki Kościoła apostołskiego. Wiążą się z nimi wspomnienia męki Pańskiej i początki głoszenia Ewangelii. Do odmawiania ich zostali zobowiązani prowadzący życie kontemplacyjne, a zaleca się tę modlitwę szczególnie tym, którzy odbywają rekolekcje¹¹⁰⁶.

Pod wpływem słów Chrystusa, że trzeba się modlić zawsze i nie ustawać (por. Łk 18, 1) ukształtował się w Kościele zwyczaj modlenia się o

¹¹⁰² Zob. tenże, *Kolekta*, w: EK 9, k. 338-339.

¹¹⁰³ Zob. *Liturgia Godzin*, w: LLN, s. 774.

¹¹⁰⁴ Zob. *Godziny kanoniczne*, w: LLN, s. 497.

¹¹⁰⁵ Por. LC 2.

¹¹⁰⁶ Por. OWLG 74, 76.

różnych porach dnia. W Piśmie Świętym znajdujemy notę o trzykrotnej modlitwie Daniela (por. Dn 6,11), natomiast w Dziejach Apostolskich trzy teksty o modlitwie apostołów w ciągu dnia (Dz 2,1-15; 3,1; 10,9).

Ojcowie Kościoła wymieniając pory modlitwy, wskazują tercję, sekstę i nonę. Jan Kasjan zaleca mnichom modlitwę w trzech godzinach apostoelskich. Klemens Aleksandryjski jako pierwszy wymienia tych, którzy modlą się o godzinie trzeciej, szóstej i dziewiątej. Widzi on w tych trzech godzinach symbol Trójcy Świętej, która przez te modlitwy doznaje uwielbienia. Celem życia eremitów jest praktykowanie modlitwy nieustanej. Nie wystarcza im modlitwa poranna, wieczorna a nawet nocna, dodają modlitwy w ciągu dnia, dostosowując godziny według własnych potrzeb i możliwości¹¹⁰⁷.

Szkoła duchowości benedyktyńskiej wskazuje uczniom, na cztery godziny modlitewne w ciągu dnia: prymę, tercję, sekstę i nonę. Podaje ona też modlitwy jakie mają być odmawiane w tych godzinach¹¹⁰⁸. Ostatecznie oficjum uporządkował papież Grzegorz Wielki i modlitwy w ciągu dnia weszły w modlitewne życie Kościoła¹¹⁰⁹.

W ciągu dnia jeśli czas i okoliczności pozwalają, pustelnik modli się psalmami, kontynuując tym samym dialog z Bogiem rozpoczęty w godzinach rannych. Przez całe wieki modlitwa w ciągu dnia ulegała zmianom. Zachowała jednak swoją strukturę: Boże wejrzyj, hymn, psalmodia, krótkie czytanie z werselem oraz modlitwa na zakończenie¹¹¹⁰.

Modlitwa w ciągu dnia dotrwała do naszych czasów i przez Sobór Watykański II została dostosowana do warunków życia osób duchownych i wszystkich wiernych. Praktykowanie jej przez pustelników sprawia, że

¹¹⁰⁷ Zob. J. Miazek, *Modlitwa w ciągu dnia*, w: MLC s. 242-243.

¹¹⁰⁸ Por. W. Zatorski OSB, *Komentarz do Reguły św. Benedykta*, WB, Tyniec 2012, s. 171-172; J. Miazek, *Modlitwa w ciągu dnia*, w: MLC s. 243.

¹¹⁰⁹ Por. J. Miazek, *Modlitwa w ciągu dnia*, jw., s. 243.

¹¹¹⁰ Por. tamże, jw., s. 244-245.

przerywają wszystkie zajęcia i stają przed Bogiem. Teksty liturgiczne łączą przeszłość z teraźniejszością, kierują myśli i serca modlących się ku tajemnicy Chrystusa przynoszącego ludziom zbawienie. Eremici zostawiają wszystko i zanurzają się w głębię modlitwy, a Bóg dotyka ich serc i powoduje przemianę myślenia¹¹¹¹.

Współcześnie możemy dostać zawrotu głowy, słysząc „prima, tercja, seksta, nona...”. W tych godzinach modlący się wierni w sposób szczególny kierują ku Bogu swoją uwagę, uwielbiając Go aby żyć rytmem przyjaźni ze Stwórcą¹¹¹².

3.4.6. Kompleta modlitwą na zakończenie dnia

Modlitwa na zakończenie dnia jest ostatnią godziną modlitewną przed udaniem się na spoczynek, nawet po północy jeśli zajdzie taka potrzeba¹¹¹³.

Łacińskie słowo *completa*, *completorium*, oznacza wypełnić, zakończyć, dopełnić. Nazwa *completa* wywodzi się przede wszystkim od doboru psalmów do tej modlitwy nazywanych *psalmi completorii*¹¹¹⁴.

Modlitwa na zakończenie dnia, ma swoje źródło w monastycyzmie. Wzmiankuje o niej św. Bazyli w swojej Regule (37,5). Tę modlitwę jako uformowaną podaje Reguła św. Benedykta (17,9; 18.19)¹¹¹⁵. Czas powstania Kompletu nie został ściśle określony. Na chrześcijańskim Wschodzie była znana w IV w, a na Zachodzie w V¹¹¹⁶.

Przed udaniem się na spoczynek staje pustelnik przed Najwyższym, patrzy wstecz na kończący się dzień w połączeniu z rachunkiem sumienia, aktem pokuty i odnosi koniec dnia do końca życia. Dziękuje on Kompletą za przeżyty dzień i otrzymane dary. Elementy teologiczne i antropologiczne

¹¹¹¹ Zob. tamże, jw., s. 255.

¹¹¹² Por. A. Poleski, *Ty też możesz zrobić sobie własną pustelnię*, jw.

¹¹¹³ Por. OWLG 84.

¹¹¹⁴ LLN s. 656.

¹¹¹⁵ Por. B. Nadolski TChr., *Liturgika*, t. 2, jw., s. 250.

¹¹¹⁶ Por. R. Pierskała, *Modlitwa na zakończenie dnia*, w : MLC, s. 258.

modlitwy na koniec dnia, są powiązane ze sobą tworząc całość. Zakończenie aktywności dnia jest dla chrześcijanina okazją do spotkania z Bogiem w refleksji nad życiem i prowadzenia rozmowy jakby była ona ostateczną przed godziną swojej śmierci¹¹¹⁷.

Celem Kompletu jest codzienne przygotowywanie chrześcijanina na spotkanie z Bogiem w chwili śmierci. Kościół zachęca do stanięcia w prawdzie przed Stwórcą, spojrzenia w Jego światło na swoje postępowanie w ciągu dnia, wyrzucenia z serca gniewu, przyjęcia pokory i postanowienia poprawy życia. Taka postawa prowadzi do uwielbienia Boga i zawierzenia w pełnym zaufaniu swojego losu Bożej Opatrzności¹¹¹⁸.

Podczas nocnego oficjum, całe stworzenie bierze w niej udział, a noc wraz z modlącymi się śpiewa psalmy i kantyk. Chrystus zstępuje w głąb nocy i gromadzi wokół siebie pustelników, ubogich poszukiwaczy Boga i całe niebo¹¹¹⁹. Wszyscy wspólnie, „przed tronem Boga i w Jego świątyni cześć Mu oddają we dnie i w nocy” (Ap 7,15).

Kompleta jest spojrzeniem na przeżyty dzień, podjęciem refleksji o znikomości i kruchości życia, a szczególnie sposobem zawierzenia się Bogu wyrażone w krótkim responsorium „W ręce Twoje Panie, \ Powierzam ducha mojego.” Ta modlitwa jest także prośbą, zwłaszcza pustelników o obronę podczas nocy¹¹²⁰.

Wraz z modlitwą kończącą dzień, dusza doświadcza wewnętrznej ciszy, uważał św. Franciszek z Asyżu i zalecał swoim uczniom odmawiać Kompletę zaraz po zachodzie słońca¹¹²¹.

¹¹¹⁷ Por. tamże, s. 261.

¹¹¹⁸ Por. tamże, s. 267.

¹¹¹⁹ Zob. R. Sarah, N. Diat, *Moc milczenia.*, jw., s. 275.

¹¹²⁰ Zob. LLN, s. 657.

¹¹²¹ A. Poleski, *Ty też możesz zrobić sobie własną pustelnię*, jw.

Modlitwa przed spoczynkiem zakorzeniona jest w tradycji żydowsko-chrześcijańskiej i praktykowana była w prywatnych domach rodzinnych, dużo wcześniej przed św. Benedyktem¹¹²².

Zgodnie z dawnym monastycznym określeniem modlitwy, Liturgia Godzin stanowi dialog między człowiekiem a Bogiem¹¹²³. Jest przede wszystkim udziałem człowieka w liturgii niebieskiej, w oficjum Chrystusa i aniołów, którzy zanoszą modlitwy przed tron Boży. W codziennym oficjum chrześcijanin jednoczy się z Chrystusem, który tu na ziemi oddał swoje życie i nie przestaje orędownać za ludźmi, aż do końca świata. Duch Święty przychodzi z pomocą modlącym się, uzdalniając ich usta i serca do oddawania chwały Ojcu¹¹²⁴.

W analizowanych materiałach dotyczących modlitwy pustelników Liturgią Godzin, trudno jest wyszukać informacji o poszczególnych Godzinach ponieważ eremici modlili się przede wszystkim Psalmami zawartymi w Piśmie Świętym.

Modlitwa brewiarzowa w obecnym kształcie jako Liturgia Godzin została wprowadzona przez Sobór Watykański II. *Liturgia Horarum* wyraża najgłębszą istotę życia chrześcijańskiego i dopomaga w jej urzeczywistnieniu. Dlatego ta modlitwa uświęcenia dnia jest przeznaczona także dla pustelników, którzy nie są prawnie zobowiązani do jej odmawiania¹¹²⁵.

Współczesnym znakiem czasu jest włącznie się wielu świeckich w tę rytmiczną modlitwę Kościoła¹¹²⁶. Osoba przeżywająca rekolekcje na pustelni i modląca się Liturgią Godzin, całą dobę jest w nieustannym kontakcie z Bogiem. Psalmi, pieśni, czytania, antyfony brzmią w ciszy serca

¹¹²² Por. B. Nadolski TChr., *Liturgika*, t. 2, jw., s. 250.

¹¹²³ *Monastyczna Liturgia Godzin*, w: <http://instytutmonastyczny.pl/monastyczna-liturgia-godzin/>; (dostęp: 30.06.2021).

¹¹²⁴ Por. B. Nadolski TChr., *Liturgika*, t. 2, jw., s. 213.

¹¹²⁵ LC 8.

¹¹²⁶ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości*, jw., s. 117.

długo po zakończeniu ich czytania. Modlitwa liturgiczna pozostawia echo we wnętrzu rekolektanta i trwa, dojrzewa podczas pracy jak i w czasie odpoczynku a nawet we śnie.

W chrześcijańskim rozumieniu pustelnik, podobnie jak mnich jest przede wszystkim człowiekiem, który szuka Boga. Samotnik przebywający ciągle z Bogiem i w Jego obecności pielęgnuje w sercu ustawiczną modlitwę ożywianą psalmodią. Sprawowana Liturgia Godzin z zachowaniem poszczególnych pór dnia, jawi się jako metoda „nieustannej modlitwy”¹¹²⁷.

Po dokonaniu odnowy i całkowitej reformie Liturgii Godzin, nawiązującej do dawnej tradycji a zarazem uwzględniającej potrzeby naszych czasów, zachodzi potrzeba, by to opus Dei przeniknęło do głębi wszelką modlitwę chrześcijańską, ożywiało ją, było jej siłą kierowniczą, znajdowało w niej swój wyraz i stawało się skutecznym pokarmem duchowym Ludu Bożego¹¹²⁸. Śpiew psalmodii wycisza zmysły, uwrażliwia na piękno Boga, pomaga w pełniejszym przeżywaniu liturgii. Brzmienie słów Bożych we wnętrzu porywa umysły wiernych ku Bogu i rzeczywistości nadziemskiej¹¹²⁹.

Liturgia Godzin przygotowuje do owocnego sprawowania Eucharystii i ożywia właściwe usposobienie „wiarę, nadzieję, miłość, pobożność i ducha ofiary”¹¹³⁰.

3.5. Eucharystia - źródło i szczyt duchowego życia

U szczytu modlitewnego doświadczenia chrześcijan znajduje się Eucharystia, jako miejsce, w którym Słowo staje się Ciałem i Krwią, jako

¹¹²⁷ Por. M. Schneider, *Ze źródeł pustyni. Znaczenie Ojców Pustyni dla współczesnej duchowości*, jw., s. 35.

¹¹²⁸ Por. LC 8.

¹¹²⁹ Por. KL 120.

¹¹³⁰ OWLG 12.

niebiańskie doświadczenie, w którym Słowo staje się na nowo wydarzeniem¹¹³¹. Liturgia eucharystyczna jest niewyczerpanym, przebogatym źródłem całego życia wewnętrznego pustelnika. Jej centrum stanowi Msza Święta, nieporównywalnie przewyższająca swoim dostojnictwem i wartością wszystko inne¹¹³².

Prawdę o znaczeniu Eucharystii dla utrzymania i wzrostu życia duchowego przypomina Sobór Watykański II¹¹³³. Tych, którzy są wewnątrz Kościoła liturgia przekształca w mieszkanie Boga w Duchu¹¹³⁴. Liturgia, zgodnie z nauką ostatniego Soboru, to wykonywanie we wspólnocie Kościoła kapłańskiego posłannictwa Jezusa Chrystusa, jedyne go pośrednika między Bogiem i ludźmi¹¹³⁵. Eucharystia stanowi centrum kultu Bożego, a Liturgia Godzin jest jej nieodzownym dopełnieniem, dzięki któremu ta Ofiara przenika i obejmuje wszystkie godziny życia ludzkiego¹¹³⁶. Nauczanie papieskie uwydatnia wyraźnie Eucharystię jako szczególne dobro Kościoła i największy dar w porządku łaski i sakramentu, którym „Boski Oblubieniec obdarzył i stale obdarza swoją Oblubienicę”¹¹³⁷.

Ojcowie soborowi w dokumentach zaznaczali, że Kościół żyje dzięki Eucharystii. W Najświętszej Ofierze zawiera się całe dobro duchowe Kościoła¹¹³⁸.

Ojcowie soborowi w dokumentach zaznaczali, że Kościół żyje dzięki Najświętszej Ofierze, która zawiera całe Jego dobro duchowe¹¹³⁹.

¹¹³¹ Por. OL 10.

¹¹³² Zob. P. Galiński, *Kim powinien być mnich? Powrót do źródeł. O duchowości monastycznej*, jw.

¹¹³³ Zob. KL 10.

¹¹³⁴ Zob. KL 2.

¹¹³⁵ Por. S. Czerwik, *Liturgia godzin w życiu Kościoła*, jw., s. 226–227.

¹¹³⁶ Por. LC, s. 13.

¹¹³⁷ DC 12.

¹¹³⁸ Dekret o posłudze i życiu prezbiterów *Presbyterorum ordinis*, (07.10.1965), w: *Sobór Watykański II Konstytucje, dekrety, deklaracje*. Tekst polski, wyd. 2, Pallottinum, Poznań 2002, p. 5.

¹¹³⁹ Dekret o posłudze i życiu prezbiterów *Presbyterorum ordinis*, jw., p. 5.

Eucharystia jest „źródłem i szczytem całego życia chrześcijańskiego”¹¹⁴⁰, przypomina o tym także Katechizm. Podczas przeżywania Mszy Świętej Chrystus włącza wszystkie członki Kościoła do swojej ofiary dziękczynienia i uwielbienia złożonej Ojcu na Krzyżu, a także rozlewa łaski zbawienia na swoje mistyczne Ciało¹¹⁴¹.

Liturgia sprawowana tu w doczesności jest nadzieją na udział w uwielbieniu Boga w wieczności, wspólnie z aniołami i świętymi w niebiańskim Jeruzalem. Obecnie na ziemi Lud Boży oczekuje na przyjście Jezusa Chrystusa, jako nowe życie¹¹⁴².

Z racji kierunku liturgicznej duchowości, jaki nakreślił ostatni sobór, powstaje pytanie o eucharystyczną duchowość pustelnika. W Kościele rozpatruje się Misterium Eucharystii w różnych aspektach¹¹⁴³, co uprawnia nas do refleksji z świetle problematyki ascetyczno-pastoralnej. Na sakrament, uobecniający całe zbawcze działanie Chrystusa, konieczne jest spojrzenie z perspektywy pustelnika i jego poszukiwań Boga.

Człowiek, który pozostawia wszystko i podejmuje życie w odosobnieniu jest wezwany do stałego pogłębiania zażyłości z Chrystusem. W takim przypadku, zgodnie z nauczaniem soborowym, formacja duchowa pustynnika czerpiąca z Eucharystii powinna zajmować uprzywilejowane miejsce. Różnorodne pomoce duchowe, a szczególnie czynny udział w świętej liturgii, podtrzymują osoby w ich dążeniu do zjednoczenia z Chrystusem¹¹⁴⁴. Katolicy oddalający się od ludzi na samotnię, nie mogą oddzielać od swego życia łączności z Chrystusem, ale stale się w niej umacniać, wykonując przy tym swoją pracę według woli Bożej¹¹⁴⁵.

¹¹⁴⁰ KK 11.

¹¹⁴¹ KKK 1407.

¹¹⁴² Por. KL 8; KK 8.

¹¹⁴³ Zob. *Eucharystia*, w: LLB, s. 403.

¹¹⁴⁴ Chł 60.

¹¹⁴⁵ DA 4.

W historii eremitów w kolejnych epokach i uwarunkowaniach egzystencjalnych różne było korzystanie z daru obecności Chrystusa w Najświętszym Sakramencie. Przy tworzeniu pewnych zasad i kierunków posoborowej formacji laikatu pożytecznym jest czerpanie z tradycji i doświadczenia wielu pustelników, których cechowała duchowość eucharystyczna.

W ramach problematyki ukazującej Eucharystię, jako źródło i szczyt duchowego życia współczesnego pustelnika, omówione zostaną tematy dotyczące uczestnictwa w celebracjach Mszy świętej, poruszone kwestie związane z praktyką przystępowania do Komunii świętej, oraz nakreślone propozycje pielęgnujące kult Eucharystii poza Mszą świętą, w tym adoracje i ?nawiedzenia Najświętszego Sakramentu.

3.5.1. Ofiarne uczestnictwo w celebracji Mszy świętej

Eucharystia jest szczególnym sakramentem, w którym uobecnia się całe zbawcze działanie Chrystusa Pana. Kościół celebryje w Niej wszystkie etapy życia Chrystusa, zwłaszcza Jego męki, śmierci i zmartwychwstania (Misterium Paschalne). Od Soboru Watykańskiego II rozpowszechnił się starożytny termin Eucharystia wypierający nazwę Msza święta, ukształtowaną w IV wieku i powszechnie używaną. Oba terminy nie są synonimami, gdyż Eucharystia (dziękczynienie) ma szerszy zakres znaczeniowy niż Msza święta. Kiedy podejmujemy problematykę uczestnictwa pustelników w celebracjach Mszy Świętej, akcentujemy ofiarny charakter Eucharystii oraz składania przez ludzi darów i „wysyłania” Bogu modlitw¹¹⁴⁶. Takie ujęcie postawy eremitów wobec *mysterium fidei*¹¹⁴⁷, wynika z ich stylu życia pełnego modlitw, ubóstwa i radykalnych wyrzeczeń.

¹¹⁴⁶ Zob. *Eucharystia*, w: LLN, s. 410-411.

¹¹⁴⁷ Por. EdE 15.

Gdy Kościół celebryje Mszę Świętą, wspomina Paschę Chrystusa, a ona zostaje uobecniiona¹¹⁴⁸. Wyjątkowy sposób obecności Chrystusa pod postaciami eucharystycznymi czyni „jakby doskonałość życia duchowego i cel, do którego zmierzają wszystkie sakramenty”¹¹⁴⁹.

Ofiara, którą Chrystus złożył na krzyżu, pozostaje zawsze aktualna (por. Hbr 7, 25-27). Ten sam Jezus Chrystus jako nasza Pascha (por. 1Kor 5, 7), obecnie ofiarowuje się przez posługę kapłanów. Każda celebrycja liturgiczna jest działaniem Chrystusa – Kapłana, Jego Ciała, czyli Kościoła, jest więc „czynnością świętą”¹¹⁵⁰.

Udział pustelnika w sakramencie Nowego Przymierza (por. 1 Kor 11, 23-29), jest przejawem upodobnienia się do Chrystusa, źródłem „życia wiecznego” (por. J 6, 51-58). Wydarzenie to staje się fundamentem i mocą całkowitego daru z siebie, którego pamiątkę Jezus nakazuje ludziom obchodzić w liturgii i w życiu: „Ilekoć bowiem spożywacie ten chleb albo pijecie kielich, śmierć Pana głosicie, aż przyjdzie” (1 Kor 11, 26)¹¹⁵¹. Jest to doświadczanie urzeczywistniania się obietnicy: „A oto Ja jestem z wami przez wszystkie dni, aż do skończenia świata” (Mt 28, 20)¹¹⁵².

Pustelnicy, biorąc udział w Eucharystii łączą się z Bogiem, aniołami, z całym niebem już tu na ziemi. Wspominani są święci, których chrześcijanie proszą w różnych potrzebach, o wstawiennictwo przed Majestatem Najwyższego¹¹⁵³. Wszyscy uczestnicy celebrycji stają się jednością, wspólnotą duchową. Kościół ziemski i Kościół bogaty w dobra niebieskie tworzy tu na ziemi jedną rzeczywistość scalającą pierwiastek Boski i ludzki¹¹⁵⁴.

¹¹⁴⁸ Por. KKK 1364.

¹¹⁴⁹ Św. Tomasz z Akwinu, *Summa theologiae*, III, 73, 3, za: KKK s. 337.

¹¹⁵⁰ KL 7.

¹¹⁵¹ Por. VS p. 21.

¹¹⁵² Por. EdE 1.

¹¹⁵³ Por. KL 8.

¹¹⁵⁴ KK 8.

W liturgii wezwana jest cała osoba pustelnika (z jej elementami racjonalnymi i uczuciowymi) do oddawania czci Bogu, przez zachowanie także odpowiedniej postawy i należytego skupienia. Celebracja nabożeństwa, powtarzające się wezwania, to wszystko wyraża stopniowe utożsamianie się człowieka ze sprawowanym misterium. Modlitwa Kościoła z jego aktywnym udziałem, staje się już w ten sposób uczestnictwem w liturgii niebiańskiej i zadatką ostatecznego stanu szczęśliwości¹¹⁵⁵.

W Eucharystii jak ze źródła spływa na stworzenie łaska i dokonuje uświęcenia w Chrystusie i uwielbienie Boga. By osiągać pełniejszą skuteczność, konieczne jest przystępowanie do stołu Pańskiego z należyтым usposobieniem ludzkiej duszy otwartej na współpracę z łaską. W związku z tym potrzebne jest oczyszczenie w sakramencie pokuty¹¹⁵⁶. Krótka formuła „Panie zmiłuj się” (*Kyrie eleison*) stosowana przez Ojców Pustyni jako „modlitwa sercem” weszła do liturgii¹¹⁵⁷.

Ojcowie Kościoła zdecydowanie potwierdzali wiarę Wspólnoty chrześcijańskiej w skuteczność słów Chrystusa i działania Ducha Świętego przy przeistoczeniu i dokonywaniu transsubstancjalnej przemiany chleba i wina. Św. Jan Chryzostom wyjaśnia następująco: „To nie człowiek sprawia, że dary stają się Ciałem i Krwią Chrystusa, ale sam Chrystus, który został za nas ukrzyżowany”¹¹⁵⁸.

Nauczyciele Kościoła zachęcają katolików, by razem z kapłanem, który ofiarowuje niepokalaną Hostię, uczyli się ofiarowywać samych siebie za pośrednictwem Chrystusa¹¹⁵⁹ i przez to doskonalili się w zjednoczeniu z Bogiem i wzajemnie ze sobą¹¹⁶⁰.

¹¹⁵⁵ OL 11.

¹¹⁵⁶ Zob. KL 10-11.

¹¹⁵⁷ Por. *Filokalia. Teksty o modlitwie serca*, jw., s. 27.

¹¹⁵⁸ Św. Jan Chryzostom, *De proditiōne Judae*, 1, 6: PG 49, 380 C, za: KKK, s. 337.

¹¹⁵⁹ Por. Św. Cyryl Aleksandryjski, *Com in Io. Ev.*, księga XI, rozdz. XI-XII: PG 74, 557-565, za: KL 48.

¹¹⁶⁰ KL 48.

Prowadzenie życia samotnego nie zawsze oznacza oderwanie od Eucharystii, ponieważ człowiek bez niej, oddany przecież na służbę Bogu zaprzeczałby przykazaniom kościelnym¹¹⁶¹. Początkowo eremici chodzili do najbliższego kościoła w wiosce, tylko w niedzielę; później zaczęto stawiać kościoły w samych osiedlach mniszych, i tam pustelnicy gromadzili się w sobotę wieczorem na wspólną modlitwę nocną i poranną Eucharystię¹¹⁶².

Wśród pustelników w VI wieku Eucharystia jest otaczana czcią, mówią o niej z bojaźnią i dostrzegają w niej siłę będącą owocem jej spożywania¹¹⁶³. Sprawowali Ofiarę Pańską z wielką uwagą, bez roztargnienia w sercu, ze spokojnym umysłem. Uważali, że należy służyć Bogu z bojaźnią i drżeniem i nie zamieniać Kościoła w scenę teatralną przez śmiechy i szepty¹¹⁶⁴. Eremici odznaczałi się niezwykłą gorliwością i ochotą do reguły Bożej liturgii. Najczęściej do kościoła przychodzili przed wszystkimi, wychodzili natomiast ostatni¹¹⁶⁵. Saba podczas Wielkiego Postu żył wyłącznie Eucharystią, przez wszystkie dni pościł, a Ciało Pańskie spożywał w soboty i niedziele¹¹⁶⁶.

Nie wszystkie skupiska eremitów miały swoich kapłanów. Nieraz pustelnicy odbywali daleką drogę, by uczestniczyć we Mszy Świętej, po której odbywała się uczta braterska, agapa¹¹⁶⁷.

Św. Mikołaj z Flüe w początkowym okresie pobytu na pustelni w niedzielę i święta na Eucharystię chodził do kościoła parafialnego. Potem,

¹¹⁶¹ Por. J. Okoń, *Pustelnik z Unterwalden. Święty Mikołaj z Flüe*, jw., s. 109.

¹¹⁶² Por. Borkowska M., OSB, *Białe i bure. Historia życia monastycznego w dużym skrócie*. WB, Tyniec, w: <http://benedyktyni.pl/pierwsi-pustelnicy-i-cenobici-egipt-palestyna-syria/> (dostęp 29.09.2019).

¹¹⁶³ Por. R. Kosiński, *Wstęp w* : Cyryl ze Scytopolis, *Żywoty mnichów palestyńskich, Źródła monastyczne 60*, jw., s. 90.

¹¹⁶⁴ Cyryl ze Scytopolis, *Żywot świętego Eutymiusza*, w: Cyryl ze Scytopolis, *Żywoty mnichów palestyńskich, Źródła monastyczne 60*, jw., s. 130.

¹¹⁶⁵ Por. Cyryl ze Scytopolis, *Żywot świętego Saby*, w: Cyryl ze Scytopolis, *Żywoty mnichów palestyńskich, Źródła monastyczne 60*, jw., s. 262.

¹¹⁶⁶ Por. tamże, s. 283.

¹¹⁶⁷ Por. *Pierwsza Księga Starców, Gerontikon*, jw., s. 19.

kiedy została wybudowana kaplica, Mszę świętą odprawiał spowiednik Mikołaja. Pustelnik w swojej celi miał okienko z widokiem na ołtarz kaplicy i tak na klęczniku uczestniczył w ofierze¹¹⁶⁸.

Szczególnym nabożeństwem darzył Eucharystię pustelnik Szarbel. Centralnym wydarzeniem jego dnia, było odprawianie Mszy Świętej. Słynął on z tego, że jeśli mógł, to poświęcał nawet kilka godzin na przygotowanie duchowe do celebracji. Dla niego sprawowanie Ofiary Pańskiej, było najważniejszym wydarzeniem. Do tej czynności zmieniał stare zniszczone buty na zadbane, czyste i eleganckie¹¹⁶⁹. Św. Szarbel sprawował codzienną Mszę około południa, w kościółku pustelni¹¹⁷⁰, odprawiał z namaszczeniem, powoli i spokojnie¹¹⁷¹, co świadczy o jego dogłębnym zrozumieniu Ofiary¹¹⁷². Po Eucharystii trwał w dziękczynieniu przez kilka godzin¹¹⁷³. Św. Szarbel dostał udaru mózgu, gdy zgodnie z maronicką liturgią, odmawiał modlitwę prosząc Boga o przyjęcie jego ofiary¹¹⁷⁴.

Mając na uwadze przedstawione wyżej badania i przykłady możemy wyciągnąć wniosek, że pustelnik uczestnicząc w celebracji Eucharystii, odnawia pragnienie codziennego składania siebie w ofierze i radosnego życia w posłuszeństwie Bogu Ojcu. Najwyższym przejawem jego upodabniania się do Chrystusa jest dobrowolny udział we Mszy świętej, jako celebracji całkowitego daru z siebie (por. J 6, 51-58). W doświadczeniu liturgicznym, wydarzenia przeszłości odnajdują w Chrystusie swój sens i pełnię, a pustelnik stanowiąc częstkę stworzenia jedynie w wypełnionej

¹¹⁶⁸ Por. J. Okoń, *Pustelnik z Unterwalden*, jw., s. 109.

¹¹⁶⁹ Por. M. Bilska, *Światło z Libanu. Święty Charbel*, „M”, Kraków 2016, s. 97.

¹¹⁷⁰ Por. P. Cattaneo, *Św. Charbel mnich cudotwórca*, jw., s. 70.

¹¹⁷¹ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 115.

¹¹⁷² W ostatnich dniach życia zdarzyło się, że św. Szarbel podczas Podniesienia, gdy trzymał w rękach Najświętszy Sakrament, zastygł w uniesieniu i nie mógł wykonać żadnego ruchu; zob. tamże, s. 118-119.

¹¹⁷³ Por. tamże, s. 196.

¹¹⁷⁴ Por. Zmarł osiem dni później, w Wigilię Bożego Narodzenia (24.12.1898); zob. tamże, s. 224-227; *Św. Charbel Makhlouf*, w: <https://pustyniaserca.wordpress.com/2017/01/23/sw-charbel-makhlouf/>; (dostęp 28.02.20).

misji (Mszy świętej) znajduje swoje spełnienie i ostateczne przeznaczenie¹¹⁷⁵.

W statutach osobowych pustelników zasadniczym punktem jest uczestnictwo w Eucharystii w niedzielę i w każdy dzień kiedy to możliwe¹¹⁷⁶.

3.5.2. Komunia święta codziennym pokarmem pustelnika

Eucharystia jest nazywana sakramentem Komunii, bo przystępujący do niej jednoczą się z Chrystusem przyjmując Jego Ciało i Krew. Przez to zjednoczenie z Bogiem powstaje jedność w ciele Jezusa Chrystusa, którym jest Kościół¹¹⁷⁷. Dzięki Komunii świętej pustelnicy są obecni w tkance Kościoła i jednoczą się z całym rodzajem ludzkim¹¹⁷⁸.

Z pełnego uczestnictwa w Eucharystii spływa najskuteczniejsze uświęcanie ludzi w Jezusie Chrystusie, który przychodzi do ludzkiego serca jak do swojej własności, by zamieszkać w swoim pałacu¹¹⁷⁹. Katolicy zanim zbliżą się do przyjęcia Komunii świętej powinni przedtem „być wezwani do wiary i nawrócenia”¹¹⁸⁰. Wnętrze przyjmującego winno być wysprzątane, należycie usposobione by to działanie było jak najpełniejsze i owocne¹¹⁸¹. Pustelnicy żyjąc samotnie ale w bliskości Boga i prowadząc z Nim dialog przez modlitwę, nieustannie szykują się na tę doniosłą chwilę odwiedzin Pana, by poddawać się Jego woli i ulegać coraz doskonalszemu zjednoczeniu z Chrystusem¹¹⁸².

¹¹⁷⁵ Por. OL 11.

¹¹⁷⁶ Zob. Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, jw., s. 46.

¹¹⁷⁷ Zob. KKK 1331.

¹¹⁷⁸ Zob. EdE 24.

¹¹⁷⁹ Zob. KL 10.

¹¹⁸⁰ KL 9.

¹¹⁸¹ Zob. KL 11.

¹¹⁸² Zob. KL 12, 48.

Przyjęcie takich darów Bożych z dziękczynieniem, wdzięcznością i uwielbieniem, uświęca wspólnotę i otwiera na przyjęcie nowych darów¹¹⁸³. Ojcowie Kościoła wskazują na stałą praktykę dziękczynienia po Komunii Świętej, czego świadectwo znajdujemy już w Nauce Dwunastu Apostołów, czyli Didache (I/II w)¹¹⁸⁴.

Św. Ignacy Antiocheński podkreślał rolę Eucharystii jako sakramentu jedności, podobnie św. Cyprian a dla św. Augustyna była Ona realnym symbolem całego Chrystusa, Głowy i Ciała. Eucharystia została ustanowiona by nie tylko spożywać Chrystusa, ale by się z Nim jednoczyć. Nie tylko człowiek przyjmuje Chrystusa, lecz przede wszystkim to On przyjmuje wszystkich¹¹⁸⁵. Święty Jan Chryzostom przedstawia obraz chleba jako jedność wielu ziaren nie znających się ze sobą a doskonale zjednoczonych i porównuje do wzajemnego ze sobą zjednoczenia osób w Ciele Chrystusa¹¹⁸⁶.

Święty pustelnik Mikołaj z Flüe wyznał spowiednikowi, że gdy uczestniczy we Mszy świętej i przyjmuje Sakrament, to spływa na niego niesamowita siła pozwalająca obywać się bez jedzenia i picia. Inaczej nie wytrzymałby takiego postu. Przez dziewiętnaście lat pustelniczego żywota. żywił się on wyłącznie Komunią świętą¹¹⁸⁷. Fakt ten został potwierdzony kanonicznym procesem¹¹⁸⁸.

W pokornym znaku chleba i wina przemienionym w Ciało i Krew Chrystus Pan przebywa razem z pustelnikami, jako siła i moc w ich życiu

¹¹⁸³ Zob. KL 33, 48, 59.

¹¹⁸⁴ Zob. W. Kosek, *Czas dziękczynienia po Komunii świętej – kairos czy chronos*, w: <https://www.adoracja.bielsko.opoka.org.pl/glebia.html#p4>; (dostęp 03.09.2021).

¹¹⁸⁵ Por. M. Starowieyski, *Wstęp*, w: *Eucharystia pierwszych chrześcijan. Ojcowie Kościoła nauczają o Eucharystii*, opr. M. Starowieyski, Znak, Kraków 1987, s. 23.

¹¹⁸⁶ EdE 23.

¹¹⁸⁷ Por. J. Okoń, *Pustelnik z Unterwalden*, jw., s. 105.

¹¹⁸⁸ *Święty Mikołaj z Flüe, pustelnik* (21 marzec); w: <https://www.brewiarz.pl/czytelnia/swieci/03-21a.php3>; (dostęp 10.09.2021).

motywowanym Ewangelią¹¹⁸⁹. Komunia Święta jest ukoronowaniem łaski Bożej i ludzkiego trudu płynącego z wiary. W Eucharystii przynosimy Panu chleb i wino, jako owoce pracy, duchowego wysiłku, a także cierpienia. Składamy je w moc Boga, sami oddając się w ten sposób w Jego władanie. W efekcie otrzymujemy Komunię, czyli jedność z Nim przez spożycie Jego Ciała i Krwi, czyli Jego samego jako Zmartwychwstałego. Przez to sakramentalnie mamy udział w Jego życiu¹¹⁹⁰. Stąd Urząd nauczycielski Kościoła postuluje, by wierni przyjmowali Ciało Pańskie z tej samej ofiary, którą wcześniej przyjął kapłan¹¹⁹¹. Takie postępowanie pustelnika będzie sprzyjało jego głębszemu uczestniczeniu i przeżywaniu Eucharystii¹¹⁹².

W nurcie odnowy liturgicznej Kościół zachęca do częstej Komunii Świętej. W przypadku osób podejmujących formację przez radykalne naśladowanie Pana Jezusa na pustkowiu zalecana jest Komunia nawet codzienna, o ile to tylko możliwe. „Także przy ekstremalnej izolacji Eucharystia jest w jakiś sposób przyjmowana: albo przychodzi ksiądz i odprawia Eucharystię ... albo przynajmniej przynosi pustelnikom komunię”¹¹⁹³.

Chrystus zbliża się bezgranicznie do osoby poszukującej Go i daje mu całkowitą komunię ze sobą. Pustelnikowi winna towarzyszyć świadoma bojaźń Boża i pokora ze względu na świętość Sakramentu i miłość Chrystusa wyrażającą się całkowitym dar z siebie. Człowiek staje wobec misterium samego Boga, gdy przyjmuje Jego Ciało i Krew¹¹⁹⁴. Ludzie zostają

¹¹⁸⁹ Zob. EdE 62.

¹¹⁹⁰ Por. B. Nadolski TCHR, *Duchowość Liturgii Godzin*, w: MLC s. 193.

¹¹⁹¹ Zob. *Komunia święta i kult Tajemnicy Eucharystycznej poza Mszą świętą. Dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, KśwJ, Katowice 1985, p. 13-14.

¹¹⁹² Zob. KL 7, 55.

¹¹⁹³ K. Schatz SJ, *Vorlesungen*, WS 4/1985, s. 15, za: M. A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 85.

¹¹⁹⁴ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, okres zwykły tygodnie 1-11*, t. 3, jw., s. 145.

zaproszeni na święte zgromadzenie z Chrystusem i Jego aniołami. Następuje pojednanie z Bogiem i wejście w komunię z Nim przez Chrystusa¹¹⁹⁵.

Jezus nie tylko się wydaje za grzeszników, ale także daje się im w Komunii. Umożliwia w ten sposób wierzącym przystęp „do miasta Boga żyjącego, Jeruzalem niebieskiego, do niezliczonej liczby aniołów, na uroczyste zebranie, do Kościoła pierwородnych, którzy są zapisani w niebiosach” (Hbr 12, 22-23). Zasadniczy problem polega na indywidualnej ludzkiej przytomności i prawdziwej obecności w misterium, w którym uczestniczy¹¹⁹⁶.

3.5.3. Adoracyjny kult Eucharystii poza Mszą świętą

Uobecnienie Misterium Paschalnego w ofierze Mszy świętej stanowi źródło obecności Chrystusa i kultu sakramentalnej obecności poza Nią¹¹⁹⁷. W tabernakulum Pan jest obecny w przechowywanych w postaciach eucharystycznych pochodzących ze Mszy świętej¹¹⁹⁸. Kościoły są domami adoracji, gdzie przechowuje się Najświętszy Sakrament¹¹⁹⁹. Kult Eucharystii poza Mszą świętą ma nieocenioną wartość w życiu Kościoła. Jest ściśle związany ze sprawowaniem Najświętszej Ofiary, z której wynika adoracja. Jan Paweł II przypomina o potrzebie dłuższego zatrzymywania się przed Jezusem obecnym w Najświętszym Sakramencie, na rozmowę duchową, cichą adorację w atmosferze miłości¹²⁰⁰.

Szczególną formą adoracji Kościół ustanowił wystawienie Najświętszego Sakramentu. Pragnienie oglądania hostii i oddawanie Jej czci, stanowi zasadniczy rys pobożności eucharystycznej. Możliwość

¹¹⁹⁵ Por. tamże, s. 149.

¹¹⁹⁶ Por. tamże.

¹¹⁹⁷ *Eucharystia*, w: LLN, s. 403.

¹¹⁹⁸ Por. J. Ratzinger, Benedykt XVI, *Święto wiary. O teologii mszy świętej*, przekł. J. Merecki SDS, Salwator, Kraków 2006, s. 133.

¹¹⁹⁹ DP 5.

¹²⁰⁰ Por. EdE 25.

wpatrywania się w Jezusa eucharystycznego jest potężnym narzędziem w szukaniu Boga i zapewnia człowiekowi odkrywanie wartości adoracji w życiu na co dzień. Ryt podniesienia Hostii we Mszy św., który umożliwiał wiernym zobaczenie jej i adorację, znany był w Polsce w XIII wieku¹²⁰¹.

Adoracja, w pierwotnym znaczeniu to modlitwa, mowa (*oratio*), skierowana do (*ad*) rozmówcy. W chrześcijaństwie słowo adoracja znaczy uwielbiać, czcić Boga z miłością, szacunkiem i dziękczynieniem w miejscu Jego obecności, w Jego wspaniałości i całym dziele zbawienia. Z racji złączenia Bóstwa z ludzką naturą, adoracja jest świętowaniem obecności Chrystusa¹²⁰².

W nauczaniu papieskim odnajdujemy pouczenie, że adoracja Jezusa sakramentalnego jest ważnym aktem pobożności, miłym Bogu i pożytecznym człowiekowi¹²⁰³. Im bardziej pustelnik wzrasta w znajomości Boga, tym bardziej pojmuje Go jako tajemnicę niedostępną, nieuchwytną w swej istocie, wciąż zakrytą i przesłoniętą milczeniem. Poprzez stopniowe oczyszczanie świadomości człowiek będzie mógł spotkać Boga i w wieczystym zjednoczeniu uświadomić sobie uczestnictwo w tej samej naturze miłości¹²⁰⁴.

Podstawą adoracji jest wiara w rzeczywistą obecność Chrystusa Zmartwychwstałego pod postacią konsekrowanego chleba¹²⁰⁵. Jedną z form praktykowania pobożności eucharystycznej są modlitwy adoracyjne, zatwierdzone przez Kościół na przestrzeni wieków. Podkreślany jest charakter dziękczynny takiej modlitwy, jako dar ofiarnego wyniszczenia Zbawiciela i Jego szczególnej obecności pod postaciami eucharystycznymi. W tej tajemnicy Chrystus jest prawdziwym Emmanuelem, Bogiem z nami”.

¹²⁰¹ Por. *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, praca zb. pod red. M. Rechowicza, W. Schenka, TN KUL, Lublin 1973, s. 109, 110.

¹²⁰² LLN, s. 40.

¹²⁰³ EdE 25.

¹²⁰⁴ Zob. OL 16..

¹²⁰⁵ LLN, s. 42.

Adoracja Najświętszego Sakramentu jest modlitwą chrystocentryczną. Umożliwia pustelnikowi włączenie się w modlitwę Chrystusa, który pozostaje w Eucharystii, aby orędować za ludźmi przed obliczem Ojca¹²⁰⁶.

Eremita wiele czasu, o różnych porach dnia i nocy, poświęca na adorację Najświętszego Sakramentu. Oddają cześć z szacunkiem i nabożeństwem, klęcząc zapatrzeni w Hostię¹²⁰⁷. Także po zakończeniu celebracji Eucharystii, długo trwają w adoracji przed Najświętszym Sakramentem¹²⁰⁸. O ich osobistym dialogu z Bogiem niewiele wiemy, ponieważ z Bogiem najlepiej się rozmawia gdy cichną słowa, ale wtedy dochodzi do głosu wymowa czynów¹²⁰⁹. Rozmodlony pustelnik ma świadomość, że kontakt z rzeczywistością Eucharystyczną można nawiązać jedynie przyjmując postawę adoracyjnego milczenia, ponieważ u szczytu poznania i doświadczenia Boga znajduje się Jego absolutna transcendencja. Do tego milczenia dochodzi się za pośrednictwem modlitewnej, pokornej akceptacji swojej ograniczoności stworzenia w obliczu nieskończoności Boga, który nie przestaje objawiać się jako Bóg-Miłość, Ojciec Pana naszego Jezusa Chrystusa, w radości Ducha Świętego¹²¹⁰.

Pustelnicy adorują Pana Jezusa w Najświętszym Sakramencie w kościele parafialnym¹²¹¹, lub nawet w pomieszczeniach własnych pustelni. Taki przywilej życia w ciągłej obecności Pana, otrzymała eremitka s. Johanna od Papieża Piusa XII. Mieszkała ona (1945 r.) w algierskich górach Atlas, w jaskini. Jedno z pomieszczeń służyło jej za kaplicę, gdzie płonęła wieczna lampka. Ksiądz pustelnik, mieszkający wysoko w górach,

¹²⁰⁶ Por. A. Santorski, *Duchowość sakramentów chrześcijańskiej inicjacji*, w: *Teologia duchowości katolickiej*, praca zb. pod red. W. Słomki, RW KUL, Lublin 1993, s. 176-177.

¹²⁰⁷ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 100.

¹²⁰⁸ Por. M. Bilska, *Światło z Libanu. Święty Charbel*, jw., s. 97.

¹²⁰⁹ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 72.

¹²¹⁰ Zob. OL 16.

¹²¹¹ Por. M.A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 33.

przychodził co kilka miesięcy, by odnawiać święte hostie. Pustelnica była pielęgniarką w pobliskim obozie trędowatych a nocami modliła się¹²¹².

Carlo Carretto zgodnie z wezwaniem Boga, w wieku 44 lat postanowił spędzić resztę życia na pustyni. W okresie nowicjatu odprawiał Mszę świętą w grocie i pozostawiał Najświętszy Sakrament na ołtarzu z kamieni. Przez tydzień pozostawał sam na sam przed Panem Jezusem w hostii, wystawionym na dzień i noc. W swoich listach z Sahary, napisał: „Żadna modlitwa nie jest tak trudna jak adoracja Najświętszego Sakramentu”. Prawdziwa cisza przenika i ogarnia całą istotę, cisza na pustyni, w grocie, w Najświętszym Sakramencie. Natura ludzka ogołocona buntuje się ze wszystkich sił. Umartwione są zmysły, umysł, wyobraźnia, tylko wiara ma głos. Taka modlitwa jest spotkaniem z Bogiem poza zmysłami, poza wyobraźnią, poza naturą. To stanięcie przed Jezusem jak biedak, bez żadnych idei ale z żywą wiarą. Boga nie można dosięgnąć rozumem, ale próbować dosięgnąć Go w miłości¹²¹³.

Pustelnik (rekolektant) uświadamia sobie realną obecność Pana Boga w Najświętszym Sakramencie przez wewnętrzne wyciszenie i zewnętrzny gest (np. uczynienie znaku krzyża). Potrzebuje nauczyć się adoracyjnego milczenia, które pozwoli Bogu mówić kiedy i jak zechce, by zrozumieć Jego słowo¹²¹⁴. Gdy adoruje się Jezusa nie trzeba wytężyć umysłu, nie trzeba mówić, wysilać się, ani odmawiać modlitw, wystarczy siedzieć, patrzeć i trwać w ciszy i milczeniu przed Bogiem „tracić dla Niego czas”¹²¹⁵.

Teologowie podkreślają, że chrześcijanin nie może się obejść bez adoracji, dlatego przywilejem i radością pustelnika, jest możliwość

¹²¹² Gereon Goldmann OFM, *Tödliche Schatten-Tröstendes Licht*, Bergisch Gladbach 1990, s. 237, za: M.A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 92.

¹²¹³ Por. C. Carretto, *Listy z pustyni*, przekł., S.W. Gaudyn, IWKM, Warszawa 1989, s. 6-7, 19-20.

¹²¹⁴ Jan Paweł II, *Milczenie, które jest adoracją*, w: *Milczenie ...* (oaza.pl); (dostęp: 07.09.2021).

¹²¹⁵ Zob. A. Muszala, *Modlitwa w ciszy*, Wydawnictwo Pustelnia, Kraków 2017, s. 17.

padnięcia na kolana przed Odwiecznym, szczególnie podczas wystawienia Najświętszego Sakramentu¹²¹⁶. Spełniają się słowa papieża św. Jana XXIII, że „nigdy człowiek nie jest tak wielki jak wtedy, gdy klęczy”¹²¹⁷, a „Diabeł nie ma kolan”¹²¹⁸.

Krótszą formą adoracyjnego kultu Eucharystii jest nabożne nawiedzanie Najświętszego Sakramentu przechowywanego w tabernakulum. Praktykowane wielokrotnie w ciągu dnia wpisuje się w wypełnianie obowiązku oddawania czci Chrystusowi Panu obecnemu w tym sakramencie¹²¹⁹. Nawet krótkie przebywanie przed Panem ukrytym w tabernakulum pozwala pustelnikowi zaczerpnąć bezpośrednio ze źródła łaski¹²²⁰. Praktyka nawiedzania Najświętszego Sakramentu jest także dowodem wdzięczności pustelnika i poręką jego miłości ku Chrystusowi Panu¹²²¹. Podtrzymuje też wiarę w rzeczywistą i prawdziwą obecność Chrystusa w milczącej Hostii¹²²². Pustelnicy i osoby będące na rekolekcjach w odosobnieniu, nie odmawiają Mu czasu. Idą spotkać się z Panem na adoracji, w kontemplacji pełnej wiary, gotowi na wynagradzanie za ciężkie winy i występki świata¹²²³.

Wskazując na główne zasady duchowej formacji pustelniczej dotyczące Eucharystii jako źródła i szczytu duchowego życia pustelników trzeba zauważyć, że w liturgii znajdują syntezę swojej modlitwy i życia pełnego wyrzeczeń. Skupiają całe swoje życie i działanie wokół

¹²¹⁶ Por. B. Nadolski TChr, *W kierunku antropologicznego wymiaru Eucharystii*, TN KUL, Lublin 2012, s. 30.

¹²¹⁷ J. Ratzinger, P. Seewald, *Bóg i świat, wiara i życie w dzisiejszych czasach*, przekł. G. Sowiński, Znak, Kraków 2001, s. 377.

¹²¹⁸ J. Szymik, *Chodzi o Boga*, „Gość Niedzielny” 86(2009), nr 16, s. 22.

¹²¹⁹ Paweł VI, Encyklika *Mysterium fidei*. W sprawie nauki o Najświętszej Eucharystii i jej kultu, (Rzym 03.09.1965), w: AAS 57 (1965), s. 771.

¹²²⁰ Zob. EdE 25.

¹²²¹ Paweł VI, Encyklika *Mysterium fidei*, za: KKK 1418.

¹²²² KKK 1379.

¹²²³ Por. DC 3.

kontemplacji Boga¹²²⁴. Łączą modlitwę myślną z Ofiarą Mszy świętej i aktywną ascezą. Pozwala to im rozciągnąć na cały dzień coraz pełniejsze przeżywanie Eucharystii w duchu nadprzyrodzonej miłości i ofiary. Unikają przez to niebezpieczeństwo stwarzania kilku nurtów, powodujących brak duchowej jedności¹²²⁵. Starania pustelnika o pobożny udział w Eucharystii jest wyrazem jego troski o zbawienie swej duszy¹²²⁶. Kult Eucharystii, zgodnie z żywą tradycją Kościoła także poza Mszą świętą, jest sercem wiary chrześcijańskiej współczesnych pustelników¹²²⁷.

¹²²⁴ Zob. VC 8.

¹²²⁵ Por. A. Słomkowski, *Teologia życia duchowego w świetle Soboru Watykańskiego II*, s. 63.

¹²²⁶ Zob. J. Ratzinger, Benedykt XVI, *Święto wiary. O teologii mszy świętej*, przekł. J. Merecki SDS, Salvator, Kraków 2006, s. 5.

¹²²⁷ H. Gerny, *Tradition. Gedanken eines Altkatholiken zu einem schwierigen Thema./ Tradycja. Myśl starokatolicka na trudny temat*, w: *Tradycja i kościelne tradycje*, praca zb. pod red. bpa J. Jezierskiego, WSDMW „Hosianum”, Olsztyn 2004, s. 16-18.

Rozdział IV

WSPÓLNE ELEMENTY DUCHOWOŚCI PUSTELNIKÓW

To, co dzieje się w człowieku, w jaki sposób Pan Bóg go wzywa i jak on odpowiada istnieje w przestrzeni historycznej i może być aktualizowane. Przewiduje się istnienie w rzeczywistości Kościoła wielu wspólnych punktów duchowości chrześcijańskiej, aktualnych do dzisiaj pomimo upływu czasu. W czwartym rozdziale rozprawy wysiłek badawczy zostanie ukierunkowany na odnalezienie w materiałach elementów duchowości pustelniczej w zakresie; osobowych relacji z Jezusem Chrystusem, doświadczenia spotkania ze złem i cierpliwym prowadzeniu walki wewnętrznej, czynienia wszystkiego na chwałę Boga, bycia milczącym świadkiem Chrystusa, a także przeżywanie tajemnicy Kościoła, jako duchowej rzeczywistości.

Poszukiwane będą odpowiedzi na pytania: jakie procesy zachodzą we wnętrzu osoby pozostającej samotnie na pustelni w bliskości Boga; co dzieje się gdy pustelnik zanurza się w swoją grzeszność; w jaki sposób eremita walczy z pokusami i szatanem, gdy prowadzi bój o Królestwo Boże; na czym polega uczestnictwo pustelników w życiu Kościoła?

Wyszukane treści zostaną odniesione do przeszłości i skonfrontowane z drogą minionych pokoleń, w tym celu aby wskazać współczesnym katolikom na aktualne i pożyteczne elementy duchowości pustelniczej, które mogą pomóc w formowaniu dojrzałego ucznia Chrystusa Pana.

4.1. Osobowa bliskość pustelnika z Chrystusem

Prawdziwe pustelnicze życie wyłania się z okresów wyciszenia. Chrześcijańskie pustelnictwo różni się od innych form życia samotnego, tym że eremici nawiązują relację osobową z Panem, przez akt wiary stają przed

Nim „twarzą w twarz” i trwają ”sercem przy sercu”¹²²⁸. Religijna refleksja nad objawiającym się Bogiem sprawiła, że chrześcijaństwo wprowadziło pojęcie osoby do depozytu i doświadczenia wiary. Stąd konsekwencją tak kształtowanej koncepcji relacji między Bogiem a człowiekiem jest pragnienie naśladowania Jezusa Chrystusa. Eremita inspirowany Ewangelią opuszcza świat, by być ze swoim Panem. Swoją modlitwą czyni ideał całkowitego ogołocenia siebie na pustyni, podobnie jak uczynił to Chrystus przez swoje wcielenie. Koniecznym jest pozbycie się swojego „ja”. Radykalna asceza stopniowo sprawiają, że umysł i serce samotnika stają się stopniowo puste, wolne, gotowe do dialogu w bezinteresownej miłości. Wewnętrzna pustka przynosi zdolność słuchania Boga i człowieka. Eremita odrywa się od intelektu (rozumu) i woli, oddaje je Bogu do „uprania”. Chrystus oczyszcza władze duszy człowieka poprzez dary Ducha Świętego: rozeznawanie i mądrość¹²²⁹.

Pobyt na pustelni sprzyja wejściu w bezpośredni, personalny kontakt z Panem Jezusem. Przebywanie w odosobnieniu i milczeniu tworzy w duszy wolną przestrzeń ułatwiającą budowanie w głębi serca osobistych relacji z Bogiem. Czasami w sytuacji wyciszenia Bóg otwiera człowiekowi wewnętrzne oczy, uszy, by wpatrywał się w Jego oblicze i nasłuchiwał Bożych odgłosów napływających bezpośrednio do serca. W głębokości wnętrza pustelnik zanurza się w swoją grzeszność, czuje się obnażony i bezbronny, ponieważ ma poczucie kruchości ludzkiej egzystencji. Ojciec przemawia do pustelników na różne sposoby, także przez otaczającą przyrodę, bo czyste serce postrzega stworzenia uważniej, delikatniej.

Pustelnicy swoim sposobem życia ukazują wewnętrzny aspekt tajemnicy Kościoła, którym jest osobowa bliskość z Chrystusem¹²³⁰. Taka

¹²²⁸ Zob. A. Muszala, *Modlitwa w ciszy*, jw., s. 66-67.

¹²²⁹ Zob. C. De Hueck Doherty, *Pustynia. Spotkanie Boga w ciszy*, jw., s. 144, 146-149.

¹²³⁰ Por. KKK 921.

relacja uświadamia i wciąż przypomina eremicie, że Pan Jezus Chrystus jest Głową, a on jednym z Jego członków. „Chrystus należy do ciebie, tak jak głowa należy do ciała. Cokolwiek jest Jego, jest zarazem twoje: duch, serce, ciało, dusza, wszystkie władze i umiejętności. Masz posługiwać się nimi, jak gdyby były twoje, po to, abyś Panu służył, chwalił Go, miłował i wysławiał (...) Dlatego i On pragnie posługiwać się wszystkimi twymi władzami jak swoimi, by służyć Ojcu i Jego wielbić”¹²³¹.

Różne mogą być aspekty naśladowania Chrystusa: modlącego się, głoszącego królestwo Boże, czyniącego ludziom dobro, czy też obcującego z nimi w świecie¹²³².

O bliskości przebywania pustelników z Panem, Jan Paweł II napisał, „Tego rodzaju <<życie na pustyni>> jest wezwaniem skierowanym do bliźnich i do całej wspólnoty kościelnej, aby nie traciła nigdy z oczu najwyższego powołania, które polega na nieustannym przebywaniu z Panem”¹²³³.

W przypadku życia monastycznego, kiedy Bóg powołuje do oddania się Jemu w sposób całkowity człowiek może osiągnąć najwyższy stopień tego, co wrażliwość, kultura i duchowość są w stanie wyrazić¹²³⁴.

Pustelnik obdarzony zdolnością patrzenia na świat Bożymi oczyma. podąża ku ostatecznemu celowi, dla którego człowiek został stworzony: ku przebóstwieniu, uczestnictwu w życiu trynitarnym¹²³⁵. Jest to możliwe dzięki łasce otwarcia się na przyjęcie Ducha Świętego, otrzymywanej przez modlitwę, łzy skruchy i miłość¹²³⁶.

¹²³¹ Św. Jan Eudes, *Tractatus de admirabili corde Iesu*, 1, 5, za: KKK 1698.

¹²³² Por. KPK 577.

¹²³³ VC 7; Zob. *Stan pustelnic i pustelników. Materiały pomocnicze dla Kościoła w Polsce*, rozdział II, p. 2., w: http://www.ifzk.episkopat.pl/dokumenty/2.3-ove-materialy_pomocnicze.pdf; (dostęp: 21.01.2021).

¹²³⁴ Por. OL 9.

¹²³⁵ Zob. Jan Paweł II, *Bezcenne dziedzictwo wiary i kultury*, jw.

¹²³⁶ Por. S. Sarowski, *Ogień Ducha Świętego*, jw., s. 16-17.

Święty Paweł, który dogłębnie przeżył spotkanie z Chrystusem i przemyślał je, pozostawia nam słowa pewności i wdzięczności: „Jeżeli Bóg z nami, któż przeciwko nam?” (Rz 8,31).

Życie chrześcijańskie jest przede wszystkim wyrzeczeniem się: grzechu, wszelkich bożków, tego co światowe, aby przylgnąć do jedynego prawdziwego Boga i Pana, Jezusa Chrystusa (por. 1 Tes 1, 9-10). W życiu pustelnika takie poświęcenie się ma charakter radykalny, jest pozostawieniem domu, rodziny, pracy zawodowej (por. Łk 18, 28-29); rezygnację z wszelkich dóbr ziemskich, by nieustannie poszukiwać dóbr wiecznych (por. Kol 3, 1-2).

Prawo Boże jest mądrością i umiejętnością daną człowiekowi, by objął w posiadanie „ziemię obiecaną”. Bóg dał je Izraelowi podczas wędrówki z „domu niewoli” do ziemi obiecanej, jako symbolu raj. Dla każdego z ludzi „ziemią obiecaną” jest serce, które jest miejscem najbliższego spotkania ze Stwórcą. W tym kontekście indywidualnie prawo zostało dane, aby wskazać drogę do sanktuarium człowieka. Takie rozumienie potwierdza wypowiedź Mojżesza: „Bo któryż naród wielki ma bogów tak bliskich, jak Pan, Bóg nasz, ilekroć Go wzywamy?” (Pwt 4,7). Przestrzeganie prawa prowadzi nas do bliskości z Bogiem. Pan Jezus powie do uczniów: „Jeśli będziecie zachowywać moje przykazania, będziecie trwać w miłości mojej, tak jak Ja zachowałem przykazania Ojca mego i trwam w Jego miłości” (J 15,10)¹²³⁷.

Chrześcijańska rzeczywistość jest w swojej głębi doświadczaniem bliskości Chrystusa¹²³⁸. Ojcowie pustyni, wskazywali drogę na którą powinien wejść każdy chrześcijanin. Dlatego przypominają oni zasady

¹²³⁷ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień. Wielki post*, t. 2a, w: <https://docplayer.pl/110387704-Rozwazania-liturgiczne-na-kazdy-dzien-wielki-post.html>; (dostęp: 08.04.2021).

¹²³⁸ Por. W. Nyssen, *Przedmowa*, w: M. Schneider, *Ze źródeł pustyni*, jw., s. 7.

naśladowania Pana, któremu sami byli z całą konsekwencją i zdecydowaniem posłuszni¹²³⁹.

Asceza eremity jest przede wszystkim ogołoceniem z miłości własnej, egoistycznej, aby poznać nieskończoną miłość Boga i nauczyć się kochać. Ta droga ma go prowadzić do coraz doskonalszego przyłgnięcia do Pana Jezusa i przemieniania mocą Ducha Świętego¹²⁴⁰.

Pustelnicy żyli w oczekiwaniu na Pana, a bliskość Oblubieńca i Jego nadejścia pozwalała im umierać dla świata. Abba Arseniusz mówił o sobie, zmuszony przyjąć spadek po krewnym, „Ja umarłem wcześniej, a on dopiero teraz”¹²⁴¹.

Współczesna pustelnica o surowym odsunięciu się od świata mówi jako o „byciu obcym w świecie”, „byciu gościem” lub jak nazywali ojcowie pustyni „bycie umarłym” co oznacza priorytet stanięcia w bliskości Boga na modlitwie przed aktywnością życiową i ludzkim działaniem¹²⁴².

Eremici byli łagodni i uprzejmi dla wszystkich odwiedzających. W każdym człowieku dostrzegali obecność Chrystusa¹²⁴³. Przebywając w odosobnieniu, milcząc, modląc się i umartwiając, zamierzali jeszcze bardziej zbliżyć się do Chrystusa. Czas wypełniała im modlitwa, kontemplacja, umartwianie oraz praca. Żyli w zjednoczeniu z Bogiem i nawet ciężki wysiłek fizyczny nie przeszkadzał im trwać nieustannie przed Jego obliczem¹²⁴⁴.

Niektórzy pustelnicy nie znali pisma, nie umieli czytać a długie godziny samotności spędzali w bliskości Chrystusa na medytacji. Św. Mikołajowi z Flüe pomocą na modlitwie był obraz zawierający siedem medalionów: w centrum koło Trójcy Świętej a otaczało je sześć innych kół

¹²³⁹ M. Schneider, *Ze źródeł pustyni*, jw., s. 18.

¹²⁴⁰ Zob. Jan Paweł II, *Bezcenne dziedzictwo wiary i kultury*, jw.

¹²⁴¹ M. Schneider, *Ze źródeł pustyni*, jw., s. 98.

¹²⁴² M.A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 133.

¹²⁴³ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s.171.

¹²⁴⁴ Por. tamże, s.100.

ze scenami biblijnymi. Bóg udzielał się pustelnikowi za pomocą obrazów i symboli a intuicja Mikołaja kojarzyła je i układała w mistyczny sens¹²⁴⁵.

Osoby prowadzące życie pustelnicze, żałowały za, grzechy i oddawały się pokucie, ale przede wszystkim trwały na modlitwie w bliskości Pana, pilnie wsłuchiwały się w słowa kierowane do nich. Często pustelnicy byli obdarzeni mądrością, która nie jest z tego świata, lecz pochodzi od Ducha Świętego. Testament napisany przez Św. Jan z Riły z miłości do uczniów, którzy pragnęli poznać jego ostatnie słowa, jest nadzwyczajną nauką o poszukiwaniu i doświadczaniu Boga przez tych, którzy pragną prowadzić autentyczne życie chrześcijańskie i monastyczne¹²⁴⁶.

Św. Antoni Pustelnik zachęcał do „służby milczenia”, bo jeśli ktoś je zachowuje, znajduje się w pobliżu Boga¹²⁴⁷.

Szczególną cechą życia pustelniczego było zawsze poszukiwanie oblicza Boga i trwanie w bezwarunkowej miłości do Jezusa. Oblicze Boga samotnik może odnaleźć w Chrystusie, w Jego życiu, czynach, słowach, w Jego śmierci i zmartwychwstaniu¹²⁴⁸.

W głębi serca człowiek może nieustannie przebywać przed obliczem Boga. Jest to inny sposób wyrażania myśli, „gdzie wszystko we mnie jest milczeniem i gdzie pogrążony jestem w ciszy Boga”. Można to porównać do siedzenia obok Boga w zupełnej ciszy, mimo, że wokoło jest wielu ludzi¹²⁴⁹. Samotność pośród ludzi jest Modlitwą Jezusową, trwaniem przy Bogu i może stać się pustynią bezludną, jak wokół Góry Synaj¹²⁵⁰. Kiedy do pustelników przybywali pielgrzymi z bardzo odległych zakątków prosząc o radę, eremici nie wymyślali swoich własnych filozofii, ale dzielili się

¹²⁴⁵ Por. J. Okoń, *Pustelnik z Unterwalden*, jw., s.109 -112.

¹²⁴⁶ Jan Paweł II, *Bezcenne dziedzictwo wiary i kultury*, jw.

¹²⁴⁷ Por. Św. Antoni, *Żywot. Pisma ascetyczne*, jw., s. 259.

¹²⁴⁸ Por. S. Klimas, *Samotność w teologii pustyni*, „Życie Konsekrowane” 3 (137) 2019, s. 32.

¹²⁴⁹ C. De Hueck Doherty, *Pustynia. Spotkanie Boga w ciszy*, jw., s. 226.

¹²⁵⁰ Por. tamże, s. 221.

doświadczeniem ewangelicznego życia, czyli swoimi próbami naśladowania Chrystusa¹²⁵¹.

Bliskość Boga jest jak światło, w którym widać, co jest w człowieku brudne, co wymaga nawrócenia, uzdrowienia. Nawet jeśli osobie sprawia to ból, prowadzi on do oczyszczenia i tym większej radości¹²⁵². Człowiek postępując w wierze, zaczyna lepiej rozumieć, że tutaj na ziemi może mieć tylko częściowe poznanie Boga, bo nieskończone tajemnice przewyższają go w sposób niepojęty. Aby odsunąć od człowieka pokusę sprowadzania Boga do wymiarów swoich pojęć i odczuć, Pan Jezus zaprasza go do bliskiej zażyłości na pustelnię. Sam stawia eremitę w próżni, w wewnętrznej oschłości, wyrywając go w ten sposób z jego własnego, tak bardzo ograniczonego sposobu pojmowania i przedstawiania sobie rzeczy Bożych¹²⁵³. Pustelnikowi pozostaje czysta, żywa wiara, która jest jedynym najbliższym środkiem zjednoczenia duszy z Bogiem¹²⁵⁴.

Miłość dotyczy procesu samo-oddania i zjednoczenia, zarówno w kontaktach międzyludzkich, jak również w relacji człowieka z Bogiem. Spotkanie z Bogiem wymaga ufego i bezwarunkowego powierzenia się Jego miłości. Życie pustelnicze dotyczy takiej jakości ludzkiej egzystencji, gdy pobudzona zostaje świadomość wszechogarniającej mocy miłości Boga i następuje przebudzenie człowieka. Takie przebudzenie dokonuje się w chwili spotkania z Twarzą Drugiej Osoby, co początkowo może powodować niepokój, ale stopniowo staje się motywem działania pustelnika i uzdalnia go do całkowitego otwarcia serca na Boga¹²⁵⁵.

¹²⁵¹ Zob. A. Djoniziak CDN, *Usłyszeć pukanie do drzwi*, w: <http://www.opiekun.kalisz.pl/index.php?dzial=artykuly&id=3889>; (dostęp 24.11.2017).

¹²⁵² M. Zachara MIC, *Komentarz*, „Oremus” Okres Wielkanocny 2004, s. 37.

¹²⁵³ Zob. O. Gabriel od św. Marii Magdaleny, karmelita bosy, *Życie Bogiem*, t 3, s. 442-443.

¹²⁵⁴ Por. Św. Jan od Krzyża, *Droga na Górę Karmel*, II,9,1, w: tenże, *Dzieła*, tłum. O. Bernard od Matki Bożej, oprac. O. Emil od Wniebowzięcia M.B., t. 1, jw., s. 155.

¹²⁵⁵ Por. K. Wencel EC, *Życie pustelnicze*, jw., s. 92-93.

Miłość prawdziwa nie jest przemijającym i zmiennym uczuciem, lecz postawą, aktem rozumu i woli ukierunkowanym na dobro bliźniego i bezinteresownym zatroskaniem o niego. Dla chrześcijan najwyższym dobrem, którego pragną dla siebie i najbliższych jest uświęcenie, zbawienie i pełnia życia w wieczności. Początkiem i konieczną drogą do nieba jest życie duchowe¹²⁵⁶.

Dopóki człowiek nie otworzy się na tajemnicę Boga, mimo iż bywa ona zatrważająca (Góra Synaj trzęsła się i słyhać było grzmoty) i nie pozwoli ogarnąć się Jego mocy, nie odkryje swojej tożsamości i godności¹²⁵⁷. Czas pobytu na pustelni (przeżywania rekolekcji kilkudniowych), może być szczególnym czasem refleksji i sposobną chwilą łaski otwarcia serca na osobiste spotkanie z Chrystusem jako Wybawicielem. On odsłania przed grzesznikiem prawdziwe oblicze Ojca.

4.2. Prowadzenie walki wewnętrznej o Królestwo Boże

W literaturze klasycznej wymienia się cztery zasadnicze fronty walki duchowej: walka z grzechem i niedoskonałościami, z szatanem, z ciałem i ze światem¹²⁵⁸.

Kościół przypomina chrześcijanom o wielkiej godności, stawania się uczestnikami Boskiej natury. Poucza człowieka o konieczności porzucenia niegodnego przeszłego życia bezpowrotnie. Zaleca ludziom nieustanną pamięć o przynależności do Chrystusa, który wyrwał wszystkich z mocy ciemności i przeniósł do światła i Królestwa Bożego¹²⁵⁹. W człowieku toczy się nieustająca walka pomiędzy otwarciem na działania Ducha Świętego a oporem i sprzeciwem względem Jego zbawczego daru. Przeciwnymi

¹²⁵⁶ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 452.

¹²⁵⁷ Por. tamże, s. 225-228.

¹²⁵⁸ Por. tamże, jw., s. 32.

¹²⁵⁹ Św. Leon Wielki, *Sermones*, 21, 3: PL (*Patrologia latina*) 54, 192-193, za: KKK 1691, s. 411.

czynnikami od strony człowieka jest jego ograniczoność i grzeszność, a ze strony Boga tajemnica Daru, udzielanie się życia Bożego w Duchu Świętym. Zwycięży kto potrafi przyjąć Dar¹²⁶⁰.

Syn Boży stoczył walkę duchową w Getsemani. W Ogrodzie Oliwnym upadł na twarz i całkowicie oddany Ojcu, modlił się „Ojcze mój, jeśli to możliwe, niech Mnie ominie ten kielich! Wszakże nie jak Ja chcę, ale jak Ty”; „Ojcze mój, jeśli nie może ominąć Mnie ten kielich, i muszę go wypić, niech się stanie wola Twoja!” (Mt 26, 39.42).

Wzorem dla pustelników jest Jan Chrzciciel, którego wielkim pragnieniem była walka o Królestwo Boże. Miał serce czyste i wolne, bez sztucznych potrzeb posiadania. Pustynia była dla niego areną walki z ludzkimi pokusami, których doświadczał. Nie ugiął się i nie został złapany w sieć nieprzyjaciela. Najważniejszą bronią, oprócz modlitwy słowem Bożym, był post, ponieważ Pan Jezus nauczał, że niektóre złe duchy można wyrzucić tylko postem i modlitwą (por. Mt 17,21). Post dla Jana był wyzwoleniem i zwycięstwem nad samym sobą, znakiem oczyszczającym. „Uczniowie Jana dużo poszczą i modły odprowadzają” (Łk 5, 33). Bóg karmił go swoim duchem, dlatego zachował wolność i radość serca¹²⁶¹.

Apokalipsa ilustruje walkę szatana z Kościołem w ciągu wieków (por. Ap 12). Jego konkretną przedstawicielką jest Maryja, rodząca historycznego Chrystusa. Zniweczona napaść na Mesjasza każe szatanowi przenieść ataki na Kościół (Ap 12, 13). Mimo tych ataków Kościół jako całość ma w ciągu doczesności zapewnioną opiekę Bożą i jest nietykalny w najgłębszej swej istocie (por. Ap 11, 2n; 12, 6; 13, 5).

Przy walce z pokusami z pomocą pustelnikom przychodzi Pismo Święte. Zarówno w „*Żywocie Antoniego*” autorstwa Atanazego Wielkiego jak i w tekstach Ewagriusza z Pontu pewne fragmenty Biblii są aplikowane

¹²⁶⁰ Por. DV 55.

¹²⁶¹ Por. J. Kanior SJ, *Wezwany z pustyni – Jan Chrzciciel*, jw.

przeciw demonowi w chwili pokusy ¹²⁶². Na wybrane perykopy Pisma Świętego powołuje się także św. Hieronim pisząc o walce duchowej, w swoim „Liście do Eustochium” ¹²⁶³. W przypadku wystąpienia lęków przytacza cytaty z Biblii: „W nocy nie ulęknieś się strachu, ani strzały za dnia lecącej, ani zrazy, co idzie w mroku, ni moru co niszczy w południe. Choć tysiąc padnie u twego boku, a dziesięć tysięcy po twojej prawicy: ciebie to nie spotka”(Ps 91, 5-7); „Nie lękaj się, bo liczniejsi są ci, co są z nami, aniżeli ci, co są z nimi”(2 Krl 6,16).

Pustynia była uważana za miejsce kuszenia i mieszkanie złych duchów, a Ojcowie Pustyni pragnęli poprzez walkę z pokusami i całkowite oddanie Bogu uczynić świat lepszym, bardziej Bożym¹²⁶⁴. Człowiek mieszkający na pustyni, trwający w skupieniu walczy o czystość myśli. Z nimi związane są pokusy zachęcające do rezygnacji z modlitwy o określonych porach, przerwanie postu, skrócenie czasu ciszy i inne. Dlatego Ojcowie Pustyni podkreślają ważność dostrzegania kuszących myśli „logismoj”, a prawidłowe rozróżnianie myśli i walka z nimi jest głównym zadaniem i podstawą życia duchowego. Celem takiej walki dla Kasjana jest czystość serca¹²⁶⁵, a św. Benedykt dodatkowo wyraźnie akcentuje pokorę¹²⁶⁶.

Ojcowie Kościoła podkreślają, że życie chrześcijanina jest nieustanną walką, jak długo pozostajemy w ciele, które pożąda rzeczy przeciwnych duchowi, nie ma pewnego zwycięstwa, bo nasz przeciwnik diabeł, krąży jak lew ryczący szukając kogo pożreć (por. 1P 5, 8). Diabeł szuka tych, którzy

¹²⁶² Por. Cyryl ze Scytopolis, *Żywoty mnichów palestyńskich*, jw., s. 89.

¹²⁶³ Św. Hieronim, *Listy do Eustochium*, Listy 22, 31, 108, jw., s. 115.

¹²⁶⁴ A. Djoniziak CDN, *Usłyszeć pukanie do drzwi*, jw.

¹²⁶⁵ Por. M. Schneider, *Ze źródeł pustyni*, jw., s.42-44.

¹²⁶⁶ Por. W. Zatorski OSB, *Komentarz do Reguły św. Benedykta*, WB, Tyniec 2012, s. 176.

są w Kościele, aby ich wyrwać. Jego pożywienie jest wyszukane (por. Ha 1, 15-16), chce usilnie pokonać Hioba (por. Hi 1, 6-12)¹²⁶⁷.

Św. Hieronim mówiąc o walce duchowej używa zwrotów połączonych z wojskowością: „Otaczają nas wielkie oddziały wrogów, wszystko roi się od wrogów. Kruche ciało, które niebawem stanie się prochem samo walczy z wieloma”¹²⁶⁸. Szatana z którym dusza dążąca do Boga toczy nieustającą wojnę określa jako „księcia tego świata” (por. J 14, 30)¹²⁶⁹.

Eremita na pustyni przeżywają niewidzialną walkę z demonami, które atakują głównie myśli, z uwagi na brak przedmiotów na pustyni¹²⁷⁰. Walka o czystość serca, o nieustanne przebywanie z Panem, o dyspozycyjność wobec Ducha Świętego jawią się jako podstawowe, codzienne zadanie pustelnika¹²⁷¹.

Ze szczególną intensywnością szatan dręczył osoby, które radykalnie zmieniały kierunek drogi w swoim życiu, obierając Chrystusa jako przewodnika. Święty Ignacy Loyola, podczas etapu życia pustelnika w grocie pod Manrezą, aby zdławić w sobie starego, próżnego, ambitnego człowieka, nie golił się ani nie strzygł, pościł codziennie i biczował się, nie obcinał paznokci, nie nakrywał głowy. Codziennie bywał u dominikanów na Mszy świętej. Oddawał się modlitwie i rozważaniu Męki Pańskiej, a szatan

¹²⁶⁷ Por. Św. Hieronim, *Listy do Eustochium*, Listy 22, 31, 108, jw., s. 116-117; zob. G. Ravasi, *Hiob. Dramat Boga i człowieka*, cz. 2, tłum. K. Stopa, Salwator, Kraków 2005, s. 13-15.

¹²⁶⁸ Św. Hieronim, *Listy do Eustochium*, Listy 22, 31, 108, jw., s.114.

¹²⁶⁹ Tamże, s. 115.

¹²⁷⁰ Por. T. Śpidlik SJ, *Ignacjański model kierownictwa duchowego*, w: *Kierownictwo duchowe według św. Ignacego Loyoli*, praca zb. pod red. W. Królikowskiego SJ, WAM, Kraków 2013, s.75.

¹²⁷¹ Por. Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, Wydawnictwo Diecezjalne Sandomierz, 2005, s. 7.

nie mogąc znieść przemiany Ignacego, dręczył go gwałtownymi pokusami aż do myśli o samobójstwie¹²⁷².

Niektórzy pustelnicy pragnęli dorównać pierwszemu pustelnikowi Antoniemu, który walczył i wygrywał z demonami¹²⁷³. Przebywając na pustyni nawet kilkadziesiąt lat anachoreci uczyli się od świętych ascetów sztuki walki duchowej¹²⁷⁴. Prowadząc samotny żywot pościli i modlili się, a najwyższą cnotę, którą starali się rozwijać była miłość do Boga¹²⁷⁵.

Święty Benedykt przebywając na pustyni toczył heroiczną walkę z mocami zła, by pójść za głosem sumienia. W odosobnieniu nauczył się słuchać bezwzględnie nakazów płynących z głębi swojego wnętrza. Uważał on, że posłuszeństwo jest konieczne w kroczeniu drogą życia pustelniczego¹²⁷⁶. To swoje doświadczenie, święty pustelnik zawarł później w „Regule”. Przedstawia on pewien rodzaj mnichów, anachoretów, którzy po przejściu wielu prób życia, uczyli się jak toczyć samotną walkę na pustyni. Zmagali się oni w pojedynkę, ze złem czyhającym w ciele i myślach¹²⁷⁷.

Osoba, która zerwała ze światem, musi podjąć walkę z namiętnościami. Święty Jan Klimak porównuje to działanie do osiągnięcia szczebli drabiny, z których każdy związanych jest z jakąś namiętnością. Autor opisuje poszczególne poziomy, przedstawia sposób uleczenia i odpowiadającą im cnotę. Wszyscy eremici podejmujący tę piękną walkę, twardą i mozolną, mają świadomość, że idąc na odosobnienie rzucają się w

¹²⁷² Por. *Święty Ignacy z Loyoli, prezbiter*, w: <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/07-31a.php3>; (dostęp: 26.11.2021).

¹²⁷³ Zob. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 126, 196; por. M. Bilaska, *Światło z Libanu*, jw., s. 27.

¹²⁷⁴ Jan Paweł II, *Bezcenne dziedzictwo wiary i kultury*, jw.

¹²⁷⁵ Por. J. Charkiewicz, *Mnich Jan Ryłski*, w: http://www.typo3.cerkiew.pl/index.php?id=swieci&tx_orthcal%5Bsw_id%5D=389&cHash=df8711e1c275c6352307b31ca393db20; (dostęp: 31.08.2021).

¹²⁷⁶ Por. *Św. Benedykt. Patrjarcha życia mniszego na zachodzie*, jw., s.12-13.

¹²⁷⁷ Por. RB 1, s. 15.

plomienie oczyszczającej miłości Bożej, bo pragną by zamieszkał w nich ogień niematerialny¹²⁷⁸. Papież Benedykt XVI na audyencji poświęconej św. Janowi Klimakowi podsumował, że szczyt tej „drabiny”, to zarazem cnoty podstawowe: wiara, nadzieja i miłość. Nie są to one dostępne jedynie dla odznaczających się postawami heroicznymi, ale są darem Bożym dla wszystkich ochrzczonych¹²⁷⁹. Cnoty te, jako początkowe są również końcem w pełni dojrzałej postaci w życiu świętych. Punkt wyjścia jest zarazem punktem dojścia: cała droga chrześcijańskiej formacji prowadzi do coraz radykalniejszego przeżywania wiary, nadziei i miłości. W tych cnotach zawiera się cała wspinaczka na drodze do Królestwa Bożego¹²⁸⁰.

Człowiek poddany swoim namiętnościom, nie umie, a nawet nie widzi potrzeby walki ze swoim odwiecznym wrogiem, diabłem¹²⁸¹. Pustelnik św. Ammoniusz z Aleksandrii (III w.) nauczał, że dusza może poznać Boga jeżeli się oddali od ludzi i wszystkich spraw światowych. Wtedy, gdy się zaprze sama siebie dostrzega i poznaje swojego przeciwnika w walce, szatana. Gdy eremita zwycięża go w bitwie, staje się mieszkaniem Boga i przechodzi w stan radości. Dlatego Ojcowie wiedli życie w pustynnych samotniach, by otrzymać Boże moce. Wówczas Pan posyłał ich (przykładem jest prorok Elias, Jan Chrzciciel) do ludzi, aby leczyli ich słabości i stawali się lekarzami dusz¹²⁸².

W życiorysach pustelników św. Cyryl ze Scytopolis podkreśla znaczenie modlitwy, która staje się bronią przeciwko atakom demonów¹²⁸³. Symbolem zwycięstwa nad nimi jest znak krzyża. Diabeł pełen zawiści

¹²⁷⁸ Zob. Święty Jan Klimak, *Drabina raju*, jw., s. 63.

¹²⁷⁹ Por. Benedykt XVI, *Święty Jan Klimak*. Audyencje generalne, „L'Osservatore Romano” 4 (2009), s. 38-40.

¹²⁸⁰ Św. Jan Klimak, *Drabina raju*, jw., s. 59.

¹²⁸¹ Por. Św. Ammoniusz pustelnik, *Lekarzami dusz zostali ustanowieni ci, którzy są najbliżej Boga* (List 12: PO 10/6, 1973, 603-607), w: LG DOD, s. 281.

¹²⁸² Por. tamże, s. 279.

¹²⁸³ Por. Cyryl ze Scytopolis, *Żywoty mnichów palestyńskich*, jw., s. 270.

wymyślał różne pokusy, by zwieść eremitów z obranej drogi. Nasyłał na śpiącego samotnika żmije, skopiony, które ten pokonał znakiem krzyża i w ten sposób pozbył się strachu¹²⁸⁴.

Matki Pustyni znalazły swoje miejsce również w „Księdze Starców”, zawierającej naukę Ojców Pustyni, uważanych za duchowych mistrzów. W alfabetycznym zbiorze są rozdziały zawierające powiedzenia dwóch pustelnic z IV-V wieku: Sary i Synkletyki¹²⁸⁵. Amma Sara przez trzydzieści lat znosiła ataki demona nieczystości. W tej walce prosiła Boga nie o ich ustanie, lecz o wytrwanie w dobru. Każde zwycięstwo nad sobą przypisywała Chrystusowi i żarliwie dziękowała za łaskę¹²⁸⁶. Amma Synkletyka wyjaśniała, że początki dla poświęcających się Bogu w życiu pustelniczym są pełne walki i trudu, ale potem następuje niewypowiedziana radość. Zwracała także uwagę na podstępny diabła i niebezpieczeństwo złych myśli. Podkreślała, że takie myśli najskuteczniej „wypędza post i modlitwa”¹²⁸⁷.

Według tradycji św. Antoni Pustelnik, przez całe życie był ustawicznie kuszony przez szatana. Temat ten był inspiracją dla artystów, mogących ukazać zarówno perfidię diabelskich pokus, jak i heroiczność oporu świętego. Na obrazie Salvadora Dalego zatytułowanym *Kuszenie św. Antoniego* (1946) przedstawiony jest św. Antoni, egipski pustelnik, który zasłania się krzyżem przed kroczącymi w jego kierunku pokusami. Karawana kuszenia ukazuje na pierwszym planie konia obrazującego siłę i zmysłowość. Słonie niosą piedestał z postacią nagiej kobiety jako symbol żądz cielesnych oraz okazałe pałace będące obrazem luksusu. Górzące nad całą sceną chmury są symbolem nietrwałości wszystkich tych dóbr

¹²⁸⁴ Por. tamże, s. 266.

¹²⁸⁵ Por. *Pierwsza Księga Starców, Gerontikon*, red. M. Starowieyski, przekł. M. Borkowska OSB, wyd. 2, „M”, Kraków 1992, s. 264-270.

¹²⁸⁶ Por. Amma Sara, w: *Pierwsza Księga Starców, Gerontikon*, jw., s. 264.

¹²⁸⁷ Amma Synkletyka, w: *Pierwsza Księga Starców, Gerontikon*, jw., s. 265-266.

doczesnych. W obrazie zaskakuje dysproporcja pomiędzy malutką postacią św. Antoniego zasłaniającego się krucyfiksem, a przewyższającą go kilkakrotnie karawaną. Przedstawiona na obrazie scena wzbudza u widza pewność, że św. Antoni z krzyżem zwycięża¹²⁸⁸.

Inny obraz¹²⁸⁹ przedstawia św. Antoniego pustelnika, który opiera się urokowi trzech atrakcyjnych kobiet, bezskutecznie próbujących zwabić go do wspólnej kąpieli i posiłku. Jedna z nich podsuwa mu jabłko symbolizujące grzech. Święty powstrzymuje ją gestem ręki i odwraca głowę. Jak głosi legenda, pewnego razu demony spaliły nawet chatę pustelnika¹²⁹⁰.

Diabeł kusił i dręczył św. Antoniego pustelnika na różne sposoby. Najpierw starał się odciągnąć go od przyjętego sposobu życia i praktykowania ascezy, rozpętując w nim wielką nawałę myśli dotyczą m.in. majątku, troski o siostrę. Zły duch mamił pustelnika uciechami życia, pożądaniem sławy i pieniędzy. Przedstawiał mu drogę cnoty jako wielki i długotrwały trud, którego ona wymaga, a przy tym słabość ciała¹²⁹¹. Pustelnik pokonywał te pokusy wytrwałością w postanowieniach, silną wiarą i nieustannymi modlitwami. Wtedy Szatan zaczął podsuwać mu myśli bezwstydne. Przybierał nocą postać kobiety i naśladował jej zachowanie. Antoni zwalczał te pokusy modlitwami i postami, coraz bardziej powierzając się Bogu. Diabeł nie ustawał w swoich próbach i chciał wystraszyć eremity¹²⁹². W nocy, gdy Antoni czuwał, demony mocno go pobiły, a przy

¹²⁸⁸ Obraz Salvadore Dali, *Kuszenie św. Antoniego*, w: <http://salvadoredali.weebly.com/kuszenie-347wi281tego-antoniego.html>; (dostęp: 16.07.2020).

¹²⁸⁹ Jest to: „*Kuszenie św. Antoniego*” Joachim Patinir, Quentin Massys, olej na desce, 1520-1524, Muzeum Prado, Madryt; za: L. Śliwa, *Zwycięstwo świętego*, „Gość Niedzielny” 3(2006), s. 2.

¹²⁹⁰ Por. L. Śliwa, *Walka pustelnika*, „Gość Niedzielny” 2 (2012), s. 2.

¹²⁹¹ Por. *Żywot świętego Antoniego, pustelnika*, w: *Żywoty Świętych Pańskich na wszystkie dni roku*, Katowice/Mikołów 1937r, za: <http://ruda-parafianin.pl/swi/a/antoni2.htm>; (dostęp: 17.03.20).

¹²⁹² Por. D. Zamiatła CMF, *Nie trzeba się bać. Kuszenie i dręczenie św. Antoniego Pustelnika*, „Egzorcysta” 17/2014, za: <https://www.miesiecznik egzorcysta.pl/z-perspektywy/item/444-nie-trzeba-sie-bac>; (dostęp: 17.07.2020).

tym robiły wielki hałas by uniemożliwić mu skupienie na modlitwie. Świadcami tych odgłosów byli ludzie, którzy do niego przychodzili po porady¹²⁹³. Pustelnik jednak nie pozwolił się zastraszyć, gorliwie pokutował przed obliczem Boga zawierając swoje życie na Jego chwałę i zbawienie świata¹²⁹⁴. Skuteczną odpowiedzią na pokusy, według tego świętego pustelnika jest ofiara z tego co jest komuś najdroższe¹²⁹⁵.

Św. Antoni mocno trwał w wierze, że bez woli Pana Boga zło nie było w stanie go pokonać. Uczył on swoich uczniów wojny duchowej z szatanem. Przedstawiał go jako słabego, lecz podstępnego wobec prawdziwych chrześcijan. Podkreślał, że diabeł najwięcej boi się modlitwy, czuwania, postów, cichości, ubóstwa dobrowolnego, strzeżenia się próżnej; chwały, pokory, miłosierdzia i hamowania gniewu. Dodawał także, że Bóg zawsze jest obecny w walce duchowej ze złem, jednak czasami zanim pomoże, patrzy na zmaganie się pustelnika, obserwuje jego potyczki i męstwo¹²⁹⁶.

Anachoreci rozumieli, że słabość ludzka jest ich siłą, a pracę nad samym sobą trzeba rozpoczynać codziennie i nie wolno spoglądać wstecz, najważniejsze jest przeżywać w obliczu Boga nieustanne dzisiaj. Ascezę pustelników cechowała troska o bieżący dzień, bo mieli świadomy, że jedna chwila może przekreślić lata zmagania¹²⁹⁷.

Wielowiekowe doświadczenie ascetyczne Kościoła przypomina o „materialnej i formalnej ucieczce przed zgubnymi wpływami świata”. Dotyczy to unikania grzesznych okazji i niebezpiecznych rozrywek. Takie

¹²⁹³ Por. M. Starowieyski, *Świętość w życiu i myślach Pustelników egipskich IV*, w: jw., s. 377-379.

¹²⁹⁴ Por. D. Zamiatała CMF, *Nie trzeba się bać. Kuszenie i dręczenie św. Antoniego Pustelnika*, jw.

¹²⁹⁵ Por. M. Starowieyski, *Świętość w życiu i myślach Pustelników egipskich IV* w: jw., s. 375.

¹²⁹⁶ *Żywot świętego Antoniego, pustelnika*, w: *Żywoty Świętych Pańskich na wszystkie dni roku*, jw.

¹²⁹⁷ Por. M. Starowieyski, *Świętość w życiu i myślach Pustelników egipskich IV*, w: jw., s. 375.

zachowanie jest formą obrony przed współczesnym zalewem zła przez falę pornografii, wulgaryzmami, hedonizmem i przemocowymi reklamami. Konieczne jest emocjonalne dystansowanie się od oglądanych lub zasłyszanych treści o wątpliwych wartościach moralnych. Najskuteczniejszym sposobem w walce duchowej jest żywa wiara¹²⁹⁸.

Na pustyni czyhają na eremitę pokusy i trudności, podobnie jak na wędrujących Izraelitów. Pustynia to królestwo szatana, dlatego ludzie tam wychodzą, by pokonać szatana w jego posiadłościach przez swoją pokutę, umartwienia, pokorę i nieustanną modlitwę. Szatan inteligentnie dostosowuje pokusy do człowieka. Walkę z pokusami, poprzez posty, umartwienia pustelnik ciągle zaczyna od nowa, niszczy w sobie starego człowieka i obumierając sobie samemu przyobleka się w nowego. Czasami walka z Szatanem i jego pokusami jest dramatyczna, aż do rozlewu krwi. Upodabnia to pustelnika do męczennika, który stanowił ideał Ojców Pustyni¹²⁹⁹.

Samotnik pracuje nad opanowaniem chęci posiadania poprzez ubóstwo, chęci nasycenia przez posty i chęci wywyższenia przez pokorę. Jedynie pokora polegająca na bezwzględnym posłuszeństwie Bogu i wyrzeczeniu własnej woli, może poskromić moce złego i on się jej lęka¹³⁰⁰. Tylko Chrystus, który otwiera bramy wiecznego Królestwa, przychodzi i wyprowadza jeńca z więzienia grzechu¹³⁰¹.

Walka duchowa to element życia eremickiego, którego dziś trzeba się ponownie nauczyć i proponować wszystkim chrześcijanom. To sztuka tajemnicza i wewnętrzna, niewidzialne zmaganie się pustelnika na co dzień

¹²⁹⁸ M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości*, jw., s. 137.

¹²⁹⁹ Zob. M. Starowieyski, *Wstęp*, w: *Pierwsza Księga Starców, Gerontikon*, red. M. Starowieyski, przekł. M. Borkowska OSB, wyd. 2, „M”, Kraków 1992, s. 20-21.

¹³⁰⁰ Zob. tamże, s. 22.

¹³⁰¹ Por. Gabriel od św. Marii Magdaleny OCD, *Życ Bogiem. Rozmyślania o życiu wewnętrznym na wszystkie dni roku*, przekł. O.L. Kowalówka OCD, t. 1, WKB, Kraków 1987, s. 132.

z pokusami, ze złośliwymi podszeptami, które szatan stara się zasiać w jego wnętrzu¹³⁰². Bożki i pokusy, które współczesny chrześcijanin napotyka w swoim życiu, są bardziej zwodnicze i natarczywe niż kiedykolwiek w przeszłości. Sztuka walki duchowej, rozeznawanie duchów, ujawnianie swych myśli mistrzowi duchowemu, wzywanie świętego Imienia Jezus i Jego miłosierdzia powinny i dziś stawać się treścią życia wewnętrznego ucznia Pańskiego. Człowiek potrzebuje prowadzić tę walkę, by mniej ulegać rozproszeniom, stawać się wolnym od trosk (por. 1 Kor 7, 32. 35), i być nieustannie skupionym na Bogu¹³⁰³.

Prawdziwa walka toczy się w ludzkim sercu, nie w długich dyskusjach czy nieustannym poszukiwaniu mądrości a w praktykowaniu tego o czym wiemy, że jest dobre¹³⁰⁴. Czasem pustyni mogą się być rekolekcje przeżyte na pustelni. Doświadczenie swojej grzeszności, walka z pokusami i podstępными atakami złego może się stać błogosławionym czasem łaskowości i odkrycia otchłani miłosierdzia Bożego. Przebywanie na pustelni, nawet przez krótki, kilku czy kilkunastodniowy pobyt na rekolekcjach, jest nieustanną walką z mocami zła w dążeniu do Królestwa Bożego.

Życie pustelnika zewnętrźnie wygląda na ucieczkę od świata, w rzeczywistości jest to podjęcie walki duchowej z demonem, która uderza w pustelnika ze szczególnym natężeniem¹³⁰⁵. Dzięki zmaganiom dawnych pustelników mamy dzisiaj do dyspozycji środki przez nich praktykowane, których zastosowanie uczyni tę walkę łatwiejszą¹³⁰⁶.

¹³⁰² Zob. Jan Paweł II, *Bezcenne dziedzictwo wiary i kultury*, jw.

¹³⁰³ Tamże.

¹³⁰⁴ Por. W. Zatorski OSB, *Komentarz do Reguły św. Benedykta*, WB, Tyniec 2012, s.73.

¹³⁰⁵ Por. J. Zjawin, *Kto może zostać pustelnikiem?*, „Przewodnik Katolicki”, 20 (15.05.2011), s. 41.

¹³⁰⁶ Zob. J. Zelek, Sz. Hiżycki OSB, *Jak żyć według Ojców Pustyni?*, WB, Kraków, 2017, s.7-8.

Pustelnik swoje cierpienie i duchowe zmagania przyjmuje jako wymiar zbawczy w odniesieniu do całej ludzkości. Jego przebywanie w ciszy, modlitwa, przeciwstawianie się pokusom jest skierowane w stronę drugiego człowieka. Żyjąc z Chrystusem, przez Niego i w Nim wchodzi w wymiar Paschy swego Pana. Droga pustelnicza jest drogą paschalną, eremita wyprowadzony z niewoli grzechu, przebywa na pustyni, jest kuszony, prowadzi walkę, przechodzi mękę, oczekuje śmierci i zmartwychwstania¹³⁰⁷.

W swojej samotnej wędrówce eremita napotyka konkretne zło, które Bóg dopuszcza. Nie jest to dla pustelnika powodem do lęku, on ma świadomość, że będzie wystawiany na różne próby i czeka go walka z mocami szatana. Samotnik całą swoją ufność i wiarę składa w Zbawicielu¹³⁰⁸, który poddaje go próbie utrapienia wystawiając na ataki Złego¹³⁰⁹. Każde zwycięstwo w przebytych próbach zbliża serce pustelnika do tajemnicy Boga¹³¹⁰.

Także dzisiejszy człowiek musi przejść trudną drogę doświadczenia ośmiu duchów zła, o której pisał Ewagriusz z Pontu. Ojcowie benedyktyni uważają za trafne stwierdzenie, że po przejściu i uporaniu się z duchami zła, można mówić o doskonałości. Jednak jest to krążenie wokół pewnego ideału, raczej nieosiągalnego¹³¹¹. W formacji duchowej dobre owoce przynosi korzystanie z doświadczenia św. Ignacego Loyoli, który podał w swoich „Ćwiczeniach duchownych” szereg reguł pomagających dokonać rozeznania, jaki duch działa na człowieka¹³¹².

¹³⁰⁷ Por. K. Wencel EC, *Życia pustelnicze. Spotkanie z Bogiem w ciszy i samotności*, jw., s. 135.

¹³⁰⁸ Por. tamże, s. 136.

¹³⁰⁹ Por. C. De Hueck Doherty, *Pustynia. Duchowość wschodnio chrześcijańska dla człowieka Zachodu*, jw., s. 91.

¹³¹⁰ Por. Wencel K. EC, *Życie pustelnicze. Spotkanie z Bogiem w ciszy i samotności*, jw., s. 136.

¹³¹¹ J. Zelek, Sz. Hiżycki OSB, *Jak żyć według Ojców Pustyni?*, jw., s. 22-23.

¹³¹² Por. I. Loyola, *Ćwiczenia duchowne*, tłum. J. Ożóg SJ, WAM, Kraków 1999, s. 133.

4.3. Szukanie chwały Ukrzyżowanego

Nisze modlitewne w celach na pustyniach Egiptu zdobią kolorowe i bogate krzyże, będące nie tylko dekoracją, ale także oznaczeniem Wschodu jako kierunku modlitwy¹³¹³. Krzyż jest dziedzictwem egipskich eremitów¹³¹⁴. Także we współczesnych domkach na pustelni, w widocznym miejscu wisi krzyż, który jest symbolem ukrzyżowania człowieka, bo pustelnicy żarliwie kochający Chrystusa pragną być z Nim ukrzyżowani i przez to poznać radość zmartwychwstania¹³¹⁵.

Krzyż Chrystusa jest pełnią odsłoniętej miłości Ojca, który posyła swojego Syna do ludzi, by ich pojednać ze Sobą (2 Kor 5,19). Krzyżowa śmierć Jezusa objawia oblicze Boga, który umiłował człowieka „do końca” (por. J 13,1).

Pustelnicy dogłębnie rozumieli tajemnicze słowa św. Pawła, o chlubeniu się tylko z krzyża Pana (por. Ga 6,14). Ich przekonanie, że nic nie może człowieka odłączyć od miłości Chrystusa (por. Rz 3, 5), rodziło w nich pragnienie pełnego zjednoczenia z Tym, który oddał za nich życie. W pierwszych wiekach chrześcijaństwa żywa wiara w zmartwychwstanie i wieczną nagrodę rozpalała w nich pragnienie uczestniczenia w mękach Chrystusa poprzez własne cierpienie. Tak, by stać się Jego doskonałym naśladowcą nawet w przyjęciu krwawego męczeństwa. Z czasem zmniejszenia prześladowań chrześcijan narodziła się idea „białego męczeństwa”. Naśladowanie Chrystusa Pana w Jego ogołoceniu stało się

¹³¹³ Zob. Św. Grzegorz Wielki, *Dialogi*, tłum. W. Szolński, seria: *Pisma starochrześcijańskich pisarzy*, t 2, ATK, Warszawa 1969, s. 57-96.

¹³¹⁴ *Kapłan archidiecezji przemyskiej został pustelnikiem*, w: <https://www.ekai.pl/kaplan-archidiecezji-przemyskiej-zostal-pustelnikiem/?print=1>; (dostęp: 20.10.2021).

¹³¹⁵ Por. C. de Hueck Doherty *Pustynia. Spotkanie Boga w ciszy, samotności i modlitwie*, przekł. D. Murawska, WKB Kraków 2016, s. 48.

bezkrwawą formą oddawania Mu swego życia poprzez trudy życia i praktyki ascetyczne¹³¹⁶.

Już w Starym Testamencie autor natchniony napisał o wężu miedzianym na wysokim palu (por. Lb 21,7-9), jako symbolu uwielbienia i chwały Chrystusa wywyższonego na Krzyżu (por. J 3,13-17). Pan Jezus ogołocił samego siebie, stał się podobnym do ludzi, „aby wszelki język wyznał, że Jezus Chrystus jest Panem ku chwale Boga Ojca”(Flp 2,6-11). Bóg posłał na świat swojego Syna, aby każdy wierzący mógł osiągnąć zbawienie. Chrześcijanie, którzy uwierzyli tę miłość, udając się na pustelnie dają świadectwo, że drzewo, na którym umarł Jezus jest jedynym kluczem pasującym do bramy prowadzącej do nieba, gdzie podążają ludzie przez życie na ziemi. W radykalnym zaparciu się siebie w pustelniczej egzystencji celem jest chwała Boża. Pustelnicy swym postępowaniem potwierdzają, że nie ma innej możliwości, jak niesienie Krzyża na Golgotę z Chrystusem i pójście Jego śladem. Słabości swoje, które człowiek poznaje są po to by je pokonywać, przewycięzać i uwielbiać Boga¹³¹⁷. Intuicyjnie rozumieli to pustelnicy, dla których Bóg był i jest wszystkim. Krzyż, rozumiany jako wytrwała miłość, to synteza duchowości monastycznej¹³¹⁸.

Eremici na różne sposoby oddawali chwałę Ukrzyżowanemu i zawsze doświadczali miłości płynącej z Krzyża. Pozostawili nam wiele budujących przykładów. Święty Mikołaj z Flüe w czasie wyraźnego powoływania przez Boga do życia pustelniczego miał żonę, dziesięcioro dzieci, był przed pięćdziesiątką, piastował odpowiedzialne urzędy społeczne, a z propozycji objęcia nowych rezygnował. Pustelnik przeżywał pokusy, rozterki i bolesne doświadczenia duchowej bezradności na modlitwie. Wśród tej nocy ducha, za radą proboszcza rozpoczął nabożeństwo rozważania Męki Chrystusa.

¹³¹⁶ Por. M. Ostrowski, *Pustelnik jako duchowy pielgrzym*, jw., s. 95.

¹³¹⁷ Por. R. Nadera, *Święty Charbel*, jw., s. 35-37.

¹³¹⁸ Por. Św. Grzegorz Wielki, *Dialogi*, jw., s. 57-96.

Stopniowo zaczął odczuwać pokój ducha, a niepokoje przemieniały się w nowe pragnienia, by wszystko czynić na chwałę Ukrzyżowanego¹³¹⁹.

Św. Benedykt szczególnie umiłował krzyż, który był dla niego orężem w walce z przeciwnościami i zalecał Go także innym, jako lekarstwo na uzdrowienie duchowe¹³²⁰. Święty Grzegorz Wielki w „Dialogach” wskazuje na dwa źródła siły duchowej tego pustelnika, krzyż i milczenie. Także inni eremici mieli w wielkiej czci Krzyż Zbawiciela. Jak podaje Palladiusz, również Ewagriusz posługiwał się w trudnych sytuacjach znakiem krzyża, podobnie czynił św. Antoni Wielki¹³²¹. Ojciec mnichów uważał, że w pokusach cierpi się również z miłości do Pana Boga za cnotę Chrystusową¹³²².

Głównym zajęciem pustelników jest walka o czyste serce dla Pana, by oddawać chwałę Ukrzyżowanemu¹³²³. Kiedy Bóg daje pustelnikowi dobrodziejstwa poprzez to wszystko czym świat pogardza (fundamentalne elementy wymienione we wstępie) a eremita szuka w tym tylko chwały Bożej, to Stwórca gotuje mu zaszczyty chwały z utrapień doczesnych. Ojciec wyciąga do pokutnika swoje przyjazne ramiona, by go przyjąć. Do osiągnięcia takich radości, skuteczną lecz wąską ścieżką jest cierpienie. Taką drogą, przez hańbę krzyża, podążał Chrystus. Łaską Bożą jest gdy duch człowieka nie szuka innego pokarmu niż trudy prowadzące do Krzyża Chrystusowego¹³²⁴.

Jedynym sposobem wprowadzania ładu i harmonii w świecie, jest droga oczyszczania z pychy, nieuporządkowanej miłości własnej i wszelkich

¹³¹⁹ Por. J. Okoń, *Pustelnik z Unterwalden*, jw., s. 61-63.

¹³²⁰ Por. *Święty Benedykt z Nursji. Reguła, żywot, komentarz*, jw., s. 60-61.

¹³²¹ Zob. Św. Grzegorz Wielki, *Dialogi*, jw., s. 57-96.

¹³²² *Żywot świętego Antoniego, pustelnika*, jw.

¹³²³ H. Śmiarowski, *Zagospodarować samotność*, „Niedziela” 10 (2011), s. 24-25.

¹³²⁴ Zob. Z listów św. Jana z Avili, kapłana, (*Listy do przyjaciół*, 58) *Niech życie Jezusa stanie się w nas widoczne*, w: LG II, s. 1437.

przedsięwziąć człowieka przez Krzyż Chrystusa¹³²⁵. Bóg objawia swoje oblicze nie tylko w chwale, pięknie, mocy jak to ma miejsce na górze Tabor, lecz również przez upokorzenie, uniżenie, ogołocenie, poniżenie, pohańbienie i cierpienie¹³²⁶.

Szczególną cechą powołania do życia eremickiego jest prowadzenie takiego życia na pustyni, by w nim znajdować chwałę Ukrzyżowanego¹³²⁷. Walka pustelnika o czystość serca jest ukrzyżowaniem w samotności, które pozwala widzieć Boga (por. Mt 5, 8). Jest wyrazem miłości, dającej udział w życiu Boga, który Sam jest miłością (por. 1 J 4, 16)¹³²⁸.

Pustelnicy szukali i znajdowali Boga we wszystkich rzeczach, łączyli się ze Stwórcą w pokorze serca i oddawali się do Jego dyspozycji by w tym procesie mógł działać Duch Boży¹³²⁹. Eremici, poprzez odsunięcie się od spraw świata, przez uniżenie i pokorę (na wzór Chrystusa) pragnęli wszystko czynić na chwałę Boga, aby On był wciąż wywyższany (zob. Flp 2, 5-8). Intencją pustelnika w jego działaniu było i jest szukanie chwały Ukrzyżowanego Chrystusa. Samotnicy, znakiem krzyża odganiaли zasadzki nieprzyjaciela¹³³⁰.

Chwała Chrystusa ma stawać się jawna w pustelniczej codzienności życia i w obumieraniu. Pustelnik zamierza powrócić do utraconego raj, przez osiągnięcie „wewnętrznej przeźroczystości”, ukazującej w nim tajemnicę miłości Boga do człowieka¹³³¹.

¹³²⁵ Por. KDK 37.

¹³²⁶ J. Mastej, *Krzyż*, w: *Leksykon teologii fundamentalnej*, Wydawnictwo „M”, Lublin – Kraków 2002, s. 719.

¹³²⁷ Por. KKK 921; *Stan pustelnic i pustelników. Materiały pomocnicze dla Kościoła w Polsce*, w: http://www.ifzk.episkopat.pl/dokumenty/2.3-ove-materialy_pomocnicze.pdf; (dostęp: 21.01.2021)

¹³²⁸ Jan Paweł II, *Bezcenne dziedzictwo wiary i kultury*, jw.

¹³²⁹ Por. C. Flipo SJ, *Towarzystwo duchowe w tradycji Kościoła*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, jw., s. 54.

¹³³⁰ *Pisma starochrześcijańskich pisarzy. Apoftegmaty ojców pustyni*, tłum. M. Borkowska, M. Starowieyski, M. Rymuza, t. 33, z. 1-2, ATK, Warszawa 1986, s. 5.

¹³³¹ Por. K. Wencel EC, *Życie pustelnicze. Spotkanie z Bogiem w ciszy i samotności*, „M”, Kraków 2000, s. 90.

Pustelnik wybierający Chrystusa Ukrzyżowanego przeżywa wewnętrzną radość. Nadzieja i wiara są dla niego drogowskazem w pojawiających się chwilach oschłości, w nocy zmysłów i w niepowodzeniach, w doznaniu swej absolutnej niemocy. Taka postawa prowadzi go do ufności, że idzie drogą, na którą Bóg zaprasza i uzdalnia do przyjęcia całego bólu jako krzyża i łaskę oczyszczenia¹³³². Moc płynąca z Krzyża, który jest prawdziwym Drzewem Życia, uwalnia pustelnika od lęku przed cierpieniem i poniżeniem oraz uzdalnia do całkowitego daru z siebie¹³³³.

W każdej katolickiej pustelni centralne miejsce zajmuje krzyż Chrystusa. Wbrew ludzkiej logice, jest zwycięstwem; nie tylko zewnętrznym przejawem śmierci, ale wewnętrznym duchowym przeżyciem ogromu miłości rodzącej życie. Trwanie pustelników w uwielbieniu Krzyża Chrystusa, daje im moc i siłę do podejmowania ze spokojem i skupieniem każdej pracy, uświęcają nawet najzwyklejsze zajęcia. Krzyż Chrystusa jest wiecznie żywy i aktualny, tak jak zbawienie ludzkości. Poszukiwanie chwały Ukrzyżowanego pozwala na dojrzałe przeżywanie człowieczeństwa, co ma wpływ na rozwój całego społeczeństwa.

Bóg stworzył świat i wszystko poddał pod stopy Jezusa. Pustelnicy zanurzeni swoją egzystencją w głębię otaczającego świata przyrody, również przez nią uwielbiają i wychwalają Boga podziwiając jej niewytłumaczalne piękno i odnoszą uczucia, emocje do Ukrzyżowanego.

Jezus pozwolił, by uderzono Go na krzyżu i z Jego przebitego boku wypłynęła krew i woda. Pustynia służy do tego, by odkrywać, że życie płynie nie skądinąd, tylko z umierającego i zmartwychwstałego Pana¹³³⁴. Jedno

¹³³² F. Blachnicki, *Spojrzenia w świetle łaski. Kartki wyrwane z pamiętnika dla dusz na drodze oczyszczenia*, WŚŻ, Kraków 1987, s. 15.

¹³³³ Zob. J. Januszewski, *Komentarz*, „Oremus” wrzesień 2007, s. 59.

¹³³⁴ Por. R. Skrzypczak, *Pustynia to szkoła wiary. Zakłada wędrówkę w głąb samego siebie*, w: <https://biblia.wiara.pl/doc/3827773.Szkola-pustyni> (dostęp 20.05.21).

podstawowe zadanie życia człowieka na tym świecie jawi się jako stanięcie całym sobą, całą swoją egzystencją wobec Chrystusa na krzyżu¹³³⁵.

Duchowość wyrastająca z doświadczenia eremitów przekonuje, że Krzyż jest syntezą tego, co chrześcijaństwo mówi o Bogu i o człowieku. W Jego mocy człowiek wierzący może przejść przez pustynię świata, gdyż miłość płynąca ze Świętego Drzewa jest kompasem. W obecnych czasach, potrzeba ludziom sił by uspokoić serca, wzbudzić ufność w miłość Bożą, zachować wolność, napęlić się mocą Ducha Świętego, by oświecił zaćmione umysły.

Dla osób początkujących formację o charakterze pustelniczym może być bardzo pożyteczne odprawienie pełnych rekolekcji ignacjańskich, w których rekolektant poruszony miłością Ukrzyżowanego, zachęcany jest by prosił Zbawiciela o łaskę współcierpienia razem z Nim.

4.4. Milczące przepowiadanie Chrystusa

Wspólną cechą wszystkich pustelników jest zachowywanie ciszy i milczenia. Skupienie i rozmodlenie domaga się u nich uszanowania wewnętrznego i zewnętrznego wyciszenia. Osoby, przybywające przygodnie na współczesne pustelnie, dostrzegają tu już w pierwszym wrażeniu, harmonijny spokój i przejmującą ciszę. Tymczasem nauczanie związane jest z mową i przepowiadaniem Słowa Bożego. Powstaje pytanie, na ile taka programowa forma milczenia spełnia postulat soborowy, duszpasterskiego otwarcia się na świat i uwzględnia wezwania ostatnich papieży do nowej ewangelizacji ad intra i ad extra. W odpowiedzi należy zauważyć, że Kościół zawsze zwracał uwagę, by głoszenie Chrystusa wyrastało z modlitwy i było poparte świadectwem życia ewangelicznego.

¹³³⁵ Por. F. Blachnicki, *Oaza Nowego Życia I stopnia, Podręcznik*, wyd. 9, red. G. Wilczyńska, WŚŻ, Kraków 2009, s. 141.

W oparciu o powyższe uwagi i wskazania oraz opisy hagiograficzne dostrzegamy, że milczący pustelnicy spełniają kryteria owocnych ewangelizatorów i z mocą Ducha Świętego dają świadectwo wiary zanurzone w cichej, kontemplacyjnej modlitwie.

Cisza pustelnika nie jest stanem jakiegoś zapomnienia, pustki, nicości, jak to rozumie współczesny ateizm. Jest ona zgodą pokutnika na samego siebie, akceptacją sytuacji, którą dobrowolnie wybrał, by być z Chrystusem. „Cisza wyróżnia się właśnie przez swój pozytywny charakter: jest koniecznym zachowaniem, by słuchać Boga i przyjąć pochodzący od Niego przekaz, jest witalną atmosferą dla modlitwy i kultu oddawanego Bogu”¹³³⁶.

Życie pustelnicze, w swojej głębi duchowej, oznacza walkę wewnętrzną w samotności na płaszczyźnie modlitwy, milczenia, pokuty w pokornej postawie przed Bogiem, w cierpliwym odniesieniu do siebie i w służebnej postawie wobec innych ludzi. W ten sposób głoszony jest Chrystus zwyciężający Szatana i umacniający Duchem Świętym swoich wiernych naśladowców¹³³⁷. Ukryte przed światem życie pustelnika jest milczącym przepowiadaniem Jezusa Chrystusa, któremu oddał swoje życie, ponieważ jest On dla niego wszystkim¹³³⁸.

W ciszy skalnych grot, monastycznych cel, skromnych domków powstawały pouczenia ascetyczne, tłumaczenia Pisma Świętego i komentarze do niego, teologiczne traktaty ożywione mistycznym doświadczeniem, wreszcie cenne uwagi, z których kształtowały się reguły życia monastycznego. Wystarczy wspomnieć św. Hieronima - autora Wulgaty¹³³⁹, czy św. Ignacego Loyolę, który podczas pobytu w samotności

¹³³⁶ G. della Croce, *Silenzio*, w: *Dizionario enciclopedico di spiritualità*, a cura di E. Ancilli, t. 3, Roma 1992, s. 2308, za: W. Misztal, *Cisza i milczenie: aktualność propozycji chrześcijańskiej*, „Analecta Cracoviensia” 45 (2013), s. 187.

¹³³⁷ Por. H. Żukowski, *Pustelnicy w Kościele*, w: https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TS/w_sluzbie_06_2010_pustelnicy.html; (dostęp: 28.01.2020).

¹³³⁸ Por. KKK 921.

¹³³⁹ Zob. J. Czuj, *Św. Hieronim, żywot-dzieła, charakterystyka*, jw.

Manrezy otrzymał światło do napisania „Ćwiczeń duchownych” duchowego fundamentu Towarzystwa Jezusowego¹³⁴⁰.

Całe to dziedzictwo pustelników głosi przez wieki Chrystusa żyjącego w Kościele i realnie działającego w życiu poszczególnych ludzi, doskonalących się w ofiarnej miłości. Wartość drogi chrześcijańskiego uświęcenia wytyczają listy, różne pisma, oraz opisy życia wielu pustelników i mnichów, którzy dali wymowne przykłady radykalnego naśladowania Pana Jezusa Chrystusa¹³⁴¹.

Pustynia jako metoda dobrowolnej samotności i ogołocenia jest miejscem, w którym Bóg karmi ludzkie pragnienia. Na pustyni Duch Święty dał Jezusowi świadomość trudnej misji głoszenia Królestwa Bożego. Syn Człowieczy rozpoczął swe dzieło zbawcze nie od potęgi swego Bóstwa, ale od ciszy, milczenia i pustki długiego postu¹³⁴². W dawnych czasach życie duchowe było długą lekcją przekazywaną przez świętych. Jezus jako pierwszy powiedział: „Uczcie się ode mnie” (Mt 11,1), a św. Paweł w liście do Koryntian: „Bądźcie naśladowcami moimi, tak jak ja jestem naśladowcą Chrystusa” (1Kor 11, 1). Tę metodę duchowości przejęli eremici egipscy i późniejsi pustynnicy, w ciszy rozwijając najgłębsze wartości¹³⁴³. Poszukując siły duchowej do wykonania swych zadań, pustelnik kroczy za Przewodnikiem uważnie, w milczeniu by usłyszeć subtelny powiew mocy Ducha Świętego, który nieustannie gromadzi rozproszone dzieci Ojca Niebieskiego¹³⁴⁴. Biblijnym przykładem dla wszystkich chrześcijańskich

¹³⁴⁰ Por. Maria Eugeniusz od Dzieciątka Jezus OCD, *Chcę widzieć Boga*, przekł. W. Ryszka OCD, WKB, Kraków 1982, s.416.

¹³⁴¹ Jan Paweł II, *Bezcenne dziedzictwo wiary i kultury*, jw.

¹³⁴² Por. R. Laurentin, *Prawdziwe życie Jezusa Chrystusa*, jw., s. 77.

¹³⁴³ Por. W. Sztumski, *Ekologia ciszy jako element sozologii systemowej wzbogacający koncepcję rozwoju zrównoważonego*, „Problemy ekorozwoju – Problems of Sustainable Development” (2010), vol. 5, no 2, s. 62.

¹³⁴⁴ Zob. E. Działo, *W milczeniu i nadziei*, Wydawnictwo „W drodze”, Poznań 1982, s. 175.

pustelników jest prorok Jan Chrzciciel, który na pustkowiu dobitnie wzywał słuchaczy do pokuty i pokornie wskazał im na Syna Bożego¹³⁴⁵.

Potrzeba, milczącego przepowiadania Chrystusa, wynika z grzeszenia językiem i dotyczy właściwego sposobu mówienia¹³⁴⁶. Milczenie, panowanie nad swoimi wargami i językiem to trudna i mozolna praca. Przed Bogiem niepotrzebne jest wielomówstwo. Przykład życia jest bardziej skuteczny niż wymagania reguł. Pustelnicy potwierdzają mądrość Eklezjasty, który naucza o równowadze w mowie i milczeniu: jest „czas milczenia i czas mówienia” (Koh 3,7). Według Ojca Kościoła Wschodniego św. Jana Klimaka dziedzictwem pustyni jest „spokój ducha... zachwyt w Bogu... i ciągle milczenie”¹³⁴⁷.

Wielu doświadczonych ojców duchownych zalecało przestrzeganie ciszy, jako stałą praktykę duchową, uważając ją nawet za niezbędną do wzrastania w świętości¹³⁴⁸. Św. Benedykt na początku swojej *Reguły* przestrzega przed złym używaniem mowy, przypomina potrzebę panowania nad tą ważną dziedziną. Dobrze oddaje to uzależnienie niektórych ludzi od potrzeby ciągłej ekspresji, wyrażania tego, co jest w ich wnętrzu. Potrzebujemy uczyć się nad tym panować, powstrzymać się od wypowiedzenia rzeczy nawet dobrych, słusznych, prawdziwych¹³⁴⁹.

Całe życie Szarbela jest budującym przykładem przepowiadania Chrystusa milczeniem. Wiele godzin spędzał on na modlitwie, także w nocy. Jego ubranie, jedzenie, podczas którego zachowywał milczenie i wyposażenie celi było mniej niż ubogie, tak by wystarczało do przeżycia, a

¹³⁴⁵ Zob. D. Ange, *Jan Chrzciciel. Prorok Światłości na nowe tysiąclecie*, tłum. J. Kokowska, „M”, Kraków 2002, s. 135-148.

¹³⁴⁶ Zob. W. Zatorski, *Komentarz do Reguły św. Benedykta*, WB, Tyniec 2012, s. 112.

¹³⁴⁷ Zob. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 197.

¹³⁴⁸ Zob. Matka Teresa z Kalkuty, *Prosta droga*, tłum. L. Vardey, Verbinum, Warszawa 1996, s. 56.

¹³⁴⁹ Zob. *Święty Benedykt z Nursji. Reguła, żywot, komentarz*, WB, Warszawa 1979, s. 24.

przy tym ciężko pracował¹³⁵⁰. Relacje z ludźmi ograniczał do koniecznego minimum i nawet potrafił odmówić widzenia ze swoimi najbliższymi, by nie zakłócać uczuć w swoim wnętrzu, aby jego serce było „tylko dla Bożej miłości”¹³⁵¹. Św. Szarbel należy do grona tych pustelników, którzy radykalnie przestrzegali milczenia, a współcześnie po śmierci zdobywają popularność wśród chrześcijan i pociągają ich do Chrystusa¹³⁵².

Pustelnicy pełniąc rolę kierowników duchownych posługiwali przybywającym do nich penitentom, ucząc ich modlitwy i wewnętrznej wolności, by i oni mogli odnaleźć Boga na miarę swoich pragnień, „ponad wszelkimi nazwami i formułami”¹³⁵³. Autorytet pustelników, wynikający z życia z Bogiem w ciszy i z dala od spraw tego świata, przyciąga zagubionych i udręczonych ludzi¹³⁵⁴.

W historii znane są także kobiety, modlące się za przychodzącymi do nich pątników i udzielając im duchowych rad. W średniowieczu posługę taką pełniła bł. Dorota z Mątów (1347-1394), która zamknięta w celi przy kościele św. Jana Chrzciciela w Kwidzynie służyła postami, modlitwą i dobrym słowem. W oddzieleniu od hałasu zewnętrznego, jako rekluza w absolutnej samotności i ciszy serca oddawała się pokucie i modlitwie. Bł. Dorota otrzymała łaskę niezwykłego słyszenia głosu Pana Boga tak, „iż z jego słyszenia i rozumienia [człowiek] staje się zewnętrźnie głuchy i ślepy”. Była ona tak wyciszona, że brzące trąby ani wszystkie pieśni i radości świata nie mogły tego stanu zakłócić¹³⁵⁵. Pozostawiła z tego okresu między

¹³⁵⁰ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 198-201.

¹³⁵¹ S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 160-162.

¹³⁵² Zob. P. Cattaneo, *Charbel, święty niezwykłych uzdrowień i cudów*, tłum. K. Artzt, Gloria24.pl, Kraków 2013, s. 93-122.

¹³⁵³ Mnich zakonu kartuzów, *Szkoła ciszy*, przekł. Z. Pająk, Wydawnictwo eSPe, Kraków 2012, s. 113.

¹³⁵⁴ H. Żukowski, *Pustelnicy w Kościele*, jw.

¹³⁵⁵ Por. Jan z Kwidzyna, *Żywot Doroty z Mątów*, z krytycznego wydania H. Westphal, A. Birch-Hirschfeld-Triller, Bhlau Verlag Kln Graz 1964, przekł. bp. J. Wojtkowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 211-218.

innymi traktaty o kulcie Najświętszego Sakramentu, modlitwie kontemplacyjnej i doskonałości życia chrześcijańskiego¹³⁵⁶.

Zgodnie z kobiecym geniuszem Chrystusa głosiła bł. Jutta, która po wypełnieniu obowiązków żony i matki zamieszkała jako pustelnica nad Jeziorem Chełmżyńskim. Jej samotne życie przeniknięte cichą modlitwą było ożywiane miłosierną opieką nad chorymi¹³⁵⁷.

Moc głoszonego słowa Ewangelii Chrystusowej rozbrzmiewa w ludzkich sercach wyciszonych. Integralnie skupiony pustelnik, gdy wypowiada krótkie sentencje, czy pouczenia, sprawia że mają one wagę znaczenia i głęboko zapadają w pamięci słuchaczy. Takim autorytetem, cieszył się wspomniany już pustelnik Mikołaj z Unterwalden, w ciszy gwiezdного nieba zrozumiał, jako osobiste zadanie: „być światłem i drogowskazem dla świata”. Natomiast wizja skały była dla niego: „ciągłym wezwaniem do stałości w wierze i powołaniu”¹³⁵⁸. Pustelnik ten modlił się i wstawiał u Boga za mieszkańcami kraju i już za życia uznawany był za świętego człowieka¹³⁵⁹.

Anachoreci podkreślają znaczenie trwania w milczeniu, by móc usłyszeć głos Pana. Wyjawiają oni tajemnicę, by nie słuchać echa własnych myśli, a pozwalać je oczyszczać przez Słowo Boga i zapisywać w pamięci to co potrzebne a wymazywać zbędne „śmieci”¹³⁶⁰.

Różne są oblicza milczenia i jest wiele jego odmian. Milczenie ludzkiego serca, które rozmawia z Bogiem dzięki chwilom ciszy, milczenie miłości kochających się osób. To pozytywne wymiary tej rzeczywistości. Są jednak inne oblicza tego pojęcia przejawiające się w ucieczce-gdy człowiek

¹³⁵⁶ Mistrz Jan z Kwidzyna, *Siedmiolilie Doroty z Mąków (1347-1394)*, tłum. J. Wojtkowski, Olsztyn 2012, s. 109-176.

¹³⁵⁷ Zob. Bł. Jutta, w: *Żywoty świętych pańskich na każdy dzień*, jw., s. 116-117.

¹³⁵⁸ J. Okoń, *Pustelnik z Unterwalden*, jw., s. 32.

¹³⁵⁹ Por. J. Okoń, *Pustelnik z Unterwalden*, jw., s.10.

¹³⁶⁰ Por. R. Nadera, *Święty Charbel. Orędzie z nieba*, tłum. B. Nowak, Wydawnictwo AA s.c., Kraków 2013, s. 45, 48.

chce cicho i skrycie wymknąć się przed kimś lub przed czymś, unikać spotkania z drugim człowiekiem. Nawrócenie osoby jest podobne do zmiany kierunku, zaprzestania ucieczki a przybliżania się do innych, dzielenie się sobą z innymi¹³⁶¹.

Przy omawianiu współczesnych form duchowości eremickiej należy uwzględnić fakt, że duchowy świat ciszy budzi lęk u ludzi, takich którzy aby „czuć się żywi, potrzebują hałasu, słów, przytłaczającej aktywności i tłumu”¹³⁶². W zaawansowanym technologicznie społeczeństwie ludzie doświadczają coraz więcej hałasu. Dzisiejsze czasy wypełnia nieustanny ruch i pośpiech, a cisza staje się komfortem. W jej przestrzeni przekazywane informacje generują silne stany emocjonalne. Można dostrzec nawet pewien aspekt wrogości, w którym milczenie nie posiada chrześcijańskiego wymiaru, ale jest agresywne, zdolne uśmiercać własne wnętrza i zadawać śmiertelne ciosy innym¹³⁶³.

Cisza – to słowo jednocześnie atrakcyjne i przerażające. Może oznaczać błogi spokój, jak i daleką od błogości izolację. Myśląc o ciszy najbardziej obawiamy się usłyszeć własne myśli¹³⁶⁴. Konfrontując się z ciszą zaczynamy słyszeć szalony, chaotyczny pęd naszych myśli: wszystkie niepokoje, głęboko ukryte pragnienia, bolesne pytania do samego siebie, które stawiają nas w bardzo niewygodnym położeniu¹³⁶⁵.

Wejście duszy do pustyni zawiązane jest z uspokojeniem, zamilknięciem, byciem sobą przed Stwórcą. Jest to konieczny warunek do

¹³⁶¹ Por. C. De Hueck Doherty, *Pustynia. Duchowość wschodnio chrześcijańska dla człowieka Zachodu*, jw., s. 148.

¹³⁶² Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 198.

¹³⁶³ Zob. C. De Hueck Doherty, *Pustynia. Duchowość wschodnio chrześcijańska dla człowieka Zachodu*, jw., s. 150.

¹³⁶⁴ Por. Św. Teresa od Jezusa, *Twierdza wewnętrzna. Mieszkanie czwarte*, t. 2, tłum. bp. H. Kossowski, wyd. 3, Kraków 1987, s. 272.

¹³⁶⁵ Por. W. Misztal, *Cisza i milczenie: aktualność propozycji chrześcijańskiej*, „Analecta Cracoviensia” 45 (2013), s. 188.

osiągnięcia jedności z Bogiem, której chrześcijanie poszukują¹³⁶⁶. Miejscem modlitwy jest dusza ludzka. W tym sanktuarium spotkanie z Bogiem odbywa się w milczeniu i samotności. Bóg mówi a eremita słucha i podejmuje poszukiwania Jego woli. Ma on głębokie przekonanie, że milczenie jest konieczne do osobistego spotkania z milczącą, jednak żywą obecnością Stwórcy w człowieku. Pustelnik pielęgnuje swoją wrażliwość i czystość serca przez samotność i ciszę wewnętrzną, które są skałami (fundamentami) w życiu z Panem twarzą w twarz¹³⁶⁷.

4.5. Przeżywanie tajemnicy Kościoła

Do Boga podążamy we wspólnocie Kościoła, a nie samotni¹³⁶⁸. Tak samo jest w przypadku pustelnika, który znajduje się w samym sercu Kościoła, nawet wtedy, gdy zewnętrzne warunki sugerują, że jego egzystencja jest ucieczką od świata i ludzkiej społeczności. Każdy eremita, który spędza czas na modlitwie w odosobnieniu, należy do wspólnoty kościelnej na mocy sakramentu chrztu. Materialnie mieszkając w swojej celi, nie żyje on poza duchową wspólnotą odkupionych wyznawców Chrystusa, ani nie znajduje się nawet na granicy eklezjalnej rzeczywistości. Jego służba Kościołowi realizuje się przez tajemniczą płodność apostołską¹³⁶⁹.

Intensywne życie według duchowości pustelniczej realizuje się w sferze wewnętrznej, mało dostrzegalnej dla osób postronnych, obserwujących eremy i ich mieszkańców z zewnątrz. Jest to charakterystyczny rodzaj odpowiedzi na wezwanie Kościoła do uświęcania

¹³⁶⁶ Por. C. De Hueck Doherty, *Dusza mojej duszy, droga do serca modlitwy*, przekł. M. Patryka i K. Dudek, WKB, Kraków 2007, s. 116, 117.

¹³⁶⁷ Zob. R. Sarah, N. Diat, *Bóg albo nic. Rozmowa o wierze*, przekł. A. Kuryś, WSL, Warszawa 2015, s. 175-176.

¹³⁶⁸ Por. H. Śmiarowski, *Pustelnicza droga*, w: www.ifzk.episkopat.pl/dokumenty/pustelni_cza_droga.pdf; (dostęp: 11.08.2018).

¹³⁶⁹ Zob. KPK kan. 674.

rodzaju ludzkiego od środka¹³⁷⁰. Eremickie serca będące świątynią Ducha Świętego służą budowaniu społeczeństwa ziemskiego w oczekiwaniu na nadejście Królestwa niebieskiego. W ten sposób składają wobec wspólnoty ochrzczonych szczególne świadectwo miłości, jaką Kościół darzy swego Pana, a dzięki swej przedziwnej apostołskiej płodności przyczyniają się do wzrostu Ludu Bożego¹³⁷¹.

Wielu świadków, kroczących drogą świętości, dodawało blasku monastynom w ciągu ich wielowiekowych dziejów. Wielki jest dług wdzięczności Kościoła powszechnego względem wszystkich ascetów, którzy potrafili pamiętać o tym, co „jedynie potrzebne” (por. Łk 10, 42), czyli o ostatecznym przeznaczeniu człowieka¹³⁷².

Ojcowie Kościoła podkreślali, że cały lud Boży jest wszczepiony w Chrystusa, który modli się za nas i w nas oraz jest celem ludzkich modlitw jako Bóg¹³⁷³. Tylko przez jedność Kościoła wiedzie droga do prawdziwej pełni przebywania z Bogiem i pokoju w świecie¹³⁷⁴. Ponad tysiąc pięćset lat temu, św. Paulin z Noli w swoim nauczaniu dał świadectwo jedności dusz w Ciele Chrystusa, ożywianą i podtrzymywaną przez Ducha Świętego. Jego list do duchowego przyjaciela św. Augustyna zawiera opis znaczenia bycia chrześcijaninem: trwanie w Mistycznym Ciele Chrystusa i życie w harmonii z Kościołem¹³⁷⁵.

Eremici w różny sposób akcentują spójną ukrytą płaszczyznę Kościoła, decydują się na wewnętrzną zażyłość z Bogiem. Siostra Gertruda Schinle opisuje tę niewidzialną i zarazem intymną relację, jako gotowość

¹³⁷⁰ Zob. KK 31.

¹³⁷¹ Zob. VC 6, 8.

¹³⁷² Por. Jan Paweł II, *Bezcenne dziedzictwo wiary i kultury*, jw.

¹³⁷³ Por. Benedykt XVI, *Św. Augustyn z Hippony (3)*, w: *Katechezy o Ojcach Kościoła*, red. E. Czyżowska, jw., s. 172.

¹³⁷⁴ Por. tamże, s. 178.

¹³⁷⁵ Por. Ep. 6, 2, za: Benedykt XVI, *Św. Paulin z Noli*, w: *Katechezy o Ojcach Kościoła*, red. E. Czyżowska, jw., s. 156.

„przyjęcia ognia Bożego, dlatego służba milczenia musi w nim być wykonywana po wszystkie czasy”¹³⁷⁶. U pustelników dostrzegamy wyraźnie wewnętrzne i duchowe nastawienie społeczne. Św. Paweł Pustelnik wypraszał błogosławieństwa i potrzebne łaski dla swojej siostry, szwagra, ale także męstwo i cierpliwość dla prześladowanych chrześcijan, oraz łaskę nawrócenia dla pogan¹³⁷⁷. Św. Szarbel przeżywał umartwienia ze względu na wszystkich chrześcijan, bo chociaż on się zamknął na ten świat, to tylko zewnątrz. Każdego dnia modlił się o uświęcenie świata, który opuścił¹³⁷⁸. Św. Mikołaj z *Flüe*, żył w odosobnieniu, a jednak to jemu Szwajcaria zawdzięcza trwałą pokój w państwie. Dzięki jego modlitwie i radom jakich udzielił, sprawił, że zwaśnieni posłowie poszczególnych kantonów potrafili dojść do porozumienia¹³⁷⁹.

Przebywanie pustelników w miejscach niedostępnych nie oznacza ich ucieczki przed światem, ale jest byciem dla tych, którzy naprawdę potrzebują pomocy. W życiorysach wielu pustelników są wzmianki, o różnych pątnikach przychodzących do pustelników po radę, pouczenie, modlitwę. Trwając na pustkowiu eremici jeszcze bardziej przyciągają ludzi, by im służyć¹³⁸⁰. Zjawisko to znane jest od samych początków duchowości i praktyki eremickiej. Św. Antoni Wielki odwiedził Pawła Pustelnika gdy ten miał 105 lat. Po śmierci Pawła pogrzebał go w jedności z Kościołem

¹³⁷⁶ G. Schinle, *Eremitische Spiritualität*, Leutesdorf 1973, s. 36; za: M.A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 97.

¹³⁷⁷ Por. Św. Paweł pierwszy pustelnik. *Patrjarcha zakonu oo. Paulinów*, oprac. O. Kajetan-Paulin, wyd.2, Nakładem Jasnej Góry, Leśna Podlaska 1930, s. 45-46.

¹³⁷⁸ Por. M. Bilska, *Papież Paweł VI i pustelnik Charbel*, w: <https://www.deon.pl/religia/duchowosc-i-wiara/zycie-i-wiara/art,1640,papiez-pawel-vi-i-pustelnik-charbel.html>; (dostęp: 10.08.2018).

¹³⁷⁹ Por. J. Okoń, *Pustelnik z Unterwalden*, jw., s. 13, 139-143.

¹³⁸⁰ H. Żukowski, *Pustelnicy w Kościele*, jw.

Apostolskim¹³⁸¹, czego symbolem stał się płaszcz św. Atanazego Wielkiego podarowany Antoniemu, w którym Paweł chciał być pochowany¹³⁸².

W pierwotnym Kościele uważano, że każdy ochrzczony, mając powołanie do życia w bliskości Chrystusa, przyjmował je nie tylko z uwagi na siebie samego, lecz ze względu na cały Kościół, a nawet cały świat i kosmos. Obszary pustynne stawały się miejscem naśladowania Chrystusa, gdyż dawały nieograniczoną przestrzeń dla tęsknoty za Jego bliskością. Pobyt na pustyni mógł być czasem przekazywania istotnych inspiracji w wierze tym, którzy poszukiwali ratunku¹³⁸³.

Pustelnik to samotny żołnierz Chrystusa, który modląc się nieustannie, uświęca siebie i wspiera Kościół. Magisterium Kościoła zalicza to powołanie do najlepszej części w Jego Mistycznym Ciele¹³⁸⁴. Sobór Watykański II postrzega Kościół jako sakrament wewnętrznej jedności z Bogiem całego rodzaju ludzkiego¹³⁸⁵. Pustelnicy przez mistyczne zjednoczenie z Chrystusem, oddają się na służbę Kościołowi¹³⁸⁶. Dziś misja wyznaczona im przez Kościół jest życiem na chwałę Boga i zbawienie świata. „In laudem Dei et mundi salutem”, czytamy w prawie powszechnym Kościoła łacińskiego¹³⁸⁷.

Niezwykłe doświadczenie wspólnoty Kościoła przejawia się w czasie praktykowania modlitwy Liturgią Godzin. Indywidualnie (pustelnicy), czy we wspólnocie odmawiane są te same teksty, które inni recytują gdzieś w

¹³⁸¹ Por. J. Kopiec, *Żywot św. Pawła I Pustelnika*, w: <http://www.jasnagora.com/wydarzenie-9005>; (dostęp: 14.11.2019).

¹³⁸² Św. Hieronim, *Żywot Pawła Pustelnika*, w: tenże, *Żywoty mnichów. Dialog przeciw pelagianom*, tłum. W. Szoldrski, *Pisma starochrześcijańskich pisarzy*, t 10, ATK, Warszawa 1973, s. 29-31.

¹³⁸³ Por. W. Nyssen, *Przedmowa*, w: M. Schneider, *Ze źródeł pustyni. Znaczenie Ojców Pustyni dla współczesnej duchowości*, przekł. E. Krukowska, WAM, Kraków 1994, s. 7.

¹³⁸⁴ Zob. H. Śmiarowski, *Zagospodarować samotność*, „Niedziela” 10 (2011), s. 24-25.

¹³⁸⁵ KK 1.

¹³⁸⁶ Zob. B. Stypułkowska, *Perspektywy dla dziewczyn konsekrowanych żyjących w świecie wynikające z duchowości monastycznej*, „Analecta Cracoviensia” 48 (2016), s. 197.

¹³⁸⁷ Por. H. Śmiarowski, *Pustelnicza droga*, jw.

świecie. Poszczególne osoby odmawiające brewiarz łączy w sobie Kościół, który jako Oblubienica Baranka, zanosi pieśni chwały do swojego Oblubieńca¹³⁸⁸.

Pod wpływem działania Ducha Świętego pustelnicy podejmują też działanie apostolskie i charytatywne. Otrzymują oni szczególne powołanie, które realizuje się w ramach życia diecezji i w ścisłej łączności z biskupem diecezji. Domaga się jednak szerokiego zakresu wolności. Nie opiera się na jednej regule pustelniczej powielanej w każdym powołaniu pustelniczym, ale stanowi własny(autonomiczny) sposób wewnętrznego zmagania i bycia znakiem dla Kościoła i świata¹³⁸⁹. Wiosna Kościoła, jak się wydaje, objawia się także dziś m. in. wzbudzaniem przez Ducha Świętego pustelniczych powołań¹³⁹⁰.

Pustelnicy, których ogarnia pokój wewnętrzny mogą z pewnością pomóc innym ludziom bezpośrednio, działając jako ojcowie lub matki duchowne, udzielając (wskazówek) rad tym, którzy do nich przychodzą. Poprzez ukrytą modlitwę samotni eremici stają się płonącymi płomieniami modlitwy i w ten sposób samym tylko istnieniem zmieniają otaczający ich świat. Poprzez prosty fakt ukrytej obecności oddziałują na społeczeństwo i to jest podstawowy dar, który pochodzi od tego, kto jest oddzielony od wszystkich i zjednoczony z wszystkimi. Autentyczni samotnicy żyją w głębokiej komunii ze światem i Kościołem¹³⁹¹.

Wyodrębniając omawiane fundamentalne elementy duchowości pustelniczej, które także akcentował Jan Paweł II, można odnaleźć wartości, które odgrywają także dziś szczególnie ważną rolę w chrześcijańskim pielgrzymowaniu Kościoła Chrystusowego ku Królestwu Niebieskiemu¹³⁹².

¹³⁸⁸ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 117.

¹³⁸⁹ H. Żukowski, *Pustelnicy w Kościele*, jw.

¹³⁹⁰ H. Śmiarowski, *Pustelnicza droga*, jw.

¹³⁹¹ Por. S. Klimas, *Samotność w teologii pustyni*, „Życie Konsekrowane” 3 (137) 2019, s. 55.

¹³⁹² Por. OL 9.

W Kościele łączy się wiara i czyn, ludzkie działanie i Boża łaska. W tej wspólnocie istnieją dwie płaszczyzny; ta widoczna, zewnętrzna i ta ukryta, wewnętrzna. Akcje apostołskie, działanie publiczne, zaangażowanie w konkretny sposób są przeniknięte czynnościami duchowymi, którymi są żywa wiara, modlitwa, umocnienie relacji z Bogiem. Obie płaszczyzny są nierozzerwalne, przenikają się, uzupełniają się i zależą od siebie¹³⁹³. Pustelnicy nieustannie służą kościołowi modlitwą. Uczestnictwo pustelników w życiu Kościoła polega na uświęcaniu świata od wewnątrz, a modląc się pustelnik bardzo aktywnie włącza się w życie duchowe Kościoła¹³⁹⁴.

Wszyscy chrześcijanie bytują w jednym Kościele i wciąż potrzebują odnajdywać jedyną Drogę, którą jest Chrystus. Wspólnota Kościoła jest Ludem związanym jednością Ojca i Syna i Ducha Świętego, to trynitarna tajemnica i najgłębsza rzeczywistość, a zarazem teologiczna prawda o Kościele. Cały Lud Boży, świadomy swego udziału w mesjańskim posłannictwie Chrystusa-Proroka, Kapłana, Pasterza, wrażliwy na doświadczenia Boskiego Serca Odkupiciela, żyje od ponad dwu tysięcy lat w apostołskim Kościele, zbudowanym na fundamencie Piotra, wszystkich świadków Ewangelii, Krzyża i Zmartwychwstania¹³⁹⁵.

Z Kościołem ściśle związana jest Błogosławiona Dziewica w tajemnicy Słowa Wcielonego i Ciała Mistycznego¹³⁹⁶. Nie sposób pominąć relacji eremitów do Najświętszej Maryi Panny. W celach i oratoriach współczesnych, katolickich pustelników obok krzyża, wisi obraz lub stoi

¹³⁹³ Por. M. A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 96-97.

¹³⁹⁴ Por. J. Malesza wywiad z H. Paprocki, *Z dala od zgiełku świata pustelnicy nieustannie służą kościołowi*, w: „Teologia Polityczna Co Tydzień” 27 (2016), w: <https://teologiapolityczna.pl/ks-prof-henryk-paprocki-z-dala-od-zgiełku-swiatea-pustelnicy-nieustannie-sluza-kosciolowi-modlitwa-tpct-27-;> (dostęp: 13.10.2021).

¹³⁹⁵ Por. Jan Paweł II, *Homilia w czasie Mszy św. odprawionej w bazylice Najświętszego Serca Jezusa na rozpoczęcie II Ogólnopolskiego Synodu Plenarnego*, jw.

¹³⁹⁶ KK 52-54.

figurka Matki Bożej¹³⁹⁷. Okazywanie jej czci, (określone jako *hyperdulia*) jest zgodne z nauczaniem Soboru Nicejskiego II (787)¹³⁹⁸. Uczestnicy liturgii kilkakrotnie w ciągu dnia wspominają Bogurodnicę (*Theotokos*)¹³⁹⁹ i modlą się z nią i jej słowami (np. w Modlitwie Eucharystycznej, w Nieszporach (*Magnificat*), końcową antyfoną w Komplecie). Wzywają Ją w cyklu uroczystości, świąt i wspomnień roku liturgicznego¹⁴⁰⁰.

Apokryficzny św. Jan Paulus w zachodniej hagiografii z XIII wieku zwracał się w modlitwie do Matki Bożej, gdy uprzedzał sobie swoją grzeszność i odczuwał zagubienie. W poczuciu głębokiej skruchy prosił Ją o pomoc, jednocześnie wyznając wiarę: „O Pani, wszakże Ty masz łaskę / Od Ojca, który jest Twym Synem, / By wspomóc w każdej przeciwności; / Jak prawdą to i ja w to wierzę, / Wspomóż mnie teraz, piękna Pani!”¹⁴⁰¹.

Święty Meinrad opuszczając benedyktyński klasztor około 829 roku rozpoczął pustelnicze życie. Zabrał ze sobą cudowną figurę Matki Bożej, którą otrzymał od ksieni Hildegardy z Zurychu i na zboczach przełęczy Etzel założył swoją pustelnię. Zainspirowany Ojcami Pustyni praktykował ścisłą ascezę. W 835 r. wycofał się do pustelni w lesie na miejscu dzisiejszego klasztoru w Einsiedeln, gdyż szukało go wielu ludzi. Podarowane mu prezenty przekazywał biednym. Po jego męczeńskiej śmierci (w 861 r.) jeszcze przez osiemdziesiąt lat jego pustelnię zamieszkiwali następcy, a jego była cела stała się świątynią Czarnej Madonny z Einsiedeln. Przez lata kurz i dym świec, lamp oliwnych i kadzideł przyciemniały obraz. W 1803 r. ręce i

¹³⁹⁷ Zob. C. De Hueck Doherty, *Pustynia. Spotkanie Boga w ciszy, samotności i modlitwie*, jw., s. 25; M.A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 30.

¹³⁹⁸ Zob. F. Courth, P. Neuner, *Mariologia – Maryja, Matka Chrystusa. Eklezjologia – nauka o Kościele*, tłum. W. Szymona OP, *Podręcznik do teologii dogmatycznej*, red. W. Beinert, t. VI-VII, red. pl. Z. Kijas OFM, „M”, Kraków 1999, s. 200.

¹³⁹⁹ Sobór Efeski (431); zob. BF VI, 4.

¹⁴⁰⁰ Zob. *Maryja Matka Jezusa Chrystusa – Theotokos*, w: LLN, s. 877-896; J. Drozd SDS, *Maryja w roku kościelnym*, Michalineum, Kraków 1983, s. 33-165.

¹⁴⁰¹ J. Gorecka-Kalita, *Pustelnik na czworakach. Żywot Świętego Jana Paulusa. Studium legendy*, WUJ, Kraków 2017, s. 177.

twarz NMP pomalowano na czarno¹⁴⁰². W czasie pożaru w 1465 roku spłonęła statua Matki Bożej. Obecnie sanktuarium odwiedza rocznie około 150 tysięcy pielgrzymów. Nadal jego stróżami są benedyktyni, którzy modlitwą, pracą i nauczaniem kształtują życie religijne katolickiej części Szwajcarii i rozwijają kult Matki Bożej¹⁴⁰³.

Na przykładzie św. Ignacego Loyoly (1491-1556) dostrzega się wpływ Matki Bożej na nawrócenie grzeszników i podjęcie przez nich pokuty w miejscach odosobnienia. „Pewnej nocy, gdy nie spał, ujrzał obraz naszej Pani ze świętym Dzieciątkiem Jezus. Widzenie to nappełniło go na dłuższy czas nadzwyczajną pociechą i tak wielkim wstrętem do życia przeszłego, a szczególnie do grzechów cielesnych, iż zdawało mu się, że wymazane zostały z jego duszy wszystkie te obrazy i wyobrażenia, które aż do tej pory były w niej wyryte. I tak od tamtej chwili ... nigdy nie dał najmniejszego przyzwolenia na pokusy cielesne”¹⁴⁰⁴. Po odbyciu spowiedzi w Montserracie (przygotowana pisemnie trwała trzy dni) miecz i sztylet zawiesił przed ołtarzem Najświętszej Panny. Zmieniwszy ubranie na suknię pielgrzyma, w wigilię święta Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny, spędził przed ołtarzem Matki Boskiej, czuwając klęcząc lub stojąc, a o świcie wyruszył do Manresy”¹⁴⁰⁵.

¹⁴⁰² Meinrad (łac. Meinradus, Mainradus) – święty w Kościele rzymskokatolickim i prawosławnym. Urodził się ok. 797 r. w rodzinie hrabiów z Hohenzollerna. Wykształcenie otrzymał w szkole klasztornej w Reichenau, wyspie na Jeziorze Bodeńskim. Został mnichem i kapłanem w benedyktyńskim Opatów Hatto i Erlebold. Został zabity 21.01.861 r. przez dwóch rabusiów, którzy chcieli skarbów pozostawionych w sanktuarium przez pielgrzymów. Znany jest jako „Męczennik Gościnności”; zob. *Meinrad z Einsiedeln*, https://wblog.wiki/pl/Saint_Meinrad; (dostęp: 22.05.2022).

¹⁴⁰³ Por. O. R. Soczewka, *Patronka pustelników w Einsiedeln*, <https://adonai.pl/marija/?id=388>; (dostęp: 21.05.2022).

¹⁴⁰⁴ Św. I. Loyola, *Opowieść Pielgrzyma. Autobiografia*, przekł. M. Bednarz SJ, WAM, Kraków 2002, s. 36.

¹⁴⁰⁵ Por. tamże, s. 42-43.

Prawosławny św. Serafin Sarowski (1759-1833) darzył Matkę Bożą szczególnym nabożeństwem¹⁴⁰⁶. Nauczał, że chociaż „szatan skusił Ewę, a wraz z nią upadł też Adam, to Bóg dał im nie tylko zbawienie w cielesnym nasieniu Niewiasty, który śmiercią zwyciężył śmierć, ale dał nam także wszystkim w Niewieście, zawsze Dziewicy Bogurodzicy Maryi, która stała w sobie samej i ściera w całym rodzaju ludzkim głowę węża, nieodstępną Orędowniczkę przed Synem swoim i Bogiem naszym, nie do zawstydzenia i nie do zwyciężenia wstawienniczkę nawet za najgorszych pozbawionych nadziei grzeszników. Z tego powodu Matka Boża nazywana jest *Raną Biesów* (nazwa jednej z cudownych ikon Bogarodzicy), gdyż szatan nie ma możliwości zgubienia człowieka, jeżeli tylko sam człowiek nie odstąpi od przebywania pod opieką Bożej Matki”¹⁴⁰⁷.

W pobożności pustelników od czasów św. Dominika pojawił się zwyczaj odmawiania różańca świętego. Na przykład z życia św. Szarbela wiadomo, że w oratorium jego eremu wisiał (wraz z innymi obrazami świętych), obraz Matki Boskiej, a on nigdy nie zjadł obiadu, „dopóki nie odmówił całego różańca – często w towarzystwie innego mnicha, z zapalem i pobożnością, wzruszonym głosem, z prawdziwie synowską miłością do Najświętszej Marii Panny”¹⁴⁰⁸.

Apostolską posługę wobec Kościoła pełnią Paulini (Pustelnicy Zakonu św. Pawła Pierwszego Pustelnika). Sprowadzeni do Częstochowy (w 1383 r.), posługują w Jasnogórskim Sanktuarium, duchowej stolicy

¹⁴⁰⁶ Np. Z polecenia NMP założył wspólnotę 8 mniszek wydzielonych z zakonu w Diwiejewie. Nazywał te mniszki czwartą i ostatnią częścią Bogurodzicy na ziemi; zob. Św. S. Sarowski, *Ogień Ducha Świętego. Rozmowa św. Serafina z Sarowa z Mikołajem Aleksandrowiczem Motowiłowem (Wspomnienie zapisane przez M. A. Motowiłowa)*, tłum. H. Paprocki, Orthdruk, Białystok 1992, s. 3.

¹⁴⁰⁷ Tamże, s. 28.

¹⁴⁰⁸ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 96, 196.

Polski i jednym z największych centrów pielgrzymkowych. Corocznie 16 stycznia Zakon obchodzi święto Matki Bożej Królowej Pustelników¹⁴⁰⁹.

W duchowości karmelitańskiej szkaplerz jest znakiem oddania się Matce Bożej na jej służbę, „aby doświadczać słodkiej i macierzyńskiej obecności Maryi w codziennym trudzie przyoblekania się w Jezusa Chrystusa (św. Jan Paweł II). Serce nabożeństwa szkaplerznego stanowi oddanie się Chrystusowi na wzór Maryi przez poświęcenie się na Jej służbę, życie w zjednoczeniu z Nią i naśladowanie Jej cnót”¹⁴¹⁰.

W jednej z reguł podane są zasady czujności maryjnej i cichej modlitwy wewnętrznej, która jest wiernością codziennemu różańcowi. Zaczyna się o świcie każdego dnia przez *lectio mariale*, które oświecla, karmi i jednoczy serce osoby modlącej się z Sercem Maryi (Łk 2, 19; Mt 6, 6)¹⁴¹¹.

We współczesnej, pustelniczej duchowości w relacji do Najświętszej Maryi Panny zarysowują się charakterystyczne cechy. Są nimi: wyznawanie czystej wiary katolickiej, całkowite posłuszeństwo Słowu Bożemu wyrażane w służebnej i ufnej postawie wobec jego Opatrzności, przeżywanie eremickiego powołania w ofiarnym i radosnym darze z siebie, życie kontemplacyjne harmonijnie połączone apostolskim zaangażowaniem, pielęgnowanie milczenia i dobrowolnego ubóstwa¹⁴¹².

Dzisiejsi pustelnicy kontynuują pobożność maryjną, wypracowaną w średniowiecznej teologii i praktykowaną w nurcie monastycznym. W łacińskiej świadomości ugruntowało się przekonanie, że prawidłowa cześć

¹⁴⁰⁹ O.M. Załęski, *Królowa pustelników*, „Niedziela Ogólnopolska” 3 (2006), s. 9, w: <https://www.niedziela.pl/artikul/78439/nd/Krolowa-Pustelnikow>; (dostęp: 22.05.2022).

¹⁴¹⁰ Zob. *Szkaplerz karmelitański*, w: <https://www.karmel.pl/szkaplerz-karmelitanski/>; (dostęp: 25.05.2022).

¹⁴¹¹ Zob. *Bracia i Siostry Karmelu, Maryi, Dziewicy Misjonarki*, w: <http://pustyniakarmelu.blogspot.com/2010/12/karmel-maryi-dziewicy-misjonarki.html>, p. 78; (dostęp: 25.05.2022).

¹⁴¹² Por. M.-D. Philippe OP, *Misterium Maryi. Wzrost życia chrześcijańskiego*, tłum. br. K. Brodzik OFMCov, Niepokalanów 2000, s. 78-101.

okazywana Matce Bożej wiąże się z naśladowaniem jej cnót, zwłaszcza czystości. Maryja jest drogą do Chrystusa i miłość do niej, jako Królowej Pustelników, zobowiązuje do oddawania Bogu odpowiedzi całym życiem¹⁴¹³. Na model chrystotypicznej czci nakłada się soborowy rys eklezjotypii, w którym podkreślane jest wzorowanie się na Najświętszej Maryi Pannie w jej konsekwentnym życiu z wiary¹⁴¹⁴.

Podsumowując badania przeprowadzone w rozdziale czwartym należy podkreślić główne treści, które są wspólnymi elementami duchowości eremickiej w naszych czasach. Pustelnik dąży do pełnego objawienia Chrystusa w swoim życiu i zmierza do takiej postawy, aby przez niego ukazywała się tajemnica miłości Boga do świata. Pragnieniem pustelnika w relacji z Jezusem jest przenikanie całego działania modlitwą, tak by Jego obecność stawała się widoczna w pustelniczej codzienności. Wierny eremita we wszystkim szuka chwały swego ukrzyżowanego, ale i zmartwychwstałego Pana.

Pustynia nie jest miejscem duchowego odpoczynku, ale intensywnej walki wewnętrznej, ścierania się z pokusami i potyczki z demonami. Samotność przeżywana na pustyni w szczególny sposób ukazuje, kim jest człowiek i w jakim kierunku dąży. Dlatego duchowość ojców pustyni stała się prawzorem dla wszystkich chrześcijan.

Walka duchowa nikomu nie jest oszczędzona na drodze życia duchowego. Tym, którzy dziś chcą prowadzić życie duchowe zaleca się różne ćwiczenia, metody modlitwy zewnętrznej i wewnętrznej, dni skupienia, rekolekcje. Najważniejszym jest otwartość i szczerść serca przed kochającym i miłosiernym Bogiem.

¹⁴¹³ Por. F. Courth, P. Neuner, *Mariologia – Maryja*, jw., s. 202.

¹⁴¹⁴ Por. S. Pié-Ninot, *Wprowadzenie do eklezjologii. Maryja, Kościół zrealizowany*, tłum. T. Kukułka SJ, WAM, Kraków 2002, s. 105-106.

Przez wierne przestrzeganie surowej ascezy wynikającej z wiary, przez modlitwę, umartwienia i miłość do Boga pustelnicy są milczącymi świadkami Chrystusa i głosicielami prawdziwości rad ewangelicznych.

Z dala od zgiełku świata pustelnicy nieustannie służą Kościołowi modlitwą. Eremici wznoszą do Boga nieustanne błagania, bowiem kochają i doceniają podarowany ludziom świat i pragną być znakiem Królestwa i bliskości Boga na ziemi.

W wędrówce Kościoła przewodzi Najświętsza Maryja Panna. Pustelnik Jej się powierza i Ją naśladuje, wzrastając w wierze i w cnotach na większą chwałę Boga.

Rozdział V

WYBRANE FORMY PUSTELNICZEJ POBOŻNOŚCI JAKO PROPOZYCJA ODPOWIEDZI NA EGZYSTENCJALNE PROBLEMY CZŁOWIEKA

W ostatnim rozdziale zostanie podjęta próba zaproponowania wybranych form pustelniczej pobożności, jako pomocy w pokonywaniu egzystencjalnych problemów. Doświadczenie wielu pokoleń pustelników z minionych wieków, może być nadal światłem w rozumieniu tożsamości człowieka w relacji do Boga i spraw doczesnych. Odwoływanie się do eremickiej tradycji w szukaniu odpowiedzi na fundamentalne pytania dotyczące ludzkiego istnienia i sensu życia wydaje się jak najbardziej uzasadnione i rozsądne. Tym bardziej, że aktualne do dziś są prorockie słowa kard. K. Wojtyły wypowiedziane prawie 50 lat temu, podczas wizyty w Stanach Zjednoczonych w 1976 roku, który oceniając sytuację w świecie stwierdził, że ludzkość staje obecnie wobec największej konfrontacji między Kościołem a światem¹⁴¹⁵. W takich niesprzyjających warunkach światopoglądowych rodzą się skrajne poglądy agnostyczne, a nawet ateistyczne, kierujące się etyką sytuacyjną oraz odradzają radykalne postawy hedonistyczne, przyjmujące coraz bardziej wyrafinowane formy egoizmu indywidualnego i zbiorowego. Radykalna postawa pustelników udających się na modlitwę w samotności, opuszczających społeczność, coraz bardziej uzależniającą się od współczesnych środków cywilizacyjnych, zdaje się być jedną z pozytywnych odpowiedzi przywracających ludziom nową perspektywę w życiu. Współcześnie coraz częściej uwidacznia się w postchrześcijańskim kręgu kulturowym, że zewnętrznie praktykowane

¹⁴¹⁵ Zob. Cz. Ryszka, *Prorocze słowa kardynałów Wojtyły i Ratzingera*, w: <https://swiatopodglad.pl/czeslaw-ryszka/prorocze-slowa-kardynalow-wojtyly-i-ratzingera>; (dostęp: 28.11.2019).

religijne obrzędy i kultywowane zwyczaje świąteczne są dalece niewystarczające wobec wyzwań, które przynosi coraz bardziej pusta codzienność¹⁴¹⁶. Propozycje, nawet wybranych elementów pustelniczych form pobożności, mogą zainspirować poszukujących katolików do działania, pomóc im wyrwać się z marazmu życia, pobudzić do szukania bliskości Boga i przeżywania osobowej relacji z Jezusem Chrystusem.

Poniżej zostanie poruszony temat ukazujący życie pustelnicze jako pozytywne zagospodarowaniem samotności. Omówione będą zjawiska dotyczące pielęgnowania zasad pustelni w mieście oraz prowadzenia kontemplacyjnego życia w świecie. Zostanie podjęta próba przypomnienia o nadprzyrodzonej wartości, którą jest wolność od rzeczy materialnych i wskazanie na pustelniczą duchowość, jako jedną z form urzeczywistniania rad ewangelicznych. W założeniu jest także ukazanie eremickiej pokuty w odniesieniu do przyszłości eschatologicznej i doczesnych wyzwań.

5.1. Życie pustelnicze pozytywnym zagospodarowaniem samotności

W Polsce jest wielu świątobliwych samotników¹⁴¹⁷, ale pustelników i pustelnic w sensie kanonicznym jest o wiele mniej (ok. kilkunastu osób). Na samym początku omawiania tematu, dotyczącego zagospodarowania samotności, należy jasno podkreślić, że propozycja podjęcia życia pustelniczego nie jest skierowana do każdego katolika, ale do osób o pewnych predyspozycjach. Zaproszenie to, należy rozpatrywać w kategorii powołania, które ma specyficzny charyzmat kontemplacyjny¹⁴¹⁸. Decydujący głos będzie, należał do „Pana żniwa”. Może się okazać, że

¹⁴¹⁶ Zob. R. Sarah, N. Diat, *Wieczór się zbliża i dzień już się chyli*, przekł. A. Kuryś, WSL, Warszawa 2019, s. 28-33.

¹⁴¹⁷ Sługa Boża Anna Jenke (1921-1976), nauczycielka z Jarosławia, prowadząc samotne, ale aktywne życie zawodowe i społeczne jest przedstawicielką laikatu realizującego wezwanie do doskonałości chrześcijańskiej; zob. J. Misiurek, *Historia i teologia polskiej duchowości katolickiej*, t. 3 (w. XX), RW KUL, Lublin 2001, s. 372-382.

¹⁴¹⁸ Por. Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, jw., s. 17-18.

przeżywana samotność nie jest przypadkowa, lecz jest darem Boga. Osoby samotne, żyjące w stanie świeckim, w tym samotni małżonkowie, niekiedy poranieni rozwodami, także mają możliwość podjęcia refleksji nad tą formą powołania i szansę jego podjęcia¹⁴¹⁹.

Życie pustelnicze w dzisiejszych czasach postrzegane jest jako znak czasu, a jako forma indywidualna pozwala przeżyć, to czego nie zapewni życie klasztorne lub wspólnotowe¹⁴²⁰. Rozważając problematykę życia pustelniczego należy zaznaczyć, że chodzi tu o postawę wyboru samotności ze względu na Boga. On sam pozostaje fundamentem i jedynym uzasadnieniem religijnej samotności, a nie odosobnienia funkcjonalnego, np. naukowca czy działacza. Odosobnienie ma pomagać i służyć w dochowaniu wierności Panu¹⁴²¹.

Pismo Święte poucza rodzinę ludzką, że rozwój cywilizacji, jako wielkie dobrodziejstwo rodzi też pokusę zburzenia hierarchii wartości, kiedy pomiesza się dobro ze złem, a ludzie zwrócą się w kierunku realizacji swoich spraw nie zwracając uwagi na innych¹⁴²². Pustelnik, który składa śluby daje pełne świadectwo wobec Kościoła i świata, o całkowitym poświęceniu się Bogu. Nie mniej, także podjęcie niekonsekwentnej formy takiej drogi, które nie wymaga prawnej akceptacji eklezjalnej hierarchii, może pomóc człowiekowi w odnalezieniu swojego miejsca w Kościele, a nawet przywrócić mu sens życia. Osoby podejmujące decyzję, pójścia drogą takiego powołania, pozytywnie zagospodarowują swoją samotność korzystając z przywileju miana pustelnika lub pustelnicy¹⁴²³.

W myśl zapisów zawartych w Dokumentach Kościoła, aby nie pozostać na poziomie samotnika, trzeba spełnić kilka pustelniczych

¹⁴¹⁹ Por. H. Śmiarowski, *Zagospodarować samotność*, „Niedziela” 10 (2011), s. 24-25.

¹⁴²⁰ Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, jw., s. 17-18.

¹⁴²¹ Zob. M. Zawada OCD, *Zaślubiny z samotnością*, WKB, Kraków 1999, s. 143.

¹⁴²² Por. KDK 37.

¹⁴²³ Zob. KPK kan. 603 § 1; por. H. Śmiarowski, *Pustelnicza droga*, w: www.ifzk.episkopat.pl/dokumenty/pustelnicza_droga.pdf; (dostęp: 11.08.2018).

wymogów. Przede wszystkim mieć intencję podjęcia życia w radykalnych formach opuszczenia świata i wypełniania pustej przestrzeni życia modlitwą „na chwałę Boga i zbawienie świata”¹⁴²⁴.

Wiara chrześcijańska stanowi jedyną wyczerpującą odpowiedź na pytania, jakie życie stawia każdemu człowiekowi. Pozwala wyznawcom Chrystusa zaszczipiać w świecie wartości Królestwa Bożego. Dzisiejsi pustelnicy żyjąc w ubóstwie i w ukryciu przed światem, dają odważne świadectwo miłości Boga i bliźniego¹⁴²⁵. Mimo zawirowań świata, pogoni za nowościami, nadmierną aktywnością zewnętrzną, formy życia pustelniczego zaczynają w Kościele się odradzać i znajdują zwolenników¹⁴²⁶.

Z przeprowadzonych dotychczasowych naszych badań zarysowują się pewne ważne wskazówki dla dzisiejszych samotników, którzy chcą zmierzyć się z eremickim stylem życia. U wielu świętych pustelników dostrzegamy, że wcześniej nim udali się na samotnię, prowadzili pobożną służbę religijną we wspólnotach monastycznych. Ich wybór samotności podyktowany był pragnieniem jeszcze radykalniejszego zagospodarowania swego życia, spędzanego na gorliwszej pokucie oraz nieustannej kontemplacji Stwórcy i Oblubieńca (np. św. Szarbel¹⁴²⁷, św. Andrzej

¹⁴²⁴ Zob. KPK 603 § 1; KKK 920, 921.

¹⁴²⁵ Zob. EinE 41.

¹⁴²⁶ Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, jw., s. 14.

¹⁴²⁷ Św. Szarbel rozpoczął samotne życie w górskim eremie Św. Piotra i Pawła po osiemnastu latach życia we wspólnocie zakonnej w Annaya; zob. J. Skandar, M.S. Buisson, *Św. Charbel. Pielgrzym wieczności we wspomnieniach świadków epoki*, jw., s. 20.

Świerad¹⁴²⁸, i jego uczeń Benedykt¹⁴²⁹, św. Jan Klimak¹⁴³⁰, bł. Bogumił¹⁴³¹). Przykład zagospodarowania życia modlitwą daje całemu Kościołowi i światu emerytowany papież Benedykt XVI. Dobrze jest więc, jeśli jakiś kapłan, czy osoba zakonna lub dziewica konsekrowana¹⁴³², która odczuwa takie powołanie do indywidualnego służenia Bogu, podejmie nowe wezwanie według całej sztuki katolickiego rozeznawania duchowego¹⁴³³.

Osoby świeckie, tzw. single, prowadzące dotychczasowy „światowy” styl życia¹⁴³⁴, rozsądnie skorzystają z dawnych świętych wzorów, jeśli po swym nawróceniu w początkowym etapie religijnego życia będą wzrastać wstępując do III zakonu, pobierać formację w zakonnych wspólnotach modlitewnych dla świeckich lub utwierdzać swoją wiarę w parafialnych grupach formacyjno-modlitewnych, zakorzenionych w różnorodnych stowarzyszeniach ewangelizacyjnych i ruchach odnowy charyzmatycznej Kościoła.

Duża część świętych pustelników i pustelnic wybrała samotność po wcześniejszym, bogobojnym i ofiarnym życiu małżeńskim (św. Mikołaj z

¹⁴²⁸ Andrzej Świerad, zw. Żurawkiem (ok. 1030-1034) był kamedulskim mnichem z klasztoru benedyktyńskiego św. Hipolita na górze Zabor k. Nitry na Słowacji. Opuścił wspólnotę i założył pustelnię w Tropiu nad Dunajcem; zob. ILpłŚ, s. 25.

¹⁴²⁹ Benedykt (zm. 1037) podobnie jak jego mistrz duchowy Andrzej, przywdział habit benedyktyński w klasztorze św. Hipolita. Trzy lata po śmierci św. Andrzeja samotnie pokutował na pustelni mistrza, aż do męczeńskiej śmierci; zob. ILpłŚ, s. 25.

¹⁴³⁰ Ten Święty po czterdziestu latach życia pustelniczego, został mianowany igumenem klasztoru na górze Synaj. Na kilka lat przed śmiercią przekazał kierowanie klasztorem jednemu z braci i powrócił do swojej pustelni; zob. J. Klimak, *Drabina raju*, jw., s. 104.

¹⁴³¹ Bł. Bogumił z Dobrowa (1135-1204) przez dwanaście lat zarządzał metropolią gnieźnieńską. Spragniony ciszy i spokoju złożył rezygnację z biskupiego urzędu i przeniósł się na pustelnię, by trapiąc swoje ciało różnymi umartwieniami adorować w milczeniu Chrystusa; zob. *Żywoty świętych pańskich na każdy dzień*, jw., s. 160-161.

¹⁴³² Zob. Z. Prochownik, *Dziewictwo konsekrowane we współczesnej nauce Kościoła katolickiego*, PAT, Kraków 1996, s. 39.

¹⁴³³ Zob. E. Mühlen, *Prowadzenie przez Ducha Świętego. Jak rozpoznać wolę Bożą w swoim życiu*, tł. M. Wołochowicz, Esprit, Kraków 2010, s. 187-200.

¹⁴³⁴ Zob. A. Ogrocka, *Życie w pojedynkę w Polsce – skala zjawiska i podstawowe dane. Komunikat z badania ilościowego*, w: *Singlizm. Nowy styl życia w ponowoczesnym świecie*, red. K.L. Kuklińska, Warszawa 2013, s. 175-185.

Flüe¹⁴³⁵, św. Dorota z Mąteu¹⁴³⁶, bł. Juta¹⁴³⁷). Ten rodzaj zagospodarowania samotności, może być szczególnie pomocny dzisiejszym emerytom, którzy doświadczają opuszczenia przez bliskich (np. z racji śmierci współmałżonka i migracji dzieci czy ich aktywnej i absorbującej pracy zawodowej). W Polsce kobiety w wieku dojrzałym mają budujące przykłady świętobliwych wdów ze średniowiecza, które po śmierci swych mężów rozpoczynały życie konsekrowane w klasztorach lub podejmowały inne surowe formy pokutne. W ten sposób nadal aktywnie służyły Bogu będąc wielkim darem dla Kościoła¹⁴³⁸.

Pisarka A. Leneen przedstawia pustelnicę, matkę trójki dzieci i babcię, po rozwodzie, która żyje w odosobnieniu w małej wsi nieopodal klasztoru i nadaje swojej egzystencji cechy życia eremity¹⁴³⁹. Temat zagospodarowania samotności przez świadomą decyzję na życie pustelnicze wśród ludzi podejmuje K. Osińska i przytacza stwierdzenia pustelników: „Warto być pustelnikiem”; „Dobrze jest wybrać samotność”¹⁴⁴⁰. Pustelnik to człowiek z pasją, służy Bogu i człowiekowi, widzi dalej i głębiej. Pracuje on nad pokonywaniem nienawiści, przemocy, głupoty, egoizmu, a jego życie

¹⁴³⁵ Udał się na pustelnię wskazaną przez Boga po wcześniejszej rezygnacji z życia rodzinnego i urzędniczego; zob. J. Okoń, *Pustelnik z Unterwalden*, s. 62-86.

¹⁴³⁶ Będąc mężatką urodziła dziesięcioro dzieci, które poumierały podczas epidemii. Jedyna jej córka Gertruda, która przeżyła została ksienią benedyktynek w Chełmnie. Dorota zagospodarowała swoje wdowieństwo modląc się 14 miesięcy zamurowana w celi przylegającej do prezbiterium katedry w Kwidzynie; zob. ILpłŚ, s. 140-141.

¹⁴³⁷ Zob. Bł. Juta po śmierci męża (po ok. 1240 r.), gdy dzieci podrosły oddała je na służbę Bogu, majątek rodzinny rozdała ubogim, a sama podjęła żywot pielgrzyma oraz pustelnicę. Podobnie jak mistyczka Mechtylda należała do stowarzyszenia beginiek; zob. A. Kola, *Błogosławiona Juta w literaturze polskojęzycznej. Kult lokalnej świętej*, w: *Święci i świętość u korzeni tworzenia się kultury narodów słowiańskich*, red. W. Stępnia-Minczewska, Z. J. Kijas OFM Conv, PAT, Kraków 2000, s. 99-100.

¹⁴³⁸ Zob. S. Ropiak, *Kobiety „geniusz” w maryjnym profilu Kościoła na przykładzie polskich błogosławionych i świętych niewiast*, w: *Języki lustrami kultury*, red. A. Bielinowicz, WT UWM, Olsztyn 2014, s. 123.

¹⁴³⁹ Por. M. A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 46.

¹⁴⁴⁰ K. Osińska, *Pustelnicy dziś*, jw., s. 152.

aktualizuje się w wymiarze służby drugiemu człowiekowi przez otwarcie na jego potrzeby¹⁴⁴¹.

Współczesny człowiek może się uczyć wartości samotności od anachoretów. Dzisiaj także żyją mnisi-pustelnicy na górze Athos, w odosobnieniu, a w przeszłości zajmowali poważne stanowiska dyrektorów banków, profesorów wyższych uczelni. Uznali oni, że mają dość dotychczasowych obowiązków, nerwowego trybu życia. Ludzie ci szukali cichego miejsca na odpoczynek i dotarli na górę Athos. Spotkanie z Bogiem w ciszy i samotności było tak silnym przeżyciem, że już nie wracali do poprzednich miejsc. Przeżyli szok w kontakcie z tą formą życia i tam zamieszkali¹⁴⁴².

Pustelnicy przyjmują Chrystusa jako swojego Pana i poświęcają swoje życie na chwałę Stwórcy i zbawienie świata. Dynamizm prawdy wewnętrznej, że jedynym Panem człowieka jest Bóg i trzeba Go miłować z całego swego serca, z całej duszy, ze wszystkich sił¹⁴⁴³, prowadzi wierzącego ku wypełnianiu przykazania miłości i co ważniejsze do wejścia z Chrystusem w całkowitą zażyłość, która pozwala rozpoznawać Jego obecność w świecie. Wtedy śmiertelnik otrzymuje inne oczy do patrzenia i uszy do słuchania, aby umieć widzieć prawdziwą rzeczywistość. Przykazanie miłości Boga jest największą mądrością, prawdziwym realizmem życia¹⁴⁴⁴.

Przebywając na pustelni, w odosobnieniu może człowiek doświadczyć głębokiej i dojmującej samotności. Nie przeżywa on żadnej widocznej

¹⁴⁴¹ Por. tamże, s. 152-153.

¹⁴⁴² Por. J. Malesza wywiad z H. Paprocki, *Z dala od zgiełku świata pustelnicy nieustannie służą kościołowi*, „Teologia Polityczna Co Tydzień” nr 27 (2016), w: <https://teologiapolityczna.pl/ks-prof-henryk-paprocki-z-dala-od-zgiełku-swiatea-pustelnicy-nieustannie-sluzo-kosciolowi-modlitwa-tpct-27->; (dostęp: 13.10.2021).

¹⁴⁴³ Por. KKK 2083.

¹⁴⁴⁴ Zob. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, okres zwykły tygodnie 1-11*, t 3, wyd. 2, WB, Tyniec - Kraków 2013, s. 141.

tragedii, nic złego się nie stało, a tu nie wiadomo skąd pojawia się pustka i jakiś nieokreślony smutek. Pojawia się pytanie, czy Bóg o mnie już nie pamięta? (por. Iz 49,14-15). Takie przeżycie może się stać prawdziwym, czasem łaski. Prowokuje do wytrwałej i naprawdę upartej modlitwy. Rodzi wiarę, że Ojciec działa aż do tej chwili i nigdy nie zapomina o swoich dzieciach¹⁴⁴⁵.

„Samotność zwykle towarzyszy milczeniu, ale milczenie nie potrzebuje samotności. Milczenie posiada samotność samo w sobie. Ten, kto wchodzi w głębiny serca Bożego, pozostawia samotność za drzwiami, bo otacza go milczenie Boga. Samotność to sposób milczenia”¹⁴⁴⁶.

Oprócz stałego życia na pustelni w różnych duszpasterstwach pojawiają się różnego rodzaju rekolekcje czerpiące z duchowości eremickiej. By wziąć udział w rekolekcjach na pustelni, potrzebna jest przemyślana decyzja, połączenie wsłuchania się sercem w Boga, poznania jego woli i zasięgnięcie rady swojego kierownika duchowego, czy to jest właściwy czas¹⁴⁴⁷.

„Święty czas pustyni” dany rekolektantom w prezencie przez Boga i dobrze wykorzystany, może być szansą powrotu na właściwą drogę. Doświadczenie pustyni jest czasem łaski, oczyszczenia, hartowania, przeżywania bliskości Boga i dojrzewania do pełnego zjednoczenia z Nim. Jednocześnie osoba zanurzona w swojej grzeszności odkrywa nieskończoność miłosierdzia Boga¹⁴⁴⁸.

Chrześcijanin, zwłaszcza młody, potrzebuje odpowiedniego ukierunkowania swojej duchowości, by ożywiała codzienną działalność przeżywaną jako autentyczną drogę świętości¹⁴⁴⁹. Człowiek żyje swoimi

¹⁴⁴⁵ Por. W. Czwichocki OP, *Komentarz, „Oremus” Wielki Post 2007*, s. 117.

¹⁴⁴⁶ C. de Hueck Doherty, *Milczenie. Doświadczenie milczenia Boga*, jw., s. 35-36.

¹⁴⁴⁷ Zob. tamże, s. 52.

¹⁴⁴⁸ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 226.

¹⁴⁴⁹ Por. EinE 41.

planami związanymi z własną perspektywą. W czasie rekolekcji Bóg przychodzi z czymś zupełnie innym. Sztuka otwierania się na tę inność jest mądrością życia w Bogu. Ono po prostu jest życiem Bożym, które od wierzącego wymaga jedynie całkowitego oddania się Chrystusowi w geście zawierzenia¹⁴⁵⁰. Osoba podążająca drogą życia pustelniczego nie szuka towarzystwa ludzi, ale też nie zamyka się na tych, którzy rzeczywiście potrzebują duchowej pomocy. Jest już pewną tradycją udawanie się po radę do pustelnika czy pustelnicy¹⁴⁵¹.

Bóg wzywa i zachęca: „Jeżeli chcesz, to chodź!”, jednak zawsze: „jeżeli chcesz”. Atrakcyjność pustyni przyciąga także współcześnie młodych ludzi, których zaciekawia samotność wypełniona kontemplacją Bożego Oblicza¹⁴⁵². Jednak krótkie rekolekcyjne pobyty w warunkach życia pustelniczego nie wystarczą osobie, która myśli poważnie o prowadzeniu życia duchowego. Po powrocie do świata konieczny jest czas na modlitwę w ciszy, na czytanie i rozważanie Słowa Bożego, na pełne uczestnictwo w Uczcie Eucharystycznej. Po takich spotkaniach z Bogiem człowiek idzie do swoich obowiązków napełniony Duchem Świętym¹⁴⁵³.

5.2. Pielęgnowanie zasad pustelni w mieście

Na kwestie wprowadzania eremickiego stylu życia w środowisku miejskim można spojrzeć od strony silnej urbanizacji i industrializacji świata Zachodniego. Europejska cywilizacja dysponuje coraz mniejszymi obszarami bezludnymi, które spełniałyby warunki życia dla klasycznych pustelników. Coraz częściej pojawiają się próby życia pustelniczego w

¹⁴⁵⁰ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień. Okres Wielkanocny*, t. 2b, s. 39, w: https://www.izajasz.pl/fragmenty/rozważania_2b.pdf; (dostęp: 15.04.2021), s. 73-75.

¹⁴⁵¹ H. Śmiarowski, *Zagospodarować samotność*, „Niedziela” 10 (2011), s. 24-25.

¹⁴⁵² Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s. 226.

¹⁴⁵³ Por. A. Muszala, *Do szopy (dusz-pasterze) na narzędzia. Podziękowanie o. Janowi Górze*, w: M. Bilska, *Światło z Libanu. Święty Charbel*, „M”, Kraków 2016, s. 196.

wielkich aglomeracjach miejskich, gdzie człowiek staje się coraz częściej anonimowy i samotny.

Bóg karmi najpierw człowieka pustynią, a potem pragnie by z Nim w sercu chodził po „pustyni ludzkiej nędzy”. Carlo Carretto tłumaczy, że chodzi o jedną podróż: „Pustynia ...miasto. Miasto...pustynia”¹⁴⁵⁴. Pustynia nie jest tylko miejscem geograficznym, ale może stać się głównym wymiarem ludzkiego życia¹⁴⁵⁵.

Życie pustelnicze jest powołaniem, nie da się go wymusić, wypracować, bo to jest droga wymagająca. Jednak każdy człowiek może być pustelnikiem w swoim wnętrzu. Pustelnia jest nam dana, wpisana w nasze jestestwo, trzeba tylko znaleźć to cudownie najspokojniejsze miejsce w nas i pozwolić sobie na funkcjonowanie w nim. Często chcemy zagłuszyć tę pustelnię, tę ciszę, bo ona zawsze jest trudna. Doświadczamy pustki, która budzi lęk, więc uciekamy, uciekamy. Pustynia jest prawdziwym spojrzeniem na swoje życie. Najpierw spotykamy się w niej ze samym sobą, takimi jacy jesteśmy naprawdę i stajemy zaskoczeni w odniesieniu do naszych wyobrażeń o sobie. Ale pustynia jest też czymś najpiękniejszym, jest słodczą spotkania z Miłością czyli z Bogiem. W Jego obecności doświadczamy relacji dwóch osób, Bóg i ja, sami twarzą w twarz. Bez ciszy, bez wewnętrznego milczenia nie ma takiego spotkania, nie ma nawrócenia. Potrzebujemy o tym pamiętać gdy wracamy do „cywilizacji”¹⁴⁵⁶.

Pustelnicy i pustelnice przez wewnętrzne i zewnętrzne oderwanie od świata świadczą o przemijalności obecnej epoki, a przez post i pokutę ukazują, że nie samym chlebem żyje człowiek, ale słowem Bożym (por. Mt 4, 4). „Życie na pustyni” jest wezwaniem skierowanym do całej wspólnoty

¹⁴⁵⁴ Por. G. Gonella, *Przedmowa*, w: C. Carretto, *Pustynia w mieście*, tłum. H. Cieśla, EŚP, Częstochowa 2014, s. 8- 9.

¹⁴⁵⁵ Por. C. Carretto, *Pustynia w mieście*, jw., s. 22.

¹⁴⁵⁶ Zob. Ł. Kaźmierczak, *Warsztat czynny całą dobę*, „Przewodnik Katolicki” 28 (2006), s. 19.

kościelnej, aby nie traciła z oczu najwyższego powołania, które polega na nieustannym przebywaniu z Panem¹⁴⁵⁷.

W historii bizantyjskiej (IV -XI/XII w.) oraz staroruskiej (XI-XVII w.) duchowości eremickiej znane jest zjawisko tak zwanych głupców Bożych (jurodiwych), którzy jako pobożni wędrowcy cieszyli się dużym poważaniem współczesnych, ale też wielu uważało ich zwyczajnie za obłąkanych szaleńców. Asceci ci, przyjmowali za dewizę swojego życia słowa św. Pawła „my, głupi dla Chrystusa” (1 Kor 4, 10) i bez względu na pozycję społeczną spotykanych osób upominali ich a nawet ośmieszali. Przebywając w miastach postrzegani byli jako ludzie dziwni, niespokojni, ekscentryczni, którzy swoją nieokrzęsanością demaskowali grzeszne życie mieszkańców miast i osiedli. Jurodstwo charakteryzowało się cechami, które łączą je z innymi rodzajami chrześcijańskiej ascezy. Są to: pokora (całkowita i sięgająca granic absurdu), potulna akceptacja cierpienia, modlitwa za prześladowców, bezstronność sądów, skrajny ascetyzm i lekceważenie zewnętrznej strony życia, radykalne posty, proroczy dar i wizjonerstwo. W swej skromności i bez uzasadnienia świątobliwi „idioci” ukrywali własne dobre uczynki a przyjmowali na siebie cudze grzechy¹⁴⁵⁸.

Biblijny tekst „co jest głupstwem u Boga, przewyższa mądrością ludzi” (Kor 1, 25), św. Jan Złotousty Ojciec Kościoła zinterpretował pod własnym adresem: „Niechaj mnie zwań głupim w Chrystusie, będę z tego dumny”¹⁴⁵⁹. W VI wieku już rozwijał się skandalizujący i prowokujący styl ascezy miejskiej. Znanych jest dwóch kanonizowanych jurodiwych: Serapion Syndonita (pierwszy Chrystusowy szaleniec działający w

¹⁴⁵⁷ Por. VC 7.

¹⁴⁵⁸ Zob. C. Wodziński, *Św. Idiota. Projekt antropologii apofatycznej*, Wydawnictwo Słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2000, s. 7-20.

¹⁴⁵⁹ Por. tamże, s. 21.

Konstantynopolu) oraz Wissarion Cudotwórca (wędrujący przez miasta egipskie)¹⁴⁶⁰.

Prawosławne chrześcijaństwo w Rosji, które zna kilkuset ściśle nieokreślonych kanonizowanych i niekanonizowanych jurodiwych. Za pierwszego „autentycznego idiotę” przyjmuje się Prokopa z Ustiuga (zm. 1302 lub 1303), później wymienia się jako ważnych dwóch ascetów miejskich z Nowogrodu Fiodora i Nikoły Kaczanowa. Jako ostatnią kanonizowaną jurodiwą jest Ksienia Petersburska (zm. 1803)¹⁴⁶¹.

W dzisiejszym modelu chrześcijańskiej pobożności, ukierunkowanej na dialog ze światem, sposób świadczenia o Chrystusie w sposób prowokacyjny jest zaniechany. W duchowości zachodnio katolickiej preferuje się ukryty styl życia, gdzie za motto przyjmuje się nauczanie Pana Jezusa: „Błogosławieni cisi...” (Mt 5, 5), który też zachęcał do modlitwy przez wejście do izdebki swojego serca (por. Mt 6, 6). Współczesny człowiek potrzebuje uporządkowania a duchowość pustynna uczy pewnych praktyk, które prostują zawiłe drogi ludzkie. Przebić się (wyciszyć) przez warstwę emocji do głębi wnętrza, poczuć się bezpiecznie w obecności Boga. Podstawą jest wzór mądrego życia Ojców Pustyni¹⁴⁶².

Jako przykład współczesnego podejścia do problemu życia w mieście według reguł monastycznych jest Jerozolimską Wspólnotą w centrum Paryża pielęgnująca odcięcie od świata, milczenie, modlitwę, czerpiąca duchową gorliwość z Ewangelii i Eucharystii. Założył ją ks. Pierre Marie Delfieux, który po dziesięciu latach pracy duszpasterskiej udał się na tak zwany rok szabatowy wraz z ks. Jean Marie Lustigerem (późniejszym kardynałem i arcybiskupem Paryża). W roku 1972 odbył pielgrzymkę do

¹⁴⁶⁰ Por. tamże, s. 27.

¹⁴⁶¹ Por. tamże, s. 31-32.

¹⁴⁶² J. Zelek, Sz. Hiżycki OSB, *Jak żyć według Ojców Pustyni?*, jw., s. 19.

Jerozolimy, a potem spędził dwa lata na Saharze modląc się i pokutując jako pustelnik na górze Assekrem¹⁴⁶³.

Szczęście człowieka znajduje się tam, gdzie go wcale nie szuka. Jest ono w „wewnętrznej pustce Błogosławieństw”, które są kwintesencją nauki Chrystusa. Prawdziwa pustynia człowieka to ujrzenie wewnętrznej pustki, biedy¹⁴⁶⁴. Pustynia wewnętrzna jest miejscem oczyszczenia, gdzie Bóg przygotowuje człowieka do działania i dotyka jego ust rozżarzonym węglem niczym proroka Izajasza (por. Iz 6, 5-8)¹⁴⁶⁵.

Każdy człowiek, przytłoczony pracą, powinien czasami udać się na pustynię. Jeśli człowiek nie może pójść na pustynię, to pustynia może dotrzeć do niego. Autor „Pustyni w mieście” proponuje utworzenie „pustyni w sercu miasta”, w swoim domu, ogródku, na strychu. Spokojne miejsce, gdzie w ciszy i modlitwie spotyka się Boga w swoim sercu¹⁴⁶⁶. Pustynię można mieć wszędzie ponieważ leży ona wgłębi serca ludzkiego¹⁴⁶⁷.

Pustelnię może mieć każdy, kto jej zapragnie, teraz, dziś. To przede wszystkim miejsce przeznaczone do skupienia, ciszy, kontemplacji, wejścia w inny, duchowy świat. Może to być kącik w mieszkaniu zaadoptowany do tego celu, gdzie osoba zadba o milczenie, czystość, odpowiedni wystrój (umieści krzyż, ikonę, świecę do zapalenia w czasie modlitwy). Przebywając tam właściciel „pustelni” będzie praktykował skupienie przez wejście do własnego wnętrza gdzie mieszka Bóg. Do takiego miejsca potrzebny jest czas, tylko Jemu dawany, teraz, dziś, codziennie. „Kącik” taki można porównać do izdebki o której mówił Pan Jezus, do której sam często się udawał (por. Mt 6,6). To miejsce, przestrzeń, czas poza tym co człowiek

¹⁴⁶³ Zob. P.M. Delfieux, *Źródło na pustyni miast*, przekł. K. Strzelecka, WKM, Warszawa 1991, s. 6-7.

¹⁴⁶⁴ Por. G. Gonella, *Przedmowa*, w: C. Carretto, *Pustynia w mieście*, jw., s. 9-10.

¹⁴⁶⁵ Por. C. de Hueck Doherty, „*Pustynia*” ou le désert au cceur des villes, Cerf, Paris 1977, za: C. Carretto, *Pustynia w mieście*, jw., s. 23.

¹⁴⁶⁶ Por. C. Carretto, *Pustynia w mieście*, jw., s. 23.

¹⁴⁶⁷ Por. tamże, s. 50.

dostrzega zmysłami, to inny świat do którego może on wejść na tak długo jak zechce i na ile wystarczy mu odwagi. Modlitwa wewnętrzna to wyruszenie na spotkanie z Oblubieńcem w całkowitym zaufaniu Jemu, a wtedy można poczuć, że „jakby usuwa się grunt pod nogami”, że „nic nie możemy”, po prostu osobą rozporządza Bóg. Nie potrzebne są słowa, wystarczy trwanie w Jego obecności, w promieniach Jego Miłości¹⁴⁶⁸.

Odnalezienie pustyni w mieście możliwe jest wtedy, gdy człowiek spojrzy na rzeczy od nowa, dotknie ich z nowym nastawieniem i pokocha przemienionym sercem. Jeśli otaczającą rzeczywistość (pracę, relacje z innymi, zakupy, spacer, dzieci, które trzeba wysłuchać) pustelnik potraktuje jako całość, przez którą Bóg się do niego zwraca i prowadzi, to w obowiązkach dnia powszechnego, w bardziej konkretny sposób odnajdzie Boga, niż w pięknych rozważaniach. Szczególnie wtedy, gdy sprawy bywają bolesne i wola wystawiona na trudną próbę¹⁴⁶⁹.

Jednym z fundamentalnych elementów duchowości pustelniczej, także w zaciszu domowym, jest dążenie do osiągnięcia wewnętrznego milczenia, to powoduje koniec sądów, namiętności i pragnień. Realne jest wtedy przeniesienie tego stanu ze sobą w świat i możliwość modlenia się wszędzie¹⁴⁷⁰. Taki stan mobilizuje do słuchania innych, umożliwia powstrzymywanie się od niekoniecznych i niepotrzebnych słów, a także rozsądne korzystanie z telefonu, Internetu. Posty oraz inne praktyki ascetyczne w życiu pustelniczym stanowią również jego istotny komponent; należałoby je omówić z kierownikiem duchowym¹⁴⁷¹.

Osoba podejmując decyzję o życiu pustelniczym w ciszy swego mieszkania zabezpiecza sobie utrzymanie podejmując pracę. Nawet jeśli

¹⁴⁶⁸ Por. A. Muszala, *Modlitwa w ciszy*, Wydawnictwo Pustelnia, Kraków 2017, s. 10-11.

¹⁴⁶⁹ Por. C. Carretto, *Pustynia w mieście*, jw., s. 26.

¹⁴⁷⁰ Zob. R. Sarah, N. Diat, *Moc milczenia. Przeciw dyktaturze hałasu*, przekł. A. Kuryś, WSL, Warszawa 2017, s. 50.

¹⁴⁷¹ Por. H. Śmiarowski, *Zagospodarować samotność*, jw., s. 24-25..

utrzymuje się ona z własnej emerytury czy renty, konieczna jest jakaś forma zajęcia, wskazana dla utrzymania równowagi psychofizycznej. Nie może jednak ono (to zajęcie) stanowić zagrożenia dla pustelniczej samotności. Każdą czynność pustelnik poświęca na chwałę Boga¹⁴⁷².

Egzystencja człowieka nawróconego, to życie pokutnika, który funkcjonuje w pustelni, czyli w takim miejscu, gdzie całym sercem i duszą lgnie do Pana Jezusa. Niezależnie od tego gdzie będzie funkcjonował, czy to będzie pustelnia egipska czy mieszkanie w mieście lub na wsi, gdziekolwiek. Wszędzie może on sobie zrobić „izdebkę” w której się zamknie, będzie mógł trwać w obecności Boga w Trójcy Jedynej i adorować Go obecnego w sercu. W swoim wnętrzu chrześcijanin nieustannie uwielbia Pana, trwa w dziękczynieniu za wszelkie otrzymane dary i wciąż podejmuje akty miłości ze względu na Niego. W procesie odrywania się od pokus i zachowań „starego człowieka”, by żyć dla Boga, wspierają, samotnika tu na ziemi, święci pustelnicy z nieba¹⁴⁷³.

Dla wyznawców Chrystusa najwyższym dobrem, którego pragniemy dla siebie i dla innych, zwłaszcza dla tych, których kochamy, jest uświęcenie, zbawienie i pełnia życia w wieczności. Zapoczątkowaniem zaś i konieczną drogą do nieba jest życie duchowe¹⁴⁷⁴. Ludzka przygoda życia na ziemi, podobnie jak droga Bożej łaski w ludzkim sercu, ma określone miejsce w czasie i przestrzeni¹⁴⁷⁵.

5.2.1. Życie kontemplacją w świecie

„Kontemplacja jest czymś uskrzydłonym i nadprzyrodzonym, wolnym wolnością Ducha Bożego... niemożliwym do uchwycenia, nie

¹⁴⁷² Por. tamże.

¹⁴⁷³ S. Ropiak, *Maria Magdalena jako przykład przejścia ze „starego człowieka do nowego”*, (katecheza, 27.07.2021), n.w., Gradki.

¹⁴⁷⁴ Por. M. Chmielewski, *Wielka księga duchowości katolickiej*, jw., s 452.

¹⁴⁷⁵ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 19.

dającym się pochwycić żadnej ludzkiej mierze i objąć żadnemu ludzkiemu pojęciu...” napisał Jacques Maritain, który poznał smak życia na Saharze. Po nawróceniu razem z żoną Raissą, przeżywali swoje życie i miłość do Boga na drodze kontemplacji w świecie¹⁴⁷⁶.

Współczesne czasy są dramatyczne, w nich nawet najbardziej niezłomni ludzie wystawiani są na pokusy odstępstwa od wiary. Żyjemy w epoce bałwochwalstwa, trwogi, strachu, a siła pieniądza przysłania w ludzkiej duszy wymóg pierwszego przykazania: „Nie będziesz miał bogów cudzych przede mną”¹⁴⁷⁷.

„Człowiek bowiem jest jedyną istotą, którą Bóg stworzył ze względu na nią samą, ale nie zrealizuje się on w pełni inaczej, jak tylko jako bezinteresowny dar z siebie”¹⁴⁷⁸. Jak wskazuje cytowana sentencja soborowa, ta zasada jest uniwersalna. Dotyczy wszystkich ludzi, niezależnie od ich statusu i stanu. Człowiek może stać się sobą jedynie w szczerym darze z siebie Bogu i bliźnim¹⁴⁷⁹.

Zawsze, niezależnie od zmieniających się okoliczności, obowiązują człowieka wierzącego powinności wobec swojego miasta i ojczyzny, zgodnie z powołaniem, które każdemu zostało przydzielone¹⁴⁸⁰, bo obowiązki „uczciwego obywatela” wiążą się ściśle z obowiązkami „dobrego chrześcijanina”¹⁴⁸¹. Pan Bóg powierzył ludziom ten świat, aby zgodnie współpracowali ku chwale swojego Stwórcy¹⁴⁸².

¹⁴⁷⁶ M. Maurin, *Życie kontemplacją w sercu świata*, tłum. [brak], red. K. Bocian, Esprit, wyd. 1, Kraków 2005, s. 8, 11; [żył w Polsce jako brat Moris].

¹⁴⁷⁷ Por. C. Carretto, *Pustynia w mieście*, jw., s. 21.

¹⁴⁷⁸ KDK 24.

¹⁴⁷⁹ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, okres zwykły tygodnie 1-11*, t. 3, wyd. 2, WB, Kraków 2013, s. 196.

¹⁴⁸⁰ Por. KDK 43.

¹⁴⁸¹ Benedykt XVI, *Święty Maksym z Turynu w: Katechezy o Ojcach Kościoła*, red. E. Czyżowska, Wydawnictwo M, Kraków 2008, s. 121.

¹⁴⁸² Por. LG III, s. 971.

„Marto, Marto, troszczysz się i niepokoisz o wiele, a mało potrzeba, albo tylko jednego. Maria najlepszą częśćkę obrała, której nie będzie pozbawiona” (Łk 10,38-42). Pan Jezus nie czyni Marcie wyrzutu, że posługuje i nie tłumaczy czym jest ta najlepsza częśćka. W tej treści odnajdujemy elementy kontemplacji Boga. Wydarzenie to zachęca do pozostania z Chrystusem w każdej sytuacji, do patrzenia na Niego, zasłuchania w Jego słowa i ufego oddania się Mu całym sercem, by Go coraz lepiej poznawać i jednoczyć się z Panem na całe życie¹⁴⁸³.

Ewangeliczna Maria jest typem nawróconego, zatwardziałego grzesznika, który doświadcza cudownej miłości Chrystusa. Pustelnik szukając z płaczem Zmartwychwstałego, tak jak ona (J 20, 11-13), otrzymuje łaskę powołania do kontemplacji Króla aniołów¹⁴⁸⁴.

Dzisiejsza sytuacja w świecie w pewnych aspektach przypomina czas, w którym żył Noe (por. Rdz 6,5–8; 7,1–5.10). Ludzie autentycznie wierzący, czy pustelnicy, wydają się relikdami z przeszłości. Masowa kultura coraz bardziej idzie w kierunku orgiastycznych zabaw. Symbolem tego są walentynki – święto zakochanych, podczas których wręcz namawia się ludzi do rozwiązłości i zabaw erotycznych. Mimo tego świat się nie wali, wszystko jakoś idzie, choć coraz częściej słychać o ociepleniu klimatu, co będzie miało fatalne skutki, o katastrofie ekologicznej itd. Ale dzisiaj także, jak za czasów Noego, trzeba budować „arkę” – przestrzeń duchową, gdzie można będzie przechować to, co najważniejsze w kulturze i cywilizacji¹⁴⁸⁵.

Ojcowie Pustyni, a wraz z nimi „Reguła św. Benedykta” i zakony monastyczne, byli wierni zasadzie, że kontemplacji winna towarzyszyć praca. Marta (por. Łk 10, 38-42) jest doskonałą patronką współczesnych

¹⁴⁸³ Por. M. Maurin, *Życ kontemplacją w sercu świata*, jw., s. 14.

¹⁴⁸⁴ *Obłok niewiedzy*, tłum. W. Unolt, Wydawnictwo „W drodze”, Poznań 1986, p. 22, s. 76-77.

¹⁴⁸⁵ Zob. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, okres zwykły tygodnie 1-11*, t. 3, jw., s. 231-233.

pracujących, troszczy się i zabiega o wiele. Jest ona zestresowana i łatwo się irytuje, widząc siostrę Marię rozpluwającą się przy każdym słowie Jezusa¹⁴⁸⁶.

Żywoty anachoretów, często kanonizowanych, pokazują, że ci ludzie, dzięki poświęceniu swojego życia modlitwie, wspinali się na wyżyny kontemplacji¹⁴⁸⁷.

Pustelnica w świecie, Krystyna Osińska, omawia praktyczne, przeżyte przez siebie etapy samotnej drogi życiowej, podkreśla nietypowość takiej ścieżki i odwagę potrzebną do jej przebycia. Pisze o doświadczaniu cierpienia, ogniowych próbach i mocy modlitwy, ale także o radości trudu istnienia. Swoimi przemyśleniami dostarcza oryginalnych wzorów pogłębienia formacji duchowej¹⁴⁸⁸.

Pustynia jest wewnętrzną samotnością, to święte miejsce i oznacza pogrążanie się osoby w ciszy Boga i jej nieustanne wsłuchiwanie się w Jego słowo. Przez duchową łączność, utożsamianie się z człowieczeństwem Chrystusa, dusza przebywa w stanie kontemplacji, nawet w środku miasta. To modlitwa serca niepodobna do innej, bo prowadzi do życia w ciągłej obecności przed Bogiem¹⁴⁸⁹. Autorka, rosyjska mistyczka, żyjąca w Ameryce¹⁴⁹⁰ doświadczała życia zgodnie z ideałem pustyni, przebywając na „targowisku świata”, przepelnionego zgielek¹⁴⁹¹.

¹⁴⁸⁶ Por. A. Poleski, *Ty też możesz zrobić sobie własną pustelnię. Św. Franciszek napisał jak*, w: <https://pl.aleteia.org/2018/05/08/ty-tez-mozesz-zrobic-sobie-swoja-pustelnie-sw-franciszek-napisal-jak/> (dostęp: 05.10.2020).

¹⁴⁸⁷ Por. J. Malesza wywiad z H. Paprocki, *Z dala od zgiełku świata pustelnicy nieustannie służą kościołowi*, „Teologia Polityczna Co Tydzień” nr 27(2016), w: <https://teologiapolityczna.pl/ks-prof-henryk-paprocki-z-dala-od-zgiełku-swiata-pustelnicy-nieustannie-sluzą-kosciolowi-modlitwa-tpct-27-;> (dostęp: 13.10.2021)

¹⁴⁸⁸ K. Osińska, *Pustelnicy dziś*, jw., s. 100-156.

¹⁴⁸⁹ Por. C. De Hueck Doherty, *Pustynia. Spotkanie Boga w ciszy, samotności i modlitwie*, przekł. D. Murawska, WKB Kraków 2016, s. 227.

¹⁴⁹⁰ Por. C. Carretto, *Pustynia w mieście*, jw., s. 23.

¹⁴⁹¹ Por. C. De Hueck Doherty, *Pustynia. Spotkanie Boga w ciszy*, jw., s. 226.

Pielęgnowaniu pustyni w sercu, można poświęcić czas np. podczas dojeżdżania pociągiem do pracy: usiąść „w kącie”, wyłączyć się i czytać Ewangelię, potem zamknąć oczy i rozmawiać z Bogiem, „... słuchać Go. Moc miłości potrafi oddalić rozproszenia, wprowadzić spokój i ciszę do serca ludzkiego, by stawało się niedostępną fortecą dla pokus szatańskich. Wtedy człowiek jest sam ze sobą przed Bogiem, czuje się bezpiecznie w stanie harmonii wewnętrznej¹⁴⁹².

Jedną z najważniejszych potrzeb naszych czasów jest ukierunkowaniu ludzkiego życia na wewnętrzną prawdę ożywioną duchem kontemplacji, która uzyskuje swą głębię i siłę przez szczerą konfrontację naszej rzeczywistej kondycji duchowej z przerastającą osobę prawdą i miłością Boga¹⁴⁹³. Kontemplacja jest niezbędna człowiekowi w codzienności pełnej trudu i zadań¹⁴⁹⁴.

Pod naciskiem współczesnego życia miejskiego wiele osób odczuwa potrzebę wewnętrznego wyciszenia i dyscypliny, by utrzymać swą ludzką i chrześcijańską tożsamość oraz duchową wolność. Poszukują oni chwil samotności w warunkach życia pustelniczego¹⁴⁹⁵.

Święty Franciszek z Asyżu nie tylko odkrył na nowo życie zgodne z Ewangelią w ubóstwie. Stworzył także „Regułę dla pustelni”, tj. zasady życia dla braci, którzy chcą oddać się samotności i kontemplacji. Te Franciszkowe zasady mogą być także dziś świetną inspiracją w głębszym przeżywaniu życia zgodnego z Ewangelią¹⁴⁹⁶.

¹⁴⁹² Por. C. Carretto, *Pustynia w mieście*, jw., s. 25.

¹⁴⁹³ Por. *Przedmowa do wydania polskiego*, [b.a.], w: T. Merton OCSO, *Modlitwa kontemplacyjna*, tłum. E. Szwarценberg-Czerny, wyd. 2, WB, Kraków 2017, s. 9.

¹⁴⁹⁴ Por. C. Carretto, *Liczy się tylko miłość*, przekł. S. W. Gaudyn, PAX, Warszawa 1979, s. 109.

¹⁴⁹⁵ Zob. *Wprowadzenie*, [b.a.], w: T. Merton OCSO, *Modlitwa kontemplacyjna*, jw., s. 9.

¹⁴⁹⁶ Por. A. Poleski, *Ty też możesz zrobić sobie własną pustelnię. Św. Franciszek napisał jak*, w: <https://pl.aleteia.org/2018/05/08/ty-tez-mozesz-zrobic-sobie-swoja-pustelnie-sw-franciszek-napisal-jak/>; (dostęp: 05.10.2020).

Stworzenie pustyni pośród miejsc zamieszkałych jest konkretną pomocą współczesnemu człowiekowi. Jest to idea wprowadzenia życia religijnego w wielkim mieście opartego na pielęgnowaniu pustyni w ludzkim sercu, przez modlitwę, ciszę i miłosierdzie¹⁴⁹⁷. Nieustanne przebywanie z Bogiem, wiąże się z pokorą, która przywraca możliwość wejścia w zamierzoną przez Boga głęboką więź pomiędzy ludźmi. Jeżeli jej brak, taka więź jest niemożliwa¹⁴⁹⁸.

5.2.2. Wolność od rzeczy materialnych

W różnych sytuacjach życia człowieka zachodzi potrzeba pilnego strzeżenia myśli, słów, uczynków, aby dobra tego przemijającego świata nigdy nas nie odłączyły od Boga.

Pojęcie ubóstwa w tej dysertacji będzie rozumiane jako ubóstwo ewangeliczne, w myśl słów: „Błogosławieni ubodzy w duchu...”, a także w kontraście do takiego zwyczajowego pojmowania ubóstwa¹⁴⁹⁹. Rozróżniamy biedę jako stan materialny, nieposiadanie pieniędzy, od ubóstwa jako stanu ducha wyrażany w nieprzywiązywaniu się sercem do bogactwa. By zrozumieć ubóstwo, kluczowa jest kategoria wolności. Można zewnętrznie posiadać wiele różnych dóbr i być lub nie być ich niewolnikiem¹⁵⁰⁰.

Życie człowieka w zaufaniu Bożej Opatrzności daje pełnię pokoju wewnętrznego. Poczucie szczęścia zaczyna gościć w jego życiu, gdy próbuje patrzeć na świat oczami Boga, przez pryzmat Jego miłosierdzia. W porządku miłości Bóg mówi, wyjaśnia, proponuje, oświecla swoim światłem konkretne

¹⁴⁹⁷ Por. C. Carretto, *Pustynia w mieście*, jw., s.24.

¹⁴⁹⁸ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, okres zwykły tygodnie 1-11*, t 3, jw., s. 196.

¹⁴⁹⁹ Zob. S. Ropiak, *Ubodzy w nauczaniu Jana Pawła II*, Studio Poligrafii Komputerowej, „SQL” s.c., Olsztyn 2005, s. 30-31.

¹⁵⁰⁰ Por. E. Stanek, *Bogactwo ubóstwa*, wywiad z Tomek Kaczmarek, w: <http://ekowioska.org/tag/tomek-kaczmarek/>; (dostęp: 11.02.2019).

sytuacje dnia powszedniego i obdarza cierpliwością, łagodnością, uczy dystansu człowieka do siebie i rzeczy.

Dziś ludzkość potrzebuje wprowadzić ład do swojej aktywności. Człowiek pracując przemienia rzeczy, społeczność i także doskonali samego siebie. Uczy się, rozwija swoje zdolności, wychodzi z siebie i ponad siebie. Jeżeli dobrze pojmuje ten wzrost, to jest on więcej warty aniżeli zewnętrzne bogactwa, jakie można zdobyć czy postęp techniczny. Osoba jest więcej warta z racji tego, kim jest, niż ze względu na to, co posiada¹⁵⁰¹. Dlatego prawdziwe dobro ludzi spełnia się w realizowaniu i wypełnianiu swojego powołania indywidualnie, bądź społecznie, zgodnie z planem i wolą Bożą¹⁵⁰².

Jezus powiedział do swoich uczniów: „Modląc się, nie bądźcie gadatliwi jak poganie. (...) Albowiem wie Ojciec wasz, czego wam potrzeba, zanim jeszcze Go poprosicie” (Mt 6, 7-8). Ludzie walczą o zaspokojenie potrzeb przez całe życie, żeby w końcu stwierdzić, że to nie to, czego oczekiwali. Często czują się sfrustrowani i znudzeni nowym przedmiotem zakupionym po latach wyrzeczeń albo upragnionym tytułem, który nic nie zmienił w życiu. Trzeba przyznać, że tak naprawdę sami nie wiemy, czego w gruncie rzeczy potrzebujemy. Uświadomienie sobie tego oznaczać może dobrą zmianę, bo pozwala osobie słuchać Ojca, który wie czego nam potrzeba i powoli odkrywać najważniejsze pragnienie posiadania Boga¹⁵⁰³.

Skutecznym sposobem osłabiania destrukcyjnego wpływu świata na życie duchowe jest świadomość marności i przemijalności tego co doczesne, wobec życia w wieczności z Bogiem. Kohelet wyraża to przez nieustanne

¹⁵⁰¹ Por. Paweł VI, *Przemówienie do Korpusu Dyplomatycznego*, (07.01.1965): AAS 57 (1965) s. 232, za: KDK 35.

¹⁵⁰² Por. KDK 35.

¹⁵⁰³ Por. O. W. Czwichocki OP, *Komentarz, „Oremus” Wielki Post; Triduum Paschalne* 2007, s. 28.

powtarzanie słów: „Marność nad marnościami...” (Koh 1,2). Autor natchniony odsłania konsekwentnie pozorność ludzkich mniemań, których ludzie się trzymają i ubierają je w rozmaite wyobrażenia wyrosłe z pragnień, przyjmując za rzeczywistość. Takie niekonsekwentne myślenie pozwala człowiekowi snuć perspektywę jedynie o tym, co można osiągnąć w tym życiu. Właśnie z takim myśleniem spotyka się Pan Jezus, przychodząc na świat¹⁵⁰⁴ i dlatego wyjaśniał On swoim uczniom chrześcijańskie pojęcia ubóstwa, głodu, tych którzy płaczą, oraz doznawanie nienawiści i pogardy ze względu na Syna Bożego (por. Łk 6, 20-23). Mówił także o wielkiej nagrodzie w niebie przygotowanej wierzącym w Niego.

„W Jego imieniu narody nadzieję pokładać będą” (Mt 12,21). Czy dzisiaj człowiek ma nadzieję w Bogu? Od tej postawy zależy udział w błogosławieństwie „ubogich w duchu”.

Błogosławieni, czyli szczęśliwi. Jeśli pustelnik zgodzi się na logikę Jezusa, że zaspokajanie wszystkich potrzeb na ziemi nie daje szczęścia, to może zauważyć, że dopiero brak kogoś lub czegoś sprawia, że nawiązuje bliższą relację z Jezusem, że docenia minimum, które kieruje go ku prawdziwej wolności¹⁵⁰⁵. Krok po kroku Jezus zaprasza mieszkańców ziemi do takiego stylu życia, który wręcz odrzuca, bo wydaje się za trudny, ale jest obietnicą prawdziwego szczęścia, którego nie da się kupić ani otrzymać w prezencie. Człowiek buntuje się przeciwko niedostatkom, nikt też nie chce być odrzucony, wyśmiany czy pozbawiony dobrego imienia. Skoro to wszystko spotkało Jezusa, to spotyka również i śmiertelników, Jego wyznawców¹⁵⁰⁶.

¹⁵⁰⁴ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień. Wielki post*, t. 2a, w: <https://docplayer.pl/110387704-Rozwazania-liturgiczne-na-kazdy-dzien-wielki-post.html>; (dostęp: 08.04.2021).

¹⁵⁰⁵ Zob. E. Zakrzewska CSC, *Komentarze*, w: https://poczta.wp.pl/k_#/mails/how?id=b6a41a99f05db2a354f40f08&label=154; (dostęp: 09.09.2020).

¹⁵⁰⁶ Por. tamże.

Sprawą, która odgrywała dużą rolę u Ojców Pustyni, była cnota umiarkowania, czyli, znalezienie złotego środka w stosowaniu zasady, że nie można mieć wszystkiego (choć można chcieć mieć wszystko). Kasjan radził, by „powstrzymywać się od tego, czego nie potrafimy dostąpić czy wykonywać, choćbyśmy bardzo chcieli”. Jest to umiejętność odsiewania tego, co pożyteczne, od tego, co już jest człowiekowi zbędne¹⁵⁰⁷. Według św. Jana Klimaka śmierć dla świata oznacza wolność od wszystkich światowych żądz: od obżarstwa, bogactwa, lubieżności i wszelkich doczesnych przywiązań¹⁵⁰⁸.

Mistycy pustyni dobrze rozumieli, że dla człowieka największym skarbem jest Bóg, a gdy go odnajdzie jest w stanie pójść za radykalizmem Ewangelii z wszystkimi jej konsekwencjami, oddać wszystko co ma, by zdobyć to co najcenniejsze¹⁵⁰⁹. Święty Paulin z Noli po odrzuceniu dóbr materialnych (sprzedał to co posiadał a majątek rozdał ubogim) mówił, że do całkowitego nawrócenia jeszcze daleka droga. To dopiero start, jak początek wyczynu sportowca, który zdejmuje ubranie by rozpocząć zawody, a medal otrzymuje dopiero po zwycięskiej walce. W prowadzonej przez niego wspólnocie monastycznej ubodzy czuli się jak u siebie w domu, nazywał ich swoimi „panami” a ich modlitwę fundamentem całego domu, ponieważ mieszkali piętro niżej¹⁵¹⁰.

Niektórzy Ojcowie Kościoła (Klemens Aleksandryjski, Grzegorz z Nysy, Bazyl Wielki), tłumaczyli, że to siła wewnętrzna sprawia, iż człowiek wybiera ubóstwo. W takich decyzjach upatrywali oni postawę wewnętrznego oderwania się (wewnętrznej wolności) w stosunku do dóbr

¹⁵⁰⁷ J. Zelek, Sz. Hiżycki OSB, *Jak żyć według Ojców Pustyni?*, WB, Kraków, 2017, s. 22,23.

¹⁵⁰⁸ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 197.

¹⁵⁰⁹ Por. M. Starowieyski, *Wstęp*, w: *Pierwsza Księga Starców, Gerontikon*, jw., s. 23.

¹⁵¹⁰ Por. Benedykt XVI, *Święty Paulin z Noli w: Katechezy o Ojcach Kościoła*, red. E. Czyżowska, „M”, Kraków 2008, s. 155.

materialnych¹⁵¹¹. Św. Ignacy Antiocheński skazany na śmierć za wiarę prosił wiernych, by nie uwalniali go: „Skoro pragnę należeć do Boga, nie wydawajcie mnie światu i nie uwodźcie tym, co ziemskie”¹⁵¹².

Miłość wyraża się nie tylko w rozdawaniu mienia, ale o wiele bardziej w dzieleniu się Bożą nauką i w osobistej posłudze bliźniemu. Kto prawdziwie z serca odrzuca pokusy świata oraz szczerze oddaje się na służbę bliźniemu, ten uwolniony od wszelkiej namiętności, może osiągnąć miłość i znajomość Boga. Eremita żyjący dla Pana, ma w sobie Bożą miłość, która daje mu siłę do znoszenia trudów, zniewagi i niesprawiedliwości, nie życząc źle nikomu. Dziełem miłości jest gotowość serca do wyświadczenia dobra bliźniemu, wielkoduszność i cierpliwość, a także rozumne korzystanie z rzeczy stworzonych¹⁵¹³.

C. De Hueck Doherty doświadczyła w swoim życiu autentycznego momentu sprzedania wszystkiego co miała a pieniądze rozdała ubogim. Jak mówi o sobie, stała się człowiekiem pustyni. Zajmowała skromny pokój i żyła między ubogimi z błogosławieństwem i aprobatą arcybiskupa miejscowej archidiecezji¹⁵¹⁴.

Umiłowanie pieniędzy, próżna chwała ze strony ludzi, różne słabości i zajęcia, nie pozwalają, by moc Boża w nich zamieszkała. Święty Szarbel jest przykładem, że aby zdobywać świat duchowo, koniecznym jest, na wzór Chrystus, być w świecie, ale nie przynależeć do tego wszystkiego, co w nim oddala od Boga, służyć światu, nie będąc jego niewolnikiem, lecz z miłości¹⁵¹⁵. Pustelnik Makhlouf nie chciał przyjmować nawet jałmużny

¹⁵¹¹ Por. T. Kot SJ, *Pytania o wiarę*, w: http://mateusz.pl/pow/pow_990116.htm; (dostęp: 27.10.2021).

¹⁵¹² Św. Ignacy Antiocheński, biskup i męczennik, (*List do Rzymian*, rozdz. 4,1-2; 6, 1-8,3) *Pszenicą Bożą jestem; zmielą mnie zęby dzikich zwierząt*, w: LG IV, s. 1277-1278).

¹⁵¹³ Por. Maksym Wyznawca, opat, *O miłości* (Centuria 1, rozdz. 1. 4-5. 16-17. 23-24. 26-28. 30-40), *Bez miłości wszystko jest marnością nad marnościami*, w: LG III, s. 187.

¹⁵¹⁴ Por. C. de Hueck Doherty, *Pustynia. Spotkanie Boga w ciszy*, jw., s. 44.

¹⁵¹⁵ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 265.

ponieważ wzdrygał się przed dotknięciem pieniędzy, by nie stały się pokusą przesadnego przestrzegania ubóstwa¹⁵¹⁶.

Zarysowana jest istotna różnica pomiędzy chęcią posiadania, a potrzebą tego co niezbędne. W ten sposób pojmowane ubóstwo jest drogą każdego chrześcijanina. Święty Benedykt zaznacza, że w osiągnięciu cnót nie chodzi o samo wyrzeczenie się wszystkiego i zadawanie przez to umartwienia, ale o pokój duchowy i wolność od rządu posiadania, która oddala od zatroskania o Królestwo Boże¹⁵¹⁷.

Charakterystycznym dla współczesnej cywilizacji konsumpcyjnej jest materializm praktyczny, skrajny indywidualizm i hedonizm, brak wrażliwości na Boga i człowieka a przede wszystkim „mieć” nad „być”¹⁵¹⁸.

Dzisiejszy pęd do zapewniania sobie jak najlepszych warunków zewnętrznych, właściwego statusu życia, odpowiedniego zatrudnienia, uznania itd. przy zaniedbaniu własnego serca, powoduje tragedię zarówno w życiu poszczególnych osób, jak i w życiu całych społeczeństw. Zarówno opis stworzenia człowieka, jak i konkretne wskazania Pana Jezusa ukazują prawdziwy sens ludzkiego istnienia. Zdumiewający jest upór człowieka w powtarzaniu błędów poprzednich pokoleń. Świadczy on o braku autentycznego przemyślenia prawdy o stworzeniu człowieka i wyciągnięcia z niej konkretnych wskazań we własnym życiu¹⁵¹⁹.

Nie chodzi o sprzeciwianie się poprawianiu warunków życia, ale pilne strzeżenie, by konsumpcja nie stała się celem samym w sobie. Dziś koniecznie prymat materii trzeba zastąpić prymatem ducha¹⁵²⁰.

¹⁵¹⁶ Por. tamże, jw., s. 152.

¹⁵¹⁷ Por. W. Zatorski OSB, *Komentarz do Reguły św. Benedykta*, WB, Tyniec 2012, s. 185.

¹⁵¹⁸ Por. Z. Pawłowicz, *Bezdroża[a] duchowości*, w: LDK, s. 78.

¹⁵¹⁹ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, okres zwykły tygodnie 1-11*, t. 3, jw., s. 192.

¹⁵²⁰ Por. R. Sarah, N. Diat, *Wieczór się zbliża i dzień już się chyli*, przekł. A. Kuryś, WSL, Warszawa 2019, s. 316.

Post jest także doświadczeniem wolności, które jest jedynie wówczas autentyczne, gdy sami dajemy wolność innym (zob. Iz 58,6). Wszelka niewola jest przejawem całkowitej zależności od świata, z którego ludzkość wyzwala Chrystus, czyniąc nas synami i dziedzicami Boga¹⁵²¹. Pościć to w potocznym znaczeniu odmówić sobie czegoś. Post ze względów religijnych posiada wymiar duchowy: oznacza zwrócenie się człowieka do Boga ponad tym, co ma na świecie. Stąd wyrzeczenie się czegoś jest znakiem oraz jednocześnie doświadczeniem oderwania się grzesznika od świata, by mógł w sposób bardziej wolny spojrzeć na Boga i wsłuchać się w Jego słowo skierowane do niego i to, czego On oczekuje¹⁵²².

Świat działa głównie przez nadmierną swobodę, co rozluźnia ludzką wolę. Jego tajemnicą jest, że: „im bardziej człowiek odwraca się od świata tym bardziej świat mu się poddaje”¹⁵²³. Modlitwa i post w ukryciu wyrażają pierwszeństwo Boga wobec tego, co możemy zdobyć na świecie¹⁵²⁴.

Wszystkie bogactwa materialne i duchowe, które są dostępne na świecie człowiekowi, stworzył Bóg. Ludzie w ciągu życia mogą się tym tylko posługiwać, ciągle dręczy ich pokusa, żeby nazywać skarby ziemskie swoimi. Pan Bóg w zamian oczekuje od żyjących aktu wdzięczności. Obdarowywanie Go jakimikolwiek darami, ma wynikać z aktu wiary, uwielbienia i zaufania Bogu. Wiąże się to z oddawaniem czci Ojcu Niebieskiemu. Takie sytuacje są elementami przygotowania człowieka do oddania swego życia Stwórcy.

¹⁵²¹ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, t 2a, Wielki Post*, WB, Kraków 2010, s. 16.

¹⁵²² Por. tamże.

¹⁵²³ W. Piwowarczyk, *O Bogu i o człowieku. Rozważania rekolekcyjne*, Kielce 1999, s. 22, 24.

¹⁵²⁴ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, t 2a, Wielki Post*, jw., s. 11.

Więcej szczęścia doświadcza osoba w dawaniu, aniżeli w braniu, zwłaszcza gdy daje bez miary. Miłość jest dawaniem i rozdawaniem wszystkiego, co posiadamy materialnie i duchowo (por. Łk 19,21; 21,1-4).

Wolność od rzeczy materialnych powoduje uwrażliwienie na potrzeby innych, dostrzegamy wokół siebie „drobiazgi”, na które nie zwracaliśmy uwagi, pomimo ich jaskrawości. Minimalizujemy swoje potrzeby egzystencjalne, nie mając poczucia krzywdy, a wręcz przeciwnie radość z niesienia chociażby najmniejszej pomocy bliźniemu (kupienie żywności, dodanie brakujących grosików przy zakupach, podwiezienie samochodem osoby spieszącej się...).

Człowiek, który w takich czy innych dobrach doczesnych znalazł ostateczny sens i cel swojego życia, skupił na nich całą swoją uwagę, postępuje niemądrze. Różne dobra doczesne tego świata są darem Bożym dla człowieka i zadatkiem Jego miłości. Toteż dziecko Boże zachowuje się przewrotnie, jeśli zamiast przyjmować je jako przypomnienie miłości Ojca, kocha je zamiast Boga¹⁵²⁵.

Wszystkie rzeczy jako stworzenia są dane człowiekowi jako dary z ręki Bożej i korzystając z nich w duchu ubóstwa i wolności staje się posiadaczem świata, nic nie mając a posiadając wszystko, według słów: ”czy to świat, czy życie, czy śmierć, czy to rzeczy teraźniejsze, czy przyszłe; wszystko jest wasze, wy zaś Chrystusa, a Chrystus – Boga” (1Kor 3,22-23). Pogłębiona świadomość, że wszystko co posiadam, co mnie otacza jest darem Bożym i nie należy do mnie, daje łaskę trwania w nieustannym dziękczynieniu Stwórcy za wszelakie dobra.

Podsumowując badania dotyczące zasad pustelni w mieście można stwierdzić, że chcąc przyczyniać się do zbawienia świata, zdobywać go duchowo, koniecznym jest, jak chce Chrystus, przebywać w tej

¹⁵²⁵ Por. J. Salij OP, *Horyzonty ostateczne*, „W drodze”, Poznań 2015, s. 19-28.

rzeczywistości. Człowiek jednak nie może należeć do tego co w niej oddala go od Boga. Ludzkość może służyć światu z miłości, lecz nie może być niewolnikiem tej ziemi¹⁵²⁶.

W momencie uświadomienia czy nawet doświadczenia, że „Bóg jest w sercu pustyni, po której idziemy...”, że „Bóg jest pustynią. Bóg jest samotnością Pustyni”¹⁵²⁷, serce pustelnika doznaje ukojenia, bo odkrywa w Bożej pustce radość, a samotność odnajduje w Bożej światłości. Mnich żyjący w IV wieku powiedział „autentyczna miłość jest siostrą pustyni”¹⁵²⁸. Nawet w Honkongu, pośród świetlistych wieżowców istnieje możliwość stworzenia pustyni. Gdy człowiek spojrzy oczyma wiary, przymknie oczy, to ogarnia go ciemność, a światła stają się gwiazdami na niebie¹⁵²⁹.

5.3. Duchowość pustelnicza jedną z form urzeczywistniania rad ewangelicznych

Drzewo radykalizmu ewangelicznego ciągle się rozrasta. W bujnej koronie tego drzewa możemy wyróżnić życie pustelnicze. Tym, co je charakteryzuje, jest surowe odsunięcie się od świata w milczenie, samotność, kontemplację i pokutę, które prowadzą do wyjątkowego zjednoczenia z Bogiem i smakowania na ziemi rzeczywistości nieba. Pustelnicy nie zawsze składają publicznie profesję rad ewangelicznych, co nie umniejsza faktu, że swoim życiem włączają się w dzieło uświęcania świata przez ekspiację i modlitwę¹⁵³⁰.

Powołanie pustelnika czy też pustelnicy jest realizowane inaczej niż w instytutach zakonnych. Samotne życie w duchu rad ewangelicznych

¹⁵²⁶ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 265.

¹⁵²⁷ Por. G. Gonella, *Przedmowa*, w: C. Carretto, *Pustynia w mieście*, jw., s. 10.

¹⁵²⁸ Por. tamże, s. 10-11.

¹⁵²⁹ Por. C. Carretto, *Pustynia w mieście*, jw., s. 20.

¹⁵³⁰ Zob. J. Zjawin, *Kto może zostać pustelnikiem?*, w: <http://bratbogumil.pl/pustelnia/zostac-pustelnikiem/>, Autoryzowana strona Pokutnika – Brata Bogumiła Mariana Adamczyka; (dostęp: 17.11.2017).

praktykowane jest niezależnie od złożonych ślubów prywatnych czy też bez nich. Poza radą czystości, która nie dopuszcza żadnego stopniowania w wymaganiach i jednakowo obowiązuje wszystkich, pozostałe dwie rady ubóstwa i posłuszeństwa dopuszczają gradację zobowiązań. Życie radą ubóstwa zakłada nawet konieczność posiadania pewnej własności, aby móc realizować charakterystyczny styl eremicki. Z kolei rada posłuszeństwa, w tym przypadku realizowana jest przez wierność ustalonemu regulaminowi dnia, którego codziennym strażnikiem staje się własne sumienie¹⁵³¹. Dojrzałe posłuszeństwo Bogu wyrażać się będzie w: przestrzeganiu prawa naturalnego, przykazań Bożych i kościelnymi, kierowaniu się zasadami Ewangelii, w wierności natchnieniom Ducha Świętego, w radosnym przyjmowaniu Opatrzności Bożej oraz uległości wobec kierownika duchowego (było to już dokładniej omówione w tej pracy).

Samo życie radami ewangelicznymi nie wystarcza jednakże do zaistnienia życia pustelniczego. Winno się zachować jeszcze wymogi prawne: radykalna separacja od świata, milczenie odosobnienia oraz gorliwa modlitwa i pokuta¹⁵³². Ma być zachowywane oddzielenie od świata, chociaż nie całkowite odizolowanie, jak ma to miejsce np. w życiu rekluzów. Osoba przyjmująca pustelniczy styl życia i związanej z tym formacji, sama troszczy się o swoje potrzeby duchowe i egzystencjalne, np. pilnuje by pójść na Eucharystię, dba o adorację, pamięta by zrobić niezbędne zakupy czy też udać się do urzędu w koniecznych sprawach. Prawdziwa pustelnica, pustelnik z zasady nie powinni być ciężarem dla nikogo. W dobie środków masowego przekazu pozostaje także do omówienia kwestia korzystania z mass mediów (także katolickich). Obecnie, nawet zupełne odosobnienie wcale nie musi oznaczać izolacji od świata. Kwestia surowszej formy separacji bardzo różnie jest rozwiązywana we współczesnym świecie. Wielu

¹⁵³¹ Por. H. Śmiarowski, *Zagospodarować samotność*, „Niedziela” 10 (2011), s. 24-25.

¹⁵³² Por. KPK §1; KKK 920.

pustelników korzysta z mediów w sposób mniej lub bardziej ograniczony, a niektórzy rezygnują z nich w ogóle. Pewne informacje, zwłaszcza te z życia Kościoła, mogą pomóc dostrzec obszary domagające się intensywniejszej modlitwy; niektóre informacje mogą jednak szkodzić powołaniu do życia kontemplacyjnego. Nieżyjący już pokutnik z 50-letnim stażem pustelniczym wyznawał zasadę: „Mniej wiedzieć, a dobrym być”¹⁵³³.

Podjęmowane posty, różnorodne wyrzeczenia oraz indywidualne praktyki ascetyczne stanowią również istotny komponent w życiu pustelniczym. Szczegółowy sposób realizacji wymienionych zasad, zainteresowany eremita omawia ze swoim ojcem duchowym¹⁵³⁴.

Rady ewangeliczne są zalecane jako miłosne wezwanie Boże, ale nie są nakazane. Jak stwierdza Sobór są one „darem Bożym, który Kościół otrzymał od swojego Pana i z łaski Jego ustawicznie zachowuje”¹⁵³⁵. Ojcowie Vaticanum II podkreślają klasyczną naukę Kościoła o roli praktykowania cnót ewangelicznych w chrześcijańskim życiu duchowym¹⁵³⁶.

Charakterystycznym wezwaniem do współpracy z Bogiem jest powołanie pustelnicze. Osoby do niego zaproszone, w odosobnieniu na pustelni, praktykują życie według rad Jezusa, poprzez zanurzenie się w swojej grzeszności i jednocześnie w miłości Bożej¹⁵³⁷. Pustelnicy w szczególny sposób poświęcają się Panu, który dziewiczy i ubogi (por. Mt 8, 20; Łk 9, 58), przez posłuszeństwo aż do śmierci krzyżowej (por. Flp 2, 8) odkupił wszystkich ludzi¹⁵³⁸.

W obliczu ogromu Bożego miłosierdzia pustelnikowi nie pozostaje nic innego, jak tylko głosić świadomość własnego radykalnego ubóstwa,

¹⁵³³ H. Śmiarowski, *Zagospodarować samotność*, w:

<http://niedziela.pl/artukul/94247/nd/Zagospodarowac-samotnosc> (dostęp: 17.03.2018).

¹⁵³⁴ Por. tamże.

¹⁵³⁵ KK 43.

¹⁵³⁶ Zob. PC 6.

¹⁵³⁷ Zob. KK 32

¹⁵³⁸ Por. PC 1.

które staje się jednocześnie błaganiem i okrzykiem radości z powodu zbawienia tym bardziej wspaniałomyślnego, że nieosiągalnego z otchłani ludzkiej nędzy¹⁵³⁹. Życie eremity takimi wartościami czyni Chrystusa sensem swojego życia i dopomaga pójść Jego śladami¹⁵⁴⁰.

Nauczanie papieskie przypomina Ludowi Bożemu o nieustannym działaniu Ducha Świętego, który w ciągu stuleci pomnaża bogactwa płynące z praktyki rad ewangelicznych poprzez liczne charyzmaty i także w ten sposób wciąż na nowo uobecnia tajemnicę Chrystusa w Kościele i w świecie, w czasie i w przestrzeni¹⁵⁴¹.

Przypomniane i odnowione, przez Kościół powołanie pustelnicze można przeżywać w zwyczajnych, świeckich warunkach życia, aby, jak powiedział Paweł VI, „przepoić radami ewangelicznymi - to znaczy wartościami Bożymi i eschatologicznymi - wartości ludzkie i doczesne”¹⁵⁴². Ubóstwo pustelników, także żyjących w centrum miast daje świadectwo światu, że można żyć wśród dóbr doczesnych, korzystać ze zdobyczy cywilizacji i postępu, w wolności, nie oddając się im w niewolę. Ich życie w czystości udowadnia, że czerpiąc z Bożego serca możliwa jest miłość bezinteresowna i ofiarna. Dają oni przykład radosnego oddawania się wszystkim bez wiązania się z kimkolwiek. Syntezą wiary i życia świeckich pustelników jest stawanie do całkowitej Bożej dyspozycji, zgodnie z tym, czego wymaga codzienne życie, znaki czasu, potrzeby zbawienia współczesnego świata¹⁵⁴³.

¹⁵³⁹ Zob. OL 9.

¹⁵⁴⁰ Zob. VC 16.

¹⁵⁴¹ Por. VC 5.

¹⁵⁴² Paweł VI, *Przemówienie do uczestników Międzynarodowego Kongresu Odpowiedzialnych Generalnych Instytutów Świeckich*, Castel Gandolfo (20.09.1972), w: *Świeccy konsekrowani w nauczaniu Kościoła świętego. Zbiór dokumentów*, oprac. M. Chmielewski, Lublin 2011, s. 78.

¹⁵⁴³ Zob. tamże, s. 79.

Świeccy, którzy podejmują praktykę rad ewangelicznych urzeczywistniają swoje powołanie, jako członkowie Ludu Bożego zgodnie z etymologią pojęcia „laik” (od *laós* = lud) oraz dają świadectwo tej swojej przynależności, pozostając w jedności z braćmi także w życiu społecznym¹⁵⁴⁴.

Jezus ofiarował rady ewangeliczne Kościołowi, swojej Oblubienicy aby jaśniała przykładem Jego życia ubogiego, czystego, posłusznego. Kościół ma zadanie przechować i strzec tego wielkiego daru i nienaruszonym przekazać go tym, których Bóg sam powołał, aby nim żyli. „Jeśli chcesz...przyjdź i chodź za Mną”. Jest to wybranie ze szczególnego upodobania, zależne jedynie od woli Boga; to On jest zawsze gospodarzem, który wzywa, kiedy chce, jak chce i kogo chce. Nie wszyscy to pojmują- powiedział Jezus mówiąc o doskonałej czystości-lecz tylko ci, którym to jest dane” (Mt 19, 11). Łaska powołania polega na wewnętrznym świetle i poruszeniu woli. Sprawia ona, że wierny może zrozumieć dar Boży, chcieć go i wybrać stawiając ponad wszystkie inne rzeczy¹⁵⁴⁵.

Z wnętrza bowiem, z serca ludzkiego pochodzą złe myśli, nierząd, kradzieże, zabójstwa, cudzołóstwa, chciwość, przewrotność, podstęp, wyuzdanie, zazdrość, obelgi, pycha, głupota. Całe to zło z wnętrza pochodzi i czyni człowieka nieczystym (Mk 7, 23).

W Piśmie Świętym ubóstwo jest bogate w duchową treść. To, także określony stan duszy, a nie wyłącznie wyrzeczenie się dóbr materialnych. Zdaniem Jezusa ubóstwo jest błogosławieństwem, dzięki któremu można szybciej zdobyć Królestwo Boże (Mt 5, 3; Łk 6, 20).

¹⁵⁴⁴ Por. Jan Paweł II, *Formy życia konsekrowanego w naszych czasach*. Katecheza środowa (05.10.1994), w: <http://powolania.paulini.pl/257,Formy-zycie-konsekrowanego-w-naszyczasach---Katecheza-Jana-Pawla-II;> (dostęp: 11.08.2018).

¹⁵⁴⁵ Por. Gabriel od św. Marii Magdaleny OCD, *Żyć Bogiem. Rozmyślania o życiu wewnętrznym na wszystkie dni roku*, przekł. O.L. Kowalówka OCD, t. 2, WKB, Kraków 1988, s. 177.

Esencję treści na temat ubóstwa zawiera list do Koryntian „Znacie przecież łaskę Pana naszego Jezusa Chrystusa, który będąc bogaty, dla was stał się ubogim, aby was ubóstwem swoim ubogacić”(2Kor 8,9). „Ubodzy w duchu” oznaczał nie tyle ludzi, którzy nie starają się rozwijać duchowo, nie mają zainteresowań itd., ale ludzi, którzy doświadczają ograniczoności swoich sił wewnętrznych, którzy uznają swoją niemoc i swoją zależność od Boga, którzy nie są pyszni¹⁵⁴⁶.

W Kazaniu na Górze błogosławieństwo, które wypowiada Pan Jezus: „Błogosławieni czystego serca, albowiem oni Boga oglądać będą” (Mt 5,8) jest skierowane do wszystkich ludzi. Inny Ewangelista mówi co nieco o tym, jak się do tego dochodzi, opowiadając o prorokini Annie: „Od swego panieństwa siedem lat żyła z mężem i pozostała wdową. Liczyła już osiemdziesiąty czwarty rok życia. Nie rozstawiała się ze świątynią, służąc Bogu w postach i modlitwach dniem i nocą” (Łk 2, 36n).

Dziś te słowa mogą przerażać, że trzeba stale pościć i modlić się, by po wielu latach uzyskać ową czystość serca. Przez wiele wieków myślano, że to jest możliwe jedynie dla zakonnic i zakonników. Ale słowa Ewangelisty nie znaczą, że prorokini Anna nieustannie przebywała w świątyni. Musiała przecież z czegoś żyć. Nikt jej nie dawał za darmo jedzenia i miejsca na spoczynek. Nie chodzi o stałe przebywanie w świątyni, ale o nastawienie człowieka, o to co w jego sercu jest najważniejsze. Czy troski tego świata przygniatają grzesznika i Pan Bóg istnieje jedynie na marginesie zwykłego życia, czy też rzeczywiście jest On w centrum i ku Niemu jest wszystko skierowane¹⁵⁴⁷.

Wszelka nieprawość i wszelki grzech biorą się z nieposłuszeństwa. Posłuszeństwo jest cnotą; Św. Józef i Mędrcy dotykają tajemnicy Boga,

¹⁵⁴⁶ Por. T. Kot SJ, *Pytania o wiarę*, jw.

¹⁵⁴⁷ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, okres zwykły tygodnie 1-11*, t 3, jw., s. 141.

reagują najpierw zgodą na polecenie Boga. Józef nie rozważa perspektywy pójścia lub nie do Egiptu, Bóg mówi, Józef idzie. Mędrcy nie idą do Heroda, wracają inną drogą. Ten kto ulega woli Bożej, staje się świadkiem Ewangelii. W posłuszeństwie zawiera się tajemnica radykalizmu w życiu. Świat potrzebuje dziś stanowczych świadków Chrystusa, posłuszenie zasłuchanych w Jego głos.

Ewangeliczna rada posłuszeństwa jest wezwaniem, płynącym z Chrystusowego uniżenia, aż do śmierci. Ci, którzy przyjmują to wezwanie i krocą drogą za Jezusem, dotykają głębi ekonomii zbawienia¹⁵⁴⁸.

Nauka Ojców jest prosta i autentyczna, bo oparta na wewnętrznym doświadczeniu spotkania z Bogiem, usłyszeniu Jego głosu i posłuszeństwie¹⁵⁴⁹. Dokonując uczynków miłosiernych, człowiek przyjmuje Boże błogosławieństwo (por. Mt 5,7). Gdy karmi ubogich pożyczka bez zwłoki potrzebującym i czyni to ochotnie z radością w sercu, to jest miłe Bogu. Jeśli chrześcijanin usunie ze swego serca skąpstwo, podejrzliwość, wahanie, szemranie, wtedy wewnątrz zalewa światło Boże, które jest samym zdrowiem dla duszy. Pan pragnie bowiem miłosierdzia w codziennym życiu, bardziej niż ofiary¹⁵⁵⁰.

Nauczanie patrystyczne podkreśla, że chodzi o ubóstwo dotyczące ducha człowieka. W ten właśnie sposób interpretowała pierwsze błogosławieństwo większość Ojców Kościoła (Tertulian, Hilary, Ambroży, Augustyn, Jan Chryzostom, Cyryl Aleksandryjski itd.). Za takim rozumieniem przemawiają również podobnie skonstruowane wyrażenia jak np. „czystego serca” (Mt 5,8 – czystość dotyczy serca)¹⁵⁵¹.

¹⁵⁴⁸ Zob. Jan Paweł II, Adhortacja Apostolska *Redemptionis Donum*. O konsekracji zakonnej w świetle tajemnicy odkupienia, (Rzym 25 03 1984), p. 13.

¹⁵⁴⁹ Por. M. Starowieyski, *Wstęp*, w: *Pierwsza Księga Starców, Gerontikon*, jw., s. 23.

¹⁵⁵⁰ Por. Św. Grzegorz z Nazjanzu, *Służmy Chrystusowi w ubogich* (Kazanie 14, *O miłości ubogich*, 38. 40), w: LG II, s. 213-214.

¹⁵⁵¹ Por. T. Kot SJ, *Pytania o wiarę*, jw.

Według Ojca Kościoła Wschodniego św. Jan Klimaka „dziedzictwem pustyni” jest Duch spokojny wolny od wszelkich zawirowań i niepokojów tego świata. Podkreśla też istotę umartwiania i nieustającej czystości ciała. Zaleca on „śmierć dla świata” to znaczy zapomnienie o wszelkich doczesnych przywiązaniach, które niezgodne są z wolą Boga. Śmierć dla świata, to znaczy dla wszystkich światowych rządów, wolność od obżarstwa, obfitość mądrości, oazę roztropności, łączy stosowne do adekwatnej chwili, stałe milczenie¹⁵⁵².

Na przełomie wieków IV/V Ojciec Kościoła św. Maksym z Turynu poruszał w katechezach temat, który zawsze jest aktualny, a mianowicie problem gromadzenia i ukrywania bogactwa, co wiąże się z niechęcią pomagania bliźnim. Przypominał on o więzi, istniejącej między powinnościami ucznia Chrystusa a zadaniami obywatela i nauczał, że wieść życie chrześcijańskie oznacza również wypełniać zobowiązania społeczne¹⁵⁵³.

Ojcowie Kościoła przeważnie przekazywali swój majątek ubogim i prowadzili typowo monastyczny rytm życia, zgodny z regułami ascetycznymi. Spędzali czas na modlitwie, oddawali się czytaniu i rozważaniu Słowa Bożego, dotrzymywali czystości i przestrzegali ubóstwa. W ich życiu było miejsce na uczynki miłosierdzia, ale nie ograniczali się do jałmużny, lecz każdego potrzebującego przyjmowali jak Chrystusa¹⁵⁵⁴.

Św. Grzegorz Wielki w III rozdziale Dialogów, przedstawia heroizm Paulina, chcącego oddać się w niewolę w zamian za uwolnienie syna wdowy¹⁵⁵⁵.

¹⁵⁵² Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 197.

¹⁵⁵³ Por. Benedykt XVI, *Święty Maksym z Turynu*, w: *Katechezy o Ojcach Kościoła*, red. E. Czyżowska, „M”, Kraków 2008, s. 119-120.

¹⁵⁵⁴ Por. tenże, *Święty Paulin z Noli*, w: *Katechezy o Ojcach Kościoła*, red. E. Czyżowska, jw., s. 155.

¹⁵⁵⁵ Por. Św. Grzegorz Wielki, *Dialogi*, przekł. E. Czerny, A. Świderkówna, seria: *Źródła monastyczne*, t. 23, WB, Kraków 2000, s. 196.

Współcześnie pustelnicy żyją według rad ewangelicznych rozwijając łaskę otrzymaną na chrzcie¹⁵⁵⁶. Wyrzekanie się tego co dozwolone jest wyrazem bezwarunkowego oddania swego życia Bogu¹⁵⁵⁷. Pustelnik dobrowolnie związany ślubami ubóstwa, czystości i posłuszeństwa daje swoim życiem przykład naśladowania Chrystusa i świadectwo miłości do Niego¹⁵⁵⁸.

Pustynia [także ta wewnętrzna, w sercu] jest symbolem surowości, ubóstwa i całkowitej prostoty. Najistotniejsze jest jednak, to, że Bóg prowadzi duszę na pustynię i ją karmi, dlatego może wstrzymać się od przyjmowania pokarmu cielesnego a nawet duchowego, np. czytania książek. Początki pobytu są ekscytujące, potem powracając do niej regularnie, zaczyna się mozolna duchowa praca. Pustynia ogałaca człowieka, pokazuje prawdę o stanie duszy, napełnia cierpieniem takim jak przeżywał Jezus i także Jego pokojem¹⁵⁵⁹.

Człowiek przebywając na pustyni i będąc w stanie autentycznego ubóstwa duchowego, dokonuje ważnego odkrycia w życiu a mianowicie, że „Modlitwa płynie z serca, a nie z głowy”. Wtedy może osoba doświadczyć nowego wymiaru relacji z Bogiem¹⁵⁶⁰.

Życie św. Szarbela było stałym upomnieniem dla innych, ponieważ stanowiło nieustające świadectwo, że ubóstwo jest dobrowolnym wyrzeczeniem się dóbr ziemskich, a czystość rezygnacją z przyjemności ciała. Posłuszeństwo to ofiarowanie własnej woli Bogu i całkowitym ogołoceniem duszy, która wolna od wszelkiego ciężaru jest zdolna usłyszeć wołanie Boga „Pójdź za mną”(Łk 18,22)¹⁵⁶¹.

¹⁵⁵⁶ Por. M.A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, jw., s. 6-7.

¹⁵⁵⁷ Zob. P. Cattaneo, *Św. Charbel mnich i cudotwórca*, jw., s. 72.

¹⁵⁵⁸ Zob. tamże.

¹⁵⁵⁹ Por. C. de Hueck Doherty, *Pustynia. Spotkanie Boga w ciszy, samotności i modlitwie*, przekł. D. Murawska, WKB Kraków 2016, s. 50.

¹⁵⁶⁰ Por. C. Carretto, *Pustynia w mieście*, jw., s. 28.

¹⁵⁶¹ Por. S. Garofalo, *Cedr Libanu*, jw., s. 143.

Gdy wyrzekamy się bogactw tego świata, porzucamy dobra, które nie są nasze, nawet jeśli nabyliśmy je dzięki włożonym wysiłkom. W rzeczywistości nic do człowieka nie należy oprócz tego co ma w sercu, bo tego nikt mu nie odbierze. Ubóstwo materialne ma sens, jeśli przekłada się na pragnienie zdobywania dóbr duchowych, proporcjonalnie do rezygnacji z zewnętrznych¹⁵⁶².

Na drogę życia ubóstwa inspirowały ludzi słowa Ewangelii. Święty Franciszek z Asyżu po przeżyciu pewnego czasu na sposób pustelniczy, usłyszał w kościele Ewangelię o tym, że uczniowie Chrystusa nie powinni posiadać ani złota ani srebra czy pieniędzy, ani trzosu, ani torby, ani chleba, nie nosić laski w drodze, nie mieć obuwia, nie mieć dwu sukien, ale przepowiadać królestwo Boże i pokutę (Por. Mt 10,7-10)¹⁵⁶³. Święty Boży natychmiast rozradowany wykrzyknął: „To jest, czego chcę, to jest, czego szukam, to całym sercem pragnę czynić¹⁵⁶⁴. Św. Jan z Riły (IX/X w) gdy usłyszał słowa Jezusa, mówiącego, że ma się wyrzec wszystkich swych dóbr i rozdać je ubogim (por. Mk 10, 21), wszystko zostawił dla drogocennej perły Ewangelii¹⁵⁶⁵. Św. Benedykt wiele lat poświęcił na pracę nad duszami, kierując je ku Bogu drogą rad ewangelicznych¹⁵⁶⁶. Święty Antoni Wielki, od młodości szczerze poszukujący Boga, w słowach Ewangelii odnalazł zaproszenie skierowane do siebie. Porzucił posiadłości, pieniądze, dawne zajęcia i podążył za swoim Mistrzem, aby mieć skarb w niebie¹⁵⁶⁷.

¹⁵⁶² Por. tamże, s. 144-145.

¹⁵⁶³ Por. B. Calati, R. Gregoire, A. Blasucci, *Historia duchowości*, t 4. *Duchowość średniowiecza*, tłum. K. Franczyk, J. Serafin, Homo Dei, Kraków 2005, s. 268-269.

¹⁵⁶⁴ Por. K. Gorgoń, *Święty Franciszek i "Odpust Porcjunkuli"*, w: <https://www.franciszkanie.pl/artykuly/sw-franciszek-i-odpust-porcjunki>; (dostęp: 16.02.2021).

¹⁵⁶⁵ Jan Paweł II, *Bezcenne dziedzictwo wiary i kultury.*, jw.

¹⁵⁶⁶ Por. Św. Benedykt. *Patriarcha życia mniszego na zachodzie*, oprac. S. Tomea, OSB, KśwW, Poznań-Warszawa-Wilno-Lublin 1934, s. 3-4, 18.

¹⁵⁶⁷ Por. Św. Atanazy Aleksandryjski, *Żywot św. Antoniego*, tłum. E. Dąbrowska, w: *Św. Antoni, Żywot. Pisma ascetyczne*, red. n. E. Wipszycka, wyd. 2, WB, Tyniec - Kraków 2008, s. 77.

Ewagriusz Pontyjski jako pustelnik zarabiał na życie przepisywaniem ksiąg. Wyzначył on sobie pewną miarę tej pracy, tyle, by na życie zarobić, i nie więcej. Resztę czasu przeznaczał na modlitwę i studiowanie Pisma Świętego¹⁵⁶⁸.

W Kościele przez długie wieki mało zwracano uwagi na sprawę stosowania rad ewangelicznych w życiu ludzi świeckich, uważając je za istotę życia zakonnego. Dopiero Ojcowie Soboru Watykańskiego II mocno zaakcentowali powszechne powołanie wiernych do doskonalszej świętości¹⁵⁶⁹, co zaowocowało zainteresowaniem tym tematem¹⁵⁷⁰. Między innymi podjęto problematykę związaną z trudnościami duchowymi zwykłych wiernych, czyli jak pogodzić łączność z Chrystusem z obowiązkami świeckiego życia. Nie mogą sprawy doczesne utrudniać relacji z Chrystusem. Natomiast wypełnianie codziennych obowiązków zgodnie z wolą Bożą, może być drogą do pogłębiania więzi ze Stwórcą¹⁵⁷¹. Potrzebę syntezy obowiązków rodzinnych i wszelkich prac doczesnych z życiem duchowym chrześcijanina w zjednoczeniu z Bogiem, podaje *Gaudium et spes*¹⁵⁷². Rady ewangeliczne zostały skierowane do wszystkich uczniów Chrystusa, a przez praktykowanie ich dokonuje się integracja wszystkich dziedzin życia¹⁵⁷³. Posłuszeństwo woli Boga stanowi składnik świętości ludzkiej¹⁵⁷⁴.

Praktykowanie rad ewangelicznych jako konkretnego przesłania Nowiny o Bożym Królestwie, stwarza przestrzeń wolności przez czystość serca i pomaga w realizacji miłości Boga i Jego stworzenia. Ubóstwo daje

¹⁵⁶⁸ Por. M. Borkowska, *Ewagriusz: święty czy heretyk?*, w: *taże*, *Twarze Ojców Pustyni*, wyd. 2, WB, Kraków 2013, s. 87.

¹⁵⁶⁹ Por. KK 40.

¹⁵⁷⁰ Por. E. Weron, *Teologia życia wewnętrznego ludzi świeckich*, Pallotinum, Poznań - Warszawa 1980, s. 89-92.

¹⁵⁷¹ Por. *taże*, s. 54.

¹⁵⁷² Por. KDK 43.

¹⁵⁷³ Por. E. Weron, *Teologia życia wewnętrznego ludzi świeckich*, jw., s. 55, 94.

¹⁵⁷⁴ Por. *taże*, s. 54.

możliwość koncentracji życiowej energii w naśladowaniu Chrystusa. Posłuszeństwo formuje w pustelniku poczucie równości i międzyludzkiej solidarności¹⁵⁷⁵.

Pustelnicy dobrowolnie wybierają ubóstwo, by bardziej zbliżyć się do Boga. Wielcy święci, Benedykt z Nursji, Brunon z Kolonii, Franciszek z Asyżu zdecydowali się na ubóstwo, żeby lepiej karmić swoje życie duchowe¹⁵⁷⁶.

Ubóstwo, osiągnięte przez wyrzeczenie się własności, jest kwestią rady, nie nakazu. Niemniej dobrowolne ubóstwo było i pozostało ideałem, choć oczywiście nie przeznaczonym dla wszystkich. Ten ideał, od początku chrześcijaństwa realizowały kobiety wdowy i niektórzy mężczyźni. Praktyka ubóstwa i dziewictwa nie koniecznie była łączona. Były małżeństwa żyjące w ubóstwie jak i ludzie żyjący w celibacie a zachowujący swój majątek. Natomiast posłuszeństwo powszechnie traktowano jako wierność przykazaniom Bożym. Na to mamy świadectwa Ojców Kościoła¹⁵⁷⁷.

Duchowe ubóstwo odnosi się do wysiłku zrezygnowania ze swoich pragnień, oczekiwań, planów i potrzeb. Dotyczy zrezygnowania z własnego „ja”, na rzecz gotowości pełnienia woli Bożej¹⁵⁷⁸. Ludzka kenoza wypływa z nadziei zmartwychwstania. Dlatego przeżywanie ubóstwa i ogołocenia jako daru łaski, pozbawia pustelnika lęku, pokonuje strach i otwiera jego serce na przyjmowanie słów Boga jako znaku woli Stwórcy wobec siebie¹⁵⁷⁹.

¹⁵⁷⁵ Por. K. Wencel EC, *Życie pustelnicze. Spotkanie z Bogiem w ciszy i samotności*, „M”, Kraków 2000, s. 108.

¹⁵⁷⁶ Zob. R. Sarah., N. Diat, *Wieczór się zbliża i dzień już się chyli*, przekł. A. Kuryś, WSL, Warszawa 2019, s. 16, 317.

¹⁵⁷⁷ Por. M. Borkowska OSB, *Białe i bure. Historia życia monastycznego w dużym skrócie*, wyd. 2, WB Kraków 2019, s. 16, 17.

¹⁵⁷⁸ Por. C. De Hueck Doherty, *Pustynia. Duchowość wschodnio chrześcijańska dla człowieka Zachodu*, przekł. D. Murawska, PAX, Warszawa 1991, s. 109.

¹⁵⁷⁹ Por. K. Wencel EC, *Życia pustelnicze. Spotkanie z Bogiem w ciszy i samotności*, „M”, Kraków 2000, s. 74.

Miłość jest uboga i Pan Jezus objawił ten cud ubogiej miłości w sobie, bo pokazał, że całe bogactwo osoby polega na dawaniu siebie bez zatrzymywania dla siebie czegokolwiek¹⁵⁸⁰.

Z powyższych badań nasuwają się następujące wnioski. Jedną z możliwości skorzystania z zaproszenia naszego Pana do naśladowania Go, jest sposób życia, według rad ewangelicznych. Osoby żyjące w posłuszeństwie, ze świadomością nie posiadania niczego na własność i zachowujące czystość, wyznają, że Chrystus jest Pierwowzorem, osiągania doskonałości. Według takiej radykalnej formy życia funkcjonowali pustelnicy wezwani do pozostawienia wszystkiego i pójścia za Jezusem. Przykładem są wymienieni w niniejszej pracy św. Paweł Pustelnik, św. Antoni Wielki, św. Mikołaj, św. Benedykt, św. Szarbel.

Życie pustelnicze jest życiem według rad ewangelicznych. Pobyt na pustelni, nawet krótki, czasowy, bez życia radami ewangelicznymi jest pobytem tylko rekreacyjnym. Praktyka ewangelicznego ubóstwa przybliża ludziom Chrystusa i sprawia, że „stygnące serce” ludzkie rozplomienia się na nowo¹⁵⁸¹. Ubóstwo materialne, nie w sensie braków ale dobrowolnego samoograniczenia, wpływa pozytywnie na osobowość pustelnika-rekolektanta, docenia to co posiada i zauważa, jak niewiele do życia potrzeba, by funkcjonować.

Rekolektant przestrzega konsekwentnie ustalonego programu dnia i podjętych, rozeznaczonych wcześniej decyzji. Rada czystości dotyczy także myśli, mowy, postępowania, relacji. Obowiązuje go posłuszeństwo Słowu Bożemu, natchnieniom, a także kierownikowi duchowemu.

¹⁵⁸⁰ Por. A. M. Sicari, *Rady Jezusa dla każdego. Czystość, ubóstwo i posłuszeństwo w życiu świeckich*, Flos Carmeli, Poznań 2005, s. 124.

¹⁵⁸¹ Zob. *Święty Franciszek z Asyżu, Patron Akcji Katolickiej*, w: *Żywoty świętych pańskich na każdy dzień*, jw., s. 320.

Jeśli po powrocie z pustelni wyczuwana jest potrzeba życia według rad ewangelicznych, to można ten plan zaadoptować do życia w mieście, uwzględniając codzienne indywidualne obowiązki. Współczesny Kościół z pewnością potrzebuje ludzi, którzy poszukują, zgłębiają i dają swoim życiem świadectwo obecności, bliskości Boga, a czynią to w celu uświęcenia ludzkości¹⁵⁸².

Laikat ma specyficznie chrześcijańskie zadanie *consecratio mundi* [uświęcanie świata] możliwe do wykonania tylko za cenę wierności ideałowi Ewangelii. Ma on być w świecie zaczynem Chrystusowym realizującym ofiarną miłość biorącą początek, moc i skuteczność z Krzyża. Aby świeccy mieli stały wzór i duchowe podtrzymanie w realizacji ewangelicznych ideałów ubóstwa, czystości i posłuszeństwa, musi istnieć stan zakonny, pustelniczy. W przestrzeni historii, także współcześnie, pustelnicy praktykują ubóstwo w sposób heroiczny. Eremici nie rozdzieleni między Chrystusa a świat, realizują rady ewangeliczne w całej rozciągłości i dowodzą praktycznie, że Ewangelia jest życiowa, a Ofiara krzyżowa, to najwyższy wyraz obowiązującej wszystkich miłości¹⁵⁸³.

5.4. Eremicka pokuta w odniesieniu do przyszłości eschatologicznej

Dopiero w XI wieku zaczęto stopniowo przechodzić od bardzo surowych praktyk pokutniczych do rozumienia powołania pustelniczego, jako drogi wewnętrznego rozwoju duchowego, ze świadomością przemijalności wszystkiego, co doczesne. W takim znaczeniu „klasztor”

¹⁵⁸² Por. Jan Paweł II, *Formy życia konsekrowanego w naszych czasach*. Katecheza środowiska (05.10.1994), w: <http://powolania.paulini.pl/257,Formy-zycie-konsekrowanego-w-naszych-czasach---Katecheza-Jana-Pawla-II;> (dostęp: 11.08.2018).

¹⁵⁸³ Zob. A Jankowski OSB, *Zakony na tle dziejów Kościoła*, w: [http://benedyktyni.pl/zakony-na-tle-dziejow-kosciola/;](http://benedyktyni.pl/zakony-na-tle-dziejow-kosciola/) (dostęp: 29.09.2019).

staje się „pustynią”, a „wyjście”(exodus), to dobrowolne оголошение z egoizmu¹⁵⁸⁴.

Pan Jezus przemawia do apostołów ze spokojem, odsłania to prawdziwą relację Boga do ludzi. Kiedy Nauczyciel krocząc po jeziorze zbliża się do przestraszonych uczniów, nastaje wyciszenie i od razu przybicie do drugiego brzegu (por. J 6,16–21). Współczesny człowiek doświadcza burz, lęków, trudów, zмага się z siłami natury i w relacjach między ludźmi zatopionymi w tym co przeżywają, jest przez świat przygniataany do ziemi. Jezus ukazuje inną rzeczywistość, przekraczającą to co naturalne w której istnieje spokój i poczucie bezpieczeństwa, to znaczy zanurzenie się w Nim, Synu Bożym¹⁵⁸⁵.

Człowiek pielgrzymuje na tym świecie, by dojść do nieba. Nie wie jednak dokładnie dokąd, którą drogą i potrzebuje przewodnika, któremu może zaufać i bezwzględnie się powierzyć. To właśnie jest wiara, czyli zawierzenie osobie Jezusa¹⁵⁸⁶. Chrystus jest uspokojeniem i drogą do „drugiego brzegu”. Świat i życie wraz z pojawieniem się Zmartwychwstałego zaczynają wyglądać inaczej. Przybicie do brzegu ilustruje chrześcijańskie: „już, choć jeszcze nie”. Na ziemi chrześcijanie są już uczestnikami życia w Zmartwychwstałym i od ludzi zależy ile z niego będą korzystać¹⁵⁸⁷.

Współcześni ludzie są mocno naznaczeni „myśleniem życzeniowym”, to znaczy patrzeniem i ocenianiem, które potwierdzi własne oczekiwania. Tradycja pustelnicza podaje, że walka z myślami kierowanymi własnymi upodobaniami jest podstawowym zadaniem eremity. Myślenie o spełnianiu życzeń jest rezultatem ulegania pokusie „złych myśli” i zamyka ono

¹⁵⁸⁴ Por. K. Wencel EC, *Życia pustelnicze. Spotkanie z Bogiem w ciszy i samotności*, „M”, Kraków 2000, s. 15-16.

¹⁵⁸⁵ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień. Okres Wielkanocny*, t 2 b, wyd.2, WB, Tyniec 2011, s. 76-77.

¹⁵⁸⁶ Por. tamże, s. 70-72.

¹⁵⁸⁷ Por. tamże, s. 76-77.

człowieka we własnej subiektywności, którą pragnie on potwierdzić zewnętrznymi argumentami¹⁵⁸⁸.

Nie znamy czasu końca ziemi i ludzkości (por. Dz 1,7), ani też sposobu przemiany wszechświata. Słowo poucza chrześcijan, że Bóg przygotowuje ludziom nowe mieszkanie i nową ziemię (por. Ap 21,1), gdzie szczęśliwość przewyższy wszelkie naturalne pragnienia¹⁵⁸⁹. Z eschatologicznego powołania człowieka w Kościele wynika potrzeba wiary, nadziei i czujności wobec pokus¹⁵⁹⁰, których w sposób szczególnie wyraźny doświadczają osoby żyjące według reguł pustelniczych¹⁵⁹¹.

Pismo Święte i Ojcowie Kościoła podkreślają szczególnie trzy formy pokuty wewnętrznej: post, modlitwę i jałmużnę. Wyrażają one nawrócenie wobec samego siebie, Boga i bliźnich. Jako środki radykalnego oczyszczenia (poza chrztem i męczeństwem) wymieniają oni łzy pokuty, wybaczenie bliźnim, troskę o zbawienie innych, wstawiennictwo świętych a przede wszystkim praktykowanie miłości¹⁵⁹², która „zakrywa wiele grzechów”(1P 4,8). Nawrócenie dokonuje się w życiu codziennym, przez czyny pojednania, troskę o ubogich, praktykowanie rewizji życia, rachunku sumienia, posłuszeństwo kierownikowi duchowemu, pokorne przyjmowanie cierpień¹⁵⁹³.

Zadania powierzone pustelnikom polegają na poddawaniu Chrystusowi całej swojej egzystencji, na miarę możliwą w doczesności w kierunku eschatologicznej wieczności¹⁵⁹⁴. Nauczanie papieski przypomina, że Jezus przyjdzie na końcu czasów, aby osądzić wszystkie narody, ale

¹⁵⁸⁸ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, okres zwykły tygodnie 1-11*, t 3, wyd.2, WB, Kraków 2013, s. 207-211.

¹⁵⁸⁹ KDK 39.

¹⁵⁹⁰ Por. KK 48.

¹⁵⁹¹ Zob. G.W. Kosicki CSB, *Walka duchowa. Nieprzyjaźń między węzłem a niewiastą*, przekł. M. Gajda, WKM, Warszawa 1992, s. 47-52.

¹⁵⁹² KKK 1434.

¹⁵⁹³ KKK 1435.

¹⁵⁹⁴ Zob. VC 16.

przychodzi do człowieka każdego dnia, na wiele sposobów, i prosi, aby Go przyjął. Pod koniec życia wszyscy będziemy sądzeni z miłości, z ludzkiego konkretnego wysiłku, by kochać i służyć Jezusowi w naszych bliźnich¹⁵⁹⁵.

Św. Jan Paweł II wskazuje na tradycję, którą mnisi [pustelnicy] Wschodu wiernie zachowują w swym życiu i nadal ją przekazują z pokolenia na pokolenie jako znak eschatologicznej przyszłości, do której Bóg nieustannie powołuje każdego człowieka wewnętrzną mocą Ducha Świętego. Są oni znakiem miłości przeżywanej we wspólnocie Kościoła¹⁵⁹⁶.

Najpewniejszą drogą pokuty jest wzięcie swojego krzyża, każdego dnia i pójścia za Jezusem¹⁵⁹⁷. Prawda o Sądzie Ostatecznym przynagla do nawrócenia, jednak Bóg daje ludziom „czas pomyślny, dzień zbawienia”(2 Kor 6,2)¹⁵⁹⁸.

W ujęciu eschatologicznym Psalm 63 w odniesieniu do ziemskiej wędrówki człowieka, można odczytać jako pielgrzymkę w pustynnej spiekocie, w oczekiwaniu na spełnienie się ludzkiej tęsknoty w zjednoczeniu z Bogiem¹⁵⁹⁹.

To, co się wydarza pomiędzy ludźmi na ziemi, posiada swoje znaczenie w niebie. Pan Jezus w kontekście sądu ostatecznego powiedział: „Wszystko, co uczyniliście jednemu z tych braci moich najmniejszych, Mnieście uczynili” (Mt 25,40). Biblia nie tyle poleca wierzącym uwolnić się całkowicie od pragnień, ale wskazuje na potrzebę zmiany perspektywy patrzenia na siebie, na świat i na innych ludzi. Zmiana ta wyrasta ze świadomości, że to, co się wydarza w naszym życiu, jest większe od nas, że nie znamy w pełni wartości naszego życia, ale wszystko to znajduje się w

¹⁵⁹⁵ Zob. Papież Franciszek, *Pod koniec życia będziemy sądzeni z miłości*, „L'Osservatore Romano”, wyd. pl. 12 (2017), s. 26.

¹⁵⁹⁶ Zob. Jan Paweł II, *Bezcenne dziedzictwo wiary i kultury*, jw.

¹⁵⁹⁷ Por. Łk 9, 23.

¹⁵⁹⁸ KKK 1041.

¹⁵⁹⁹ Por. Ps 63, *Komentarz*, w: PŚep, s. 1209.

ręku Boga, który jest miłosiernym Ojcem i daje nam więcej i wspanialej, niż byśmy sobie tego życzyli na podstawie naszych wyobrażeń¹⁶⁰⁰.

Perspektywa wieczności wyostrza ludzki wzrok. Obrazuje to opowiadanie o bogaczu i Łazarzu. Tu na ziemi bogacz nie dostrzegał nędzarza, cierpiącego niemalże na progu jego pałacu, ale po śmierci widzi go doskonale, mimo że dzieli ich ogromna przepaść. Żal jednak, bo niczego już nie może naprawić (por. Łk 16, 19-31). Jezus jest jedynym, który powstał z martwych i przychodzi, aby światu o tym wszystkim powiedzieć, zanim będzie za późno. Czy człowiek tu na ziemi uwierzy w Zmartwychwstanie to zależy od otwartości na przyjęcie daru łaski Bożej.

Św. Paweł przypomina, że ci, którzy żyją według ciała, Bogu podobać się nie mogą (Rz 8, 8). Te słowa doskonale rozumieją pustelnicy i przestrzegają zasad życia według ducha. Oni decydując się na poświęcenie swego życia na chwałę Boga i zbawienie świata. Eremici mają głęboką wiarę i pewność, że Bóg Ojciec, który wskrzesił Jezusa z martwych, przywróci do życia śmiertelne ciała mocą mieszkającego w człowieku swego Ducha (por. Rz 8, 8-11).

Pytanie Boga, skierowane do człowieka w raju po grzechu pierworodnym, sięga bardzo głęboko. „Adamie, gdzie jesteś?” (Rdz 3,9). Rozważanie tych słów wyrywa osobę z całkowitego zaaferowania pragnieniem przeprowadzenia własnych planów. Ojcowie Kościoła ukazują życie wieczne jako bezgranicznie szczęśliwe, żadne inne takim być nie może¹⁶⁰¹.

Człowiek podejmuje decyzję odejścia na pustynię, by pokutować za grzechy swoje i innych. Umniejsza się, pości, milczy, modli się, umiera dla

¹⁶⁰⁰ W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, okres zwykły tygodnie 1-11*, t 3, jw., s. 224-227.

¹⁶⁰¹ Por. Św. Augustyn, *List biskupa do Proby, Modlitwa niechaj pomnaża nasze pragnienie* (List 130,8,15.17-9,18), s. 319.

siebie, tak by Chrystus wzrastał. Przez to uczy się całkowitego oddania Bogu¹⁶⁰².

Pustelnik Szarbel, w swoich orędziach, porównuje każdą chwilę ludzkiego życia na tym świecie do pustego kosza stojącego przed człowiekiem, aby go nappełnił swoimi owocami. Sytuacja jest dynamiczna, bo kosz po pewnym czasie się przesuwa niezależnie od tego czy jest nappełniony czy pusty, ale się nie cofnie i nie da się zmienić jego zawartości. Dzięki miłosierdziu Boga, kosze bez zawartości mogą wypełnić łzy skruchy. Eremita mają świadomość, że każda sekunda oddana Panu jest kroplą w wieczności¹⁶⁰³.

Eremita postępując na drodze życia duchowego, stale rozpamiętywali przyszłość eschatologiczną¹⁶⁰⁴. Kobiety prowadzące pustelniczy tryb życia zachęcały do powściągliwości, także ludzi żyjących w świecie, by we wszystkim zachowywali umiar, bo jego brak jest zgubny: np. poszczą przez kilka dni i nic nie jedzą, a kiedy przerywają post objadają się obfitymi posiłkami¹⁶⁰⁵.

Ojciec Pustelników ostrzegał ludzi przed pokusami, których trzeba spodziewać się do ostatniego oddechu, bo walka ze złymi myślami nie ustaje w człowieku ani na chwilę¹⁶⁰⁶. Umierając, pilnie upominał obecnych, aby zachowali wiarę, którą otrzymali od przodków oraz przestrzegał przed herezykami i chytrściami szatańskimi¹⁶⁰⁷.

¹⁶⁰² Por. C. de Hueck Doherty, *Pustynia. Spotkanie Boga w ciszy, samotności i modlitwie*, przekł. D. Murawska, WKB Kraków 2016, s. 30-51.

¹⁶⁰³ Por. R. Nadera, *Święty Charbel. Orędzia z nieba*, tłum. B. Nowak, Wydawnictwo AA s.c., Kraków 2013, s. 65-66.

¹⁶⁰⁴ Por. Amma Sara, w: *Pierwsza Księga Starców, Gerontikon*, jw., s. 265.

¹⁶⁰⁵ Por. Amma Synkletyka, w: *Pierwsza Księga Starców, Gerontikon*, jw., s. 265, 268.

¹⁶⁰⁶ Zob. J. Zelek, Sz. Hiżycki OSB, *Jak żyć według Ojców Pustyni?* WB, Kraków, 2017, s. 22.

¹⁶⁰⁷ Por. *Żywot świętego Antoniego, pustelnika*, w: *Żywoty Świętych Pańskich na wszystkie dni roku*, Katowice/Mikołów 1937r, za: <http://ruda-parafianin.pl/swi/a/antoni2.htm>; (dostęp: 17.03.20).

Pustynia prowokuje walkę duchową, za którą idzie intensywność pokus małych codziennych aż po wielką pokusę eschatologiczną. Pustelnik rozpoznaje zwodzenia szatańskie w wydarzeniach, przeciwnościach i w cierpieniu. Pokusa niepokoi człowieka, wywołuje zamieszanie, wytrąca z równowagi i dezorganizuje. Jeśli jednak eremita pokornie zgodzi się na oglądanie siebie w skrajnej słabości i ubóstwie, Bóg w swojej mocy dokonuje uzdrowienia¹⁶⁰⁸.

Ważne są w życiu stosunki międzyludzkie: „coście uczynili jednemu z tych najmniejszych mnieście uczynili” mówi Pan Jezus. Z tego Bóg będzie rozliczał każdego grzesznika na sądzie ostatecznym. Istotna jest zachowanie ludzi ukierunkowane na perspektywę relacji miłości. Gdy chrześcijanin da chleb głodnemu i wprowadzi tułacza do domu, nagiego przyodzieje, kiedy będzie miłosierny i do tego doda modlitwę, wtedy jego osobowe odniesienie do Boga, staje się rzeczywiste, takie autentyczne¹⁶⁰⁹.

W spotkaniu z kochającym Bogiem każdy człowiek potrzebuje nawrócenia. Zachodzi konieczność uznania swoich nieprawości, swoich grzechów i zanurzania ich w miłosierdzie Boga. W średniowiecznym modelu formacji chrześcijańskiej, ludzie dochodząc do tego momentu rozumienia biblijnego, potrzeby powrotu do Ojca, wybierali pod koniec życia praktyczną postawę pokuty w klasztorze lub innym miejscu odosobnionym podejmując bardzo surowe rozliczenie się ze swojego życia, wciąż nieustannie wołając do Boga o miłosierdzie. Taki model zaprezentowała bł. Dorota z Mątów, która ostatnie lata życia poświęciła na pokutę, wciąż nieustannie błagając Boga o miłosierdzie nad sobą¹⁶¹⁰. Innym przykładem jest bł. Bogumił z Dobrowa, który do końca swoich dni, pędząc

¹⁶⁰⁸ Por. A. Louf, *W szkole kontemplacji*, przekł. Z. Pająk, eSPe, Kraków 2006, s. 16, 17.

¹⁶⁰⁹ Por. W. Zatorski OSB, *Wielki post. Powrót do źródła własnej tożsamości*, w: <http://blog.tyniec.com.pl/wielki-post-powrot-do-zrodla-wlasnej-tozsamosci-posluchaj-konferencji-duchowej-ojca-wlodzimierza-zatorskiego/>; (dostęp: 17.03.2019).

¹⁶¹⁰ M. Kowalczyk, *Bł. Dorota z Mątów*, Flos Carmeli, Poznań 2018, s. 173-189.

życie pokutnicze: pościł, umartwiał się, ograniczał sen by czuwać na modlitwie¹⁶¹¹.

Chrześcijanin jest człowiekiem eschatologicznym i patrzy na swoje życie przez pryzmat spotkania z Bogiem¹⁶¹². W królestwie niebieskim, gdzie nie będą już się żenili ani za mąż wychodzili, będzie obowiązywała zasada bezinteresownego daru z siebie, dlatego, że jest to zasada życia samego Boga¹⁶¹³.

Współcześnie utożsamia się miłosierdzie z jałmużną. Zgodnie z tym, praktykowanie miłosierdzia chciałoby się „załatwić” banknotem złożonym do skarbonki albo do wyciągniętej ręki potrzebującego. Tymczasem katechizm¹⁶¹⁴, wylicza siedem uczynków miłosierdzia „co do ciała” i tyleż uczynków „co do duszy”. Warto pamiętać, że miłosierdzie odnosi triumf nad sądem¹⁶¹⁵.

Bóg, wciąż objawia się przez swoje dzieła w świecie i historii, ale ludzie badając wszechświat i dzieje ludzkości, nie rozpoznają ich Twórcy. Przedkładają oni wiedzę nad pochodzący od Boga dar rozumu, ciekawość nad przyjęcie prawdy. Rozum oświecony wiarą prowadzi człowieka ku kontemplacji Boga jako Emmanuela, obecnego w codzienności i przeżywaniu doczesności jako eschatologicznego wypełniania się czasu¹⁶¹⁶.

Dzisiaj ludziom pielgrzymującym przez ziemię do życia wiecznego brakuje cierpliwości, na wzór Izraelitów oczekujących czterdzieści dni na Mojżesza na pustyni, pod górą Synaj. Oni nie wytrwali, zrobili sobie cielca jako Boga (por. Wj 32, 8). Współczesny człowiek także chciałby mieć coś

¹⁶¹¹ Por. *Bl. Bogumił, biskup*, w: *Żywoty świętych pańskich na każdy dzień*, oprac. H. Hoefer SOCist, wyd. 5, WWD, Olsztyn 2017, s. 160.

¹⁶¹² W. Zatorski OSB, *Komentarz do Reguły św. Benedykta*, WB, Tyniec 2012, s.76, 77.

¹⁶¹³ Por. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, okres zwykły tygodnie 1-11*, t 3, wyd.2, WB, Kraków 2013, s. 196.

¹⁶¹⁴ KKK 2447.

¹⁶¹⁵ W. Bomba CM, *Lectio brevis. Rozważania krótkich czytań Liturgii Godzin*, Kraków 1991-1992.

¹⁶¹⁶ Por. W. Skóra MIC, D. Wojciechowska, *Komentarz*, „Oremus”, 11 (2003), s. 62.

pewnego, „trzymać coś w garści” więc stwarza sobie wyobrażenie Boga i buduje gmach jasnych, prostych, jednoznacznych kryteriów oceny siebie, innych, świata. Autentyczny chrześcijanin, tu na ziemi ma nadzieję na wieczną szczęśliwość w niebie¹⁶¹⁷.

„Gdzie jesteś, Adamie?” To pytanie pozostaje dla chrześcijan wielką szansą. Gdzie jesteś..., kiedy jesteś gdziekolwiek? Od tego, gdzie prawdziwie człowiek jest, zależy jego życie lub śmierć, nie kiedyś, ale tu i teraz. Czy jest przed Bogiem, czy przed sobą i swoimi wyobrażeniami, swoimi myślami. Pan daje ludziom światło do odwagi stawania w prawdzie, zdolność patrzenia, oczy do widzenia i uszy do słuchania, które przemieniają ludzkie serca. Pytanie Boga: gdzie jesteś? wywołuje niepokój, co to za droga, którą idziesz, dokąd ona prowadzi? Co robisz, jaki to ma sens?. Jest ono zachętą do wyjścia z ukrycia. Ten głos prowokuje chrześcijanina do stanięcia w prawdzie; spójrz gdzie się znajdujesz egzystencjalnie, dokąd zmierzasz, kim się stajesz? Jeżeli się tłumaczysz, to znaczy, że masz coś do ukrycia, gdzieś uciekasz, gdy nie przyjmujesz prawdy. To ewidentne zaproszenie Boga do zastanowienia się osoby nad swoim obecnym miejscem w życiu, wyjście z ukrycia i nieustanne próbowanie stawania się sobą. Spojrzenie człowieka zaciemnia subiektywizm. Powszechnie znane powiedzenie: „Każdy sądzi według siebie” to rzutowanie na Boga tego, co jest w naszym sercu i nie pozwala zobaczyć inaczej¹⁶¹⁸.

5.4.1. Pomoc w pokonywaniu lęków egzystencjalnych i trosk doczesnych

Mówiąc o duchowości w Polsce trzeba uwzględnić kontekst historyczno-społeczny. Przemiany, które zaistniały po obaleniu reżimu

¹⁶¹⁷ Por. W. Zatorski OSB, *Kiedy mówimy „Ojciec nasz...”*, wyd. 3, WB, Kraków 2011, s.21.

¹⁶¹⁸ Por. tenże, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień, okres zwykły tygodnie 1-11*, t 3, jw., s. 207-211.

komunistycznego to także przestrzeń wolności odzyskana przez Polaków, którą ludzie zachłystnęli się i poszli w różnych kierunkach. Lata przemocy i ucisku odcisnęły piętno także na młodym pokoleniu Oszukańcza ideologia pozostawiła ruiny materialne i ruiny życia duchowego¹⁶¹⁹.

Dziś ludzie przeżywają różnorodne lęki: wybuchają konflikty zbrojne, działania LGBT usiłują zatrzeć naturalną różnicę między mężczyzną a kobietą, wyraźnie daje się zauważyć niewolnictwo ekonomiczne, pojawia się „telewizyjne myślenie”, reality show tylko pozornie kojarzy się z rozrywką, gdyż pełne jest brutalności. Całe społeczeństwa mają poczucie, jakby świat się zachwiał i uciekał spod nóg. To, co miało być trwałe, okazało się kruche; to, w czym pokładali nadzieję, boleśnie zawiodło. Nie wszystko można kupić i nie zawsze wystarcza indywidualna zaradność i inteligencja osób. Jedyne antidotum, to zaufanie Panu Bogu. Chrześcijanin wie, że tylko wiara jest poszukiwaniem prawdziwej trwałości i cierpliwym dążeniem, do Tego, który Trwa¹⁶²⁰.

Rozważając kształtowanie życia duchowego zasadnym się wydaje przypomnienie o świętowaniu niedzieli jako dnia Pańskiego, który zapoczątkowało zmartwychwstanie Pana Jezusa.

W życiu chrześcijanina niedziela ma doniosłe (fundamentalne) znaczenie. Wspólnota Kościoła gromadzi się, by celebrować ofiarę Eucharystii, przeżywać mękę, zmartwychwstanie i uwielbienie Syna Bożego oraz trwać w dziękczynieniu za dar życia wiecznego. Ten dzień świąteczny jest czasem radości i odpoczynku od pracy. Wciąż istnieje potrzeba uczenia się godnego spędzania niedzieli. Także osoby powołane do życia pustelniczego spędzają ten dzień w sposób szczególny. Przeznaczają więcej

¹⁶¹⁹ Por. H. Kuczyńska, *Duchowość osób świeckich trzeciego tysiąclecia w trojkiej godności i misji Chrystusa*, w: „Studia Elckie”, 20 (2018), nr 2, s. 250.

¹⁶²⁰ Por. W. Czwihocki OP, *Komentarz*, „Oremus” 11 (2007), s. 82.

czasu na modlitwę ale także na rekreację i spotkanie z bliskimi niosąc Boga w świat¹⁶²¹.

Katechizm Kościoła Katolickiego napomina wiernych, że pielgrzymując pośród tego przemijającego świata dążymy do nieskazitelnego życia w niebie a przez wiarę nadzieję i miłość już teraz możemy odczuwać smak wiecznej radości¹⁶²².

Lud Boży wędruje przez rzeczywistość doczesną pomiędzy „już” a „jeszcze nie”, w oczekiwaniu na przyjście Chrystusa w chwale. Syn Boży jest „eschatologicznym celem ku któremu wszystko zmierza”, blaskiem, przy którym błędnie wszelkie inne światło, nieskończonym pięknem. Tylko On jest zdolny zaspokoić wszystkie pragnienia ludzkiego serca¹⁶²³.

Pismo Święte przypomina człowiekowi o delikatności i kruchości życia (por. Ps 103,15-16), które szybko przemija (Ps 39,6-7). Sensem ludzkiej egzystencji jest nadzieja w Bogu na życie wieczne, poprzez zawierzenie siebie Bożej dobroci (por. Ps 39,8). Bóg uświadamia ludziom, że niebo i ziemia przemina, a ludzkie życie jest kruche, i podpowiada, że tylko w Nim warto złożyć nadzieję ostateczną (por. Iz 51,6). Pustelnicy modląc się psalmami odkrywają prawdę o marności życia i poświęcają je nieustannie na chwałę Boga i zbawienie świata.

Pragnienie sukcesu, uznania, dążenie do władzy są niewątpliwie czymś ludzkim i wcale nie nowym. Współczesny świat, podobnie jak w czasach Jezusa, za niezbędny warunek sukcesu uznaje posiadanie władzy i pieniędzy. Nawet Apostołowie nie byli wolni od takiego sposobu myślenia i pragnień, mimo że słuchali nauki Jezusa o uniżeniu i służbie jako drodze do prawdziwej wielkości (por. Mt 20, 20-28). Dzięki cierplivej miłości swego

¹⁶²¹ Zob. KL 106.

¹⁶²² Zob. KKK 161, 163.

¹⁶²³ Por. VC 16.

Mistrza zrozumieli, co znaczy być pierwszym przez służbę, cierpienie i śmierć w imię Jezusa.

Prawdziwy chrześcijanin raduje się w Panu, nie ulega smutkowi ani przygnębieniu (por. Ne 8,10). Ten kto zaufał Chrystusowi, jest łagodny, o nic się nie troszczy, wszystkie prośby kieruje do Ojca w modlitwie i błaganiu z dziękczynieniem. Wtedy śmiertelnik może się cieszyć Bożym pokojem w sercu "który przewyższa wszelki umysł" (por. Flp 4,4–7).

Człowiek zewnętrzny podlega niszczeniu, ciało się starzeje, ale wewnątrz może się wciąż odnawiać. Utrapienia obecnego życia, przygotowują człowieka do chwały przyszłego wieku. Dlatego tu na ziemi, trzeba się wpatrywać w to co niewidzialne i trwające wiecznie (por. 2 Kor 4,13-18).

Jezus nieustannie wzywał: Niech się nie trwoży serce wasze ani się lęka! (J 14, 27). W opozycji do pokoju wyrastającego z zawierzenia Jezusowi stoi załękniecie, że się coś straci bezpowrotnie. Ościeniem tego lęku jest śmierć. Kiedy człowiek postrzega przez pryzmat świata, widzi nieuchronność utraty wszystkiego, co ma. Nie tylko dóbr materialnych, zdrowia, ale także bliskich, którzy umierają, przyjaciół, którzy mogą zdradzić. Niestety, ten proces umierania, utraty tego wszystkiego, co tutaj zdobywamy, dotyczy całej ludzkości i każdy śmiertelnik musi to przeżyć. Wówczas się okaże, jaka jest jego wiara czy naprawdę wierzy, czy zawierzył Osobie Chrystusa, według słów "Ale niech świat się dowie, że Ja miłuję Ojca, i że tak czynię, jak Mi Ojciec nakazał" (J 14,31)¹⁶²⁴. Uczniowie ciągle nosili w sobie lęk przed utratą swojego Mistrza. I kiedy On naprawdę odszedł w tragiczny sposób, załamali się. Dopiero Jego zmartwychwstanie przywróciło im życie i ufność.

¹⁶²⁴ Por. W. Zatorski. OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień. Okres Wielkanocny*, t. 2b, s. 148, w: https://www.izajasz.pl/fragmenty/rozważania_2b.pdf; (dostęp: 08.04.2021).

Misterium Przemienienia Pańskiego, zawarte w Ewangelii (Mt 17,1-9), uczy wierzących spoglądania na trudności, jakie przychodzą, a szczególnie na czekającą na człowieka śmierć, jak na bramę, przez którą ma przejść z Jezusem, aby osiągnąć właściwy cel istnienia, czyli Niebo.

Sprawa życia i śmierci każdego człowieka leży w ręku Boga. Wiedział o tym Pan Jezus w czasie swojego ziemskiego życia. Przez uległość wobec faktu, że tylko Bożą mocą człowiek powstaje z martwych do życia i posłuszeństwo Ojcu, Chrystus stał się sprawcą wiecznego zbawienia dla wszystkich, którzy Go wyznają. Dzięki wierze śmierć ziemską jest początkiem życia wiecznego. To wielka nadzieja dla każdego człowieka (por. Hbr 5, 7-9).

Świadomi pouczeń zawartych w Piśmie Świętym są osoby pielęgnujące w swoim sercu życie pustelnicze. Wiedzą one, że szczęścia nie da się wywalczyć na siłę, ale otrzymają je, ci, którzy decydują się pójść wskazaną przez Jezusa drogą miłości i przebaczenia, nawet gdyby oznaczało to pozorną doczesną stratę, bo są przekonani, że Ten, który wskrzesił Jezusa, przywróci życie także wszystkim wierzącym.

Zależność polskiej wyobraźni od Biblii jest w odniesieniu do tematu przemijania zupełnie wyjątkowa. Liczne metafory i przysłowia wzięte są z Pisma Świętego: „Wszystko na świecie przemija jak sen” (por. Hi 20,8), „jak dym” (Ps 102,4), „jak cień” (Ps 102,12), „jak para” (Jk 4,14), „jak trawa” (Ps 103,15), „jak kwiat polny” (Hi 14,2).

Ojcowie Kościoła uważają przemijanie za coś pozytywnego i upragnionego. Nie dotyczy ono ziemskiej rzeczywistości, ani naszego życia, ale tylko obecnej ich postaci. Przemijająca postać tego świata ustąpi miejsca jego formie ostatecznej. Pierwsi nauczyciele Kościoła są absolutnie pewni,

że ziemia zostanie przemieniona w niebieskie Jeruzalem, a wszyscy Boży przyjaciele dostąpią chwalebnego zmartwychwstania¹⁶²⁵.

Św. Ambroży przypomina, że skarb człowieka jest tam gdzie jego serce. Dlatego pustelnik potrzebuje wznieść serce do Chrystusa, do Niego przylgnąć, w Nim pozostać i tak żyć. Wtedy Dobro przenika jego całą rzeczywistość. Jeżeli eremita żyje życiem Chrystusa; niewinnym, czystym, pokornym, wtedy może uciec z tego świata duchem, choć pozostanie ciałem. Bóg jest pokojem i odpoczynkiem, ucieczką i mocą ludzi. Oglądać radość Ojca to prawdziwa uczta, pełna rozkoszy¹⁶²⁶.

Bardzo podobnie mówili na temat przemijania inni ojcowie. Wiarygodność zmartwychwstania będzie polegała na tym, że człowiek prawdziwie dostąpi niezniszczalności, rozwinie się i rozkwitnie w czasach Królestwa, aby mógł dostąpić chwały Ojca. Wówczas nastanie prawdziwe i nieprzerwane święto, a Księciem, Oblubieńcem i Panem, będzie sam Jezus Chrystus, nasz Zbawiciel. Przebywając na tym świecie, świętujemy tylko po części, a nie w pełni¹⁶²⁷.

Człowiek rodząc się, nic nie przyniósł na ten świat, nic też nie może z niego wynieść (por. Hi 1,21). Jednak chrześcijanin nie jest bezbronny, bo Chrystus jest z pielgrzymującymi na ziemi i czuwa nieustannie. Zawierając się całkowicie Bogu, eremita nikogo się nie lęka. Jego pragnieniem jest wykonywać wolę Stwórcy¹⁶²⁸.

Wszystko na świecie całkowicie i bez reszty zawdzięcza swe istnienie Bogu i jest On jedynym i wszechogarniającym Panem swoich stworzeń. W całym świecie i w poszczególnych jego częściach nie ma nic, co byłoby od Niego niezależne i całkowicie Mu nie podlegało. Ponieważ świat nie jest

¹⁶²⁵ J. Salij OP, *Horyzonty ostateczne*, „W drodze”, Poznań 2015, s. 19-28.

¹⁶²⁶ Zob. Święty Ambroży, *Przylgnijmy do Boga, jedynego prawdziwego dobra*, w: *Traktacie O unikaniu świata* (rozdz. 6, 36; 7, 44; 8, 45; 9, 52), w: LG II, s. 163-164.

¹⁶²⁷ Por. J. Salij OP, *Horyzonty ostateczne*, „W drodze”, Poznań 2015, s. 19-28.

¹⁶²⁸ Zob. Św. J. Chryzostom, *Dla mnie życiem jest Chrystus a śmierć jest mi zyskiem* (Homilia, Ante exsilium, nn. 1-3), w: LG IV, s. 1154-1155.

wieczny, miał swój początek (w którym został stworzony) i zmierza do jakiejś ostatecznej, wyznaczonej mu przez Stwórcę pełni, którą niezawodnie osiągnie, jako że spod władzy Boga nic się nie wymknie. Niebo i ziemia przeminą w tym znaczeniu, że staną się nowym niebem i nową ziemią. Przemija też obecne życie Bożych przyjaciół, bo ostatecznie znajdą się oni poza jakąkolwiek zależnością od grzechu i będą uczestniczyć w zmartwychwstaniu Chrystusa¹⁶²⁹.

Niedziela, to czas pamiątki Zmartwychwstania – triumfu życia nad śmiercią, ma się różnić od reszty tygodnia. To dzień radości, uroczysty także w naszym życiu rodzinnym. Ma to być świadectwo wiernych, że mamy świadomość odkupienia przez Jezusa Chrystusa i powstania do nowego życia będącego zapowiedzią nieprzemijającego życia w niebie¹⁶³⁰.

Pustelnicy stoją na terytorium między niebem a ziemią. Tę przestrzeń potrzebują zapełnić potencjałem, który znajduje się w ich wnętrzu. Światowy pancerz wykuty ze statusu poważania i majątku odrzucili, rozpadł się, została im „ostatnia koszula człowieczeństwa”. Na zewnątrz niewiele znajdują, a najbardziej podstawowe ludzkie wartości są poddane próbom, bo życie pustelnicze stawia im całkiem inne wymagania. W samotności, milczeniu gorliwie się modlą, pokutują a przede wszystkim poświęcają swoje życie na chwałę Boga i zbawienie świata¹⁶³¹.

Wszyscy ludzie doświadczają dramatycznych, trudnych sytuacji: choroba, śmierć bliskiej osoby, perspektywa własnej śmierci, stawiają im całkiem inne wymagania niż te, które stawiała rodzina, społeczeństwo czy też które sami sobie stawiali. Ostatecznie związki emocjonalne rozpadną się

¹⁶²⁹ Por. J. Salij OP, *Horyzonty ostateczne*, jw., s. 19-28.

¹⁶³⁰ Por. Zob. A. Słomkowski, *Teologia życia duchowego w świetle Soboru Watykańskiego II*, s. 67.

¹⁶³¹ Zob. J. Augustyn, *Ostatnia koszula człowieczeństwa*, „Życie duchowe”, Lato 31 (2002), s. 5-6.

na kawałki każdemu człowiekowi i pozostanie mu osobista relacja z kochającym i miłosiernym Bogiem¹⁶³².

Przemijanie staje się prawdziwym nieszczęściem, jeśli nie jest drogą ku temu, co doskonałe i ostateczne. Niestety, ten bezsensowny styl przemijania również bywa przez ludzi wybierany¹⁶³³. „Widziałem, jak występny się pysznił i rozpierał się jak cedr zielony. Przeszedłem obok, a już go nie było; szukałem go, lecz nie można było go znaleźć” (Ps 37,35-36).

Uczeń Chrystusa ma obowiązek świadczyć o wierze w Boga, bez względu na cenę jaką ma zapłacić tu na ziemi. Taka postawa wynika z przekonania, że posiada w sobie życie wieczne, którego nic i nikt nie może mu odebrać. Nie chodzi o determinację osoby, ale o pewność, że w obliczu przeciwności uzyska od Boga siłę i wsparcie. Człowiek żyje, bo każda godzina, dzień ma być darem z jego życia. Ma umrzeć „stary człowiek”, a narodzić się „nowy”. Głęboko zakorzeniony egoista, który siebie stawia w centrum uwagi, po odrodzeniu (przemianie) jest w stanie wyjść z siebie ku drugiej osobie w bezinteresownym i czystym odruchu. Życie jest cudem Miłosierdzia Bożego i nie należy do mnie¹⁶³⁴.

Ludzkie podleganie czasowi, w konsekwencji przemijalność, jest dla żyjących ustawicznym zaskoczeniem. Czas, w którym życie człowieka przemija, nie jest przeciwnikiem, ale sprzymierzeńcem. Już sam fakt podlegania przemijaniu i posiadanie świadomości tego, wydaje się wskazywać na transcendencję osoby wobec czasu¹⁶³⁵.

¹⁶³² Zob. tamże, s. 6.

¹⁶³³ Por. J. Salij OP, *Horyzonty ostateczne*, „W drodze”, Poznań 2015, s. 19-28.

¹⁶³⁴ Por. B. Biela, *Koncepcja „Cura Pastoralis” w ujęciu ks. Franciszka Blachnickiego*, „Studia Pastoralne” (2021) 17, s. 66; A. Muszala, *Gwałtownik Królestwa Bożego*, ks. Franciszek Blachnicki, konferencja 1, w: <https://www.youtube.com/watch?v=jIfiVXN K1k4>; (dostęp: 16.02.2022).

¹⁶³⁵ Por. J. Salij OP, *Horyzonty ostateczne*, jw., s. 19-28.

5.4.2. Duchowe umocnienie w chrześcijańskim przeżywaniu choroby, cierpienia i śmierci

W tym punkcie pracy podjęto próbę ukazania cierpienia, przemijania i starości w kontekście chrześcijańskiego życia duchowego. Przykłady świętych pustelników kształtują w katolikach kulturę starości. Pobyt na pustelni uczy i wymaga wewnętrznej dyscypliny, przestrzegania ustalonych godzin modlitwy, posiłków, pracy i odpoczynku. Plan codzienny na pustelni przewiduje dużo czasu na modlitwę, zarówno wspólnotową (LG, Eucharystia), jak i indywidualną. Obecność Pana Jezusa w tabernakulum w kaplicy, umożliwia adorację Najświętszego Sakramentu o każdej porze.

Przeżycie bliskiego spotkania z Bogiem owocuje głębszą modlitwą, skupieniem na Majestacie Stwórcy, wchodzeniem w kontemplację (bo język nie potrafi wyrazić). Rekolektant uświadamia sobie, że w tym świecie żyje w stałej obecności Boga w Trójcy Jedynej. Dotknięcie Miłości Bożej uwrażliwia serce człowieka na piękno, dobro i zarazem prawdę o sobie. Sumienie człowiecze staje się delikatniejsze, zauważa coraz drobniejsze wykroczenia, zaniedbania, dostrzega nicość człowieka spowodowaną nędzą grzechu. Osoba doświadcza niemocy, że tak naprawdę sama nic nie może. Taka świadomość pozwala pokutnikowi otwierać się na ogrom Miłosierdzia Bożego, co pomaga mu zanurzać się w Miłości Chrystusa. Życie w Jezusie to łaska otwartości serca na Jego światło. To także dar modlitwy, dialogu z Bogiem.

Samotność, która jest wpisana w ludzką egzystencję, nabiera nadprzyrodzonego wymiaru, kiedy przeżywana jest ze świadomością przynależności do Boga. Religijność sprawia, że człowiek w starzeniu się i w śmierci dostrzega głęboki sens¹⁶³⁶. Starość jest szczególnym czasem łaski

¹⁶³⁶ Zob. B. Rozen, *Wiek podeszły szansą bycia darem dla innych. Studium teologiczno-antropologiczne*, w: *Sacerdos Alter Christus. Kapłan w życiu i posłudze Kościoła na progu trzeciego tysiąclecia. Księga Jubileuszowa z okazji siedemdziesiątych urodzin ks.*

dla ludzi wierzących. Uwarunkowania związane z przemijaniem, są wyzwaniem do stanięcia przed Bogiem w duchu i prawdzie na progu nowego życia w wieczności. W zsekularyzowanym świecie dominuje postawa ograniczająca zaangażowanie ludzi tylko do doczesności. Stąd obecnie zachęca się emerytów do różnorodnych form aktywności, by przedłużyć ich „młodość”, z pomijaniem i odsuwaniem w możliwie najdalszy czas problemu bolesnego przemijania, przeróżnych ograniczeń, chorób i nieuniknionej śmierci.

Ojcowie soborowi przypominają prawdę, że Bóg wezwał człowieka, aby całą swoją naturą trwał przy Nim w wiecznej wspólnotcie niezniszczalnego Boskiego życia¹⁶³⁷.

Świat, w którym żyje człowiek, bardzo często wydaje się daleki od tego, o czym zapewnia wiara. Choroba i cierpienie należą do najpoważniejszych problemów wywierających wpływ na życie na ziemi. Chory doświadcza swojej niemocy, ograniczeń i skończoności, co może prowadzić do niepokoju, rozpaczy a nawet buntu przeciwko Bogu, lub do większej dojrzałości duchowej, szukania Boga i powrót do Niego¹⁶³⁸.

Papież Jan Paweł II wołał do Europejczyków, by się nie lękali starości i śmierci, ale swoje życie harmonizowali z Ewangelią. Przyczyną ludzkiego załęknienia jest zanik wiary, która przybiera cechy „milczącej apostazji”. Dziś człowiek syty, ulegający wpływom hedonistycznej kultury, żyje tak, „jakby Bóg nie istniał”¹⁶³⁹. Powrót do praktykowania ascezy na wzór pustelników, jawi się jako skuteczne narzędzie powtórnego otwarcia się na radosną Dobrą Nowinę, która przynosi trwałą pokój serca.

prof. zw. dr. hab. Władysław Nowaka, pod red. S. Ropiaka, M. Tunkiewicza, WT UWM, Olsztyn 2010, s. 528.

¹⁶³⁷ KDK 18.

¹⁶³⁸ KKK 1500-1501.

¹⁶³⁹ Por. EinE 121.

Pan Jezus zdecydowanie mówi: „Nie przyszedłem wezwać do nawrócenia sprawiedliwych, lecz grzeszników” (Łk 5,32), wskazując na to, że nie będzie leczył na siłę nikogo, kto uważa się za zdrowego. Aby się zacząć „leczyć”, nawracać do Boga, pustelnik staje najpierw w prawdzie o sobie samym i wyznaje, że jest chory na grzech, prosi więc o miłosierdzie i wybaczenie¹⁶⁴⁰.

Ojcowie Kościoła przypominają prawdę, że w „słowie Bożym otrzymujemy wieczność, życie wieczne”¹⁶⁴¹. Przestrzegają, by człowiek nie żył według ciała, bo wówczas oddala się od Chrystusa. Nie trzeba uciekać od praw natury, jednak na pierwszym miejscu stawiać dary łaski. Śmierć Chrystusa dała życie wszystkim ludziom. Każdego dnia trzeba przygotowywać się do śmierci, aby dusza umiała się stawiać wolną odrywając się od pożądań ciała. Śmierć wyzwala grzesznika z doczesnych nieszczęść i oddaje z powrotem, to co życie utraciło. Dusza ludzka ma możliwość wyjścia z labiryntu życia i podążać ku zgromadzeniu w niebie¹⁶⁴².

Człowiek chory, potrzebuje dziecięcego zaufania Bogu, by mógł zawierzyć siebie całkowicie „Temu, który jest Miłością”. Cierpienie można próbować zrozumieć wyłącznie w świetle Bożej Miłości¹⁶⁴³.

„Śmierci Bóg nie uczynił i nie cieszy się ze zguby żyjących. Stworzył bowiem wszystko po to, aby było”(Mdr. 1, 13-14). oświadcza zła, cierpienia, niesprawiedliwości i śmierci, co wydaje się zaprzeczać Dobrej Nowinie. Wiara, która jest pełna światła dzięki Temu, w którego wierzymy, często jest przeżywana w ciemności i może być wystawiona na próbę. W historii

¹⁶⁴⁰ Zob. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień. Wielki Post*, t 2a WB, Kraków 2010, s. 18.

¹⁶⁴¹ Por. Benedykt XVI, *Święty Hieronim*, w: Benedykt XVI, *Katechezy o Ojcach* red. E. Czyżowska, „M”, Kraków 2008, s. 127.

¹⁶⁴² Por. św. Ambroży, biskup, (*O śmierci brata Satyra*, księga 2,40. 41. 46. 47. 132. 133), *Umierajmy z Chrystusem*, w: LG IV, s. 1324-1325.

¹⁶⁴³ Por. Jan Paweł II, *Przemówienie wygłoszone w Szpital Dziecięcym w Olsztynie, do chorych i służby zdrowia, 06.06.1991*, w: „Studia Warmińskie” XXVIII (1991), s. 13-16.

Kościoła mamy świadków pustelników, którzy odłożywszy wszelki ciężar, a przede wszystkim grzech, który łatwo zwodzi, patrzyli na Jezusa, doskonałego przewodnika w wierze i wytrwale za nim podążali (zob. Hbr 12,1-2). Pan ich prowadził, sycił ich duszę na pustkowiach, odmładzał kości i poił spragnionych z niewyczerpalnego źródła (por. Iz 58,11).

W rozważaniach św. Hieronima na temat chorób i starości nie ma goryczy ani przygnębienia, ale chrześcijańskie pogodzenie się z losem. Uważa on, że gdy u starych ludzi maleją prawie wszystkie siły ciała to wtedy wzrasta mądrość¹⁶⁴⁴. Szemranie przeciw komukolwiek, bądź mówienie złośliwe jest oznaką natury kłótlivej¹⁶⁴⁵.

Eremici koncentrują się na istocie chrześcijańskiej egzystencji i radykalizmem swego życia wracają do korzeni. Najważniejsze są życie, śmierć i zmartwychwstanie Jezusa. Całe swoje życie, modlitwę, tęsknoty, pragnienie, słabości, błędy, pustelnik włącza w ofiarę Chrystusa, który pozostał wierny woli Ojca i samotnie umarł na krzyżu¹⁶⁴⁶.

Człowiek cierpiący, na skutek przemyśleń, konfrontacji może podjąć się twórczego znoszenia cierpienia własnego i innych. Wtedy można powiedzieć, że cierpienie go uszlachetnia i staje się realną szansą rozwojową¹⁶⁴⁷. Osobliwej pustyni człowiek może doświadczyć w szpitalu. W sensie fizycznym, skromne warunki zewnętrzne, a w ciężkim stanie pacjent jest całkowicie zdany na pomoc innych, często bezsilnych. Pozostaje tylko Chrystus. Chory może uświadomić sobie, że jest to czas spotkania z Bogiem „twarzą w twarz” i zrozumieć, że znajduje się w pustyni własnego życia. W tym odosobnieniu, samotności, pokucie, nadszedł czas, by

¹⁶⁴⁴ Por. J. Czuj, *Św. Hieronim, żywot-dzieła, charakterystyka*, Wydawnictwo PAX, Warszawa 1954, s.119.

¹⁶⁴⁵ Por. J. Czuj, *Św. Hieronim, żywot, abyśmy z Nim mogli powstać do życia-dzieła, charakterystyka*, PAX, Warszawa 1954, s. 129.

¹⁶⁴⁶ Por. M. A. Leenen, *Współcześni pustelnicy*, przekł. P. Kolińska, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2009, s.98.

¹⁶⁴⁷ Osińska K., *Pustelnicy dziś*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1988, s. 174.

„pustelnik” oparł swoje życie na Ewangelii i odnalazł swój los w Synu Bożym. W sali szpitalnej cierpiący staje w obliczu śmierci swojej, lub czyjejś. W takiej chwili Wielki Lekarz może otworzyć pacjentowi oczy duszy na wieczne szczęście ze spotkania z Nim po śmierci. Święci przyjmowali ten proces z radością, rozumieli, że po śmierci rodzą się do nowego życia w Królestwie Bożym¹⁶⁴⁸.

Carlo Carretto w okresie swego życia pustelniczego często odczuwał zmęczenie, czasami czuł się jak „oliwka zmiażdżona w tłoczni”, mimo to wyraźnie akcentuje, że cierpienie znoszone z miłości jest bramą wiodącą w inny wymiar. Uważał on takie doświadczenie jako dar Boga temu, kto ofiarowuje Mu swoje życie¹⁶⁴⁹, zgodnie ze słowami Ewangelii (por. Mt 10,39). Pustelnik podejmuje refleksję nad bólem i dochodzi do wniosku, że jest on uwrażliwieniem i na czas przestrzega, by człowiek nie oddalił się od Boga. Jako istota wolna może on żyć według ciała, bądź według ducha. Ból, cierpienie pojawia się jak zasieki na drodze, by się zatrzymać, jako ostrzeżenie miłującego Boga, by za bardzo od Niego nie oddalać się. Człowiek sam nie zdoła pokonać strachu, jaki budzi w nim śmierć. I dalej konkluduje „Człowiek jest tak chory na grzech, tak żądny przyjemności, że gdyby nie mur bólu, w krótkim czasie trafiłby w objęcia szatana”¹⁶⁵⁰.

Nieopanowane tendencje pragnienia przyjemności, a także lęk przed cierpieniem mogą poważnie osłabić życie duchowe. Każde cierpienie, fizyczne czy moralne, przyjęte z wiarą i włączone przez człowieka w zbawczy Krzyż Chrystusa, najbardziej upodabnia do Odkupiciela¹⁶⁵¹.

¹⁶⁴⁸ Por. C. De Hueck Doherty, *Pustynia. Spotkanie Boga w ciszy, samotności i modlitwie*, przekł. D. Murawska, WKB Kraków 2016, s. 204, 207, 208.

¹⁶⁴⁹ Por. C. Carretto, *Pustynia w mieście*, jw., s. 28-29.

¹⁶⁵⁰ Por. Carretto C., *Pustynia w mieście*, tłum. H. Cieśla, EŚP, Częstochowa 2014, s. 76, 77.

¹⁶⁵¹ Chmielewski M., *101 pytań o życie duchowe*, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 1999, s. 85.

Prawdziwy gest miłosierdzia wobec ludzi słabych i upadających wyrasta z doświadczenia własnej słabości i potrzeby pomocy. Wówczas grzesznik zauważa, że nie jest lepszy od innych, nawet tych upadłych. Od zrozumienia tej prawdy rozpoczyna się powrót do życia. Dni skupienia na pustelni mogą być czasem danym na nawrócenie i pokutę za własne grzechy po to, aby dojść do życia¹⁶⁵².

Choroba, ból może otworzyć wierzącego na dobra nadprzyrodzone i przypominać, że każdy dzień przybliża do momentu zdania sprawy ze swego życia przed Tym od kogo je otrzymał. Od człowieka zależy co uczyni ze swoim cierpieniem. Jeśli zwróci się ku Bogu, to jego wiara może stawać się bardziej świadoma i żywa prowadząca do totalnego zawierzenia¹⁶⁵³.

Doświadczenie ogromu dolegliwości, zwłaszcza długotrwałych w całkowitej niemocy może spowodować szukanie Boga i w konsekwencji nawrócenie. Św. Loyola był ciężko ranny w bitwie o Pampelunę i podczas przewlekłej rekonwalescencji dużo czytał. Początkowe rozważania doprowadziły przyszłego świętego do tego, że przedłużał rozmowy z Bogiem i możemy powiedzieć, że stał się pustelnikiem¹⁶⁵⁴. Zamieszkał w jednej z grot pod Manrezą, gdzie spędził dwa lata w samotności¹⁶⁵⁵. Eremita z własnej woli rezygnuje z posiadania dóbr doczesnych, najserdeczniejszych uczuć, suwerennej wolności. Św. Mikołaj z Unterwaldend, zanurzał własne cierpienia w ranach Odkupiciela, co prowadziło go do odkrycia sensu cierpienia i zarazem współuczestniczenia w Chrystusowej nadziei¹⁶⁵⁶.

¹⁶⁵² Zob. W. Zatorski OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień. Wielki Post*, t 2a, WB, Kraków 2010, s. 18.

¹⁶⁵³ Por. A. Muszala, *Przewodnik po cierpieniu*, Wydawnictwo Pustelnia, Kraków 2016, s. 66.

¹⁶⁵⁴ Por. I. Consalvo, *Badajcie duchy, czy są z Boga (Dzieje rozdz. 1, 5-9: Acta Sanctorum Julii, 7[1868] 647)*, w: LG t III, S. 1366-1367; S. Ropiak, *Święty Ignacy Loyola*, (katecheza 31.07.2018), n.w., Gradki.

¹⁶⁵⁵ Por. *Święty Ignacy z Loyoli, prezbiter*, w: <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/07-31a.php3>, (dostęp: 26.11.2021).

¹⁶⁵⁶ Por. J. Okoń, *Pustelnik z Unterwalden. Święty Mikołaj z Flüe*, Wydawnictwo WAM, Księża Jezuitów, Kraków 1994, s. 63.

Pustelnicy swoim przykładem życia, bardziej niż słowem dają przekonujące świadectwo o prymacie Boga jako najwyższej wartości. Może wtedy świat pojmie, że szukanie Stwórcy jest istotną sprawą w życiu człowieka. Mamy różne postawy modlitewne, często prosimy o uzdrowienie z choroby. Bóg odpowiada na każdą modlitwę, ale w różnych wymiarach. Czasami uzdrawia na planie fizycznym, ale zakryta przed oczami ciała jest przemiana serca, gdy z wielkiego nieszczęścia choroba staje się ofiarą miłą Ojcu Niebieskiemu. Powołuje On człowieka do Królestwa Wiecznego. Taka metamorfoza jest owocna dla chorego i potrzebna dla opiekującej się rodziny¹⁶⁵⁷.

Każdy żyjący na ziemi doznaje cierpień większych lub mniejszych, czy potrafi z nich uczynić modlitwę? Czy kieruje się z nimi do Boga, czy trwoni siły na zwykłe narzekanie? W takich momentach ujawnia się jego wiara lub jej brak. Biblijna postać Hioba wbrew ciężkiemu doświadczeniu ma w sobie ogromną wiarę w Boga. Obecnie sytuacja chrześcijan dzięki Jezusowi jest inna niż Hioba. (Hi 7,7). Można swoje cierpienie oddać Bogu, przez włączenie go w ofiarę Chrystusa, którą Bóg przyjmuje i przemienia w życie. Eucharystia jest tą możliwością.

Prowadząc życie pustelnicze człowiek dostosowuje się do rad Ewangelii, uwalnia się od więzów i balastów ziemskich, aby cieszyć się życiem w Chrystusie. Z wyprzedzeniem pozbawia się tego, co każdy człowiek będzie musiał zostawić na tym świecie w chwili śmierci¹⁶⁵⁸. „Starość jest czcigodna nie przez długowieczność i liczbą lat się jej nie mierzy: sędziwością u ludzi jest mądrość, a miarą starości - życie nieskalane” (Mdr 4,8-9). W świetle tradycji, życie świętych eremitów (również

¹⁶⁵⁷ Zob. B.L. Shlemon, *Uzdrawianie wewnętrzne człowieka*, przekł. W. Łaszewski MIC, WKM, Warszawa 1991, s. 101.

¹⁶⁵⁸ Zob. P. Cattaneo, *Św. Charbel mnich cudotwórca. Życie, cuda, orędzia, modlitwy*, tłum. M. Stebart Cor, Wydawnictwo AAs.c., Kraków 2013, s. 72, 73.

współczesnych) poucza, że starość, może być wykorzystana jako czas darów i zadań wskazywanych przez Boga.

W codzienności życia z dnia na dzień, człowiek obciążony obowiązkami, problemami, zupełnie gubi podstawową perspektywę, traci horyzont, tego co najważniejsze. Zapomina po co żyje, do czego jest powołany, że życie w pewnym momencie się kończy i trzeba będzie stanąć przed Bogiem¹⁶⁵⁹. Do najważniejszego spotkania z Jezusem dojdzie w chwili śmierci człowieka. Chociaż data tego spotkania nie jest znana, to jednak można do niego przygotować się poprzez godne i prawdziwie ewangeliczne postępowanie. Jakość osobistego spotkania osoby ludzkiej z Jezusem w momencie decydującym o życiu wiecznym, czyli śmierci będzie wypadkową całego doczesnego dotychczasowego życia.

Bóg stworzył świat i obdarza życiem. Miłość jest jedynym skarbem, który chrześcijanin zobowiązany jest gromadzić na tym świecie i zabrać ze sobą przy przejściu do życia wiecznego. W dniu sądu człowiek mniej będzie bał się surowego sądu Boga a najmocniej będzie żałował, że niedbale odpowiadał na Jego bezinteresowną i nieskończoną Miłość¹⁶⁶⁰. Bóg upodobał sobie miłosierdzie i dlatego nawet odrzucony i opuszczony przez człowieka nie przestaje go kochać. Taki jest ojciec z przypowieści o synu marnotrawnym (Łk 15, 1-3.11-32). W życiu człowieka możliwa jest zmiana, bo Ktoś na niego czeka i nie traci nadziei, nawet gdy mu jej brakuje. Czy pomyśleliśmy kiedykolwiek sobie w ten sposób? Nie jest ważne to, co było, ale to, że jesteśmy wyczekiwani przez Boga Ojca, który za nami tęskni¹⁶⁶¹.

¹⁶⁵⁹ Zob. W. Zatorski OSB, *Wielki post. Powrót do źródła własnej tożsamości*, w: <http://blog.tyniec.com.pl/wielki-post-powrot-do-zrodla-wlasnej-tozsamosci-posluchaj-konferencji-duchowej-ojca-wlodzimierza-zatorskiego/> (dostęp: 17.03.2019).

¹⁶⁶⁰ Por. R. Nadera, *Święty Charbel. Orędzie z nieba*, tłum. B. Nowak, Wydawnictwo AA s.c., Kraków 2013, s. 27.

¹⁶⁶¹ Por. W. Czwiechocki OP, *Komentarz, „Oremus” Wielki Post*, 2007, s. 72.

Podsumowując badania przeprowadzone w rozdziale piątym można wyciągnąć wnioski potwierdzające przydatność pustelniczej duchowości w życiu świeckich katolików. Przywrócenie religijnej ascezy inspirowanej życiem eremickim daje szansę nawrócenia wielu ludziom, którzy dziś fascynują się wartościami materialnymi. Dobrowolne ograniczenia z powszechnego korzystania z techniki uwalnia od lęku przed utratą psychicznego zniewolenia od przyjemności i przyzwyczajenia do wygodnictwa. Pielęgnowanie ciszy zewnętrznej i wewnętrznej broni przed nachalnym hałasem i nadmierną ilością informacji, które powodują zagubienie, niepewność i strach. Znajdowanie czasu na wyciszenie się, stwarza odpowiednie warunki do głębszego zastanowienia się nad sensem i ostatecznym celem życia¹⁶⁶².

W miejscu pustynnym człowiek może znaleźć się nie tylko z wolnego wyboru (wakacje, wypoczynek, rekolekcje), ale nieraz także ze zrządzenia Bożego, na które nie ma zwykle żadnego wpływu. Zdrada przyjaźni, rozbiecie małżeństwa, konflikty z rodzicami czy dziećmi, bezczynność bezrobocia, pobyt w szpitalu czy więzieniu - to sytuacje odosobnienia i pustyni, które dzieją się nieraz w takiej czy innej formie. Od osoby zależy wówczas, czy te trudne sytuacje staną się przyczyną zgorzknienia i przeklinania życia, czy raczej zostaną odebrane jako trudna łaska i dar dla duchowej formacji¹⁶⁶³.

Pustelnicy przez oderwanie od świata świadczą o przemijalności i ułudzie wartości doczesnych; wskazują na wartości nieprzemijające i duchowe: więź z Bogiem, wewnętrzną wolność, radość życia niezależną od dóbr materialnych i doznań zmysłowych, pracę nad własnym sumieniem,

¹⁶⁶² Por. I. Werbiński, *Potrzeba realizacji charyzmatu eremickiego w czasach współczesnych*, w: *Potrzeba realizacji charyzmatu eremickiego w czasach współczesnych* (kamedulki.eu); (dostęp: 11.11.2021).

¹⁶⁶³ Por. J. Augustyn, *Ostatnia koszula człowieczeństwa*, „Życie duchowe”, Lato 31 (2002), s. 5.

docieranie do prawdy o sobie, a także na wartość samotności i ciszy dla harmonijnego rozwoju człowieka¹⁶⁶⁴.

¹⁶⁶⁴ Por. B. Rozen, *Życie konsekrowane świeckich – paradoks czy fenomen*, „Studia Redemptorystowskie” 13 (2015), s. 290.

VI. ZAKOŃCZENIE

Przedmiotem naukowych dociekań w niniejszej pracy była duchowość eremicka, w kontekście współczesnych wyzwań. U podstaw poszukiwań uniwersalnego modelu chrześcijańskiej duchowości leżała świadomość powszechnego przywileju i zarazem obowiązku pielęgnowania świętego życia, przenikniętego obecnością Bożą. W wyniku przeprowadzonej analizy historycznego doświadczenia życia eremickiego, można z pełnym przekonaniem stwierdzić, że Sobór Watykański II, kładąc szczególny nacisk na odnowę biblijną, liturgiczną i otwarcie na kierunek pastoralny, wskazał aktualne kierunki w formacji laikatu pragnącego pogłębionego życia duchowego. Doświadczenie pustelników pozostawiło w Kościele bogactwo, z którego nadal można z powodzeniem czerpać i ożywiać wspólnotę wierzących.

Przeprowadzone badania wykazały, że wyraźny wzrost zainteresowania duchowością należy dziś do najbardziej charakterystycznych zjawisk, jakie obserwujemy w Kościele, a także poza nim. Zwrócenie się ku Bogu staje się instynktowną reakcją samoobronną na napięcia psychiczne i wyczerpanie fizyczne spowodowane tempem życia, hałasem, niepokojem, terrorem. Alternatywą na taką sytuację jest propozycja życia duchowością pustelniczą, która sprzyja wejściu w swoją głębię i czerpaniu z niej ciszy, spokoju, radości, pogody ducha, oraz mocy i siły do życia.

Przypomniane duchowe dziedzictwo eremitów jeszcze bardziej potwierdziły, że przybierająca coraz większe rozmiary sekularyzacja, pobudza nas do zwrócenia szczególnej uwagi na sprawy świeckich w Kościele i świecie. Zastanawiając się nad duchowością katolików w trzecim tysiącleciu, dostrzegamy potrzebę chrześcijańskiej formacji tych osób. Człowiek, który jest niewątpliwie istotą wspólnotową, potrzebuje też wyciszenia, samotności i oddalenia się od szumu i zgiełku świata. Są także

stali pustelnicy z powołania, którzy preferują indywidualną formę pobożności.

Zasygnalizowany we wstępie cel pracy został zrealizowany. W trakcie prowadzenia badań czerpano z nauczania papieży, Soboru Watykańskiego II, Pisma Świętego i dziedzictwa przeszłości pustelniczej aż do początków chrześcijaństwa, z nauczania Ojców Kościoła, a także poglądów teologów życia wewnętrznego, uwag pastoralistów i praktyków duchowości. Nakreślono wieloaspektowy charakter formacji laikatu uwzględniający jako podstawę główne elementy życia pustelniczego. Wnioski uzyskane z badań w niniejszej pracy stanowią szkielet modelu formacyjnego laikatu z postawieniem akcentu na duchowość pustelniczą.

Metodyczną trudność w przeprowadzonych badaniach stanowiło ściśle określenie źródeł, aby unikając historycyzmu wypracować formy duchowości osób świeckich we współczesnym posoborowym nurcie otwartym na dialog ze światem. Stąd korzystano z opracowań ściśle naukowych, jak i czerpano z różnych konferencji ascetycznych, dotyczących problematyki chrześcijańskiej duchowości. Kolejnym trudnym zabiegiem merytorycznym było oddzielenie źródeł ściśle eremickich od monastycznych i zakonnych. Wynika to ze złożoności duchowości, gdyż wielu świętych pustelników we wczesnym okresie swego samotnego życia, później tworzyło reguły życia wspólnotowego. Wybitni pustelnicy, mimo, że było to dla nich krzyżem, z racji posługi kierowników duchowych i mistrzów życia eremickiego zakładali wspólnoty mnichów z przybywających do nich wielu uczniów. Z perspektywy minionych wieków, różne publikacje hagiograficzne, nawet Ojców pustyni, mają znamiona duchowości ujętej ze współczesnej perspektywy uczniów bogatych już o własne doświadczenia życia radami ewangelicznymi. Dzięki temu, ukształtowana tradycja eremicka jawi się nam, jako spójne dziedzictwo, w którym rady udzielane przez pustelników i pustelnikom, w większości są

bardzo trafne i pożyteczne w życiu każdego katolika, zarówno konsekrowanego, jak świeckiego. Wykorzystywanie tak zróżnicowanych materiałów, jak wypowiedzi patrystyczne obok współczesnych ascetycznych rozważań, miało na celu ukształtowanie, w miarę możliwości, takich form religijności, które będą dostosowane do mentalności współczesnych ludzi.

W poszczególnych punktach dysertacji wydobyto potrzebne materiały i na ich podstawie można zaproponować współcześnie osobom świeckim różne możliwości formacji z zastosowaniem fundamentalnych elementów duchowości pustelniczej:

Nową wartością w duchowości eremickiej, którą wnoszą przedstawione badania, jest posoborowa koncepcja odnowy życia Kościoła czerpiącego ze źródeł, którymi są Biblia, patrystyka i liturgia. W pracy wyszukiwano biblijne teksty, które inspirowały pustelników w ich duchowości i nadal mogą wywierać znaczny wpływ na decyzję do całkowitego poświęcenia się Bogu nawet w radykalnych formach ascetycznych. Wśród wiodących tekstów biblijnych będą opisy z historii zbawienia ludu Izraelskiego, który czterdzieści lat wędrował po pustyni. Inspirujące są teksty o prorokach z ich epizodami pustelniczej odnowy duchowej, przede wszystkim Eliasza i Jana Chrzciciela. Głównym kodeksem moralnym pustelników jawią się rady ewangeliczne i ogłoszone na Górze błogosławieństwa Jezusa Chrystusa. Ulubionymi modlitwami pustelników są psalmy, zwłaszcza pokutne, pozwalające wychwalać niezmierzone miłosierdzie majestatu Bożego. Ostatecznym uzasadnieniem postu, modlitwy i pokuty pustelnika jest przykład samego Syna Człowieczego, który przebywał na pustyni czterdzieści dni i nocy. Tam pościł i modlił się, oraz stoczył zwycięską walkę z pokusami Szatana.

W pracy udokumentowano nie tylko istotną więź, jak zachodzi między słuchaniem Słowa Bożego a życiem z wiary, ale też i uwypuklono

pożyteczne metody korzystania z Pisma Świętego, wypracowane w historii Kościoła. Na pierwszy plan wysuwa się konieczność czytania tekstów biblijnych w atmosferze modlitwy i wiary w obecność Boga w swoim słowie. Aby nie ulec pokusie pychy umysłu i dobrze rozumieć teksty natchnione konieczne jest korzystanie z komentarzy katolickich. Na przykładzie świętych pustelników wykazano, że prawidłowa interpretacja Biblii powinna być skonfrontowana z tradycją Kościoła i teologią katolicką dotyczącą prawd wiary i zasad formowania prawidłowej doskonałości. Do osiągnięć pracy należy udokumentowanie pożyteczności metody *lectio divina* w ożywianiu autentycznego dialogu z Bogiem, który podczas duchowej lektury przemawia do ludzkiego serca.

Niezwykle ważnym nurtem we współczesnej duchowości jest czerpanie z liturgii - źródła i szczytu życia Kościoła, a w nim także doczesnej egzystencji eremickiej. W niniejszej rozprawie często korzystano z tekstów liturgicznych. Było, to metodycznie przewidziane i przeprowadzone. Trudno bowiem pisać o posoborowej odnowie liturgicznej, jeśli nie korzysta się z treści przeżywanych w misterium wiary. W opracowaniu problematyki duchowości przyjęto katolicką liturgię, jako *locus teologicus*. Dzięki temu można było wykazać, że pustelnik owocnie przeżywa swojej oddanie Bogu poprzez czynne uczestnictwo w Liturgii Godzin i Eucharystii. Do pełnego i intensywnego życia ofiarnego przyporządkowane jest całe życie pokutne, łącznie z Sakramentem Pokuty i pojednania oraz kierownictwem duchowym. Stąd, aby urzeczywistniała się zasada duchowości, która czerpie swą tożsamość z celebracji liturgicznych potrzebne jest jeszcze praktyczne wdrażanie w codzienność, tego co było przedmiotem modlitw. Takie postępowanie w teologii określa zasada *lex orandi - lex credendi - lex praxis*. Wykazano, że w życia pustelnika zachodzi spójność między życiem, a tym czym się modli i w czym uczestniczy, z tym w co również osobiście wierzy.

Odnowiona Liturgia Godzin stanowi dla współczesnego pustelnika ramy dnia przenikniętego modlitwą uświęconą przez Ducha Świętego w jedności z całym Kościołem. Dojrzałe przeżywana Eucharystia, nawet gdy czasem utrudnione jest w niej uczestnictwo, prowadzi do coraz pełniejszej wspólnoty z Bogiem w Trójcy Jedynym i duchowego przeżywania *communio* w wymiarze eklezjalnym. Jako wniosek badań nad eucharystyczną duchowością należy podkreślić praktykę kultu Najświętszego Sakramentu poza Mszą Świętą. Długie adoracje i krótkie nawiedzenia Chrystusa przechowywanego w tabernakulum podtrzymują wiarę i pamięć w Jego obecność na pustelni oraz zacieśniają miłość pustelnika do swego Zbawiciela i Oblubieńca.

Owocem czerpania z liturgii w przeprowadzonych badaniach jest bogactwo odniesień do Ojców Kościoła i tekstów z duchowości świętych Pańskich. W ten sposób, został spełniony postulat soborowy, by w formacji ku świętości powracać do korzeni chrześcijaństwa. Metoda powoływania się na patrystyczne wypowiedzi za Liturgią Godzin wykazała, że przed pustelnikiem czerpiącym głównie z Godziny czytań otwiera się duchowe bogactwo pierwszych wieków i mądrość pierwszych świadków wiary.

Powrót do przynajmniej wybranych elementów duchowości eremickiej jawi się w chwili obecnej jako alternatywa wobec współczesnych, negatywnych „znaków czasu”. Pobyt w odosobnieniu uwalnia od przymusu pewnych zachowań przyjętych w zniewolonym społeczeństwie. Przebywanie w samotności daje poczucie wolności wobec ciągłego bycia w tłumie i stresie. W takim momencie życia jest czas na głęboki dialog z Panem Bogiem, refleksyjną, gorliwą modlitwę. Surowe warunki zewnętrzne są także elementami pokuty wobec codziennego grzesznego życia, braku pokory i postaw roszczeniowych. Odpowiedzią na współczesne życie hedonistyczne i obojętne albo wrogie wobec Boga jest poświęcenie siebie na chwałę i zbawienie świata.

Realizując temat pracy i zagłębiając się w historię Kościoła odnaleziono w duchowości życia pustelniczego elementy, które mogą być wykorzystane do zbudowania praktycznych modeli formacyjnych katolików świeckich we współczesnym świecie, w tym propozycji rekolekcji pustelniczych dla osób aktywnych społecznie i pracujących zawodowo oraz wskazań ascetycznych dla emerytów.

Eremityzm trwa nadal w tkance Kościoła, a indywidualni pustelnicy konsekrowani i niekonsekrowani uświęcają lokalną społeczność. Niniejsza praca jest odpowiedzią na wzrost zainteresowania w ostatnich czasach Ojcami Pustyni. Powodzeniem cieszy się ich nauka, co uwidacznia się w wielkiej liczbie tłumaczeń starożytnych i nowoczesnych apoftegmatów, wydawanych w różnych językach, również w polskim. Podjęta próba aktualizacji dziedzictwa Ojców Pustyni aktywnie włącza się w popularyzowanie duchowości eremickiej.

Jako wniosek wynikający z badań, należy stwierdzić, że formacja duchowa zajmuje uprzywilejowane miejsce w życiu chrześcijanina, który jest wezwany: do pogłębiania więzi z Jezusem Chrystusem, do posłuszeństwa i wypełniania woli Bożej, a także oddawania siebie w miłości bliźnim. Wzrastanie na drodze życia duchowego jest prawem i obowiązkiem każdego katolika, według własnych uwarunkowań, możliwości i prowadzenia Ducha Świętego. Jest ono tym skuteczniejsze, im bardziej poddaje się oczyszczającemu działaniu Boga, stając się priorytetowym zadaniem, angażującym wszystkich członków Kościoła.

Historia Kościoła poucza, że pustelnicy, którzy zewnętrznie opuścili świat istotnie wpłynęli na rozwój chrześcijańskiej kultury i bardziej ludzkiej cywilizacji. Ważnym wyzwaniem stojącym przed formacją katolików świeckich jest kształtowanie ich do udziału w szeroko pojętym życiu społecznym. Katolik świecki żyjący w przestrzeni społecznej powinien być świadomy swojej chrześcijańskiej tożsamości i podejmować wyzwania,

jakie stawia w tej dziedzinie współczesny świat. Formacja, której fundament stanowią elementy życia pustelniczego może być pomocą katolikom świeckim w dawaniu świadectwa o zbawczym orędziu Chrystusa w rozmaitych sferach życia społecznego.

Podsumowując powyższe badania należy przyznać, że wobec ogromnego dorobku teologów duchowości, przedstawione treści trudno uznać za wyczerpujące temat życia duchowością pustelniczą na progu trzeciego tysiąclecia. Niniejsza praca jest głosem w dyskusji nad duchowością współczesnego laikatu i propozycją opowiadającą się za dalszą systematyczną refleksją otwierającą nowe horyzonty pustelnictwa.

VII. Summary

Reclusive spirituality as a driving force behind the formation of laity in the tradition of the Catholic Church

Keywords: eremitism, reclusiveness, laity formation, spirituality, eremitic life (silence, solitude, prayer, repentance, sacrificial life).

This dissertation focuses on the contemporary challenges facing the Catholic laity who have responded to their spiritual calling by participating in the life of the Church and the world. The Second Vatican Council offered a new framework and new paths towards holiness. The official teachings of the council advocate spiritual renewal through the Bible, spiritual renewal through Liturgy, and opening to pastoral care. These three elements have been discussed in detail, and their contribution to the daily life of the laity in the context of reclusive spirituality was analyzed.

In the light of the teachings of the Catholic church, this study relies on the following fundamental elements associated with the definition of an eremite: life in seclusion from the world, silence, solitude, zealous prayer, penance, sacrificing one's life for the glory of God and to redeem the world.

The aim of this dissertation was to develop the general principles for the formation of Catholic laity based on reclusive spirituality as one of the paths towards holiness. Attempts were made to identify the fundamental tenets of reclusive spirituality that can be applied to build a formative model.

The first chapter entitled "Characteristic features of an eremitic life" accentuates the need for deepening the spiritual life of the laity as a "sign of the times" and defines the significance of *kairos* (opportune moment) in human life.

The study reflects upon the perfection and holiness that stem from monastic life. An eremite pursues Christian perfection by worshipping God

in solace, nurturing a life of prayer, and atoning for the sins of the entire congregation. We are sanctified by God the Father in the name of Jesus Christ by the power of the Holy Spirit. The divine exchange between God and those who atone is veiled beneath the guise of symbols.

The inner and outer factors that define an eremite were described. Reclusiveness is a form of life which enables the faithful to become members of institutes of consecrated life, whereas an eremite is a worshiper who does not belong to any institutions and lives a reclusive life with a certain degree of stability. Therefore, a clear distinction should be made between an eremite and a worshiper who pursues a reclusive life.

The validity of the monastic ideal was confirmed in the face of the renewed desire for living an authentic personal life in relation to God. Different forms of eremitic life were discussed in the historical context. The most venerated eremites were characterized from the contemporary perspective, including Anthony the Hermit, Saint Paul of Thebes, Saint Benedict of Nursia, Saint Andrew Zorard and his student Benedict of Skalka, and Saint Charbel Makhlouf O.L.M.

The spiritual foundations guiding the eremitic life are discussed in the second chapter entitled “The foundations of reclusive spirituality”. The significance of the clash between the modern world and historical events dating back to the beginning of Christianity was analyzed. The characteristic features of reclusive spirituality were examined in the Biblical, theological and ascetic context.

Biblical motifs were analyzed first. Thematically related segments of the New Testament were examined based on pericopes relating to the temptations of Jesus in the wilderness. The references to the eremitic life in the Old Testament were traced back in time to the plight of the Israelites in the desert. The characteristic attributes of Old Testament prophets – Elijah and John the Baptist – were discussed. The constitutive principles of the

eremitic life were substantiated based on the example of Old Testament hermits and analyzed in the context of the contemporary demands on a monastic life.

The theological aspects of spirituality were examined in view of its trinitarian, Christological, pneumatological and ecclesiological aspects. Practices that enhance spirituality, including a contrite heart, humility and obedience, were discussed based on Christ's example.

The third chapter analyzes the importance of the inner sources of spirituality in an eremite's life. The main spiritual sources which provide hermits with the strength to pursue a solitary life were identified. The first identified source of spiritual strength was prayer as an act of listening to God in silence and contemplation.

The Word of God was accentuated as the daily food for the human soul. The importance of *lectio divina*, a traditional monastic practice of Scripture reading, was emphasized in the context of tradition, Catholic interpretation and experiencing the Word of God through the Liturgy.

The sacrament of penance was described as a time of reconciliation and healing one's relationship with God. The fact that making reparations for our sins is an essential prerequisite for a good confession was emphasized. The need for a daily examination of conscience that enables an eremite to reflect on the experience of God's grace was accentuated. The role and significance of a spiritual guide who accompanies believers on the path towards spiritual growth and enables them to rectify past mistakes and sins was described.

The significance of the Liturgy of the Hours in explaining and sanctifying an eremite's daily experiences was highlighted. Different hours were discussed, including Lauds, Vespers, Office of Readings, Minor Hours and Compline.

The Eucharist, participation in the Eucharistic Prayer and the Holy Communion were presented as the main source and summit of an eremite's spiritual journey. The cult of the Eucharist outside the Holy Mass was described, including the Adoration of the Blessed Sacrament and visits to the Most Holy Sacrament at any time.

The fourth chapter identifies the common features of reclusive spirituality. The main focus was placed on personal relations with Jesus Christ, encounters with evil, fighting an internal battle, living for the glory of the Crucified One, being Christ's silent witness, and exploring the mystery of the Church. These topics were examined in the historical context and confronted with the experiences of the past generations.

The fifth and last chapter focuses on selected forms of devotion in the eremitic life. The ways in which the Church can offer spiritual support to people who feel lost in the world and help them find their place in the family, workplace and community were described. Various solitary worship practices were proposed for overcoming existential problems. A life that is guided by monastic principles can offer a positive approach to managing solitude. Nourishing the spiritual discipline of solitude and silence in our hearts enables people to contemplate in the hustle and bustle of the modern city and achieve inner independence from the material world.

The daily practices recommended by the Bible were described as a call that comes from God's love, rather than an obligation that has to be fulfilled by all. The eremite is a follower of Christ who pursues a life devoid of material pleasures. Even a short retreat into solitude that is not guided by the principles of the Bible is merely a recreational event.

The dissertation demonstrates that penance helps believers face daily problems and provides them with spiritual support in overcoming sickness and pain in communication with Christ.

The last part of the dissertation proposes a multidimensional model for laity formation which is rooted in the main principles of the eremitic life. The results of the present study were used to develop the framework for the proposed model, with emphasis on reclusive spirituality. The necessary materials were identified in different sections of the study, and they can be applied to propose various approaches to laity formation based the fundamental tenets of the monastic life.

Retreats that incorporate various forms of eremitic life can be a blessed time of spiritual growth. A solitary retreat is not an easy undertaking, but it improves our chances of salvation. Contemporary Christians are confronted with the choice between faith and modern life. The modern world is replete with temptation and Satan's relentless efforts to divert men from God. The proposed forms of eremitic devotion can inspire people to act, break unsatisfactory life patterns, search for God and establish a direct, personal relationship with Jesus Christ.

VIII. Bibliografia

1. Pismo Święte, księgi liturgiczne, modlitewniki

- *Breviarium Romanum ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini restitutum, S. Pii V Pontificis Maximi jussu editum aliorumque pontificum cura recognitum Pii Papae X auctoritate reformatum*. Editio XIII juxta typicam, amplificata XI. Ratisbonae, Sumptibus et Typis Friderici Pustet. S. Sedis Apostolicae et S. Rituum Congreg. Typographi [MCMXXXI]: (Pars hiemalis 1931; Pars verna 1931; Pars aestiva 1931; Pars autumnalis 1931).
- *Komentarze biblijne do czytań mszalnych. Rok A-C*, prac. zb. red. S. Łach. TN KUL, Lublin 1981.
- *Komunia święta i kult Tajemnicy Eucharystycznej poza Mszą świętą. Dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1985.
- *Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*, t. I-IV, *Dodatkowe teksty o świętych*, Pallottinum 2020.
- *Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*, t. I, *Okres Adwentu, Okres Narodzenia Pańskiego*, wyd. 2, Pallottinum 2006.
- *Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*, t. II, *Wielki Post, Okres Wielkanocny*, Pallottinum 1984.
- *Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*, t. III, *Okres zwykły, tygodnie I – XVII*, Pallottinum 1987.
- *Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*, t. IV, *Okres zwykły, tygodnie XVIII – XXXIV*, Pallottinum 1988.
- *Liturgia Horarum iuxta ritum romanum, I-IV, Officium divinum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum*, editio typica, Libreria Editrice Vaticana 1977.
- *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, pr. zb. pod red. W. R. Farmer, W. Chrostowski, Verbinum, Warszawa 2000.
- *Mszal rzymski dla diecezji polskich*, wyd. 2, Pallottinum, Poznań 2013.
- *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych. Dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1988.
- *Obrzędy pokuty. Dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1981.

- *Ogólne wprowadzenie do Liturgii Godzin*, w: *Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*, t. I, *Okres Adwentu, Okres Narodzenia Pańskiego*, wyd. 2, Pallottinum 2006, s. 21-99.
- *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, opr. Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, wyd. 3, Pallottinum, Poznań - Warszawa 1991.
- *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, opr. Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Towarzystwa Świętego Pawła, EŚP, Częstochowa 2009.
- *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych ze wstępami i komentarzami. Stary Testament*, t. I, pod red. M. Petera, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1982.
- *Podręcznik Pustelni Najświętszego Serca Pana Jezusa*, opr. S. Ropiak, Gradki 2014.
- Siedlecki J. ks., *Śpiewnik kościelny*, red. W. Kałamarz CM, A. Ziółkowski CM, wyd. XLI, cz. 2, KEpPL, Kraków 2020.
- *Synopsa czterech Ewangelii w nowym przekładzie polskim*, przeł. i opr. M. Wojciechowski, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, wyd. 2, Warszawa 1999.

2. Nauczanie Urzędu Nauczycielskiego Kościoła

- *Adhortacje Apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Znak, Kraków 1997.
- *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, „M”, Kraków 1996.
- Benedykt XVI, *Adhortacja apostolska Verbum Domini. Słowo Pana*, (Rzym 30.09.2010), „M”, Kraków 2010.
- Benedykt XVI, *Apostołowie i pierwsi uczniowie Jezusa*, red. E. Czyżowska, „M”, Kraków 2008.
- Benedykt XVI, *Encyklika Deus caritas est. O miłości chrześcijańskiej*, (Rzym, 25.12.2005), Wydawnictwo św. Stanisława BM, Kraków 2006.
- Benedykt XVI, *Katechezy o Ojcach Kościoła*, red. E. Czyżowska, „M”, Kraków 2008.
- Benedykt XVI w rozmowie z Peterem Seewaldem. *Światłość świata. Papież, Kościół i znaki czasu*, przeł. P. Napiwodzki, Wydawnictwo Znak, Kraków 2011.
- Benedykt XVI, *Święty Jan Klimak. Audiencje generalne*, „L'Osservatore Romano”4 (2009), s. 38-40.

- Benedykt XVI, *Mistrzowie duchowi. Ojcowie i pisarze pierwszego tysiąclecia*, „L'Osservatore Romano”, ed. pl., Wydawnictwo „W drodze”, Poznań 2009.
- Benedykt XVI, *Ojcowie Kościoła. Od Klemensa Rzymskiego do Augustyna*, „L'Osservatore Romano”, ed. pl., Wydawnictwo „W drodze”, Poznań 2008.
- Benedykt XVI, *Przemówienie do uczestników kongresu z okazji czterdziestej rocznicy ogłoszenia konstytucji dogmatycznej Dei Verbum*, w: <https://www.radiojasnagora.pl/a19-lectio-divina>; (dostęp: 11.02.2021).
- *Breviarium Fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, opr. S. Głowa SJ, I. Bieda SJ, KśwW, Poznań 1988.
- Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate*, (28.10.1965), w: *Sobór Watykański II Konstytucje, dekrety, deklaracje*. Tekst polski, wyd. 2, Pallottinum, Poznań 2002, s. 333-337.
- Dekret o apostołstwie świeckich *Apostolicam actuositatem*, (18.11.1965), w: *Sobór Watykański II Konstytucje, dekrety, deklaracje*. Tekst polski, wyd. 2, Pallottinum, Poznań 2002, s. 377-401.
- Dekret o ekumenizmie *Unitatis redintegratio*, (21.11.1964), w: *Sobór Watykański II Konstytucje, dekrety, deklaracje*. Tekst polski, wyd. 2, Pallottinum, Poznań 2002, s. 193-208.
- Dekret o misyjnej działalności Kościoła *Ad gentes divinitus*, (07.12.1965), w: *Sobór Watykański II Konstytucje, dekrety, deklaracje*. Tekst polski, wyd. 2, Pallottinum, Poznań 2002, s. 433-471.
- Dekret o posłudze i życiu prezbiterów *Presbyterorum ordinis*, (07.10.1965), w: *Sobór Watykański II Konstytucje, dekrety, deklaracje*. Tekst polski, wyd. 2, Pallottinum, Poznań 2002, s. 473-508.
- Dekret o przystosowanej do współczesności odnowie życia zakonnego *Perfectae caritatis*, (28.10.1965), w: *Sobór Watykański II Konstytucje, dekrety, deklaracje*. Tekst polski, wyd. 2, Pallottinum, Poznań 2002, s. 261-275.
- Dekret o ośrodkach społecznego przekazu *Inter mirifica*, (04.12.1963), w: *Konstytucje, dekrety, deklaracje*. Tekst polski, wyd. 2, Pallottinum, Poznań 2002, s. 79-95.
- Franciszek, Adhortacja apostołska *Gaudete et exsultate*. O powołaniu do świętości w świecie współczesnym, (Rzym, 19.03.2018), „M”, Kraków 2018.
- Franciszek, Encyklika *Lumen fidei*. O wierze, (Rzym, 29.06.2013), „M”, Kraków 2013.

- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Christifideles laici*. O powołaniu i misji świeckich w Kościele i w świecie 20 lat po Soborze Watykańskim II, (Rzym, 30 12 1988), w: *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, „M”, Kraków 1996.
- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Ecclesia in Europa*, (Watykan, 28.06.2003), Libreria Editrice Vaticana 2003.
- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Nova nadzieja dla Libanu*, (Bejrut, 11.05.1997}, w: Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 2, „M”, Kraków 2006, s. 581-659.
- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Pastores dabo vobis*. O formacji kapłanów we współczesnym świecie, (Rzym, 25.03.1992), w: Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 2, „M”, Kraków 2006, s. 325-417.
- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Reconciliatio et paenitentia*. O pojednaniu i pokucie w dzisiejszym posłannictwie Kościoła, (Rzym, 02.12.1984), w: Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 2, „M”, Kraków 2006, s. 165-215.
- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Redemptionis Donum*. O konsekracji zakonnej w świetle tajemnicy odkupienia, (Rzym 25 03 1984), w: Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 2, „M”, Kraków 2006, s. 139-159.
- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Vita Consecrata*. O życiu konsekrowanym i jego misji w Kościele i w świecie, (Rzym, 25.03.1996), Libreria Editrice Vaticana 1996.
- Jan Paweł II, *Bezcenne dziedzictwo wiary i kultury. Wizyta w prawosławnym monasterze św. Jana* (Riła 25.05.2002), [Podróż Jana Pawła II do Azerbejdżanu i Bułgarii, 22-26.05.2002], w: https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/bulgaria_rila_25052002.html; (dostęp: 31.08.2021).
- Jan Paweł II, Encyklika *Dives in misericordia*. O Bożym miłosierdziu, (Rzym, 30.11.1980), TUM, Wrocław 1996.
- Jan Paweł II, Encyklika *Ecclesia de Eucharistia*. O Eucharystii w życiu Kościoła, (Rzym, 17.04.2003), „M”, Kraków 2003.
- Jan Paweł II, Encyklika *Evangelium Vitae*. O wartości i nienaruszalności życia ludzkiego, (Rzym, 25.03.1995), „M”, Kraków 1995.
- Jan Paweł II, Encyklika *Redemptor hominis*. Odkupiciel Człowieka, (Rzym 04.03.1979), TUM, Wrocław 1994.
- Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris Mater*. O błogosławionej Maryi Dziewicy w życiu pielgrzymującego Kościoła, (Rzym, 25.03.1987), TUM, Wrocław 1995.

- Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris misio*. O stałej aktualności posłania misyjnego, (Rzym, 07.12.1995), TUM, Wrocław 1995.
- Jan Paweł II, Encyklika *Veritatis splendor*. Blask Prawdy, (Rzym, 06.08.1993), Pallottinum, Poznań 2003.
- Jan Paweł II, Encyklika *Dominum et Vivificantem*, O Duchu Świętym w życiu Kościoła i świata, (Rzym, 18.05.1986), Liberia Editrice Vaticana 1986.
- Jan Paweł II, *Formy życia konsekrowanego w naszych czasach*. Audienca generalna (Rzym 05.10.1994), „*L'Osservatore Romano*”, ed. pl., (1994) nr 12(168), s. 40-42.
- Jan Paweł II, Homilia w czasie Mszy św. odprawionej na wzgórzu „Kaplicówka”, (Skoczów 22.05.1995), w: tenże, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999. Przemówienia, homilie*, opr. red. J. Poniewierski, Wydawnictwo Znak, Kraków 1999, s. 841-648.
- Jan Paweł II, Homilia w czasie Mszy św. odprawionej w bazylice Najświętszego Serca Jezusa na rozpoczęcie II Ogólnopolskiego Synodu Plenarnego, (Warszawa 1999), w: tenże, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999. Przemówienia, homilie*, opr. red. J. Poniewierski, Wydawnictwo Znak, Kraków 1999, s. 1102-1106.
- Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona w czasie Mszy św. w Olsztynie*, (06.06.1991), w: tenże, *Dzieła zebrane*, t. 9, „M”, Kraków 2008, s. 511-516.
- Jan Paweł II, List Apostolski *Novo millennio ineunte*. Na zakończenie Wielkiego Jubileuszu Roku 2000, (Watykan, 06.01.2001), Liberia Editrice Vaticana 2001.
- Jan Paweł II, List Apostolski *Oriente lumen*. Światło Wschodu, (Watykan, 02.05.1995), w: *Dzieła zebrane*, t. 3, Kraków 2007, s. 79-104.
- Jan Paweł II, List Apostolski *Rosarium Virginis Mariae*. O Różańcu Świętym, (Watykan, 16.10.2002), „M”, Kraków 2002.
- Jan Paweł II, List Apostolski *Do młodych całego świata*. Z okazji Międzynarodowego Roku Młodzieży, (Rzym, 31.03.1985), Pallottinum 1985.
- Jan Paweł II, List Apostolski *Tertio millennio adveniente*. W związku z przygotowaniem Wielkiego Jubileuszu Roku 2000, (Watykan, 10.11.1994), Liberia Editrice Vaticana 1994.
- Jan Paweł II, List *Dies Domini*. O świętowaniu niedzieli, (Watykan, 31.05.1998), TUM, Wrocław 2000.

- Jan Paweł II, *List do J. Ablewicza, biskupa tarnowskiego, J. Pasztora, biskupa Nitry, J. Cserhatiego, biskupa Pees, na 900-lecie kanonizacji św. Andrzeja Świerada, Korzenie religii chrześcijańskiej w Polsce*, w: LG III, s. 1316-1317.
- Jan Paweł II, *List Dominicæ cenæ. O tajemnicy i kulcie Eucharystii*, (Rzym 24.02.1980), Wydawnictwo TUM, Wrocław 1999.
- Jan Paweł II, *List Quod Iam Antiqui*. Na 900-lecie kanonizacji św. Andrzeja Świerada, (Watykan, 30.04.1983), w: <https://www.zyciezakonne.pl/dokumenty/kosciol/jan-pawel-ii/jan-pawel-ii-listy-i-przeslania/1983-04-30-watykan-list-na-900-lecie-kanonizacji-sw-andrzeja-swierada-19975/>; (dostęp: 18.04.2020).
- Jan Paweł II, *Maryja Matka zawierzenia. Teksty wybrane*, Częstochowa 1986.
- Jan Paweł II, *Matka Odkupiciela. Tekst i komentarze*, Lublin 1993.
- Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999. Przemówienia, homilie*, opr. red. J. Poniewierski, Wydawnictwo Znak, Kraków 1999.
- Jan Paweł II, *Przemówienie wygłoszone w Szpital Dziecięcym w Olsztynie, do chorych i służby zdrowia, 06.06.1991*, „Studia Warmińskie” 28 (1991), s. 13-16.
- Jan Paweł II, *Wierzę w Ducha Świętego, Pana i Ożywiciela*, Libreria Editrice Vaticana 1992.
- Jan Paweł II, *Wierzę w Jezusa Chrystusa Odkupiciela*, Libreria Editrice Vaticana 1989.
- Jan Paweł II, *Życie kontemplacyjne jest skarbem Kościoła. Z orędzia Jana Pawła II do zebrania plenarnego Kongregacji Zakonów i Instytutów Świeckich*, (AAS 72 [1980], s. 210–211), w: LG IV, s. 1129-1131.
- Jan Paweł II, *Zbawienie dokonuje się w historii. Audienca generalna* (Watykan 11.03.1998), „L'Osservatore Romano”, ed. pl., XIX (1999) nr 7(204), s. 41.
- Jan XXIII, Konstytucja apostolska *Humanae salutis* zapowiadająca zwołanie Soboru Powszechnego Watykańskiego II na rok 1962, (Rzym, 25.12.1961), „Miesięcznik Diecezjalny Gdański” 4(1962), s. 99-106.
- *Katechizm Kościoła katolickiego*, wyd. 2, Pallottinum, Poznań 2002.
- *Kodeks Prawa Kanonicznego*, Pallottinum, Poznań 1984.
- *Kompendium Katechizmu Kościoła katolickiego*, Jedność, Kielce 2005.
- Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania*, Pallottinum, Poznań 2003.

- Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, (21.11.1964), w: *Sobór Watykański II Konstytucje, dekryty, deklaracje*. Tekst polski, wyd. 2, Pallottinum, Poznań 2002, s. 104-166.
- Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym *Dei verbum*, (18.11.1965), w: *Sobór Watykański II Konstytucje, dekryty, deklaracje*. Tekst polski, wyd. 2, Pallottinum, Poznań 2002, s. 350-362.
- Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, (07.12.1965), w: *Sobór Watykański II Konstytucje, dekryty, deklaracje*. Tekst polski, wyd. 2, Pallottinum, Poznań 2002, s. 511-606.
- Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, (04.12.1963), w: *Sobór Watykański II Konstytucje, dekryty, deklaracje*. Tekst polski, wyd. 2, Pallottinum, Poznań 2002, s. 48-78.
- Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Pojednanie i pokuta*, (Watykan, 1982), w: *Od wiary do teologii. Dokumenty Międzynarodowej Komisji Teologicznej, 1969-1996*, red. J. Królikowski, Kraków 2000, s. 151-177.
- *Ogólne Wprowadzenie do Liturgii Godzin*, w: LG I, s. 23-81.
- *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego. Z trzeciego wydania Mszału Rzymskiego*, (Rzym 2002), Pallottinum, Poznań 2004.
- Papież Paweł VI, *Przykład Nazaretu*, w: LG t. I, s. 383-385.
- Papież Pius XII, Encyklika *Invicti athletæ Christi*, (AAS 49 (1957) 321-331), w: LG II, s. 1432-1433.
- Paweł VI, Adhortacja apostolska *Evangelii nuntiandi*. O ewangelizacji w świecie współczesnym, (Rzym, 8.12.1975), TUM, Wrocław 2001.
- Paweł VI, Adhortacja apostolska *Marialis cultus*. O kulcie Najświętszej Marii Panny, (Rzym, 02.02.1974), komentarz S.C. Napiórkowski, TUM, Wrocław 2004.
- Paweł VI, Encyklika *Mysterium fidei*. W sprawie nauki o Najświętszej Eucharystii i jej kultu, (Rzym, 03.09.1965), w: AAS 57 (1965), s. 771.
- Paweł VI, Konstytucja Apostolska *Laudis canticum* wprowadzająca w życie Liturgię Godzin uchwaloną Dekretem II Soboru Watykańskiego, (Rzym, 01.11.1970), w: LG I, s. 13-22.
- Paweł VI, List Apostolski, *Wybranie Świętego Benedykta, opata, na głównego patrona całej Europy*, (Watykan 24.10.1964), w: <https://www.zyciezakonne.pl/dokumenty/kosciol/pawel-vi/pawel-vi-listy/1964-10-24-watykan-list-apostolski->

wybranie-swietego-benedykta-opata-na-glownego-patrona-calej-europy-20776/;
(dostęp: 02.01.2020).

- Paweł VI, Przemówienie do Korpusu Dyplomatycznego, (Watykan, 07.01.1965), w: AAS 57 (1965), s. 232.
- Paweł VI, *Przemówienie do uczestników Międzynarodowego Kongresu Odpowiedzialnych Generalnych Instytutów Świeckich*, (Castel Gandolfo, 20.09.1972), w: *Świeccy konsekrowani w nauczaniu Kościoła świętego. Zbiór dokumentów*, opr. M. Chmielewski, Lublin 2011, s. 78.
- Paweł VI, *Przemówienie na uroczystym obrzędzie poświęcenia kościoła klasztoru na Monte Cassino, odbudowanego po wojnie*, (Monte Cassino 24.10.1964), w: <https://www.zyciezakonne.pl/dokumenty/kosciol/pawel-vi/pawel-vi-przemowienia/1964-10-24-monte-cassino-przemowienie-na-uroczystym-obrzedzie-poswiecenia-kosciola-klasztoru-na-monte-cassino-odbudowanego-po-wojnie-20780/>; (dostęp: 25.01.2020).
- Pius X, Konstytucja Apostolska *Divino afflatu*. Głos Kościoła śpiewającego chwałę Boga, AAS 3 (1911) 633-635, w: LG IV, s. 1090-1092.
- *Sobór Watykański II, Konstytucje, Dekrety, Deklaracje, Tekst polski*, wyd. 2, Pallotinum, Poznań 2002.
- Wyszyński S., *Dekret N. 1127/78/P*, (Gniezno, 02.02.1978), w: LG I, s. 10-11.

3. Materiały hagiograficzne i opracowania

- Ambroży św., biskup, *O śmierci brata Satyra*, (księga 2,40. 41. 46. 47. 132. 133), *Umierajmy z Chrystusem*, w: LG IV, s. 1324-1326.
- Ambroży św., biskup, *Przylgnijmy do Boga, jedyne prawdziwego dobra*, w: *Traktacie O unikaniu świata* (rozdz. 6, 36; 7, 44; 8, 45; 9, 52), w: LG II, s. 163-165.
- Ammoniusz św., pustelnik, *Lekarzami dusz zostali ustanowieni ci, którzy są najbliżej Boga* (List 12: PO 10/6, 1973, 603-607), w: LG DOD, s. 279-281.
- Ange D., *Jan Chrzciciel. Prorok Światłości na nowe tysiąclecie*, tłum. J. Kokowska, Wydawnictwo „M”, Kraków 2002.
- Antoni św., *List IV*, tłum. A. Ziółkowski, w: *Św. Antoni, Żywot. Pisma ascetyczne*, red. naukowa E. Wipszycka, wyd. 2, Tyniec WB, Kraków 2008, s. 179-192.
- Atanazy Aleksandryjski św., *List do Marcelina o interpretacji psalmów*, przekł. A. Tronina, „Vox Patrum” 10 (1990) 18, s. 303-332.

- Atanazy Aleksandryjski św., *Żywot św. Antoniego*, tłum. E. Dąbrowska, w: *Św. Antoni, Żywot. Pisma ascetyczne*, red. naukowa E. Wipszycka, wyd. 2, Tyniec WB, Kraków 2008, s. 43-146.
- Atanazy Aleksandryjski św., *Żywot świętego Antoniego, Św. Antoni Pustelnik, Pisma*, przekł. Z. Brzostowska i inni, PAX, Warszawa 1987.
- Augustyn Gemelli OFM: *Franciszkanizm*. Warszawa: Prowincja lat OO. Franciszkanów, 1988, s. 167-168. ISBN 83-85037-41-1.
- Augustyn św., *Enarr. in Ps.*, 138, 2: CChr, 40, Turnholti 1956, s. 1991, za: *Sobór Watykański II, Konstytucje, Dekrety, Deklaracje, Tekst polski*, wyd. 2, Pallotinum, Poznań 2002, s. 50.
- Augustyn św., *Głos wołającego na pustyni (Kazanie 293, 1-3)*, w: LG III, s. 1257-1258.
- Augustyn św., *Jan jest głosem, Chrystus słowem (Kazanie 293, 3)*, w: LG I, s. 242-244.
- Augustyn św., *Nasyci nas widzenie Słowa (Kazanie 194, 3-4)*, w: LG I, s. 465-467.
- Augustyn św., *Pan okazał nam swe miłosierdzie (Kazanie 23 A, 1-4)*, w: LG t IV, s. 140-141.
- Augustyn św., *W osobie Chrystusa byliśmy kuszeni i w Nim zwyciężyliśmy szatana, Komentarz do Psalmów (Ps 61, 2-3)*, w: LG II, s. 73-75.
- Augustyn św., *Wyznania*, tłum. Z. Kubiak, PAX, Warszawa 1982.
- Bazyli Wielki św., *Listy*, przekł. W. Krzyżaniak, Warszawa 1972.
- Bazyli Wielki św., *Pisma ascetyczne*, t 2, Tyniec WB, Kraków 1995,.
- Bazyli Wielki św., *Regulae fusius tractatae*, Resp. 37, 3: PG 31, 1014, za: M. Matuszewski, *Jutrznia i Nieszpory*, w: *Mirabile Laudis Canticum. Liturgia Godzin: Dzieje i Teologia. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Stefanowi Cichemu Przewodniczącemu Komisji do spraw Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski*, pod red. H. J. Sobeczko, Wydawnictwo Świętego Krzyża, Opole 2008, s. 229-239.
- Bazyli Wielki św., *Regulae fusius tractatae*, Resp. 37, 3: PG 31, 1015, za: LG I, s. 44.
- Beda Czcigodny św., kapłan, *(Homilia 21) Jezus, spojrzawszy na Mateusza, zmiłował się nad nim i powołał go*), w: LG IV, s. 1199-1200.
- Consalvo L., *Badajcie duchy, czy są z Boga (Dzieje rozdz. 1, 5-9: Acta Sanctorum Julii, 7[1868] 647)*, w: LG III, s. 1366-1367.
- Cyryl Aleksandryjski św., *Com in Io. Ev.*, księga XI, rozdz. XI-XII: PG 74, 557-565, za: KL 48, s. 61.

- Cyryl ze Scytopolis, *Żywoty mnichów palestyńskich. Źródła monastyczne 60*, red. Serii M. Starowieyski, przekł. E. Dąbrowska, WB, Tyniec-Kraków 2011.
- Czuj J., *Św. Hieronim, żywot-dzieła, charakterystyka*, PAX, Warszawa 1954.
- Dąbek T.M., OSB, *Św. Benedykt z Nursji*, WAM, Kraków 2004.
- *De Canonizat. Sanctor. Rom, 1747 t II 1. 2c. 19 p. 165*, za: *Święty. Paweł pierwszy pustelnik. Patriarcha zakonu oo. Paulinów*, opr. O. Kajetan-Paulin, wyd.2, Nakładem Jasnej Góry, Leśna Podlaska 1930, s. 92.
- *Druga Księga Starców, Verba Seniorum*, opr. M. Starowieyski, przekł. M. Kozera, „M”, Kraków 1996.
- *Duchowe wskazania św. Antoniego Wielkiego dołączone do reguł, dla jego synów mnichów*, tłum. Z. Brzostowska, w: *Św. Antoni, Żywot. Pisma ascetyczne*, red. n. E. Wipszycka, wyd. 2, WB, Kraków 2008, s. 273-280.
- *Dzieła Św. Teresy od Jezusa. Podniety Miłości Bożej i inne pomniejszych pisma*, tłum. o. Bernard od Matki Bożej, wyd. zb., t. 5, Wydawnictwo Głos Karmelu, Kraków 1944.
- Efreem św., *Komentarz do czterech Ewangelii, (1, 18-19), Słowo Boże niewyczerpanym źródłem życia*, w: LG III, s. 163-164.
- *Filokalia. Teksty o modlitwie serca*, przekł. i opr. J. Naumowicz, wyd. 3, WB, Kraków 2012.
- Froissart B. OCD, *Święty Jan od Krzyża*, tłum. zb. Karmelitanek Bosych, WKB, Kraków 1982.
- Garofalo S., *Cedr Libanu. Święty Charbel Makhlouf, mnich i pustelnik Zakonu Libańskich Maronitów(1828 – 1898)*, tłum. K. Artzt, Wydawnictwo AA s.c., Kraków 2015.
- Grzegorz Wielki św., *Dialogi*, przekł. E. Czerny, A. Świderkówna, seria: *Źródła monastyczne*, t. 23, WB, Kraków 2000.
- Grzegorz Wielki św., *Dialogi*, tłum. W. Szoldrski, seria: *Pisma starochrześcijańskich pisarzy*, t. 2, ATK, Warszawa 1969.
- Grzegorz Wielki św., *Z miłości ku Chrystusowi nie oszczędzam siebie w posłudze przepowiadania*, (księga 1, 11, 4-6), w: LG IV, s. 1132-1134.
- Grzegorz z Nazjanzu św., *Służmy Chrystusowi w ubogich* (Kazanie 14, *O miłości ubogich*, 38. 40), w: LG II, s. 213-214.
- Hieronim św., *Listy do Eustochium*, Listy 22, 31, 108, tłum. B. Degórski, Tyniec WB, Kraków 2004.

- Hieronim św., *Listy I-III*, przekł. J. Czuj, PAX, Warszawa 1952, 1953, 1954.
- Hieronim św., *Nieznajomość Pisma Świętego jest nieznajomością Chrystusa. Komentarz do Księgi proroka Izajasza (nr 1-2)*, w: LG IV, s. 1226-1227.
- Hieronim św., *O znakomitych mężach*, tłum. W. Szołdrski, *Pisma starochrześcijańskich pisarzy*, t. 6, ATK, Warszawa 1970.
- Hieronim św., *Żywoty mnichów. Dialog przeciw pelagianom*, tłum. W. Szołdrski, *Pisma starochrześcijańskich pisarzy*, t. 10, ATK, Warszawa 1973.
- Hiżycki Sz. OSB, *Elementy życia duchowego*, w: Cyryl ze Scytopolis, *Żywoty mnichów palestyńskich*, przekł. E. Dąbrowska, *Źródła monastyczne 60*, red. serii M. Starowieyski, WB, Kraków 2011, s. 88-92.
- Ignacy Antiocheński św., *Ad Eph.*, 7, 2: wyd. F. X. Funk, *Patres Apostolici*, I, Tubingae 1901, s. 218; za: *Sobór Watykański II, Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Tekst polski, wyd. 2, Pallotinum, Poznań 2002, s. 49.
- Ignacy Antiocheński św., biskup i męczennik, (*List do Magnezjan, nr 6,1-9,2*), *Jedna jest modlitwa, jedna jest nadzieja w miłości i świętej radości*, w: LG III, s. 432-
- Ignacy Antiocheński św., biskup i męczennik, (*List do Rzymian, rozdz. 4,1-2; 6, 1-8,3*) *Pszenicą Bożą jestem; zmielą mnie zęby dzikich zwierząt*, w: LG IV, s. 1277-1278).
- Izaak bł., opat klasztoru Stella, (*Kazanie 11*), *Chrystus nie odpuszcza grzechów poza Kościołem*, w: LG IV, s. 182-184.
- Jan Chryzostom św., *Adversus oppugnatores vitae monasticae*, I, II, 15; PG 47, 373 A.
- Jan Chryzostom św., *De prodizione Judae*, 1, 6: 49, 380 C, za: KKK, s. 337.
- Jan Klimak św., *Drabina raju*, przekł. W. Polanowski, opr. E. Osek, Wydawnictwo Marek Derewecki, Kęty 2011.
- Jan od Krzyża św., *Dzieła*, tłum. O. Bernard od Matki Bożej, opr. O. Emil od Wniebowzięcia M.B., t. 1-2, WKB, Kraków 1961.
- Jan z Kwidzyna Mistrz (1343-1417), *Siedmiolilie Doroty z Mątów (1347-1394)*, z krytycznego wydania: Dr. Franciszka Hiplera, *Analecta Bollandiana*, Bruksela 2-4 (1883-1885) ZGAE, Braniewo 6(1878) 148-183, przeł. bp J. Wojtkowski, Zakład Poligraficzny „Gutgraf”, Olsztyn 2012.
- Jan z Kwidzyna, *Żywot Doroty z Mątów*, z krytycznego wydania H. Westphal, A. Birch-Hirschfeld-Triller, Bhlau Verlag Kln Graz 1964, przeł. bp J. Wojtkowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.

- Jana Chryzostom św., *Modlitwa światłem duszy, (Homilia 6, O modlitwie)*, w LG II, s. 58-60.
- Jarosz M., *Modlitwa w życiu i pismach Piotra Wojciecha Rostworowskiego OSB/EC (1910-1999)*, WB, Kraków 2017.
- Kasjan J. św., *De institutione coenob*, [Ustawy życia mnichów], księga 3, rozdz. 3: PL49, 124, 125, w: LG I, s. 45.
- Kasjan J. św., *De institutiones coenobiorum*, [Formacja zakonnic], II, 3-5, za: *Leksykon liturgii*, opr. B. Nadolski TChr, Pallottinum, Poznań 2006, s. 609.
- Kasjan J. św., *Rozmowy z Ojcami*, 19,8,3-4(S.C. 64:46[POK7:276], za: W. Harmless SJ, *Chrześcijanie pustyni. Wprowadzenie do literatury wczesnego monastycyzmu*, przekł. M. Höffner, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009, s. 466.
- Kasjan J. św., *Rozmowy z Ojcami, przedmowa*, 1,4(S.C. 42:75[ŻrMon28:62], za: W. Harmless SJ, *Chrześcijanie pustyni. Wprowadzenie do literatury wczesnego monastycyzmu*, przekł. M. Höffner, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009, s. 467.
- Kasjan J. św., *Rozmów dwadzieścia cztery*, tłum. L. Wrzoł, t. 1-2, Poznań 2013, w: *Pisma Ojców Kościoła*, pod red. J. Sajdaka, t. 6-7, Poznań 2013.
- Kiedik A., *Święty Charbel Makhlouf*, „Zwiastun Maryi” 08(2013), s. 5-6.
- Kola A., *Błogosławiona Juta w literaturze polskojęzycznej. Kult lokalnej świętej*, w: *Święci i świętość u korzeni tworzenia się kultury narodów słowiańskich*, red. W. Stępnia-Minczewska, Z. J. Kijas OFM Conv, PAT, Kraków 2000, s. 97-104.
- Kowalczyk M., *Bł. Dorota z Mąków*, Flos Carmeli, Poznań 2018.
- *Księga starców czyli sentencje Świętych Ojców, Święty Antoni Wielki* w: *Pisma starochrześcijańskich pisarzy. Apoftegmaty ojców pustyni*, tłum. M. Borkowska, M. Starowieyski, M. Rymuza, t. 33, z. 1, ATK, Warszawa 1986, s. 81-89.
- Leon Wielki św., papież, (*Kazanie 1 na Narodzenie Pańskie, 2. 3*), *Maryja wcześniej poczęła duchem niż ciałem*, w: LG III, s. 1324-1325.
- Leon Wielki św., papież, (*Kazanie 8 o Męce Pańskiej, 6-8*), *Krzyż Chrystusa jest źródłem wszystkich błogosławieństw i przyczyną wszelkich łask*, w: LG II, s. 286-287.
- Leon Wielki, św., *Sermones*, 21, 3: PL [Patrologia latina] 54, 192-193, za: KKK 1691.
- Loyola I., *Ćwiczenia duchowne*, tłum. J. Ożóg SJ, Wydawnictwo WAM, Kraków 1999.
- Maksym Wyznawca, opat, *O miłości* (Centuria 1, rozdz. 1. 4-5. 16-17. 23-24. 26-28. 30-40), *Bez miłości wszystko jest marnościami nad marnościami*, w: LG III, s. 186-187.

- Maria Eugeniusz od Dzieciątka Jezus OCD, *Chcę widzieć Boga*, przekł. W. Ryszka OCD, WKB, Kraków 1998.
- Maria Eugeniusz od Dzieciątka Jezus OCD, *Jestem córką Kościoła*, przekł. O. Nowakowska, WKB, Kraków 1984.
- *Martyrologium czyli wspomnienie świętych przypadające na poszczególne dni roku*, red. H. Fros SJ, ATK, Warszawa 1984.
- Matulewicz E., *Pustelniczy charyzmat Karmelu w świetle najdawniejszych dokumentów Zakonu*, „Kultura – Media – Teologia” 1 (2010) 1, s. 104-119.
- *Męczeństwo św. Jana Chrzciciela*, w: *Żywoty świętych pańskich na każdy dzień*, opr. H. Hoefer SOCist, wyd. 5, WWD, Olsztyn 2017, s. 277-278.
- Nocoń A., *Jan Kasjan*, WAM, Kraków 2004.
- Okoń J., *Pustelnik z Unterwalden. Święty Mikołaj z Flüe*, WAM, Kraków 1994.
- Orygenes, kapłan, *Homilia do Księgi Kapłańskiej (Homilia 9,5.10). Chrystus Arcykapłan jest naszym prześlaniem*, w: LG II, s. 229-230.
- *Pierwsza Księga Starców, Gerontikon*, red. M. Starowieyski, przekł. M. Borkowska OSB, wyd. 2, „M”, Kraków 1992.
- *Pisma starochrześcijańskich pisarzy. Apoftegmaty ojców pustyni*, tłum. M. Borkowska, M. Starowieyski, M. Rymuza, t. 33, z. 1-2, ATK, Warszawa 1986.
- Ratzinger J., *Drogi ku wnętrzu. Święta Dorota z Mątów*, przekł. ks. M. Borzyszkowski, Wydawca, Biuro Prasowe Archidiecezji Monachium i Freising 1979.
- Regnault L.OSB, *Aktualność Ojców Pustyni*, w: *Druga Księga Starców, Verba Seniorum*, opr. M. Starowieyski, przekł. M. Kozera, „M”, Kraków 1996, s. 12-15.
- Sarowski Serafin św., *Ogień Ducha Świętego*, tłum. H. Paprocki, ORTHDRUK, Białystok 1992.
- Schneider M., *Ze źródeł pustyni. Znaczenie Ojców Pustyni dla współczesnej duchowości*, przekł. E. Krukowska, WAM, Kraków 1994.
- Starowieyski M., *Czego mogą nas nauczyć Ojcowie pustyni*, Wydawnictwo PETRUS, Kraków 2020.
- *Św. Pustelników Andrzeja Świerada i Benedykta*, w: *Żywoty świętych pańskich na każdy dzień*, opr. H. Hoefer SOCist, wyd.5, Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, Olsztyn 2017, s. 227-228.
- *Św. Szarbel Makhlof, prezbiter*, w: *Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*, t. I – IV, *Dodatkowe teksty o świętych*, Pallottinum 2020, s. 278-279.

- *Święty Antoni, Żywot. Pisma ascetyczne*, red. n. E. Wipszycka, przekł. E. Dąbrowska, A. Ziółkowski i inni, WB, Kraków 2008.
- *Święty Antoni, Żywot. Pisma ascetyczne*, red. naukowa E. Wipszycka, wyd. 2, Tyniec WB, Kraków 2008.
- *Święty Benedykt z Nursji. Reguła, żywot, komentarz*, opr. Benedyktyni Tynieccy, Tyniec WB, Warszawa 1979.
- *Święty Franciszek z Asyżu, Patron Akcji Katolickiej*, w: *Żywoty świętych pańskich na każdy dzień*, opr. H. Hoever SOCist, wyd. 5, Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, Olsztyn 2017, s. 319-320.
- *Święty Ignacy Loyola*, w: *Żywoty świętych pańskich na każdy dzień*, opr. H. Hoever SOCist, wyd. 5, WWD, Olsztyn 2017, s. 247.
- *Święty Paweł pierwszy pustelnik. Patrjarcha zakonu oo. Paulinów*, opr. O. Kajetan-Paulin, wyd. 2, Nakładem Jasnej Góry, Leśna Podlaska 1930.
- Teresa od Jezusa św., *Dzieła*, tłum. H. P. Kossowski, t. 1-2, wyd. 3, WKB, , Kraków 1987.
- Teresa od Jezusa św., *Zamek Wewnętrzny czyli Mieszkania*, tłum. D. Wandzioch, W. Ciak OCD, Wydawca Flos Carmeli, Poznań 2009.
- Tomea s. OSB, *Św. Benedykt. Patrjarcha życia mniszego na zachodzie*, Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań-Warszawa-Wilno-Lublin 1934.
- Tureczek M., *Quae Mezerici dicitur: Międzyrzecz w kręgu dyskusji nad eremem Pięciu Braci Męczenników i początkami polskiego chrześcijaństwa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2019.
- Wawrzyniec z Brindisi św., kapłan, *Głoszenie słowa Bożego jest zadaniem apostołskim (Kazanie 2 na Wielki Post)*, w: LG III, s. 1333-1334.
- Wodziński C., *Św. Idioty. Projekt antropologii apofatycznej*, Wydawnictwo Słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2000.
- Wojciechowski G., *Święty Charbel. Pustelnik z Libanu*, Lublin 2007.
- *Wyłożenie niektórych myśli Świętego Ojca Antoniego*, tłum. Z. Brzostowska, w: *Św. Antoni, Żywot. Pisma ascetyczne*, przekł. E. Dąbrowska, A. Ziółkowski i inni, Tyniec WB, Kraków 2008, s. 290-306.
- *Żywoty świętych pańskich na każdy dzień*, opr. H. Hoever SOCist, wyd. 5, Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, Olsztyn 2017.

- **2. Literatura pomocnicza**

- Abeln R., Kner A., *Nie ma bezsensownych dróg. Doświadczenia pustyni nie da się niczym zastąpić*, przekł. M. Żurawska, WB, Kraków 2020.
- Adamarek P. SJ, *Rachunek sumienia modlitwą pielgrzyma i ucznia*, w: „Życie duchowe” Lato103/2020, s. 143-150.
- Adamczyk D., *Rozpoznawanie znaków czasu w perspektywie wezwania Jezusa do ewangelizacji*, „Ruch biblijny i liturgiczny” 61 (2008) nr 4.
- Adamczyk J., *Obowiązek odmawiania liturgii godzin przez diakonów stałych (kan. 276 §2 nr 3)*, „Liturgia Sacra” 26 (2020) 2, s. 165–186.
- Ange D., *Jan Chrzciciel. Prorok Światłości na nowe tysiąclecie*, tłum. J. Kokowska, „M”, Kraków 2002.
- *Asceza, odczłowieczenie czy ucłowieczenie*, praca zb. pod red. W. Słomki, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 1985.
- Augustyn J., *Rady ewangeliczne. Ubóstwo, czystość, posłuszeństwo. Nie tylko dla osób zakonnych*, Wydawnictwo Homo Dei, Kraków 2015.
- Aumann J., *Zarys historii duchowości*, tłum. J. Machniak, Wydawnictwo „Jedność”, Kielce 2007.
- Bacht H., *„Meditatio” in den ältesten Mönchsquellen*, w: *Das Vermächtnis des Ursprungs*, Würzburg 1972, s. 244-264.
- Badeni J., *Czego dusza pragnie. Elementarz duchowy*, „M”, Kraków 2011.
- Balthasar H., *Duch chrześcijański*, tłum. Z. Włodkowa, Editions du dialogue, Paris 1976.
- Balthasar H., *Modlitwa i kontemplacja*, tłum. Z. Włodkowa, Wydawnictwo Znak, Kraków 1965.
- Barry W.A. SJ, *Wysłuchać się w Boga. Modlitwa i rozeznanie*, przeł. H. Bramska, Wydawnictwo Księży Marianów, Warszawa 1994.
- Bednarz M., *Kierownictwo duchowe w życiu św. Ignacego Loyoli*, w: *Kierownictwo duchowe według św. Ignacego Loyoli*, praca zb. pod red. W. Królikowskiego SJ, WAM, Kraków 2013.
- Białkowska M., *Święty Szarbel i inni święci z Libanu*, Wydawnictwo Święty Wojciech, Poznań 2021.
- Biela B., *Koncepcja „Cura Pastoralis” w ujęciu ks. Franciszka Blachnickiego*, „Studia Pastoralne” 17 (2021), s. 57-86.
- Bilaska M., *Światło z Libanu. Święty Charbel*, Wydawnictwo „M”, Kraków 2016.

- Blachnicki F., *Kto ma uszy do słuchania...*, WŚŻ, Kraków 2009.
- Blachnicki F., *Oaza Nowego Życia I stopnia, Podręcznik*, wyd. 9, red. G. Wilczyńska, WŚŻ, Kraków 2009.
- Blachnicki F., *Panie naucz nas modlić się*, WŚŻ, [b.m.r.].
- Blachnicki F., *Spojrzenia w światło łaski. Kartki wyrwane z pamiętnika dla dusz na drodze oczyszczenia*, WŚŻ, Kraków 1987.
- Blaza M SJ, *Kierownictwo duchowe w tradycji prawosławnej*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, pr. zb. pod red. J. Augustyna SJ, WAM, Kraków 2013, s. 55-65.
- Bolczyk H., *Wolny człowiek-wolny naród. Ostatnie dzieło życia ks. Franciszka Blachnickiego: Chrześcijańska Służba Wyzwolenia Narodów*, WŚŻ, Kraków 2012.
- Bomba W. CM, *Lectio brevis. Rozważania krótkich czytań Liturgii Godzin*, Kraków 1991-1992.
- Bonawentura św., biskup, *(Droga duszy do Boga, rozdz. 7, 1. 2. 4. 6), Duch Święty dawcą mądrości mistycznej*, w: LG III, s. 1322-1323.
- Bonawentura św., biskup, *W rozwartych ramionach dojrzyj Jego miłość*, (Vitis mystica, Cap. XXIV; Ed. Quaracchi, t. VIII, 1898), W: LG IV, s. 1202-1203.
- Borkowska M. OSB, *Białe i bure. Historia życia monastycznego w dużym skrócie*, wyd. 2, WB, Kraków 2019.
- Borkowska M. OSB, *Twarze Ojców Pustyni*, wyd. 2, WB, Kraków 2013.
- Borst J. MHM, *Wprowadzenie do kontemplacji*, tł. M. Kantor, W. Kustra, Wydawnictwo Maszachaba, Kraków 1991.
- Bouyer L., *Syn Przedwieczny*, przekł. W. Dzieża, P. Rak, Wydawnictwo „M”, Kraków 2000.
- Bouyer L., *Wprowadzenie do życia duchowego. Zarys teologii ascetycznej i mistycznej*, przekł. L. Rutowska, PAX, Warszawa 1982.
- *Bóg i człowiek w doświadczeniu religijnym*, praca zb. pod red. W. Słomki, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 1986.
- Brzeziński D., *Publiczna modlitwa Kościoła w starożytności chrześcijańskiej*, w MLC, s. 65-90.
- Brzeziński D., *Publiczna modlitwa Kościoła w starożytności chrześcijańskiej*, w: *Mirabile Laudis Canticum*, Opole 2008.
- Butler Ch., *Teologia Soboru Watykańskiego drugiego*, Editions du dialogue, Societe D'Editions Internationales, Paris 1971.

- Calati B., Gregoire R., Blasucci A., *Historia duchowości*, t. 4. *Duchowość średniowiecza*, tłum. K. Franczyk, J. Serafin, Wydawnictwo Homo Dei, Kraków 2005.
- Carretto C., *Liczy się tylko miłość*, przekł. S. W. Gaudyn, PAX, Warszawa 1979.
- Carretto C., *Listy z pustyni*, przekł. S. W. Gaudyn, Instytut Wydawnictwo Księża Marianów, Warszawa 1989.
- Carretto C., *Pustynia w mieście*, tłum. H. Cieśla, EŚP, Częstochowa 2014.
- Cattaneo P., *Charbel, święty niezwykłych uzdrowień i cudów*, tłum. K. Artzt, Gloria24.pl, Kraków 2013.
- Cattaneo P., *Św. Charbel mnich cudotwórca. Życie, cuda, orędzia, modlitwy*, tłum. M. Stebart COr, Wydawnictwo AA s.c., Kraków 2013.
- Charles P., *Modlitwa wszystkich rzeczy*, przekł. F. Zielińska, Wydawnictwo Księża Jezuitów, Warszawa 1950.
- Chenu M. D., „Znaki czasu” refleksja teologiczna, w: „Chrześcijanin w świecie” 1 (1969).
- Chenu M.-D., O.P., *Lud Boży w świecie*, tłum. Z. Włodkowska, Wydawnictwo Znak, Kraków 1968.
- Chmiel J., *Biblijny etos posłuszeństwa*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 41 (1988) 4, s. 353–360.
- Chmielewski M., *101 pytań o życie duchowe*, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 1999.
- Chmielewski M., *Doświadczenia mistyczne Marceliny Darowskiej*, Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, Niepokalanów 1992.
- Chmielewski M., *Duc in altum! Prelekcje o życiu duchowym wygłoszone w Radio Maryja i TV Trwam*(6.01.2005-11.01.2007), t. 2, EŚP, Częstochowa 2007.
- Chmielewski M., *Duc in altum! Prelekcje o życiu duchowym wygłoszone w Radio Maryja i TV Trwam* (2.01.2003-30.12.2004), t. 1, EŚP, Częstochowa 2005.
- Chmielewski M., *Duchowość życia konsekrowanego*, w: *Teologia duchowości katolickiej*, praca zb. pod red. W. Słomki, RW KUL, Lublin 1993, s. 230-249.
- Chmielewski M., *Duchowość życia konsekrowanego*, w: *Teologia duchowości katolickiej*, praca zb. pod red. W. Słomki, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1993, s. 245.
- Chmielewski M., Słomka W., *Polscy teologowie duchowości*, Lublin 1993.
- Chmielewski M., *Vademecum duchowości katolickiej. 101 pytań o życie duchowe*, Polihymnia, Lublin 2004.

- Chmielewski M., *Wielka księga duchowości katolickiej*, Wydawnictwo AA s.c., Kraków 2015.
- Chryzostom J. św., *Dla mnie życiem jest Chrystus a śmierć jest mi zyskiem* (Homilia, *Ante exsilium*, nn. 1-3), w: LG IV, s. 1154-1155.
- Cichy S., *Treści teologiczne hymnów*, „Anamnesis” 21 (1999/2000), nr 2, s. 107-117.
- Courth F., Neuner P., *Mariologia – Maryja, Matka Chrystusa. Eklezjologia – nauka o Kościele*, tłum. W. Szymona OP, *Podręcznik do teologii dogmatycznej*, red. W. Beinert, t. VI-VII, red. pl. Z. Kijas OFM, „M”, Kraków 1999.
- Crawley – Boevey M. SS.CC, *Oblicze miłości. Dzieła i pisma*, tłum. P. Mirski SS.CC, WKB, Kraków 1966.
- Cyrklaff M., *Obowiązek sprawowania liturgii godzin w Kościele*, w: „Studia Gdańskie” 43 (2018), s. 173–185.
- Czaja A., *Udział Kościoła w Komunii Trójjedynego*, w: *Wokół Tajemnicy Trójcy Świętej. Materiały Seminarium Wykładowców Dogmatyki, Częstochowa 28-29.09.2000. Sympozjum 39*, red. A. Czaja, P. Jaskóła, WT UO, Opole 2000, s. 73-98.
- Czerwik S., *Liturgia godzin w życiu Kościoła*, „Studia Theologica Varsaviensia” 18 (1980), nr 2, s. 225-239.
- Czwichocki W. OP, *Komentarz*, „Oremus” 11(2007).
- Czwichocki W. OP, *Komentarz. Wielki Post; Triduum Paschalne*, „Oremus” 2007.
- Czyżewski B., *Święty Benedykt w wypowiedziach Jana Pawła II*, „Vox Patrum” 27 (2007) t. 50-51, s. 111-121.
- Dajczer T., *Rozważania o wierze. Z zagadnień teologii duchowości*, Edycja Paulińska, Częstochowa 1992.
- Damasceński J. św., *De fide orthodoxa*, 3, 24: PG 94, 1089 D, za: KKK 2559.
- Daniélou J., Marrou H.I., *Historia Kościoła*, t. 1, *Od początków do roku 600*, przeł. M. Tarnowska, Warszawa 1984.
- Dąbek T.M., *Modlić się psalmami*, wyd. 1, WB, Kraków 2019.
- De Hueck Doherty C., „Pustinia” *ou le désert au cceur des villes*, Cerf, Paris 1977.
- De Hueck Doherty C., *Dusza mojej duszy, droga do serca modlitwy*, przekł. M. Patryka i K. Dudek, WKB, Kraków 2007.
- De Hueck Doherty C., *Milczenie. Doświadczenie milczenia Boga*, tłum. K. Dudek, WKB, Kraków 2011.

- De Hueck Doherty C., *Pustynia. Duchowość wschodnio chrześcijańska dla człowieka Zachodu*, przekł. D. Murawska, PAX, Warszawa 1991.
- De Hueck Doherty C., *Pustynia. Spotkanie Boga w ciszy, samotności i modlitwie*, przekł. D. Murawska, WKB Kraków 2016.
- Delfieux P.M., *Źródło na pustyni miast*, przekł. K. Strzelecka, Wydawnictwo Księży Marianów, Warszawa 1991.
- Di Berardino A., Studera B., *Historia teologii. I Epoka patrystyczna*, tłum. M. Gołębiowski i inni, „M”, Kraków 2002.
- Divarkar P. SJ, *Droga wewnętrznego poznania. O ćwiczeniach duchownych Ignacego Loyoli*, przekł. B. Steczek SI, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 1986.
- Dogondke D., *Posłannictwo Eliasza według proroctwa Malachiasza (Mt 3,23-34)*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań 2009.
- Dolnicki D., *Czystość serca a chrześcijańska doskonałość. Studium w oparciu o Pisma św. Jana Kasjana*, Wydawnictwo Wydziału Teologicznego UO, Opole 2014.
- Drażek Cz., *Jan Paweł II Wskazania na trzecie tysiąclecie*, WAM, Kraków 2001.
- Drozd J. SDS, *Maryja w roku kościelnym*, Michalineum, Kraków 1983.
- *Duchowość kobiety*, red. J. Augustyn, WAM Kraków 2007.
- *Duchowość na progu trzeciego tysiąclecia*, praca zb. pod red. M. Chmielewskiego, Lublin 1999.
- *Duchowość polska. Kultura duchowo – religijna XIX i XX wieku*, red. ks. S. Urbański, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2002.
- *Duchowość przełomu wieków*, red. S. Urbański, M. Szymula, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2000.
- Dufour B., Muszala A., *Jak zacząć modlić się w ciszy*, Wydawnictwo Fides, Kraków 2015.
- *Duszpasterstwo a wyzwania XXI wieku. Materiały z Sympozjum Pastoralistów Polskich 22-24 kwietnia 2001 Kielce*, red. J. Ostrowski, Kielce 2001.
- Działo E., *W milczeniu i nadziei*, Wydawnictwo „W drodze”, Poznań 1982.
- Dziewiecki M., *Kierownictwo duchowe narzeczonych i małżonków*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, pr. zb. pod red. J. Augustyna SJ, WAM, Kraków 2013, s. 551-550.
- Escriva J., *Przyjaciele Boga*, tłum. J. Jarco, Cieszyńska Drukarnia Wydawnicza, Katowice 1996.

- Esther de Waal, *Szukanie Boga. Droga św. Benedykta*, przekł. J. Konowalik, T. Lubowiecka, M. Skwarnicki, wyd. 2, Tyniec WB, Kraków 2020.
- *Eucharystia pierwszych chrześcijan. Ojcowie Kościoła nauczają o Eucharystii*, opr. M. Starowieyski, Znak, Kraków 1987.
- Eudes Jan św., *Tractatus de admirabili corde Iesu*, 1, 5, za: KKK 1698.
- Euzebiusz, biskup Cezarei, (Do proroctwa Izajasza, rozdz. 40), *Głos wołającego na pustyni*, w: LG I, s. 196-198.
- *Ewangeliczna Rewizja Życia po Oazie Nowej Drogi pierwszego stopnia*, opr. M. Sędek, WŚŻ, Kraków 2006.
- Fiałkowski M. OFM Conv, *Formacja chrześcijańska katolików świeckich w świetle nauczania Kościoła współczesnego. Studium teologiczno-pastoralne*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010.
- Fiałkowski M. OFM Conv, *Formacja katolików świeckich*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 56 (2009) 1, s. 35-44.
- Flipo C. SJ, *Towarzystwo duchowe w tradycji Kościoła*, tłum. B. Dyduła SJ, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, pr. zb. pod red. J. Augustyna SJ, WAM, Kraków 2013, s. 49-54.
- Florczak M., Misztal W., *Wprowadzenie do Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes*, w: *Sobór Watykański II Konstytucje, dekryty, deklaracje*. Tekst polski, wyd. 2, Pallottinum, Poznań 2002, s. 511-525.
- Franciszek z Asyżu, św., (*List do wszystkich wiernych, Opuscula*, edit. Quaracchi, 1949, 87-94), *Mamy być prości, pokorni i czyści*, w: LG IV, s. 1243-1244.
- Frattallone R. SDB, *Kierownictwo duchowe dziś*, tłum. Z. Kijas i M. Sternal, Wydawnictwo Księży Marianów, Warszawa 2001.
- Frossard A., *Istnieje inny świat*, tłum. K. Lewicki, wyd. 2, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Diecezjalnej, Wrocław 1991.
- Gabriel od św. Marii Magdaleny OCD, *Życ Bogiem. Rozmyślania o życiu wewnętrznym na wszystkie dni roku*, przekł. O.L. Kowalówka OCD, t. 1-3, WKB, Kraków 1987-1988.
- Gannon T.M. SJ, Traub G. W. SJ, *Pustynia i miasto*, przekł. P. Wilczek, WAM 1999.
- Garofalo, *Cedr Libanu. Święty Charbel Makhlouf, mnich i pustelnik Zakonu Libańskich Maronitów(1828 – 1898)*, tłum. K. Artzt, Wydawnictwo AAs.c., Kraków 2015.
- Garrone G.-M., *Orientacje Soboru*, tłum. J. Sadzik i W. Tokarek, Editions du dialogue, Societe D'Editions Internationales, Paris 1969.

- Gerny H., *Tradition. Gedanken eines Altkatholiken zu einem schwierigen Thema./ Tradycja. Myśl starokatolicka na trudny temat*, w: *Tradycja i kościelne tradycje*, praca zb. pod red. Bpa J. Jezierskiego, Wyższe Seminarium Duchowne Metropolii Warmińskiej „Hosianum”, Olsztyn 2004, s. 7-22.
- Ghini E. OCD, *Modlitwa ojców pustyni*, tłum. J. Ganobis, Esprit, Kraków 2014.
- Giurisato G., Monticone A., Oberti A., Pizzolatto F., Tagiaferri F., *Być świeckim*, przekł. B. Piotrowska, WAM, Kraków 1993.
- Goldmann Gereon OFM, *Tödliche Schatten-Tröstendes Licht*, Bergisch Gladbach 1990.
- Gonella G., *Przedmowa*, w: Carretto C., *Pustynia w mieście*, tłum. H. Cieśla, EŚP, Częstochowa 2014.
- Gorecka-Kalita J., *Pustelnik na czworakach. Żywot Świętego Jana Paulusa. Studium legendy*, WUJ, Kraków 2017.
- Górski K., *Studia i materiały z dziejów duchowości*, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1980.
- Grün A., *Droga pustyni. Kierownictwo duchowe w apoftegmaty*, przekł. P. Włodyga, Kraków 2019.
- Grün A., Dufner M., *Droga pokory. Poznaj siebie spotkaj Boga*, przekł. K. Zimmerer, WAM, Kraków 2017.
- Grün A., *Modlitwa chórowa a kontemplacja*, przekł. P. Włodyga OSB, wyd. 3, Tyniec WB, Kraków 2019.
- Grün A., *Niebo zaczyna się w tobie. Mądrość Ojców Pustyni na dzisiaj*, tłum. R. Zajączkowski, Wydawnictwo „Jedność” Kielce 2003.
- Grün A., *Post – modlitwą ciała i duszy*, przekł. Benedyktyni Tynieccy, wyd. 5, Tyniec WB, Kraków 2015.
- Grün A., *Potrzeba milczenia*, przekł. Benedyktyni Tynieccy, wyd. 4, Tyniec WB, Kraków 2019.
- Guardini P., *O duchu liturgii*, tłum. M. Wolicki, Kraków 1975.
- Gueranger P., *Rok liturgiczny*, tłum. S. Świątlicki, Sandomierz 1927-1935.
- Habachi R., *U źródeł człowieczeństwa*, przekł. W. Sukiennicka, PAX, Warszawa 1982.
- Hałas St., *Pustynia miejscem próby i spotkania z Bogiem. Wybrane zagadnienia biblijnej teologii pustyni*, Wydawnictwo Księży Sercanów „SCJ” Kraków 1999.

- Harmless W. SJ, *Chrześcijananie pustyni. Wprowadzenie do literatury wczesnego monastycyzmu*, przekł. M. Höffner, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009.
- Hausherr I., *Christliche Berufung und Berufung zum Mönchtum. nach den Kirchenvätern*, w: G. Thils, K. Truhlar, *Laien und christliche Vollkommenheit*, Freiburg-Basel-Wien 1966, s. 32.
- Hausherr J., *Spiritualite monachale et unite chretienne*, s. 24, 27;40-41, za: S. Garofalo, *Cedr Libanu. Święty Charbel Makhlof, mnich i pustelnik Zakonu Libańskich Maronitów(1828 – 1898)*, tłum. K. Artzt, Wydawnictwo AA s.c., Kraków 2015, s. 90, 264.
- Hayek M., *Elie dans la tradition siriaque*, Paris 1956.
- *Historia mnichów w Egipcie*, przekł. E. Dąbrowska, red. naukowa i wstęp E. Wipszycka, R. Wiśniewski, wyd. 2, Tyniec WB, Kraków 2011.
- Hiżycki Sz. OSB, *Kierownictwo duchowe według Ojców Pustyni*, wyd. 1, WB, Kraków 2012.
- *Jak żyć po chrześcijańsku? Jan Paweł II odpowiada na najważniejsze pytania*, opr. M. Chmielewski, Wydawnictwo AA, Kraków 2014.
- Jakubiec Cz., *Stare i Nowe Przymierze*, Warszawa 1961.
- *Jan Paweł II - Mistrz duchowy*, pr. zb. pod red. M. Chmielewskiego, TN KUL, Lublin 2006.
- Jankowska T., *Kontakt z Umiłowanym świętej Teresy z Lisieux*, Wydawnictwo FIDEI, Warszawa 2011, s. 59-60.
- Januszewski J., *Komentarz*, „Oremus” 01 (2009), s. 65.
- Januszewski J., *Rozważania do czytań*, „Oremus” 05 (2008), s. 86.
- Jelonek T., *Posoborowa odnowa biblijna w duszpasterstwie*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 39 (1986) 6, s. 469-477.
- Jelonek T., *Sześćdziesiąt lat – jakich? Dojrzewanie rozumienia Biblii w Kościele w: Sześćdziesiąt lat „Ruchu Biblijnego i Liturgicznego” w służbie odnowy biblijnej i liturgicznej w Polsce*, praca zb. pod red. ks. Stanisława Wronki, Wydawnictwo UNUM Kraków 2007, s. 13-30.
- Jędrzejewski S., *Powstanie i rozwój „Ruchu Biblijnego i Liturgicznego”*, w: *Sześćdziesiąt lat „Ruchu Biblijnego i Liturgicznego” w służbie odnowy biblijnej i liturgicznej w Polsce*, praca zb. pod red. ks. Stanisława Wronki, Wydawnictwo UNUM Kraków 2007.

- Jędrzejewski W. OP, *Komentarz*, „Oremus” 1-2 (2005), s. 142.
- Johanes Cassianus, *Conlationes*, ed. E. Pichery, S.C. 42(Paris1965), 54 (1958), 84(1959), za: Schneider M., *Ze źródeł pustyni. Znaczenie Ojców Pustyni dla współczesnej duchowości*, przekł. E. Krukowska, WAM, Kraków 1994.
- Kanior M. OSB, *Monastycyzm chrześcijański, geneza, formy, cel*, w: „Peregrinus Cracoviensis” (1995) 1, s. 19-32.
- Kosicki G.W. CSB, *Walka duchowa. Nieprzyjaźń między wężem a niewiastą*, przekł. M. Gajda, WKM, Warszawa 1992.
- Kasjan J., *Über die Einrichtung der Klöster* [O ustanowieniu klasztorów], tłum. v. K. Kohlhund, Kempten 1879.
- *Katechezy mistagogiczne*, IV, 6: A. Pie'dangel (ed.), SCh 126, 138, za: EdE 15.
- Keating T. OCSO, *Kontemplacja chrześcijańska. Droga wewnętrznego pokoju*, przekł. A. Wałęcki, WAM, Kraków 2020.
- *Kierownictwo duchowe według św. Ignacego Loyoli*, praca zb. pod red. W. Królikowskiego SJ, WAM, Kraków 2013.
- Klemens Rzymski, *List do Kościoła w Koryncie*, 40,1-2, w: M. Starowieyski (red), *Pierwsi świadkowie. Pisma Ojców Apostolskich*, tł. A. Świderkówna, Kraków 1998, s. 69.
- Kominek B., *Kościół po Soborze*, Editions du dialogue, Paris 1969.
- Konarska M., *Komentarz*, w: "Oremus", październik 2007.
- Konarska, *Komentarz*, w: "Oremus" luty 2003, s. 66.
- Konior J. SJ, *Cisza, najstarsza modlitwa świata*, „M”, Kraków 2018.
- Koperek S. CR, *Teologia roku liturgicznego*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1984.
- Kosiński R., *Wstęp* w: Cyryl ze Scytopolis, *Żywoty mnichów palestyńskich, Źródła monastyczne* 60, red. Serii M. Starowieyski, przekł. E. Dąbrowska, WB, Kraków 2011, s. 11-92.
- Kostecki R., *Tajemnica współżycia z Bogiem. Zagadnienie cnót teologicznych wiary, nadziei i miłości*, WAM, Kraków 1985.
- Kostecki R., *Tajemnica życia nadprzyrodzonego. Zagadnienie łaski uświęcającej*, PAX, Warszawa 1975.

- Kościelniak K., *Wokół klasztoru. Monastyczno-patriarchalna struktura Kościoła maronickiego*, w: *Kapłaństwo zakonników*, red. M. Chojnacki, J. Morawa, A. Napiórkowska, Kraków 2010, s. 85-100
- Ks. Tymoteusz, *Przednówek*, Wydawnictwo SCJ, Kraków 2002.
- Kuczyńska H., *Duchowość osób świeckich trzeciego tysiąclecia w trojakiej godności i misji Chrystusa*, „Studia Ełckie” 20 (2018), nr 2, s. 249-262.
- Kuczyńska H., *Potrzeba ciszy w religijnym życiu współczesnego człowieka*, „Świdnickie Studia Teologiczne” 16 (2019), nr 1, s. 53-64.
- Kuczyńska H., *Problematyka ekologii wnętrza człowieka inspirowana encykliką „Laudato si” papieża Franciszka*, „Studia Ełckie” 20 (2020), nr 1, s. 61-70.
- Kudasiewicz J., *Nowe tajemnice różańca świętego*, Wydawnictwo Księży Pallotynów Apostolicum, Ząbki 2002.
- Langkammer H. OFM, *Biblijne podstawy duchowości chrześcijańskiej*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1987.
- Laurentin R., *Prawdziwe życie Jezusa Chrystusa*, przeł. T. Jania SDB, „M”, Kraków 1999.
- Lazzati G., *Duchowość świecka*, przekł. B. Piotrowska, WAM, Kraków 1993.
- Leenen M. A., *Współcześni pustelnicy*, przekł. P. Kolińska, Wydawnictwo Salvator, Kraków 2009.
- *Liturgia uświęcania czasu*, praca zb. pod red. W. Świeżawski, Wydawnictwo Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1984.
- Louf A., *W szkole kontemplacji*, przekł. Z. Pająk, eSPe, Kraków 2006.
- Loyola I., *Opowieść Pielgrzyma. Autobiografia*, Kraków 2004.
- Łaszewsk W., *Kolos na glinianych nogach. Matka Boża ma zawsze ostatnie słowo*, „Egzorzysta” 17 (2014) nr 1, s. 30-31.
- Łucarz S. SJ, *Kierownictwo duchowe w pierwszych wiekach Kościoła*, w: *Kierownictwo duchowe według św. Ignacego Loyoli*, praca zb. pod red. W. Królikowskiego SJ, WAM, Kraków 2013, s. 35-52.
- Majdan M., *Komentarz*, „Oremus” 2(2009), s. 60.
- Majdan M., *Rozważania do czytań*, „Oremus” 6(2004), s. 4.
- Majewski J., *Reforma do reformy?*, „Więź” 567 (2006) nr 1, s. 4-10.
- Majka J., *Metodologia nauk teologicznych*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Diecezjalnej, Wrocław 1981.

- Maloney G.A. SI, *Modlitwa Serca*, Włocławskie Wydawnictwo Diecezjalne, Białoruski Dom Druku, Mińsk [b.r.].
- Małaczyński F., *Odnova liturgii w Polsce po II Soborze Watykańskim*, RBL 29(1976), s. 189-194.
- Marczewski M., *Teolog soborowej odnowy liturgii. Sługa Boży ks. Franciszek Blachnicki (1921–1987)*, „Liturgia Sacra” 19 (2013) 2, s. 407–421.
- Margański B., *Historia kształtowania liturgii godzin*, w: *Liturgia uświęcania czasu*, praca zb. pod red. W. Świeżawski, Wydawnictwo Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1984, s. 13-23.
- Marini P., *Liturgia i piękno. Nobilis pulchritudo*, tłum. W. Dzieża, Wyd. „Bernardinum”, Pelpin 2007.
- Maritain J. i R., Maurin M., *Kontemplacja w świecie*, tłum. J. Grosfeld, B. Bieszk, D. Samsel, wyd. 2, Wydawnictwo „W drodze”, Poznań 2011.
- Matka Teresa z Kalkuty, *Prosta droga*, L. Vardey, Verbinum, Warszawa 1996.
- Matuszewski M., *Jutrznia i Nieszpory*, w: *Mirabile Laudis Canticum. Liturgia Godzin: Dzieje i Teologia. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Stefanowi Cichemu Przewodniczącemu Komisji do spraw Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski*, pod red. H. J. Sobeczko, Wydawnictwo Świętego Krzyża, Opole 2008, s. 229-239.
- Maurin M., *Życ kontemplacją w sercu świata*, Wydawnictwo Esprit, wyd. 1, Kraków 2005.
- Merton T. OCSO, *Modlitwa kontemplacyjna*, tłum. E. Szwarzenberg-Czerny, wyd. 2, Tyniec WB, Kraków 2017.
- Merton T., *„Życie w milczeniu”*, tłum. Benedyktyni Tynieccy, Kraków 1991
- *Metodologia teologii praktycznej*, pod red. W. Przyczyny, „M”, Kraków 2011.
- Miazek J., *Modlitwa w ciągu dnia*, w: MLC s. 241-256.
- Miąsik G., *Od Sadoka do Ingi*, „Wieczernik” 176(2011)01, s. 14-22.
- Micewicz T.M., *Szkoła modlitwy. Vademecum charyzmatyka*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1991.
- Mikulski J., *Bądźmy świadkami Miłości*, Biblos, Tarnów 2010.
- Mikulski J., *Polska teologia wyzwolenia. Teologia wyzwolenia człowieka w ujęciu ks. Franciszka Blachnickiego*, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, Tarnów 2000.

- *Mirabile Laudis Canticum. Liturgia Godzin: Dzieje i Teologia. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Stefanowi Cichemu Przewodniczącemu Komisji do spraw Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski*, pod red. H. J. Sobeczko, Wydawnictwo Świętego Krzyża, Opole 2008.
- Misiarczyk L., *Osiem duchów zła i sposoby walki z nimi według Ewagriusza z Pontu*, Tyniec WB, Kraków 2015.
- Misiurek J., *Historia i teologia polskiej duchowości katolickiej*, t. 3 (w. XX), Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2001.
- Misiurek J., Popławski J., *Kierownictwo duchowe w służbie nowej ewangelizacji*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2000.
- Mistrz Eckhart, *Kazania*, przekł. W. Szymona OP, Wydawnictwo „W drodze”, Poznań 1986.
- Misztal W., *Cisza i milczenie: aktualność propozycji chrześcijańskiej*, „Analecta Cracoviensia” 45 (2013), s. 185–203.
- Mnich kartuski, *Miłość i milczenie*, przekł. Sz. Sztuka OSB, WB, Kraków 2011.
- Mnich zakonu kartuzów, *Szkoła ciszy*, przekł. Z. Pająk, Wydawnictwo eSPe, Kraków 2012.
- *Modlitwa psalmami*, red. W. Ciak, tłum T. Jaromin, Wydawnictwo Flos Carmeli, Poznań 2014.
- Moysa S., *Znaki czasu a rozeznanie duchowe*, „Collectanea Theologica” 47(1977)4, s. 23-44.
- Muszala A., *Do szopy (dusz-pasterze) na narzędzia. Podziękowanie o. Janowi Górze*, w: M. Bilska, *Światło z Libanu. Święty Charbel*, Wydawnictwo „M”, Kraków 2016, s. 192-199.
- Muszala A., *Jak modlił się Jezus*, WAM, Kraków 2015.
- Muszala A., *Kim jest Bóg którego dotykam*, WAM, Kraków 2012.
- Muszala A., *Modlitwa w ciszy*, Wydawnictwo Pustelnia, Kraków 2017.
- Muszala A., *Przewodnik po cierpieniu*, Wydawnictwo Pustelnia, Kraków 2016.
- Mühlan E., *Prowadzenie przez Ducha Świętego. Jak rozpoznać wolę Bożą w swoim życiu*, tł. M. Wołochowicz, Esprit, Kraków 2010.
- Nadera R., *Święty Charbel. Orędzia z nieba*, tłum. B. Nowak, Wydawnictwo AA s.c., Kraków 2013.

- Nadolski B. TChr, *W kierunku antropologicznego wymiaru Eucharystii*, TN KUL, Lublin 2012.
- Nadolski B. TChr., *Liturgika*, t. 2, *Liturgia i czas*, Pallotinum, Poznań 1991.
- Nadolski B.TChr, *Duchowość Liturgii Godzin*, w: *Mirabile Laudis Canticum. Liturgia Godzin: Dzieje i Teologia. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Stefanowi Cichemu Przewodniczącemu Komisji do spraw Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski*, pod red. H. J. Sobeczko, Wydawnictwo Świętego Krzyża, Opole 2008, s. 191-200.
- *Napełnieni Duchem Świętym*, praca zb. [red. A. Jankowski], Wydawnictwo „W drodze”, Poznań 1982.
- *Nasz wieki patron. Święty Jan Chrzciciel. Historia życia, przesłanie, kult, modlitwy*, opr. A. Murzańska, Dom Wydawniczy „Rafael”, Kraków 2010.
- Naumowicz J., *Idealy i upadki ojca duchowego według Jana Kasjana*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, pr. zb. pod red. J. Augustyna SJ, WAM, Kraków 2013, s. 165-173.
- Naumowicz J., *Matki pustyni*, w: *Duchowość kobiety*, red. J. Augustyn, WAM Kraków 2007, s. 53-65.
- Nowacki W., *Asceza dzisiaj*, „Wieczernik” 176 (2011) 1, s. 34.
- Nowak A., *Komentarz*, „Oremus” 11 (2007), s. 41.
- Nyssen W., *Przedmowa*, w: M. Schneider, *Ze źródeł pustyni. Znaczenie Ojców Pustyni dla współczesnej duchowości*, przekł. E. Krukowska, WAM, Kraków 1994, s. 7-8.
- *Oblicza doskonałości chrześcijańskiej*, praca zb. pod red. M. Chmielewskiego, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 1996.
- *Obłok niewiedzy*, tłum. W. Unolt, Wydawnictwo „W drodze”, Poznań 1986.
- Ogórek P., *Św. Rafał Kalinowski wzorem i patronem dla współczesnego człowieka*, w: *Duchowość polska. Kultura duchowo – religijna XIX i XX wieku*, red. ks. S. Urbański, WUKSW, Warszawa 2002, s. 115-149.
- Ogrocka A., *Życie w pojedynkę w Polsce – skala zjawiska i podstawowe dane. Komunikat z badania ilościowego*, w: *Singlizm. Nowy styl życia w ponowoczesnym świecie*, red. K.L. Kuklińska, Warszawa 2013, s. 175-185.
- Ojciec Pustelnik, *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, Wydawnictwo Diecezjalne, Sandomierz 2005.

- Oleniacz T. SJ, *Kierownictwo duchowe według Autobiografii i Listów św. Ignacego*, w: *Kierownictwo duchowe według św. Ignacego Loyoli*, praca zb. pod red. W. Królikowskiego SJ, WAM, Kraków 2013, s. 87-113.
- Osińska K., *Pustelnicy dziś*, PAX, Warszawa 1988.
- Ostrowski M., *Pustelnik jako duchowy pielgrzym – próba pastoralnoteologicznej interpretacji „migracji ascetycznej” w oparciu o dokumenty Kościoła*, „Polonia Sacra” 21 (2017) nr 3 (48) s. 85-105.
- Oszejka W., *Papież rozeznający*, „Życie duchowe” Lato 99(2019), s. 85-100.
- Ozorowski E., *Bóg – Życie, Miłość, Komunia*, w: *Wokół Tajemnicy Trójcy Świętej. Materiały Seminarium Wykładowców Dogmatyki, Częstochowa 28-29.09.2000. Sympozjum 39*, red. A. Czaja, P. Jaskóła, WT UO, Opole 2000, s. 7-16.
- *Patrologiae cursus completus*, Series Graeca, 1-161, ed. J. P. Migne, Paris 1857-1866.
- Pawlina K., *Widzieć oczyma wiary*, „Niedziela Ogólnopolska” 52 (2012), s. 32.
- Perrin J. OP, *Ojcostwo duchowe*, tłum. B. Dyduła SJ, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, pr. zb. pod red. J. Augustyna SJ, WAM, Kraków 2013, s. 103- 114.
- Philippe M.-D. OP, *Misterium Maryi. Wzrost życia chrześcijańskiego*, tłum. Br. K. Brodzik OFMCov, Niepokalanów 2000.
- Pié-Ninot S., *Wprowadzenie do eklezjologii. Maryja, Kościół zrealizowany*, tłum. T. Kukułka SJ, WAM, Kraków 2002.
- Pinckaers S.T., *Życie duchowe chrześcijanina według św. Pawła i św. Tomasza z Akwinu*, tłum. A. Fabiś, Pallottinum 1998.
- *Pisma duchowe i mistyczne księdza Piotra Semenki*. Wybór, wydanie i wprowadzenie A. Gąsior, J. Królikowski, UPJPII, Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2016.
- Piwowarczyk W., *O Bogu i o człowieku. Rozważania rekolekcyjne*, Kielce 1999.
- Poleszak L., SCJ, *Rozważania do czytań*, „Oremus” 06 (2014).
- Połujański A., *Wędrowki po guberni Augustowskiej*, Drukarnia Gazety Codziennej, Warszawa 1859.
- Popławski J.M., *Confessio Trinitatis jako podstawa życia duchowego w pismach polskich zmartwychwstańców*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003.
- *Postawy duchowe wobec Boga, kościoła i człowieka*, praca zb. pod red. M. Chmielewskiego, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 1995.

- *Pro Animarum Salute. Księga Pamiątkowa z okazji siedemdziesiątych urodzin Księdza Profesora Tadeusza Rogalewskiego*, pod red. E. Wiszowaty, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2007.
- Prochownik Z., *Dziewictwo konsekrowane we współczesnej nauce Kościoła katolickiego*, PAT, Kraków 1996.
- *Przekroczyć próg nadziei. Jan Paweł II odpowiada na pytania Vottorio Messoriego*, RW KUL, Lublin 1994.
- Przybecki, *Liturgia jako przestrzeń modlitwy i uświęcenia*, w: „Liturgia Sacra”, 25 (2019), nr 1, s. 99–114.
- Rabczyński P., *Znaki czasów według Marie-Dominique Chenu*, WWD, Olsztyn 2007.
- Rahner K. SJ, *Słowa z Krzyża*, tłum. J. Zychowicz, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 1984.
- Ratzinger J., [Benedykt XVI], *Święto wiary. O teologii mszy świętej*, przekł. J. Merecki SDS, Wydawnictwo SALWATOR, Kraków 2006.
- Ratzinger J., *Duch liturgii*, tłum. E. Pieciul, Poznań 2002.
- Ratzinger J., *Lud i Dom Boży w nauce św. Augustyna o Kościele*, tłum. W. Szymona OP, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014.
- Ratzinger J., *O nauczaniu II Soboru Watykańskiego. Formułowanie – Przekaz – Interpretacja*, przekł. W. Szymona, t. 7/1, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016.
- Ratzinger J., *O nauczaniu II Soboru Watykańskiego. Formułowanie – Przekaz – Interpretacja*, przekł. E. Grzesiuk, t. 7/2, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016.
- Ratzinger J., Seewald P., *Bóg i świat, wiara i życie w dzisiejszych czasach*, przekł. G. Sowiński, Znak, Kraków 2001.
- Ratzinger J., *Wprowadzenie w chrześcijaństwo*, tłum. Z. Włodkowa, Znak, Kraków 1970.
- Ravasi G., *Hiob. Dramat Boga i człowieka*, cz. 2, tłum. K. Stopa, Salwator, Kraków 2005.
- *Reguła, konstytucje, przepisy wykonawcze Zakonu Braci Bosych Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel*, Kraków 1997.
- Rollin B. OSB, *Jak żyć dzisiaj Regułą św. Benedykta*, przekł. S. Wirpszanka, WB, Kraków 2001.
- Ropiak S., *Godzina Czytań w Liturgii Godzin*, w: *Mirabile Laudis Canticum. Liturgia Godzin: Dzieje i Teologia. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Stefanowi Cichemu Przewodniczącemu Komisji do spraw Kultu Bożego i Dyscypliny*

Sakramentów Episkopatu Polski, pod red. H. J. Sobeczko, Wydawnictwo Świętego Krzyża, Opole 2008, s. 217-228.

- Ropiak S., *Kontemplacja oblicza Chrystusa zadaniem i podstawą programów duszpasterskich Kościoła trzeciego tysiąclecia*, „Liturgia Sacra” 18 (2012), 2, s. 373-389.
- Ropiak S., *Ubodzy w nauczaniu Jana Pawła II*, Studio Poligrafii Komputerowej, „SQL” s.c., Olsztyn 2005.
- Rostworowski P. OSB, *Kierownictwo duchowe. Kilka zasad i wskazówek*, WB, Kraków 2008.
- Rostworowski P. OSB, *Wypatrując Jezusa*, wyd. 1, Tyniec WB, Kraków 2018.
- Rozen B., *Wiek podeszły szansą bycia darem dla innych. Studium teologiczno-antropologiczne*, w: *Sacerdos Alter Christus. Kapłan w życiu i posłudze Kościoła na progu trzeciego tysiąclecia. Księga Jubileuszowa z okazji siedemdziesiątych urodzin ks. prof. zw. dr. hab. Władysława Nowaka*, pod red. S. Ropiaka, M. Tunkiewicza, WT UWM, Olsztyn 2010, s. 525-543.
- Rozen B., *Życie konsekrowane świeckich – paradoks czy fenomen*, „Studia Redemptorystowskie” 13 (2015), s. 279-274).
- Rusecki M., *Fundamentalne znaczenie tradycji w Kościele*, w: *Tradycja i kościelne tradycje*, pr. zb. pod red. bpa J. Jezierskiego, WSD MW „Hosianum”, Olsztyn 2004, s. 95-122.
- Salij J. OP, *Horyzonty ostateczne*, Wydawnictwo „W drodze”, Poznań 2015.
- Santorski A., *Duchowość sakramentów chrześcijańskiej inicjacji*, w: *Teologia duchowości katolickiej*, praca zb. pod red. W. Słomki, KUL, Lublin 1993, s. 148-177.
- Sarah R., Benedykt XVI, *Z głębi naszych serc*, opr. N. Diat, przekł. A. Kuryś, WSL, Warszawa 2020.
- Sarah R., Diat N., *Bóg albo nic. Rozmowa o wierze*, przekł. A. Kuryś, WSL, Warszawa 2015.
- Sarah R., Diat N., *Moc milczenia. Przeciwny dyktaturze hałasu*, przekł. A. Kuryś, WSL, Warszawa 2017.
- Sarah R., Diat N., *Wieczór się zbliża i dzień już się chyli*, przekł. A. Kuryś, WSL, Warszawa 2019.
- Sarwa K. CM, *Teologia życia wewnętrznego*, WWD, Olsztyn, 1983.
- Schinle G., *Eremitische Spiritualität*, Leutesdorf 1973.

- Schneider M., *Ze źródeł pustyni. Znaczenie Ojców Pustyni dla współczesnej duchowości*, przekł. E. Krukowska, WAM, Kraków 1994.
- Scupoli W., *Walka duchowa*, przekł. A. Dudzińska-Facca, Biblioteka Christianitas, t. 10, Poznań 2002.
- Secondin B., *Droga Eliasza. Rekolekcje papieskie*, przekł. A. Popławska, WAM, Kraków 2016.
- Shlemon B.L., *Uzdrawianie wewnętrzne człowieka*, przekł. W. Łaszewski MIC, WKM, Warszawa 1991.
- Sicari A. M., *Rady Jezusa dla każdego. Czystość, ubóstwo i posłuszeństwo w życiu świeckich*, Flos Carmeli, Poznań 2005.
- Siemieniewski A., *Tertio millennium adveniente-Duchowość na trzecie tysiąclecie*, w: *Duchowość na progu trzeciego tysiąclecia*, praca zb. pod red. M. Chmielewskiego, Polihymnia, Lublin 1999, s. 11-21.
- Siepsiak J. SJ, *Brak chronosu wymusza kairos*, „Życie duchowe” Lato 91/2017.
- Siepsiak J. SJ, *Czy sumienie ma sumienie?*, „Życie duchowe” Lato 103/2020, s. 5-8.
- Sinka T. CM, *Liturgika*, Wydawnictwo ITKM, Kraków 1997.
- Skandar J. OLM, Buisson M.S., *Św. Charbel. Pielgrzym wieczności we wspomnieniach świadków epoki*, tłum. M. Bartnicka-Gustowska, Esprit, Kraków 2015.
- Skowronek A., *Sakrament pojednania. Wina, grzech, pojednanie*, Włocławek 1995.
- Skóra W. MIC, Wojciechowska D., *Komentarz*, „Oremus” 11 (2003), s. 62.
- Słomka J., *Metodologia teologii duchowości*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 50, (2017) 1, s. 129-142.
- Słomka W., *Kierunki formacji duchowej i apostołskiej*, w: *Duchowość na progu trzeciego tysiąclecia*, pr. zb. pod red. M. Chmielewskiego, Polihymnia, Lublin 1999, s. 159-169.
- Słomka W., *Wizja świętości w dokumentach Soboru Watykańskiego II*, w: *Duchowość na progu trzeciego tysiąclecia*, praca zb. pod red. M. Chmielewskiego, Polihymnia, Lublin 1999, s. 87-100.
- Słomkowski A., *Teologia życia duchowego w świetle Soboru Watykańskiego II*, opr. M. Chmielewski, Apostolicum, Ząbki 2000.
- Solano F.M.A., *Modlić się Liturgią Godzin. Komentarz do jutrzni i nieszpórów na okres zwykły*, „M”, Kraków 2001.
- Sonak D., *U źródeł duchowości Eliańskiej*, Flos Carmeli, Poznań 2014.

- Špidlik T. SJ, *Ignacjański model kierownictwa duchowego*, w: *Kierownictwo duchowe według św. Ignacego Loyoli*, pr. zb. pod red. W. Królikowskiego SJ, WAM, Kraków 2013, s. 69-85.
- Staniecki K., *Trójca Święta w patrystycznej nauce Zachodu i Wschodu*, w: *Wokół Tajemnicy Trójcy Świętej. Materiały Seminarium Wykładowców Dogmatyki, Częstochowa 28-29.09.2000. Sympozjum 39*, red. A. Czaja, P. Jaskóła, WT UO, Opole 2000, s. 25-71.
- Staniek E., *Znaki czasu. Notatki z rekolekcji dla kapłanów*, Kraków 2008.
- Starowieyski M., *Świętość w życiu i myślach pustelników egipskich IV wieku*, w: *W nurcie zagadnień posoborowych*, praca zb. pod red. B. Bejze, Wydawnictwo SS Loretanek, Warszawa 1972, s. 367-404.
- Starzec T. OFM Cap, *Św. Franciszek z Asyżu i jego reguła życia w pustelni*, Wydawnictwo Serafin 2011.
- Stewart C., *Kasjan mnich*, tłum. T. Lubowiecka, źródła monastyczne 34, wyd. 2, WB, Kraków 2019.
- Stinissen W. OCD, *Droga modlitwy wewnętrznej. Ojciec tobie zawierzam*, przekł. J. Iwaszkiewicz, „M”, Kraków 1994.
- Stinissen W. OCD, *Panie, naucz nas modlić się. Ku modlitwie milczenia*, przekł. J. Iwaszkiewicz, Wydawnictwo „W drodze”, Poznań 2003.
- Stinissen W. OCD, *Wędrowka wewnętrzna. Śladem św. Teresy z Avili*, przekł. J. Iwaszkiewicz, Wydawnictwo „W drodze”, Poznań 2000.
- Stinissen W. OCD, *Wieczność pośrodku czasu*, Wydawnictwo „W drodze”, Poznań 2001.
- Stolz A., *L'ascesi cristiana*, Brescia 1943.
- *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, praca zb. pod red. M. Rechowicza, W. Schenka, TN KUL, Lublin 1973.
- Stypułkowska B., *Perspektywy dla dziewczek konsekrowanych żyjących w świecie wynikające z duchowości monastycznej*, „Analecta Cracoviensia” 48 (2016), s. 195-222.
- Stypułkowska B., *Pustelnicy jako przedstawiciele indywidualnej formy życia konsekrowanego*, „Analecta Cracoviensia” 50 (2018), s. 125–160.
- Szafrński A. L., *Kairologia. Zarys nauki o Kościele w świecie współczesnym*, TN KUL, Lublin 1990.
- *Sześćdziesiąt lat „Ruchu Biblijnego i Liturgicznego” w służbie odnowy biblijnej i liturgicznej w Polsce*, pr. zb. pod red. S. Wronki, Wydawnictwo UNUM, Kraków 2007.

- Szewc K., *Tchnienie ducha spoczęło na skalce. Sylwetka duchowa Mieczysława Faryniaka (1903-1990) ze Spisza, zwanej pustelnicą*, WŚŻ, Kraków 2012.
- Szewczyk P. M., *Jak Antoni Pustelnik stał się duchowym doradcą*, „Życie duchowe” Lato 99/2019.
- Szkodoń J. bp., *Wstęp*, w: K. Wencel EC, *Życia pustelnicze. Spotkanie z Bogiem w ciszy i samotności*, „M”, Kraków 2000.
- *Szkoła modlitwy, podręcznik*, opr. S. Skudro RSCJ, wyd.3, WŚŻ, Lublin 1998.
- Szram M., *Idea pokornego uniżenia w antycznej myśli greckiej*, w: „Vox Patrum” 33 (2013), t. 60, s. 405-415.
- Sztumski W., *Ekologia ciszy jako element sozologii systemowej wzbogacający koncepcję rozwoju zrównoważonego*, „Problemy ekorozwoju – Problems of Sustainable Development” (2010), vol. 5, no 2, s. 61-68.
- Szymik J., *Chodzi o Boga*, „Gość Niedzielny” 86 (2009) 16, s. 21-23.
- Śliwa L., *Nielatwa droga*, „Gość niedzielny” 94 (26.02.2017) nr 8.
- *Świeccy konsekrowani w nauczaniu Kościoła świętego*. Zbiór dokumentów, opr. M. Chmielewski, Lublin 2011.
- Teodoret Biskup Cyru, *Dzieje Miłości Bożej. Historia mnichów syryjskich*, W B, Tyniec 2011.
- *Teologia duchowości katolickiej*, praca zb. pod red. W. Słomki, Redakcja KUL, Lublin 1993.
- *Teologia znaków czasu. Dogmatycy wobec polskiego „dziś” Kościoła*, red. K. Gózdź, K. Michalczyk, Poznań 2008.
- Tomasz z Akwinu św., *Suma teologiczna*, t. 23(2-2, 171-189), przekł o. Pius Bełch, Wydawnictwo „Veritatis”, Londyn 1982.
- Tomasz z Akwinu, św., kapłan, (*Komentarz do Ewangelii św. Jana rozdz. 10,3*), *Reszta Izraela Paść się będzie i odpoczywać*, w: LG IV, s.116-117.
- Tomaszewski T., *„Lectio Divina” w nauczaniu Benedykta XVI i w pracach synodu biskupów z 2008 roku*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 15 (2010), s. 255-267.
- *Tradycja i kościelne tradycje*, praca zb. pod red. Bpa J. Jezierskiego, Wyższe Seminarium Duchowne Metropolii Warmińskiej „Hosianum”, Olsztyn 2004.
- Turek W., *JOC i metoda jego działalności apostołskiej*, „Studia Warmińskie” 5 (1968), s. 495-527.

- Urban M., *Współczesna duchowość-bardziej ascetyczna czy mistyczna?*, „Duchowość w Polsce” 19-20 (2017-2018), s. 297.
- Urbański S., *Wprowadzenie*, w: *Duchowość polska. Kultura duchowo – religijna XIX i XX wieku*, red. ks. S. Urbański, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2002.
- Urbański S., *Współczesne ujęcie mistyki*, w: *Duchowość przełomu wieków*, red. St. Urbański, M. Szymula, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2000.
- Voillaume R., *Echa Nazaretu*, red. P. Słabek, wyd. 2, Wydawnictwo Maszachaba, Kraków 1991.
- Voragine J. de, *Złota Legenda. Wybór*, tłum. J. Pleziowa, M. Plezia, wyd. 2, PAX, Warszawa 1983.
- *Wczesnochrześcijańska asceza. Zagadnienia wybrane*, red. ks. F. Drączkowski, ks. J. Pałucki, KUL, Lublin 1993.
- Wencel K. EC, *Życie pustelnicze. Spotkanie z Bogiem w ciszy i samotności*, „M”, Kraków 2000.
- Weron E., *Teologia życia wewnętrznego ludzi świeckich*, Pallotinum, Poznań – Warszawa 1980.
- Wider D. OCD, *Na samotności*, wyd.4, WKB, Kraków 1985.
- Wider D. OCD, *Zawsze się módlcie*, WKB, Kraków 1999.
- Wit Z., *Ołtarz chrześcijański miejscem ofiary i uczty*, „Anamnesis” 48 (2007), s. 89-93.
- Witek S., *Teologia życia duchowego*, TN KUL, Lublin 1986.
- Wodarczyk A., *Prorok Żywego Kościoła. Ks. Franciszek Blachnicki (1921-1987) - życie i działalność*, Wydawnictwo Emmanuel, Katowice 2008.
- Woroniecka-Gucza J., *Komentarz*, „Oremus” (07/2007), s. 62-63.
- Woźniakowski J., *Świeccy*, ZNAK, Kraków 1987.
- Wronka S., *Perspektywy na przyszłość „Ruchu Biblijnego i Liturgicznego”*, w: *Sześćdziesiąt lat „Ruchu Biblijnego i Liturgicznego” w służbie odnowy biblijnej i liturgicznej w Polsce*, praca zb. pod red. ks. Stanisława Wronki, Wydawnictwo UNUM Kraków 2007, s. 155-167.
- *Wybitni teologowie XX wieku. Krąg języka francuskiego*, praca zb. pod red. J. Jezierskiego, współpraca K. Parzych, WWD, Olsztyn 2004.
- *Wybitni teologowie XX wieku. Krąg języka niemieckiego*, praca zb. pod red. J. Jezierskiego, współpraca K. Parzych, WWD, Olsztyn 2006.

- Wygralak P., *Świętego Asteriusza, biskupa Amazji, pouczenia dla ludzi bogatych. Analiza wybranych homilii*, „Vox Patrum” 28 (2008), 52, s. 1257-1268.
- Wyszyński S. bł., *Męka Milczenia. Z „Zapisków więziennych”*, w: S. Wyszyński, *Idźcie i nauczajcie*, ATK, Warszawa 1985, s. 44-46.
- Wyszyński S., *Idźcie i nauczajcie*, ATK, Warszawa 1985.
- Zachara M. MIC, *Komentarz. Okres Wielkanocny*, „Oremus”, 2004.
- Zatorski W. OSB, *Droga duchowa*, WB, Kraków, 2013.
- Zatorski W. OSB, *Kiedy mówimy „Ojcze nasz...”*, wyd. 3, WB, Kraków 2011.
- Zatorski W. OSB, *Komentarz do Reguły św. Benedykta*, WB, Tyniec 2012.
- Zatorski W. OSB, *Milczeć aby usłyszeć*, WB, Kraków 2007.
- Zatorski W. OSB, *Otworzyć serce*, WB, Tyniec 2011.
- Zatorski W. OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień. Okres zwykły, tygodnie 1-11*, t. 3, wyd. 2, WB, Kraków 2013.
- Zatorski W. OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień. Okres zwykły, tygodnie 24-34*, t. 5, wyd. 2, WB, Kraków 2013.
- Zatorski W. OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień. Wielki post*, t. 2a, WB, Kraków 2010.
- Zatorski W. OSB, *Usłyszeć Słowo Boże. Praktyka lectio divina*, WB, Tyniec 2019.
- Zawada M. OCD, *Zaślubiny z samotnością*, WKB, Kraków 1999.
- Zelek J., Hiżycki Sz. OSB, *Jak żyć według Ojców Pustyni?*, wyd. 1, WB, Kraków 2017.
- Zieliński J., *Metodologia pracy naukowej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2012.
- Zjawin J., *Kto może zostać pustelnikiem?*, w: „Przewodnik Katolicki”, nr 20 z 15 maja 2011.

3. Słowniki i encyklopedie

- Burker M., *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, tłum. K. Romaniuk Poznań 1989.
- Corral Salvador, *Diccionario de Derecho Canonico*, Ermitano, Madrid 2000.
- *Dizionario enciclope di dicospiritualita*, red. E. , Roma 1990.
- *Encyklopedia katolicka*, t. 1-20, KUL, Lublin 1973-2014.
- *Ilustrowany leksykon polskich świętych, błogosławionych i sług Bożych*, red. J. Sosnowska, P. Foszczyńska, Biały Kruk, wyd. 4, Kraków 2011.

- *Leksykon duchowości katolickiej*, praca zb. pod red. M. Chmielewskiego, „M”, Lublin – Kraków 2002.
- *Leksykon liturgii*, opr. B. Nadolski TChr, Pallottinum, Poznań 2006.
- *Leksykon teologii fundamentalnej*, „M”, Lublin - Kraków 2002.
- *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, Lublin 2006.
- Lewicki R., *Христианство. Русско-польский словарь. Chrześcijaństwo. Słownik rosyjsko-polski*, Warszawa 2002.
- Pierskała R., *Modlitwa na zakończenie dnia*, w: MLC, s. 257-268.
- *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, opr. S. Galla, J. Gautier, R. Jałbrzykowski i inni, t. 33-34, wyd. G. Gebethner i S-ka, Kraków 1914.
- *Powszechna encyklopedia filozofii*, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, t. 9, Lublin 2008.
- *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Leon-Dufour, tłum. K. Romaniuk, Pallottinum, Poznań-Warszawa 1973.
- *Synopsa tekstów Soboru Watykańskiego II*, opr. T. Bielski SAC, Pallottinum, Poznań-Warszawa 1970.
- *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, pr. zb. pod red. J. Augustyna SJ, WAM, Kraków 2013.

4. Materiały ze stron internetowych

- Aleksandrowicz F. CSFN, *Komentarz do psalmu*, w: <http://mateusz.pl/czytania/2020/20201210.html> (dostęp: 10.12.2020).
- Augustyn J SJ, *Ostatnia koszula człowieczeństwa*, „Życie duchowe”, (lato) 31/2002, w: <https://www.zycie-duchowe.pl/art-128.ostatnia-koszula-czlowieczestwa.htm> (dostęp 18.07.2020).
- Bartoszewski G. OFMCap, *Prawne podstawy dla indywidualnych form życia konsekrowanego*, w: https://www.zyciezakonne.pl/dokumenty/referaty-konferencje-artykuly/zagadnienia-prawne/bartoszewski-g-ofmcap-prawne-podstawy-dla-indywidualnych-form-zycia-konsekrowanego-30254/#_ftnref19; (dostęp: 23.09. 019).

- Bieliński P., *Co Sobór Watykański II wniósł w życie Kościoła?*, w: <http://ekai.pl/dossier/x59510/co-sobor-watykanski-ii-wniosl-w-zycie-kosciola/?print=1/> (dostęp: 12.03.2016).
- Bijan P., *Vie des martyrs et saints orientaux*, 1982, za: G. H. Hafouri, *Święty Efreem Syryjczyk – Diakon i Doktor Kościoła*, w: <https://voxdomini.pl/archiwa/swieci-i-ich-dziela/sw-efrem-syryjczyk/>; (dostęp: 10.01.2020).
- Bijan Pierre O., *Vie des martyrs et saints orientaux*, 1982, za: G. H. Hafouri, *Święty Efreem Syryjczyk – Diakon i Doktor Kościoła*, „Vox Domini” nr 4 (99) 2004, s. 54-55, w: <https://voxdomini.pl/archiwa/swieci-i-ich-dziela/sw-efrem-syryjczyk/>; (dostęp: 10.01.2020).
- Bilska M., *Papież Paweł VI i pustelnik Charbel*, w : <https://www.deon.pl/religia/duchowosc-i-wiara/zycie-i-wiara/art,1640,papiez-pawel-vi-i-pustelnik-charbel.html> (dostęp: 10.08.2018).
- Blachnicki F., *Nowy człowiek jako ideał, cel wychowawczy*, w: <http://petruszet.pl/blachnicki.htm/>; (dostęp: 11.02.2016).
- Blachnicki F., *Ruch Światło-Życie jako pedagogia nowego człowieka*, w: <http://blachnicki.oaza.pl/2009/06/03/ruch-swiatlo-zycie-jako-pedagogia-nowego-czlowieka/>; (dostęp: 15.03.2016).
- *Błogosławiona Bernardyna Maria Jabłońska, zakonnica*, w: <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/09-22b.php3>; (dostęp: 22.09.2020).
- *Bracia i Siostry Karmelu, Maryi, Dziewicy Misjonarki*, w: <http://pustyniakarmelu.blogspot.com/2010/12/karmel-maryi-dziewicy-misjonarki.html>; (dostęp: 25.05.2022).
- Charkiewicz J., *Mnich Jan Ryłski*, w: cerkiew.pl; http://www.typo3.cerkiew.pl/index.php?id=swieci&tx_orthcal%5Bsw_id%5D=389&cHash=df8711e1c275c6352307b31ca393db20; (dostęp: 31.08.2021).
- Chmielewski M., *Nurty we współczesnej duchowości*, w: <http://www.orrk.pl/kongresy-tematyczne/formacja-duchowa/inspiracje-52081/238-nurty-we-wspoczesnej-duchowoci/>; (dostęp: 16.11.2016).
- Chmieliński P., *Czerna - dawna karmelitańska pustelnia*, w: <https://m.niedziela.pl/artukul/82736/nd/Czerna---dawna-karmelitanska-pustelnia>; (dostęp: 13.05.2021).
- Collins J.J., *Introduction to the Hebrew Bible*, [Wstęp do Biblii Hebrajskiej], Minneapolis 2014, s. 286, w: *Bohaterowie Starego Testamentu (18)*, w:

- <http://www.bratalbert.com.pl/content/elizeusz-prorok-cudotworca.pdf>, (dostęp: 16.03.2020).
- Cyprian św., *O modlitwie pańskiej*, Kraków 2016, w: http://www.ultramontes.pl/cyprian_o_modlitwie_panskiej.pdf; (dostęp: 23.02.2021).
 - Dali Salvadore [obraz], *Kuszenie św. Antoniego*, w: <http://salvadore-dali.weebly.com/kuszenie-347wi281tego-antoniego.html> (dostęp: 16.07.2020).
 - Derkse W., *Życie po benedyktyńsku – dziedzictwo we współczesności*, tłum. D. Waldziński, w: <http://www.4lomza.pl/index.php?wiad=17047>; (dostęp: 09.01.2017).
 - Djoniziak A. CDN, *Usłyszeć pukanie do drzwi*, w: <http://www.opiekun.kalisz.pl/index.php?dzial=artykuly&id=3889>; (dostęp: 24.11.2017).
 - Driscoll J., OSB, *Co się wydarza podczas Mszy*, w: <https://tyniec.com.pl/duchowosc/1441-co-sie-wydarza-podczas-mszy-9788373549524.html>; (dostęp: 19.01.20).
 - Galiński P., *Kim powinien być mnich? Powrót do źródeł... O duchowości monastycznej*, cz. 3, <http://ps-po.pl/2014/03/01/kim-powinien-byc-mnich-powrot-do-zrodel-o-duchowosci-monastycznej-cz-3>; (dostęp: 31.01.2019).
 - Gogola J., *Modlitwa Psalmów*, w: <https://www.karmel.pl/modlitwa-psalmow-1>; (dostęp: 14.06.2021).
 - Gołąb T., *Pierwszy pustelnik z Warszawy. Ks. Michał Dłutowski wybudował erem*, w: <https://info.wiara.pl/doc/6142171.Pierwszy-pustelnik-z-Warszawy-Ks-Michal-Dlutowski-wybudowal-erem>; (dostęp: 03.12.2021).
 - Gorgoń K., *Święty Franciszek i "Odpust Porcjunkuli"*, w: <https://www.franciszkanie.pl/artykuly/sw-franciszek-i-odpust-porcjunkuli> (dostęp: 16.02.2021).
 - Gronowski M. T. OSB, *W kościele tynieckim. Symbolika i znaczenie obrazu św. Benedykta*, w: <https://opactwotynieckie.pl/swiety-benedykt-z-nursji-480-ok-543/> (dostęp: 17.08.20).
 - Hafouri G. H., *Święty Efreem Syryjczyk – Diakon i Doktor Kościoła*, „Vox Domini” 4/99 (2004), s. 54-55, w: <https://voxdomini.pl/archiwa/swieci-i-ich-dziela/sw-efrem-syryjczyk/>; (dostęp: 10.01.2020).
 - Hiżycki Sz. OSB, *Osiem złych myśli i jak sobie z nimi radzić?*, w: <http://ps-po.pl/2020/01/08/osiem-zlych-mysli-i-jak-sobie-z-nimi-radzic-pobierz-darmowego-audiobooka/>; (dostęp: 19.01.2020).

- Hiżycki Sz. OSB, *Przestańmy zagadywać Pana Boga...Jak się modlić według św. Jana Kasjana*, w: <http://ps-po.pl/2020/01/16/przestanmy-zagadywac-pana-boga-jak-sie-modlic-wedlug-sw-jana-kasjana-darmowy-audiobook/>; (dostęp: 19.01.200)
- Hiżycki Sz. OSB, *Wymowne milczenie w „Regule” św. Benedykta*, w: <http://benedyktyni.pl/wymowne-milczenie-w-regule-sw-benedykta/#more-879>; (dostęp: 19.02.20).
- Jakimowicz M., *Katecheza Benedykta XVI o św. Efremie Syryjczyku*, w: <https://kosciol.wiara.pl/doc/490629.Na-wariackich-papierach-sw-Efrem>; (dostęp: 07.07.2020).
- Jaklewicz T., *Święty Egipcjanin*, „Gość Niedzielny” 3 (15.01.2006); za: <http://ruda-parafianin.pl/swi/a/antoni2.htm>; (dostęp: 17.03.20).
- Jankowski A. OSB, *Zakony na tle dziejów Kościoła*, w: <http://benedyktyni.pl/zakony-na-tle-dziejow-kosciola/>; (dostęp: 29.09.2019).
- *Juta z Bielczyn bł.*, w: <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/05-12c.php3>; (dostęp: 12.05.2022).
- Kanior J. SJ, *Wezwany z pustyni – Jan Chrzciciel*, w: <https://www.ampolska.co/Artykuly/Swieci-i-blogoslawieni/art-776-Wezwany-z-pustyni-Jan-Chrzciciel.htm>; (dostęp: 05.06.2021).
- Kazimierczak Ł., *Warsztat czynny całą dobę*, „Przewodnik Katolicki” 28(2006), w: <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2006/Przewodnik-Katolicki-28-2006/Wiara-i-Kosciol/Warsztat-czynny-cala-dobe>; (dostęp: 22.11.2017).
- Kędziora Z., *Kobiety, które żyły z Bogiem na pustyni*, w: <https://misyjne.pl/kobiety-ktore-zyly-z-bogiem-na-pustyni/>; (dostęp: 04.02.2020).
- Kielar D. CSMA, *Zadośćuczynienie - czyli... „grzech nie będzie odpuszczony, póki wziętek nie zwrócony”*, „W niebie. Kierownictwo duchowe” 27-12-2020, w: <https://michalici.pl/artykul/zadoscuczynienie-czyli-grzech-nie-bedzie-odpuszczony-poki-wziatek-nie-zwrocony>; (dostęp: 12.05.2022).
- Klimas S., *Samotność w teologii pustyni*, w: <https://rmissio.pl/samotnosc-w-teologii-pustyni/>; (dostęp: 08.03.2021).
- Knabit L. OSB, *Samotność czy osamotnienie*, w: <https://cspb.pl/samotnosc-czy-osamotnienie/>; (dostęp: 03.09.2021).
- Kochel J., *W szkole Słowa Bożego*, w: https://opoka.org.pl/biblioteka/M/MR/szkola_slowa_ks0.html; (dostęp: 26.01.2021).

- *Konsekracja pustelnicy w Elblągu*, w: <https://info.wiara.pl/doc/5746248.Konsekracja-pustelnicy-w-Elblagu>; (dostęp 30.11.2021).
- Kosek W., *Czas dziękczynienia po Komunii świętej – kairos czy chronos*, w: <https://www.adoracja.bielsko.opoka.org.pl/glebia.html#p4> (dostęp: 03.09.2021).
- Kot T. SJ, *Pytania o wiarę*, w: http://mateusz.pl/pow/pow_990116.htm; (dostęp: 27.10.2021).
- L., *Kuszenie pustelnika*, „Gość Niedzielny” 2 (15.01.2012), w: <http://ruda-parafianin.pl/prawramach/2012/02.htm>; (dostęp: 07.03.2020).
- Lubaś-Harny M., *Święty brat Albert i Rafał Kalinowski - najpierw powstanie, potem służba Bogu*, w: <https://plus.gazetakrakowska.pl/swiety-brat-albert-i-rafal-kalinowski-najpierw-powstanie-potem-sluzba-bogu/ar/11649420>; (dostęp: 13.05.2021).
- Łaszewski W., *Kolos na glinianych nogach. Matka Boża ma zawsze ostatnie słowo*, „Egzorcysta” 17 (01/2014), za: <http://instytut-mesjanistyczny.home.pl/egzorcysta/z-perspektywy/item/453-kolos-na-glinianych-nogach>; (dostęp: 17.07.2020).
- Łaszewski W., *Zasada Jezusa*, „Egzorcysta” 78/2 (2019), w: <https://www.miesiecznik egzorcysta.pl/z-perspektywy/item/2164-zasada-jezusa>; (dostęp: 17.07.2020).
- Malec A., *Co nam mówi pustelnica Miriam – zakonnica, która od 16 lat milczy!*, w: <https://pl.aleteia.org/2018/04/01/co-nam-mowi-pustelnica-miriam-zakonnica-ktora-od-16-lat-milczy/>; (dostęp: 05.10.2020).
- Malesza J. wywiad z H. Paprocki, *Pustelnik. Samotność dla wspólnoty*, „Teologia Polityczna Co Tydzień” nr 27(2016), w: <https://teologiapolityczna.pl/ks-prof-henryk-paprocki-z-dala-od-zgielku-swiata-pustelnicy-nieustannie-sluzza-kosciolowi-modlitwa-tpct-27-> (dostęp: 13.10.2021).
- Mazur J., *Jan Chrzciciel*, w: <https://zyciorysy.info/jan-chrzciciel/> | Zyciorysy.info; (dostęp: 02.07.2020).
- Merton T. OCSO, *Twórcza cisza*, tłum. W. Grzybowski, „Życie Duchowe”, Lato 31(2002), w: <https://www.zycie-duchowe.pl/art-127.tworcza-cisza.htm>; (dostęp: 16.07.2020).
- Misztal H., *Beatyfikacja i kanonizacja*, „Niedziela” 13 (28.03.2010), w: <http://ruda-parafianin.pl/swi/swis.htm>; (dostęp: 17.03.2020).
- Muszala A., *Formacja do życia pustelniczego. Sympozjum poświęcone życiu pustelniczemu: Duchowość pustelnicza. Szanse i zagrożenia*, Warszawa, 5 listopada

2016 r., w: http://www.ifzk.episkopat.pl/dokumenty/symposium2016_konf-2.pdf; (dostęp: 05.09.2017).

- Muszala A., *Gwałtownik Królestwa Bożego*, ks. Franciszek Blachnicki, konferencja 1, w: <https://www.youtube.com/watch?v=jIfiVXNK1k4>; (dostęp: 16.02.2022).
- Muszala A., *Komentarz do modlitwy "Ojcze nasz"-Bądź wola Twoja jako w niebie tak i na ziemi*, w: <https://www.youtube.com/watch?v=40cAOUqtzNA> (dostęp: 31.08.2020).
- Muszala A., *Przebywanie z Bogiem*, rozmawiał P. Radzyński, w: <http://www.mojepowolanie.pl/2896,a,przebywanie-z-bogiem.htm> (dostęp: 15.03.2019).
- Muszala A., *Św. Jan od Krzyża-Pieśń duchowa. Wprowadzenie*, w: <https://www.youtube.com/watch?v=BntQ1iMnpJ0>; (dostęp: 06.12.2020).
- Muszala A., *Zwabię ją i wyprowadzę na pustynię*, cz. 1/3, w: <https://www.youtube.com/watch?v=bSVVGOLnlsk>; (dostęp: 08.09.2019).
- Muszala A., *Zwabię ją i wyprowadzę na pustynię*, cz.3/3, w: <https://www.youtube.com/watch?v=j8c-9AoxhUY>; (dostęp: 03.01.2019).
- *Papież dynamizmu apostołskiego*. Z kard. Zenonem Grocholewskim, prefektem Watykańskiej Kongregacji Wychowania Katolickiego, rozmawia Katarzyna Cegielska (18.03.2013), w: <http://www.naszdziennik.pl/wiara-kosciol-na-swiecie/27132,papiez-dynamizmu-apostolskiego.html?d=1>; (dostęp: 08.12.2020).
- Pietrzak S., *Św. Andrzej Świerad i Benedykt – polscy pustelnicy XI wieku*, w: <http://www.pch24.pl/sw--andrzej-swierad-i-benedykt---polscy-pustelnicy-xi-wieku,24171,i.html>; (dostęp: 17.11.2017).
- Pięta F. CPPS, *Św. Augustyn: „Jeżeli Bóg w życiu jest na pierwszym miejscu, wszystko znajdzie się na właściwym miejscu”*, w: http://www.odkupieni.pl/wspolnota_2015-2016_rozeznawanie-woli-bozej/sw-augustyn-jezeli-bog-zyciu-jest-na-pierwszym-miejsku-wszystko-znajdzie-sie-na-wlasciwym-miejsku.html; (dostęp: 04.09.2020).
- *Pokora* (odcinek 1), w: <http://benedyktyni.pl/category/regula-sw-benedykta/> (dostęp: 05.03.2018).
- *Pokora* (odcinek 3), w: <http://benedyktyni.pl/category/regula-sw-benedykta/> (dostęp: 05.03.2018).
- *Pokora* (odcinek 4), w: <http://benedyktyni.pl/category/regula-sw-benedykta/> (dostęp: 05.03.2018).

- Poleski A., Ty też możesz zrobić sobie własną pustelnię. Św. Franciszek napisał jak, w: <https://pl.aleteia.org/2018/05/08/ty-tez-mozesz-zrobic-sobie-swoja-pustelnie-sw-franciszek-napisal-jak/>; (dostęp: 05.10.2020).
- Prozorowski A., *Psalm*, „Wieczernik” 147 (2006) 11-12, w: http://www.wieczernik.oaza.pl /artykul/psalmy-1_id558; (dostęp: 14.06.2021).
- Prus W. OP, *Ojciec nasz jako klucz do rachunku sumienia*, w: <https://info.dominikanie.pl/ 2017/04/ojciec-nasz-jako-klucz-do-rachunku-sumienia/>; (dostęp: 29.03.2021).
- *Pustelnia Carceri w Asyżu*, w: <https://turystyka.wp.pl/pustelnia-carceri-w-asyzu-6149100863748225c>; (dostęp: 05.10.2020).
- Ristau M., *Komentarz do czytań mszalnych* (1J 3,11-21; J 1,43-51) z dn. 05.01.2021, w: <https://poczta.wp.pl/k/#/mails/ show?id=441ca7708571b46b79631227&label=154>; (dostęp: 05.01.2021).
- Ristau M., *Rozważania do czytań* (Łk 21,1-4) w: Ewangeliarz OP 23.11.2020 w: <http://mateusz.pl/ czytania/ 2020/20201123.html> (dostęp: 23.11.2020).
- Rita od Chrystusa Sługi s., *Modlić się Psalmami (Modlitwa wieków)*, „Wieczernik” 186 (2012) 5-6, w: <https://gloria.tv/ post/zXxA2XZ9skyA19majyroxxNaz>; (dostęp: 14.06.2021).
- Ruszała A. OCD, *Kierownictwo duchowe*, w: <https://www.karmel.pl/kierownictwo-duchowe/>; (dostęp: 24.04.2021).
- Ryszka Cz., *Prorocze słowa kardynałów Wojtyły i Ratzingera* w: <https://swiato-podglad.pl/ czeslaw-ryszka/prorocze-slowa-kardynalow-wojtyly-i-ratzingera>; (dostęp: 28.11.2019).
- Sawicki B., *Osiem spojrzeń na Pana Jezusa wobec pychy*, w: <https://link.freshmail.mx/p/2s7mboq4hd/bvxq2zk1wh>; (dostęp: 06.11.2020).
- *Siostra Anita złożyła śluby. Jest pierwszą pustelnicą w diecezji elbląskiej*, w: <https://dziennikelblaski.pl/483746,Siostra-Anita-zlozyla-sluby-Jest-pierwsza-pustelnica-w-diecezji-elblaskiej.html>; (dostęp: 30.11.2021).
- Skrzypczak R., *Pustynia to szkoła wiary. Zakłada wędrówkę w głąb samego siebie*, w: <https://biblia.wiara.pl/doc/3827773.Szkola-pustyni>; (dostęp: 20.05.21).
- Stanek E., *Bogactwo ubóstwa*, wywiad z Tomek Kaczmarek, w: <http://ekowioska.org/tag/tomek-kaczmarek/>; (dostęp: 11.02.2019).

- Szczur P., *Początki życia pustelniczego w Kościele*, referat wygłoszony na spotkaniu Podkomisji KEP ds. Indywidualnych Form Życia Konsekrowanego, Centrum Promocji IFŻK oraz diecezjalnych referentów ds. IFŻK Siedlce, 12 marca 2016 w: http://www.ifzk.episkopat.pl/dokumenty/pustelnicy_2016.pdf; (dostęp: 21.03.2018).
- *Szkaplerz karmelitański*, w: <https://www.karmel.pl/szkaplerz-karmelitanski/>; (dostęp: 25.05.2022).
- Śmiarowski H., *Pustelnicza droga*, w: www.ifzk.episkopat.pl/dokumenty/pustelnicza_droga.pdf; (dostęp 11.08.2018).
- Śmiarowski H., *Zagospodarować samotność*, „Niedziela Ogólnopolska” 10(2011), s. 24-25, w: <http://niedziela.pl/artukul/94247/nd/Zagospodarowac-samotnosc>; (dostęp: 17.03.2018);
- *Św. Szarbel Makhlouf, prezbiter*, w: *Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*, t. I – IV, *Dodatkowe teksty o świętych*, Pallottinum 2020, s. 278-279.
- *Święta Tekla, dziewica i męczennica*, w: <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/09-24d.php3>; (dostęp: 24. 09.2021).
- *Święty Albert Jerozolimski, biskup i prawodawca zakonu*, w: https://brewiarz.pl/ix_201709w9/index.php3?l=i; (dostęp: 17.09.20).
- *Święty Gerard, biskup i męczennik*, w: <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/09-24a.php3>; (dostęp: 25.09.2021).
- *Święty Herbert, pustelnik*, w: <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/03-20c.php3>; (dostęp: 24.11.2021).
- *Święty Ignacy z Loyoli, prezbiter*, w: <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/07-31a.php3>; (dostęp: 26.11.2021).
- *Święty Jan z Riły, pustelnik*, w: <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/08-31d.php3>; (dostęp: 31.08.2021).
- *Święty Marcin z Finojosa, biskup*, w: <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/09-17g.php3>; (dostęp: 17.09.2020).
- *Święty Piotr Celestyn, papież i pustelnik*, w: <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/05-19c.php3>; (dostęp: 24.11.2021).
- Urban M., *Współczesna duchowość-bardziej ascetyczna czy mistyczna?*, „Duchowość w Polsce” 19-20 (2017-2018), s. 297.

- Werbiński I., *Potrzeba realizacji charyzmatu eremickiego w czasach współczesnych*, w: *Potrzeba realizacji charyzmatu eremickiego w czasach współczesnych* (kamedulki.eu); (dostęp: 11.11.2021).
- Węgrzyn B., *Komentarz*, w: <h4>Komentarze do poszczególnych czytań przygotowane przez http://bractwoslowa.pl">Bractwo Słowa Bożego</h4> (dostęp: 28.09.2020).
- Wilczyńska A., *Potrzebujesz (s)pokoju? Pustelnia Charbela to kraina ciszy*, w : <https://pl.aleteia.org/2017/08/13/potrzebujesz-spokoju-pustelnia-charbela-to-kraina-ciszy/>; (dostęp: 27.11.2020).
- Winiarski R., *Pustynia czyli kuszenie*, w: <http://www.sfd.kuria.lublin.pl/index.php/27-qechoq-apostoq/848-pustynia-czyli-kuszenie> (dostęp: 23.07.20).
- Włosik R., *Czy dziś są pustelnicy*, w : <https://szlakami.pl/czy-dzis-sa-pustelnicy/>; (dostęp: 17.11.2017).
- Wodarczyk A., *Prorok Żywego Kościoła. Ks. Franciszek Blachnicki (1921-1987) - życie i działalność*, Wydawnictwo Emmanuel, Katowice 2008.
- Wolak J., *Trójca Święta-źródło i szczyt monoteizmu*, w: <https://www.pch24.pl/trojca-swieta---zrodlo-i-szczyt-monoteizmu,76430,i.html#ixzz6VMbgvqn1>; (dostęp: 17.08.20).
- Zakrzewska E. CSC, *Komentarze*, w: <https://poczta.wp.pl/k/#/mails/show?id=b6a41a99f05db2a354f40f08&label=154>; (dostęp: 09.09.2020).
- Załęski O. M., *Królowa pustelników*, „Niedziela Ogólnopolska” 3 (2006), s. 9, w: <https://www.niedziela.pl/artikul/78439/nd/Krolowa-Pustelnikow>; (dostęp: 22.05.2022).
- Zamiałała D. CMF, *Nie trzeba się bać. Kuszenie i dręczenie św. Antoniego Pustelnika*, „Egzorcysta” 17 (01/2014), za: <https://www.miesiecznik egzorcysta.pl/z-perspektywy/item/444-nie-trzeba-sie-bac> (dostęp: 17.07.2020).
- Zatorski W. OSB, *Rozważania liturgiczne na każdy dzień. Okres Wielkanocny*, t. 2b, w: https://www.izajasz.pl/fragmenty/rozważania_2b.pdf; (dostęp: 08.04.2021).

- Zatorski W., OSB, *Wielki post. Powrót do źródła własnej tożsamości*, w: <http://blog.tyniec.com.pl/wielki-post-powrot-do-zrodla-wlasnej-tozsamosci-posluchaj-konferencji-duchowej-ojca-wlodzimierza-zatorskiego/>; (dostęp: 17.03.2019).
- Żukowski H., *Pustelnicy w Kościele*, w: https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TS/w_sluzbie_06_2010_pustelnicy.html; (dostęp: 28.01.2020).
- *Żywot świętego Antoniego, pustelnika*, w: *Żywoty Świętych Pańskich na wszystkie dni roku*, Katowice/Mikołów 1937 r, za: <http://ruda-parafianin.pl/swi/a/antoni2.htm>; (dostęp: 17.03.20).